

VOJSKA NA BALKANU

H. P. W. chr.

◆◆◆◆ ZALOŽILA KATOLIŠKA BUKVARNA V LJUBLJANI. ◆◆◆◆

VOJSKA NA BALKANU

1912/13.

PRIREDILA

ANTON SUŠNIK IN DR VINKO ŠARABON

C. KR. PROFESORJA V LJUBLJANI.

LJUBLJANA 1914.

ZALOŽILA KATOLIŠKA BUKVARNA V LJUBLJANI.

Uničen črnogorski bataljon.

Lešnjani se bližajo v temni noči trdnjavi na Tarabošu, ko jih naenkrat obsije luč reflektorjev turških ladij s Skadrskega jezera

II 1839/1914

Vse pravice pridržane.

D 10 -04- 2015 | 171

KAZALO.

Stran		Stran		Stran	
I. Balkanski polotok.					
Skozi Srbijo	1	Črnogorska armada	71	Drugi dan	144
Hagija Sofija	2	V Podgorici	72	Ne ambulance, ne bolnišnic	145
Zgodovinski spomini	6	Prvi strel	74	Stari grob	146
Nova bolgarska država. Srbsko carstvo	9	Boj za Dečić	75	Svinčeni vihar	146
Turki	11	Zavzetje Rogaja	77	Požrtvovalnost 2. zbora	146
Novi čas	13	Tuzi pade	78	Muhtarjevo prodiranje	147
Papeži za Slovane	13	Žalostna stran vojske	80	Zadnji napor	148
Spomini Slovenca	15	Malisori	89	Beg turške vojske	149
Avstrija in Rusija proti Turkom	17	Južna armada	89	Obupani poveljnik	149
Najnovejši čas	20	Skader in Skadrsko jezero	89	Najmočnejši prodirajo	150
Kratki podatki o vojskujočih se državah	23	Skadrške utrdbe	92	Ranjenci umirajo	150
II. Pred vojsko.					
1. Vzroki vojske	27	Boji za Taraboš	94	Proti Čataldži	151
Srbija hoče do morja	27	Turki se pripravljajo	98	Grška	154
Turška nasilstva v Stari Srbiji	27	Preroki	100	Črnogorska severna armada	158
Turške ječe	29	Prepozno	103	Sandžak Novi Pazar	158
Nemiri ob črnogorski meji	36	Sodba Nemca o Turkih	104	Bjelopolje	159
Bolgarija hoče osvoboditi Makedonce	37	Divja vojska	105	Boj za Berane, Plavo in Gusinje	161
Makedonski četaši	39	Abd-ul-Hamid v Carigradu	106	Vukotičev prehod čez Albanske Alpe	161
Grška zahteva Kreto	41	Prostovoljci	107	Pregled črnogorskih bojev do premirja	164
2. Evropa in turške obljube	42	Turška armada	108	Srbi proti Turkom	165
3. Balkanska zveza	44	Prve praske	109	Srbska armada in njeni poveljniki	165
III. Balkan v plamenu.					
Sovraštvo do Turkov	51	Bolgari	111	V Belgradu pred vojsko	166
Vojaška moč Turčije in balkanskih držav	53	Priprave	112	Srbski prostovoljci	167
Turčija	53	Na vojsko!	113	Junaške in požrtvovalne žene	168
Bolgarija	54	Prizori	116	Splošni pregled srbskih vojnih operacij	170
Srbska	54	Vse za domovino	117	Iz Belgrada v Niš	171
Grška	55	V Sofiji	117	Sodba o srbskih vojakih	173
Črnagora	55	Bolgarski generali	118	Neposredno pred vojsko	175
Rumunija	55	Savov	118	Proti Skoplju	177
Vesilese posredujejo	58	Fičev	119	Boj za Rujan	177
Zadnji dnevi	58	Drugi generali	120	Prešovo	178
Osvobodilni boj	59	Mustafa-Paša	123	Bitka pri Kumanovu	179
Izjava	61	Lozengrad in Ljule-Burgas	124	Sovražni armadi	179
Manifesti	62	Lozengradska bitka	126	Fethi-paša in njegov načrt	180
Sultan se oglasi	65	Podrobnosti o bitki	126	Turške pozicije	180
Črnagora začne	67	Prvi v Lozengradu	128	Kako je prišlo do turškega poraza	181
Črnogorski sokol	67	V lozengradskih vinogradih	131	Srbsko uradno poročilo o bitki pri Kumanovu	182
Nikola napove vojsko	68	Po prvi zmagi v Sofiji	132	Turška nesramnost in lažnivost	183
Kralj se odpelje na bojišče	69	Zmagoslavje v Stari Zagori	133	Opis bitke	183
		Prvi turški vjetniki	133	Prvi dan	183
		Bombardiranje bolgar. pristanišč	135	Boj ponoči	183
		Junakinja pri brzozjavu	135	Drugi dan, 24. oktobra	184
		Proti Ljule-Burgasu	137	Strašen beg	184
		Bitka pri Ljule-Burgasu	138	Velike izgube, velik plen	186
		Poraz turške armade	139	Podrobnosti iz bitke	186
		Beg pred šrapneli	140	Srbi v Skoplju	188
		Naskok na mesto	140	Boji okrog Prilepa	190
		Bojno polje	141	Bitka pri Bitolju	191
		Vihar krogel	141	Premirje	192
		Nočni odmor	142		
		Pričakovanje v temi	142		
		Trume ranjencev	143		
		Lačni vojaki	143		
		Turki upajo	144		

IV. Med vojsko in mirom.

	Stran
Štirje turški eskadroni uničeni	193
Kako se Bolgari bojujejo	193
Obisk bolgarskih bolnic	194
Dva bolgarska polka uničena	194
Turki na begu	194

Drobtine z bojnega polja.

Bolgarska carica in ranjeni vojak	200
Katoliški nadškof o bolgarskih vojakih	200
Pismo slovenske usmiljenke	201
Žaloična dveh prijateljev	201
Carica Eleonora	203
Nočna patrolja pri Cataldži	203

	Stran
Kako so sklepali premirje	204
Grki	205
Operacije na morju	205
Bitka pred Dardanelami	206
Hamidije	206
Streljanje pri Lemnu 18. jan. 1913	208
Janina	209

V. Vojska se zopet začne.

Boji ob Marmarskem in Črnem morju	211
Odrin	214
Odrin pade	215

Slike z bojnega polja.

Hagija Sofija	4
Carigrad	5
Spomenik sultana Murada I.	6
Trnovo	10
Skoplje	11
Visoka porta	12
Mohamed v puščavi	16
Turška brivnica	17
Smrt kraljeviča Marka	18
Albanci	27
Miriditi	28
Skader	29
Makedonski vstaši	30, 32, 37
Odrin. Makedonski kmetje	34
Nikola, kralj črnogorski	35
Albanski vojni ples	40
Makedonska zastava	42
Nikola in sinovi	46
Most čez Savo pri Belgradu	49
Mobilizacija bolgarskih čet	50
Carigrajski obrazi	51
Turška artilerija	52
Prestolnica v Sofiji	52
Turški pešci	55
Turški konjeniki	55
Boka Kotorska	56, 57
Srbski prostovoljci	58
Grški pešci	58
Bolgarski ples	61
Zbornica v Carigradu	62
Rilski samostan	64
Selamlık	65
Turške demonstracije	66
Črnogorci gredo na vojsko	67
Milena črnogorska	67
Barsko pristanišče	68, 88
General Janko Vukotić	70
Pogreb prvega padlega Črnogorca	73
Črnogorci	74, 75
Obstreljevanje Taraboša	81

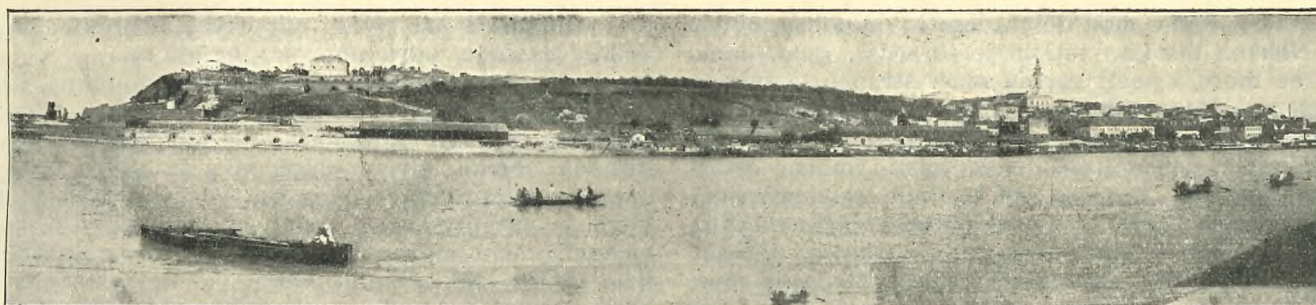
Krf	85
Skadrška okolica	88
Skadrška ulica	91
Skader in Taraboš	93
Črnogorke na jezeru	94
Naskok na utrdbe pri Tuziju	98
Rdeči križ	99
Nazim-paša	100
Abdulah-paša	100
Rdeči polumesec	102
Turška kavalerija	106
Čerkes	108
Sofija	111
Car Ferdinand	112
Razrušena makedonska vas	113
Bolgarski „Junak“	114
Gešov	115
Bolgari gredo na vojsko	115
Bolgari odhajajo na mejo	117
Plovdiv	118
Fičev	119
Savov	120
Dimitriev	123
Bolgarski pešci	124, 126
Bolgarski topničarji	125, 127
Turki se umikajo	128
Bolgarska infanterija pri Odrinu	129
Po zmagi pri Lozengradu	133
Turški vjetniki	134
Od Odrina in Lozengrada do Cari-grada (karta)	136
Eleonora kot usmiljenka	137
Varna	138
Mahmud Muhtar-paša	142
Beg turških kmetov	144
Samostan Zografu	145
Mohamed V.	146
Čorlu	151
Martinović v boju ob Bojani	160
Vojvoda Putnik	167

	Stran
Poročilo generala Ivanova	216
Skader	218
Padec Skadra	221
Smrt Hasan Rize	222
Zavzetje Bardanjola	222
Pred Tarabošem	223
Polkovnik Plamenac. — Bataljon smrti	226
Slike z bojnega polja	226
Prvi ranjenci v Belgradu	226
Slavje srbske pehote	227
Srbski junak	227
Na straži	229
Marodër	230
Globočina groze	231
Junaštvo matere	233
Mir in razdor	233

Minister Pašić	167
Srbski četaši	168
Čele-kula	172
Srbski častniki v šotoru	172
Belgrajski metropolit blagoslavlja zastave	173
Samostan Kilandar	174
Skupština	175
Vojni ples	176
Po bitki pri Kumanovu	177
Samostan Žiča	178
Niš	179
Po bitki pri Kumanovu	180
Prizren	182
Bitolj	185
Veles	186
Srbski vojni plen	188
Drač	192
Vhod v Dardanele pri Galipolju	207
Kralj Jurij v Solunu	210
Ulica v Odrinu	216
Mahmud Šefket-paša	217
Sv. Ivan v Medui	219
Avstrijske vojne ladje odplovejo proti Črnigori	220
Samostan sv. Andreja	225

Priloge.

Uničen črnogorski bataljon, naslovna slika.	
Bolgari pred Čataldžo, k strani	112
Noč na bojnem polju pri Čorlu, k strani	129
Po bitki pri Ljule-Burgasu, k strani	144
Iz bitke pri Kumanovu, k strani	160
Grško vojno brodovje, k strani	176
Turško vojno brodovje, k strani	177
Srbska armada prodira proti Adriji, k strani	192
Zemljevid balkanskega polotoka.	

Belgrad.

Balkanski polotok.

Približno petdeset kranjskih dežel bi našlo prostora na balkanskem polotoku. Velik je do 500.000 kvadrat. kilometrov. Brez težav ga lahko razdelimo na tri dele: sedemo v Belgradu ob izlivu Save v Donavo na vlak orientске ekspresne železnice in se peljemo v Carigrad; v Nišu lahko izstopimo in vzamemo karto do Soluna. Ves svet, ki ga vidimo na vožnji do Soluna na desno, prištevamo Dinarskim Alpam, podaljšku našega Krasa. Nikjer ne vidimo dolgih gorskih hrbtov, kratko je vse, razsekano, med posameznimi skupinami leže globoka polja, kotli, središča življenja balkanskih narodov. V vsakem kotlu je večje mesto, kjer se shaja prebivalstvo iz okolice. Primerjajmo kranjski kotel s središčem Ljubljano!

Med obema progama, ono iz Niša v Solun in ono iz Niša v Carigrad, se razprostira široko raztegnjeno gorovje Rodope ali Despota-planina. Visoko je, najvišji vrh, Mus-Allah, še višji nego naš Triglav, 2924 m; lednike je nosil včasih, zato je vse oglašeno in okroglo. Visoko gori je pokrito gorovje z gozdovi, bolj nego v Dinarskih Alpah. Višine teh zadnjih v nekaterih delih sploh ne moremo določiti, ker so sovražni Albanci pregnali dosedaj še skoro vsakega raziskovalca. Najvišja gora je daleč doli na jugu staroslavni Olimp, morebiti najvišji vrh vsega polotoka, 2985 m, sedež starih grških bogov.

Na levi železnice se pa razteza tja do Črnega morja Balkan, gorovje, ki je dalo celemu polotoku ime. Dolg je 600 km, devetkratna razdalja od Ljubljane do Jesenic. Ime je turško; pomeni toliko kot gorovje. Več imen ima; ljudstvo mu pravi Stara planina. Na kartah čitamo ta izraz samo na zahodu. Vrhovi imajo obliko kopic, so visoki do 2375 m, kakor naša Ojstrica, malo več nego Stol. Izmed prehodov je najznamenitejši prelaz Šipka, 1334 m, toliko kot Ljubelj, a ni tako strm. Sedaj so dogradili železnico iz severne Bolgarije v južno; imenujemo jo transbalkansko (čezbalkansko), ker gre čez Balkan, oziroma pod njim. Tudi Balkan je večinoma pokrit z gozdom, obdan pa s pasovi rodovitnega polja in na jugu z vencem rožnih vrtov.

Vojska na Balkanu.

Poleg omenjenih dveh železničnih prog imamo še več drugih. Najznamenitejši sta ona od Sofije, glavnega mesta bolgarskega, do pristanišča Varna ob Črnem morju ter ona od Carigrada v Solun, ki se odcepi od glavne pri Dimotiki blizu Odrina; rekli bi ji poprečnica, turška transverzalka, prvi pa bolgarska.

Skozi Srbijo.

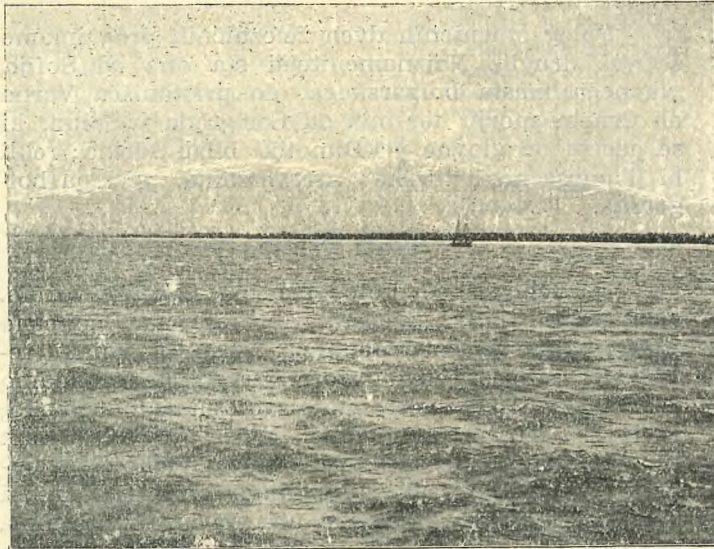
Na belgrajmskem kolodvoru smo. Voz za vozom, vlak poleg vlaka, tisočera množica, nad ponosno stavbo vihra srbska trobojnica. Častniki, vojaki, rezervisti, vse se gneta do voza. Rezerviste spoznamo po vojaški čepici, sicer imajo svojo navadno obleko; pridružijo se jim prostovoljci. Nihče ne vpraša, kam bo vstopil, nobene razlike ni danes, vlakovodje pustijo prost vstop vsakomur, kamor hoče. Pol ure bi imel čakati vlak, čaka dve uri, tri ure, vprašamo, kaj je vzrok. „Vojska“ je odgovor, vojsko beremo vsakemu na obrazu, zdi se nam, da ves Belgrad, vsa Srbija, ves Balkan odmeva od jeka: vojska. Polagoma se začne vlak pomikati, tisočeri „živio“ zadoni. „Z Bogom, z Bogom!“

Mimo njiv nas pelje vlak, mimo vasi in sel. Rodovitna zemlja je to, blagoslovljena, a zapuščena je sedaj, sinovi njeni morajo na jug, treba je odrešiti brate turškega robstva. Kaj pomeni to robstvo, vidimo pri postaji Niš. Štefan Sindjelić je branil l. 1809. malo trdnjavo proti nevernikom; ni se hotel vdati; pognal je trdnjavo v zrak, z njo vred sebe, 932 svojih tovarišev in na tisoče Turkov, ki so vdrli v grad. Razkačeni sovražnik je zbral glave mrtvih kristjanov in napravil iz njih stolp, imenovan čele-kula, stolp črepinj. Pobožni sorodniki so prihajali v tihih mirnih nočeh, izdrapali črepinjo za črepinjo in jo zagreblji v blagoslovljeno zemljo. To mesto je pa še danes sveto vsakemu Srbu.

Večina vojakov nas je zapustila. Odšli so na jug proti Vranji, Bolgarski Moravi nasproti, ki nas je spremljala dosedaj. Nas pa pelje pot ob šumeči Nišavi tja proti meji bolgarski, proti Pirotu in Slivnici, torišču srbsko-bolgarskih bojev l. 1885. Čez Dragomansko sedlo piha stroj, 660 m smo nad mor-

jem, skoro 600 m nad Belgradom in domalega 500 m nad Nišem. Visoka planota je to sedlo, gola, samo ovce se morejo pasti tu; na obeh straneh se dvigajo vrhovi do 1500—2000 m. Caribrod se imenuje bolgarska postaja ob meji, pred sedlom. Tu šele vidimo, da ne pozna čas nobene druge misli, nobene druge resnice kot klic: vojska. Vsi uradniki so napravljeni kot vojaki, načelnik je moral obleči vojaško suknjo, celo žena njegova nosi neko vrsto uniforme. Ničesar ni mogoče dobiti v gostilni, gospodar, prijazen mož, kima in kima, če ga vprašamo za to in ono, vse pritrди, samo ne prinese nič, ker ničesar več nima, vse je pošlo. „Kdaj gre vlak v Sofijo?“ — „V eni uri, dveh, treh, morebiti pa sploh ne,“ je odgovor.

Lepa tolažba, a je že tako, za navadne ljudi se nihče ne zmeni; v prvi in edini vrsti je vojak. In teh je tu vse polno, mirni so in resni; nekateri molijo, drugi spijo, premagala jih je utrujenost, prišli so od daleč sem čez gore. Tudi tukaj vidimo vojake

Pogled z morja na Olimpsko gorovje.

tretjega razreda; svojo obleko imajo, rjav plašč, na nogah opanke, spredaj zapognjene.

In koga vidimo tam v kotu? Na tleh kleči, roke ima razprostrate, molitve mrmra, ne zmeni se za okolič. Mohamedanec je, Allaha prosi pomoči, ne ovira ga pričujočnost drugih, zamaknjen je v svoj svet. Bolgari ga gledajo, nihče mu ne reče besedice, ne žalijo verskega čuta, akoravno gredo v boj za križ proti polumesecu. Kako visoko stoje ti bolgarski kmetje nad umazanimi nekaterimi nemškimi listi, ki se pri vsaki priliki norčujejo iz ubogega slovanskega sužnja tam doli na jugu, teptanega nad 500 let. Rod za rodom je poginil v boju za krščanski križ, neštokrat so rešili Slovani Evropo pred turško poplavo, nemška gospoda se je pa ta čas pasla in redila na stroške zatiranega slovanskega seljaka, pozabljene raje. In za vse te usluge to zaničevanje, to norčevanje! Zgodovina nas uči le predobro, da je še vsak narod dobil kazni, ki jo je zaslužil, prej ali slej. Nemezis so imenovali Grki boginjo pravične kazni in tej boginji nihče ne uide.

Bobnanje nas zbudi, odpočetka zamolklo, na to vedno glasneje, zdramimo se; oglasi se rog, vojaki so prišli. Bobnanje preneha, trobenta umolkne, tiho, brez vsakega hrupa se približajo vojaki pripravljenim vozovom, spretno kot mačke zlezejo vanje. Siva je njihova obleka, siv je plašč, siva je čepica, sivo je ponočno nebo; zdi se nam, kot bi bilo strašilo, tako hitro je vse pri kraju. Tedaj pa se oglasijo iz voza glasovi otožne slovanske pesmi, dva glasova najprvo, trije, štirje, vsa stotnija, ves polk. Pojejo o davnih časih, o časih, ko je ljubljena bolgarska, reka Marica, bila polna krvi grške, ko je bolgarski junak v ravno tako čarobnih nočeh sanjal pred Carigradom, sanjal o Sveti Sofiji in Zlatem rogu, najlepšem pristanišču sveta. To svetišče, sv. Sofija, je cilj junakovega hrepenenja, tja bi rad došel, snel polumesec s cerkve in postavil nanjo križ, poleg križa pa naj bi plapolala zmagonosna zastava bolgarska. Lepe, čudovite sanje.

Hagija Sofija.

Pred nami vstaja preteklost. Leta 326. po Kr. r. je sezidal Konstantin Veliki Sveti Modrosti lepo svetišče v Carigradu, oni Konstantin, ki mu je križ oznanjal zmago nad poganskim orožjem. Dvakrat je svetišče pogorelo, dvakrat so ga zopet sezidali, drugič cesar Justinijan, eden največjih vladarjev grških ali bizantinskih. Hotel je ustvariti delo, ki bi mu ga ne bilo enakega na svetu, vse naj bi se skrilo pred njim, Sveta Modrost naj bi dobila primeren prostor. Vse oblasti prostranega cesarstva so morale pomagati, morale donášati tvarino za novo stavbo. Oropali so stara svetišča v Efezu, Atenah, Kiziku, na Delu, v Egiptu, v daljnem Balbeku. Največji stavbenik tedanjega časa, Antemij iz Trala, je prevzel težavno nalogo, ustvariti podobo nebes na zemlji; pomagal mu je slavni Izidor iz Mileta. Leta 532. so začeli, dokončali so pa veliko delo že čez pet let. Na dan svetega Štefana l. 537. so cerkev blagoslovili. Veličastnost stavbe se ne da popisati. Vse je bilo posejano z dragimi kamni in odeto z zlatom,

glavni oltar so slavili kot čudo sveta. Nad oltarjem se je dvigala kupola, štirje stebri so jo nosili, iz zlata so bili in srebra, polni biserov in demantov. Podrl se je sicer del stavbe, a kmalu so jo zopet pozidali; lepša je bila nego prej; blagoslovili so jo dan pred Božičem leta 563. Poslušajmo pripovedovalca Sven Hedina!

V letu 563. po Kristovem rojstvu smo. Ravno kar so dovršili Maloazijci, najslavnejši stavbniki tedanje dobe, eno največičastnejših cerkvâ krščanstva. Nad 30 let je trajalo delo, in pri tem je bilo zaposlenih neprenehoma deset tisoč delavcev. Zdaj pa je kolosalna stavba dogotovljena, in danes se ima vršiti posvečenje cerkve Svete Modrosti.

Veliki vladar bizantinskega cesarstva, Justinijan, se pripelje v četerovprežnem vozu in stopi v spremstvu carigradskega patriarha v cerkev. Njena notranjost je obširna in v visočini 65 metrov se dviga kakor nebesni obok kupola. Justinijan se ozira in veseli svojega dela. Občuduje pisani marmor ob stenah, umetnosti polni mozaik v zlatem dnu kupole, stotere

stebre iz rdečega porfirja in zelenega marmorja, ki nosijo kupolo in galerije. Neizmerno je bogastvo cesarjevo! Sedem zlatih križev je podaril novozgrajeni cerkvi, teža vsakega je stot! V zakristiji se nahaja 40.000 kelhovitih plaščkov, vsi pa so prepleteni z biseri in dragocenimi kamenčki, dalje 24 biblij, z zlatom okovanih platnic, katerih vsaka tehta dva stota! Okraski treh portalnih vrat so iztesani iz lesa Noetove barke in vrata glavnega vhoda so iz samega srebra; v druga so pa vdelani lepi iz cedrovine, črnega lesa in jantarja. Med 12 srebrnimi stebri se blešči podoba Križanega, ravnotako iz kovanega srebra, toda pozlačena, Najsvetejše tega svetišča, resnična podoba onega križa, ki so ga rimski barbari pred več kot 500 leti postavili v Jeruzalemu.

Obok se koplje v luči. Srebrni lestenci nad cesarjevo glavo tvorijo mogočno obliko križa, simbol zmagovitega sijaja nebeške svetlobe nad zemeljsko temo. V mozaiku kupole se svetijo v vsej milobi obličja svetnikov, ki klečijo v tihi pobožnosti pred Bogom; pod obokom plavajo štirje kerubini. In cesar se spomni druge knjige Mozesove: „Kerubini so razprostrli zgoraj svoja krila in z njimi krili prestol milosti, in njih obličja so bila obrnjena nasproti in zrla na prestol milosti.“ Ali pa ni bilo v tem novem svetišču ravnotako? Ginen skromnosti pred Najsvetejšim, pa obenem poln človeškega ponosa, pade Justinijan na kolena in vzklikne: „Češčen bodi Bog, ki me je smatral vrednega, da dokončam to delo! Prekosil sem te, Salomon!“

In novi rodovi, nova stoletja hodijo po sledu prejšnjih. V cerkvi Svete Modrosti še vedno obhajajo kristjani sijajne vsakoletne svečanosti, patriarhi in cerkveni očetje pa se snidejo tu na zborovanjih. Že so skoro tisoč let sijale zvezde nad to mogočno hišo božjo, kar so ugasnile v jutru dne 29. maja 1453. leta.

Turški sultan je naskočil s svojimi brezštevilnimi četami obzidje Carigrada. V groznem strahu beže tisoči mož, žen in otrok v Hagijo Sofijo in prepuste ostalo mesto opustošenju. Zmagovalec se ne bo drznil oskruniti svetega kraja. V uri stiske, tako se glasi prerokovanje, bo prišel angel božji z neba ter rešil cerkev in mesto.

Že brné mogočne trobente Mohamedancev z bližnjih gričev. Strahovito, srce razdirajoče vpitje odmeva pod obokom, matere pritiskajo svoje otroke na prsi, možje in žene se objemajo, sužnji galej, roke vklenjene še v verige, pribeže v temo za stebri. Grmeče butajo sekire Mohamedancev po vratih; trske dragocenega lesa odletavajo pod udarci. Tu hrešče vrata v stikih, tam pa so že razbita. Z ognjem in mečem razširjati njegov nauk, je zapoved preroka!... Pijani že od mesarskega klanja ob obzidju, vdero janičari v cerkev in s krvavimi, zakrivljenimi meči pokosé svojo žetev po zapovedi preroka. Neoboroženo množico vklenejo z verigami in izženejo kakor živino. Nato začno ropati. Pod udarci mečev in sunki sulic se razletí mozaik, raztrgajo dragocene oltarne prte, mule ter velblode pa optajo z neizmernimi zakladi srebra in zlata. Med divjim tuljenjem vlečejo podobo Križanega skozi cerkev in črnobrad mozlim posadi, poln besnega verskega fanatizma,

svojo janičarsko čepico na trnjevo krono, in prevzetni zmagoslavni vrisk prevpijejo vzkliki, polni zasramovanja: „To je Bog kristjanov.“

Tam spredaj pred glavnim oltarjem pa stoji grški škof v častni opremi velikega svečenika. Brez strahu bere z glasnim, mirnim glasom sveto mašo za kristjane in jim rosi tolažbo v njihovi strašni stiski. Toda končno stoji čisto sam. Tedaj seže po zlatem kelihu in hiti po stopnicah navzgor na galerije. Kar ga zapazijo Turki in z golimi sabljami in povešenimi sulicami se zažene za njim trop janičarjev. Še en

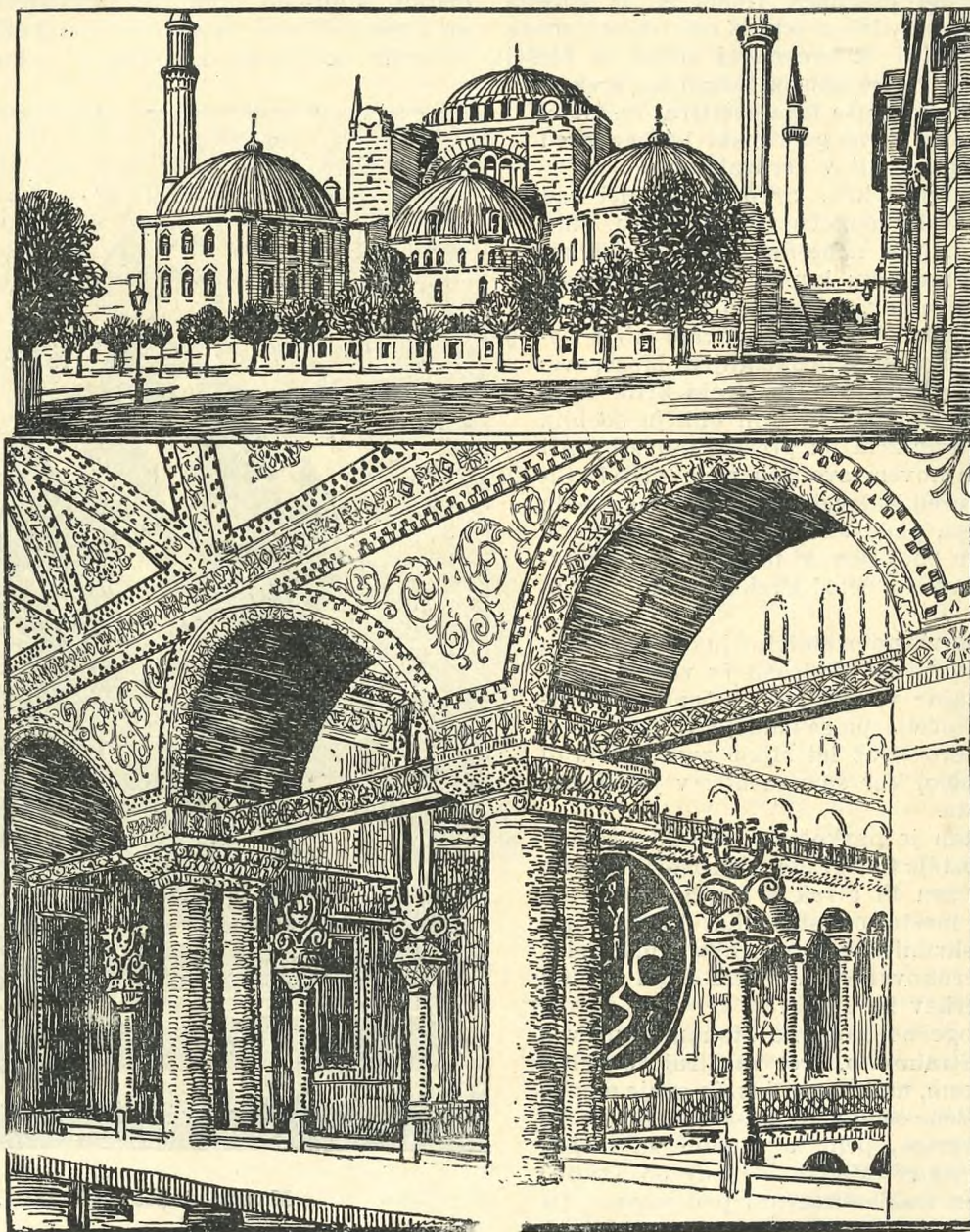
Mohamedanec pri molitvi.

trenutek in zgrudil se bo mrtev nad svojim kelihom, kajti ubežati je nemogoče, kroginkrog nemo stojé trde stene. Toda v tem trenutku se naenkrat odpre pred njim zid, škof stopi skoz odprtino in za njim se zagrne zidovje. Od začudenja onemeli odskočijo Turki, potem pa naskočijo stene s kopji in sekirami. Toda zid se ne vda in zasramuje njihovo brezuspešno prizadevanje. Polni začudenja se odstranijo vojaki.

Spodaj v ladji pa sta priklopela rop in krik do vrhunca. Tu nese sopihajoč konj jezdec h glavnemu portalu. Mohamedanski vojskovodje in paše ga sprem-

ljajo. Sam zmagovalc, Mohamed II., turški sultan, se bliža. Z njegovega obraza odseva mladost, ponos in neuklonljiva volja, pa tudi resnoba. Peš stopa po marmornatih ploščah, katerih se je dotikala pred tisoč leti noga krščanskega cesarja Justinijana. Prva stvar, ki jo zagleda, je janičar, ki prešerno seka s sekuro marmornati tlak. Mohamed pristopi in ga

lumescem, in večer za večerom se razlega še vedno raz površine štirih minaretov, ki so jih prizidali Turki cerkvi, glas oznanjevalca molitve. Oblečen je v dolg, plapolajoč plašč z belim turbanom na glavi. Na vse štiri strani neba kliče z mogočnim glasom čez Stambul. „Bog je velik,“ se razlegajo njegove besede. „Razen Boga ni nobenega boga in Mohamed je njegov prerok!

Hagija Sofija.

vpraša: „Zakaj!“ — „Zaradi vere!“ se glasi odgovor. Pri tej priči udari sultan s svojo sabljo vojaka, da se zgrudi po tleh. „Psi! Li še niste dovolj naplenili? Stavbe tega mesta so moje!“ Ubitega brčne v stran in se poda na leco kristjanov in z grmečim glasom razglasi cerkev Svete Modrosti za last izlama.

Polpeto stoletje je minulo, odkar se je nadomestil na kupoli Hagije Sofije križ z mogočnim po-

Pridite v blaženstvo! Pohitite v odrešenje! Bog je velik! Razen Boga ni nobenega boga!“

Nato zatone solnce za obzorjem. Kar se zasliši pok topa. Kajti zdaj je postni čas, med katerim ne smejo mohamedanci čez dan niti jesti, niti piti, pa tudi ne kaditi. Tako veleval prerok v koranu, njihovem svetem pismu. Ono znamenje pa oznanja za danes konec posta, in če so se pravoverni zdaj po-

krepčali z mesom in sladili ob sladkem sadju, se potem podajo v staro cerkev Svete Modrosti, kakor se še vedno imenuje. Okoli minaretov sveti na tisoče svetilk in med stolpi pišejo plapolajoče luči sveta imena v nočno temo... V mošeji pa visijo na 50 metrov dolgih verigah lestenci z neštevilnimi oljnatimi svetilkami, in na trdo napetih vrveh visijo luče tako gosto druga poleg druge kot jagode na molku. Morje svetlobe preplavlja tla mošeje. Na mogočnih zelenih grbih so napisana z zlatimi črkami imena Allaha, Mohameda in svetnikov, vsaka črka pa je visoka

Na leci stoji svečenik. Njegov pevajoč glas prekine svečanostno tihoto. Zadnja beseda izzveni na njegovih ustnicah, toda odmeva še dolgo pod temnim svodom kupole in plava kot nemiren duh med kipi kerubinov.

Za Turke pa ni več varno v tem njihovem svetišču. Dan plačila bo prišel enkrat tudi za osvoboditelje Hagije Sofije in vedno več prebivalcev Stambula opušča svoja grobišča zunaj na pokopališčih pred mestnim zidom in prepeljava svoje mrtvece v Skutari, da jih položi k počitku v senco azijskih cipres. In

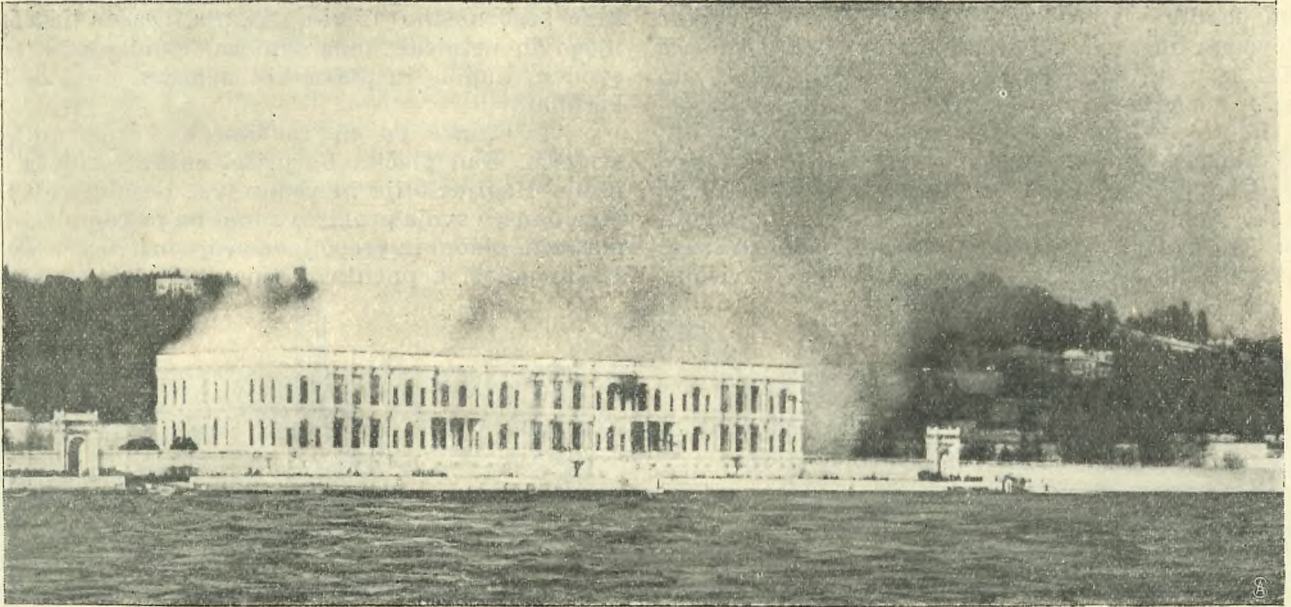

Carigrad: Most čez Zlati rog v Pero.

devet metrov. Tlak je pokrit s preprogami; kdor vstopi, mora sezuti čevlje ter umiti obraz in roke. Beli in zeleni turbani ter rdeči fesi s črnimi robovi se mešajo med seboj. Vsi, ki prisostvujejo pobožnosti, se obrnejo z obrazi proti Meki. Naenkrat vzdignejo roke do obraza visoko z naprej obrnjenimi dlanmi in palce drže ob uhljih. Potem se pripognejo z zgornjim delom telesa naprej in upro roke na kolena ter se dotaknejo s čelom tal. „Molitev je ključ do raja,“ veli koran, in vsak del molitve zahteva gotovo pozicijo telesa.

Grki še vedno verujejo, da se bode na dan, ko pade Hagija Sofija zopet v roke kristjanov, odprl oni zid na galeriji, in da se bo prikazal škof s kelihom v roki. Mirno in veličastno bo stopil po stopnicah nizdol, šel po cerkvi ter stopil pred glavni oltar in bral svojo mašo dalje, nadaljujoč natanko pri onem mestu, kjer so ga pred 460 leti prekinili Turki...

O teh davnih časih pojo bolgarske pesmi in navdušujejo balkanske sinove. Ali se jim bodo sanje uresničile? Ali bodo pregnali spoznavalce izlama, Mohamedance, iz Evrope? Silo in moč za to čutijo v

Požar turškega parlamenta: Palača Čiragan v plamenih.

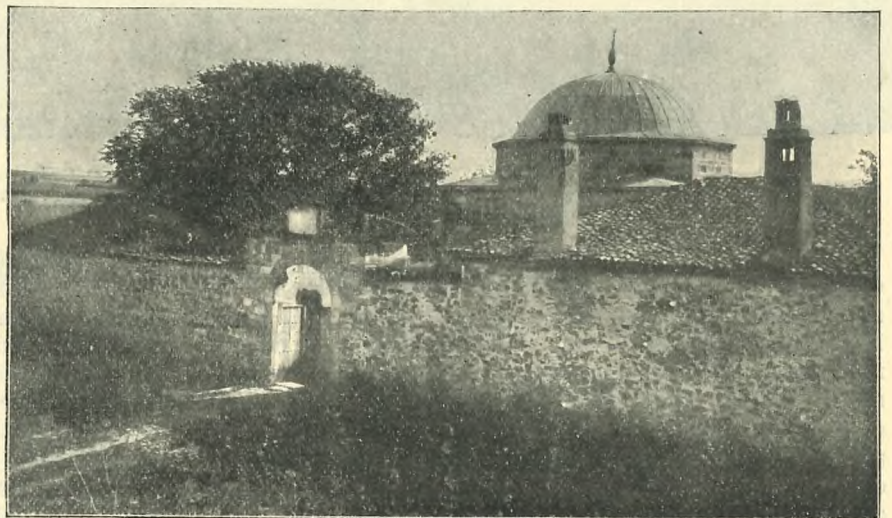
sebi, moč, ki se je nabirala petsto let in ki čaka trenutka, da se razvije pred strmečim svetom.

Vlak zdrdra naprej, proti stolici bolgarski. Na vsaki postaji novi vojaki, novi obrazi, na vsakem obrazu: vojska. Če ni prostora v vozovih, zlezejo vojaki na strehe. Polagoma se bližamo gori Vitoša, 2291 m, na koje podnožju se razprostira Sofija. Velik kotel vidimo pred seboj, 60 km je dolg, razdalja od Ljubljane do Jesenic. Sofija je moderno mesto, šteje 103.000 prebivalcev, leta 1878. jih je imela 7000, dve leti pozneje, po osvoboditvi, že 20.000. Od Sofije nadalje mora železnica zopet kvišku, proga se dvigne od 559 m v kotlu do 843 m na najvišjem delu novega prelaza, v starih Trajanovih vratih, potem pa hitro nizdol do Plovdiva, ki leži samo še 160 m nad gladino Črnega morja. Filip, makedonski kralj, je mesto ustanovil, imenovalo se je Filipopel. Marica teče po tej kotlini, zapusti jo v smeri proti jugu, združivši se pri Odrinu s Tundžo, ki prihaja od severa, in z Ardo, pri-tekajočo ji od zahoda. Od vzhoda sem, od gorovja Istrandža (najvišji vrh 1031 m), pa se bliža Ergene, hoče do Marice, a se premisli in jo dohiti dalje doli na jugu. Železnica zapusti Marico in se obrne proti vzhodu; potniki pozdravijo v vasici Sv. Štefana velikanski spomenik, postavljen v čast l. 1878. padlim ruskim junakom. Ob Marmarskem morju smo, Bospor vidimo in Zlati rog in otoke Princev in mislimo, da smo v raj: Carigrad. Glede važnosti stoji Carigrad na prvem mestu, tu je prehod iz mrzle Rusije na topli jug, prehod iz Evrope v Azijo, meja med vzhodom in zapadom.

Zgodovinski spomini.

„Samostan Rila je srce bolgarskega naroda,“ pravijo in res je bil središče Bolgarov v cerkvenem in narodnem oziru, neštetokrat požgan, neštetokrat zopet pozidan. Obiščemo ga lahko iz Sofije vun, obrniti se nam je na jug. Štiri nadstropja ima, 300 sob, hrani ostanke sv. Janeza, ki je bil rojen v bližnji vasi Skrinu, okoli 876. Višina nad morjem 1154 m, kakor Sv. Ana pod Ljubeljem.

Kar je za Bolgare Rila, je za Srbe Studenica. Na potu iz Belgrada v Niš izstopimo na postaji Stalac, se podamo ob Srbski Moravi in potem ob Ibaru navzgor do sela Ušče in dalje do Studenice, največjega in najponosnejšega svetišča Srbije.

Spomenik sultana Murada I.

Sezidal je to marmornato stavbo Štefan Nemanja, začetnik slavnega rodu Nemanjičev, v 12. stoletju. Umrl je Štefan v samostanu Hilandar na gori Atos, in sin njegov, sv. Sava, srbski narodni patron, je dal prnesti ostanke svojega očeta v Studenico. Najznamenitejša tukaj je čarobna cerkev iz belega marmorja, najkrasnejši spomenik stare srbske umetnosti. Blizu cerkve je lepa kapela z napisom: Jaz, Štefan Uroš, služabnik božji, vnuk sv. Simeona, sin velikega kralja Uroša, kralj vseh srbskih dežel in obal, sem sezidal to svetišče v čast svetima Joahimu in Ani l. 1314. Kdor bi razdejal to svetišče, naj bo proklet od Boga in mene, grešnega človeka.

Na potu v Studenico pridemo mimo samostana Žiča, pozidanega v letih 1207. do 1220. Šest kraljev so kronali tam, za vsakega napravili posebna vrata in jih po vhodu takoj zopet zazidali.

Ako se peljemo od Niša proti Skoplju in odtod proti severozahodu do Mitrovice, nas pelje pot čez Kosovo polje, 60 km dolg in 15 km širok kotel, višina nad morjem okroglo 550 m; na vzhodu leži mesto Priština. Do zadnjih dni je ime Kosovo polje vzbujalo v vsakem Slovanu na jugu najžalostnejše spomine. Na sv. Vida dan l. 1389. so si stali nasproti tukaj kristjani in Turki pod poveljem sultana Murada in sina njegovega Bajezida. Kristjane je vodil v boj sivolasi srbski car Lazar, pridružil se mu je bosanski kralj Štefan Tvrdko, pomagal je hrvaški ban Ivan Horvat, pomagali so Bolgari, Rumuni, Albanci. Cvet balkanskega naroda je bil zbran tu, nič ni pomagalo. Turki so zmagali; Miloš Obilić, srbski

plemenitnik, je sicer umoril Murada, a Bajezid je strl moč krščanskih vitezov, večina je padla, Lazarja in mnogo drugih so vjeli in obglavili. Murad ima na Kosovem polju svoj nagrobni spomenik, ostanki njegovi pa počivajo v Brusi v Mali Aziji. To je kosovska tragedija, žaloigra. Za stoletja je ta bitka utrdila moč Osmanov ali Turkov v Evropi, zemlja je žalovala z domačini Srbi, prej bujne poljane so se izpremenile v puščavo. Nove zmage krščanskega orožja bodo prinesle novih časov, novega cvetja.

Kako se izpreminjajo časi! Dobrih 20 let pred to usodepolno bitko je izumrla slavna srbska vladarska rodovina Nemanjičev (1367): vladala je Srbom nad 200 let! In 40 let prej (1346) si je nadel v starodavnem Skoplju Štefan Dušan, imenovan Silni, naslov: Car Srbov, Grkov, Bolgarov in Albancev!

Slavna je preteklost Srbov in Bolgarov, ni čuda, da se navdušujejo zanjo. Že 80 let po Kristovem rojstvu omenja naravoslovec Plinij Slovane na balkanskem polotoku. Veliko jih pride tja v 3. in 4. stoletju, naselijo se kot mirni poljedelci v spremstvu drugih narodov. Osvobodijo se pa, v 5. stoletju pridejo sami, v večjih gručah; polastijo se Erdeljske in Rumunije in poplavijo Balkan. Ne morejo pa še ustanoviti države, preveč tekmecev imajo. V Carigradu pa zavlada v šestem stoletju Justinijan (527—565), znan nam kot ustvaritelj cerkve Sv. Modrosti. Napravil je v deželi Slovanov mnogo trdnjav, imel je pa vendar preveč dela in severne pokrajine cesarstva njegovega so bile kolikor toliko prepuščene usodi. Da, leta 558. pridrvijo Slovani do korintske ožine na Grškem, leto pozneje pa v zvezi z mongolskimi Bolgari do Termopil.

Nov narod pride, divji Obri. Včasih se borijo s Slovani skupno proti Grkom in Bizantincem, včasih pa z Bizantinci skupaj proti Slovanom. Ne morejo jih pa uničiti; nasprotno, Slovani segajo čezdalje bolj na jug, selijo se po Grški, s težavo branijo Grki svojo narodnost. Slavni Solun se neprestano tresse pred njimi, da, tudi Carigrad napadajo, v malih čolnih, izsekanih iz enega samega debla.

Med Savo, Cetino in Vrbasom se naselijo tedaj Hrvatji, glavni mesti sta jim Biograd blizu današnjega Zadra in Bihać v severni Bosni; na jugu in vzhodu od njih stanujejo Srbi v malih kneževinah, župah. Šest žup naštejejo zgodovinarji: današnja Srbija, Bosno, Konavlijo ali

Travunijo od Kotora do Dubrovnika, Zahumljo (del Hercegovine), Neretvo (drugi del Hercegovine), Zeto ali Dukljo, današnja Črnogoro. Za Slovane vzhodno od Srbov imamo tedaj izraz Slovinci, skupno ime za deželo slovansko je Slavonija. Grki in Rumuni se umikajo vedno bolj. Slovani silijo tudi na morje; čolni njihovi neso drzne roparje v Italijo, na jug Grecije, celo v Malo Azijo. Saj jih omenjajo najstarejša arabska poročila. Justinijan II. jih naseli l. 687. vse polno v Mali Aziji.

Težko prenašajo oblast kraljevo, težko jih je združiti in ustanoviti močno državo, deloma radi Bizantincev, deloma radi njih ljubezni do prostosti. Prvo državo slovansko ustanovijo mongolski Bolgari; poglavar njihov Asparuh, prekorači Donavo. Slovani se vdajo, a Mongoli izginejo med njimi. Ostane

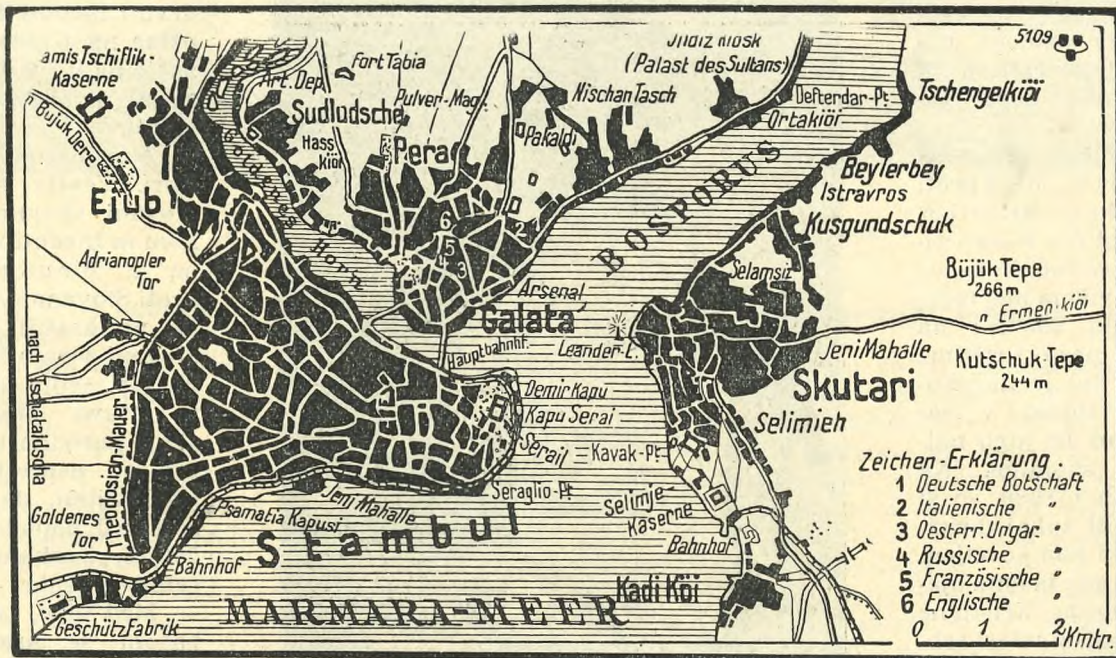
Bolgar.

samo ime Bolgari, tudi za staro prebivalstvo. To je prva slovanska država na balkanskem polotoku, ustanovljena koncem 7. stoletja.

Deželo na jugu Balkana, okoli Odrina in tja proti Carigradu ter Egejskemu morju, imenujemo Trakija, po starem narodu Trakov. Tako daleč je prišlo, da so morali Bizantinci plačevati za posest teh pokrajin mogočnemu Asparuhu davek. Vladal je prvi ta bolgarski vladar od 640 do 700. Sledil mu je Tervel. Cesar v Bizancu mu je dal naslov car (705). Nič manj veljave ni imel Tervel kakor Asparuh. Arabci so oblegali Carigrad, Tervel mu je prišel na pomoč, Arabci so odšli. Nепrestano se vršijo po njegovi smrti boji med Bolgari in Bizantinci, kriče v potokih, Marica je vedno rdeča.

pežem Nikolajem I., a se obrnil slednjič na Bizanc (Carigrad), se dal tam krstiti in dobil ime Mihael. A zopet stopi v stik z Rimom, zopet se pogajanja razbijejo. Bolgari sprejmejo vero pravoslavnih. Leta 888. gre Boris v samostan, umre 2. maja 907; prvi narodni svetnik Bolgarov je on.

Zlata doba bolgarske države nastopi, doba najslavnejšega cara, Simeona I. (893—927). Bori se z Madjari, napada Carigrad, štirikrat so njegove čete pred carigrajskimi vrati. Bizantinci kličejo na pomoč, vse je dobro, divji Pečenegi, Madjari, Srbi, celo Arabci; nič ne pomaga, Bolgari jih potolčejo. Od Olimpa na grški meji do Save na severu vlada Simeon, imenuje se: car Bolgarov in samovladar Grkov. Krono carsko mu pošljejo iz Rima.

Carigrad in okolica.

Goldenes Horn — zlati rog. Goldenes Tor — zlata vrata. Theodosianische Mauer — zid cesarja Teodosija (sedaj zelo razpadel). Bahnhof — kolodvor. Geschützfabrik — tovarna za topove. Pulver-Magazin — skladišče smodnika. Palast des Sultans — palača sultanova. Hauptbahnhof — glavni kolodvor. Stambul — Carigrad. Botschaft — poslaništvo (avstrijsko-ogrsko ima št 3, italijansko 2, nemško 1, rusko 4, francosko 5, angleško 6).

Eden prvih carov bolgarskih je Krum. Vlada tedaj kot pri nas Karol Veliki, od 802 do 814. Osvoji si ves svet do Carigrada in vzhodno Ogrsko, postane tako mejaš Karolov; osvoji si Triadico, današnje Sofijo. Cesar Nikefor napade Bolgarijo, ko Kruma ni doma. Opustoši deželo, hoče nazaj čez Balkan, a prelazi so zaprti. Vname se grozna bitka. Nikefor je poražen, pade v boju (26. julija 811). Bolgari hitijo pred Carigrad, obkolijo ga od Zlatega roga do Marmarskega morja.

Vendar je bilo zidovje zanje še premočno; maščevali so se nad okolico; tudi Odrin je padel. Tretji naslednik Krumov je Omortag. Bori se z Ljudevitom Pobožnim, frankovskim kraljem, ki je bil podjarmil nanovo Slovence in Hrvate; preje že Karol. S Srbi so Bolgari v vednih bojih, tako tudi car Boris (882—888). Znan je Boris zlasti vsled tega, ker je vpeljal krščanstvo. Pogajal se je z velikim pa-

Boris je bil ustanovil v Bolgariji nadškofijo, Simeon jo povzdigne v patriarhat. Nadaljeval je boje s Srbi in jih podjarmil; manj sreče je imel v boju s hrvaškim kraljem Tomislavom. Leta 927. umre Simeon, največji sin svojega naroda, vojskovodja in učenjak v eni osebi; vzgojen je bil v Carigradu.

Po njegovi smrti se začno homatije, naslednik Simeonov, Peter, stopi zopet v stik s Carigradom, stari vojaki se upro, zmeda sledi zmedi, Srbi se oprosti. Na zahodu Bolgarije ustanovi Šišman iz Trnovega l. 963. novo državo; Petrov sin, Boris II., je zadnji vladar starobolgarske države, dežele njegove postanejo last bizantinskega cesarstva, zveze z Rimom ni več: po tristoletni dobi preneha nekdanj tako slavno carstvo.

V zahodni Bolgariji vladajo Šišmanidi. Car Samuel (976—1014) si osvoji Drač in obalo Adrije ter postane mejaš Hrvatov; le-ti so bili takrat močni

na suhem in na morju. Srbi se pokorijo Bolgarom, a z Bizantinci Samuel nima sreče. Udarec za udarcem pade nanj in na državo njegovo, enkrat se komaj reši na grad v jezeru Prespa. Najhujši udarec ga zadene 29. julija 1014. Cesar Bazilij II. pobije tedaj bolgarsko armado ob gori Belašica, car komaj ubeži v Prilep, grozovita je usoda ujetih Bolgarov: Bazilij jih da oslepiti, 15.000 jih je bilo, pošlje jih domov, po sto in sto jih peljejo v Bolgarijo, vodniki so vojaki, ki so jim iztaknili samo eno oko. Ko je Samuel zagledal grozni izprevod, se je onesvestil, kmalu nato je umrl, ni mogel preboleti strašne usode svojih vojakov. Baziliju so dali pa ime Bulgaroktonos, morilec Bolgarov. Kmalu nato so se vdali Baziliju tudi še ostali deli Samuelove države, cerkvi Bolgarov je pustil samo-upravo, a niso imeli več patriarha, samo nadškofa. Podjarmil je tudi Srbe in Hrvate in vlada njegova je segala do Save in Donave, dalje nego kdaj prej bizantinsko cesarstvo.

Tudi na jugu, na Grškem, so potisnili Slované nazaj. Koncem 8. in začetkom 9. stoletja je bila skoro vsa Grecija slovanska, Grki so se bili umaknili v obmorska mesta; a s pomočjo Bizantincev so se zopet dvignili, sredi 10. stoletja ni tam doli več Slovanov. Reči pa smemo, da se pretaka po žilah prebivalcev nekdanje Grecije več slovanske krvi nego grške.

Nova bolgarska država. Srbsko carstvo.

Slovan je žilav in trden. To najbolj vemo mi. Stoletja so nas zatirali, nikdar nismo bili samostojni, a vendar še živimo, hvala Bogu, in bolj trdno življenje, kakor je to ljubo našim sosedom.

V „črnih gorah“, starem zavetišču srbske neodvisnosti, je pognal Štefan Vojslav Bizantince nazaj dol na jug, Bolgari so oklicali l. 1040. za carja Petra Deleana, vnuka Samuelovega. A še ni prišel pravi čas. Deleana so oslepili domači mogotci, koncem l. 1041. je prenehala bolgarska vstaja, samo v nedostopnih gorah črnogorskih je branil hrabri Štefan prostost naroda

in neodvisnost svojo. Posegli so v boj tudi mongolski Pečenegi in Kumani, pomagali so Bolgarom, upor je sledil uporu, najstrašnejši po smrti Manuela, po l. 1180. V Srbiji vidimo že sto let preje kralja Mihaela, okoli l. 1120 pa nastopi župan iz Raše, Uroš, začetnik vladarske hiše (dinastije) slavnih Nemanjičev. Sin njegov, Štefan I. Nemanja (1165—1195), je osvobodil Srbijo bizantinske nadvlade in združil vse pokrajine srbske razen Bosne v svoji roki kot dedno državo. Cesar v Carigradu, Izak II. Angelos, se je hotel poročiti s hčerjo ogrskega kralja Bela III. Treba je bilo denarja, dali naj bi ga Bolgari, reveži, ki sami niso imeli ničesar. Izbruhnila je gori omenjena vstaja, strašnejša nego katera druga prej. Na čelu upornikov sta bila brata Peter in Ivan Azên, pomagali so Srbi.

V cerkvi sv. Demetrija v Trnovem je priseglo ljudstvo v splošnem navdušenju boj Bizantincem, Petra so oklicali za carja Bolgarov in Grkov (1186). Obenem so se osvobodili verskega vpliva carigrajskega, imenovali so samostojnega nadškofa s sedežem v Trnovem. Izpočetka vstaja ni imela uspeha, a hrabra bolgarska roka se je kmalu zopet privadila sukanju orožja, Petrov brat Ivan si je spletal vence zmag, za glavno mesto novega carstva je določil Trnovo.

Atmejdán v Carigradu.

Atmejdán, dirkališče, je stari hipodrom. Prej je bil večji, 370 m dolg in 120 m širok. Dozidal ga je Konstantin Veliki; večkrat je bil prizorišče ljutih bojev, zlasti za teh časov, ki jih sedaj opisujemo. Politične stranke „zelenih“ in „modrih“ so prenesle svoj prepir tu sem, za cesarja Justinijana I. so pobili pri nikavstaji na dirkališču samem 30.000 ljudi, Zadaž Ahmedova mošeja.

Petra je umoril bolgarski plemenitnik Ivanko, tudi Ivana so ubili, sledil je veliki sovražnik Grkov, Joanisa ali Kalojan, kakor ga navadno imenujejo, najmlajši rodovine Azenidov. Deset let je vladal, 1197—1207, zgodovina mu je nadela ime Romajoktonos, morilec Romejcev ali Bizantincev. Že to ime ga znači. Bil je vojskovodja in politik, povsod velik. Takrat so vladale na srbskem žalostne razmere. Štefan I. se je odpovedal vladanju, stopil je v samostan Studenico, ki ga je bil pozidal sam, imenovali so ga „menih Simeon“. Dve leti pozneje, 1197, je šel na goro Atos, sezidal si je bil tam drugi samostan, Hilandar, tu je tudi umrl. Ni računal s starim slovanskih grehom, z neslogo, zapustil je vlado najstarejšemu sinu Štefanu II. (1159—1224), mlajšemu sinu, Vuku, pa dal staro Zeto, Črnogoro.

Vuk se je takoj dvignil proti bratu, Štefan se je obrnil na papeža Inocencija III., naj mu pomaga. Znano je, da je to eden največjih papežev; poslužil se je prilike, poslal je Štefanu krono, in ta se je imenoval odslej naprej „kralj Srbske, Duklje, Travunije, Dalmacije in Hluma“. Emerih Ogrski se je vmešal v domače srbske boje in zasedel večji del Srbije, a so ga kmalu pregnali. Ker so bili Bolgari na strani Štefana, so tudi proti njim nastopili Ogrji; Kalojan je hotel v teh burnih časih zagotoviti obstoj svoje države, treba je bilo, da bi ga potrdila kaka višja oblast. Obrnil se je v Rim, ki je imel tedaj, po 4. križarski vojni, tudi v Carigradu veliko besedo. Dočim pa Balduin, cesar v Bizancu, ni hotel kljub temu ničesar slišati o Kalojanu, je poslal Inocencij v Trnovo kardinala Leona s kraljevim

Trnovo je bilo tedaj med najlepšimi mesti. Bolgarsko cerkev so priznali v Carigradu za samostojno, a Ivan je spoštoval tudi drugo prepričanje in pustil spoznavalce raznih ver čisto pri miru. Poleg Simeona je on najznamenitejši bolgarski car, bil je vladar Balkana. Tedanji Nemanjići se niso mogli meriti z njim.

Kakor je propadlo prvo bolgarsko carstvo kmalu po smrti največjega svojega zastopnika, Simeona, tako tudi drugo, carstvo Azenidov, po smrti Ivana. Z Mihaelom Azénom je izumrla slavna vladarska rodbina, l. 1257., Bolgarija je bila zopet brez gospodarja. Sledili so domači boji, prepiri, konec jim napravi l. 1280. Jurij Terterij, začetnik dinastije Terteridov; kumanskega pokolenja je bil. Največ vpliva nanj je imel kan (glavar) Tatarov, Nogaj. Iz-

Mesto Trnovo. Tu kronajo bolgarske vladarje

diademom. 8. novembra 1204 je bilo kronanje, dan prej je dobil pa nadškof Vasilij naslov primasa (prvega predstojnika) bolgarske cerkve. Balduina je Kalojan kaznoval za prejšnjo neprijaznost, potolkel je vojsko njegovo, cesarja pa ujel, najbrže so ga umorili. Ni pa držal Kalojan obljub, ki jih je dal papežu, ravnotako tudi ne Štefan Nemanja, kajti dobil je l. 1222. krono tudi iz Bizanca.

Kalojana je umoril Kuman Manastras, najbrž na prigovarjanje carice same. Ta se je poročila z Borilom; vlada njegova je bila slaba, premagal ga je sin Kalojanov, Ivan, ujel ga in dal oslepiti. Ta Ivan Azén II. (1218—1241) je eden največjih bolgarskih carov. Mislil je celo na Carigrad, ni se mu posrečilo, a osvojil si je Odrin, Makedonijo in Albanijo tja do Drača. Za njegove vlade je cvetela obrt in trgovina, promet je rasel, odprl je meje države, sklepal kupčijske pogodbe, zlasti z Dubrovničani.

umrli so Terteridi l. 1323. Izvolili so tedaj vojvode bolgarski za cara Mihaela Šišmana, sina poglavarja mesta Bdin ali Vidin. Z njim začne vladati zadnja bolgarska dinastija. Že se je hotel polastiti Carigrada, tu se je moral obrniti proti Srbom.

Čitali smo napis v kapelici samostana Studenica, v svetišču srbskem. Jeklena volja, vztrajnost, brezobzirnost diči tedanjega Nemanjića, Štefana Uroša II. Milutina (1281—1320). Hotel je združiti kraljestvo srbsko s cesarstvom bizantinskim, velika ideja, a opustiti jo je moral. Uprla se je tej nameri duhovščina, uprlo se je ljudstvo. Središče balkanske politike je bila tedaj Srbija. Ker je pa tudi dinastija Šišmanidov stremila po prvenstvu, je moralo priti do resnega spora. Štefan Uroš III. Dečanski (1320—1331) se je bojeval najprvo z ogrskim kraljem Karolom Robertom, ki je izročil Bosno rodbini Kotromanović, takoj potem pa se je obrnil

proti Bolgarom. 28. junija 1330 sta se udarila nasprotnika pri Velbuždu (Džustendil, na poti iz Srbije v Bolgarijo). Bolgari niso bili kar nič pripravljeni, poraz je bil velik, car Mihael je padel. Vendar je dovolil Uroš Bolgarom novega cara, sina Mihaelovega, Šišmana II., ki pa seveda ni bil nič drugega kakor orodje v rokah Uroševih.

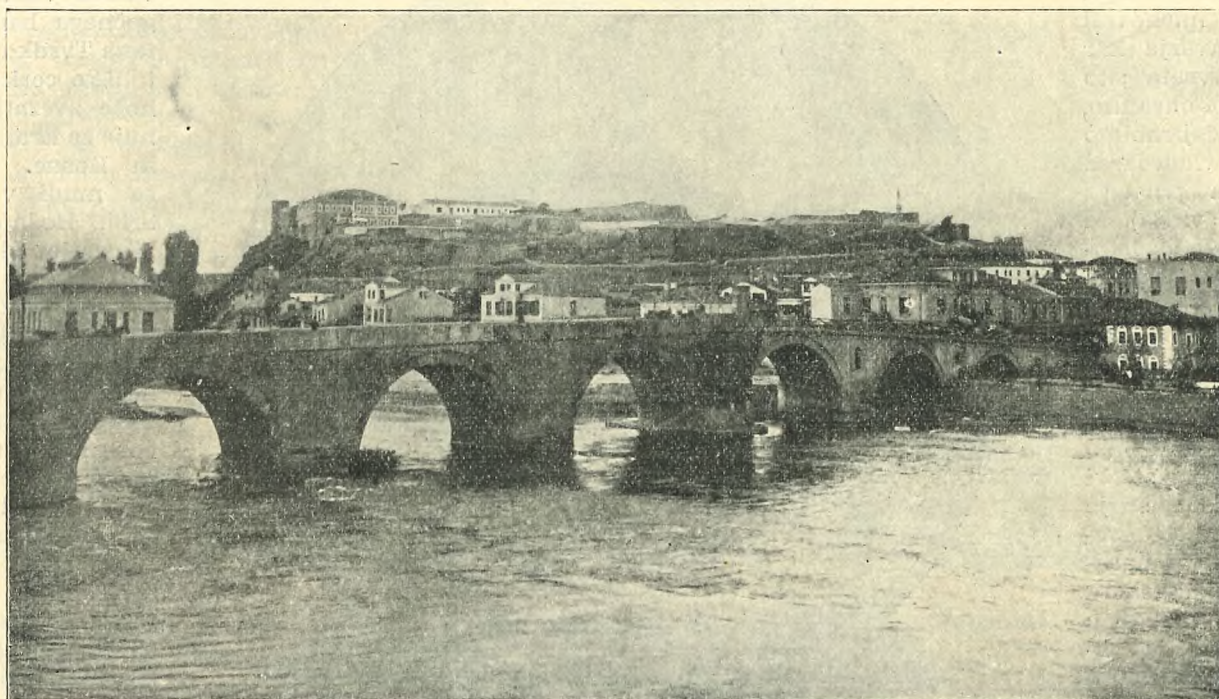
Tako je postala Srbska prva država na Balkanu, moč Bolgarije je bila zlomljena. Šišmanu II. je sledil takoj prihodnjega leta Ivan Aleksander (1331—1365), nadel si je slavno ime Azên. V prijateljstvu je živel s Srbi, kjer je vladal tedaj največji srbski vladar, Štefan Dušan Silni (1331—1355). Hotel je združiti ves Balkan in ustanoviti Veliko Srbijo. Albanija mu je bila pokorna, bolgarski car je poslušal njegova povelja, oholi Bizantinci so ga klicali na pomoč. Videli smo že, da

ni dosegel, umrl je preje na vojnem pohodu. Cilj mu je bil Carigrad. „Z Dušanom so nesli slavo Srbije k pogrebu.“ Sin njegov, Štefan Uroš V. (1355—1367), je bil sicer jako dober in pobožen, vladar pa ni bil. Leta 1367. so ga umorili, on je zadnji rodovine Nemanjićev.

Po smrti Aleksandra Azêna je začela razpadati Bolgarija, po smrti Uroša V. Srbija, obe ob istem času. Usoda je hotela tako, in usoda je hotela tudi, da je takrat prišel v Evropo sovražnik, hujši kot Arabci, hujši kot Bizantinci, prišli so Turki.

Turki.

Iz Azije so prišli po letu 1200, tam od vzhoda Kaspiškega jezera sem. Pasli so črede. Peljal jih je Soliman (Sulejman), umrl je ob Evfratu, njegov

Skoplje: Most čez Vardar, delo Dušana Silnega.

se je dal l. 1346. kronati v Skoplju za „cara Srbov, Grkov, Bolgarov in Albancev“, da je ločil srbsko cerkev od bizantinskega patriarhata in podelil nadškofu Joanikiju čast patriarha.

K prejšnjim pridobitvam so prišli še Epir, Akarnanija in Tesalija, pokrajine na severnem Grškem. Močna je bila Srbija tudi na znotraj, cvetela je obrt, kmetijstvo je bilo na visoki stopnji, ljudstvo premožno, zadovoljno, gradili so ceste in mostove, pozidavali gradove in cerkve. Vsi zgodovinarji priznavajo, da ni država Dušanova v nobenem oziru zaostala za zapadno Evropo. Isto velja o Bolgariji. Kot krono dela svojega je izdal Dušan l. 1354. glasoviti svoj zakonik, ki nam kaže vladarja v najlepši luči. In vse to je moralo propasti v tako kratkem času! Srbija je bila tedaj na vrhuncu slave in moči. Zadnjega cilja pa Dušan

sin Ertogrul je šel naprej, dali so jim pašnike v Mali Aziji, postali so sosedje Grkov. Sin Ertogrulov, Osman (1288—1326), si je nadel ime „emir“, knez, še sedaj pravimo Turkom Osmani, po Osmanu. Romali so k njegovemu grobu, za začetnika turške slave ga imajo. Sledil je Urhan (1326—1359), prestolico je premestil v maloazijsko mesto Brusó, južno Carigrada, približal se je bizantinskemu glavnemu mestu, on je pravi narodni junak Turkov. Razdelil je državo prav po vojaško v sandžake, sandžak se pravi zastava. Najboljše vojake so dobili Turki od kristjanov; ujeti krščanski mladeniči so morali pristopiti k veri Mohameda, vzgojili so jih vojaško, imenovali so jih „nova četa“, turško jeni-čeri, odtod janičari. Vsakih pet let so morali pripeljati v krščanskih občinah vse dečke, stare nad sedem let, recimo v občinsko hišo, odbrali so najlepše in najkrepkeje za sulta-

novo službo, postali so janičari. Poleg janičarov imamo tudi turške vojake, spahi imenovane. S tem hudim krvnim davkom so Turki najbolj oslabili rajo, kakor so nazivali kristjane; raja je isto kot čreda. Osmanov je bilo malo, na ta način so se krepili, pa tudi vsak drug je lahko postal Osman, kdor je pristopil k izlamu, veri Mohameda, velikega preroka. Zlasti veliko Bošnjakov in Albancev je prestopilo, da jim ni bilo treba plačevati velikih davkov in da so sploh imeli kaj veljave. Mohamedani so odšteli samo desetino, kristjani tudi, vrhutega pa še harač, davek na osebo, najemnine, morali so tlačaniti itd.

Sultan ima tudi naslov padišah, čuvajoči kralj. Ker so bili Turki v začetku pastirji, so razni izrazi vzeti njihovemu prvotnemu življenju. Največji šotor med pastirji je imel poglavar, in če je kdo hotel k njemu, je moral skozi vrata, višja kot so bila druga, zato so imenovali stan glavarja kar „visoka vrata“; to ime se je ohranilo, in še sedaj rabimo za sedež vlade izraz „visoka porta“ (porta = vrata). In ker so sedeli svetovalci v šotoru na blazinah, divanih, imenujemo še danes seje vladarjev „divan“.

Šotor ima štiri droge, ki ga držijo kvišku; štirji stebri države so: štirje vezirji (na čelu veliki vezir) za upravo, dva kadiaskera za vojaštvo, štirje defterdari za finance, nišandžiji so pa tajniki in izvršujejo sultanova povelja, fermane, ter jim pritisnejo sultanov podpis, tugro. Ko je sultan Murad sklepal neko pogodbo z republiko Dubrovnik, pisati pa ni znal, četudi je bil sicer jako brihtna glava, je pomočil celo roko v črnilo in jo pritisnil na papir kot pečat in podpis. To znamenje, tugra, je ostalo do danes običajno za podpis sultanov.

Poleg imenovanih visokih uradnikov je cela vrsta drugih, z imeni aga. Ulema se imenujejo učeni ljudje; prištevamo jim sodnike za večje in manjše okraje (molah in kadije), potem muftije ali razlagalce postav, izreke njihove imenujemo fetve. Na čelu muftijev je veliki mufti (šejk-ul-izlam, glavar izlama). Uleme so tudi imani, ki molijo v mošejah, in derviši (menihi) itd. Begi so načelniki sandžakov, vilajet je navadno skupina več sandžakov, načelnik se imenuje vali. Paša ni tak naslov kakor beg, ampak le časten naslov za višje uradnike. V spomin na stare

čase so imeli Turki kot odlikovanje višjih uradnikov konjske repe, beg n. pr. je imel enega, veliki vezir pet; ker je paša časten naslov, čitamo o paši z enim, dvema, tremi konjskimi repi itd.

Za vlade Urhana je stopil njegov sin Sulejman tudi že na evropska tla, osvojil si je mesto Galipoli ob Dardanelah (1354). — Urhanov naslednik Murad I. (1359—1389) si je izbral za stolno mesto že Odrin (1363), Carigrad je bil obkoljen. Na Bolgarskem je vladal takrat Šišman III. (1365—1393), ni si mogel pomagati, priznati je moral Murada za svojega gospodarja. V Srbiji je vladal Vukašin, oni knez, ki je umoril zadnjega Nemanja. Šel je proti Turkom, a potolkli so ga pred Odrinom, kraj ima še danes označbo Sirb-sindigi, smrt Srbov. Naprej in naprej je plul turški val, zadel je ob Srbijo, vladal je sedaj

knez Lazar Grbljanović (1376—1389); v Bosni vidimo mogočnega bana Štefana Tvrdko; s katoliško cerkvijo se hoče zvezati, imenuje se kralj Srbije in Bosne. Murad se mudi v Aziji, Srbi, Bošnjaki in

Hrvatje planejo nad Turke, potolčejo jih, Šišman iz Bolgarije se jim pridruži; Murad pride nazaj, Šišman se uklone, sledi žaloigra na Kosovem polju, usoda Balkana je zapečaten.

Naslednik Lazarjev, Štefan Lazarevič, je vazal (podanik) novega sultana Bajezida; Trnovo, stolica bolgarska, se vda leta 1393., car Šišman umrje kot ujetnik

na Turškem. Blisk so imenovali Bajezida, turško Ildeirim. Sedem let po Kosovem je že ob Donavi, bori se z ogrskim kraljem Sigmundom pri Nikopoli in ga popolnoma premaga, dasiravno so imeli kristjani nad 100.000 mož. Polmesec je zmagal nad križem. Še enkrat je dana prilika, vreči Turke nazaj v Azijo, odkoder so prišli. Pri Angori v Mali Aziji premaga silni mongolski kan Tamerlan Bajezida (1402), ujame ga, turško cesarstvo je na robu prepada. Krščanstvu je dana prilika, pomesti z nasprotnikom, a ne porabijo je. Tamerlan odide v notranjo Azijo, Turki pridejo nazaj, Lazarevičev naslednik Branković izgubi domalega vso zemljo. Združijo se Poljaki, Ogri, Srbi, Bošnjaki, Albanci, Bolgari, bijejo bitko pri Varni (1444), izgubijo jo, končano je. Mohamed II. (1451—1481) vzame po groznem klanju Carigrad, 40.000 ljudi je pomorjenih, 50.000 jih odpeljejo v

Carigrad: Visoka porta.

sužnost, sultan se imenuje „el Ghazi“, osvojitelj. Bolgarije že tak ni več, Srbija postane 1459 turška pokrajina, 1463 pade zadnja slovanska država na balkanskem polotoku, Bosna; kralja Tomaševića ujamejo in ga obglavijo.

Samo visoko tam gori v Zeti — Črnagora od l. 1435. naprej — se ponosni slovanski sinovi niso uklonili turškemu jarmu. Po Dušana Silnega smrti jim vlada rodbina Balšicev, potem pa pod benečansko nadoblastjo Črnojevići do l. 1516. Ko se je drugi Črnojević priznal za turškega namestnika, so se Črnogorci obrnili na vladiko svojega, na škofa, in pod njegovim vodstvom branili svobodo, narod in vero, nikdar se niso vdali!

Ni prostor tu govoriti o bogati stari bolgarski in srbski literaturi, omenimo naj, da je starobolgarsščina (staroslovenščina) zelo vplivala na sosede; do 18. stoletja je bila državni in cerkveni jezik pri Srbih, Rusih in Bolgarih, celo pri Rumunih. Carja Simeona imenujejo stvaritelja bolgarske literature, znana je njegova „Zlata struja“, njegov „Zbornik“ itd. Cerkev bolgarska je pa po padcu Trnovega (1393) prišla zopet v popolno odvisnost od Grkov. Ko je Mohamed II. po l. 1453. priznal grškemu patriarhu nekako svetno gospodarstvo nad rajo, je v Bolgarih vzrastlo tako sovraštvo do vsega grškega, da ga morebiti presega samo še sovraštvo do Turkov.

Novi čas.

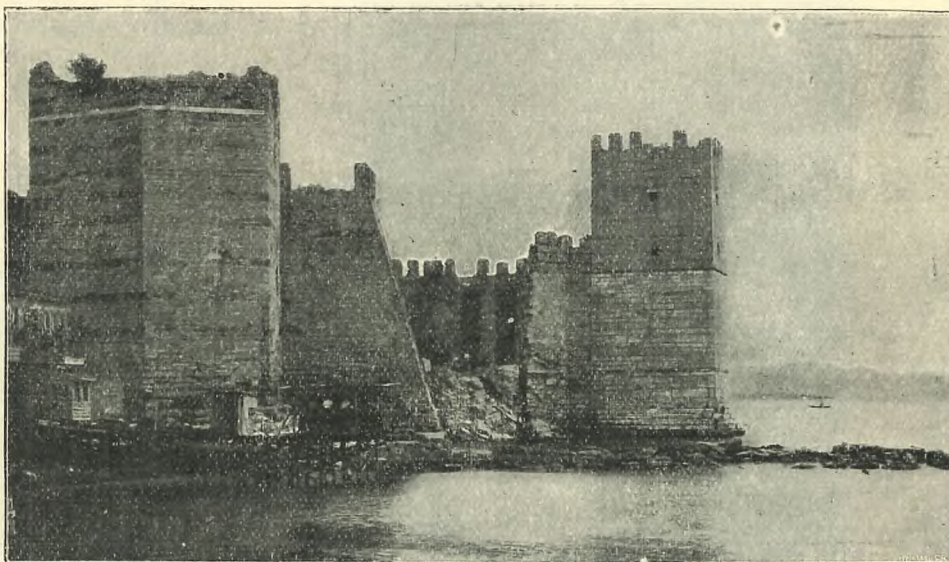
„Najtemnejši čas v zgodovini krščanskih narodov na Balkanu je čas turške vlade, ko niso izgubili samo svoje politične samostojnosti, ampak skoro tudi zavedanje svoje narodnosti. Brez pravice je jela raja pod groznim davčnim pritiskom. Dajati so morali otroke, ki so postali pozneje najljutejši sovražniki staršev, nikjer niso dobili pravice, slednjič je tudi niso več iskali. Ni čuda, da je vsled neprestanega zatiranja in zaničevanja zamrl nekdanji vojaški in junaški čut, da so se ljudje vdali v suženjsko, topo brezčutnost; najdivjejši, oni, ki so najbolj hrepeneli po svobodi, so se umaknili v nedostopne gore in gozdove, hajduki jim pravimo, vstaši; oni so prvi boritelji za izgubljeno prostost.“

Grki so imeli gotove predpravice in so bili takorekoč država v državi. Patriarha je imenoval sultan, imel je tudi svetne pravice, ne samo cerkvenih. Ni pa bila grška cerkev zadovoljna z Grki, šla je naprej, hotela je sprejeti v svoje naročje tudi Slovane. Slovani takrat niso bili več narod, ampak samo skupina ljudi, zatirana na vseh straneh. Ni bilo težko Grkom, zaslužniti si to pleme v cerkvenem in deloma v narodnem oziru; v političnem so ga bili zaslužnili Turki. Leta 1766. je grški patriarhat

razprostrl svoja krila nad srbsko cerkev, koje središče je bila takrat Peć; leto pozneje je sledila srbski bolgarska cerkev s sedežem v Ohridi.

Bolgarski jezik je izginjal bolj in bolj, v šoli je bilo vse grško, nazadnje tudi v čisto slovanskih krajih. Za omikanega so imeli samo onega, ki je govoril grški ali pa se imel za Grka, ime Bolgar je postala navadna psovka. Doma pa, v družini, v gorah in na planinah, tam pa so sovražili Grke z vso bolgarsko doslednostjo, zlasti so sovražili cerkev, ker jim ni prinašala ljubezni, ampak samo sovraštvo. Ni bilo dosti, da so oholi Grki zatirali navadne ljudi, tudi spisi slovanske književnosti so jim bili napoti, dragoceni rokopisi so izginili v plamenih, biblioteka patriarha v Trnovem je šla isto pot.

Bilo je pa nekaj domoljubov, ki jim je bil narod nad vse drag, vedeli so, kaj ga more rešiti:

Grad sedmerih stolpov v Carigradu.

Sezidal je grad kot trdnjavo osvojitelj Carigrada, Mohamed II. Ime je ostalo, a sedaj so samo še štiri stolpi. Vse je razdejano, rastline se ovijajo okoli posušenih zidov. Glave umorjenih vezirov so obešali na vrh stolpov; uporni janičari so zapirali tukaj sultane, če jih niso takoj obglavili; tudi poslance tujih držav, s katerimi so se Turki vojskovali, so imeli zaprte v teh stolpih; pri tleh se vidi odprtina vodnjaka, imenovanega „vodnjak krvi“.

spisovati so začeli knjižice za ljudstvo, pisali so tudi zgodovino nekdanjih časov in z ljudstvom vred jokali na grobovih Simeona in Azênov. Čitali so in čitali, spoznali so, da so bili nekdanj mogočen narod, narod, pred katerim se je neprestano tresel Carigrad sam, rastlo je sovraštvo do Grkov in s tem vred do Turkov.

Srbi so bili kolikortoliko na boljšem, ohranila se je vsaj domača junaška pesem, pela je o Dušanu, Lazarju, o domnevanem kraljeviču Marku; prišel bo enkrat kakor kralj Matjaž in rešil zatirani narod.

Papeži za Slovane.

Evropska politika je šla svojo pot, krščanski evropski vladarji so se v dosego svojih namenov vezali celo s Turki, za ubogo rajo ni imel nihče srca, nihče usmiljenja. Trpijo naj, saj so samo Slovani. Samo tam v Rimu so imeli vladarji katoliški

čut za kristjane na Balkanu, vedno in vedno slišimo njihov glas, da je treba zagnati nevernike iz Evrope. A kaj, ko se politika za ta glas ni zmenila. Pretresljive so večkrat tožbe papežev, pretresljivi so klici na pomoč. A nihče se ni zganil. Evropa ni pomislila, da so papeži največji njeni prijatelji, Dunaj bi se ne bil rešil brez papeževe pomoči. Ko je prišel Sobieski do Krakovega, ni mogel naprej, denarja mu je manjkalo. Papež mu ga je poslal in šlo je.

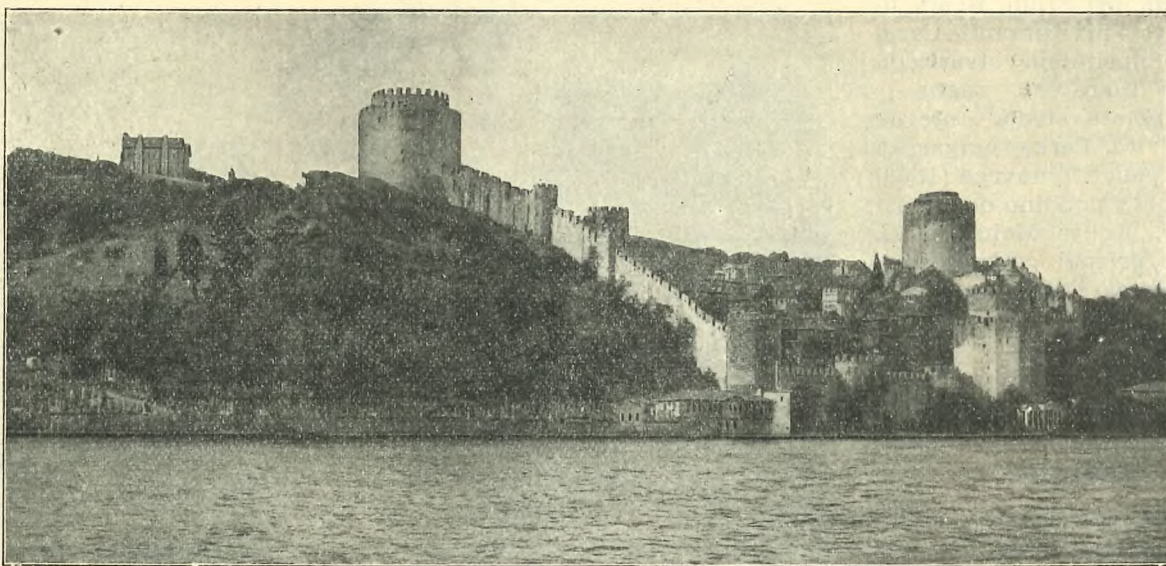
Zlasti se je zavzemal za boj proti Turkom Pij II. Njemu kakor drugim papežem ni bilo na tem, da so bili balkanski Slovani razkolniki, videl je v njih samo kristjane in delal je v tem zmislu vse svoje življenje, tudi na smrtni postelji. Poslušajmo ga:

„Dan in noč ne nehamo pregovarjati krščanskih knezov in držav, naj se zedinijo v blagor krščanstva

smrti nasproti. Preslab sem seveda, da bi se bojeval z mečem v roki, a posnemal bom Mozesa in na ladji bom prosil Boga za zmago, medtem ko se bodo čete borile.

Vsemogočni večni Bog, ki si zveličal človeški rod s predragoceno krvjo svojega ljubljene Sina in razsvetlil z lučjo evangelija v temo zaviti svet, prosimo Te, daj, da zagrabijo krščanski knezi in narodi tako silno za orožje zoper nevarno pleme Turkov in drugih barbarov, da zmagajo v Tvojem imenu.

Ti nehvaležni in nespametni kristjan, ki čuješ o vseh teh turških grozodejstvih, pomisli na svoje brate, ki so v turškem robstvu! Spomni se svoje dolžnosti in hiti trpinom na pomoč. Glej, kako dela Turek s kristjani: Sinove trga iz rok očetov, otroke iz naročja mater, žene oskrunja pred očmi njihovih mož, mladeniče vprega v plug kakor živino. Ne trpimo tega, ne obotavljajmo se. Kaj napravi obotavljanje,

Rumeli-Hissar, utrdba ob Bosporu.

Leto pred osvojitvijo Carigrada je dal napraviti Mohamed II. tukaj močan grad, ki se razteza od morja do vrh gore. Od gradu dol je popolnoma obvladal morskó ožino, rekli so zato, da grad vsakemu grlo odreže. Na tem mestu je dal napraviti tudi perzijski kralj Darij most čez Bospor. Hissar = grad.

in začno z nami vred sveto delo osvobojenja od turškega tiranstva.

Vsled naše lenobe so mogli Turki osvojiti Carigrad, središče vzhoda, in zdaj prodirajo ti barbari celo do Donave in Save.

Za majhne reči zagrabijo kristjani za orožje in bijejo krvave boje, nihče pa ne vzdigne roke zoper Turke, ki psujejo našega Boga, rušijo krščanske cerkve in hočejo sploh uničiti krščansko ime. O, če bi mogel, sam bi prijel križ v roke, sam bi nesel zastavo Kristusa sovražniku nasproti in se smatral srečnega, če bi mi bilo dano umreti za to stvar. O, če bi živeli stari junaki! Niso se pomišljali, šli so na boj s klicem: Bog hoče. Vi pa molčite in naši opomini vas ne ganejo.

Odločil sem se nazadnje, da grem sam v boj proti Turkom. Krščanski vladarji, ki še vedno sedijo doma, se bodo morebiti sramovali, ko bodo videli iti v vojsko rimskega škofa, namestnika Kristusovega, bolnega in hirajočega starčka. Vem, da grem gotovi

to smo videli na usodi cesarjev carigrajskih, bosanskih, srbskih in drugih.“

Na smrtni postelji pravi kardinalom: „Nemogoče mi je postalo dokončati delo osvobojenja krščanskega sveta od Turkov. Nadaljujte vi to božje delo. Spominjajte se vedno svoje dolžnosti, spominjajte se Zveličarja.“

Videl je, koliko trpi kristjan, hotel je pomagati z vso vnemo, a ni šlo. Turek je naprej izpolnjeval zapovedi preroka svojega. Divja kakor je puščava, v kateri so se rodile domišljije polnemu Arabcu ideje o novi veri, tako divja, neizprosna je njegova vera. Kakor črv naj se vije vsak pred njim, kdor se mu ne uklone, meč naj dovrši, česar beseda ne premore. Klone naj se pred neusmiljenim naukom njegovim ves svet, črnci in beli. V duhu gleda v puščavi, kako razširja krvavi meč misli njegove, pokoren naj jim bo vsak. Ni si pa mogel misliti, da bo njegovo delo rodilo tako strašne sadove, da bodo nasledki teh naukov tako grozni. Orientalec je orientalec.

Žalibože so morale tudi naše pokrajine okušati sad njegove domišljije, predvsem pa dežele bratov naših na jugu.

Spomini Slovenca.

Kakšne so bile tedaj razmere pri južnih naših bratih, o tem nas pouči tudi naš rojak, Slovenec Benedikt Kuripešič. Ko so Turki 14. oktobra l. 1529. opustili obleganje Dunaja, je sklenil kralj Ferdinand poslati poslanstvo v Carigrad z namenom, dobiti Ogrsko nazaj ali pa vsaj doseči isto razmerje, ki je bilo pred znano bitko pri Mohaču (1526). Poslanca sta bila Josip pl. Lamberg in Nikola Jurišić, odšla sta jeseni l. 1530. Poleg drugih spremljevalcev sta vzela seboj tudi Ben. Kuripešiča iz Gornjega Grada na Štajerskem kot latinskega tolmača. Bil je Slovenec, razumel je več ali manj vse slovanske jezike balkanskega polotoka. Tudi sicer je bil zelo izobražen. Da ne bi časa zapravljjal, kakor pravi, je začel sestavljati potopis, kar je bilo pa tedaj splošno v navadi.

Navadno so hodili po svetovni poti Belgrad—Niš—Sofija—Carigrad. Ker so bili takrat na južnem Ogrskem Turki, so se odločili naši rojaki za težavno pot skozi Bosno; tej okolnosti se imamo zahvaliti za naš prvi potopis po Bosni ter delu Srbije in Bolgarije. V predgovoru opisuje Kuripešič trpljenje kristjanov in povdarja potrebo združenja proti Turkom. Vas Zablache v Bosni je imela pred turškim gospodstvom 80 hiš, l. 1530. samo še sedem ali osem; videli so kraj, kjer so ujeli zadnjega bosanskega kralja. V vasi Krušice so pripeljali Turki dvajset krščanskih otrok, dečkov in deklic, ki so jih bili vjeli pred šestimi ali sedmimi dnevi, ponoči so jih odpeljali naprej v Vrhbosno. V Mokrem so videli zopet 15 do 16 otrok, ki so jih privedli na trg na prodaj. Doljno Bosno popiše takole: Bosna je gorata in gozdnata. Trije narodi so tam in tri veroizpovedanja. Najprvo so tu stari Bošnjaki rimske vere, ki so jim jo Turki pustili, drugi so Srbi, imenovani Vlahi ali Čiči, tretji narod so pravi Turki, vojaki in uradniki, ki druge narodnosti hudo zatirajo. Prej se je kristjanom tudi pod Turki še dosti dobro godilo, l. 1530. pa je sultan davke povišal in jih tudi sicer začel zatirati. Oddati mu morajo najlepše in najspretnейše dečke, plačati od vsake glave živine, vsake njive, vsakega travnika, skednja itd. Tudi jim ne dovolijo več popravljati cerkve ali zidati nove, da bi jih prisilili k izlamu. Zato je tudi njih nevolja velika in radi bi dobili drugega gospodarja. Vrhtega morajo hoditi na vojsko proti drugim kristjanom; nečejo pa tako ropati kakor Turki, ker pravijo, da taki roparji navadno ne umrjo lepe smrti. Obleko nosijo kristjani isto kakor Turki, razlikujejo se pa od njih v tem, da nosijo dolge lase, Turki so pa obriti.

Videli so grad Svečaj, kjer so se branili kristjani proti Turkom, dokler je bila Bosna še prosta, tako tudi v sosednjem gradu. „Sedaj je pa vse ven.“ Pri popisu Gornje Bosne se Kuripešič jezi na Turke in pravi, da je malo ljudi tam. Vzroki so trije: Kuga, izseljevanje zaradi zatiranja in pa to, da vzame sultan najboljši, najkrepkejši mladeniči na dvor (janičari). Polje je zelo rodovitno, a ob cestah ga Bošnjaki ne obdelujejo radi, ker jim Turki vse vzamejo, boljše je na gorah in na planinah.

24. septembra so prišli na Kosovo polje. Obširno popisuje, zakaj in kako je umoril srbski vitez Miloš Kobilović (Obilić) sultana Murada. Poljubil mu je nogo in mu pri tem potisnil bodalce v srce. Od tedaj naprej si sultani ne dajo več poljubljati noge, ampak roko in vrhtega držita dotičnega še dva paša, da mu ne bi prišlo kaj sovražnega na misel. Srbija, pravi, se začinja na Kosovem polju in sega na sever do Donave. Kosovo polje je dolgo tri dni hoda, mnogo ima vasic, mnogo cerkev. Srbe Slovenec lahko razume. Ljudstvo je bogaboječje. Mnogo je vinogradov, dosti žita, tudi toliko srebra, da kujejo sultani iz njega lahko ves svoj denar.

O Bolgariji pravi, da je lepa, dobro obdelana dežela, mnogo prebivalcev ima, dosti živine, ker Bolgari ne prebivajo ob meji in se jim torej ni treba bati sovražnikov. Vera je ona sv. Pavla, mnogo cer-

Grkinja gospa.

kva, bogaboječji, gostoljubni ljudje. Še vedno krasna noša priča, da je bila Bolgarija za vlade kristjanov jako bogata. Jezik Bolgarov je sicer tudi slovenski, a ga je malo težje razumeti kakor srbskega. Pred Plovdivom so videli velikanski hlev za 800 glav živine, dal ga je sezidati paša Ibrahim. Kmalu so prišli v deželo, kjer je bilo sicer še vedno dosti Srbov in Bolgarov, pa tudi že Grkov, ki niso znali več govoriti z njimi slovensko.

V Čekmedže jim je prišlo naproti okoli sto Turkov, ki so jih spremili v Carigrad v kervaserijo (karavanseraj, prenočišče za tujce in trgovce). Od Odrina do Carigrada in še naprej se razprostira Grška. Grki mnogo trpijo, pripisujejo pa svojo nesrečo samim sebi, ker so Turka omalovaževali, imeli so ga za preslabega in se niso dosti pripravili.

V karavanseraju so jih zaprli, dostop je bil dovoljen samo dvema Turkoma, ki sta jih na

Mohamed v puščavi.

sultanovo povelje preskrbela z vsem potrebnim. V ponedeljek 7. novembra so jih poklicali k sultanu. Vladal je takrat najslavnejši turški sultan Soliman II. Veličastni (1520—1566). Poslanca sta jezдила, spremstvo se je odpravilo peš na pot. Prišli so na dvor, kjer sta stala dva velika slona. Pri drugih vratih sta morala tudi poslanca zapustiti svoje vzvišene sedeže na konjih in iti peš na drugi dvor, kjer je bilo kakih 3000 sultanovih služabnikov. Opisuje različne vojake itd. Videli so na dvoru tudi deset levov in dva leoparda, priklenjene na verige, grozno so rjovel in tulili. Sprejeli so jih štirje paše, Ibrahim, Kasim, Ojas, Behram. Poslanca in tolmači so šli k sultanu, ostali so pri njem pol ure. Napravili so 9. novembra tudi še obisk pri Ibrahimu. Sultan jim je poslal razna darila. 14. novembra je bil odhodni, poslovilni sprejem pri sultañu, potem pa obed. Dosegli poslanci niso ničesar, Sulejman je odbil njihove ponudbe. V karavanseraj jih je spremilo kakih tisoč Turkov. Nazaj domov so ubrali približno isto pot kot prej, 9. februarja 1531 so dospeli v Ljubljano, kjer so ostali nekaj dni.

Avstrija in Rusija proti Turkom.

Še enkrat je bilo Kosovo polje prizorišče hudega boja med kristjani in mohamedani, leta 1448. Krščanska junaka Ivan Hunjadi iz Ogrske in Jurij Skanderbeg iz Albanije sta se postavila Turkom

v bran, a nič ni pomagalo. Poražena sta bila. Osem let pozneje hočejo vzeti Turki Belgrad, s težavo jih prepodita Hunjadi in frančiškan Ivan Kapistran. Ta je bil poleg Pija II. najbolj vnet zagovornik krščanske zveze proti Turkom. Kmalu nato sta umrla rešitelja Belgrada, ključa do Ogrske.

Skanderbeg se je še dolgo časa branil v domačih albanskih gorah, niso mu mogli do živega. Kroja je bila središče njegovega odpora, južno od Skadra. Še enajst let po njegovi smrti, l. 1467., so se Albanci ustavljali Turkom, a l. 1478. zatone tudi njim solnce svobode.

V tistih časih je izgubila samostojnost tudi Grecija, samo Rumunija je imela svoje vladarje, a pod turško nadoblastjo.

Za Mohamedom II., Bajezidom II. in Selimom I. je sledil največji turški sultan, že omenjeni Sulejman II. (1520—1566). Njegova politika je obsegala ves svet od Indije tja do Španske. Trčil je ob Habsburžane na Ogrskem in v Sredozemskem morju.

Padel je Belgrad, padel je slavni Rod, sledila je bitka pri Mohaču (1526). Tri leta pozneje vidimo turške čete pred Dunajem samim, Sulejman odide brez uspeha. Zopet in zopet pa pride nazaj. Nikolaj Jurišić mu v malem Kiseku zastavi pot; a zgodovina gre nevdružema svojo pot naprej. Ogrsko razdelijo v tri dele, Avstrija postane v še večji meri neposredni mejaš Turkov kakor je bila že doslej.

Sreča je enkrat na tej, enkrat na oni strani. Seveda je bilo vse polno malih bojev, ki pa niso bogsigavedikaj vplivali na splošno politiko. Sem računamo znano bitko pri Sisku (1593). Velikega pomena bi bila lahko pomorska bitka pri Lepantu na Grškem (1571), če bi jo bili izkoristili. A Evropa je imela drugega opravka dosti, kdo bo mislil na izgon Turkov.

Leto 1683. šele je dalo naši politiki nekoliko drugo smer. Zapodili smo s pomočjo severnih Slovanov Turke od Dunaja nazaj, osvojili smo Ogrsko in naše čete so parkrat pridrle dol v Srbijo, celo v severno Albanijo. Slovani na jugu so začeli dvigati glave. Enkrat samkrat do konca 17. stoletja slišimo o uporih podjarmljene raje, l. 1595., Bolgari so se uprli. Uspeha ni bilo nobenega. Koncem 17. stoletja je pa na pohodu protu jugu

vrhovni poveljnik avstrijske armade, Ludovik Badenski, izdal oklic na vse Slované v Bosni, Hercegovini in Albaniji, naj se dvignejo proti Turkom. Padel je Niš, padel je Vidin, padlo je Skoplje, vsi so mislili, da je prišla ura rešitve. Okoli 40.000 Srbov in Albancev je zapustilo tedaj turška tla pod vodstvom patriarha iz Peći, Arzena Črnojevića, naselili so se v Avstriji, ki jim je dala mnogo pravic. Saj so takrat cvetele vojaške granice.

A Avstrija je imela ob takih prilikah vedno smolo. Kakor hitro je hotela izkoristiti svoje zmage, vselej so ji njeni evropski prijatelji naprtili boje na zahodu. Morala je skleniti mir v Karlovcih, l. 1699., ne da bi bila izpeljala svoje namene.

Dvajset let pozneje, 1718, nam je mir v Požarevcu sicer dovolil del Rumunije, Srbije in severno Bosno, a to ni bilo zadosti, ni bilo v nobenem razmerju z žrtvami. Zopet homatije, zopet smo morali na zahod. Kmalu smo kot zavezniki Rusov znova zgrabili za orožje, a sreča nam ni bila več mila. Nesposobni poveljniki so jo zavozili, mir v Belgradu nam je vzel darove miru v Požarevcu. In tako je ostalo do leta

Carigrad: Turška brivnica na ulici.

1878. Kajti mir v Svištovu (1791) nima nobenega pomena.

Na mesto Avstrije kot osvoboditeljice južnih Slovanov je stopila Rusija; reči moramo, da je imela brezprimerno večje uspehe. Peter Veliki je baje v svoji oporoki določil za končni cilj ruske politike v Evropi zopetno osvojitve Cari-

dar je pa dosegla Rusija l. 1774. nekaj zelo važnega: dobila je pravico varstva nad Rumunijo in pa nad grškimi kristjani v Turčiji, torej tudi nad Bolgari in Srbi. Lepe, krasne načrte sta skovala Katarina in Jožef II. Avstrija naj bi dobila Srbijo in Bosno, Carigrad vnuk Katarine, Konstantin, današnjo Rumunijo je hotela Katarina izročiti znanemu Potemkinu.

Smrt kraljeviča Marka.

grada, polumesec na Aji Zofiji naj napravi prostor križu. V tej smeri se je gibala dosedaj vsa ruska politika. Carica Katarina je dala svojemu vnuku značilno ime Konstantin, obesila mu je okrog vratu medaljon s podobo cerkve Svete Modrosti.

Že je plul l. 1770. ruski admiral Orlov proti Dardanelam, a ni imel poguma napasti jih, dasiravno ga je angleški admiral Elphinstone nagovarjal. Ven-

A načrti so bili načrti, razbili so se ob nevošljivosti in čuječnosti pruskega kralja Friderika II.

Prišli so časi Napoleona, velikega Korza. V Turčiji je bilo takrat vse narobe, upori so imeli več uspeha kakor preje. Pasvanoglu, mohamedan iz Bosne, sicer trajno ni imel sreče, bridko je zadel maščevalni turški meč pristaše njegove, Bolgare in Arnavte, nepretrogoma so gorele bolgarske vasi.

A zora nove prostosti je napočila. Leta 1804. se upro Srbi; pod vodstvom slovitega Jurija Petrovića Črnega (Karadžordže) se širi vstaja z bliskovito naglico. Belgrad pade l. 1806., l. 1807. zmagajo Srbi pod Milošem Obrenovićem pri Užicah, prvič se sestane tedaj srbska narodna skupština (skupščina). Rusi pomagajo. Mir v Bukareštu (1812) določi Rusiji Besarabijo z izlivom Donave, Srbiji pa dovoli samostojno notranjo upravo. Upornikov ne kaznujejo.

Rusija se mora boriti z Napoleonom, Srbi so prepuščeni samim sebi. Turčija jih hoče popolnoma zasužnjiti. Karadžordže uide v Avstrijo. Turki so na vrhu, Miloš Obrenović dobi nalog, deželo pomiriti.

A kmalu se upre, paša mora deliti oblast ž njim, dajo mu naslov velikega kneza. L. 1816. ga priznajo Turki za glavarja Srbov, l. 1817. ga izvolijo svetni mogotci in duhovščina za kneza, porta ga potrdi.

Janičari so postali kakor nekdanj rimski pretorianci premočni, vsak sultan se je moral pri nastopu odkupiti z velikanskimi vsotami. Janičari so bili vladarji cesarstva. Tudi tedanjemu sultanu

Mahmudu II. (1808—1839) so hoteli zlesti čez glavo, l. 1826. je dal vse njihove čete pobiti in postreliti. Od tedaj naprej ne slišimo več o njih. Kakor Srbi, so

se uprli kmalu nato tudi Grki, zopet je pomagala Rusija. V začetku so prišli na pomoč tudi drugi, a nesrečni razpor med evropsko diplomacijo bi bil kmalu vse uničil. Ruski general Diebič Zabalkanski je prodril l. 1829. do Odrina, sklenili so tam mir. Bospor so odprli ladjam vseh držav, priznali so neodvisnost Srbije in Rumunije, ki sta plačevali samo še nekaj davka. Grške razmere je uredila leto pozneje konferenca v Londonu; Grki so dobili samostojnost, izvolili so si l. 1832. za kralja Otona Bavorskega.

Tudi Bolgari so se uprli, zlasti v Makedoniji. Grozovito je razsajal turški meč, mnogo se jih je izselilo. Vsled Diebičevih zmag je zopet vskliko upanje na obnovitev starega carstva, Jurij Stojkov

Mamarčov Bujuklu se je dal oklicati v starem Trinovem za osvoboditelja Bolgarov. A tudi sedaj ura še ni prišla. Izseliti so se smeli, če se jim ni ljubilo ostati doma; edino to jim je dovolil mir v Odrinu. Marsikatero mesto je izgubilo tedaj polovico prebivalstva.

Miloš Obrenović je vladal zelo samostojno, ni rad poslušal nasvetov, l. 1839. se je moral odpovedati prestolu. Ker pa njegov brat Mihael ni kazal nikakih vladarskih zmožnosti, so ga odstavili in izvolili za kneza Aleksandra Karadžordževića, sina Črnega Jurija. Naslanjal se je v politiki na Avstrijo, vladal je 16 let (1842—1858). Tudi njega so odstavili

in zopet je prišel na krmilo stari Miloš, kljub visokim letom, 80. Njegov sin Mihael (1860 do 1868) je zlasti znan vsled prizadevanja, napraviti iz Srbije res dobro kulturno državo.

Skupštino so sklicali vsako tretje leto, vpeľjal je splošno vojaško dolžnost, podpiral je mlade Srbe, ki so študirali na tujem.

Sledila je krimska vojska, ona vojska, ki nam je vzela simpatije Rusov, ne da bi nam bila naklonila simpatije Anglije in Francije. Valahija in Moldavija sta se po miru v Parizu kmalu strnili v Rumunijo, Aleksander Kuza je

prvi knez. Srbi so se pod vtisom zadnjih dogodkov hoteli popolnoma iznebiti turških vojakov, prišlo je do bojev, l. 1867. so zapustili zadnji Turki (vojaki) srbska tla. Kneza Mihaela so umorili, sledil je Milan IV. (1868—1889), zadnji tedanji Obrenović.

V Rumuniji se tudi niso mogli sporazumeti, Kuza se je moral odpovedati, izvolili so za kneza Karola iz rodovine Hohenzollercev, 1866.

Na Grškem pa Oton tudi ni imel bogve kakšnih simpatij, zlasti ker ni hotel ugoditi željam domačinov po razširjenju države; razširjenje bi bilo seveda zahtevalo boj s Turčijo. Oditil je moral l. 1862., nerad sicer, a ni šlo drugače. Sledil mu je danski princ Viljem, ki si je kot grški kralj nadel ime Jurij. Vlada od l. 1863. naprej. Angleži so mu kot sorod-

Srbski pravoslavni pop.

niku kraljice Viktorije podarili Jonske otoke, za katere jim je sedaj gotovo žal.

Najnovější čas.

Vsak narod si je bil priboril kolikortoliko svojo samostojnost, samo Bolgari so bili še vedno ujetniki. A tudi njim je imel napočiti zlate svobode čas, in zgodovina je hotela, da so zadnji postali prvi. Kakor pri Srbih in Grkih, se je moral pa tudi pri njih pokazati najprvo duševni preporod. Zdravnik Peter Berovič je začel spisovati šolske knjige, bolgarski trgovci so podpirali novo strujo, „Bolgari so začeli zopet pisati“.

Začeli so se zanimati za šolo, leta 1835. so ustanovili prvo šolo po evropskem vzoru; l. 1844. so izdali prvi časopis; čitali so slavno zgodovino preteklih dni. Treba se je bilo pa tudi osvoboditi nadvlade grške cerkve. Ruski vpliv je prisilil turško vlado, da je zapovedala patriarhu v Carigradu posvetiti bolgarskega nadškofa. Leta 1860. so se pa Bolgari popolnoma odrekli grškemu nadzorstvu in zatiranju, mislili so takrat tudi na zedinjenje s katoliško cerkvijo. Žalibože se ta misel ni uresničila. Leta 1870. je porta ustanovila samostojno bolgarsko cerkev, načelnik ima ime eksarh; sultan ga je po vsaki izvolitvi potrdil.

Cerkveni samostojnosti je sledila politična. Uporov je bilo brez števila, na vseh koncih in krajih. L. 1875. sta se uprli Bosna in Hercegovina, sledila je Bolgarija, a Turki so vsako vstajo takoj zadušili, grozovitosti njihovih ni mogoče naštet. Malenkost jim je bila, zagnati malega otroka spričo matere v zid, da so se razleteli možgani na vse strani, malenkost jim je bila, natakniti Bolgara na kol. Zlasti hudo so divjali vojaki, ki jih sicer niso rabili v redni armadi, ki so bili pa za grozovitosti kakor nalašč. Bašibozuki jim pravimo, natepli so se od vseh vetrov. Odlikovali so se tudi Čerkesi, katerih se je po krimski vojni vse polno naselilo na evropskih turških tleh. Najljubša zabava jim je bila, skočiti kakemu Bolgaru, zlasti boljšemu, za vrat in vtakniti noge v njegove žepe: in tako so

jih morali ubogi Bolgari vlačiti okoli po svojih vaseh. Evropa se je pa smejala, pravzaprav še odobraval je to početje, ker ni ničesar ukrenila proti Turčiji. Leta 1876. je nastopil vlado sultan Abd-ul-Hamid II. (1876—1909). Na prigovarjanje paše Midhata je sicer obljubil reforme, to se pravi, izboljšanje ali preuredbe, a ostalo je vse pri starem.

Ker v Bosni in Bolgariji ni bilo sreče, so se udarili s Turki Črnogorci in Srbi. Prvi svetni črnogorski knez je Danilo (1851—1860), drugi je nečak njegov, Nikola Petrovič, ki vlada od l. 1860. nadalje.

Srbska vojska se je vršila neugodno za Srbe, a zavzel se je zanje ruski car Aleksander II.; ko so sklenili mir, je ostalo vse pri starem. Tudi Bolgarom so hoteli Rusi pomagati, zahtevali so od turške vlade, naj jim da vsaj delno

samostojnost. Porta je odgovorila, da o tem ni govora, in vnela se je rusko-turška vojska 1877—1878, ona vojska, ki je imela prinesiti Bolgarom svobodo. Ruske armade so prekoračile Donavo, začeli so se boji v severni Bolgariji. General Gurko pa

ni imel miru, hitel je naprej čez Balkan, a nepričakovani odpor generala Osmana ga je poklical nazaj na Balkan, na prelaz Šipka. Z neizbrisnimi črkami so zapisana v zgodovini junaštva Rusov in Turkov v tej zadnji vojski. Rumuni so se tudi udeležili boja, na strani Rusov, ti so jim morali zagotoviti popolno neodvisnost in prostost. Po dolgem obleganju se je Plevna vdala. Zmagoslavna ruska armada ni imela nobene ovire več, pričel se je pohod proti Carigradu.

Rumunija ni hotela več plačevati sultanu davka, priznala se je za prosto že l. 1877., štiri leta pozneje si je nadel Karol naslov kralj. Srbi so se seveda zopet vzdignili in podili Turke od sela do sela.

Kakor pa je bila Avstrija v prejšnjih stoletjih pri vsaki priliki ovirana dokončati započeto delo, tako se je godilo sedaj Rusiji. Evropa se je zavzela za nežnega svojega varovanca, za Turke, Abd-ul-Hamid je dovolil angleškim ladjam prehod skozi Dardanele, ki so bile tedaj sicer vsem zaprte. Grožnja Angležev je prisilila Ruse, da so morali skleniti

Rumunska kraljica Elizabeta.

(Carmen Silva.)

Rumunski kralj Karol I.

Grški kralj Jurij.

s Turki mir tik pred Carigradom, v vasi Sv. Štefana. Srbija bi bila morala dobiti tedaj velik del Novega Pazara (dežela med Črnogoro in Srbijo) itd. Črna-gora bi se bila imela razširiti preko preozkih svojih mej, največja bi bila pa postala Bolgarija. Obsegala bi bila vso današnjo Bolgarijo, dele Stare Srbije, Makedonijo čez Ohridsko jezero proti zahodu, dosegla bi bila v veliki meri obale Egejskega morja in pripasti bi ji bil moral velik del Trakije, Odrin ne.

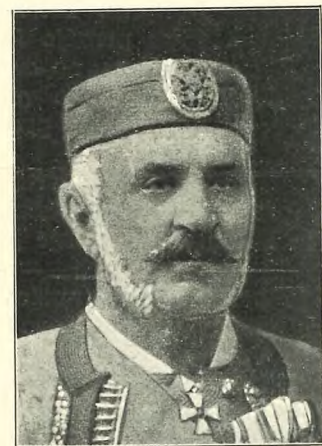
A to je bilo preveč za evropske državnike, diplomate. Videli so v Bolgariji varovanko Rusije, bati so se začeli za Carigrad, bali so se za ljubljene status-quo. (Status-quo je latinski izraz, ki pravi, naj ostane vse pri starem.) Ta status-quo je bil zlasti pri srcu Angležem, posebno pa še Nemcem.

Nemci hočejo do Egejskega morja, do Soluna, hočejo do Male Azije in naprej do Perzijskega zaliva. Zato jim je ljubša slaba Turčija nego močna slovanska država. Račun je še drugačen; Turki so nesposobni za vsak napredek, obrt se pri njih ne more razvijati, kupčija je v tujih rokah, ceste in železnice gradijo tujci. V taki državi je dosti prostora za neturški kapital, in zato je Turčija Nemcem tako ljuba. Veliko železnic so jim že sezidali in sicer tudi vtaknili dosti denarja v turška podjetja. Moderna slovanska država bi bila pa v doglednem času seveda drugačna nego je Turčija, zato tako nasprotstvo. Da igra veliko vlogo tudi narodnost, nam ni treba še posebej poudarjati, Nемец Slovanu ne privošči prostorčka pod božjim solncem.

Torej evropske velesile so rekly, da bodo pogodbe miru v Sv. Štefanu še enkrat pregledale, revidirale. Napravile so to v Berlinu. Avstrija je dobila takrat nalogo, naj zasede Bosno in Hercegovino in naj ju uredi. To je začetek nasprotstva med Avstrijo na eni, Srbijo in Rusijo na drugi strani.

Srbija ni dobila dohoda do morja, dobila je pa okraje Niš, Vranja in Piro, ki bi bili po mirovnih pogodbah morali deloma pripasti Bolgariji. Črnigori tudi niso dali tega, kar je želela (Plava, Gusinje itd.), vendar pa pristanišče Bar, l. 1880. je dobila še Ulčinj. Ob enem sta postali ti dve državi z Rumunijo vred popolnoma samostojni, nič več ni bilo treba plačevati davka Turkom.

Rumunija je bila dobila v miru v Parizu l. 1856. južni del Besarabije. Sedaj so ji ga vzeli, odsto-

Nikola Črnogorski.

piti ga je morala Rusom, dobila je za to ne ravno rodovitno pokrajino Dobrudžo. Peščeno je tam in močvirno. Od tedaj naprej se oklepa Rumunija Avstrije. Najbolj so pa oskubili Bolgarijo. Svet med Donavo in Balkanom so napravili za kneževino, ki je morala plačevati sultanu davek; pokrajina na jugu gorovja Balkan, ob Marici, takozvana Vzhodna Rumelija, naj bi bila provincija zase, vladal naj bi ji

turški namestnik, ki naj bo pa kristjan. In vendar so stanovali v Rumeliji skoro sami Bolgari.

Grška se sicer ni nič vojskovala, dobila je pa par let pozneje vendarle pokrajino Tesalijo in del Epira.

V Albaniji, Stari Srbiji, Makedoniji in Trakiji je ostalo vse pri starem, namreč vse skupaj zanič.

Abd-ul-Hamid okoli l. 1890.

Turčija je obljubovala in obljubovala, zatirala in zatirala, morila in morila, Evropa je pa kimala in kimala. Vsem je bilo na tem, da se le ne bi preveč razburili.

Da razmere niso bile zdrave in da se je moralo kmalu kaj izpremeniti, o tem nas poučijo takoj prva prihodnja leta.

Kar na kratko so napravili v vzhodni Rumeliji; v Plovdivu so se izrekli za zvezo z Bolgarijo. Poslali so v Rumelijo bolgarske uradnike in stvar je bila končana. Porta je malo pisano gledala, a ni nič pomagalo. Malo bolj nervozni so bili pa Srbi, Bolgarija se jim je zdela premočna. Udarili so jo proti meji, Bolgari so jih po bitkah pri Slivnici in Pirotu zapodili nazaj, l. 1885. Štirinajst dni je trajala vojska.

Podili bi jih bili še dalje, a Avstrija se je zavzela za Srbijo in rekla, če gredo Bolgari naprej, da bodo srečali avstrijske polke.

V Bolgariji je vladal od leta 1879. dalje princ Aleksander Battenberški, nečak ruskega cara. Imel je dosti nasprotnikov; leta 1886. so ga odstavili. Da je bilo lepše, se je pa še sam odpovedal.

Dne 7. julija 1887 je izvolila narodna skupščina za vladarja princa Ferdinanda Koburškega. Prej in slej je vladal minister Stambulov, nasprotnik Rusov. L. 1895. so ga zarotniki umorili.

Srbski kralj Milan si je nadel naslov kralja l. 1882., a l. 1889. se je odpovedal prestolu, sledil mu

je sin Aleksander, star tedaj 13 let. Mnogo je bilo domačih bojev, kakšna naj bo ustava itd. Milan je moral priti l. 1897. nazaj, zopet je bil prva oseba v državi, Aleksander je stopil popolnoma v ozadje. Tedaj pa se je poročil Aleksander z znano Drago Mašin, ljudstvo je bilo nevoljno, Milan tudi. Zato je moral Milan zapustiti Srbijo, umrl je l. 1901. na Dunaju.

Ko se je čulo, da namerava kralj določiti za svojega naslednika brata Drage, se je vojaštvo uprlo. V noči od 10. na 11. junija 1903 so umorili Aleksandra in Drago. Dinastija Obrenovičev je izumrla.

Na prestol so poklicali Petra Karadžorđevića, sedanjega srbskega kralja. Do takrat je bil živel v Švici. Dne 24. januarja je imel slovesen vhod v Beograd.

Grki so bili tudi sedaj še nezadovoljni, pekla jih je Kreta. Večkrat so se Krečani dvignili, zadnjič l. 1905. Grki so jih podpirali, vnela se je vojska s Turčijo. Tu pa se Grki niso kar nič izkazali, Turki so jih pošteno nabrisali, in Grki bi bili izgubili marsikak kosček zemlje, če bi jih ne bile ščitile velesile.

V Turčiji so pa še kar naprej obljubovali reforme. Ker nič ni izdalo, sta prišla l. 1903. skupaj naš cesar in ruski car v Mürzstegu in sta energično zahtevala preosnove. Za varstvo Makedonije so ustanovili posebno mednarodno

orožništvo. A to Abd-ul-Hamidu ni bilo všeč; sploh mu reforme niso bile nič kaj po volji. Nastala je pa na Turškem stranka Mladoturkov, ljudi, ki so zahtevali preuredbe na vseh koncih. Učili so se bili po evropskih mestih; imeli so pa veliko napako, da so hoteli izvesti vse takoj, kar čez noč. Hitrica državam navadno nič kaj ne diši, na Turškem pa celo ni šlo. V tistih časih so odpravili orožništvo; Makedonci so si pomagali z vstaškimi četami.

Leta 1908. je Avstrija priklopila Bosno in Hercegovino; Srbi so se zelo vznemirili, mislili smo, da bo prišlo do vojske. V Beogradu je razburjenje doseglo višek. A ker Srbija ni mogla od nikoder pričakovati pomoči, se je hrup polegel.

Do tedaj smo imeli pravico do treh posadk v sandžaku Novem Pazaru. Takrat smo dali pa sandžak v polnem obsegu Turčiji nazaj in plačali za Bosno in Hercegovino nekaj milijonov.

Istega leta, 1908., je izbruhnila meseca julija v Carigradu vstaja Mladoturkov proti sultanu; prisilili so ga, da je obnovil ustavo iz leta 1876. Starega pašo Kiamila so odstavili, na površje je prišel kot veliki vezir prijatelj Mladoturkov, Hilmi paša, vojni minister je bil Mahmud Muktar paša, mladoturški predsednik nove turške zbornice pa Ahmed Riza bej. V tej revoluciji in v oni prihodnjega leta je igralo vojaštvo odločilno vlogo.

Mladoturki so sprejeli v armado tudi kristjane, ravnotako v zbornico.

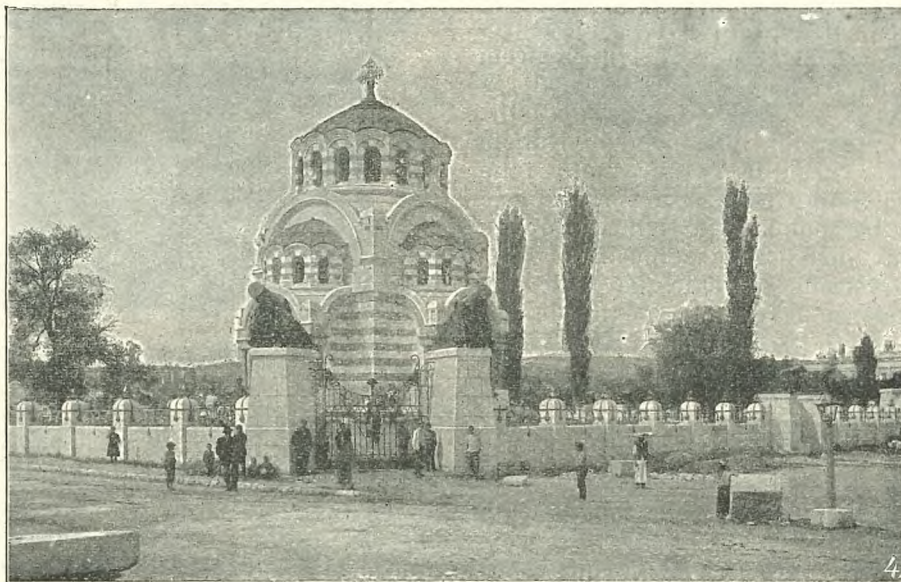
Temu uporu l. 1908. je sledil protiupor l. 1909.; pravijo, da ga je zanetil Abd-ul-Hamid sam. Mladoturki so morali bežati, a so se kmalu zbrali v svojem zavetišču Solunu; vojaštvo je prestopilo večinoma na njihovo stran, šli so proti Carigradu. Čete je vodil Enver-bej, do upora turški vojni atašé v Berlinu. Mahmud Šefket paša se mu je pridružil, operacije pred Carigradom je vodil Niazi-bej.

Abd-ul-Hamida so prisilili, da se je odpovedal vladarstvu, odpeljali so ga v Solun; sedaj med vojsko ga pa prepeljujejo tja in sem. Oklicali so za sultana Rešad-efendija, nadel si je ime Mohamed V. Sreče ni imel, izgubil je takoj začetkom vladanja Tripolitanijo, vzeli so jo Italijani. Talentiran pravijo da ni, in ravno zaradi tega so ga posadili na prestol.

Veliki vezir je postal l. 1909. Ahmed-Riza (prej je bil Tefrik-paša), minister notranjih zadev paša Hilmi. Za zunanje je pa ostal paša Riffaat.

Pred dvema letoma si je nadel Nikola naslov kralj, pred tremi pa Ferdinand naslov: car Bolgarov. Prenehalo je plačevanje davka Turčiji.

Odkar so se balkanske države osamosvojile, je nastopil napredek. Ni si mogoče predstavljati večjega nasprotstva kakor je n. pr. med Bolgarijo in Makedonijo. Tam red, mir, tu nered, vedni strah pred razbojniškimi tolpmi. Kmet v Bolgariji ve, da bo tudi spravil, kar je pridelal, kmet v Turčiji pa ne more hvaliti dneva pred večerom. Dvignil se je v novih državah promet, trgovina je narastla, blagostanje je vedno bolj splošno. Izobrazba je dosegla visoko stopnjo. Dočim je znalo pred l. 1878. le malo ljudi čitati, vidimo danes v Bolgariji komaj 15—20% ljudi nad 6 let, ki ne znajo čitati in pisati.

Muzej v Plevni, v spomin na rusko-turško vojsko.

Kratki podatki o vojskujočih se državah.

Dosedanja Turčija.

Vladar Mohamed V. je rojen l. 1844. V Evropi ima Turčija sledeče vilajete: Carigrad, Adrianopel (Odrin), Solun, Bitolj z mutesariflikom Srbija, Kosovo z Novim Pazarom, Skader in Janina. Sedemnajst kranjskih dežel bi dobilo prostora v evropski Turčiji, ker meri nad 169.000 kvadratnih kilometrov, ljudi je pa samo dvanajstkrat toliko kakor na Kranjskem; cenijo jih nad 6 milijonov, na kvadratni kilometer jih pride nekako 36. Azijska posestva so več kot desetkrat večja nego evropska, prebivalcev je tam okoli 17 milijonov, 10 na kvadratni kilometer. Koliko je na Turškem Albancev, Turkov, Bolgarov, Srbov, Grkov itd., se ne da določiti, nemški statistiki govorijo o albansko-grški-turški večini (71%), mi seveda ne, ker vemo, da ta račun ni pravi. Slovanov je gotovo 2:5 do 3 milijonov. Mohamedanov je nekako polovica (v Evropi namreč), pravoslavni dve petini, katolikov 5% itd. Štejejo na piastre po 40 para, piaster je nekako 22 vinarjev, 100 piastrov je turški funt, torej 22 kron, je tedaj skoro isto kakor angleški funt (okoli 24 kron).

Sestavili so tudi nekak proračun za l. 1911./1912., dohodke so določili na 26,819.000 funtov, stroške pa na 36,235.000, od teh je za armado na sumem 9,492.000, za orožništvo 1,962.000,

za mornarico 1 milijon 683 tisoč. Pravijo, da šteje turška armada v voj. času 1,400.000 mož, ki so seveda razkropljeni po celi prostorni državi, vojaško izvežbanih je kakih 800.000; mornarica ima 335 topov.

Trgovine ni dosti; leta 1911. so imeli 1083 trgovskih ladij, parnikov med njimi samo 120; uvoz so cenili pred par leti na 700 milijonov kron, izvoz pa samo nekaj nad 400 milijonov. Izvažajo žito, sočivje, preproge, svileno blago, blago iz usnja, veznine, orožje, strd, vosek, rožno olje, vino, tobak,

volno, stivo ali morsko peno, sadje, opij, grozdje. Železnice merijo v Evropi 1994 kilometrov, v celi Turčiji 6556 kilometrov, dolžina brzojavnih žic je okoli 80.000 kilometrov, brzojavnih uradov 1095, poštinih uradov pa 1312.

Carigrad šteje z azijskim Skadrom 1,100.000 prebivalcev, brez njega okoli 950.000, Solun 144.000, Odrin 123.000, Bitolj 50.000, Prizren 60.000, Skader albanski 30.000, Janina 30 tisoč, Seres 25.000, Skoplje 30.000 itd. Trditi pa ne moremo, da so te številke natančne, smo pač v Turčiji. Štetje je tam zelo nezanesljivo.

Knez Ferdinand I. 1900.

Boris kot deček.
(Rojen 1894.)

Pokrajina v Dobrudži.

Grška.

Grška je razdeljena od l. 1899. v 29 nomarihij. Kralj Jurij je rojen l. 1845., vlada od l. 1863.; prestolonaslednik Konstantin je rojen l. 1868. Šest in pol kranjskih dežel obsega površina Grške, okoli 2,700.000 ljudi so našeli pred petimi leti, 41 na kvad. kilometer. Izeljujejo se precej, v Unijo n. pr. l. 1909./1910. 25.888. Poleg Grkov vidimo jako veliko Albancev (po rodu nad 200.000, po jeziku še 40.000), Armencev, ciganov itd.; po veri so večinoma pravoslavni. Dohodkov je bilo l. 1911. 132 milijonov kron, izdatkov malo manj; dolga je skoraj šestkrat toliko kot letnih dohodkov. O vojaštvu ni bilo do vojske slišati nič dobrega. V vojsko bi jih mogla Grška

poslati 120.000. Seveda pa trije niso toliko vredni kakor en Bolgar. Mornarica ima 222 topov. Trgovine je še nekaj v primeri z velikostjo države in številom prebivalstva; lansko leto so našli 1094 trgovskih ladij, parnikov je med njimi 283. Uvoz znaša toliko kot letni dohodki, izvoz pa samo okoli 100 milijonov kron. Izvažajo grozdje (korinte), fige, vino, olje, citrone, strd, vosek, tobak, gobe, svilo, volno itd. Atene imajo 170.000 prebivalcev, Pirej 72.000, Patras 38.000 itd. Meriti so začeli polagoma (od l. 1898. sem) po metrih, litrih in kilogramih. Nova drahma po 100 lepta je isto kot lira, malo

meri nekaj nad 9000 kvadratnih kilometrov, ljudi ima komaj 230.000, zelo se izseljujejo; rezultate zadnjega ljudskega štetja je premeteni Nikita utajil. Poleg Črnogorcev je nekaj Albancev tam in malo Turkov, poleg pravoslavnih kakih 14.000 mohamedanov in 13.000 katolikov. Dohodki in izdatki so znašali l. 1910. po 3.500.000 kron, dolga je 6 milijonov kron. Število vojakov bo kakih 30—40.000, kvečjemu 45.000. Nekaj ladij imajo, lansko leto 22. Uvažajo letno za okoli 6 milijonov, izvažajo pa za 1 do 2 milijona kron, in sicer koze, govedo, ovce, ribe, sir, prekajeno meso, usnje, kože, volno, vino

Peter I. jaha po kronanju skozi Belgrad.

manj nego krona. Poštnih uradov je 1147, železnic 1609 kilometrov, brzojavnih žic 15.535 kilometrov, uradov pa 761. Tudi prekop je tam, korintski, nad 6 kilometrov dolg, 8 metrov globok, spodaj 21, zgoraj pa 25 metrov širok. Otvorili so ga l. 1893., sedaj je pa na prodaj za 30 milijonov kron, ker je za nič, zlasti za velikane morja. Leta 1910. je plulo po njem 2336 parnikov in 1709 jadernic.

Črnagora.

Črnagora je konstitucionalno kraljestvo od leta 1910. sem. Nikita je rojen l. 1841., prestolonaslednik Danilo pa 1871. Manjša je Črnagora nego Kranjska,

sadje. Poštnih uradov je 21, brzojavnih 24, železnica meri 18 kilometrov. Cetinje imajo 4000 prebivalcev, Podgorica 10.000, Ulčinj 5000, Nikšić 4000, Bar 2000, znani Kolašin 1000 itd. Novci, mere, uteži so avstrijskega, ruskega, turškega izvora, sedaj imajo pa tudi svoj denar, kujejo ga pa v Avstriji.

Srbija.

Srbija je konstitucionalna država od l. 1882. Kralj Peter je rojen l. 1846., vlada od 1903. Prestolonaslednik Aleksander je rojen l. 1888. Petkrat je večja Srbija od Kranjske, 48.303 km², našli so l. 1910. 2.911.700 ljudi, nad 60 na km², 13⁰/₁₀ v mestih, 87 na

deželi. Večinoma so srbskega pokolenja, dosti pa tudi Rumunov, židov, ciganov, Nemcev itd.; poleg pravoslavnih so našli 14.000 mohamedanov, nad 8000 katolikov, 6000 židov itd. Izdatki 1911 (poleg izrednih za vojaštvo itd.) 116,760.000 kron, dohodki 240.000 kron manj; državni dolg se je od 1911 na 1912 znižal za 14 milijonov, sedaj znaša nad 640,000.000 kron. Koliko je armade, ne vemo, kakih 150—200.000, morebiti tudi 300.000. Na papirju šteje aktivna armada

Bolgarija.

Bolgarija, najmočnejša krščanska balkanska država. Bolgar = delavec. Knez Ferdinand se je 1909 proglasil za cara, pomaga mu sobranje. Rojen je car l. 1861., vlada od 1887, prestolonaslednik Boris se je rodil l. 1894. Deset Kranjskih približno bi našlo prostora v Bolgariji, nad 96.000 km² ima (prava Bolgarija 63.751, Vzhodna Rumelija pa 32.594); koncem

Demonstracije proti Avstriji v Belgradu pred glediščem 1. 1908.

v vojni 287.273 mož, deželna bramba 194.664, vsega skupaj torej skoro pol milijona. Uvoz 1910 je znašal 82,320.000 kron, izvoz 95,520.000 kron, izvažajo pa: slive, sadje, volno, pšenico, koruzo, ječmen, vino, kože, prašiče, govedo, konje, perutnino, loj, vosek, zelenjavo itd. Poštnih uradov 1910 je bilo 1529, brzajavnih 208, žice 8289 km, železnice 806 km. Novce, mere in uteži imajo sedaj iste kot v Franciji, dinar je frank = 100 para. Belgrad šteje 90.000 prebivalcev, Niš 25.000, Kragujevac 18.000, Leskovac 14.000, Vranja 12.000 itd.

1910 so našli 4,329.000 ljudi, 42 na km² (3,087.000 + 1,242.000, 45 in 26 na km²). Večinoma so Bolgari, vendar so našli 1905 še nad pol milijona Turkov, 88.000 Rumunov, 70.000 Grkov, 37.000 židov, 67.000 ciganov itd. Poleg pravoslavnih je 604.000 mohamedanov (tudi nekateri Bolgari, Pomaki imenovani, so mohamedani), 30.000 katolikov itd. Dohodki 1911 173,520.000 kron, stroški 197,160.000 kron, dolgovi 540,120.000, uvoz 1910 162,440.000 kron, izvoz pa 125,520.000 kron. Izvažajo pšenico, rž, ječmen, koruzo, oves, krompir, moko, volno, loj, bob, govedo,

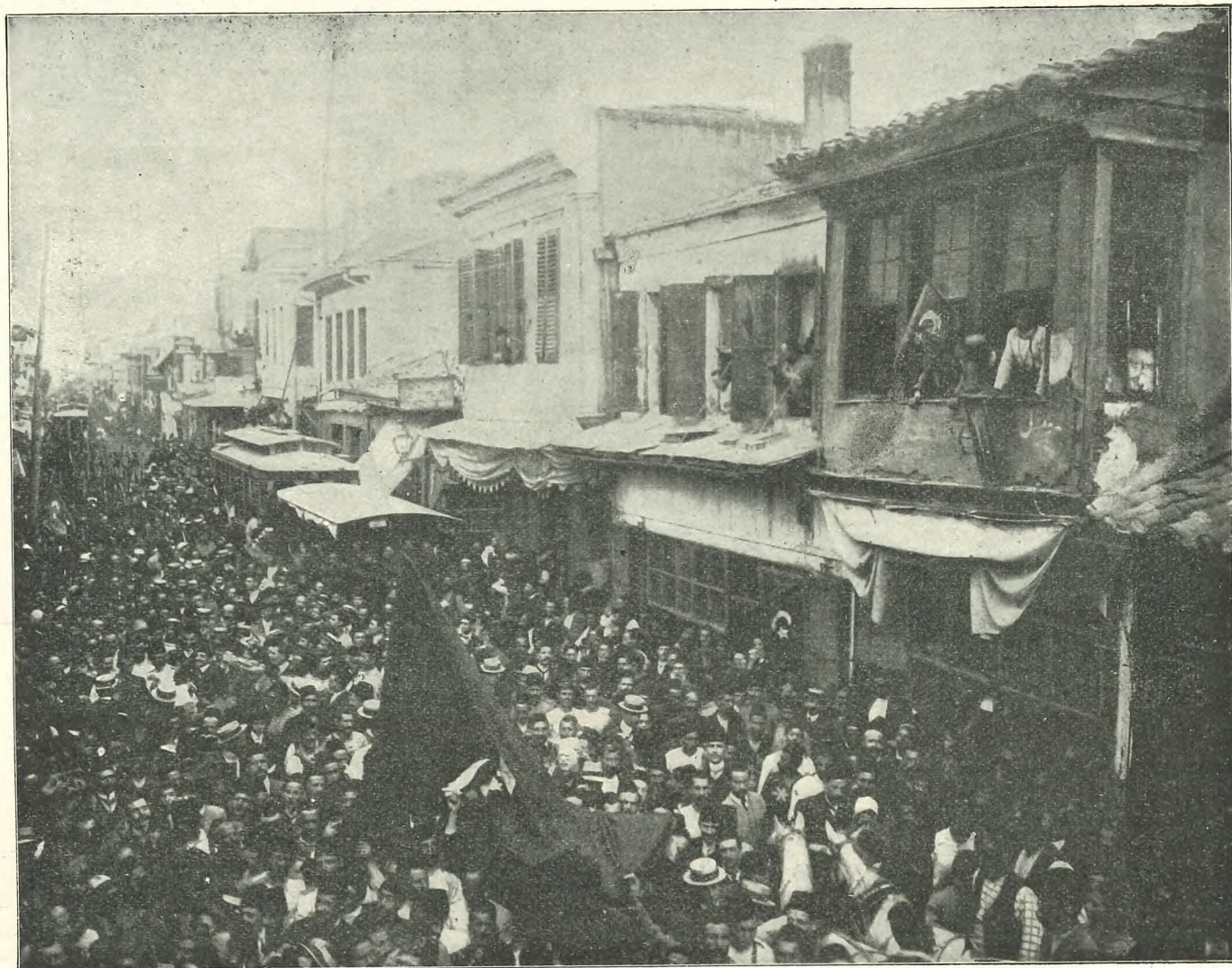
ovce, usnje, kože, sir, surovo maslo, vino, rožno olje i. dr. Merijo po kilogramih in metrih, od l. 1892. obligatorično. Stara oka je 1.278 kg, stara krina pa 20 litrov. Lev = frank, ima 100 stotink. Poštnih uradov je 2203, brzojavnih 295, žic 13.000 km, železnica 1911 1928 km, v delu jo je 303 km. Že ko se je vojna začela, so to progo, transbalkansko, v naglici hitro dovršili.

Na papirju imajo v vojni 190.000 vojakov, v resnici več, druge države manj. Poznavalci pravijo, da tako resna država kot je Bolgarija najbolj zna ceniti usodepolni boj, da je napela vse sile, seveda na skrivnem, in ne motimo se, če zvišamo število vseh bojnikov na pol milijona, več kakor vse tri zaveznice. Pri bolgarski armadi je odločitev. Škoda, da imajo premalo mornarice, kakih 30 torpednih čolnov in malih ladjic.

Sofija ima 103.000 prebivalcev, Plovdiv 48.000, Varna 41.000, Ruse (Ruščuk) 36.000, Sliven 25.000, Šumla 22.000, Tatar Pazardžik 18.000, Burgas 15.000, Küstendil 14.000, Kazanlik 11.000 itd.

Vse štiri države skupaj merijo nad 218.000 km², torej 22 kranjskih dežel. Prebivalstva imajo nad 10 milijonov, dvajsetkrat toliko kakor Kranjska.

Mnogo so pisali tudi o Rumuniji. Ne moremo jo prištevati popolnoma balkanskim državam, severni del sega že v srednjo Evropo. Kralj Karol je rojen l. 1839., prestolonaslednik Ferdinand l. 1865. Velika je za 13 Kranjskih, 131.353 km², prebivalstva je nad 7 milijonov, 14 Kranjskih. Pri vseh državah vidimo torej isto gostoto prebivalstva kot pri nas doma. Poleg Rumunov je precej tudi drugih narodnosti, vendar ne pridejo v poštev; preveč je židov in ciganov, prvih okoli 300.000, drugih 400.000. Vere so skoro vsi pravoslavne, katolikov je 150.000. Armada v vojskinem času okoli 650.000 mož. Dvajset vojnih ladij imajo, med njimi eno oklopnico. Trgovsko brodogradnje šteje 397 ladij, parnikov je 86. Železnica meri 3437 km, pošt je 3378. Merijo na metre in litre. Izvažajo pšenico, koruzo, ječmen, rž, moko, vino, petrolej itd. Uvoz 1910 333 milijonov levov (lev je 1 frank), izvoz 490. Glavno mesto Bukarešt šteje 300.000 ljudi.

Proklamacija turške ustave v Solunu l. 1903.

Solun je bil nekako središče mladoturškega gibanja, tu-sem so se zatekli Mladoturki tudi l. 1909.; odtod so pod svojim duševnim voditeljem Enver-bejem izvedli protiakcijo proti Abd-ul-Hamidu. Enver-bej, zelo nadarjen častnik in politik, je bil v zadnjem času tudi vodja turškega gibanja v Tripolitaciji.

Pred vojsko.

Vzroki vojske.

Praden začnemo z vojsko samo in njenim razvojem, moramo razložiti vzroke, ki so prisilili balkanske države iti v boj, in začrtati nekoliko težnje in cilje „Zveze balkanskih (krščanskih) držav“. Kar se tiče Srbije, bomo v glavnem sledili spisu srbskega učenjaka dr. J. Cvijića, ki je zadnjih dvajset let prepotoval Staro Srbijo, Makedonijo, Epir in Tesalijo in dobro preštudiral tamošnje razmere.

Srbija hoče do morja.

Srbija meji na zahodu na Bosno in Hercegovino, kjer stanuje čisto srbsko prebivalstvo, na jugozahodu na Turčijo, v kateri je tudi mnogo Srbov in kjer so vladali do zadnjega časa vedni nemiri. Gotovo bo vsakemu še v dobrem spominu, da bi bilo leta 1908., ko je Avstrija anektirala Bosno in

Hercegovino, skoro prišlo do vojske med nami in med Srbijo kateri je bila zaprta z aneksijo Bosne in Hercegovine naravna pot do morja. Vojska se je sicer preprečila, toda Srbija se je od takrat za vsak slučaj naglo in pridno pripravljala; in kakor kaže sedanja vojska, se je

tudi v vsakem oziru izvrstno pripravila na njo.

Vojska s Turčijo sicer nikakor ni bila gotova in Srbija je tudi želela ni. Ni je želela, ker je vedela, da more vojska ustaviti ves gospodarski in kulturni razvoj, ki se je zadnje desetletje tako hitro in dobro razširil. Pred vojsko je Srbija razpolagala z gotovino več ko 100 milijonov in bi se lahko vojskovala šest mesecev brez vsakih finančnih nezgod in brez zadolžitve. (To je dognal profesor ekonomije Otto Neurath, ki proučuje gospodarsko stanje balkanskih držav.) Kako visoko je tudi duševna kultura; se je videlo posebno ob času mobilizacije, ko so klicali vojake v vojsko. Vsak tudi najnavadnejši seljak se je zavedal, zakaj gre, vsak je dobro poznal položaj dežele in svojo dolžnost, nikomur ni bilo treba razlagati, zakaj je izbruhnila vojska in kaj hoče.

Srbija ni želela vojske tudi radi tega, ker je dobro vedela, kako težavna je vsaka vojska s Turčijo, ki razpolaga z velikanskim številom navdušenih in fanatičnih vojakov. Vedela pa je tudi, da vsak čas lahko izbruhne vojska s Turčijo: in sicer radi pogostih obmejnih spopadov, radi skoro stalnega vojne stanja ob meji, radi obupnega položaja njenih rojakov v Turčiji in radi vednega oviranja izvoza srbskega blaga, ki je moralo skoz Turčijo.

Zakaj je torej Srbija vendarle začela vojsko? Srbija je najbolj gosto naseljena dežela na Balkanu in ima najbolj gosto železniško mrežo. Čim bolj pa je zadnja leta gospodarsko napredovala, tem bolj je čutila, da nima pljuč, da bi dihala, ker nima poti do morja.

Pred šestimi ali sedmimi leti je šel še ves srbski izvoz živine in poljskih pridelkov na sever v Avstro-Ogrsko in skoz to v druge države. A nastal je carinski boj med našo in srbsko državo, ki je prisilil Srbijo, da je svojo izvozno smer obrnila proti jugu, proti Solunu. Toda radi nemirov v Turčiji sta bila izvoz in trgovina v vedni nevarnosti.

Tako je vsak srbski kmet že občutil na svoji koži, da je Srbija obkoljena zemlja, a Srbi

ujet narod. Naravno je, da se Srbija v takih mejah ni mogla razvijati. Šele če bi dobila Staro Srbijo, iz katere vodi po dolini okoli reke Drina najkrajša pot do Jadranskega morja, do pristanišč Sv. Ivan, Lješ in Drač, šele tedaj bi ji bili dani pogoji za življenje, za gospodarski razvoj.

Turška nasilstva v Stari Srbiji.

Drugi vzrok je bil žalosten položaj Srbov na Turškem, v Stari Srbiji (t. j. turško okrožje Srbija in vilajet Kosovo). Nasilstva, ki so se godila tu, so bila morda edina na svetu. Dr. Cvijić jih popisuje nekako takole: Oblastva ni, ali je pa brez moči. Mohamedanci, posebno Albanci, so vsi oboroženi, dočim Srbi ne smejo nositi orožja. Po vsej

Albanci.

Miriditi v albanskih gorah.

zemlji kar mrgoli razbojnikov, ki žive od ropa in tatvine. Ti razbojniki se združujejo v velike čete in prečenijo glede premoženja bogatejše Srbe, cele srbske vasi in si jih zapomnijo. Nato se dve ali tri take razbojniške čete naselijo na koncu tiste vasi in začno krasti in ubijati. Če se sprimejo s srbskimi seljaki, jim pridejo ostali razbojniki na pomoč. Tako preženo Srbe z njih posestev in se tam sami naselijo. Tako

so izginili posebno srbski živinorejci, ker so jim Albanci pokradli vso živino. Pregnani Srbi se selijo v Srbijo. Samo od l. 1876. do začetka sedanje vojske jih je pribežalo tja okoli 150.000. Tekom 18. in 19. stoletja pa se je naselilo v današnji Srbiji okoli pol milijona duš.

Reveži pa so oni Srbi, ki ne morejo ubežati. Ko so izgubili svoje posestvo, postanejo čifčije, to je: zakupniki tuje zemlje. Pa tudi sedaj še niso

toliko pretrpeti, da je obupal in postal mohamedanec. Žena in otroci so ostali pravoslavni. Ko so pa Albanci njegove hčere zahtevali za žene in bi bile tudi te morale prestopiti v turško vero, je pustil vse svoje bogato premoženje in ubežal v Srbijo; Albanci so si pa premoženje razdelili med seboj.

Tako se poizlami, sprejme turško vero „izlam“, mnogo Srbov, zlasti žen in deklet, ker potem preneha vse trpljenje in vsa beda. Mnogi pa ostanejo v

Niazi-bej,

obkolil Carigrad in prisilil Abd-ul-Hamida, da se je vdal.

varni. Dr. Cvijić je našel seljaka iz sela Ogljara na Kosovem, kateremu so albanski razbojniki najprej pokradli živino, potem žitnico in naposled obleko; ostal je sam brez svoje zemlje, brez vsake premičnine, pravi berač. In taki slučajji so navadni. V neki vasi blizu Peći je na ta način l. 1900. ostala samo ena imovita srbska hiša. Pa še ta gospodar je moral

Enver-bej.

svoji hiši in pri svojem ognjišču kristjani, dočim se na zunan obnašajo kakor mohamedanci. Srbe, ki se na zunan kažejo ali morajo kazati Albance (Arnavte), imenujejo Srbi Arnavtaše. Takim ljudem, ki zataje svojo narodnost in vero, pravimo mi poturice, odpadniki.

Pri takih razmerah Srbom prav nič ne koristi, če kaj imajo in si kaj pridobe. Nihče si ne upa de-

narja vtekniti v kako večje podjetje, ker bi s tem takoj obrnil nase pozornost razbojnikov. Denar, ki si ga pridobi, vsak spravlja in skriva. Če pa razbojniki vendarle izvedo, ga takoj prečenijo in zahtevajo denar. Če ga ne da, ali se ne izseli, ga takoj ubijejo. In raditega ni nihče klican k sodnji; če se pa to vendar zgodi, ni nikdar kaznovan...

Zato so bila zločinstva in grozodejstva v Stari Srbiji tako številna. Samo od l. 1906. naprej so zakrivili Turki 2092 zločinov: in sicer 528 roparskih napadov, 229 opustošenj, 31 požigov, 436 umorov, 261 poizkušanih umorov, 23 nasilstev in posilstev žen in 10 opustošenj cerkva.

In kaj vse so morali pretrpeti katoliški Albanci, zvani Miriditi!

dolini. Ko niso mogli več hoditi, so jih suvali s puškinimi kopiti in z bajoneti, dokler niso popolnoma onemogli. Nato so šestim razbili glave, sedmemu pa odrezali noge, da je revež šele čez pet ur umrl v strašnih mukah. In v Skadru samem so na stotine Malisorov zaprli, popolnoma po nedolžnem. V ječah jim niso dali nič jesti in so jih vsak dan pretepali do krvi.

Kako neusmiljeno so Turki izterjavali davke, nam kažeta sledeča slučaja: Dne 5. septembra 1912 je pridrl v vas Heimel skadrski gubernator (poveljnik) s 1000 vojaki, polovil in zvezal 50 kmetov ter jih odvedel v bližnjo garnizijo (kraj, kjer so nastanjeni vojaki). Kristjani sosedne vasi Zadrime so hiteli svojim bratom na pomoč. Toda turški vojaki so jih zajeli in

Skader v severni Albaniji.

Miriditi so katoliške vere in prebivajo po albanških gorah južno od mesta Skader. Vseh skupaj je okoli dvajset tisoč. V vojno pošljejo lahko 6 do 7 tisoč mož. Dosedaj so bili pod zaščito Avstrije. — Ko so se Albanci uprli za svoje stare svoboščine in je Isa Boljetinac na čelu vstašev korakal v Skoplje, so sicer Turki pristali na njegove zahteve, ker so bili zapleteni v vojsko z Italijo. Pravičnim zahtevam katoliških prebivalcev pa niso hoteli ugoditi, ampak so sklenili uničiti jih in na njihovi zemlji naseliti mohamedance iz Bosne in Hercegovine. Z močno vojsko so prišli nadnje, divjali po skadrski okolici, plenili po vaseh, podili može z njih posestev, dekleta in žene pa skrunili in mučili. Še meseca septembra 1912 se je poročalo iz Skadra, da so prijeli Turki sedem katoličanov, ki jim niso mogli ničesar očitati, jih zvezali, bičali in vlačili po skadrski

15 izmed njih na zverinski način mučili: iztaknili so jim oči in odsekali noge. Po ostalih so brez usmiljenja sekali s sabljami in niso prizanašali niti starčkom, katere so pomorili na njih revnih ležiščih. — Dne 2. septembra 1912 pa je prišlo pod vodstvom častnikov v vas Bliništi okrog 50 vojakov, ki so zahtevali živeža in strehe. Vaški predstojnik je vse kot goste povabil v svojo hišo, zaklal dve ovci in eno kravo ter vojakom preskrbel tudi kruha. Naslednji dan so vojaki prisilili svojega gostitelja, da jih je spremil iz vasi. Tu pa so se naenkrat vrgli nanj, ga zvezali in odpeljali v Skader, kjer so ga vrgli v ječo.

Turške ječe.

Kakšno je življenje v turških ječah, nam pretresljivo opisuje Ivan Bonev, katoliški župnik v Ak-Bunarju pri Odrinu (v Trakiji), ki je bil sam zaprt.

Žalostna zgodba se glasi:

Pokrovan je katoliška vas oglarjev, skrita v gozdovih Rodopskega pogorja, nad 50 kilometrov zahodno od Odrina in komaj štiri ure od bolgarske meje; krasno zbirališče za oborožene vstaške čete. Tam sem bil župnik v letu 1903.

Takrat je bila usodepolna bolgarska vstaja. Vsak kraj severne Makedonije je imel svojo četo. Niso se jih upali veliko preganjati po gorah, ampak so spoznali, da je veliko pripravneje, če svojo jezo stresa nad neoboroženimi kmeti, o katerih so sumili, da so v zvezi s četaši. Ti kmetje so Bolgari, torej morajo sočuvstvovati s četaši in jih podpirati. To je bilo za Turke jasno in prozorno kakor voda v potoku.

Moji katoličani so seveda o vsem tem molčali kot grob. Če bi kdo držal s turško vlado, bi se izpostavil gotovi smrti; četaši so vsakega izdajalca brez usmiljenja umorili. Sicer bi pa bilo varstvo turških vojakov še bolj nadležno in škodljivo, kakor obiski četašev. Z druge strani pa je pred turško vlado vsak, kdor ni četašev izdal, veljal za njih zaveznika in tudi Turki niso nikomur prizanašali.

Lahko si mislite, da naš položaj ni bil prijeten.

Kot župnik sem bil še posebno odgovoren za svoje ljudi. Ves čas sem bil pod strogim nadzorstvom naših turških sosedov (v Pokrovanu je okoli 30 turških družin), ki so pazili na vsak moj korak. Sicer smo s turškimi sosedi vedno živeli v prijaznosti, toda

Makedonski vstaši.

V okolici Pokrovana je bilo precej živahno. Včasih so nas obiskale vstaške čete, včasih pa turški vojaki in orožniki. Oboji so vedeli, da sem po rodu Makedonec, in to jih je še bolj vabilo v Pokrovan. Četaši so imeli pred orožniki to prednost, da so se gibali samo ponoči, kakor volkovi, njih nasprotniki so pa noč po častitljivi stari navadi porabljali za spanje. Naravna posledica tega je bila, da se niso skoraj nikoli srečali.

Četaši so nas večkrat počastili s svojimi nočnimi obiski popolnoma nepričakovano zdaj na enem, zdaj na drugem koncu vasi. Nekateri kmetje so jim morali dati živil, drugi denarja, drugi so morali zopet kot vodniki kazati pot. Vsako upiranje je bilo nemogoče, ker so oboroženi četaši vsakega umorili, če se jim je kaj ustavljal.

vstaško gibanje je veljalo za versko in narodno vojsko, in tukaj se pri Turkih neha vsaka prijaznost do kristjanov.

Vendar smo vse poletje srečno preživeli brez posebne nesreče in smo se že veselili zimskega miru. A kar nenadno nas je zadelo veliko gorje.

Neko soboto v septembru (menda je bilo 19.) sem šel z nekaterimi našimi kmeti v bližnje mestece Orta-Köj na semenj. Popoldne smo se pripravljali, da se vrnemo domov v naše hribe; mule in osli so bili že pripravljani; kar naenkrat so prišli nad nas turški zaptiji (stražniki) in nam zabranili odhod. Kajmakan (okrajni glavar) je ukazal, da nas peljejo v konak (vladno palačo). Res so nas peljali v konak in tam nekatere kmete izpustili, druge in mene pa brez vsakega pojasnila zaprli v ječo.

V turških ječah je vse tako prirejeno, da bi bilo življenje jetnikom kolikor mogoče neznosno. Ječa v Orta-Köju je bila, kakor večina turških ječ, velik, do polovice podzemski prostor, trdno zavarovan z zamreženimi okenci in okovanimi vrati. Tlak je vlažna zemlja, ob zidu pa nadomestujejo postelje široke raskave klopi. Jetniki se na teh klopah zbirajo v gruče k pogovorom in tukaj ves dan presede. To je vse pohoštvo turških ječ. Ponoči ležejo jetniki kar oblečeni na deske, glavo proti zidu, noge pa proti sredini ječe.

Vlada daje vsakemu kristjanu po en, ne posebno velik hleb kruha na dan; večina ga pojé naenkrat. Kdor ima kaj denarja, si lahko kupi hrane pri jetniškem kavarnarju, ki trguje tudi z jestvinami.

Ker nisem imel plašča, sem moral ponoči ležati na golih grčavih deskah, za zglavje sem si podložil pod glavo svoje čevlje, zavite v robec; čez nekoliko dni mi je neki meščan preskrbel plahto. Prve dni so noči vselej strašne in brez spanja. Zrak je neznosno pokvarjen in smrdljiv; ozke odprtine ne zadostujejo za prezračenje. Jetniki neprenehoma kadijo in tobačni dim še bolj zgoščuje neznosni zrak.

Poleti se jetniki med seboj prepirajo ali celo pretepajo za prostor ob okencih, kjer se morejo nekoliko oddahniti. Pa tudi najkrepkejši jetniki se ne morejo rešiti še strašnejšega skupnega sovražnika vseh jetnikov. To je mrčes. Vse vrste golazni in mrčesov imajo v turških ječah krepke zastopnike, in tudi najpogumnejši jetniki so naglo premagani od tisočev nevidnih sovražnikov, ki vsak večer lezejo iz črvivih desk njih ležišča, se spuščajo s stropa, ali pa vstajajo iz globočin zidovja. Najdebelejšega turškega paša bi ta mrčes v nekoliko dneh izpremenil v okostnjak.

Boji prvih noči so me utrudili, kakor da bi bil mučen na natezalnici. Nazadnje sem omagal in od

utrujenosti zaspal, toda spanje je bilo vedno nemirno; trpljenje postaja vsled navade vedno manjše, pa nikoli ne mine.

Bilo nas je okoli sto jetnikov iz raznih bolgarskih vasi; vsi so bili obdolženi, da so podpirali četaše. Na Turškem se vam lahko primeri, da vas zapro celo življenje, ne da bi vam povedali, zakaj; v našem slučaju so imeli vsaj dozdeven vzrok.

Med našimi starejšimi jetniškimi tovariši so bili nekateri že večkrat zaslišani, in njih

zatekli obrazi ali njihove v krvave cunje zavite noge so glasno pričale o usodi, ki nas je čakala. Večina mojih boječih tovarišev iz Pokrovana je trepetala v pričakovanju mučeniškega zaslišavanja. Prigovarjal sem jim, naj bodo pogumni in naj zaupajo v svojo nedolžnost; svetoval sem jim, naj se na mene skli-

cujejo. Kot katoliški duhovnik sem bil pod francoskim varstvom in zato sem upal, da bom kljub krutosti sodnikov rešil sebe in svoje vdane vaščane.

Nazadnje je prišla vrsta na nas in jaz sem bil med prvimi poklican pred predsednika (reis-medžlisi) okrajnega sodišča, ki mi je najprej stavil mnogo

Turški berač.

vprašanj o moji osebi. Vse sem mu naglo odgovoril v turškem jeziku, potem sem mu pa segel v besedo in se s povzdignjenim glasom pritožil nad barbarskim postopanjem nasproti meni.

„S kako pravico,“ tako sem zaklical, „ste me zaprli v ječo, ne da bi mi povedali, česa sem obtožen?“

„Nikar se ne jezi, papas efendi (gospod pop),“ mi je odvrnil sodnik zaničljivo, „povedali ti bomo o pravem času.“

„Jaz sem katoliški duhovnik in torej pod francosko zaščito. Vi nimate pravice tako svojevoljno postopati z menoj, in jaz se bom pritožil francoskemu konzulu v Odrinu.“

Sodnika je moja predrznost osupnila. Obtoženci se morajo pred turškimi sodišči vselej ponižno in spoštljivo obnašati.

Nekoliko trenutkov je ostal neodločen, potem je pa nekaj pošepetal s svojimi svetovalci, ki so sedeli poleg njega.

„Ali si Frank?“

„Ne, jaz sem turški podanik, toda jaz sem katoličan in torej pod francoskim varstvom.“

Novo šepetanje. Sklenili so, naj se predstavim kajmakanu (okrajnemu glavarju).

Dva orožnika sta me odpeljala v veliko dvorano konaka, kjer je zamišljen sedel kajmakan. Globoko sem se mu poklonil, nakar mi je lahko odzdravil z roko in vprašal, ne da bi me pogledal:

„Odkod si, papas efendi?“

Povedal sem rojstni kraj, starost in stan, potem pa odločno ponovil svoj protest.

Tevfik-paša.

„Že samo to, da sem v duhovski obleki brez vsakega vzroka zaprt med tatovi, že to je krivično, efendi, in francoski konzul bo zahteval zadoščenja.“

Kajmakan me je potrpežljivo poslušal. Ko sem končal, je neodločno zmajal z glavo, kakor človek, ki se je zavedel po dolgi raztresenosti, potem pa je dostojanstveno izrekel svojo sodbo: „Prav dobro.“

Ne da bi se premaknil, je vzel kosček papirja in pero, položil papir na dlan svoje leve roke, napisal dve vrstici, pritisnil pečat in nazadnje listek molče spustil na tla poleg divana.

Eden izmed orožnikov je hitro priskočil, pobral listek in ga pritisnil na srce, usta in čelo; medtem nam je dal kajmakan z roko znamenje, naj odidemo.

Orožnika sta me odpeljala k stotniku (juz-baši), ki je prebral listek in mi naznanil, da bom nekoliko časa stanoval v kavarnarjevi sobi ob vhodu v ječo. Tukaj sem prebival med orožniki in kavarnarjem, ki je stražnike in uslužbence vsak dan napajal s čašicami dišeče kave. Od tu sem videl ljudi, ki so prihajali in odhajali; lahko sem se pogovarjal z orožniki, a sobe nisem smel zapustiti; ponoči so me skrbno zaklenili.

V tej dobi svojega jetništva sem bil priča groznega prizora.

Moja jetniška soba je z eno steno mejila na temen hlev, ki so ga menda včasih rabili za zaplenjeno živino. Prvo

noč sem slišal za zidom neko mrmranje, potem glasne vzklike, nato udarce, katerim je odgovarjalo kričanje in stokanje. Nastavil sem uho na zid in ujel nekoliko besed. Hitro sem spoznal, kaj se godi poleg mene: hlev so izpremenili v dvorano za zasliševanje in mučenje.

Zasliševanje je trajalo vso noč. Po glasu sem spoznal nekatere izmed mojih nesrečnih župljanov; slišal sem, kako so jih topli s palico, nekatere celo v treh ali štirih odmorih.

Morebiti že veste, kako Turki izvršujejo telesne kazni. Jetnika zvežejo, ga položijo na trebuh, dva vojaka mu z vrvjo dvigneta noge, da se podplati pokažejo kvišku, potem pa krepk mož udarja po njih z dreno palico.

Medtem uradnik brez sočutja poslušal kričanje in vzdihovanje uboge žrtve, in ko vidi, da je bolečina prišla do vrhunca, takrat se skloni in zastavi vprašanje. Če je z odgovorom zadovoljen, se mučenje ustavi, sicer pa nadaljuje.

Rablji ne tepejo vselej samo po podplatih, ampak po vsem telesu, kamor ravno prileti; dobro poznajo najobčutljivejše dele telesa. Nekoliko udarcev ob koncu prstov ali na kako drugo občutljivo točko pomnoži

Turška gospa v pouličnem oblačilu.

Makedonski četaši izdelujejo bombe.

bolečino do blaznosti. Groza me je spreletavala, ko sem poslušal te strašne prizore. Med onimi nesrečnimi žrtvami, ki so jih najbolj mučili, sem po glasu spoznal mojega ogljarja Stoja Ruseva. Med mučenjem je izgubil toliko krvi, da se preiskovalnemu sodniku ni zdelo več vredno, še nadalje ga zaslišavati, in slišal sem, kako je orožniku ukazal, naj ga vrže v temen kot ob zidu; naj tam pogine, če hoče. Tako so menda hoteli njegovo smrt utajiti pred drugimi jetniki.

Res sem slišal, kako se je nekaj zavalilo k mojemu zidu. Potem je govorjenje utihnilo in vrata so se zaprla.

Prišlo mi je na misel, da bi bilo treba mojemu umirajočemu Rusevu kaj pomagati; toda kako?

„Stoje, poslušaj, ali si ti tukaj?“

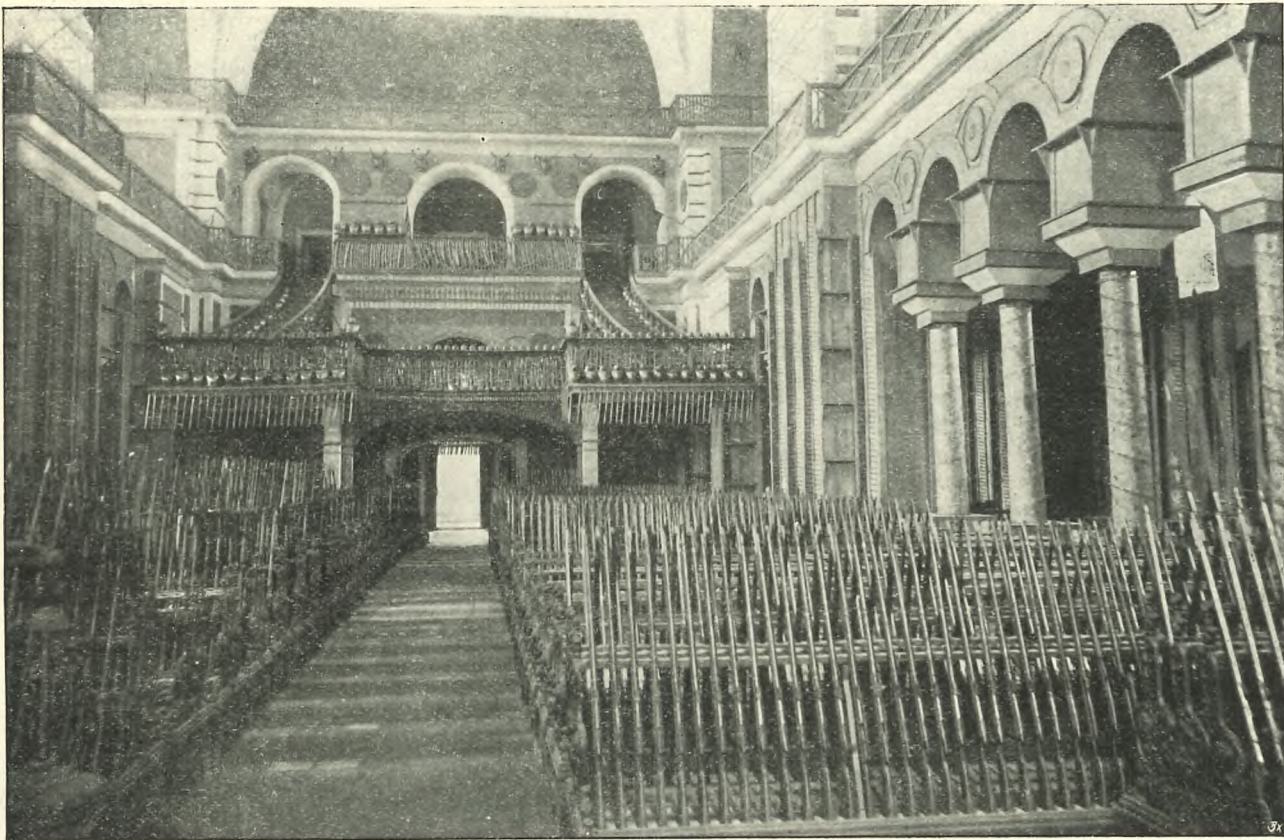
Bolesten vzdih mi je odgovoril. Z veliko težavo je vprašal: „Kdo si?“

Razložil sem mu, kako sem prišel v kavarnarjevo sobo in da sem ponoči poslušal, kaj se godi poleg mene.

„O joj! Dedo (oče) Ivan, jaz sem preč, sem pri kraju, umiram!“

Vse njegovo telo je bilo razmesarjeno, in le z veliko težavo se je toliko premaknil, da je gledal z obrazom proti odprtini v zidu.

Tolažil sem ga, da bom skrbel za njegovo družino (bil je oče peterih otrok), potem sem mu pripovedoval o nebesih, kjer bo bogato poplačano vse, kar

Cerkev sv. Irene v Carigradu, sedaj muzej za orožje.

Posvečena je svetemu miru. Ustanovil jo je Konstantin Veliki; za časa Justiniana je pogorela, a jo je cesar zopet dal sezidati. Razdejal jo je potres, a vstala je nanovo. Nikdar je niso izpremenili v mošejo. Sedaj so napravili v cerkvi muzej za orožje, vsebina je bogata. Mnogo je tudi drugih znamenitosti, med njimi veriga, ki so jo l. 1453. v brambi proti Turkom potegnili čez Zlati rog in ga tako zaprli.

Pazno sem prisluškoval, od katere točke prihaja stokanje. Zlezel sem pod klop in dognal, kje leži žrtev. Treba je bilo le še skopati luknjo skoz steno. Tipaje sem stikal po kavarnarjevem ognjišču, da bi med njegovim orodjem našel kaj pripravnega; in res sem našel dosti dolg koničast drog, najbrže je bil raženj. Oborožen s tem orodjem sem se splazil nazaj pod klop, na kraj, ki sem si ga bil prej dobro zaznamoval, in takoj začel z delom. Kmalu sem premagal ovire. Ker je bilo kamenje med seboj zvezano samo z blatom, sem brez težave napravil malo luknjo in s svojim orodjem predrl steno. Potem sem s pritaženim glasom poklical:

Vojska na Balkanu.

moramo trpeti od nevernikov. Stojte je vse razumel in me prosil, naj ga izpovem.

Zbral je zadnje svoje telesne in duševne moči. Najin predsmrtni pogovor je bil večkrat pretrgan vsled omedlevice, ki je napadala ranjenca. Meni so se pa vsipale po licu obilne žgoče solze, ko sem v bližini čutil tako kruto gorje, a nisem mogel ničesar pomagati. Nazadnje sem mu dal odvezo in on se mi je zahvalil in se poslovil za vedno. Odgovori na kratke molitvice in pobožne vzdihne, ki sem mu jih šepetal skoz odprtino, so kmalu prenehali. Smrtni boj je bil kratek. Odprtino v zidu sem zopet zadelal, kolikor se je dalo. Klop je bila nizka in široka in zato

sem v zaupanju v turško malomarnost lahko sklepal, da orožniki ne bodo opazili sledov mojega dela.

Teden pozneje so me zopet zaprli v veliko ječo med druge jetnike. Nočna zaslišavanja in mučenja

Turška trdnjava Odrin. Pogled od vzhodne strani.

so se nadaljevala, a jaz nisem prišel na vrsto. Jetniški stražniki so na vsa moja vprašanja trdovratno molčali.

Po posredovanju nekega oproščenega bolgarskega kmeta sem poslal škofu v Odrin pismo o mojem jetništvu. Škof je stvar sporočil francoskemu konzulu Meyrieru. Francoski konzul me sicer ni mogel rešiti jetništva, a dosegel je, da so me po trimesečnem jetništvu prepeljali v han (hotel) hadžija Mehmeda, kjer sem prebival pod strogim nadzorstvom. Od tukaj sem poskusil telegrafirati francoskemu konzulu v Odrin, naj me reši. Toda poštar je moj telegram konfisciral in ga izročil kajmakanu.

Kajmakan me je poklical predse in mi ves srdit kazal mojo brzojavko. Jaz sem pa zopet z največjo odločnostjo protestiral, da me imajo že nad tri mesece brez vzroka zaprtega v ječi.

Moja odločnost je kajmakana zbudila iz njegove malomarne lenobe, da je zaklical: „Torej ti hočeš biti sojen. To željo ti bomo izpolnili takoj jutri.“

Naslednji dan so me poklicali v konak (vladno palačo) pred sodbo. Moji sodniki so bili kajmakan, en orožnik in dva pisarja; nobenega zagovornika, nobene priče. Stavili so mi različna vprašanja, da bi mi dokazali zvezo s četaši in da bi izdal svoje župljane. Toda brez uspeha. Sestavili so zapisnik in zahtevali, da ga podpišem. Zapisnika nisem hotel podpisati, ker sem videl, da me hočejo z zapisnikom ujeti v nastavljeno past. Odločno sem protestiral proti nepravilnemu sodišču.

Pisarja sta se jezila, kajmakan pa mi je rekel: „Dobro, torej te pošljemo takoj v Odrin.“ Pred konakom je bilo 75 jetnikov že pripravljenih za odhod v Odrin; bili so sami Bolgari, vsi moji znanci.

„Kje so vozovi? Ali ne vidite, da so jetniki vsi oslabljeni, nekateri so bolni; kako naj torej gredo v verige vkovani peš okoli 10 ur daleč v Odrin. Jaz nikakor ne grem peš.“ Tako sem z velikim poudarkom zavpil nad stražnikom, ki me je spremljal.

Drznost Turkom vedno imponira. Stražnik je šel mojo pritožbo naznaniti stotniku, ta pa kajmakanu, ki je mirno odgovoril: „Če hoče imeti voz, naj ga plača.“

Obenem s tem odgovorom mi je stražnik prinesel verigo, s katero je v svoji očetovski skrbnosti vklestil moje roke. Tako ovenčan sem se obrnil k svojim jetniškimi tovarišem. Vsi so mi s pogledi izražali sočutje in hvaležnost, da sem se zanje potegnil.

„Bratje,“ tako sem jih nagovoril, — „med nami so mnogi siromašni, ki nimajo nič denarja. Za vsak voz bo zadostovalo 40 piastrov (okoli 8 K). Premožnejši lahko zložite to vsoto; jaz bom pa sam plačal svoj voz. Kristjani si morajo medsebojno pomagati. Bodite plemeniti!“

Organizirali smo karavano in najeli vozove. Nadstražnik (čauš), ki nas je spremljal, je bil ginjen. Vso pot je bil zelo ljubezniv do mene, in ko sem mu pokazal verigo, ki mi je zdrsnila z rok, ker je bila prevelika, se je prijazno nasmehnil izpod svojih dolgih muštac:

Makedonski kmetje na razvalinah svoje vasi.

Vas razrušila artilerija. Večina prebivalcev mrtvih.

„Nič hudega, jagenjček, saj to je bilo samo zaradi videza!“

Dne 23. decembra, dva dni pred Božičem, so nas pripeljali v Odrin in nas zaprli v odrinsko ječo,

ki je bila mnogo večja od ječe v Orta-Köju, kakor se tudi spodobi za glavno ječo cele pokrajine; pa tudi neudobnost in grozota je bila mnogo večja. V našem jetniškem prostoru nas je bilo 180 jetnikov, med temi nekoliko bolgarskih popov in učiteljev.

Turki se zadovoljijo s tem, da imajo jetnike pod ključem, sicer pa se ne zmenijo veliko zanje in jim prepuščajo, naj se po svoje uredijo. In jetniki se zares kar organizirajo. Polagoma se razvije nekaka republikanska vlada, ki jo večina jetnikov molče priznava. V našem malem peklju je vlado prevzela skupina bolgarskih popov in učiteljev; v tej skupini sem bil tudi jaz.

pa takih stvari ne preiskujejo natančno, ker so preveč malomarni, in tako ostanejo taki dogodki vedno tajni. S smrtjo kaznujejo jetniki posebno svoje tovariše, ki v ječi kradejo, ali pa pri preiskavi kakega tovariša izdajo.

Kot predsednik vladnega odbora v odrinski ječi sem z veliko težavo rešil nekega popa, ki so ga tovariši soglasno obsodili k smrti. Ta nesrečni pop je bil po rodu Bolgar iz vasi Raklica pri Kirkkilisu. Bolgarski pravoslavni škof je pošiljal v ječo vsak teden po 75 kilogramov mesa in vrečo riža, da se razdeli med pravoslavne jetnike. Pop iz Raklice je v družbi s stražnikom delil ta živila. Med seboj sta

Nikola, kralj črnogorski, pozdravljan od ljudstva.

Jetniški tovariši so nam brez ugovora prepustili najlepši prostor na širokih klopih ob zidu, kjer smo imeli svoje seje. Naš kot je bil sedež vlade. V slavo božjo in v čast katoliške vere naj še omenim, da je vladni odbor mene izvolil za predsednika, ker sem si po trimesečnem zaporu v Orta-Köju pridobil dosti izkušnje, pa tudi naklonjenost tovarišev; največ ugleda sem imel posebno zato, ker sem bil pod zaščito francoskega konzula.

Pod vodstvom svoje vlade razsojajo jetniki svoje prepire in včasih celo kakega izmed sojetnikov obsodijo na smrt in to obsodbo na grozen način izvršijo. V svojem jetniškem življenju sem bil večkrat priča pri izvršitvi smrtne obsodbe. Določeni morilci ponoči napadejo svojo žrtev, jo umorijo in vržejo v kanal. Jetniki o teh dogodkih molčijo kakor grob; Turki

pa imela tajen dogovor, da sta vselej precejšen del pridržala zase ter ga prodala jetniškemu trgovcu z živili, denar pa med seboj delila. Jetniki so goljufijo opazili, dokazov je bilo dosti, in pop je bil obsojen na smrt. Dolgo sem jetnike pregovarjal, naj odnehajo, a ker ni nič pomagalo, sem izjavil, da sicer izstopim iz vladnega odbora. To je pomagalo. Pop je bil pomiloščen, a vendar strogo kaznovan. Jetniki so ga slekli in ga izobčili iz svoje družbe. Vrgli so ga v kot, kjer je moral vedno ostati; vsi so se ga ogibali kakor gobavca.

Francoski konzul je pošiljal svojega dragomana (tolmača), da se prepriča, če se mi ni zgodilo kaj žalega. Toda govoriti sem moral z njim vselej po turško in vpričo stražnikov. Redovnice iz družbe asumpcionistov so mi prinašale k oknu miloščine, a

vse se je vršilo vpricho stražnikov, in nikoli nisem smel nič govoriti. Enkrat sem se vendar predrznil in rekel sestri Rozi, naj mi pošljejo izpovednika. To so sestre sporočile resurekcionistu Avguštinu Moserju. (V Odrinu imajo poljski resurekcionisti samostan in šolo.)

Oče Avguštin je prišel, toda straža ga ni pustila v ječo. Turki so vedeli, da je izpoved tajen pogovor, in to se jim je zdelo nevarno. Oče Avguštin se ni dal spraviti v zadrego. Slišal sem, kako se je pogodil s stražo. Z odločnostjo je rekel:

„Saj tudi pravoslavnim popom dovoljujete, da v ječi molijo svoje molitve nad bolniki.“

„To je kaj drugega. Ti se pa hočeš pogovarjati.“

„Nikakor ne! Pop Ivan Bonev je bolan, in jaz hočem nad njim moliti naše katoliške molitve. Prinesel bom cerkveno knjigo in opravil molitve.“

To je straža dovolila.

Oče Avguštin je prišel k zamreženemu oknu. Stražnik me je poklical k oknu. Ob desni in levi mojega izpovednika sta stala stražnika. Izpovednik me je resnobno pozdravil, si del štolo okoli vratu, odprl knjigo in se prekrižal. Potem mi je s takim glasom, kakor da bi molil cerkvene molitve, rekel po latinsko: „Dragi moj, prišel sem vas izpovedat, kakor ste želeli. V knjigi, ki jo držim v roki, je izpraševanje vesti; bral vam bom po latinsko posamezna vprašanja. Kjer se čutite krivega, odgovorite: Kirie elejson, sicer pa molčite. Nazadnje vam bom naložil pokoro in dal odvezo.“

Jaz sem vse razumel; sklonil sem glavo, da me obraz in oči ne bi izdale pred stražniki, ki so strogo pazili name.

Izpovednik je bral izpraševanje vesti, jaz sem pa od časa do časa pristavljaj svoj obtožilni „Kirie“. Stražniki so slišali, da odgovarjam vedno enako in si mislili, da to spada k molitvi; latinskega seveda niso razumeli.

Vse se je srečno izvršilo in jaz sem se vesel vrnil med svoje jetniške tovariše.

Med mojimi tovariši so nekateri že tri leta čakali zaslišanja in razsodbe. Bal sem se, da se bo tudi meni tako godilo. Na zahtevo francoskega konzula so preiskavo proti meni vendarle pospešili. Dvakrat so me poklicali pred sodnike. Obakrat so

mi stavili ista vprašanja o mojem imenu, starosti, stanu in še razna splošna vprašanja; o stvareh, zaradi katerih sem bil pravzaprav v ječi, mi pa niso nič omenili. Po drugem zaslišavanju so mi povedali, da sem oproščen. —

V ječi sem imel dosti prilike spoznati, da se na turško pravico ni mogoče zanašati. Država, v kateri se vrši toliko vnebovpijočih krivic, gotovo ne more imeti velike bodočnosti...

Ta vas in v njej tudi nova cerkev, katero je Ivan Bonev sezidal s tolikimi žrtvami, je bila sedaj v vojski brez dvoma popolnoma razdejana.

Tako so trpeli krščanski Srbi na Turškem. Kdo bi se torej čudil, da so Srbi zgrabili za orožje in udarili? Saj so trpeli njih bratje, saj so klicali na pomoč njih krvni sorodniki! Saj je bila Stara Srbija že nekdanj njihova, a od Turka ugrabljena! Saj leži tam doli Skoplje, kjer je nekdanj caroval veliki car Dušan! Saj leži tam doli Kosovo, kjer je padel nekdanj v boju za domovino cvet srbskega plemstva, ki jih kliče na maščevanje!

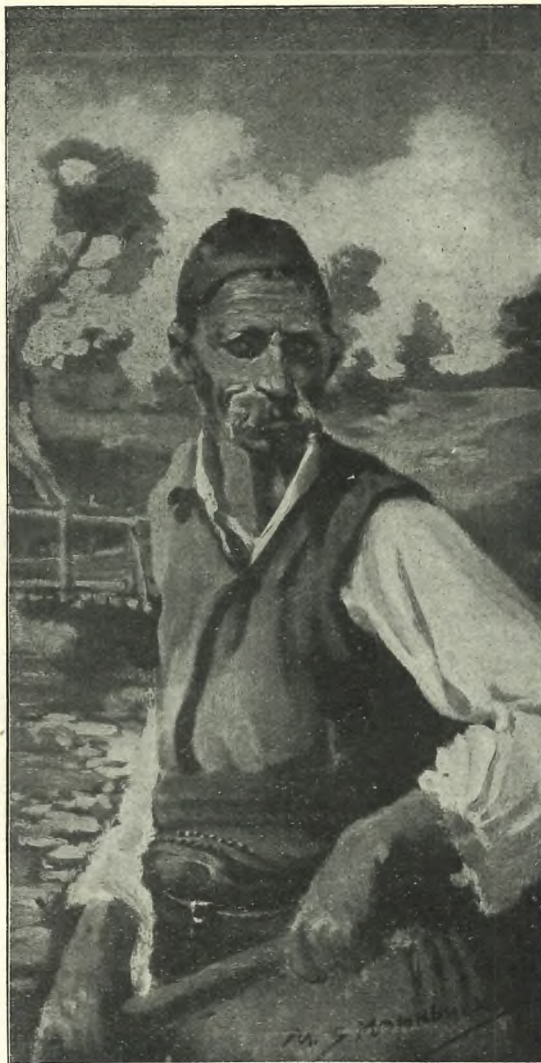
Nemiri ob črnogorski meji.

Vzroki, ki so Srbijo privedli do vojske, veljajo v polnem obsegu tudi za Črnogoro. Saj dr. Cvijić posebno poudarja, da je treba, kadar koli se omenjajo interesi Srbije, pri tem razumeti tudi interese Črnogore, ker sta obe državi srbski in imata iste naloge in iste interese.

Vrhtega je pa Črnagora še posebej trpela vsled vednih nemirov na črnogorsko-turški meji, ker so turški vojaki, ne meneč se za mejo, katero je leta 1908 določila črnogorsko-turška komisija, venomer vdiral v Črnogoro, plenili, morili in požigali. Črnogorska vlada je sicer

poslala velesilam noto ter prosila za posredovanje v obrambo Črnogore. Pa velesile niti odgovorile niso.

Nato je kralj Nikola sestavil novo noto, v kateri je natančno označil ves razvoj ureditve črnogorsko-turške meje in zopet prosil za posredovanje velesil. Dostavil pa je, če velevlasti sedaj ne store ničesar, da bi Turčija respektirala sklenjeno pogodbo, da bo Črnagora morala zgrabiti za orožje. To spomenico je vlada izročila dva meseca pred napovedjo vojske. Pa tudi sedaj ni bilo odgovora.

Makedonski kmet.

Bolgarija hoče osvoboditi Makedonce.

Samoobsebi se razume, da se turškim podanikom v Makedoniji, Bolgarom, Srbom in Grkom, ni godilo nič bolje, kakor onim v Stari Srbiji. Poslušajmo dr. Kleantes-a Nikolaidesa, enega najboljših spoznavalcev makedonskih razmer!

Ko so Turki zavzeli deželo, je bila vsa zemlja proglašena za last sultanovo. Ta jo je potem razdelil med mohamedance tako-le: veleposestvo je dobilo polovico, mošeje tretjino in malo posestvo šestino zemlje. Kristjanom je ostalo samo gorovje, to je oni kraji, katerih se Turkom radi njihove krajevne lege ni ljubilo obdelovati. Tako so nastale po vsem gorovju polotoka takozvane „proste vasi“.

Veleposestniki so bili samo pravi Turki ali Osmani. Najbogatejša posestva pa so dobile mošeje in samostani v Carigradu. Šeik ul Izlam (verski poglavar mohamedancev) je dobil na tucate največjih in najlepših posestev, katerih dohodki so se porabili za razne verske naprave stolnega mesta. Mala posestva so dobili oni v Turčiji rojeni kristjani, ki so prestopili k turški veri.

Danes imajo sicer mošeje samo še šesti del zemlje v svojih rokah, ker vlada pri vsaki priložnosti, če le more, odtrga kos zemlje od cerkvenega premoženja. Veleposestnikov in srednjih posestnikov je sedaj okoli 15.000. Med temi kristjanov sploh ni; pač pa je med njimi kakih 200 judov, ki so pokupili posestva od zadolženih turških veleposestnikov. Malih samostojnih posestnikov je komaj še 10.000, ki so povečini mohamedanci. Krščanskih malih posestnikov je le malo in stanujejo večjidel po albanskih vaseh severne Makedonije.

Ostali kristjani pa so najemniki. To stanje je toliko grozovitejše, ker veleposestniki, za katere najemniki delajo, ne stanujejo na deželi, ampak v mestu; samo kadar pride čas pobirati davke, tedaj pridejo na deželo v spremstvu mnogih orožnikov. Najemnik, kmet imenovan, ki bi se bolje nazival suženj, mora veleposestniku, to je turškemu beju ali agi, dati polovico svoje letine, če so vračunani tudi državni davki; drugače pa mora dati tretjino, a davke plačati sam.

Kateri način je za najemnika ugodnejši, je težko odgovoriti. V prvem kakor v drugem slučaju mu ne preostane nič drugega kot golo življenje. Kajti pra-

vico določiti, koliko je polovica ali tretjina, ima bej sam ali pa davkar. In ker se mora plačevati v naravnih pridelkih, je najemnik prav vsaki poljubnosti izpostavljen.

Postopa se pa navadno na sledeči način: Bej ima v vsaki vasi nekaj paznikov; ti so navadno roparji, katere je zgrabila policija ter jih zaprla; ali po posredovanju bejevem so bili iz zapora izpuščeni. Pri takih ljudeh se čuti bej popolnoma gotovega, ker ve, da ne bodo z vaščani držali. Obenem pa jim da bej pravico, v vasi, kjer imajo ravno nočno službo, ropati in krasti, kolikor se jim poljubi. Taki ljudje potem poročajo beju, koliko je vsak podložnik pridelal; na podlagi tega odmeri bejev tajnik še pred prihodom v vas, koliko množino mu mora vsak najemnik dati.

Nato se poda bej s svojim pisarjem in orožniki na pot. Najemniki mu morajo pripraviti veliko voz

ter jih pred njegovimi očmi nakladati. Presunljivi prizori, ko morajo vsi člani najemnikove rod-bine pred orožniki, ki vpijejo in kolnejo nad njimi, sprazniti hišo, da nasitijo lakomnost beja, se ponavljajo pri vsakem vaščanu. Gospod čisto enostavno reče: „Pes je večino pridelkov skrnil ali zakopal, torej naj se mu vzame vse, kar se dobi.“ Ko je na ta način enkrat vsa vas oropana, speljejo vozove na bejev dom ali pa na bližnji

Makedonski kristjani beže pred Turki.

semenj, kjer naročeni trgovci že čakajo.

Ako pa se davki pobirajo sami zase, tedaj skušajo davkarji beja prehiteti, kajti drugače bi dobili le malo ali pa nič. Ti takoimenovani uradniki, kakor tudi spremljajoči orožniki nimajo skozi celo leto nobene druge plače, kot to, kar si pri pobiranju davkov prisvojijo. Tako postopanje ni navadna tativina ali zloraba uradnih pravic, ampak tolovajstvo in ropanje, spremljano z najsirovejšimi nasilstvi; in vse to se godi pod okriljem države.

Lahko si torej mislite, kako se kmetje pred temi dnevi tresejo. Po drugih deželah se kmetje vesele onega časa, ko so enkrat spravljani vsi poljski pridelki; v Makedoniji pa skušajo kolikor mogoče hitro kako malenkost letine na polju zakopati, da se morejo pozimi vsaj s plesnjivo koruzno kašo preživeti.

Ali s tem plenjenjem izžemanje kmeta še ni pri kraju. L. 1888.—1890. je turška vlada izvedla nekaj šolskih reform. Država naj bi v vsaki občini

napravila šole ter jo potem vzdrževala; zategadelj se je razpisal davek za šole, ki je za kmetske prebivalce znašal okoli 2 odstotka letnih pridelkov. Seveda ta 2 odstotka nista bila odtrgana od onega, kar je pobral bej, temveč od tega, kar je še ostalo kmetu. Ker pa so krščanske občine povečini že imele svoje šole, se je ves znesek šolskega davka, kolikor se ga ni prijelo uradniških žepov, izključno le za mohamedanske šole porabil.

Ti davki, ki po postavi znašajo eno šestino letnega pridelka, so samo državni. Poleg teh so pa še občinski in provincialni davki; prvi za mesta, drugi za vasi ali za kmetske občine. Občinski davki se zovejo „temetuat“ in „tetzaret“, po našem obrtni in dohodninski davek. Porabita se za krajevne ali provincialne potrebe ter sta najvažnejša vira za velike in male uradnike, ki zastonj pričakujejo plačila od finančnega ministrstva. Kmetski prebivalci so bili

roparjev v občini kot cestne delavce, za katere mora potem občina še povrh veliko plačevati.

Nova vlada je sicer to silo, ki se je rabila pri zgradbi cest, odpravila, pustila pa mutesarifu polno prostost odmeriti višino davkov, katere se mora plačevati za zgradbo cest. Seveda so se občine tako višini kakor davku samemu upirale ter izjavile, da rajše same zgrade ceste, ker se plačani denar za vse drugo prej porabi, kot za grajenje cest. Nato je mutesarif navadno poslal orožnike, ki so s silo izterjali denar. Tako se torej prejšnje razmere bistveno niso prav nič izpremenile.

Poleg tega splošnega plenjenja bi se lahko navdlo še mnogo vrst raznih skritih in javnih ropov, predvsem tako imenovano „uradno“ zavarovanje proti ognju; če bi hoteli to opisati, bi se zdelo modernemu, kulturnemu človeku, da ima pred seboj navadne roparske povesti. Hočemo torej objaviti

Solun.

zadnjih dveh davkov sicer oproščeni, morali so pa mesto teh napravljati in skrbeti za ceste.

S tem pridemo šele pravzaprav h glavni točki. Zgradba cest v evropskih pokrajinah Turčije je od ene strani velika laž, od druge pa eno najstrašnejših izžemanj kmetskega prebivalstva. Po stari postavi mora vsak prebivalec katerekoli občine delati en ali dva meseca na cesti, ki spada pod njegovo občino, za kar pod posebnimi pogoji tudi kako plačilo dobi. Zgradbo cesta pa ima v rokah mutesarif, to je okrajni predstojnik, ki z vsem popolnoma samovoljno razpolaga, imajoč samo to skrb, da svoje predstojnike z delitvijo plena pri dobri volji ohrani. On sam odločuje, ali naj se zgradi cesta od posameznih vaščanov ali od občine same, koliko delavcev je treba itd. Ali vse to je le navidezno, kajti mutesarifu gre samo za to, da se večina vaščanov z visokimi vsotami odkupi od dela. Če ne stori tega občina takoj, pošlje mutesarif orožnike, ki prisilijo kmete k delu; ali pa kratkomalo nastani tropo postopačev ali celo

tabelo, ki kaže, koliko postavnega davka mora mali krščanski kmet ali najemnik v Makedoniji plačevati;

1. Veleposestnik dobi od najemnika od letine 33 in eno tretjino odstotka.
2. Državni davki znesejo 16 in dve tretjini odstotka.

3. Šolski davek 2 odstotka.

4. Obrtni in dohodninski davek 5 odstotkov.

5. Potrebe za zgradbo cest 5 odstotkov.

6. Cerkveni davek 1 odstotek.

Skupaj 63 odstotkov letnega pridelka.

Če računamo, da se prihodnje leto rabi za seme 15 odstotkov, ostane kmetu zase in njegovo družino še 22 odstotkov vsega letnega pridelka. To računanje je samo na papirju; kajti ono, kar se mora izročiti beju, odmeri on sam čisto poljubno, kakor smo že omenili, ako ni kak bej toliko obziren, da kmeta iz lastnega interesa popolnoma ne izropa; drugi davki, za ceste, šole itd. se pa navadno kar pavšalno plačujejo. Ponovnemu plenjenju davčnih orožnikov se

morejo namreč občine le na ta način izogniti, da se s kajmakanom ali mutesarifom zedinijo za gotovo vsoto v denarju, katero potem razdele sorazmerno med člane. V takih slučajih se velikokrat primeri, da morajo več plačati, kot je predpisano; pa seveda rajši store tako, samo da nimajo sitnosti. To postopanje je navadno in splošno in hvala Bogu, če se more vse tako opraviti.

Opisane deželne, davčne in vladne razmere nam jasno dokazujejo, zakaj se imenuje Makedonija domovina roparjev. Dežela, v kateri je kmet na tako nesramen način teptan, v kateri ni nobene pravice in postave, kjer je vsaka možnost gospodarskega napredka izključena, v kateri se obenem pet narodov (Bolgari, Srbi, Grki, Albanci in Turki) bore za prednost, mora postati naravni izvor revolucije.

Pri takih razmerah ni čuda, če so makedonski Slovani v izobrazbi nekoliko zaostali, tako da so se zdeli Nemcem na pol „barbari“ (divjaki). Toda pomniti je treba (tako piše nemški učenjak Hellwald), da so vsi južni Slovani, preden so jih podjarmili Turki, imeli cvetočo kulturo, in da so samo Turki krivi, če so zaostali. Nepobitno je dokazano, da pod turškim gospodstvom vsakdar in povsod narodno premoženje pada in se zmanjšuje prebivalstvo. Dalje je vsakemu dobro znano, da kulturni narod v stiku z nekulturnim tudi sam postane surov in to tembolj, čim divjejši je njegov sosed. Osmanski Turki pa so pridri v Evropo v divjaških tolpah, kar že vedo naši otroci. In ti Turki se od takrat pa do današnjega dne niso prav nič dvignili v kulturi in za kulturni razvoj sploh zmožni niso.

Makedonski četaši.

Pri tej priliki, ko govorimo o Makedoniji, ne smemo pozabiti makedonskih vstašev.

Makedonska zgodovina zadnjih dveh desetletij je pisana s krvjo. To je zgodovina neprestanih bojev in uporov, strašnih bojev jetnikov, ki se borijo na življenje in smrt. V tej zgodovini so živeli očetje, v njej živijo sinovi, v njej bodo matere vzgajale svoje

otroke. Zgodovina osvobodilnih bojev je bila najboljša učiteljica vseh; učila jih je samo eno življenjsko nalogo — osvoboditev domovine. Videli so, kako so se drugi balkanski narodi polagoma osvobodili izpod turškega jarma; čutili pa so obenem, da se le oni sami še ne morejo veseliti življenja in svobode. Kako strašno jih je morala peči ta zavest! In zato je bila tako velika njih ljubezen do domovine, ker jo je podžigal ogenj bridkosti, razočaranj in bolečin!

Leta 1895. se je Evropa zopet začela zanimati za Makedonijo. Takrat je izbruhnila prva makedonska vstaja, prva v dolgi, dolgi vrsti vstaj. Vodil jo je vojvoda Kitančev, ki je leta in leta neumorno organi-

ziral in oboroževal bolgarske čete. Toda ni imel sreče, padel je v boju tudi sam.

Tako prva vstaja ni imela uspeha, kakor ga tudi prihodnje niso imele; kajti Makedonci niso bili nikdar edini med seboj. Če bi se bili vzdignili vsi naenkrat, kakor en mož, mogoče bi se jim bilo posrečilo otresti se turškega jarma. Toda nikdar ni vstalo vse ljudstvo, vselej so se vzdignile le posamezne stranke.

Tri velike stranke četašev moramo ločiti v Makedoniji, ki pa niso bile zvezane med seboj, ampak so se celo z orožjem borile druga zoper drugo. Prva je stranka sandanistov, pristašev Sandanskega, ki je bil prej ravnatelj jetnišnice v Dubnici. Ta je zastopal načelo, da se mora Makedonija osvoboditi sama iz sebe, brez tuje pomoči. Bil je brezobziren, grozovit, toda energičen mož, ki je imel jasne cilje pred seboj. Njegova najzve-

stejša tovariša sta bila Panica in Čermapejev, preje narednik v bolgarski armadi.

Sarafov je vodil drugo stranko, ki je skušala Makedonijo osvoboditi s pomočjo Bolgarije. Sarafov je bil bolgarski nadporočnik in najbolj nadarjen izmed vseh četovodij. Bil je izvrsten organizator, dober vojskovodja in izboren diplomat. Kot zastopnik bolgarskega komiteja je obiskal Dunaj, Berlin, London in Rim in povsod prepričeval vplivne osebe o žalostnem in neznošnjem položaju kristjanov v Makedoniji. Bil je celo v Vatikanu. In najuglednejši evropski časopisi so pisali dolge članke o pogovorih s Sarafovom. Znamenit je tudi radi tega, ker je bil eden izmed prvih Bolgarov, ki so se zavzemali za skupen nastop

Makedonski vojniki.

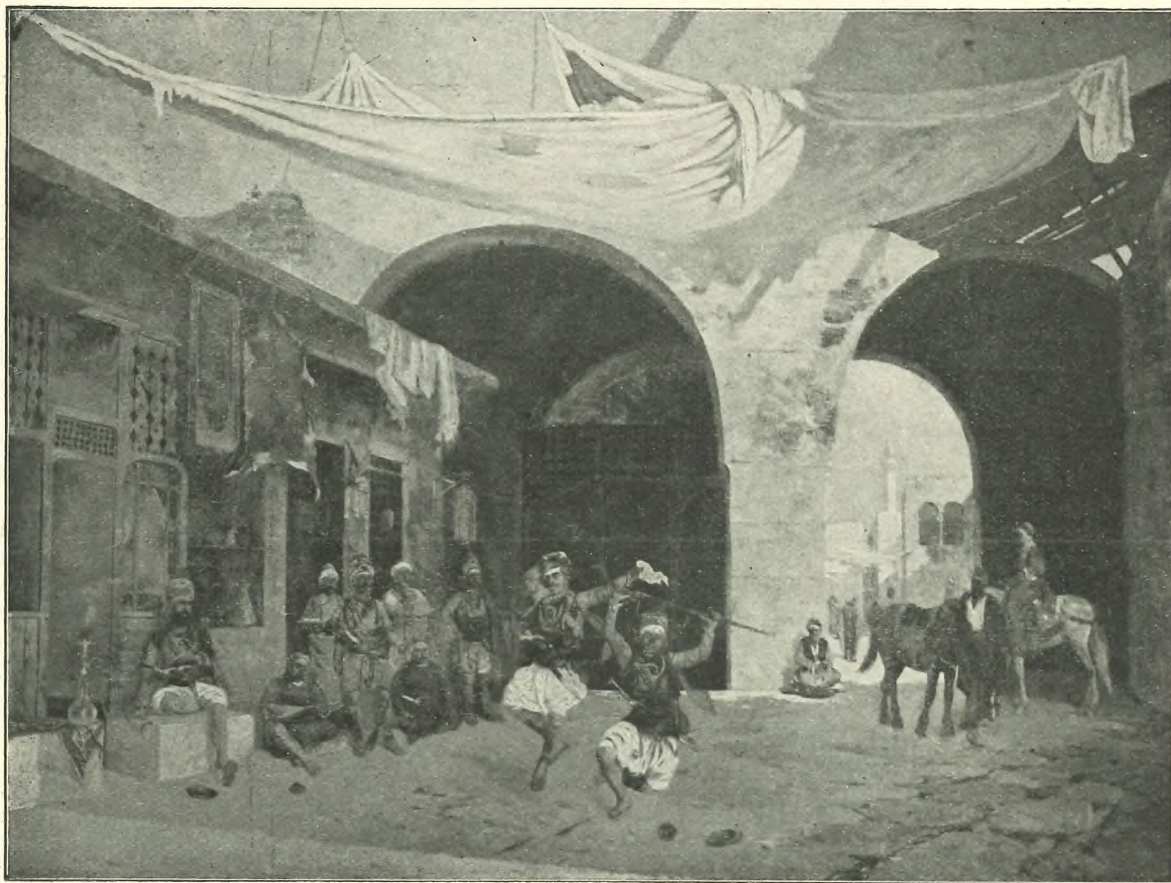
Srbov in Bolgarov. Kakor Bolgari, tako so namreč tudi Srbi v Makedoniji in Stari Srbiji organizirali svoje čete zoper Turka; deloma pa tudi zoper bolgarske četaše, ki so večkrat neusmiljeno pritiskali na srbske prebivalce. Prvo tako srbsko četo je oborožil in organiziral vojvoda Aleksić l. 1903.

Sarafovu so se pridružili Gruev, Davidov, nekdanji pomorski častnik Saev, dalje Peter Tošev, Čakalarov, ki je bil prej uradnik pri statističnem uradu, gimnazijski profesor Garbanov, Lazarov in Krist Matov, ki je po smrti Lazarova stopil na čelo makedonskega gibanja. In vsi ti izobraženi možje so se postavili na čelo čet, šli v gore in se borili za svobodo.

danes s ponosom imenuje imena padlih junakov. Padli so za domovino, toda padli so zastonj.

Leta 1900. se je ustanovila tretja družba četašev, ali komitadžijev (od besede komité — odbor četašev), ki so se imenovali vrhovisti. Vodil jih je pesnik Mihajlovski. Pridružilo se mu je mnogo višjih častnikov, kakor: general Cončev, polkovnik Jankov, Nikolov in drugi. To četo je podpirala Bolgarija in jo zalagala z denarjem in orožjem, dokler ji niso velevlasti prepovedale. Vrhovisti so uprizorili l. 1902. vstajo, ki so jo pa Turki hitro zadužili.

To sta bili dve največji vstaji. Sledilo je še mnogo bojev in vstaj, ki pa niso bile tolikega po-

Albanski vojni ples.

Ko se je začela vojska, je Lazarov bolan ležal v Sofiji. V žalosti in obupu da ne bo mogel s svojimi tovariši iti v boj zoper kletega Turčina, je sam končal svoje življenje. V testamentu se je v ginljivih besedah poslovil od tovarišev, ki so tako srečni, da se morejo boriti za svobodo domovine. Kako velika in občudovanja vredna je bila njegova ljubezen do nesrečne domovine!

Sarafov je uprizoril veliko vstajo l. 1903. Tedaj je bilo nasprotje med njim in sandanisti že toliko, da se slednji niso hoteli udeležiti boja. Zato je bila tudi vsa vstaja zastonj. Sarafovci so se borili kakor levi, toda Turki so jih premagali. Vsak Bolgar še

mena. Medtem pa se je vedno bolj večal razdor med strankami. In leta 1907. se je zgodilo nekaj strašnega.

Panica je prišel v Sofijo, kjer se je sestal s Sarafovom in Garbanovom. Pri slovesu so se sprli med seboj, in Panica je ustrelil oba. To je pač najbolj žalosten dogodek v makedonski zgodovini.

In prišlo je leto 1908. Mladoturki so prišli na krmilo, Turčija je dobila ustavo; tudi Makedoniji se je obetala boljša bodočnost. Sandanski je sklenil z Mladoturki mir in se podal v Seres. Makedonci so se za silo pomirili in čakali. Toda čakali so zaman. Turčija tudi topot ni izpolnila obljub.

Zdaj pa, ko so šli njih srečnejši bratje na Balkanu v boj, da jih osvobodijo strašne sužnosti, zdaj so vstali zopet tudi Makedonci. Pozabili so strankarstvo in sovražstvo in se objeli v bratski slogi v boju za domovino. Vstali so, da se deloma kot prostovoljci v bolgarski armadi, deloma kot četaši v gorah bore za svobodo, po kateri so hrepeneli že toliko let, za katero so prelili že toliko krvi. Vstali so, da se maščujejo za neštete krivice in grozodejstva, da maščujejo svoje očete in matere, svoje žene in otroke. Zdaj se niso umaknili v gore pred Turki, zvalila jih je svetla zarja, ki oznanja domovini novo, svobodno življenje. Prišel je oni veliki dan, o katerem je že leta 1876. zapel naš pesnik Simon Gregorčič:

Grška zahteva Kreta.

Glavni vzrok, zakaj se je tudi Grška v boju zoper Turčijo pridružila balkanskim državam, je otok Kreta.

Kreta leži v Sredozemskem morju, južnovzhodno od Grške, in meri sama 8505 km², s postranskimi otoki vred 8581 km². Prebivalcev ima (leta 1900.) 310.362. Po večini so grškega pokoljenja (le 6096 je tujcev: 3964 Grkov, 1071 Turkov, 555 Italijanov itd.) in govorijo tudi grški jezik; po veri pa je približno 90% kristjanov (grških razkolnikov) in 10% mohamedancev. Ljudstvo je še na precej nizki kulturni stopnji, ker je več ko 200 let zdihovalo pod turško

Črnogorski kraljevič nagovarja miriditske poglavarje.

Balkan, tužni velikan,
v jarem turški zakovan,
dolgih težkih petsto let,
živ mrličem že prišet!
Balkan, sužni velikan,
ti Evropina sramota,
bratom rodnim težka tuga,
mučenik nesrečni juga:
prišel je rešitve dan!
Ura bije ti velika,
k sodbi kliče zdaj krvnika,
prime plačo naj tiran!...
Svita že krvava zora,
mora pasti, pasti mora!...

vlado. Otok ima v zalivu Suda veliko pristanišče, važno v trgovskem in vojaškem oziru. Izvažajo se olive, posebno olivno olje, vino, rosine, mandlji, oranže, kostanj, tobak, svila itd.; l. 1902. je znašal izvoz približno 4 milijone kron.

Odkar je Kreta prišla pod turško oblast (l. 1669.), je hitro propadala. Vsled slabih gospodarskih razmer in prevelikih davkov so se neprestano vršili upori. Posebno huda je bila vstaja l. 1866., ki so jo Turki l. 1867. le z veliko silo zadušili. Takrat so evropske velesile podpirale zahtevo, da bi se Kreta združila z Grško, a so precej odnehale, ko je Turčija obljubila reforme. Toda Grška in Kreta nista nikdar opustili te misli, pri vsaki priliki sta prišli s svojo zahtevo na dan. Tako v rusko-turški vojski. Kreta je dobila

Makedonska zastava: „Svoboda ali smrt“.

takrat (1878) svojo narodno zbornico, finančno neodvisnost in grškega guvernerja (poglavarja, vla-

darja). Vstaje l. 1889. Grki niso podpirali. L. 1896. pa so Krečani z grško pomočjo prepodili Turke za vedno z otoka. Kakor omenjeno, se je radi tega vnela vojska med Grki in Turki.

Pa tudi topot se Kreta ni mogla združiti z Grško; turška diplomacija je znala to preprečiti. Ostala je pod suvereniteto (oblastjo) sultanovo, dobila pa je dne 16. aprila 1899 svojo ustavo. Od tedaj so izvrševale kontrolo nad vso upravo Anglija, Francija, Italija in Rusija. Zastopniki teh držav so v Rimu odločevali tudi o zunanjih zadevah Krete. Tako od vse sultanove oblasti ni ostalo nič drugega kakor turška zastava, ki je vihrala v pristanišču glavnega mesta Kanea. Zato so l. 1909. Krečani proglasili grškega kralja Jurija za svojega vladarja. Toda Turčija je zarožljala z orožjem, velesile so se uprle, in zopet ni bilo nič.

Da je Grška udarila radi Krete, se vidi posebno iz tega, ker je ministrski predsednik Venizelos, še preden je bila vojska napovedana, že 14. oktobra zastopnikom Krete dovolil vstop v atensko zbornico in tako faktično združil otok z Grško.

Sicer je Grška imela še tudi drugih vzrokov dovolj. Kakor Slovani, so tudi Grki trpeli pod turško vlado. Zlasti v Epiru so se vedno klali Grki in Albanci in na otokih ni bilo nikdar miru. Na otoku Samos je ravno pred vojsko divjala huda vstaja.

Evropa in turške obljube.

Kdo bi se čudil, če so pri opisanih razmerah balkanski narodi vedno brusili svoje meče? Če bi ne bili storili tega, bi bili morali poginiti lakote. Ampak nečuveno je, da je kulturna Evropa mirno gledala te strašne razmere in mirno prenašala vse krivice in grozovitosti, ki so uničevale življenje balkanskih narodov in ovirale vsak napredek na kulturnem in gospodarskem polju. Turki so tlačili in morili, ropali in požigali, klali in mučili; krščanska raja je trpela in vpila obupa in bridkosti, umirala je in tonila v potokih krvi: „evropski diplomatje pa so mirno sedeli v svojih sobah, mirno gledali mersarsko klanje in še hvalili Boga“...

Kako je bilo vendar mogoče vse to? Odkar je „bolnik ob Bosporu“ — tako je ruski car Nikolaj I. imenoval Turčijo — začel hirati, so ga vedno zdravile evropske velesile in mu nasvetovale za zdravilo reforme (preosnove) v krščanskih pokrajinah. In res je Turčija na pritisk velesil parkrat tudi pokusila to zdravilo: obljubila je reforme v evropski Turčiji. Toda medicina je bila pregrenka in Evropa preveč popustljiva in needina. Ostalo je samo pri obljubi in poizkusu, reforme se niso izvedle nikoli.

Turčija je le predobro poznala svoje zdravnike, ki so gledali samo na to, kdaj bo prišel ugoden trenutek, ko bo mogel vsak zase nemoteno ugrabiti kak kos turške zemlje. Saj ni mogla pozabiti, da so ji Francozi izmaknili Tunis, Angleži Egipt, Avstrijci Bosno in Hercegovino, sedaj pa Italijani Tripolitanijo. Zato se je vedno le hlinila in vodila evropske

diplomate za nos. Tako je bilo l. 1876. Takrat so se na dan 23. decembra zastopniki velevlasti zbrali v Carigradu, da se posvetujejo glede reform. In še isti dan je

General Cončev, vodja četašev.

zviti Midhat-paša slovesno proglasil novo turško ustavo, v kateri je obljubil svobodo tiska, pouka, shodov, peticij in še mnogo drugih lepih reči. Obljubil je vse to, ni pa dal zagotovila, da se bodo reforme v resnici tudi izvršile. Uganjal je samo komedijo, da se je iznebil zastopnikov evropskih držav. In zavedajoč se, da so storili svojo dolžnost, so se razšli mogočni in zviti diplomatje; Turčija pa se jim je smejala v pest.

Ko se je l. 1880. v Berlinu sklenila pogodba, katere 23. člen zahteva, da mora Turčija v evropskih pokrajinah (vilajetih) že enkrat napraviti mir in iz-

ne bogve kako. In tedaj bi bilo mogoče izsiliti reforme. Takrat je Turčija zadobila hud udarec: izgubila je več ko polovico svojih evropskih dežel in sultan Abd-ul-Hamid se je tresel pred velesilami, ki so v Berlinu odločevale o njegovi usodi. Toda Evropa ni hotela. Diplomate so se razšli in pustili Turčijo, da je gnila naprej. In če jih je pozneje zbudila iz njihovega spanja strašna vest o krvavem klanju kristjanov na Turškem, se niso vznemirjali.

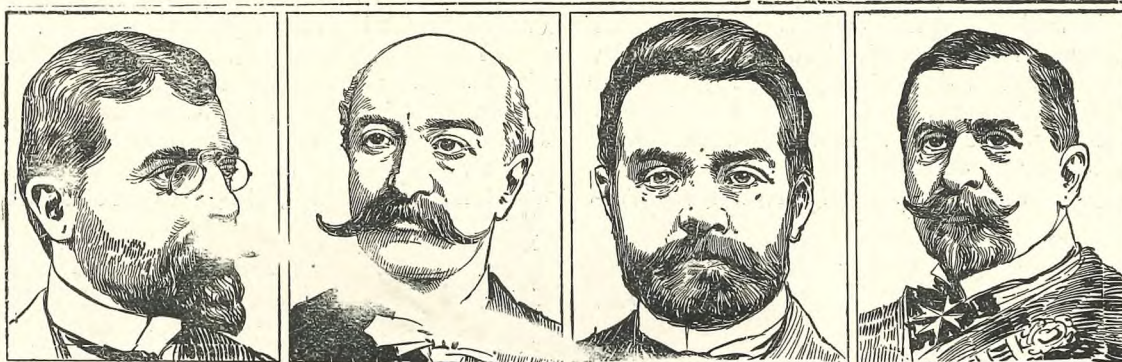
„Kaj zato,“ so si mislili, „saj je rekel avstrijski minister Metternich, da trideset ali štiri-

8392
E. Venizelos,
grški ministrski predsednik
in vojni minister.

Grof Berchtold,
avstroogrski zunanji minister.

N. Pašić,
srbski ministrski predsednik
in zunanji minister.

Stojan Danev,
predsednik bolgarskega
sobranja.

Peter Carp,
rumunski ministrski
predsednik.

Gučkov,
bivši predsednik ruske
dume.

Štefan pl. Ugron,
avstroogrski poslanik
v Belgradu.

vesti nasvetovane reforme, je turška država izdelala posebno vilajetno postavbo, ki bistveno odgovarja zahtevam berlinske pogodbe in dovoljuje razne ustavne svoboščine, posebno učno in tiskovno svobodo. V vilajetih, kjer ni večina prebivalstva mohamedanska, naj bi se imenovali guvernerji, ki niso mohamedanci; toda če guverner ni mohamedanec, mora biti mohamedanec njegov namestnik in narobe. Uradni jezik naj bi bil turški, postave se izdajajo v turškem in glavnem jeziku vilajeta. Ostale določbe se tičejo valijev in njih pravic in dolžnosti, občinskih in glavnih svetov, vilajetnih stroškov in dohodkov.

Malo bolje bi se bilo morda godilo krščanskim podanikom, če bi se bile izvedle te reforme, četudi

deset tisoč novih umorov ali pobešenih in drugače pomorjenih kristjanov v Turčiji ničesar ne pomeni.“

Balkanske države same so opetovano prosile pomoči in opozorile Evropo na grozodejstva, ki jih izvršujejo Turki, in na vedne nemire, ki se pojavljajo ob mejah. A zaman! Evropa se ni genila, imela je zanje le tolažilne besede in prazne obljube, miru ni hotela napraviti.

Sploh pa je bilo pozneje, ko se je vsled mladoturškega gibanja zbudila narodna zavest, ko so dobili vladno roko Mladoturki, ki so hoteli poturčiti vse svoje podložnike, odrekajoč jim vsako narodno in cerkveno samostojnost, veliko težje vpeljati kontrolo nad turško upravo in izsiliti reforme. Vrhtega pa

Pogled na Carigrad z Zlatega roga.

so še kramarski Angleži spletkarili v Carigradu in gledali le na svojo korist.

Zato je zadnji čas pogorel avstrijski zunanji minister grof Berchtold. Videč, „da je politično ozračje na Balkanu električno silno napeto, da vsak čas lahko udari strela, ki bo zanetila tako strašen požar, kakor ga že dolgo ni videla Evropa“, se je obrnil do velevlasti s predlogom, da bi se posvetovale o resnem položaju na Balkanu. Hotel je s skupnim postopanjem velevlasti vzdržati na Balkanu mir in posestno stanje (status quo) in pa prijateljsko sve-

tovat Turčiji, kako naj uveljavi svojo nameravano politiko in uredi razmere v evropskih pokrajinah. Pa Porta je odbila njegov predlog. Zato tudi vse prizadevanje velevlasti, da bi se v zadnjem trenutku ohranil mir, ni imelo nobenega uspeha.

Tako bi bilo ostalo, če bi bila Evropa delala mir, vse pri starem in kristjani bi bili še naprej zdihovali pod turškim jarmom, da se niso združile balkanske krščanske države in ustanovile „Balkanske zveze“, ki je izdala geslo: Balkan balkanskim narodom in za vedno pokopala nesrečni: status quo.

Balkanska zveza.

Evropa, maneš si oči,
Strmite, diplomati?
Kar modro ste gradili vi,
Da htelo ni vam stati!
Ej, silnejša je moč idej,
Ko grozni zid papirnih mej...
(Aškerc.)

Ko je dne 5. oktobra 1912 srbski kralj Peter ob otvoritvi skupščine, ki je dovolila izredne vojne izdatke, končal svoj prostolni govor, so zadoneli burni klici: „Živio naš kralj! Živela balkanska zveza!“ ... In klic: Živela balkanska zveza! je presenetil evropsko javnost in potrdil ebenem obstoj zveze balkanskih držav. In diplomatje so se zdramili, si meli oči in se čudili, kako se je moglo zgoditi vse to, kako se je mogla vendarle uresničiti ideja in dolgoletna želja nekaterih balkanskih politikov.

Ideja Nikole.

Zanimivo je, da je bil črnogorski kralj Nikola prvi, ki je napovedal vojsko Turčiji, pa tudi prvi med balkanskimi vladarji, ki je zamislil idejo o zvezi balkanskih držav. Že leta 1888. — takrat je bil še knez — je namreč poslal ruskemu caru Aleksandru III. spomenico, v kateri je natančno razložil načrt balkanske zveze pod zaščito Rusije. Zveza naj bi imela skupno vojaško vodstvo in grški kralj naj bi bil častni predsednik. Toda zveza se ni mogla uresničiti, ker so bile balkanske države sprte med seboj; zlasti Bolgarija in Grška sta se smrtno sovražili. Sicer je grški državnik Trikupis l. 1893. obiskal stolna balkanska mesta, toda v Sofiji ni mogel ublažiti sovraštva.

Napetost med Bolgarijo in Grško.

Vzrok, da sta se Bolgarija in Grška tako sovražili, so bile žalostne makedonske razmere. Kakor smo slišali, se bolgarski četaši v Makedoniji niso borili samo zoper Turka, ampak tudi sami med seboj. Potem se ne smemo čuditi, če so bili tudi makedonskim Srbom in Grkom večkrat v veliko nadlogo; posebno zadnje so črtili nad vse in so jim prizadejali mnogo krivic. Vsled tega so se v Atenah ustanovili odbori, ki so hoteli s pomočjo vlade organizirati grške čete, ki naj bi varovale grško prebivalstvo pred bolgarskimi četaši. Vlada se ni mogla odločiti do tega.

V vstaji l. 1903. so na prigovarjanje četašev bolgarski prebivalci zapustili po večini svoje vasi in zbežali v gore. Posledica je bila, da so Turki sto in dvajset bolgarskih zapuščenih vasi popolnoma razdejali. Obenem pa tudi Grkom niso prizanašali: požigali so grške vasi in opustošili grški in kucovlaški del mesta Kruševo.

Pa tudi Bolgarija je začela pritiskati na svoje grške podanike.

To je povzročilo na Grškem velikansko razburjenje. Vlada je sklenila preiskati natančno vzroke vednih makedonskih nemirov in, če bi se ji potem zdelo potrebno, organizirati in oborožiti grške četaše proti bolgarskim. Splošno se je namreč mislilo v Atenah, da bolgarska vlada sama organizira in oborožuje četaše, podpirane od Rusije ali pa Avstro-Ogrske,

Mladoturki ženo vjete sultanove vojake v zapor.

ki sta imeli svoja civilna agenta v Makedoniji. In večalo se je sovraštvo do omenjenih držav, posebno pa do Bolgarije.

Dr. Kleantes Nikolaides je bil poslan v Makedonijo študirat razmere. Našel je, da Avstro-Ogrska in Rusija delata le na to, da bi krščanski narodi v Makedoniji mirno in složno živeli skupaj, da tudi Bolgarija ne podpira bolgarskih vstašev. Nič ni pomagalo vse to, sovraštvo do Bolgarije je bilo preveliko, javno mnenje je zmagalo. Nikolaides je moral bežati iz Aten; in Grška je poslala četaše v Makedonijo. In Grki in Bolgari so se klali med seboj; Turki pa so sekali po obeh. Rušili so grške cerkve in šole in začeli bojkot zoper grško trgovino v Turčiji, vsled česar je imela Grška zelo občutno škodo.

Nameravana zveza s Turčijo.

Tako je medsebojno sovraštvo oviralo vsako sporazumljenje balkanskih krščanskih držav. Našli pa so se politiki, ki so se zavzeli za misel, da bi se napravila zveza s Turčijo na čelu. Upali so, da bodo potem prenehale turške grozovitosti, da bo mogoče urediti razmere in sprijazniti tudi posamezne države med seboj. To idejo je zastopal posebno dr. Georgević, ki je bil srbski poslanik v Carigradu in za časa kralja Aleksandra srbski ministrski predsednik in zunanji minister. Na njegovo prigovarjanje se je kralj Aleksander obrnil do sultana Abd-ul-Hamida v tem oziru. Toda sultan, ki je dobro poznal needinost balkanskih narodov, mu je odgovoril, „da ne veruje, da bi bilo mogoče pridobiti za tako zvezo vse balkanske

Guslar peva o turški vojski.

države“. Nato je vsaka država zase poskušala napraviti zvezo s Turčijo. Tako Bolgarija za časa Stambulova, ki je bil najbrže radi tega umorjen v Sofiji pri belem dnevu; Grška po nesrečni vojski l. 1897. in istega leta zopet tudi Srbija, v nadi, da se ji bodo potem pridružile tudi ostale države. In vojaška pogodba med Srbijo in Turčijo se je tega leta že izdelala v Carigradu in sultan se je izrazil proti ministrskemu predsedniku dr. Georgeviću: „Z veseljem pozdravljam misel o naši zvezi in čestitam

in nadžupan Adil-bej je naglašal tedaj v svojem govoru potrebo zveze med Turčijo in vsemi balkanskimi državami.

Toda Mladoturki niso izpolnili obljub, ampak so si le poslabšali položaj na Balkanu. S tem da so hoteli poturčiti vse narode, so še bolj zmedli razmere in še bolj zamotali balkanski voz. Kako so pač mogli pričakovati, da bodo Srbi, Bolgari, Grki in Albanci zatajili svojo narodnost in zapustili svojo cerkev, za kar so se borili proti sultanom skozi

Nikola kot knez in njegovi sinovi: Danilo, Peter in Mirko.

kralju k tej ideji.“ Toda preden je bilo kaj iz tega, je bil umorjen kralj Aleksander. Če je bil ta umor kaj v zvezi s pogodbo, ki je bila že skoro sklenjena s Turčijo, kdo ve?

Ko so Mladoturki prišli na krmilo, se je zopet sprožila misel o balkanski zvezi, a topot od turške strani. Odposlanci Grkov, Bolgarov in Srbov so romali v Solun, da se poklonijo turškim „osvoboditeljem“, ki so proglasili enakost in svobodo za vse balkanske narode. Turki so jih navdušeno sprejeli

500 let! Zato je bila tudi mladoturška vlada še bolj krvava kakor staroturška.

Eno dobro pa je imela mladoturška revolucija za balkanske države: sprijaznila jih je med seboj in jih zbližala k skupnemu odporu zoper mladoturški program.

Ko je Avstrija anektirala Bosno in Hercegovino, je Srbija iskala zaveznikov. Obrnila se je do Črne gore, Bolgarije, Rumunije in predvsem do Turčije, pa povsod se je trudila zastoj. Vendar pa se je takrat

obravnavalo vprašanje, ali naj se ustanovi slovanska balkanska zveza — Srbija, Črnagora in Bolgarija — ali naj pa pristopi tudi Turčija. In 25. decembra l. 1908. je izjavil minister Izvoljski v ruski zbornici, da Rusija radi prejšnjih dogovorov ne more nastopiti

se bo Bolgarija zavzela zato, da dobi Črnagora za-hodno tretjino sandžaka. Nasprotje med Črnogoro in Srbijo je bilo takrat še toliko, da je morala Bolgarija obvestiti Srbijo o črnogorsko-bolgarskem dogovoru.

Ruski car Aleksander III.

Car Nikolaj II.

zoper Avstrijo, da se mora Srbija vdati. Obenem pa je nasvetoval balkanskim državam v svrhu gospodarske in politične okrepitve medsebojno zvezo, kateri naj bi pristopila tudi Turčija. Kmalu nato, leta 1909., je prišel v Carigrad kot ruski poslanik Čarikov, ki se je začel takoj zavzemati za označeno balkansko zvezo.

Leta 1910. sta prišla bolgarski car Ferdinand in srbski kralj Peter v Carigrad pozdravit novega sultana Mohameda V. Oba sta bila poprej v Petrogradu pri ruskem caru, kjer sta najbrže dobila migljaj, naj se sprijaznita s Turčijo. Takrat je bil v Carigradu tudi srbski zunanji minister Milovanović, ki je izjavil grškemu zastopniku dr. Nikolaidesu, da Srbija na željo Rusije dela na zvezo balkanskih držav s Turčijo. Pri-pomnil pa je, da je le malo upanja, da bi mladoturški politiki vpoštevali in razumeli to prizadevanje.

Krščanske balkanske države se zblížujejo.

Sploh pa je bilo treba najprej, da se balkanske krščanske države sprijaznijo med seboj. Prvi korak so napravili s tem, da so balkanski vladarji l. 1910. čestitali črnogorskemu knezu k petdesetletnici vladanja. Takrat se je sklenil med Črnogoro in Bolgarijo dogovor glede sandžaka Novi Pazar, če bi ga kdaj odstopila ali izgubila Turčija. Takrat

Kar se tiče zblížanja med Grško in Bolgarijo, si je pridobil največ zaslug Demetrija Panas, ki je bil od leta 1909. grški poslanik v Sofiji. On je bil po izjavi bolgarskih državnikov prava duša pri združenju balkanskih držav. Mnogo je pomagal tudi

bolgarski poslanik v Atenah Mičev, ki je bil vnet zagovornik grško-bolgarskega sporazumljenja. Oba pa je vsestransko podpiral grški ministrski predsednik Venizelos, ki je v jeseni l. 1911. v atenski zbornici kar odkrito povedal, da je privrženec ideje za balkansko zvezo. Isto je izjavil v srbski skupščini zunanji minister Milovanović. Oba pa sta poudarjala, da taka zveza ne sme imeti sovražnega značaja in da mora pristopiti tudi Turčija.

Četudi je imela zveza tako mogočne in vnete zagovornike, vendar stvar ni šla nič kaj hitro naprej. Še marca l. 1912. je rekel srbski ministrski predsednik dr. Milovanović, da carinsko vprašanje z Bolgarijo še ni rešeno in da Turčije ni mogoče pridobiti za zvezo kljub dobremu razmerju med obema državama. In Črnagora in Srbija

sta se še vedno prepirali med seboj in se hudo podajali radi škofijske stolice v Prizrenu, ki se je imela zasesti nanovo.

V Sofiji se je precej okrepila ideja balkanske zveze, ko je bil 1. februarja l. 1912. bolgarski prestolonaslednik Boris oklican za polnoletnega in se ob

Srbski zunanji minister Milovanović.

Peter na obisku pri ruskem caru.

Ferdinand na obisku v Carigradu. Mohamed na levi.

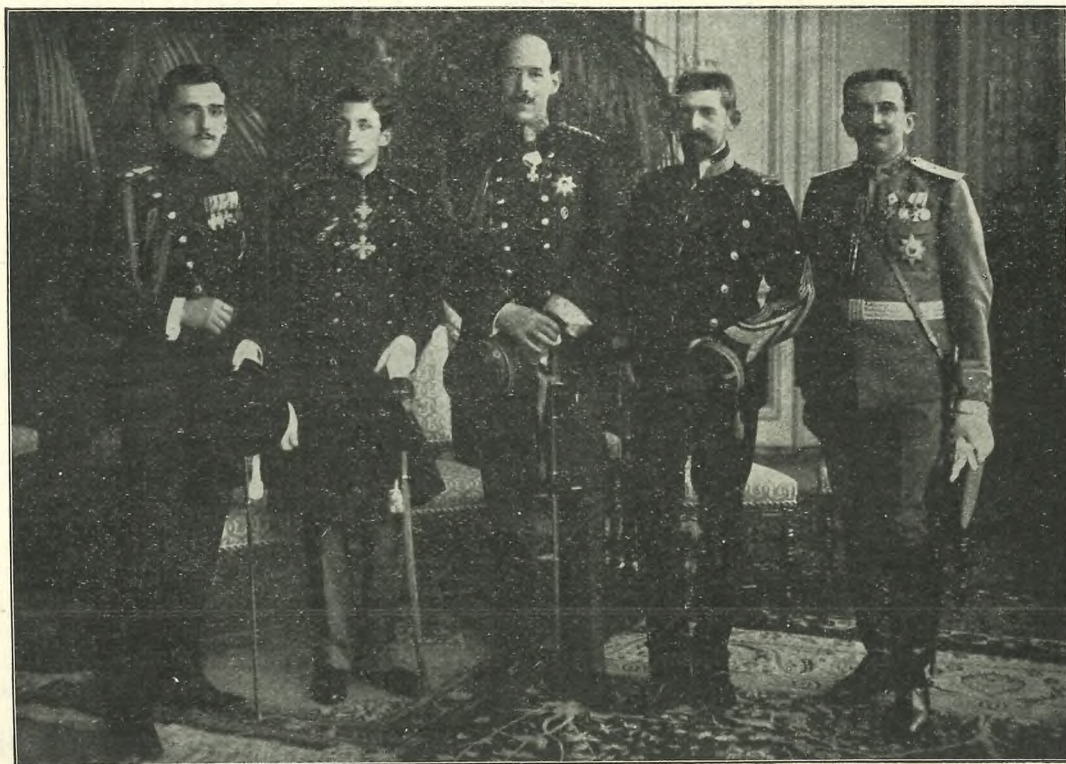
tej priliki sešli prestolonasledniki vseh balkanskih krščanskih držav.

V Carigradu pa niso imeli ne dobre volje, ne smisla za balkansko zvezo. Zunanji minister Asimbek še slišati ni hotel o zvezi, in Hilmi paša, sedanji poslanik na Dunaju, je rekel, da Turčija pristopi k balkanski zvezi le takrat, če jo velesile v toliko podpro z denarjem, da si bo mogla ustvariti

sigurno vojaško premoč nad vsemi balkanskimi državami. Pri takih razmerah pač ni bilo mogoče več misliti na balkansko zvezo s Turčijo na čelu.

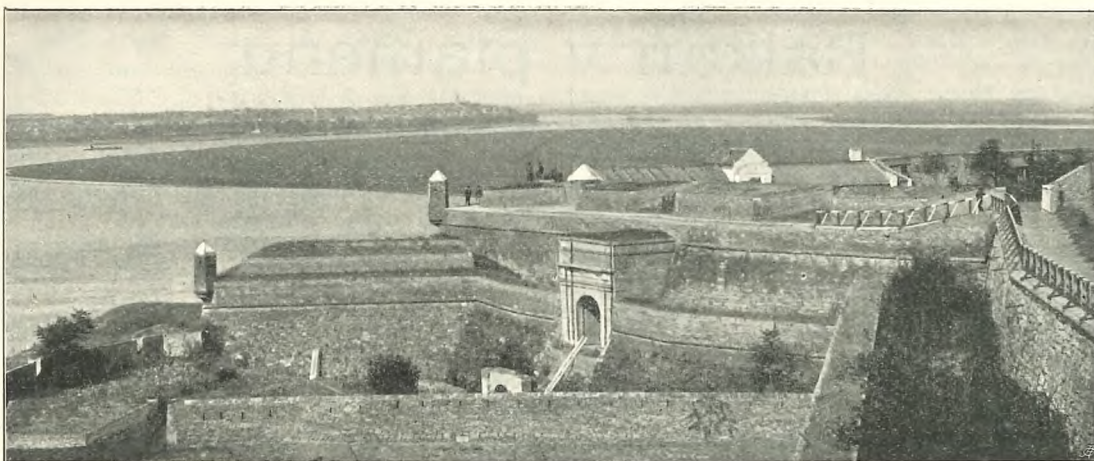
Zveza se sklene.

Krščanske države pa so se med seboj vseeno pogajale naprej. In maja meseca leta 1912. se je sklenila pismena pogodba med Bolgarijo

Aleksander, srbski. Boris, bolgarski. Jurij, grški. Karol, rumunski. Danilo, črnogorski.

Prestolonasledniki balkanskih držav.

Del belgrajske trdnjave.

in Grško in Bolgarijo in Srbijo, ki je med drugim določila tudi meje v narodnostnem in cerkvenem oziru v Makedoniji in Trakiji, kjer so med bolgarsko in grško cerkvijo vladala jako huda nasprotstva. Vse to je bolgarski zbornični predsednik Danev osebno razodel ruskemu caru in zunanjemu ministru Sazonovu in prosil, naj Rusija posreduje, da Turčija izpelje v Makedoniji reforme in vpošteva želje balkanskih držav. Rusija je napol obljubila.

Toda Turčija se ni ozirala na te zahteve, ampak je meseca avgusta, ko so se vzdignili Albanci, začela zbirati svoje vojaštvo ob bolgarski meji in napovedala velike vojaške vaje v okolici Odrina, češ da hoče odvrniti s tem albansko nevarnost. Bolgarija se je čutila prizadeto in dne 18. avgusta je vprašal bolgarski poslanik Mičev v Atenah, koliko mož bi mogla Grška poslati v boj za slučaj skupne vojske zoper Turčijo.

S tem je bila sprožena misel, da bi vse balkanske države nastopile skupno v boju zoper Turčijo. Vojna nevarnost je bila tu, in tudi grof Berchtold s svojim predlogom je ni mogel ustaviti: bilo je prepozno. Balkanske države so se z največjo hitrico pogajale med seboj in se zedinile dne 28. septembra leta 1912. Ruski minister

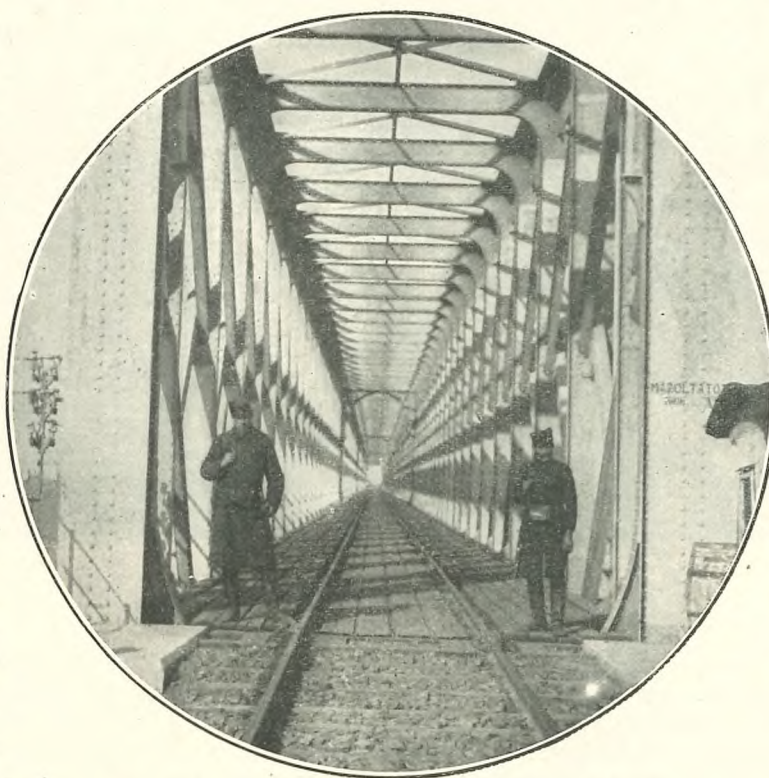
Sazonov je bil takoj obveščen o tem in 30. septembra leta 1912. je bila podpisana vojaška pogodba štirih balkanskih krščanskih držav. Istega dne pa so države že tudi odredile splošno mobilizacijo. — Tako se je rodila balkanska zveza,

ki je omogočila osvobodilno vojsko na Balkanu. Težko je ugotoviti, kateri ministrski predsednik ima največ zaslug pri tem, ali bolgarski Gešov, ali srbski Pašić, ali grški Venizelos. Gotovo pa je, da so vsi ti trije izborni državniki in odločni možje, ki so šli brez vsakih ozirov neustrašeno naprej po poti, ki so jo enkrat spoznali za pravo, naprej za vzvišenim ciljem, ki so ga imeli pred očmi. Gotovo pa sta tudi mnogo pripomogla k združenju balkanskih držav grški patriarh Joahim III. in bolgarski eksarh Jožef, ki sta neumorno delala za zблиžanje grške in bolgarske cerkve v Makedoniji in tako ublažila hudo nasprotje med obema narodoma.*

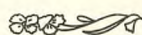
Ko se je rodila ta-

ko „Zveza balkanskih krščanskih držav“, se je pa vlegel na smrtno posteljo ljubljenec evropskih diplomatov: status quo.

* Na str. 48 se je vrinila pomota. Grški prestolonaslednik se imenuje Konstantin, rumunski Ferdinand. Sicer je to že v tekstu str. 23 in 26.

Srbska straža na savskem mostu pri Belgradu.

Balkan v plamenu.

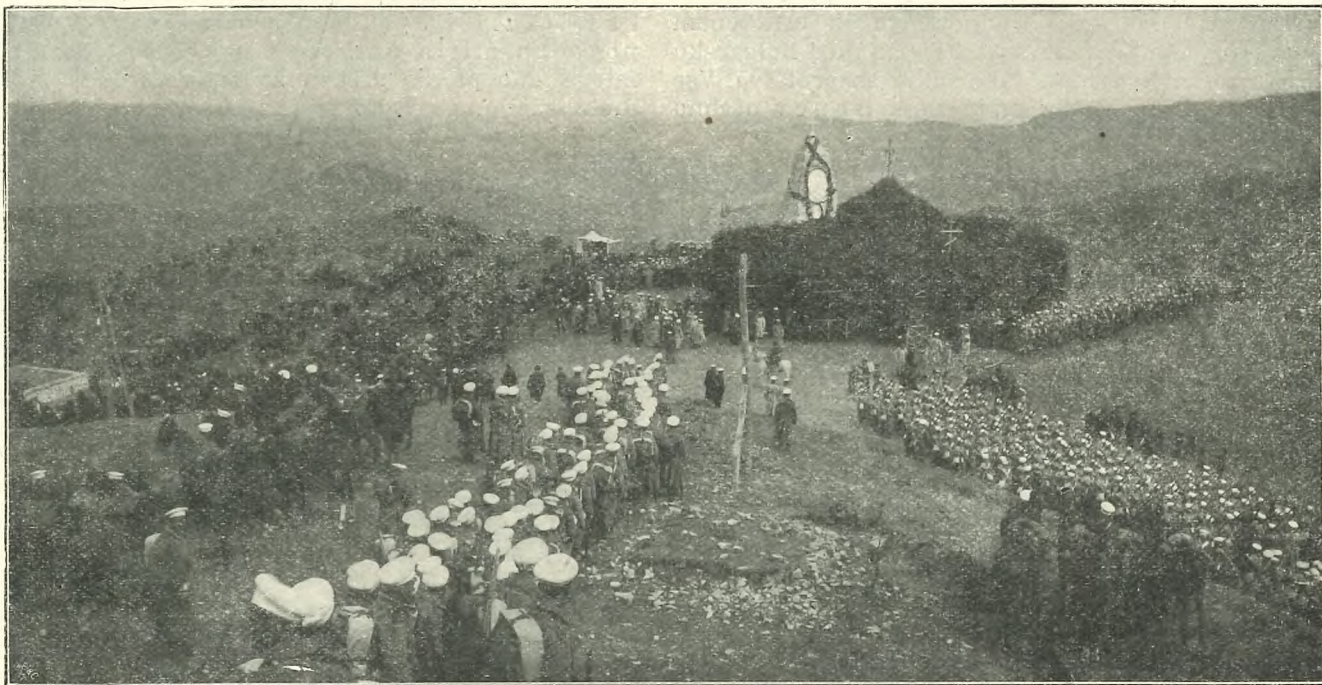
Zadnjega septembra zvečer 1. 1912. je razglasil avstrijski uradni brzojav, da sta Srbija in Bolgarija odredili mobilizacijo svojih armad, 1. oktobra je javil brzojav, da se je Srbiji in Bolgariji pridružila tudi Grška in Črnagora. Naš minister za zunanje zadeve, Berchtold, je par dni preje opominjal na resnost položaja, ruski poslanik je miril v Sofiji, a nič ni pomagalo: vpitje zaklanih bratov in plameni požganih hiš pod turškim jarmom je vzbudilo v duši srbskega in bolgarskega naroda gibanje, ki se ne da zadušiti z govoričenjem po papirju.

Turki so bili začeli zbirati močne čete okoli Odrina, Bolgari so se oglasili: Vsled vznemirjajočih poročil v zadnjih dveh dnevih glede zbiranja močnih turških čet okoli Odrina in ob bolgarski meji pro-

srbski meji. Pa še nekaj. Srbiji so bili Turki dovolili, da smejo uvažati vojni material preko Soluna; a ko je orožje in drugo potrebno došlo, ga niso hoteli Srbom izročiti.

Da se pripravlja vse na vojsko, zato je bilo dosti znakov. Srbski ministrski predsednik Pašić je bil neprestano pri kralju v avdienci. 28. septembra je izginil v spremstvu bolgarskega poslanika Toševa in ministra Jovanovića iz Belgrada in prišel drugi dan nazaj — iz Sofije. Spremljala sta ga dva gospoda, eden njiju je bil predsednik bolgarske poslanske zbornice, Danev. Neprestano so se posvetovali, rezultat je izvedel svet v brzojavkah 30. septembra.

Bolgarski poslanik na Dunaju, Salabašev, je rekel takoj prvi dan: „Bolgarska mobilizacija je samo

Mobilizacija bolgarskih čet.

klamira danes, 30. septembra, vlada splošno mobilizacijo, da je pripravljena na vse možnosti. Istega dne je došel ukaz kralja Petra na armado, naj bo pripravljena. In ravno tega dne se oglasi grški brzojav: Vsled splošne mobilizacije in vznemirjajočega notranjega položaja na Turškem — ta položaj lahko prisili Turčijo, da se izogne vsem zmedam z napadom na sosedne države — je Grška sporazumno z drugimi balkanskimi državami odredila mobilizacijo armade na suhem. — Grški se je pridružila še Črnagora.

Ni čuda, da so bili Bolgari vsi iz sebe. Okoli 80.000 mož so bili nabrali Turki ob bolgarski meji. Poslanik je vprašal v Carigradu, kaj to pomeni, in dobil za odgovor obvestilo in pretnjo, da bo zbrala Turčija 200.000 mož. Turške čete so se začele gibati tudi ob

odgovor Turčiji, ki je spravila na noge vse svoje moštvo v Evropi. Mi nismo začeli, mi nismo izživali, nasprotno, mi smo bili izžvani. Vojske se še vedno lahko izognemo, kajti mobilizacija še ni vojska. Na vse načine smo se zadnji čas omejili, da ne bi vzbudili trohice sovraštva, pustili smo vojaške vaje, odpustili smo rezerviste. A vse skupaj ni nič izdalo. Sedaj pa je mobilizacija splošna in popolna.“

In srbski poslanik v Carigradu, Nenadović, je zahteval od turške vlade, naj v 48 urah dovoli prevoz srbskega orožja ali pa naj ga vsaj pusti nazaj na Francosko. 1. oktobra je turški ministrski svet to zahtevo odklonil.

Proglasitev mobilizacije je izzvala v Sofiji in drugih bolgarskih mestih nepopisno navdušenje. Mobilizacija res sicer še ni vojska, a tam kjer je na-

vdušenje za vojsko tako, kakor ga je bilo opazati v Bolgariji in Srbiji, tam se puška sama sproži.

V Bolgariji so bili pripravljene že več kot štiri-najst dni na ta slučaj, a kljub temu je ukaz mobilizacije učinkoval naravnost električno. Nepregledne množice, polne bojnega navdušenja, so valovale po sofijskih ulicah. Zbero se pred carovo palačo, pozdravljajo cara in ga pozivljajo, naj jih pelje v boj proti staremu sovražniku. Na kolodvoru velikanska gneča, burno pozdravlja ljudstvo vojake, odhajajoče na mejo. Čete odvažajo v novih vagonih, podobnih onim v Nemčiji.

Častniki, ki ostanejo za sedaj še v Sofiji, spremljajo svoje tovariše na kolodvor in se poslavljajo od njih s klici: Prostost ali smrt! Celó navadnim vojakom čitamo na obrazu, da jim je bila mobilizacija res srčna želja. Največji pa je naval pred srbskim poslaništvom, neprestano odmevajo klici: Živela Srbija! Živela vojska! Živela srbska armada! Množica je nosila seboj zastavice združenih balkanskih držav, burno so se pozdravljali.

Sovrašтво do Turkov.

Stoklaska piše: Z materinim mlekom je vsrkal Bolgar sovrašтво do Turkov, ono divje, žgoče sovrašтво, ki spremlja bolgarsko armado od stopnje do stopnje. Vojska s Turkom Bolgaru ni nič novega, nič strašnega, ne, vojska je zanj izpolnitev stare želje, čut maščevanja za staro bol, prenašano sto in sto let.

Mnogo starejših se je udeležilo vojske s Turkom že pred petintridesetimi leti, vzgajali so mladino ob spominih na strahote onih krvavih dni.

Malo, prijazno sobico vidimo, le medlo razsvetljeno po brleči leščerbi; tam ob peči sedi stara mamica, na ilovnatih tleh pred njo pa željno poslušajo vnuki vsako njeno besedo; sedijo tu s prekrižanimi nožicami, očesa ne trenejo od babičnih ust. S kakšno slastjo požirajo besede, tožbe na Turčina, sovražnika stare mamice; kmalu bo tudi njihov sovražnik. Z ognjem in mečem se je pojavil Turek v mirnih bolgarskih kočah, vse je pokončal, kar mu je prišlo pod roko. Odgnal je živino, zažgal je koče, zastrupil vodnjake, trpinčil je mater pred očmi očeta, zaklal jo je, očeta pa ustrelil: o tem jim pripoveduje stara mamica. Samo ona se je rešila, zlezla je v staro klet in spravila tja svoje vnučke.

Ničesar še niso razumeli takrat, niso vedeli, kaj vse to pomeni. A vzrastli so, začeli so razumevati, porodila se je želja po maščevanju, misel na povračilo za toliko zlo in tako skelečo bol.

Danes babica ni več med živimi! Ali pa ni tudi njej turška groza prikrajšala dni? Ali jih niso

Derviš
Dalmatincec

Staroturek
Mladoturek

Pravoslavna popa
Katoliški redovnik
Grk

Razni obrazi iz Carigrada.

še zadnje njene besede bodrile na boj proti večno sovražnemu, neusmiljenemu morilcu?

Danes pa so vnuki možje, s telesom jim je rastlo sovrašтво, je rastla želja po maščevanju. Vojska s Turki! En sam odmev po celi Bolgariji. Zdi se, kakor bi bil cel narod vrtoglav, noreli so veselja, ko je odredbi mobilizacije sledil kmalu poziv na

Turška artilerija.

boj. Zvonovi so zvonili in prosili Boga kristjanov, naj da blagoslov zmage bolgarskemu orožju. Kmetje so zapuščali plug in hiteli k zastavam naroda. Ali je mogoče? Ali je dan osvete res enkrat prišel? Zahvalimo se Bogu!

Vse drvi s polja v vas, videti hočejo, če je angleška vest resnična. Da, res je. Tam na voglu je nabit razglas, kliče nas na vojsko! Solze veselja se prikazujejo na razoranih licih, staro in mlado se objema, nihče ne vpraša, če je morebiti tudi kaj nevarno. Veliki trenutek.

Vsak hoče biti prvi in se boji samo, če bo moral ostati doma. Toliko in toliko let so morali čakati, zato pa sedaj porabimo vsako minuto.

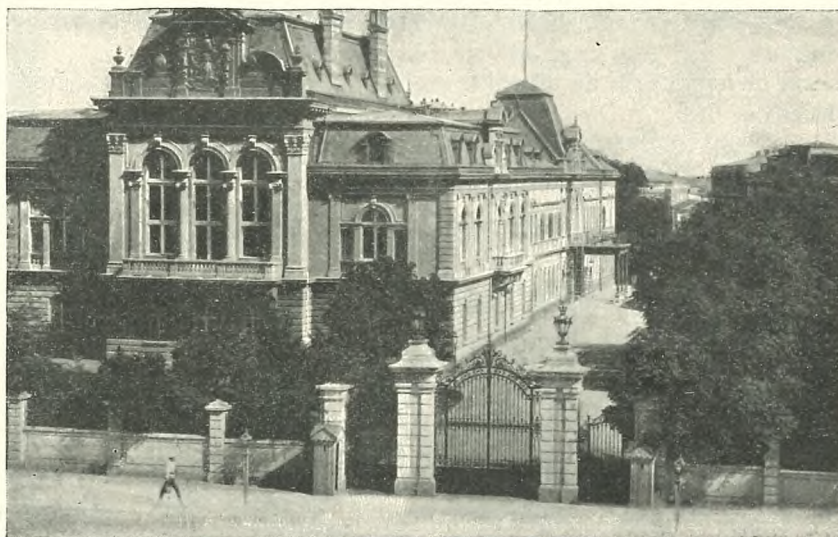
Kmalu so zbrani, v bližnje mesto gredo, bojne pesmi prepevajo. Komaj so imeli čas posloviti se od domačih. Koliko mater je jokalo! A jok ni bil izraz strahu in bojazni in bolečine, zrcalilo se je v njem čisto veselje, da gre sin na boj, da se udeleži zmagoslavja naroda. Neverjetno. Če bi ne bil sam zraven, pravi Stoklaska, nikdar ne bi mogel verjeti kaj takega, a videl sem na lastne oči, slišal na lastna ušesa. Rezervisti prihajajo, veseli so obrazi, zdi se, da ne gredo na vojsko, temveč na ženitovanje. Okrašeni so s cveticami, ponos jim sije iz obraza, ponos, da smejo biti tudi zraven v vojski osvete. Ob strani pa teče par starih, izsušenih mamic, blagoslavljujejo odhajajoče sinove ali pa jim šepetajo v uho kratek opomin, naj se borijo vrlo in hrabro. Poslovljni po-

zdrav se ne glasi: „Z Bogom, pridi zdrav nazaj“, ne, glasi se: „Bodi hraber, maščuj se za mater in očeta“. Špartansko ljudstvo je to!

Posebne vrste ljudje so ti Bolgari, nikdar jih ne bomo mogli prav razumeti. Celo napol odrastli otroci so hoteli v boj; razžaljeni so bili, ko so jim rekli, da jih domovina še ne potrebuje. Marsikdo si je na skrivnem nabavil orožje in se pridružil četam prostovoljcev, namenjenim v Makedonijo. Oče pride s petimi sinovi in srčno prosi, naj vzamejo vseh pet, naj nobenega ne odklonijo, tudi najmlajših dveh ne; slaba sta še in težko jima bo nositi orožje. Vsaj pri ranjencih in bolnikih naj ju uporabijo. To pa zopet sinovoma ni všeč, bojevati se hočeta. In mati? Veselo pripoveduje v vasi, da je dala domovini šest vojakov brambovcev, moža in pet sinov. Šest junakov, o tem je prepričana. Res špartansko. Nobena mati ne vpraša, če bo še kdaj videla svojega sina,

noben moški, če bo kdaj še pozdravil domačo vas. Maščevanje in osveta za stoletne krivice, za sramočenje in trpinčenje, samo te misli imajo prostor v srcu Bolgara. Krasen narod!

In poznejši boji nam bodo poročali o bajonetnih spopadih, pardona ni. Lozengrad! Tri dni se morijo in štiri noči, neprestan je boj, divji, krut, brezsrčen, nečloveški. To ni več hrabrost, to je najgloblje sovraštvo, to je besnost in divjost, krutost tigrova. Pa tudi samo taka armada se more boriti s Turki. In lorovski venci, ki so si jih spletili Bolgari v svojem navdušenju, so večna priča bolgarskega domoljubja.

Prestolnica bolgarskega cara v Sofiji.

Vojaška moč Turčije in balkanskih držav.

Natančno se nikdar ne more reči, toliko in toliko vojakov ima ta ali ona država, mnogo je in ostane na papirju. Na podlagi vojaškostrokovnih podatkov in po najzanesljivejših novejših poročilih bi cenili moč armad pred vojsko približno takole.

Turčija.

Turško armado so v novejšem času preustrojali nemški častniki, na čelu jim von der Goltz-paša. Pustil je nemško vojaško službo in šel v Turčijo. Veliko novih naredb je pa po njegovem izstopu iz turške armade zopet šlo rakom žvižgat.

Moč, razdelba in preustroj armade so bili približno sledeči:

I. armadni inspektorat s sedežem v Carigradu obsega 1.—4. armadni zbor, II. inspektorat s sedežem v Solunu 5.—8. zbor, III. inspektorat s sedežem v Erzingjanu v turški Armeniji 9.—11. zbor in IV. inspektorat s sedežem v Bagdadu 12. in 13. armadni zbor. II. inspektoratu pripadajo še tri neodvisne divizije v Albaniji, ki niso v zvezi zbora, 22. (košana), 23. (janinska) in 24. (skadrna). V Džemenu stoji 14. armadni zbor, v Hedžasu 43. divizija, v Tripolitani pa je stala preje 42. divizija brez zveze s kakim zborom. Armada šteje torej 14 armadnih zborov in 4 samostalne divizije aktivnih (nizamskih) čet. Redifi (deželni brambovci) so razdeljeni na podoben način v 5 redifskih inspektoratov, kojih številke se skladajo z onimi armadnih inspektoratov, samo da spada k II. armadni inspekciji 2. in 5. redifski inspekcija skupaj. Redifskih čet šteje armada 40 divizij 1. razreda in 19 2. razreda.

I. armadni inspektorat (Carigrad) obsega štiri armadne zборе v Carigradu, Rodostu, Lozengradu in Odrinu ter straži bolgarsko mejo, obrežje Črnega in severovzhodni del Egejskega morja. Dardanele varuje 5. divizija Galipoli, maloazijsko obrežje od Dardanel do Smirne 6. divizija Smirna. Inspektorat šteje

12 nizamskih divizij, 5 konjeniških brigad, vsaka po 2 do 3 polke in 11 redifskih divizij 1. razreda, v vojnem slučaju 217.500 pušk, 5650 sabelj in 454 topov.

II. armadni inspektorat (Solun) obsega 5. armadni zbor v Solunu, 6. v Bitolju, 7. v Skoplju, 8. v Damasku in 3 neodvisne divizije v Albaniji. Varuje severno obrežje Egejskega morja in meje proti Grški, Črnigori, Avstriji, Srbiji in Bolgariji ter jadransko obal. Šteje 15 nizamskih divizij, 4 konjeniške brigade in 17 redifskih divizij 1. razreda, v vojnem slučaju 331.500 pušk, 5850 sabelj in 506 topov. 8. armadni zbor stoji v Mali Aziji in varuje sirska obala.

III. armadni inspektorat stoji v Armeniji in Kurdistanu, in sicer 9. zbor v Erzerumu, 10. v Erzingjanu, 11. v Vanu, proti ruski in severozapadni perzijski meji. Šteje 7 nizamskih divizij, 2 konjeniški brigadi in 4 redifski divizije 1. razreda, v vojnem slučaju 104.000 pušk, 2700 sabelj in 376 topov.

IV. armadni inspektorat stoji v Mezopotamiji, in sicer 12. armadni zbor v Mozulu, 13. v Bagdadu, varuje ostalo perzijsko mejo

ter preprečuje napade beduinov od Evfrata, Tigrisa in notranje Arabije. Šteje 4 nizamske divizije, 2 konjeniški brigadi in 4 redifski divizije 1. razreda, v vojnem slučaju 52.000 pušk, 2700 sabelj in 188 topov.

Taktična enota armade je divizija. Šteje 3 polke infanterije, vsak polk 2 prava in 1 kadrski bataljon, 1 do 2 lovski bataljona, 4 strojnopuškine kompanije, 1 topniški polk po 6 brzostrelnih baterij, vsaka 4 topove, 1 pionirsko kompanijo, 1 brzojavni oddelek in 1 trensko kompanijo. Armadni zbor šteje 3 divizije in ima: 27 pehotnih bataljonov z 9 strojnopuškinimi kompanijami, 6 lovskih bataljonov z eno strojnopuškinjo kompanijo, 3 kompanije jašoče infanterije (namesto divizijskega konjeničstva, ki ga ni), 1 konjeniško brigado z 2 do 3 polki, vsak 5 eskadronov, 3 topniške polke z 12 do 18 baterijami, 1 teški topniški polk s 3 baterijami, 1 pionirski ba-

Bolgarska poroka.

taljon, 1 mostovni tren, 1 brzojavno in 1 sanitetno kompanijo in 1 trenski bataljon.

Brambna dolžnost traja 20 let, od 20. do 39. leta. 3 leta pod praporom, 6 let v rezervi (ištiad), 9 let v brambi 1. razreda (redif) in 2 leti v črni vojski (mustafiz). Tisti, ki so na podlagi mnogobrojnih oprostilnih določb unovačeni direktno k redifom (2. raz-

Bolgarska svatba.

reda), služijo 18 let, 6 do 9 mesecev aktivno, v zadnjih dveh letih se prištevajo črni vojski. Od 1. 1909. se smejo tudi nemohamedanci unovačiti, toda njih število ne sme presegati v nobeni četi 25 odstotkov. Po trimesečni aktivni službi se lahko vsak oprosti za 1100 kron, pa mora potem služiti med redifi (2. razreda).

Ker bi v vojski z balkanskimi državami prišla vpoštev samo I. in II. armadni inspektorat, imajo računati balkanske države z okroglo 549.000 turškimi puškami, 11.500 sabljami in 960 topovi, morajo pa računati tudi še z nekaj turškimi divizijami ostalih inspektoratov. (To se je tudi že zgodilo.)

Bolgarska armada.

Po brambni postavi iz 1. 1903. traja brambna dolžnost v aktivni armadi za infanterijo 2, za ostala orožja 3 leta, v rezervi 18, oziroma 16 let, v milici v 1. pozivu 4, oziroma 5 let, v 2. pozivu pa splošno 2 leti; skupna vojaška dolžnost traja torej od 20. leta dalje 26 let. Mohamedanci se lahko odkupijo za 500 levov. Zahtevano mirovno stanje je 3891 častnikov in 55.709 mož, dejansko je pa za okoli 5000 mož manjše.

Kraljestvo je razdeljeno v 6 divizijskih okrajev, vsak v 4 polkovne okraje. V miru se infanterija razdeli na 18 brigad po 2 polka à 2 bataljona, eno kompanijo nekombatantov (kombatant = bojevnik) in 1 strojnopuškini oddelek, bataljoni pa v 4 kompanije. Vrhtega straži mejo 16 obmejnih stražnih kompanij. Kavalerija šteje 3 brigade z 10 polki, od teh 4 po 4 in 6 po 3 eskadrene. Vsaka brigada ima 1 konjeniški strojnopuškini oddelek. Artilerija šteje 9 polkov, vsak po 3 oddelke z 2 baterijama s priprgo in 1 brez priprege. Po 3 topniški polki imajo 1 havbiško kadrsko baterijo in 1 trenski oddelek.

Pogorsko topništvo šteje 1 brigado s 3 polki, vsak polk 2 oddelka, vsak oddelek 2 bateriji.

288 mirovnihi pehotnihi kompaniji po 100 mož se ima v vojnem času povišati na 288 bataljonov s 1063 možmi. Jako težavno vprašanje je topniška priprega. Vendar lahko v vojnem slučaju spravijo skupaj 9 zborov, vsak 2 diviziji s 16 bataljoni, dvema eskadronoma, 10 baterijami s 40 topovi in 2 pionirskima kompanijama, izven divizijske zveze 1 konjeniško divizijo, 6 polkov gorske artilerije s 30 baterijami in 15 do 18 havbiškimi baterijami; vsega skupaj 350.000 kombatantov, 4000 častnikov, milica za varstvo dežele pa 40.000 kombatantov. Izmed vseh balkanskih državic je Bolgarska v vojaškem oziru Turčiji najbolj nevarna. Morda so zbrali do pol milijona voljakov, zvedeli bomo o tem šele v poznejših časih.

Srbija.

Brambna dolžnost (1901) traja od 21. do 45. leta, 2 leti v aktivni armadi (1. poziv), 9 let v rezervi, 6 let v 2., 8 let v 3. pozivu, črnovojna dolžnost traja od 19. do 50. leta. Od 25.000 brambnih obvezancev unovačijo le 18.000, ker jih jako veliko oprostijo. Službeni čas stoji bolj na papirju, za večji del infanterije znaša namreč samo okoli 6 mesecev.

V miru se razdeli infanterija v 20 polkov s 60 bataljoni, kavalerija v 2 brigadi s 4 polki in 16 eskadroni, artilerija v 7 polkov z 21 oddelki s 47 baterijami ter 9 gorskimi, 5 havbiškimi in 1 možnarsko baterijo. Teritorialno je dežela razdeljena v 5 divizijskih okrožij.

V vojnem stanju formirajo pri 1. in 2. pozivu 5 infanterijskih divizij, vsaka po 2 brigadi à dva 2 polka, po 1 divizijski konjeniški polk (3 eskadroni),

Bolgarska mlatitev.

1 artilerijski polk (9 baterij), 2 pionirski kompaniji. Vrhtega: 1 kavalerijska divizija po 2 brigadi à dva polka à 4 eskadrene z 1 jašočo baterijsko divizijo po 2 bateriji, dalje ena nadomestna divizija kavalerije in artilerije. 3. poziv premore baje 60 infanterijskih polkov in 5 eskadronov. Vojno stanje znaša okoli 250.000 mož, od tega 200.000 kombatantov, in

700 topov. Težavno je bilo zlasti vprašanje častništva, podčastništva in priprege, izvrstno je pa organizirano strelstvo.

Grška.

Je bolj slaba. Nova brambna postava datira od 1911. Brambna dolžnost traja 25 let, od teh 2 aktivno, 10 v prvem, 9 v drugem razredu rezerve, 7 v brambi, 6 v črni vojni. Novincev ima biti 19.000, jih pa faktično ni dosti več kot 10.000. 40 odstotkov se jih odtegne vojaški dolžnosti. Na papirju znaša vojska v miru 1900 častnikov in 29.000 mož, v resnici 20.000 do 25.000. Razdelbe armade ni vredno navajati, ker se je nahajala prav sedaj pred vojsko v izpremembi.

Vojna operacijska armada je proračunana na 146.000 mož, 83 tisoč deželne brambe in 69.000 črne vojske, vendar pravijo strokovnjaki, da se dejansko ne da več mobilizirati kot 100.000 mož, v najboljšem slučaju. Infanterija ima moderno puško, topništvu pa modernih topov skoro popolnoma manjka. Sedaj seveda se Grki bahajo, da so mobilizirali 185.000 mož.

Častništvo bi bilo lahko boljše, a se udeležuje politike, to ga je skvarilo. Minister ima vsled slabih financ pravico, odpustiti poleti in

Črnagora.

8 pehotnih brigad in 1 topniška brigada, skupaj kvečjemu 45.000 mož. Vojska je razdeljena v 58 bataljonov, 9 topniških baterij in 2 eskadrona konjenice. Armada je sicer majhna v primeri z drugimi, a ima izvrstne kakovosti. Neštetokrat že so [Črno-

Turški pešci.

gorci dokazali, da število samo ne odločuje. Z Grki bi se vsekakor lahko sprijeli.

Rumunija.

Pride indirektno vpoštev. Je z bolgarsko vred med najboljšimi armadami na Balkanu. Njen ustroj je nekaj posebnega, ker obstoja še neke vrste graničarstvo. Sicer traja brambna dolžnost 21 let. Rekrutni kontingent znaša 55.000 mož. Predpisano vojno stanje, glede katerega se varuje tajnost, znaša baje 4400 častnikov in 91.000 mož, dejansko stanje ravno toliko, pri vajah celo več. Častniško in podčastniško vprašanje je rešeno izborno. V vojski šteje rumunska armada 5 armadnih zborov, 600.000 mož, od teh polovica izvežbanih.

Če bi bila Turčija zadostno pripravljena, bi bila lahko postavila nasproti 700.000 Grkom, Bolgarom, Črnogorcem in Srbom ravno tako veliko armado. A zanašala se je po stari navadi na Evropo, ta ji pa ni mogla več pomagati.

Poleg omenjenega vojaštva je razpolagala Bolgarska še s par torpednimi čolni. Turška mornarica je precejšnja, a precej zastarela. Ima dve veliki novejši ladji, Hajredin Berberus (Barbarossa = rdečebradec) in Torgut-reis, vsaka 10.000 ton (tona = 2·83 m³). Stara je ladja Mesudije (9120 ton), stara je tudi ladja Asar-Tevfik (5000 ton). Novi sta pa ladji Hamidije (3830 ton) in Medžidije (3300 ton). Hami-

Turški konjeniki.

jeseni četrtino moštva vsake skupine. Seveda to ne vpliva ugodno. Čisto gotovo je, da bi Grki sami zase ne bili opravili prav nič, njihovo torišče je morje. Dokaz 1. 1897.

Pogled s Črnegore na Boko Kotorsko.

Perast v Boki Kotorski, zadaj Lovčen, gora črnogorska.

Zima! Kakšno nasprotje! Spredaj pokrajina z izredno ugodnim podnebjem, zadaj pa s snegom pokriti Lovčen. 1759 m je visok, izredno utrjen, baterije njegove so namerjene proti Boki Kotorski, a bi tudi v obrambnem boju s Turki služile izbornu.

dije je bila v vojski poškodovana v boju z bolgarskimi torpedi. Poleg tega je imela Turčija dve torpedni križarici, 4 torpedne razdiralce in 26 torpednih čolnov.

Grška je imela oklopno križarico Jurij Averov z 10.118 tonami, tri ladje po 4885 ton, Psaro, Hidro

Srbski prostovoljci.

in Spetso, neko staro križarico s 1770 tonami, 8 torpednih razdiralcev po 350—390 ton, 6 torpednih čolnov ter mnogo starih ladij. Ker se pa mora vzeti vpoštev tudi izbornost grških mornarjev, so sklepali strokovnjaki kljub slabši mornarici na prednost Grkov, in vojska je to mnenje v polni meri ugotovila kot pravo. Še bolj seveda so bili Grki polni upa na zmago, ker je za časa mobilizacije trajala še vojska med Turčijo in Italijo.

Velesile posredujejo.

Začel se je najprvo boj na papirju, s takozvanimi notami. Turčija n. pr. se je obrnila do velesil s pritožbami na balkanske države, češ, da niso upravičene mobilizirati, da pa se te države ne dajo pomiriti samo z ustnim prigovarjanjem, da naj torej velesile napravijo druge korake. Obenem je porta obljubovala, da bo udeležila v Stari Srbiji in Makedoniji zahteve § 23. berolinske pogodbe (postava od 23. avgusta 1880).

Francija ima tam doli na jugu investiranega mnogo kapitala, zato se je najprvo oglasila. Predsednik Poincaré je izdelal tri točke in jih poslal v odobritev drugim državam. Rotil jih je, naj zastavijo svoj vpliv za ohranitev miru, rotil je balkanske države, naj bodo mirne, ker tudi v slučaju srečnega izida nimajo pričakovati razširjenja svojega ozemlja, tretja točka se je tikala reform v Makedoniji; le-te so Balkanci po svojih zastopnikih od Turkov kot ultimatum energično zahtevali. Tem predlogom je naš minister Berchtold v splošnem pritrldil, nekaj je izpremenil; zlasti je zahteval, da mora na vsak način Turčija ostati taka kot je. In tako sta zastopnika Avstro-Ogrske in Rusije v imenu evropskih

velevlasti izročila balkanskim državam noto sledeče vsebine:

I. Vlade ne odobravajo nobenih naredb, ki bi mogle kršiti mir.

II. Iste vlade, naslanjajoč se na § 23. berolinske pogodbe, prevzemajo v svoje roke izpeljavo reform v upravi evropske Turčije. Te reforme pa se nikakor ne morejo vtikati v suvereniteto sultana in v integriteto (nedotakljivost) otomanskega cesarstva. Veleavlasti same bodo reforme proučile.

III. Če pa kljub temu pride do vojske, ostane po dokončanem boju vse pri starem (torej status quo).

Obenem obljublajo velesile, da bodo poslale noto enake vsebine tudi v Carigrad.

V odgovor je pa izvedela Evropa, da je Črnagora že udarila.

Zadnji dnevi.

Rekli smo sicer, da mobilizacija še ni vojska, a daleč do nje ni. Tudi sedaj ni bilo. Že takoj prve dni po razglasitvi carovega povelja piše bolgarski list „Preporec“: „Ni dvoma, da bo prišlo do prelivanja krvi. Nismo poklicali bolgarskega

naroda pod zastavo samo za parado. Armada bo do skrajnosti in z vneto izvršila svojo dolžnost. Bolgarski narod je prepričan, da bo njegovo orožje zmagalo in ljudstvo ve, da zmage ne moremo izvo-

Grški pešci.

jevati samo z vpitjem. Zgrabite torej vsi za orožje!

Take in enake besede so učinkovale, videli smo že to, kakor besede papeža v križarskih vojskah. To je bila napoved moderne križarske vojske, ki je izostala dotedaj le vsled velike nevoščljivosti

velesil druge do druge. Male državice so imele dovršiti, kar je bila naloga velikih. To pa ravno da pogum, samozavest raste.

Tisočeri množici je govoril 4. oktobra poslanec Demeter Strašimirov v Sofiji te-le besede: Nastopiti moramo pot velikega našega učitelja Rusije; Rusija je osvobodila Bolgarijo, Bolgarija naj osvobodi Makedonijo.

Urednik Neičev je govoril istega dne na glavnem sofijskem trgu: Hvaležni smo voditeljem naroda bolgarskega za njihovo patriotično odločnost. Pripravljeni smo položiti glave svoje na oltar ljubljene domovine.

Oglušljivi hura-klici so bili plačilo obema govornikoma.

Pred ruskim poslaništvom je govoril tudi srbski poslanik Spalajković: Današnji zgodovinski trenutek družu bratska naša naroda, Bolgare in Srbe, ramo ob rami se nam je bojevati proti stoletnemu turškemu trinogu. Mladeniči bolgarski! Dokler vzgaja bratska naša Bolgarija tako mladino, kakor jo vidim zbrano danes pred seboj, tedaj se nam ni treba ničesar bati, nikdar in nikdar ne bomo premagani. Ura odločitve je prišla, kliče nas k velikim podjetjem. Ta ura gani vsako slovansko srce. Živio bolgarska mladina!

Ko je Črnagora napovedala Turčiji boj, smo čitali v uglednem sloverskem dnevniku članek z naslovom:

Grad Peleš.

Sinaja je rumunsko mesto pod Erdeljskimi Alpami na poti iz Erdeljske proti Bukarešti. Četrť ure od mesta stoji grad Peleš, letovišče kralja, v krasnem gozdu jelovja in bukovja. V tem gradu je izvršila kraljica (Car-men Silva) večino svojih pesnitev.

Osvobodilni boj.

Citirajmo prvi odstavek: Boj za osvoboditev krščanskih pokrajin evropske Turčije se je že začel. Vsi Slovani brez razlike ga pozdravljamo,

pozdravljati ga mora v interesu krščanske kulture vsa Evropa (pa ga žalibože ni). Boj za osvoboditev teh delov Balkana bo zadnji odstavek v onem velikem boju, katerega so začeli začetkom prejšnjega stoletja podjarmljeni balkanski narodi proti turškemu nasilstvu. Balkanski narodi so napravili spletkam

Bolgarski car Ferdinand ob Črnem morju.

evropske diplomacije konec, pod prvenstvom Bolgarije so napovedali Turčiji vojsko. Nasprotstva med Srbi, Črnogorci, Bolgari in Grki so onemogočila dosedaj enoten nastop, a so minula, krščanski balkanski narodi so se združili. Kakšno nasprotje med idealnim navdušenjem malih teh držav, ki gredo v boj za krst častni in svobodo zlato, pa med velikimi evropskimi državami, ki so izgubile glavo in še vedno ugibajo, na katero stran bi se postavile.

* * *

Nota velesil balkanskim državam seveda ni mogla ugajati, ali so zastonj mobilizirali? Spomniti se je bilo treba besed ruskega grofa Šuvalova, ki jih je izrekel meseca marca leta 1877. napram lordu Derbyju: „Po mnogih žrtvah, ki jih je imela Rusija za mobilizacijo, ne more odpustiti svoje armade, preden ni izdatno izboljšala položaja krščanskih narodov na Balkanu. Car zahteva mir, a ne mir za vsako ceno.“ Iste besede je — z izpremenjeno vlogo — govoril bolgarski ministrski predsednik Gešov ruskemu in avstro-ogrskemu poslaniku po sprejemu gori omenjene note.

Bolgarija je v sporazumu z Grško in Srbijo sestavila drugo noto, poslali so jo velesilam in porti. Zahtevajo, naj Turčija odneha z mobiliziranjem,

nadalje pa 1. potrdi naj se narodna samostojnost prebivalstva v Turčiji z vsemi posledicami, 2. primerno naj bo vsak narod zastopan v turškem parlamentu, 3. prizna naj se enakopravnost vseh šol v krščanskih občinah s turškimi, 4. Turčija naj da besedo, da ne bo izpreminjala narodnostnega značaja svojih pokrajin, 5. zahteva se rekrutiranje kristjanov po pokrajinah, 6. preosnuje naj se orožništvo v vilajetih evropske Turčije pod poveljstvom švicarskih ali belgijskih organizatorjev, 7. imenujejo naj se švicarski ali pa belgijski valiji (načelniki vilajetov), ki jih potrdijo velevlasti in ki so jim prideljeni izvoljeni generalni sveti, 8. pri velikem veziratu v

Turška vedno pokorno odgovarjala velesilam in obetala vse mogoče, tako se je vedla brezobzirno napram balkanskim narodom.

Odpotovali so nato poslanci iz Aten, Belgrada in Sofije, odpotovali so pa tudi poslanci zveznih držav iz Carigrada.

Dne 17. oktobra 1912 je oddal srbski poslanik v Carigradu, Nenadović, napoved vojske, sledila sta bolgarski in grški. In 17. oktobra 1912 je ukazala porta armadnemu vodstvu, naj se prične boj z Bolgarijo in Srbijo. Posamezni spopadi so se vršili že preje, Turki so napadli srbske in bolgarske obmejne straže.

Stare utrdbe ob Bosporu.

Carigradu naj se ustanovi najvišji svet, v katerem bo enako število kristjanov in mohamedanov, da nadzoruje izvedbo preosnov. Poslaniki velevlasti in štirih balkanskih držav imajo dolžnost, da nadzorujejo poslovanje najvišjega sveta.

Ta nota je napravila v Carigradu umevno najslabši vtis. Deset ur se je posvetoval turški ministrski svet o njej. Nazadnje je sklenil: Turški poslanci v Sofiji, Belgradu in Atenah se takoj odpokličejo in brzojavno se jim naroči, naj se vrnejo v Carigrad. Turška vlada na bolgarsko noto sploh ne odgovori, ni vredno. V znak sovražnosti je porta zadržala grške ladje v turških lukah, na srbski in bolgarski meji so turške čete napadle srbske in bolgarske predstraže. Kakor je

V tistih dneh, 16. oktobra, je sklenila Italija mir s Turčijo, up zaveznikov se je seveda zmanjšal, zelo so se hudovali nad Italijani.

Srbska vojna napoved se glasi:

Podpisani poslanik Njegovega Veličanstva kralja Srbije ima čast izročiti po nalogu svoje vlade Njegovi Svetlosti ministru zunanjih zadev Njegovega Veličanstva sultana sledeče sporočilo:

Ker Visoka Porta ni odgovorila na identično (ravnoisto) noto Bolgarije, Srbije in Grške, izročene ji pretekli ponedeljek (13. oktobra 1912), in ker se je položaj, že sicer zelo resen vsled zadržanja srbske municije in grških ladij proti vsemu mednarodnemu pravu, še zelo poslabšal vsled napada na srbske in bolgarske obmejne straže po otomanskih četah ter

vsled prekinjenja diplomatskih zvez od strani Visoke Porte, — to prekinjenje je proti vsem mednarodnim zakonom —, je srbska vlada primorana zateči se k orožju, kar ji je zelo žal; prepusti pa vso odgovornost za prekinjenje diplomatskih zvez med Srbi in otomanskim cesarstvom otomanski vladi.

Čast mi je, obvestiti cesarsko vlado, da se smatra od tega trenutka naprej Srbija v vojnem stanju s Turčijo, in da bom zapustil Carigrad v najkrajšem času, ker sem izvršil svojo nalogo.

Otomanskim podanikom, ki prebivajo v Srbiji in ki bi jo želeli zapustiti, je svobodno oditi; oni pa, ki želijo ostati, smejo računati na zaščito postave. Nenadović.

Noto popolnoma enake vsebine je poslala Bolgarska, in kakor je odpotoval Nenadović, je odpo-

trebno, izvesti reforme, kakor jih predpisuje § 23 berolinskega miru.

V odgovor na to zadnjo izjavo skupne volje evropske se je zatekla Visoka Porta k pomočku, ki se ga je poslužila že več kot enkrat. Pravi, da bo izvedla resne reforme i v evropski Turčiji i v svojih azijskih posestvih, pristavi pa, da po njenem mnenju tuji vpliv pri reformnem delu ne bi ugodno vplival.

Te obljube turške vlade — da bi sama izpeljala reforme — so vzbudile povsod nezaupanje, o katerem je govoril že grof Andrassy v svoji noti z dne 30. decembra 1875. Dogodki so le predobro dokazali upravičenost tega nezaupanja.

Vlade Bolgarije, Srbije in Grške, ki ne morejo več prenašati muk svojih rojakov in tudi ne svojega položaja, polnega nevarnosti za bodočnost, so skle-

Bolgarski ples.

toval tudi bolgarski poslanik Sarafov. Grki so se pridružili in poslali obenem zveznima narodoma bratski pozdrav; poslanik Gryparis je šel domov.

Bolgarsko noto so smatrali v Carigradu seveda kot vojno napoved.

Peter srbski je odpotoval v Niš k svoji armadi, Ferdinand bolgarski v južno Bolgarijo k svojim vojakom, vojska se je pričela.

Srbski, bolgarski in grški poslanci pri različnih vladah so podali sledečo izjavo:

Izjava.

Ker se je v zadnjem času poslabšala anarhija (brezvladje) v Turčiji in ker je to v tesni zvezi z varnostjo sosednih dežel, so velesile smatrale za po-

nile tedaj: zahtevamo resno kontrolo za izdelanje in izpeljavo tako temeljitih reform, da se bo usoda kristjanov izboljšala in do bo nastal mir na polotoku balkanskem.

Ta zadnji poizkus, kojega zmerna oblika je v nasprotju z izzivajočim nastopom Turčije, ki je brez resnega vzroka mobilizirala proti balkanskim državam. ni imel uspeha; in ker je Visoka Porta vrh tega zapovedala prekiniti diplomatske zveze, smo morali iskati pomoči v orožju, v veliko svojo žalost.

Srbija je posebej še pristavila, da upa ustreči z napovedjo vojske interesom vseh omikanih narodov. „Turške pokrajine hočemo pomiriti, in tujci, ki prebivajo tam, bodo s tem le pridobili. Pod vlado reda, prostosti in napredka so varne narodne koristi vseh dežel; vlada bo skrbela za gospodarsko pro-

cvitanje in umstveni napredek. Zato računa kraljeva srbska vlada na simpatije prijateljskih narodnosti in jih pozivlja, naj ji izkažejo pri teški njeni nalogi blagohotno nevtralityto (nevtralen je tisti, ki ni na nobeno stran).

Manifesti.

Grški kralj je naznanil Grkom:

Mojemu narodu! Svete dolžnosti napram domovini, zatiranim našim bratom in človekoljubnost zahtevajo od države, da zgrabimo za orožje; prizadevanje naše za ohranitev miru je bilo namreč brezuspešno. Namen naš je: konec hočemo narediti

Proseč pomoči Vsemogočnega v pravičnem boju za omiko zakličemo:

Živela Grška! Živel narod!

Peter srbski se je obrnil na narod s sledečim oklicem:

Srbskemu narodu!

Vsled najnovjših dogodb je rešitev usode balkanskega polotoka zopet na dnevnem redu; z njo vred torej tudi usoda Stare Srbije, toli slavne in ponižane matere našega kraljestva, kjer se nahaja zgodovinska zibel srbske države, kjer vidimo slavne prestolice Nemanjičev: Rašo v Novem Pazaru, Prištino, Skoplje in Prizren, kjer živijo naši bratje iste krvi, istega jezika, navad, narodnega čustva, istih želja in istega stremljenja.

Osvojevalna in neznosna otomanska vlada ugonablja te naše brate stoletja sem. Od berolinskega kongresa nadalje je bila podlaga turške uprave moritev, izgon v Azijo, prisiljeno izseljevanje, otomaniziranje (poizlamljenje) žena in mož, priznati ni hotela naše vere, našega jezika in srbskega našega imena.

Staro Srbijo so uničevali preje brez ozira in barbarično, pod novo ustavno vlado se je zatiranje nadaljevalo z drugimi sredstvi, namen je bil uničiti vse narodnosti cesarstva, samo ena naj bi ostala, otomanska.

Nova ustavna vlada je hotela Srbe tudi gospodarsko uničiti; stari sistem, že prej slab, družabno, gospodarsko in finančno zgrajen na osvajanju in na srednjeveških nazorih, je Srbe še bolj tlačil.

Ta sistem je prisilil Srbe tudi k službi v armadi, pridržal pa vse težke obveznosti, ki so jih morali preje izpolnjevati ravno vsled oprostitev od vojaške dolžnosti.

Pa tudi poleg vsega tega ni bila Srbom za časa nove vlade zamčena last podedovane in pridobljene posesti, tudi življenja niso bili varni. In vse to vsled slabe uprave, podkupljivih sodišč in neprestane anarhije, ki je dosegla v zadnjem času višek.

Položaj Srbov v Turčiji je bil zbog vsega tega nevzdržljiv.

Vsled označenega neznosnega položaja so bili Srbi skozi stoletja prisiljeni izseljevati se iz Stare Srbije; in po naši zadnji vojski s Turčijo je prišlo v naše kraljestvo na tisoče obupanih beguncev, imeli niso ničesar. Srbija je danes polna teh beguncev. Povzročili so Srbiji mnogo denarnih žrtev, vedno so vznemirjali naše ljudstvo. Pričakovali smo, da bo zznala turška vlada ceniti naše žrtve, a zastonj.

Državna zbornica v Carigradu.

trpljenju kristjanov v Turčiji, staremu toliko sto let, izvojevati hočemo zanje prosto in zajamčeno izpolnjevanje človeških pravic.

Oborožena Grška gre v ta sveti boj za pravico in prostost tlačanih narodov orientala sporazumno z zavezniki, ki imajo isto čutenje in iste skupne obveznosti.

Naša armada na suhem in na morju se popolnoma zaveda svojih dolžnosti napram narodu in krščanstvu. Spominja se starih slavnih časov, ponosna je na svojo npravno premoč, z zaupanjem gre v boj in si hoče s svojo krvjo priboriti prostost tlačanih. Grška bo z zveznimi državami, z brati svojimi, za vsako ceno zasledovala sveti namen.

Niti na meji ni bilo miru, na oni meji, ki nam jo je začrtala po zadnji naši vojski mednarodna komisija, večinoma brez ozira na naravo. Tudi v miru smo morali z velikimi žrtvami braniti mejo proti napadom oboroženih čet, naše prebivalstvo v obmejnih krajinah se ni moglo nemoteno razvijati, niti gospodarsko, niti kulturelno.

Celó turške carinske naredbe so ovirale trgovski promet v teh pokrajinah na nerazumljiv način. Kako malo nas je podpirala otomanska vlada, vidimo najbolj v vprašanju velikega mednarodnega podjetja, ki bi bilo koristno obema državam, pa tudi gospodarskemu razvoju ostalega omikanega sveta. Srbija, ki nima morske obali, se je že dolgo časa trudila, da bi ji dovolila porta graditi od srbske meje do Adrijanskega morja železnico, ki jo smatramo za naše življensko vprašanje.

Turške vlade pa niso kazale razumevanja svojih dolžnosti niti proti lastnim podanikom, gluhe so bile za vse pritožbe in opomine. Nazadnje nihče več ni bil zadovoljen s položajem v evropski Turčiji, neznosen je postal Srbom, Bolgarom, Grkom in tudi Albancem. Po vrsti so se uprli mohamedani, katoliki in pravoslavni.

Zato so balkanske države v svojem interesu in v interesu svojih bratov neštetokrat nastopile, a zopet zastonj. Srbske vlade so uporabile v zadnjih 34 letih brez uspeha vsa diplomatska sredstva pri drugih državah in pri porti. Še več: ko so sklenili pred več leti reforme v nekaterih evropskih vilajetih, so izključili večji del Stare Srbije.

Jaz sam sem poskusil vse, da bi izboljšal položaj, neznosen za nas in za naše brate. Stopil sem v zvezo z balkanskimi kralji, da skupno skušamo v Carigradu doseči izboljšanje tega, kar se ne da več prenašati. Pričakovanje naše pa se je izpremenilo v razočaranje vsled mobilizacije in zvišanja turške armade na naših mejah. Morali smo odgovoriti z enakimi odredbami.

Kljub temu pa smo še enkrat poskusili mirnim potom odpomoči zlu, poslali smo noto v Carigrad, polno ozirov in zmernosti. Odgovorili so nam, a kako? Z novim klanjem, z novimi grozovitostmi napram našim bratom, prekoračili so meje, odpoklicali so poslanike iz Belgrada, Sofije in Aten.

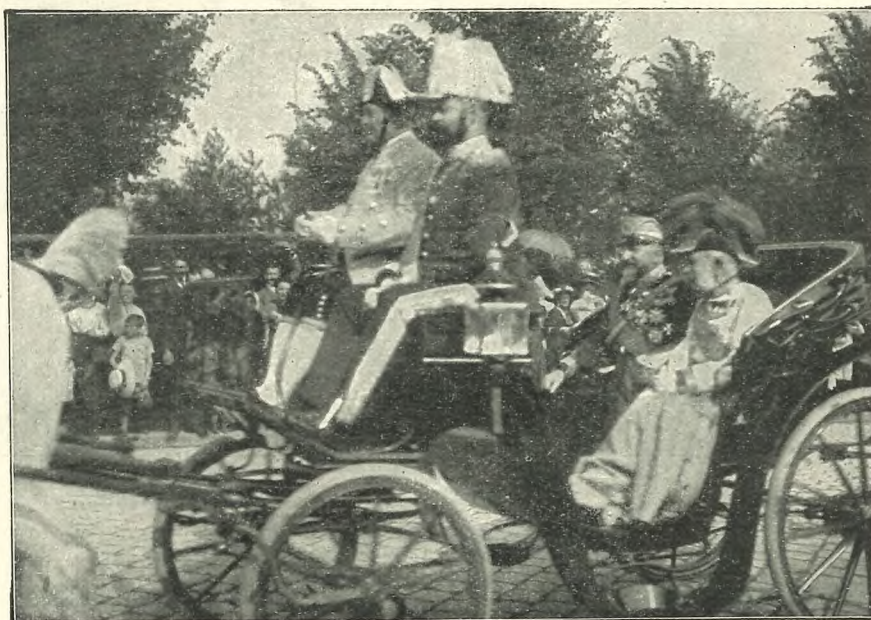
Zapovedal sem torej v božjem imenu svoji hrabri armadi, naj gre v sveti boj za prostost naših bratov ter za boljše življenje in za napredek kraljestva srbskega. Naši bratje Črnogorci krasijo že zmagovite svoje zastave s svežimi lavorikami in z nami stopajo danes v boj tudi hrabre zvezne armade Bolgarije in Grške. Stoletno trpljenje nam je bilo skupno in vežejo nas skupne koristi. Skupno naj bo torej tudi naše delovanje za blagor in prostost balkanskega polotoka.

Moja vojska bo v Stari Srbiji poleg krščanskih Srbov videla tudi mohamedanske, ki so nam isto-

tako dragi, a poleg njih tudi Albance, kristjane in mohamedane, s kojimi deli naš narod že trinajststo let veselje in trpljenje, srečo in nesrečo. Mi jim vsem prinašamo isto svobodo, bratstvo in enakost kakor Srbom. Naša Srbija bo prinesla tja zaželjeni mir in napredek, kakor ga je prinesla pokrajinam, osvobojenim l. 1877./1878.: tam živijo svobodni, napredni, samozavestni in zadovoljni državljani. To življenje moramo zasnovati tudi ob bregovih Laba, Sitnice, Ibra, Drina in Vardara.

Pozivam Vas, dragi bratje, da po močeh pomagatega moji hrabri armadi pri tej nalogi in da tudi sami zastavite zanjo vse svoje moči. Živel moj mili srbski narod!

Bolj kratko, a jedrnato je to napravil Ferdinand bolgarski. Njegov oklic, poln hvaležnosti do Rusije, se glasi:

Ferdinand bolgarski na obisku pri našem cesarju.

Bolgari!

V teku Svojega petindvajsetletnega vladanja sem imel, mirno delujoč na polju kulture, vedno pred očmi srečo in slavo Bolgarije, želel sem, da bi bolgarski narod korakal na tem potu neprenehoma dalje. A volja božja je hotela drugače.

Prišel je trenutek, ko je bolgarsko pleme poklicano, odreči se dobrotam miru in zgrabiti za orožje, da reši veliko nalogo.

Onostran Rila in Rodopskega gorovja živijo naši krvni bratje, bratje naši po veri; do danes, petintrideset let po osvoboditvi Bolgarije, niso imeli sreče uživati življenje, spodobno človeku. Vsa prizadevanja, doseči ta cilj, najsi so zastavile svoj vpliv velesile ali pa naše vlade, niso mogla od pomoči žalostnim razmeram, niso mogla ustvariti razmer, ki bi pripomogle tem kristjanom do uživanja človeških pravic in prostosti.

Solze balkanskih Slovanov in vpitje milijonov kristjanov so pa vnela naša srca, srca njihovih rodin in verskih bratov; saj imamo tudi mi zahvaliti svojo prostost in svoje mirno življenje velikemu krščanskemu osvoboditelju.

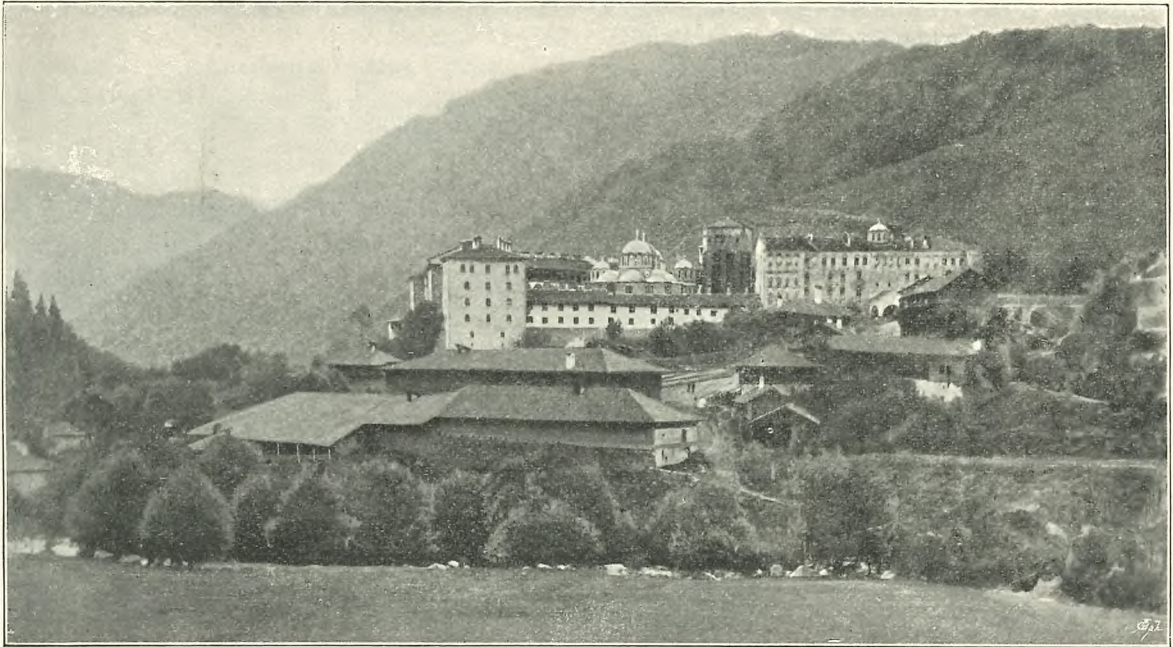
In bolgarski narod se je spomnil proroških besedi Cara Osvoboditelja, da se mora sveto delo dokončati. Ljubili smo mir, a ta ljubezen je pri kraju. Nimamo drugega sredstva, da pomagamo krščanskemu prebivalstvu v Turčiji, kakor da zagrabimo za orožje. Vidimo, da mu bomo samo na

klicati pod zastave sinove, pripravljene braniti domovino.

Pravično je naše delo, veliko in sveto. V globoki veri na zaščito in pomoč Vsemogočnega javljam bolgarskemu narodu, da je napovedan boj za človeške pravice kristjanov v Turčiji.

Zapovem hrabri bolgarski armadi, naj se napoti na turško ozemlje.

Ob naši strani in z nami se borijo za isti cilj proti skupnemu sovražniku armade bal-

Rilski samostan.

Samostan Rila je srce bolgarskega naroda. Visoko gori v gorovju stoji velik peterokotnik s štirimi nadstropji proti dvorišču. Tu na dvorišču stoji tudi cerkev s peterimi velikimi in številnimi malimi kupolami, notranjščina polna podob. Poleg cerkve stoji visok stolp, edini ostanek starih časov; kajti poslopje samo je bilo nešteto krat razdrto in nešteto krat zopet pozidano, sedanji prostori v letih 1817 do 1860. Tristo sob je v samostanu; v zgornjih nadstropjih kapelice, sobe za tujce in spalnice za romarje, ki jih pride sem ob velikih praznikih do 6000. Štiri dni vsakega tujca pogostijo zastonj. V spodnjih prostorih je biblioteka in zakladnica, orožarna in knežje sobane. 12.000 ha gozda je last samostana. Ko pride popotnik po dolgi poti v ljubko gorsko dolinico sredi zelenih gozdov, daleč od sveta, se oglasi ubrano zvonjenje iz lin zvonika. Samo tukaj se je za časa turške vlade smel glasiti zvon v slavo božjo. Srbi in Bolgari so hodili mnogo vekov sem na božjo pot, da čujejo vsaj enkrat v življenju te glasove. Tedaj so se čutili svobodne. Sultan je bil namreč podaril samostanu veliko gozdov okoli in okoli, kristjani so tukaj lahko nemoteno iskali tolažbe in upanja na zlato zoro svobode. In sedaj, ko gre hrabri Bolgar na povelje carovo v boj za brate, se poslovi v mislih od svetišča narodnega in spremlja glas zvona, ki kliče nerešenim bratom onstran gorovja: „Potrpajte še, zaupajte v Boga, zora svobode je napačila tudi za vas.“

ta način mogli zagotoviti varstvo življenja in imetja.

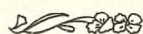
Anarhija v turških pokrajinah je grozila celo našemu narodnemu življenju. Izvršila so se klanja v Štiplju in Kočani; zahtevali smo, naj turška vlada da dotičnikom pravico in zadoščenje, a kaj je naredila? Mobilizirala je svoje vojaštvo. Naša potrpežljivost je imela tedaj teško poskušnjo.

Čut človeštva in krščanstva, sveta dolžnost, pomagati bratom, ki jih hočejo Turki iztrebiti, čast in ponos Bolgarije so mi narekovali povelje, po-

kanskih držav Srbije, Grške in Črnegore, združenih z Bolgarijo.

In v tem boju križa proti polumescu, prostosti proti tiranstvu, bodo **na naši strani simpatije vseh onih, ki ljubijo pravico in napredek.**

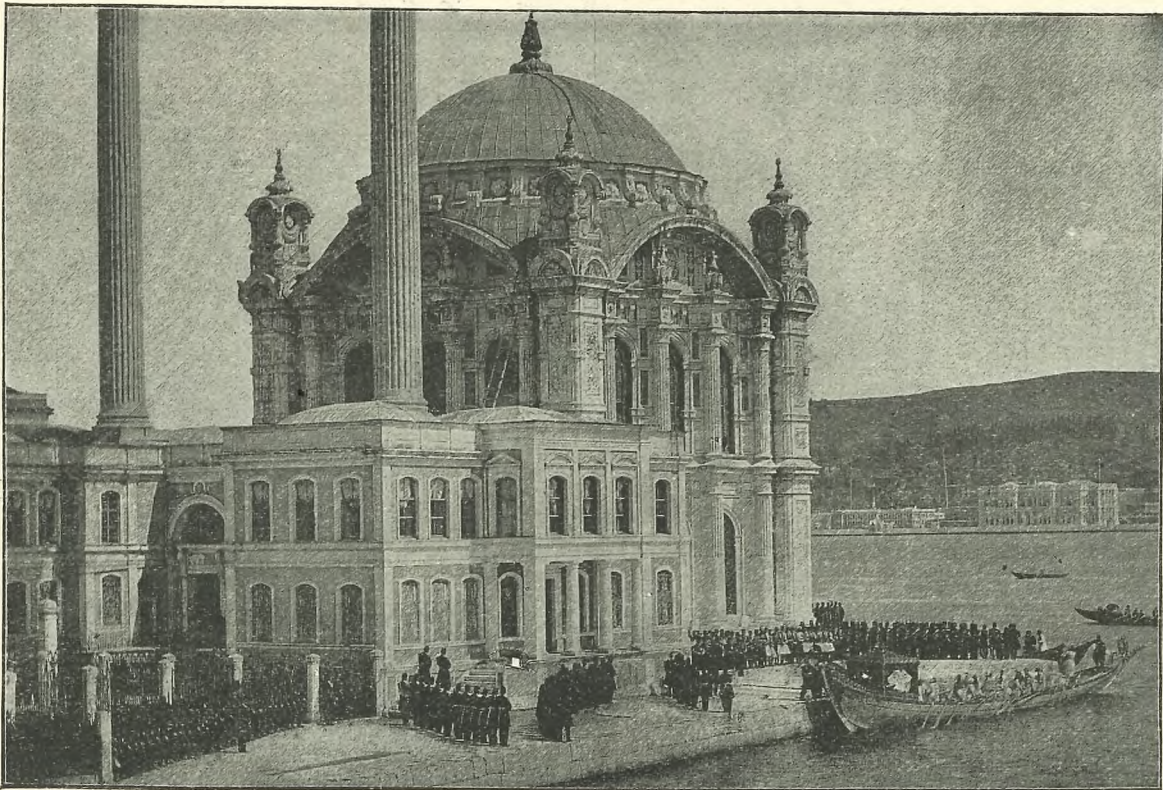
V tej veri naj se spomni hrabri bolgarski vojak junaških činov svojih očetov in prednikov in hrabrosti svojih učiteljev, ruskih osvoboditeljev, in naj hiti od zmage do zmage. Naprej! **Bog z nami!**

Sultan se oglasi.

Takoj po izbruhu vojske s Črnogoro hvali sultan v nekem svojem oglasu Turke in otomansko vlado. Pravi med drugim: Svet pozna miroljubnost Turčije. Otomani spoštujejo pravice vseh narodov, hočejo pa, da tudi drugi uvažujejo njihove pravice. Otomani nimajo proti nobeni vladi zavratnih misli in imajo pravico zahtevati, da tudi drugi niso neodkritosrčni. Otomani nočejo motiti sreče in napredka nobenega naroda, zahtevajo pa isto tudi zase. Kljub velikim težočam izpeljujemo polagoma in po možnosti reforme, ki so nam potrebne. To ravno pa hočejo za-

Stoletja sem ni bilo za našo domovino tako važnega trenutka kakor je danes. Sosedni naši, s katerimi hočemo živeti v miru, so nas izzvali, z nogami teptajo postavo in pravico, ne ozirajo se na nasvete Evrope, preprečiti hočejo uspeh našega prizadevanja za ohranitev miru. Ves narod je z ogorčenjem čul predrzno govorico naših nasprotnikov in prepušča vam dolžnost odgovora. Maščevati se morate zato. Braniti morate čast in pravice Moje vlade, pokazati morate svetu, da so stare, podedovane otomanske čednosti ostale neizpremenjene; pokazati mo-

Selamlık: Sultan gre v mošejo moliti.

Vsak petek se pelje sultan v mošejo k molitvi; to je sveta dolžnost, ki se ji ne sme nikdar odtegniti. Ceremonija se zove selamlık. Zbranega je tedaj veliko vojaštva, teško je priti zraven, občinstvo vidi sultana le od daleč. Vojaki ga pozdravljajo s klicem: Padišahim čok jaša — padišah naj dolgo živi. Molitev traja 20—30 minut, po molitvi defilira pred sultanom vojaštvo.

braniti naši mali sosedje, ki hrepenijo po naši zemlji in bi jim torej zahtevane reforme le škodovale. Hočejo napasti naše meje. Upam pa, da se bodo izkazale Moje čete vredne čet starih Turkov in bodo hrabro branile posvečeno zemljo domovine proti sovražnikom, ki hočejo ugrabiti Otomanom dedno posest in uničiti blagor njenih otrok. Gotovo bodo čete povišale število prejšnjih zmag z novimi, zastavam njihovim bo sledil uspeh. — Zapovedal je sultan mobilizacijo prvega in drugega ter deloma tretjega armadnega inspektorata.

Ob izbruhu splošne vojske je izdal pa tudi Mohamed V. oklic na armado. Ker je seveda popolnoma v nasprotju z onimi krščanskimi vladarjevi, naj ga priobčimo:

Vojška na Balkanu.

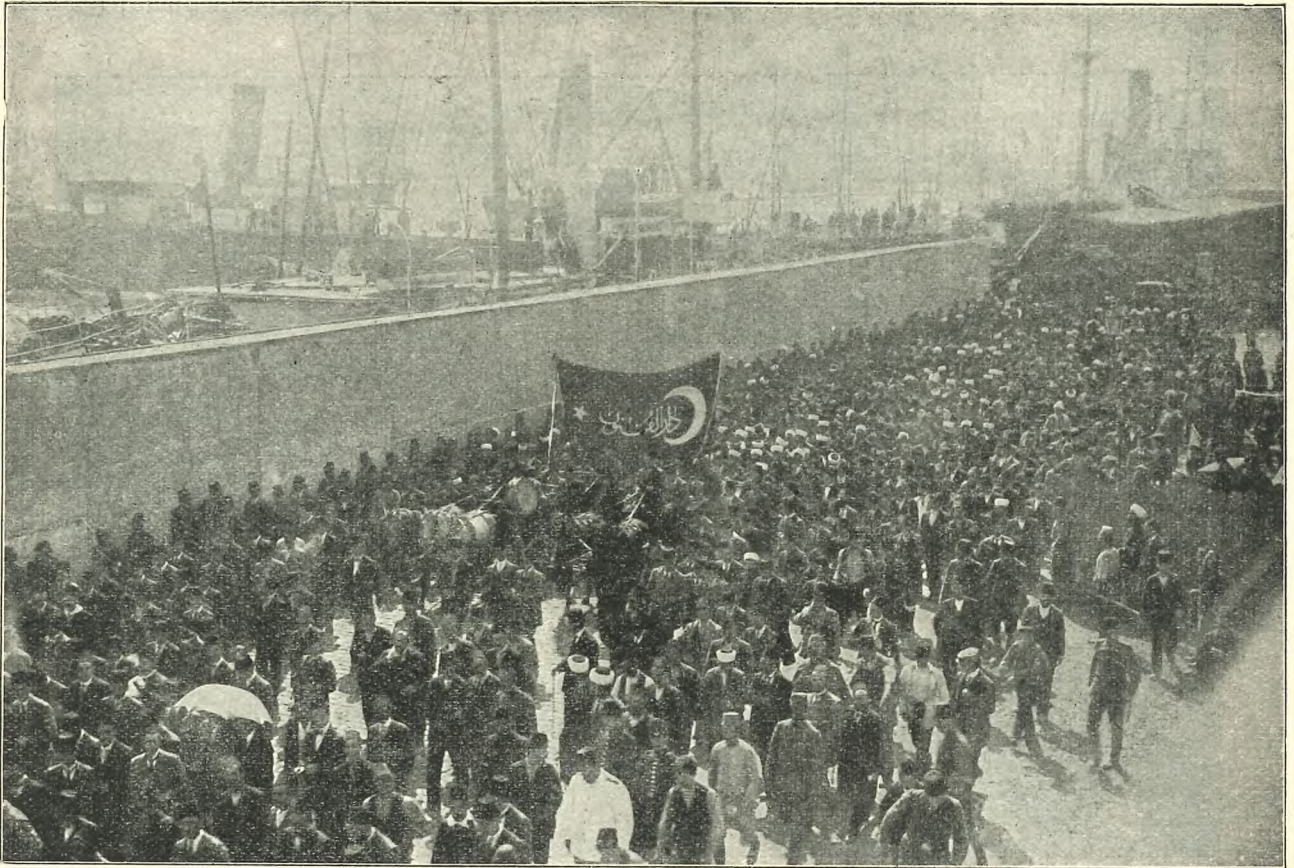
rate, da visoko cenite junaško preteklost svojih prednikov, ki so nekaj kot mala hrabra četa prišli iz Anatolije (Male Azije) v Evropo in si osvojile velike pokrajine z junaštvom, ki se mu je čudil ves svet. — Druga vaša dolžnost je, gledati na red in disciplino in ne prelivati krvi brez vzroka, samo iz krutosti; dobro morate ravnati s starčki, ženskami in otroki in pustiti v miru življenje in imetje in svetišča neoboroženega prebivalstva. Usmiljenje pa morate imeti z onimi nesrečniki, ki se bodo borili proti vam le na povelje svojih poveljnikov, ki pa v svojem srcu preklinjajo vojsko in vam hočejo odkritosrčno podati roko; pokazati morate civiliziranemu svetu, ki vas malo pozna, da so Otomani med najomikanejšimi narodi. Naprej! Bog naj vas pelje do zmage!

Zelo dobro vero v turške čednosti je moral imeti sultan, da je izdal ta oklic. Sicer pa on tako ni vladar, vladajo drugi. Oklic pravi, da hočejo živeti v miru s sosedi. Kako si razlagajo ta mir, vidimo iz njihovega nastopa. Očividno je namreč, da je Bolgarija pač računala na boj s Turčijo, a ne še sedaj. Železnica čez Balkan še ni bila dovršena, in ker so Bolgari nad vse trezni in preudarni ljudje, bi ne bili udarili preje, preden ni bil zabit zadnji žebelj. Vse so poskusili, kar se je dalo, ministrstvo Gešova so imenovali naravnost turkofilno, prijazno

vanje. In brzojav je naznanil svetu, da Bolgarija mobilizira. Dva dni preje ni noben Bolgar mislil na takojšnji izbruh vojske, a odgovor turškega ministra je izbil sodu dno.

Ker so poročali dne 17. oktobra 1912 brzojavi o prvih večjih spopadih ob meji, smemo smatrati za prvi dan velike balkanske vojske 16. oktober 1912; napovedana je bila seveda pozneje.

Po turških mestih so bile velike demonstracije za vojsko, zlasti v Bajrutu, Alepu, Damasku, Brusi in v Carigradu. Nosili so okoli zastave in zahtevali

Turki v Carigradu demonstrirajo za vojsko.

Turkom. To ministrstvo je zastopalo bolgarski kapital in znano je, da ravno kapitalisti niso za vojsko; vedo namreč, koliko imajo v miru in koliko lahko izgubijo v vojski. Gešov sam je med najbogatejšimi v Bolgariji.

A pri največji miroljubnosti mora človeku poiti potrpežljivost, če nasprotnik tako hoče. Ko je bolgarski poslanik v Carigradu opozoril Noradungiana, ministra za zunanje zadeve, da zvišanje čet ob meji ne more pospeševati Gešovega stremljenja po miru, je odgovoril Noradungian: „Poznamo miroljubne namere Gešovega ministrstva in smo mu hoteli stališče olajšati.“ To je bilo očividno norče-

sveto vojsko, čisto po željah Mohamedovih. V Carigradu so zahtevali na zborovanju razvitje prorokove zastave, neki govornik je izrazil upanje, da se bodo Turki kmalu kopali v Donavi.

Začel se je boj križa proti polumescu, dobro je to označil grški kralj s svojim brzojavnim pozdravom na zvezne vladarje: V trenutku, ko prekorači grška armada mejo, prosijo molitve štirih narodov za blagoslov Najvišjega ob priliki nove križarske vojske. Narod, armada in kralj grški pošiljajo zveznim knezom, narodom in armadam bratski pozdrav. Oči uprte na križ se spominjajo gesla: V tem znamenju boš zmagal.

Črnagora začne.

Črnogorski sokol zleti iz svojega gnezda.

Z drugimi državami vred je tudi kralj Nikola odredil mobilizacijo svoje armade. Izvršila se je hitro, ker je Črnagora vojaška deželja in vedno pripravljena. Tu je vsak vojak že od rojstva sem. Do 18. leta se vzgaja, nato pa je podvržen vojaški dolžnosti in nosi puško do 62. leta.

Ko se je iz Cetinja po celi deželi raznesel glas, da pozivlje kralj Črnogorce v boj, so se dvignili vsi, vsi do zadnjega, ki so bili doma in so mogli nositi orožje.

Veselja je kriknil sokol v svojih črnih gorah, razpel peruti in obkrožil zadnjikrat svoje gnezdo, da poleti zopet zmagonosno v boj zoper sovražnika.

Nihče se ni ustrašil, nikomur ni postalo tesno pri srcu, še presenečen ni bil nihče. Saj so se vojskovali vsi Črnogorci rod za rod, ded in oče, zdaj gredo pa še sinovi. Obrazi se jim svetijo veselja, oči jim žare junaške bojaželjnosti.

Črnogorci ničesar bolj ne ljubijo kakor vojsko; nanjo so navezani z vso svojo dušo. Junaki so z dušo in telesom; vojska jim je najsvetejša dolžnost. Delo doma in na polju prepuščajo ženam, ker to opravilo ni vredno Črnogorca — junaka. Le neradi se pečajo z živinorejo in s poljedelstvom, z nevoljo pasejo svoje ovce

in koze: njih veselje je boj, njihovo orodje brušen meč. Že bosonogi otroci prepevajo iz šole gredoč bojne pesmi in sivolasemu, od let upognjenemu starčku zažari v nenavadnem ognju oko, ko zre svoje vnuke in sinove, ki gredo v boj zoper krutega so-

Črnogorci gredo na vojsko.

vražnika. Zato je sedaj vsak mirno zaprl svojo živino in drobnico v hlev in zapustil svoj dom, ne da bi se ozrl nazaj. Tiho se je poslovil vsakdo, nihče se ni solzil; plakati se zdi Črnogorcem največja sramota. Veselega in utripajočega srca je šel vsak, kamor ga je klical njegov kralj, navdušen in radosten je hitel v boj zoper kletega Turčina, da reši in osvobodi svoje brate trpine.

Navdušenje za vojsko je bilo povsod velikansko; celo otroci so hoteli v boj. Majhni fantički so srečali na Cetinju tujega gospoda, ki je stopil ravno iz ministrstva.

„Ali ste Vi tisti gospod, ki daje vojaške obleke?“ so ga vprašali.

„Zakaj vprašate, otroci?“

„Tudi mi bi šli radi v vojsko!“

In ko so slišali na to odgovor, da so še premajhni, so ga pogledali očitajoče, kakor bi hoteli reči: „Mi da smo majhni! Črnogorci pa majhni!“

Kaj šele Črnogorke, matere in žene, dekleta in neveste! Ne eno oko ni bilo rosno, ne ena solza ni zdrknila po licih te dni. Saj se že od vekov ne pomni, da bi bila zajokala Črnogorka, kadar je šel kdo iz njene hiše v boj. Črnogorke so junakinje! Kakor je nekdanja Špartanka rekla svojemu sinu, ko mu je za slovo podala ščit: vrni se z njim ali na njem, tako misli in čuti tudi vsaka Črnogorka.

Ko so se zbirali vojaki na Cetinju, je bilo tam gotovo vsaj toliko žena kakor vojakov. Prišla je tudi starka mati, da spremi svojega moža — starca in svoje tri sinove; ž njo so prišle tudi snehe in hčere, da spremijo junake v boj. Vsaka ima s seboj sveženj z jedili ali obleko, vsaka ima na ustih dobro ali lepo

Milena, kraljica črnogorska.

besedo, v očeh pa blagoslov in zaupanje v Boga, solze pa nima nobena.

Ko je dopisnik nekega lista vprašal staro mater, kako da more tako mirno prenašati slovo od moža in treh sinov, je odgovorila: „Ako mi poginejo, ostanem sama kakor odsekana veja; kadar se vojska konča, bom ali vse izgubila, ali vse pridobila. Pa vendar — lažje bi prenesla, če bi padli vsi štirje, kakor pa če bi se le eden podal.“

Take so Črnogorke, take so vse!

V par dneh so prišli skupaj Črnogorci iz vseh krajev svoje gorate, romantiškolepe domovine. Prišli so ne samo tisti, ki jih je klicala dolžnost, prišli so tudi oni, ki so bili vojaške službe oproščeni, zglašali so se tudi prostovoljci. Pri italijanskem poslanstvu je služil kot sluga Črnogorec, ki bi bil imel v kratkem dopolniti 62. leto. Bil je bolan, tako da je italijanski poslanik prosil zanj. Vojna uprava ga je res oprostila. Toda mož ni hotel o tem ničesar slišati. Ko se je poslovil od poslanika, je rekel: „Vem, da se ne vrnem iz vojske. Če me ne bodo ubili Turki, me vzame prvi sneg. A štel bi si v največjo sramoto, če bi ostal doma. Častno sem živel, častno hočem umreti.“ In mož je zapustil svojo dobro službo in šel v vojsko.

Taki so Črnogorci! Kakor sokoli so vsi! In kakor se ne menjajo skale njihovih gora in od vekov vedno nepremično stoje na svojem mestu, tako ostane tudi Črnogorec vedno enak, vedno isti sokol, isti hrabri junak!

Nikola napove vojsko.

Na čuden, poseben način je praznoval kralj Nikola topot svojo 71 letnico: napovedal je vojsko Turčiji.

Dne 8. oktobra 1912, ob 10. uri dopoldne, eno uro, preden sta nastopila avstro-ogrski in ruski poslanik v prilog miru in izročila v Cetinju noto velesil, je vročila črnogorska vlada potne listine turškemu poslaniku in tako prekinila zvezo s Turčijo. Skoro istočasno pa je tudi črnogorski zastopnik Plamenac v Carigradu izročil Porti sledečo noto:

„Ker Turčija črnogorskih zahtev ne izpolni in spornih vprašanj noče rešiti, je Črnagora primorana z orožjem v roki poiskati si pravico.“

Turški poslanik je zapustil Cetinje, Plamenac Carigrad: vojska je bila napovedana. Da pojasni vzroke in cilje vojske, je Nikola izdal na svoj narod sledeči oklic:

„Črnogorci! Nemogoče je nadalje prenašati obupni krik naših zatiranih bratov v Stari Srbiji. Tamkaj neusmiljeno koljejo ne samo moških, ampak tudi žene in otroke.“

Črnogorska kneginja Vera.

Mirko, kraljevič črnogorski.

Črnogorska kneginja Ksenija.

Dolžnost in ljubezen do domovine zahtevata od vas, da pohitite svojim bratom na pomoč. Vem, da bi bili to vi storili že davno, če bi ne bili čakali na uspeh Mojih mirnih prizadevanj za varstvo mučnikov onostran meje.

Toda Moje nade, da bomo morda Srbe v Turčiji rešili muk brez preliivanja krvi, se niso uresničile. Zato Mi ne preostaja drugega, četudi Mi je težko motiti evropski mir, kakor da potegnem svoj meč.“ ...

Nato pozivlja kralj Črnogorce, naj se združijo pod njegovo zastavo, da podajo svojo roko nesrečnim bratom in junaškim Malisorom, ki se že dve leti ko levi bore za svoja prava, za svobodo in združenje s Črnogoro.

Črnogorci niso sami. Z njimi je Bog, z njimi so krščanska balkanska kraljestva, s katerimi je Črnagora zvezana. Za to zvezo se je kralj vedno potegoval, vsi balkanski narodi so jo željno pričakovali, odkar so pridivjali Turki iz Azije. Kralj trdno upa, da bodo vojaki bolj kot kdaj poprej povzdignili ugled drage domovine in obdali proslavljeno črnogorsko orožje z novim sijajem.

Predrznost je spoprijeti se z mogočnim cesarstvom; toda ravno to ugaja viteškemu Črnogorcju tembolj, ker vidi najrajši, da se more žrtvovati za svoje brate. Črnogorce spremljajo simpatije vsega

izobraženega sveta, vsega srbskega naroda in vseh Slovanov. Svoje roke, oborožene z meči, jim prožijo nasproti Srbi, Bolgari in Grki, ki so s Črnogorci v tem boju bratsko združeni...

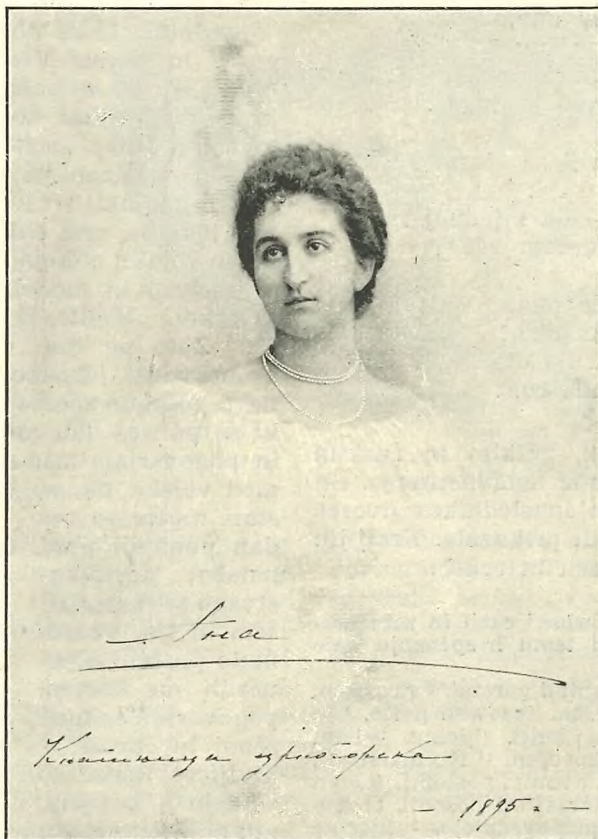
H koncu pozivlja kralj v vznesenih besedah Črnogorce, naj pohitijo v Staro Srbijo, tja „kjer se strada, kjer se muči, kjer se plače“! Tam bodo srečali drage brate iz Srbije, katere vodi njih viteški kralj, njegov ljubljani zet. Tam bodo objeli svoje srbske brate in prinesli svobodo zatiranim in tlačenim.

Nato še želi Nikola, naj mu Bog blagoslovi to pot, o kateri je sanjal že v otroških letih, naj mu blagoslovi ta dan, o katerem je tako željno peval, rekoč: „Onamo, onamo, za brda ona!“ (Tja, tja, za ona brda!) Konča z besedami: „Živeli Črnogorci! Živela balkanska zveza!“

Kralj se odpelje na bojišče.

Ko se je na Cetinju zvedelo za napoved vojske, je zavladalo po vsem mestu nepopisno veselje. Dolgoletne želje vseh so se izpolnile, zlate sanje hrabrih junakov so se uresničile!

Skoro pijano navdušenja in bojnega razpoloženja je hodilo ljudstvo gori in doli in pevalo narodne, junaške in bojne pesmi in ponavljalo najljubšo himno: „Onamo, onamo za brda ona“, katero je

Črnogorska kneginja Ana.

zložil kralj Nikola sam v svoji mladosti. Ta himna se glasi:

Onamo¹, onamo za brda² ona,
govore, da je razoren³ dvor;
mojega cara⁴ — onamo, vele —
bio⁵ je negda⁶ junački zbor.

Onamo, onamo! da vidju⁷ Prizren!
Ta⁸ to je moje — doma⁹ ću doć¹⁰,
starina mila tamo¹¹ me zove,
tu moram jednom¹² oružan¹³ poč¹⁴!

Onamo, onamo! . . . sa razvalina¹⁵
dvorova¹⁶ carskih vragu ću reć:¹⁷
„S ognjišta milog bježi mi, kugo!¹⁸
Zajam ti moram vraćati več!¹⁹“

Onamo, onamo! za brda ona
kazuju²⁰, da je zeleni gaj,
pred kim se dižu Dečani sveti²¹,
molitva u njih prisvaja raj.

Onamo, onamo! za brda ona,
gdje nebo plavo savija svod,
na srbska polja, na polja bojna,
onamo, braćo, spremajmo²² hod!

Onamo, onamo! za brda ona,
pogažen konj²³ma klikuje Jug²³:
„U pomoć, djeco, u pomoć sinci,
svetit me starca, svet vaš je dug²⁴!“

Onamo, onamo! . . . sablji za stara
njegova rebra da tupim rez
po turskim rebrim²⁵ — da bijednoj raji,
njom istom s ruku rasjecam vez²⁶.

Onamo, onamo! za brda ona,
Milošev, kažu²⁷, prebiva grob!
Onamo! . . . pokoj dobiću²⁸ duši,
kad Srbin više²⁹ ne bude rob!

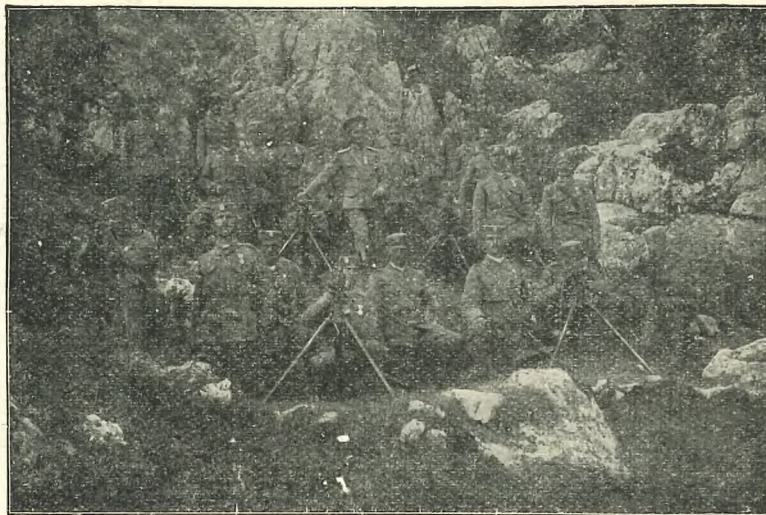
Pred srbskim, bolgarskim, grškim in ruskim poslaništvom so priredili živahne demonstracije. Šli so tudi pred kraljev in prestolonaslednikov dvorec in niso odnehali, dokler se nista prikazala. Kralj jih je pozdravil v kratkem nagovoru in rekel:

V Prizrenu so vladali stari srbski carji in zato hrepene srca Srbov še vedno tja. In temu hrepenenju daje duška ta pesem.

¹ Tam, časih tudi: tja! ² za onimi gorami, ³ razrušen, ⁴ t. j. carja Lazarja, umrlega l. 1389. na Kosovem polju, ⁵ je bil, ⁶ nekđaj, ⁷ t. j. naj vidim! ⁸ saj; kajti, ⁹ domu, ¹⁰ bom prišel, ¹¹ tja, ¹² nekoč, enkrat, ¹³ oborožen, ¹⁴ iti, marširati, ¹⁵ na razvalinah, ¹⁶ carskih dvorov, dvoran, poslopij, ¹⁷ bom rekel, porečem, ¹⁸ beži, kuga! ¹⁹ Kar si mi posodil, ti moram zdaj vrniti, ²⁰ ruska oblika: pripovedujejo, ²¹ kjer se dvigajo sveti Dečani, t. j. starodaven pravoslavni samostan (monastir) blizu Prizrena, ²² pripravljajmo svojo pot, svoj marš, ²³ stari Jug Bogdan je imel devet sinov, ki so vsi, z otcem vred, padli v boju na Kosovem; zato, gažen, teptan od konj („konj²³ma“) kliče: „U pomoć hitite . . .“ ²⁴ to je vaš sveti dolg, ²⁵ po turških rebrih (kosteh) hočem udrihati in tako krhati (topiti) rezilo sabljici svoji v maščevanje za Juga Bogdana stare kosti, ²⁶ in z isto sabljico hočem bedni raji z rok razsekati vezi, ²⁷ pravijo, ²⁸ dobil bom, ²⁹ nič več.

„Balkanski narodi so pričeli obupni boj, da osvobode svoje brate. Črnagora je prva potegnila svoj meč, zavedajoč se svoje zgodovinske naloge. Bog bo podelil zmago svojim vernim . . .“

Burni pozdravi in živio klici so zadoneli kralju nasproti.

Črnogorci s strojnimi puškami.

Sploh kralj Nikola dobro pozna svoje Črnogorce in porabi vsako priliko, da se pokaže med njimi. Ko so se zbirali vojaki na Cetinju, je zapazil kralj med njimi starega znanca, davnega bojnega tovariša. Hitro je stopil k njemu, ga pozdravil in se z njim prijazno pogovarjal. In gotovo si je s tem činom naklonil srca vseh navzočih, vseh do zadnjega! Pri tem pa zna Nikola ubrati vedno pravo struno. Ko so vojaki, odhajajoč na mejo, defilirali mimo njega, se je obrnil do množice, ki ga je viharno pozdravljala, in rekel: „Molite, da se vsi vrnejo!“

Zato pa tudi Črnogorci ljubijo svojega kralja z naravnost otroško ljubeznijo in imajo do njega neko posebno spoštovanje. Mnogo je med njimi takih, ki se po ves dan mude pred dvorom, se izprehajajo in pogovarjajo med seboj in — varujejo kralja. Sedaj med vojsko pa so stari možje po ves dan pohajali pred palačo; dostojanstveno so korakali sem in tja, včasih malo postali ali se usedli na kamen, pogovarjali se med seboj in čuvali — kraljico. Kadar se snidejo s kraljem, mu poljubijo roko; istotako tudi ostalim članom vladarske hiše. Če se pa kralj pelje po ulici, že od daleč vsak stopi v stran, se odkrije in prikloni . . .

General Janko Vukotić, poveljnik severne armade.

Še isti dan popoldne, ko je bila napovedana vojska, se je odpeljal kralj k svoji armadi v Podgorico. Vojaštvo ga je navdušeno pozdravilo; mnogi so poljubljali rob njegove suknje. Še takoj isti večer je nadzoroval vojake, jih bodril in navduševal.

Cetinje, glavno mesto Črnegore, pa je ostalo prazno in zapuščeno. Le otroci so prepevali bojne pesmi in se šli vojake po trgu. Starčki so zamišljeno stopali gori in doli, iz oči pa jim je sijal ogeñj navdušenja in junaštva in če bi zmoglo njihovo telo, kar hoče še vedno mlado srce, tudi oni bi ne bili ostali doma. Tuintam pa je hitelo po ulici proti Podgorici par žensk, ki so nosile pomoč in tolažbo svojim dragim.

Izmed vojaško sposobnih so ostali doma le taki, ki so morali ostati, da so se mogli uradni posli vršiti naprej. Toda bili so žalostni in nezadovoljni. Nič ni pomagalo, da je dal razglasiti kralj, da se bo vsaka služba v vojskinem času smatrala in nagradila kot vojni čin. Vse zastoj! Njih bratje bodo kot junaki mrli na bojišču, oni morajo pa kakor stare ženske mirno sedeti doma! Tega ne morejo prenesti, da jim je odvzeta prilika izkazati se. Neki uradnik, ki je tudi moral ostati doma, je rekel takole:

„Srce me boli, če pomislim na tiste, ki so šli v vojsko. Kajti mi Črnogorci smo že po krvi strašno slavohlepni in nam je neznosna misel, da bi se nekateri bolj izkazali nego mi in bi se vrnili med nas polni slave. Kajti, kaj moremo mi tukaj? Sedim v uradu in vršim svoj posel, kakor bi ga tudi vsak kdo drug in nimam nobene priložnosti, da se izkažem s kakim posebnim delom. A tisti, ki se bojujejo, morejo! In ko se vojska konča, se vrnejo z odlikovanji in kolajnami — jaz pa in z menoj vsi drugi, ki so ostali tu, ne moremo niti misliti na kaj takega...“

Črnogorska armada.¹

Črnogorska armada ne sestoji iz vojakov, ki se po svoji izobrazbi, po stanu in poklicu ločijo od drugih ljudi, ampak vojaštvo tvori ljudstvo samo, kakoršno je. Tako armado imenujemo milico. Ker bo ves ustroj gotovo zanimal, se pomudimo nekoliko pri njem!

Vojaška dolžnost traja 45 let, in sicer od 1. januarja 18. leta do 31. decembra 62. leta. Večina Črnogorcev se kliče le k rednim orožnim vajam po 18 dni; le mali del je stalno v službi, kolikor jih pač rabijo za vojaško upravo in izobrazbo rekrutov in za telesno stražo kraljevo. Aktivno moštvo služi 33 let (od 20. do 52. leta) in se deli v dva razreda:

Pod 1. poziv spadajo oni, ki so fizično popolnoma sposobni prenašati tudi najhujše težave in napore v

¹ Podatki so nekaj drugačni nego smo jih omenili preje. Kakor pač vzamemo razpredelbo.

vojski. Ta del moštva z rekruti vred (to so 18 in 19letni, ki se izobrazujejo vsako leto po dva meseca) tvori pravo armado, ki je določena za boj. K 2. pozivu se prištevajo vsi manj sposobni do 52. leta in so določeni za službo po vojnih lazaretih in drugih premičnih napravah v vojski. Rezervisti, ki služijo 10 let, tvorijo tretji poziv od 53. do 62. leta.

Vsak Črnogorec od aktivne armade ima že v mirnem času svoje orožje: handžar, bodalce, revolver in puško; tudi en del patronov ima že v miru vsak shranjenih doma.

Deloma nosijo uniformo po ruskem vzorcu, večinoma gredo v narodni noši v boj.

Armada je razdeljena v 4 divizije; 3 imajo po 3 brigade, ena pa samo dve: skupaj 11 brigad. Vsaka brigada obsega 4 do 8 bataljonov, ki sestojijo zopet iz 4 do 8 kompanij. Bataljon šteje 360—700 mož, kakor je pač gosto naseljen kraj, iz katerega se re-

Trg v Podgorici.

krutirajo vojaki. Poprečno lahko rečemo, da pride na bataljon okoli 600 mož. Skupaj je 56 bataljonov. K vsaki brigadi spada še 1 poizvedovalni oddelek, 1 strojnopuшкиn oddelek, 1 gorska baterija, 1 pionirski in 1 telegrafski oddelek.

Artilerija ima 11 gorskih baterij s 4 topovi, 4 do 6 poljskih baterij in vrh tega še 40 težkih topov, ki pa morejo služiti le v dolini in so že precej zastareli.

Stalne konjenice ni. V vojski za silo opremijo domače konje in formirajo tako konjeniške oddelke, če jih ravno potrebujejo za poizvedovanje ali prenašanje povelj.

Ravnotako tudi ni pravega trena. Za vsakim bataljonom hodi v vojski vrsta tovornih živali, ki nosijo vodo, živež, municijo in druge potrebščine. Tudi ženske gredo za vojsko, obložene s tovari.

Tako bi mogla Črnagora poklicati v boj 40—43 tisoč bojevnikov.

Toda v resnici jih ne spravi niti toliko skupaj. Zadnje čase se namreč Črnogorci zelo izseljujejo, tako da je število prebivalstva padlo že pod minimum: 250.000. Zato ne pride na bataljon poprečno niti 600 bojevnikov, ampak komaj 500. Torej $500 \times 56 = 28.000$. Če prištejemo še tehniške čete, dobimo 30.000 kombatantov. V najboljšem slučaju more država vpoklicati še do 6000 vojakov 3. poziva.

Tako približno cenijo vojaški strokovnjaki moč črnogorske armade. Nekateri trdijo celo, da more Črnogora po preteku 4 tednov po napovedi vojske razpolagati samo s 24.000 do 26.000 bojevnikih.

Seveda če prištejemo sedaj v vojski še srbske četaše pri severni armadi in še prostovoljce in Malisore, ki so se tudi borili na črnogorski strani, potem dobimo morda število 45.000—50.000, kakor so poročali nekateri časniki.

* * *

V sedanji vojski se je razdelila armada v tri glavne dele. General Janko Vukotič je imel nalogo s 3 brigadami operirati proti Sandžaku. Severna ali severovzhodna armada z 8000 do 9000 možmi.

Prestolonaslednik Danilo, ki je imel obenem vrhovno poveljstvo nad vso vojsko, je skušal prodreti od Podgorice čez Tuzi proti Skadru in napasti mesto od severne strani. To je bila vzhodna armada, ki je štela 5 brigad, okoli 15.000 mož.

General Mitar Martinović se je pomikal s 3 brigadami južno ob Skadarskem jezeru in nameraval

Imovita Miriditka.

napasti Skader od južne strani. Načrt je bil dober, ker bi prišlo tako mesto med dva ognja. Južna armada: okoli 8000 vojakov.

Albanski Miridit.

Vsaka brigada je dobila po eno gorsko baterijo, s katero je razpolagal glavni komandant popolnoma prostovoljno. Vzhodna in južna armada sta vozili tudi težke topove s seboj.

V Podgorici.

Podgorico je določil kralj za glavni vojni stan. To mesto leži ob reki Ribinica, ki se izliva v Moračo, glavni dotok Skadrskega jezera. Dviga se na kraju, kjer je nekdanje stalo staro mesto Dioklea, kjer se je rodil rimski cesar Dioklecian. Je precej utrjeno in obdano z okopi. Podgorica šteje 10.000 prebivalcev in je jako živahno trgovinsko in prometno središče Črnogore. Tu sem prihajajo na trg junaški Črnogorci, oboroženi s handžarom in samokresom, Albanci v svojih dolgih, belih haljah, prepletenih s črnimi nitkami, Malisori, od rakije izmозgani cigani, Turki s fesom in turbanom in njih žene z zastrtim obličjem. Na sejmu je tu nenavadno živahno; prav po orientalsko kričita prodajalec in kupec in hočeta prevariti drug drugega. Prodaja se poleg drugih stvari domač tobak, da ni zlepa dobiti boljšega, in raznovrstno orožje, umetno izdelano in okrašeno. V izdelovanju orožja so Podgoričani mojstri in slovijo daleč naokoli.

V Podgorici je kraljev dvorec in vojašnica. Sicer pa kaže mesto precej orientalsko lice. Križ in polumeseč se menjata: tam stoji pravoslavna cerkev, nasproti pa turška džamija; tu vidiš pravoslavnega popa, tam zopet turškega hodža.

Podgorica je bila večkrat priča velikih dogodkov in krvavih spopadov med Turki in Črnogorci. Zadnjičkrat je udaril od tu Sulejman paša s 40.000 možmi na Cetinje 1. 1877. Seveda so jih Črnogorci s krvavimi glavami poslali nazaj. Po berlinski pogodbi je pripadla Podgorica kot obmejno mesto Črnigori.

Na večer istega dne, ko se je pripeljal kralj v Podgorico, je sprejel tudi odposlance Malisorov, iz rodu Klementi, Hoti in Grudi. Navzoči so bili tudi prestolonaslednik Danilo in nekateri višji vojaški poveljniki. Odposlanci so mu sporočili, da so njih rojaki pripravljene boriti se na strani Črnogorcev. Enako poročilo je došlo tudi od Malisorov iz rodu Kastrati. Tako je dobil kralj hrabrega zaveznika in Črnogorci so lahko z veliko večjim upom na zmago šli v boj.

Kralj si je moral že mnogo prej zagotoviti pomoč od Malisorov, ker jih tudi koncesije, katere jim je ponudila Turčija nekaj dni pred vojsko na pritisk Avstrije, niso mogle premotiti. Sicer pa so le predobro poznali turško verolomnost, ker so jo že večkrat izkušali sami na sebi. Črnogorcem pa so morali biti hvaležni, ker so jim pomagali v bojih s Turki in begunce gostoljubno sprejeli pod svojo streho.

V Podgorici je obiskal kralj tudi oni del mesta, kjer stanujejo albanski krščanski begunci, večidel starčki, žene in otroci. Ko so ga begunci opazili, so začeli vpiti: „Živio osvoboditelj krščanskih Malisorov in Miriditov!“

Kralj jih je vprašal, če so zadovoljni v Podgorici. „Smo, na tvoje zdravje, gospodare!“, se je glasil odgovor.

Nato pristopi k njemu ena izmed žena in ga prosi v imenu vseh mater, ki iščejo zavetja v Podgorici, naj sporoči svoji plemeniti gospe kraljici Mileni, da jo prosi uboga zapuščena deca za malo obleke, da se obvaruje hude zime.

Kralj je takoj zapovedal svojemu adjutantu, naj brzojavno sporoči to prošnjo kraljici na Cetinje.

Črnogorski kralj opazuje obstreljevanje Dečića.

Ko je Nikola zapuščal ta del mesta, so zopet zaorili gromoviti klici: „Živio kralj, osvoboditelj krščanskih Albancev!“ Otroci pa so leteli za njim in poljubljali njegovo belo suknjo. Kralj je bil ginjen do solz in jih je obdaril po očetovsko. Ko se je oddaljil, so pa zapeli otroci njegovo himno „Onamo, onamo za brda ona!“

In če bi bil med njimi kak deček nad 10 let, gotovo bi bil prosil kralja za puško, da bi tudi on mogel iti s Črnogorci „tja, za brda ona“. Kajti albanski dečki že s 7 leti zgrabijo za puško in so s 14 leti že celi junaki. Tako nam A. Kutschbach, bivši vodja hercegovskih vstašev, o nekem enajstletnem albanskem dečku, ki je pribežal v Črnogoro, pripoveduje sledeči dogodek:

Leta 1875. sem prišel na Cetinje, da bi se na strani Črnogorcev udeležil boja proti Turkom. Ker se pa vojska le ni hotela začeti, sem sklenil iti med hercegovske vstaše pred Zubce.

Na predvečer mojega odhoda, ko sem se poslavljaj od svojih znancev na Cetinju, sem zaslišal iz neke hišice monotono melodijo črnogorske junaške pesmi. Stopil sem bliže in zapazil malega dečka, ki je v temi slonel ob vratih. Spoznal sem v njem onega albanskega dečka, ki je meseca avgusta pribežal na Cetinje in jokaje pripovedoval, da so mu Turki ubili očeta in mater in da je sam le z največjo težavo ušel smrti. Pribežal je v glavno mesto črnogorsko, da stopi v vrste hrabrih Črnogorcev in se ž njimi bori proti turškemu sovragu in maščuje smrt svojih roditeljev.

„No, Pero, kaj delaš tukaj?“ sem ga vprašal.

Pogreb prvega padlega Črnogorca.

Malo se je prestrašil, ker ni slišal mojega prihoda, in je obrnil proti meni obraz, poln globoke žalosti.

„Oh, gospodin!“ je zastokal.

„Zakaj si tako žalosten, Pero? Česa ti manjka? Govori, če ti morem pomagati!“

„Oh, tega ne morete, gospodin.“

„Zakaj ne? Govori!“

„Tako postopati sem in tja,“ je začel hlastno, „in živeti na stroške tujih ljudi, namesto da bi šel v vojsko, to je nekaj strašnega, gospodin. O, da bi mogel maščevati smrt svojih staršev! Da bi jih mogel maščevati skoro! Prisegel sem, ko sem bežal iz koč, v kateri sta bila ubita moj oče in moja mati! In držal bom prisego, moram jo držati, gospodin! O, jaz sem že močan, imam že enajst let!“ je pristavil, ko je videl, da sem ga motril vprašujoče.

Črnogorska prostovoljca.

„Pomagal ti bom, Pero,“ sem rekel nato. „Jutri zjutraj bom šel pred Zubce, da se pridružim hercegovskim vstašem. Lahko me spremiš in ostaneš vedno pri meni. Ali si zadovoljen?“

„Če sem? Kako morete še vprašati, gospodin?“ je vzkliknil veselo. „Hvala vam, tisočkrat hvala za vašo dobroto!“ In poljubil je rob moje suknje, preden sem mu mogel ubraniti.

„Ampak, kajne,“ je pristavil, „saj dobim tudi puško?“ Glejte, handžar že imam in oster je, jako oster! Kako bom hraber na vaši strani!...“

Stvar je bila dogovorjena. In Pero se je res udeležil vstaje in je v bojih s Turki tudi izdihnil svojo hrabro dušo.

Prvi strel.

Dne 9. oktobra 1912 ob osmih zjutraj se je začela bitka na celi črti. Otvoril jo je najmlajši sin kralja Nikole princ Peter, ki je izprožil prvi strel, namerjen na turško utrdbo Planinica. Kralj se je odkril in po-

križal in molil kratko molitev; ravnotako tudi vse njegovo spremstvo. Godba je zaigrala črnogorsko himno, vmes pa so veselo pokali topovi.

To je bil slovesen in pomemben trenutek za Črnogorce. Kajti topot so prvič začeli z ofenzivo, prvokrat so sklenili napasti Turka in priboriti si pot do Skadra, do onega mesta, ki je cilj in želja vsakega Črnogorca. In ta pot ni bila lahka, ker pelje edina cesta, ki vodi do Skadra, mimo turških utrdb, ki se dvigajo 60—250 m visoko. To sicer niso bogve kakšne moderne utrdbe, ki bi jih ne bilo mogoče osvojiti in razrušiti; deloma so kule ali vojaške stražnice, deloma manjše utrdbe. Vendar pa so Turki v zadnjih bojih z Malisori vse utrdbe in kule precej izboljšali in jih opremili s topovi in deloma tudi z brzostrelnimi puškami. Tako je bilo treba najprej vzeti vse utrdbe, ki so branile pot do Skadra.

Za Planinico se je vnel prvi boj. Ta utrdba čepi na sivih skalah, 60 m visoko nad ravnino, tam kjer reka Cijevna zapusti gorovje in stopi v dolino Zeta. Črnogorska artilerija je bila močnejša in je turško kmalu prisilila, da je utihnila. Nato so Črnogorci razvili svoje barjake (zastave) in navalili proti Planinici. Turki so se umaknili in pustili na mestu nekaj mrtvih in ranjenih.

Kralj je ves čas s princem Mirkom in vsem štabom opazoval boj s hriba Gorica. Boj je trajal do opoldne, četudi je bila turška posadka le majhna, ker so se Turki borili z veliko hrabrostjo in trdovratnostjo.

Sploh je treba poudariti takoj v začetku, da so se Turki v vseh utrdbah branili hrabro in odnehali šele tedaj, ko je postala vsaka bramba nemogoča. V eni stvari pa se zelo razlikujejo od

Črnogorcev. Kadar med Črnogorci pade kak častnik, se bijejo dalje, kakor bi se ne bilo nič zgodilo. Karakteristično za črnogorsko vojsko je ravno to, da je vsak črnogorski vojak sam svoj častnik, ki ravna popolnoma samostojno in se ne briga mnogo, če pade vodja. Seveda to ni vedno dobro; samostojno ravnanje črnogorskih vojakov je bilo že večkrat vzrok hudih porazov in velikih izgub. Črnogorec ne izgubi glave četudi padajo tovariši na desni in levi kakor snopi. Drugače je to pri Turkih. Kakor hitro jim pade častnik ali pa začno nagosto padati tovariši — tedaj se jih polasti neko malodušje in prično se umikati.

Pri Planinici sta se borila drug ob drugem oče in sin. Črnogorska armada je namreč razdeljena po posameznih plemenih: člani poedinih plemen so zbrani v poedinih bataljonih. Tako pride, da so vsi vojaki v oddelku sorodni, da stoji sin pri očetu, brat pri bratu, ki v nobenem slučaju ne zapuste drug drugega. Čast posameznika je združena s častjo celega plemena in narobe. — V dežju krogel zapazi stavec,

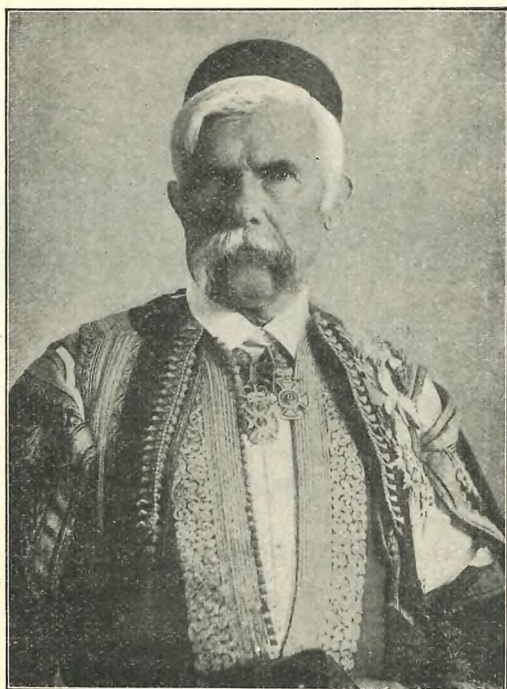
da se je zgrudil sin, zadet v nogo. Hitro se vleže čezenj, da ga brani s svojim telesom. Ko so po boju pobirali ranjence, so morali mrtvega očeta potegniti raz sina, ki je še živel.

Boj za Dečić.

Ko je padla Planinica, so se obrnili Črnogorci proti trdnjavi Dečić, katero je obstreljevala artilerija. Dečić je ena izmed najboljših utrd, ki varujejo cesto proti Skadru. Leži 250 m visoko in nudi krasen razgled po rodovitni dolini Zeta, ki se razprostira nekako 25 km daleč doli do Skadrskega jezera. Po sredi te doline gre črnogorsko-turška meja. Dečić s trdnjavo Šipčanik vred varuje tudi malo mestece Tuzi od severne strani.

Naleteli so na hud odpor. Okoli dveh popoldne je prišla še turška infanterija, ki je pristala ob Skadrskem jezeru in hitela na pomoč posadki v Dečiću. Začel se je strašen boj, ki je trajal pozno v noč. Tudi artilerijski dvoboj je ponehal šele v temni noči. Bojna črta se je raztezala od Planinice skoro do jezera.

Drugo jutro zgodaj je bilo vse mirno in tiho okoli Dečića. Po gori so se pasle ovce, kakor bi ne slutile niti najmanjše nevarnosti. Toda bil je le mir pred nevihto. Kmalu so zagrmeli črnogorski topovi, da se je stresel zrak, in granate so padale na turške utrdbe in jih rušile. Turški topovi so le poredkoma in slabo odgovarjali. Dečić je bil kmalu ves zavit v črne oblake dima. Ob vznožju Dečića in okoli Mislja, kjer so imeli Turki utrjen tabor, se je pa vršil hud boj med pehoto. Črnogorci so sklenili zavzeti utrdbo še danes na vsak način in so se borili kakor levi. Šli so naprej preko mrtvih in ranjenih, junaško se boreč in imajoč pred očmi cilj, od katerega bi jih mogla odvrniti edino le smrt. Mnogi ranjenci so se

Imovit Črnogorec.

Črnogorka.

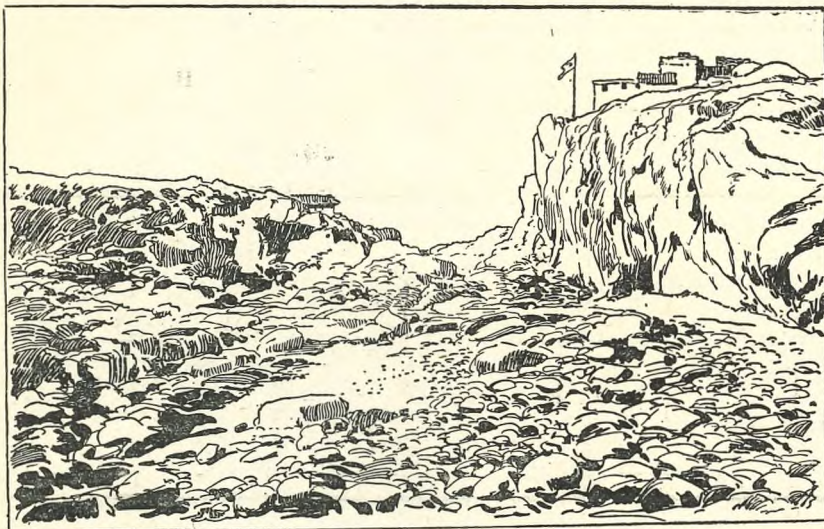
borili kar naprej in niso odnehali, dokler jim niso odpovedale moči. V črnogorskih vrstah so se bili tudi Malisori. Po hudih bojih in težkih izgubah so prepodili Turke iz njihovih stražnic in okopov. Nato so od vseh strani naskočili utrdbo samo. Ob pol dvanajstih je zaplapolala na utrdbi črnogorska zastava. Vojaki so jo pozdravili z viharnimi klici: Živio Nikola!

Črnogorci so imeli velike izgube, do 100 mrtvih in 200 ranjenih, padlo je tudi veliko oficirjev. Kralj je obiskal ranjence in jih tolažil. Zapovedal je tudi, naj v bodoče počakajo, da artilerija pripravi naskok, ker so izgube prevelike in življenje Črnogorcev predrago. Osvojili so štiri topove in ujeli majorja-poveljnika in 40 vojakov. Vsi drugi od 400 mož močne posadke so bili ubiti ali pa so bežali proti Šipčaniku.

Vojaki, ki so se navalili na majorja, so ga hoteli ubiti. Toda 17 letni Črnogorec se je uprl temu, rekoč: „Mi ne smemo ubijati vojnih ujetnikov, kralj bo veliko bolj zadovoljen, če mu pripeljemo živega.“ Blizu nekje je našel mulo. Razložil je z nje municijo, posadil majorja nanjo in ga odpeljal proti Podgorici. Ko je kralj videl ujetega turškega poveljnika, je rekel: „Vi morate biti moj gost. Za to veselje se imam zahvaliti bojni sreči.“ Podal mu je roko in se delj časa razgovarjal z njim.

Neki očividec nam zavzete Dečića opisuje takole: „Že zgodaj zjutraj me je zbudilo grmenje topov. Premišljal sem, kako bi mi bilo mogoče izmuzati se iz Podgorice vun. Ko sem pa pogledal na ulico, sem videl, da je popolnoma prazna, nikjer ni bilo nobenega človeka. Vse, kar more hoditi, je šlo za

grmenjem topov. Tedaj sem se tudi jaz mirnega srca podal za njimi. Zlezal sem na hrib, blizu črnogorske meje, na katerem je bilo že nekoliko črnogorskih žena. Četudi je bil teren zelo pregleden, vendar nisem mogel videti dosti. Kraška formacija s svojimi brezštevilnimi soteskami in pečinami je pač že sama na sebi taka, da v boju zakriva napadalce in branitelje.

Prehod v Tuzi, ki so ga Črnogorci zavzeli.

Iz turške utrdbe Dečić se je bliskalo v enakih presledkih. Modrikasti dim je počasi zagrnil vso utrdbo, ki ne zasluži imena moderne utrdbe. Na desno se je utrdilo črnogorsko topništvo, ki je streljalo živahneje kakor sovražnik. Če so črnogorski streli vedno tudi pogodili, nisem mogel ugotoviti; ali ko je trajala bitka že več ko eno uro, sem mogel spoznati po bliskanju iz turških topov, da so še vsi topovi sposobni za boj. Okoli devete ure so topovi nenadoma utihnili. Z daljnogledom sem mogel razločiti, kako so se od severovzhoda sem pomikale proti Dečiću vrste črnogorskih strelcev. Zamolkli zvok topov je zamenjalo prasketanje strojnih pušek, da je pretresalo živce. Vmes se je čulo tudi pokanje pušek. Začel se je boj od blizu. Ko sem to povedal Črnogorkam, so se prekrižale in njih ustnice so šepetale vročo molitev. Bogve, koliko njih najbližjih sorodnikov je stalo tamkaj v boju?

Smodnikov dim okoli Dečića je postal vedno bolj gost, kar je moglo priti le od tega, da turške patrone niso bile napolnjene z novejšim smodnikom, ki se le malo kadi. Opoldne je počil med gledalci glas, da se je Dečić predal. Zavladalo je velikansko veselje in navdušenje, vmes pa so letele groznje proti Turku. Medtem je streljala črnogorska artilerija na bližnjo turško utrdbo Vranj. Gotovo je bila že ura štiri, ko se je polagoma na ves kraj spustila siva megla. Ker nisem mogel dalje opazovati boja, sem sklenil vrniti se v Podgorico.

Pot proti Podgorici je bila podobna bolnišnici. Ob desni in levi so ležali težko ranjeni, ki so jih

prinesli iz bojne vrste do sem in jih prepustili njih ženam. To je bil strašen prizor. Vojak, velikan po postavi, je tiščal svojo roko na desno stran prsi, kjer je bila vsa obleka polita s krvjo; iz ust pa je bruhal kri; bil je izgubljen. Na obrazu se mu je brala grozna bolelost, iz oči pa mu je sijalo veselje nad zmago. Zraven njega je ležal mož v najboljših letih, ki je v desni roki krčevito stiskal turški fes.

Pred njim pa je klečala žena in mu z nevesščo roko lečila težko rano na glavi. On je stokal od bolečin, ona pa je mirno opravljala svoj posel, brez vsakega znaka žalosti za možem, ki je bil očitno posvečen smrti. Vojaki, katerim je manjkala roka ali noga, ali jim je bil preparan trebuh, so stokali in se zvijali v strašnih mukah. Nikogar ni bilo, da bi jim bil pomagal, ker je manjkalo zdravnikov in osovja za oskrbo ranjencev.

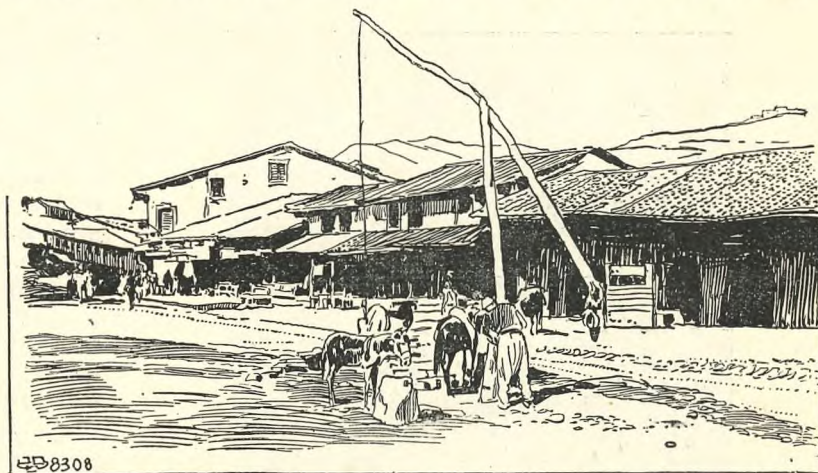
Tedaj me je poklical nekdo. Bil je to moj prijatelj kapitan Golubić, ki me je pred 4 leti prijel kot avstrijskega špijona, četudi nisem bil drugega kakor radovedni časnika.

„Častitam“ — sem dejal, ker dobro poznam črnogorski običaj, da se nikogar ne sme pomilovati radi rane, ki jo je zadobil v boju.

„Hvala,“ je zašepetal in se skušal ponosno nasmehnuti, pa se je le nakremžil vsled bolečin.

„Ne morem Vam podati desnice, ker mi je ranjena kost nad laktom; no, pa mogel bi se boriti z levico dalje, samo če bi bil obvezan. Ti prokleti turški — — —!“

Izvilkel sem iz njegovega žepa zavitek z obvezami in mu odrezal rokav. Pri tem sem mu odtrgal

Cesta v Tuziju.

krvavo skorjo, kar pa je Golubić prenesel z največjo mirnostjo. Ko sem ga obvezoval, je pripovedoval takole:

„Ležali smo od polnoči dalje v dolini zapadno od Dečića. Moji ljudje so kar goreli želje, da se vržejo nad Turka. Le s težavo sem jih mogel držati nazaj, dokazujoč jim, da mora utrdbo najprej raz-

rušiti artilerija, drugače je prodiranje nemogoče. Ko je napočilo jutro, so nas zapazili Turki in začeli streljati na nas. Toda vse granate so padale daleč pred nami na tla in so se razpočile brez učinka. Moji ljudje so se smejali Turkom. Kljub vsemu opominjanju so se spenjali na skale in pošiljali Turkom porogljive pozdrave. Nato je turško topništvo začelo streljati s šrapneli. Pa tudi ti so bili tempirani prekratko in so se razpršili visoko v zraku, tako da niso naredili nobene škode. Tedaj je zagrmelo na naši strani. Prvi strel iz topa je pogodil.“

„No, no,“ sem si dovolil pripomniti.

„Če ne pa vsaj tretji,“ je popustil dobrodušno.

„Sicer si pa morete sami ogledati utrdbo; tam boste našli luknje, ki so jih naše granate napravile v zidu. Nato so Turki začeli streljati na našo artilerijo. Naše ljudi je bilo sedaj težko držati nazaj. Vsak pogojen strel, kolikor se je moglo videti — in mi Črnogorci imamo oči kakor orli, mi ne potrebujemo takih stvari — pri tem je pokazal prezirljivo na moj daljnogled — so spremeljali z burnimi klici.“

Ko je bilo dano znamenje za napad, smo udarili. Naši topovi so utihnili, da ne bi streljali na nas same. Turki pa so začeli pokati s strojnimi puškami. Ne verujem pa, da bil od 100 strellov zadet en sam človek, ker moji bratje porabijo vsak kamen in vsako duplino, da se krijejo. Streljajo na redko, toda kadar ustrelijo, gotovo tudi zadenejo.

Ni bil lahek posel priti na vrh, pa hotel sem biti prvi. Sredi navala pa nena doma začutim hud udarec v roko. Prodiral sem naprej, ko sem zapazil, da ni ranjeno samo meso, ampak tudi kost. Nikoli ne odpustim Turčinu, da mi je odvezel slavo biti prvi na Dečiću.“ — — —

Zavzetje Rogaja.

Po osvojitvi Dečića se je popoldne nadaljeval boj za ostale pozicije okoli Tuzija, ki je edino večje mesto pred Skadrom. Črnogorska artilerija je obstreljevala Rogaj, Šipčanik in Vranj. Zlasti hud je bil boj okoli Šipčanika, prenehal je šele pozno zvečer.

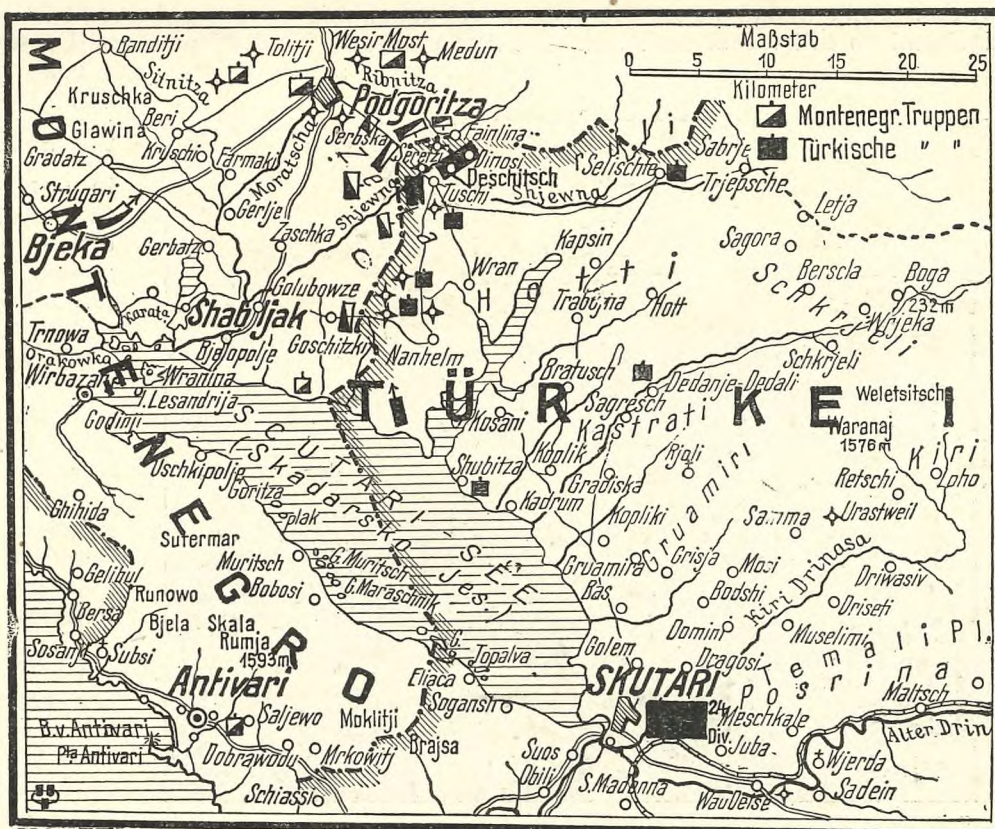
Rogaj leži kakih pet kilometrov severno od Šipčanika, ki brani Tuzi pred vsakim napadom od severa in zahoda. Dviga se 50—60 m nad ravnino in ima dvoje stražnic, ki sta utrjeni s šancami in obkopi.

Vranj leži pa 15 km južno od Šipčanika na zadnjih gričih, ki se dvigajo pred Skadrimskim jezerom. Kraj

ima več stražnic in je precej dobro utrjen, preskrbljen tudi s težkimi topovi.

Drugi dan, 11. oktobra 1912, sta poskusila dva črnogorska bataljona osvojiti Rogaj. Boj je začelo topničarstvo. Turki so odgovarjali le slabo. Ko so pa zapazili, da se pehota pomika naprej, je začelo pokati iz vseh topov obenem. Toda kmalu so turški topovi utihnili, Turki so streljali izza kamenja le še s puškami. Sedaj so Črnogorci naskočili utrdbo in jo tudi zavzeli. Posadka je bežala proti Vranju in Šipčaniku; kdor ni zbežal, je bil ubit.

Ujetnikov so dobili Črnogorci na Rogaju le malo, in še ti so bili skoro sami ranjenci, ki so ležali na zemlji po en dan ali še več. Nekateri med njimi so

Zemljevid o črnogorskoturških bojih.

Razlaga: Podgoritza = Podgorica, Deschitsch = Dečić, Tusch = Tuzi, Wran = Vranj, Nanhelm = Hum, Skutari = Skader, Antivari = Bar, Moratscha = Morača, Shjewna = Cijevna.

že skoro izkrvaveli in umirali. Nekega častnika so dobili, ko je slonel ranjen ob mitraljezi. Preden so ga mogli prijeti, je potegnil samokres in se ustrelil v prsi. Še živega so prinesli v bolnišnico.

Topove so našli popolnoma uničene; zaplenili pa so nekaj popolnoma novih Mauserjevih pušek in veliko zabojev streliva. Najsrečnejša sta bila pri zavzetju trdnjave dva starca, stara že nad 70 let. Po vsej sili sta hotela, da ju vzamejo v vojsko in oborožijo. Niso jima mogli izpolniti prošnje, ker je bila proti zakonu — zakon namreč zahteva, da se morajo Črnogorci tretjega poziva in vsi drugi oborožiti sami — in je bilo treba hraniti puške za ljudi, ki so bili fizično bolj močni in čvrsti, kakor ta dva. Pri Rogaju pa sta se vseeno z drugimi vred udeležila juriša in prodra

v trdnjavo. Zagrabila sta vsak svojo puško in strelivo in hitela k poveljniku. „Glej! Puško, katere nama nisi hotel dati, sva vzela Turčinu!“ — Nato sta šla v boj proti Vranju.

Vsled prvih zmag je vladalo v črnogorskem taboru veliko veselje. Četudi osvojitve teh utrd v stratezičnem oziru ni bila bogve kolikega pomena, ker so bile utrdbe, kakor smo slišali, bolj slabe in posadke ne ravno močne, vendar se je močno dvignila moralna zavest Črnogorcev. In to je v začetku vojske ravno največjega pomena.

Tuzi pade.

Istega dne so podvzeli Črnogorci juriš tudi na Šipčanik. V celih masah, okoli 4000, so navalili na utrdbo. Toda napad se ni posrečil. Z velikanskimi izgubami so bili vrženi nazaj. Naskočili so prezgodaj

Obmejna straža.

in Turki so jih premotili z belimi zastavicami, katere so začeli kar naenkrat kazati. Črnogorci so v svoji lahkovernosti mislili, da se res hočejo pogajati, in so v svoji dobrodušnosti mirno počivali in čakali. Nenadoma pa so jih Turki zopet napadli in jih hudo nabili; morali so se umakniti. Zlasti veliko jih je padlo zadetih od strojnih pušek. Pri tem naskoku je bilo par sto mrtvih in ranjenih. Kapitan (stotnik) Strnka, ki je pred časom zapovedal nesrečni naskok, je prišel pred vojno sodišče v Podgorici.

Dne 12. in 13. oktobra 1912 je artilerija obstreljevala utrdbo in jo skoro popolnoma razrušila. Dne 14. oktobra je infanterija zopet ponovila naskok in brez posebnih izgub zavzela Šipčanik. Ta dan je padel tudi Vranj. Ujeli so 6 častnikov in 240 vojakov.

S tem so Črnogorci popolnoma obvladali Tuzi in bilo je jasno, da se tudi mesto samo ne bo moglo

držati. Da bi ustavil nepotrebno prelivanje krvi, je poslal prestolonaslednik Danilo v mesto parlamenterja z belo zastavico, da bi se mesto vdalo. Turki so zahtevali, da jim dovoli prost izhod, da se smejo oboroženi umakniti v Skader. Prestolonaslednik takih pogojev ni mogel sprejeti. Zjutraj ob šestih je začela artilerija pod poveljstvom stotnika princa Petra bombardirati mesto. Streljala je tako izvrstno, da je bil princ Peter povišan v majorja. Pehota se je med tem časom pripravljala za naskok. Ob pol osmih pa se je prikazal turški odposlanec z belo zastavo in je naznanil, da se posadka brezpogojno poda. Obenem so prišli tudi zastopniki mesta in prosili milosti.

Prestolonaslednik Danilo je poslal v Tuzi majorja Bećirja, da se domeni natančno glede prodaje. Ob treh se je major vrnil in naznanil, da so turške čete pripravljene izročiti orožje. Nato se je major zopet vrnil v Tuzi, spremljan še od dveh častnikov. Okoli šestih so prikorakali turški vojaki iz mesta. Prestolonaslednik jih je čakal pri mostu s svojim spremstvom in onimi bataljoni, ki so bili določeni za transport ujetnikov. Na čelu turških čet je jahal komandant. Črnogorska godba je zaigrala turško himno. Ko se je turški poveljnik približal prestolonasledniku na 50 korakov, je stopil raz konja, šel proti črnogorskemu poveljniku in mu izročil svojo sabljo. Godba je zaigrala črnogorsko himno. Ko so utihnil glasovi, je dal Danilo turškemu poveljniku sabljo nazaj, rekoč: „Vzemite jo! Sukali ste jo častno. Čestitam vam k hrabrosti vaših vojakov!“ Nato se je komandant postavil zopet na čelo svojih vojakov, ki so jih Črnogorci spremili v Podgorico.

Posadka v Tuzi in utrdbah je štela 6 nizamskih bataljonov, do 5000 vojakov. Črnogorci so zaplenili 8 mitraljez, — topove so našli vse poškodovane —, 7000 Mauserjevih pušek, mnogo konj, 8000 šatorov in živeža za 10 dni.

Vest, da je padlo mesto Tuzi, je vzbudila povsod velikansko veselje. Pogorah so zagoreli kresovi, ki so daleč po vsej Črnigori oznanjali sijajno zmago.

Kralj Nikola je dobil od vseh strani, zlasti pa od slovanskih bratov, brzojavne čestitke. Čestitali so mu brzojavno ruski car, bolgarski car Ferdinand in srbski kralj Peter. Slednji je brzojavil, da je ponosen na dejanja svojih hrabrih bratov. Čestitala je tudi italijanska kraljica v svojem imenu in v imenu italijanskega kralja. Obenem je tudi javila, da odpošlje v Črnogoro obveze za ranjence.

V Tuziju so otvorili začasno bolnišnico, kjer so zdravili Turke in Malisore. Vodila je osebno vso postrežbo prestolonaslednikova žena Milica. Ker je primanjkovalo zdravnikov in hitre pomoči, je v hudih mukah moralo umreti mnogo vojakov, ki bi jih drugače bilo še mogoče rešiti.

Dne 15. oktobra 1912 je padla še zadnja trdnjava Hum, ki leži 6 km južno od Tuzija, tam, kjer se cesta v Skader obrne proti vzhodu; od tu do Skadra je še

kakih 35 km. S tem so padle vse utrdbe okoli Tuzija in pot do Skadra je bila prosta. Vendar pa je bilo treba premagati na poti še mnogo težav in ovir, — treba je bilo cesto za prevažanje težkih topov, municijskih in drugih voz na mnogih krajih popraviti, nasuti, deloma tudi razširiti in utrditi. Za hitro izvršitev pa je treba izurjenih in dobrih pionirjev, katerih Črnigori ravno primanjkuje. Da se popravi cesta in se vojaki malo oddahnejo od neprestanega boja — cel teden so se bili neprenehoma — je dovolil prestolonaslednik armadi nekaj dni počitka. Medtem pa je obiskal kraje v Stari Srbiji, ki so jih Črnogorci zavzeli. Povsod so ga navdušeno pozdravljali. Ko je o tem in o bojih natančno poročal svojemu očetu v glavnem stanu v Podgorici, mu je rekel Nikola: „Črnagora je ponosna nate in na tvoje vojake. Vojni poročevalci naj celemu svetu naznanijo, kako močno ljubijo Črnogorci svojo domovino in kako velika je njihova hrabrost.“

Čudno se mora zdeti, zakaj se je turška posadka v Tuziju, ki je vendar štela več tisoč mož, tako hitro vdala in se ni umaknila v trdnjavo Hum, zakaj se je ta trdnjava, ki leži 250 m visoko in je jako dobro, lahko rečemo, izmed vseh najbolj utrjena, branila tako malo časa. Bodisi da je bila črnogorska artilerija tako izvrstna in v toliki premoči in je zavzela tako izborne pozicije, da so Turki uvideli, da je vsaka obramba odveč, obupali in se vdali; ali pa so prišli Črnogorci s pomočjo Malisorov Turkom za hrbet in so jim odrezali vsako umikanje.

V trdnjavi Hum je bilo med turško posadko tudi več kristjanov. Med njimi je bil vojak, po imenu Osdrević, ki je bil doma iz sandžaka Novega Pazarja. Ko je stotnija prišla v Hum, je Osdrević mehanično izvrševal vsa dela, toda njegove misli so plavale daleč, daleč k očetu, materi v majhno vasico, kamor so mogoče Črnogorci že prodrli kot zmagovalci in osvoboditelji turškega jarma.

„Jezus, Odrešenik,“ so mrmrale večkrat njegove ustnice, „vodi moje brate, da premagajo te ničvredne Turke.“

„Gospod,“ je klical nekoč, „hočemo Te hvaliti in častiti vse dni do konca življenja, če nam pomagaš.“

Ni še izrekel svoje prošnje, in že se je začulo grmenje topov. Bili so Črnogorci, ki so se kot zmagovalci vedno bolj in bolj približevali Humu. Begunci iz Tuzija so poročali, da je njihovo mesto padlo, da je padla utrdba Vranj ter da Črnogorci prodirajo proti Humu. — In Osdrević, kristjan, naj bi streljal na svoje brate, kristjane! . . . Ves obupan je zgrabil puško, kot bi jo hotel z enim samim udarcem razdrobiti ob topovi lafeti, ali v istem trenutku je zapropotal boben.

„K orožju!“ se je razlegal stotnikov glas po trdnjavi. Pričelo se je divje letanje sem in tja, in kmalu je stalo moštvo v vrsti. Na čelo je stopil stotnik Ali Ahmed, ki je govoril: „Bratje, Črnogorci so tu; proklet bodi, kdor izda svojo domovino! Zmaga in nebeški paradiž vzpodbujata hrabre vojake. Zatorej naprej v boj! Mi se ne vdamo!“

„Nikdar,“ se je razlegal stoteren odmev.

Dolgo je trajal boj s topovi. Osdrević in vsi drugi kristjani so želeli, da bi jih raztrgala kaka

granata, da bi se ne bilo treba bojevati proti svojim bratom; a ni je bilo. Črnogorci so se pripravljali za naskok. Turki so streljali kakor podivjani. Tu pa tam je padel kdo zadet od sovražnikove krogle. Nihče se ni brigal dalje več zanj.

„Maščevanje, bratje,“ je vpil Ali Ahmed, „za vsakega našega mora pasti deset sovražnikov.“ Boj je postajal vedno groznejši.

Turški podčastnik Juzuf je ves čas pazil na Osdrevića, ker se mu je že delj časa zdel sumljiv.

„Pri Mohamedu,“ je zamrmral kar naenkrat in ves prebledel, „ta pes meri samo in meri, strelja pa ne. Čakaj, jaz te hočem naučiti streljati, da boš pomnil!“

Juriš. Naskok bosanskih vojakov ob črnogorski meji.

Z istimi težavami se morajo boriti Črnogorci.

In previdno se skrivajoč pred sovražnikovimi krogli se je po vseh štirih plazil ob nasipu k Osdreviću. Potegnil je samokres, ga nameril proti njemu in zakričal: „Pes krščanski, streljaj ali pa te ubijem!“

Osdrević je grozno prebledel. Pogledal je čez nasip, meril — naravnal puško proti skali, za katero je zapazil Črnogorca — meril je zelo natančno s svojimi bistrimi očmi, da bi pač ne zadel rojaka, ter sprožil. Še je videl, kako je njegov strel odbil košček skale, nato se je opotekel ter zvrnil s prestreljeno glavo na tla. — Črnogorec za skalo je meril bolje . . .

V bojih okoli Tuzija so se posebno odlikovali tudi črnogorski starčki. Ranjenih je bilo nad 10 starčkov, ki so bili stari že čez 75 let. Padel je oče ne-

kega uradnika, star 72 let, ki ga niso mogli zadržati, da ne bi bil šel na vojsko. Nekemu starčku je zdrobila krogla desno dlan; vzel je puško in se umaknil v ozadje. Tu mu pride nasproti Malisor, ki bi bil šel rad v boj, pa ni imel puške. Ponudil je starcu

gora!“ Vse se je zbiralo okrog njega in mu čestitalo z običajnim pozdravom: „Sretne (srečne) ti rane bile!“ Kakšne so morale biti telesne bolečine tega junaka!

In tako so prihajale takoj prve dni žrtve prvih bojev, ranjenci trudni in krvavi; v njih očeh je odsevala strahota onih prizorov, ki so jih sami doživeli. Opri ob tovariše in prijatelje so omahovali proti domu, so se plazili po cestah, se vlekli proti bolnišnici. In njih vrste so bile vedno večje in večje; prihajali so nemi in s sklonjeno glavo, trudni so stopali, da najdejo skrb in pomoč in če mogoče tudi rešitev. In dan na dan so se kazale iste podobe. Ljudje so pa gledali žalostno in resno stran vojske, pomagali so ranjencem, opirali jih in spremljali v bolnišnico, kjer jih niso zapustili.

Podgoriška bolnišnica je bil kraj, kjer so vojaki po bitki zopet videli svoje drage: ženo in otroke in sestre. Bolniš-

nica je velika, pa je bila že takoj drugi dan premajhna; postelje so morali stisniti skupaj in pripraviti ležišča na hodnikih, na terasah, na stopnjicah, v privatnih sobah zdravnikov, v sobi za lekarno, v sobah usmiljenk in postržnic. Toda ranjenci so prihajali še kar naprej; v hitrici so postavili šatore in v njih postlali bolnikom; ko pa še tudi ni več zadostovalo, so jim postlali kar na prostem na dvorišču. Po vseh sosednjih hišah, po podih in šupah so položili ranjence in kmalu ni bilo skoro hiše v Podgorici, ki bi ne imela ranjenih vojakov.

V bolnišnico ima dostop vsakdo, pa vendar ni nobene zmešnjave. Starši, sestre in sestrične in drugi sorodniki pomagajo usmiljenkam; vsi pa so čudovito mirni, ni slišati ne tožbe, ne joka, ne obupnih klicev; neka trdovratna odločnost se zrcali na obrazu vsem, vsak hoče sam prenašati svojo bol.

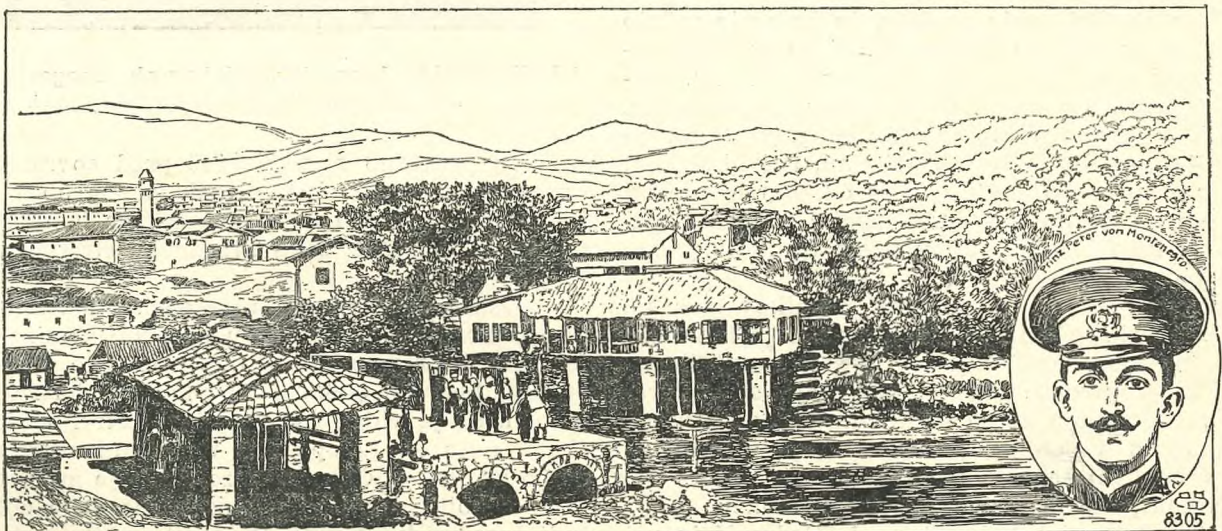
Nikola opazuje z neke višine razvoj boja.

denarja, da bi mu odstopil puško. Toda ta odkloni novce, mu da puško in patrone in reče: „Pojdi in maščuj mojo roko!“ Taki junaki so črnogorski starčki!

Žalostna stran vojske.

Medtem ko so se Črnogorci junaško borili na bojnem polju in pletli venec slave sebi in svoji domovini, so se pa v Podgorici, v lazaretih in bolnišnicah odigravali oni žalostni prizori, srce pretresujoči, ki morajo spremljati vsako vojsko, pa jih oni, ki gledajo od daleč, vidijo le tako malo in če o njih slišijo, le tako radi pozabijo...

Po boju pri Dečiću je prijezdil v Podgorico vojak, ki se je komaj držal v sedlu; kajti krogla mu je zdrobila nogo nad kolenom. Toda obraz mu je bil vesel, vihtel je čepico in klical: „Živela Črna-

Podgorica v Črnigori.

Črnogorski princ Peter.

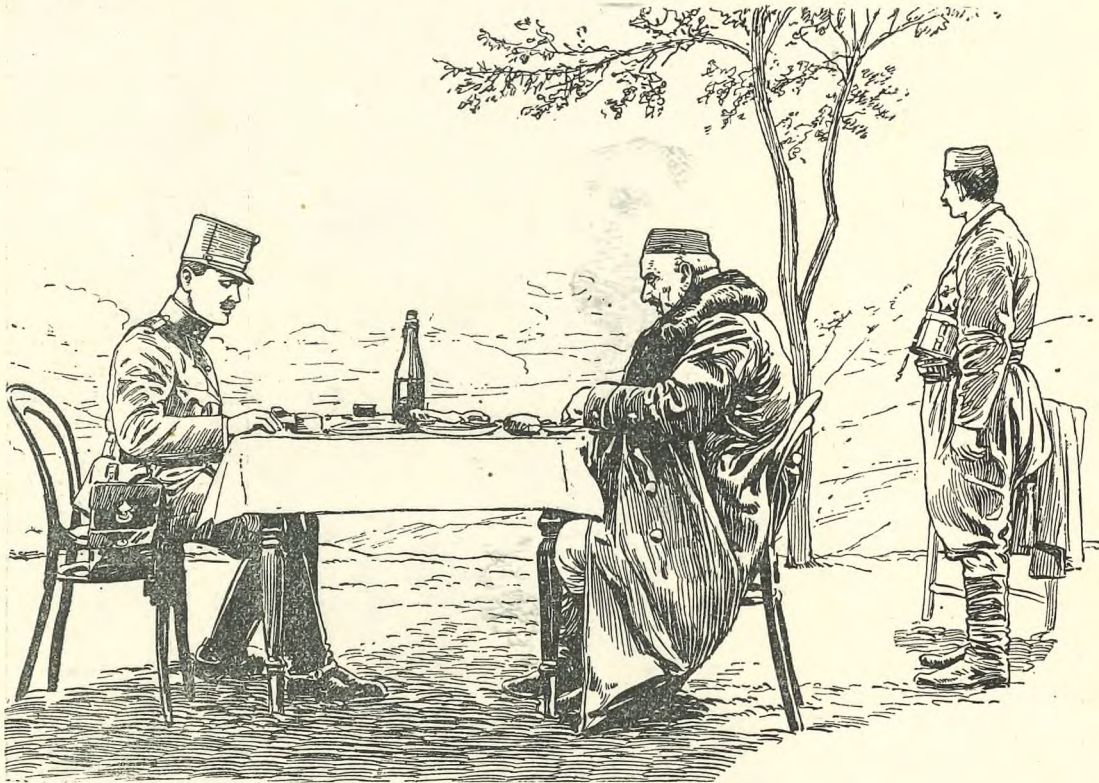
Obstreljavanje Taraboša.

Iz turške trdnjave na Tarabošu prileti granata in zadene črnogorsko baterijo, ki je streljala z neke višine ob Skadrskem jezeru.

Pa tudi ranjenci so mirni in junaško prenašajo svoje bolečine. Vidiijo se strašne rane in poškodbe, toda žalosti ali potrnosti na blelih obrazih ranjencev ni. Nihče noče priznati, da ga kaj boli, vsak se trudi, da bi tem veseleje izgledal — ponosni so na svoje rane in komaj čakajo, da bi mogli zopet v boj. Ko se je v onem oddelku bolnišnice, kjer so lahko ranjeni, ki kmalu ozdravijo in gredo zopet na bojišče, zvedelo, da je padla trdnjava Hum, zadnja pred Skadrom, je malo manjkalo, da niso ranjenci poskakali iz postelj od sreče in veselja. Zdravniki so imeli mnogo truda, da so jih zadržali, ker so hoteli kar oditi na bojišče, češ da so od samega veselja in želje po boju že popolnoma ozdraveli.

Sicer pa so strašne družinske krvne žrtve, ki se odkrivajo med ranjenci. Med njimi je starec blizu

Tu počiva na postelji sin generala Boskovića; njegov oče se je ustrelil pri Planinici, baje ker ga je vsled neke taktične napake pokaral kralj Nikola; sin pa je bil smrtno ranjen pri napadu na Dečić, in sedaj tukaj čaka na smrt. Strežeta mu njegova mati in princezinja Ksenija. Dve strašni rani mu zevata na prsih. Sicer mu ni povedal nihče, da je izgubljeno vsako upanje, toda on sam ve, da je konec blizu. In ko čuti, da mu bo skoro ugasnila luč življenja, poljubi zadnjikrat, žalostno se smejoč, svojo mater in stisne roke princezinji; nato pade nazaj na posteljo: mrtev. In mati, ki je sicer do zadnjega trenutka prikrivala žalostno smrt očetovo, položi za nekaj sekund svojo glavo zraven mrtvega sina in odide tiha in nema, da ostane sama s svojo neizmerno boleščjo ...

Nikola in avstrijski vojni ataše pri obedu.

sedemdesetih let; sam je lahko ranjen, toda na bojišču sta padla dva njegova sinova, tretji je težko ranjen, četrti pa je še na bojišču. Nekega dne ranjence obišče kraljica. Ko zve za starčevo usodo, se ponudi, da mu osvobodi najmlajšega sina iz vojske. Toda starec zajoka in reče: „Ljubše mi je, da me na kosce razsekate, nego da doživim tako sramoto.“

Tam leži drug starček, zastavonoša svojega bataljona, sam je lahko ranjen, v boju pa je izgubil sina. Ko ga vprašajo, kako mu gre, odgovori: „E, hvala Bogu, čez kak dan grem nazaj, da maščujem sina; zanj mi je žal, toda -- hvala Bogu!“ Sploh so ti starčki celi junaki. Vsled izgube krvi in bolečin leže onemogli in so krotki na pogled kakor jagnjeta. Toda če jim le spomniš o boju, pa jim zažare oči, da kar vidiš, kako se znajo boriti.

Medtem pa letajo sem in tja zdravniki, postrežnice in drugo osebje. Ob postelji svojega moža stoji žena, steguje roke proti zdravnikom, ki hitijo mimo nje, in šepeta proseče. Moževo telo je vse razmesarjeno od bajonetnih sunkov; zdravniki so ga že preiskali, pa so zmajali z glavami in šli naprej: tu je vsaka pomoč zastoj. Toda žena upa še vedno, nadleguje zdravnike in prosí. Odgovarjajo ji mimogrede, vedno enako: „Potrpíte malo, potrpíte; precej, takoj!“ In žena čaka in upa in se boji. Mož pa, korenjak po postavi, leži in se ne premakne. Glava mu je že omahnila nazaj in steklene oči so se vprle zadnjikrat v ženo, zvesto družico življenja. Vode, ki jo je zahteval, ne more piti več; pa žena še vedno stoji zraven njega, držeč kozarec v rokah, ne verjame in tiho čaka na pomoč. Toda človeška pomoč je odveč, mož bo skoro nehal trpeti.

Tupatam pripoveduje kdo o svojih bojnih dogodkih; lahko ranjeni se zbero okoli njega, poslušajo, pristavljajo, pomagajo pripovedovati in kimajo. Vsem pa se bere na obrazu, kako težko čakajo, da pojdejo zopet v boj, da se odlikujejo in proslavijo. Le mlad gimnazijec je izgubil že vse upanje; tiho in nepremično leži ob strani svojega očeta, s katerim je šel skupaj v boj. Pri Rogaju sta se borila skupaj, tu sta se v vročem boju zgrešila. V bolnišnici sta se videla oba težko ranjena. Prazno je vse upanje, da bi ozdravela; pa položili so ju skupaj, očeta in sina, da se vidita, da se nasmehmeta drug drugemu, ko bo prišlo slovo.

Tudi črnogorska žena, Stana Lekić, leži med ranjenci. Mlada je še, komaj dva meseca poročena. Vojska ji je pobrala od doma moža, starega očeta in dva brata. Ob osirotelem ognjišču je ostala sama s svojo taščo. Tedaj je prišel glas, da vojaki v taboru nimajo hrane. In ljubeča žena zbere skupaj še ono malo, kar je bilo v hiši, in se poda na bojišče, da pomaga z okrepčili svojim dragim. Ko je prispela na bojišče, je boj za Dečić divjal najhuje: pa ni se zmenila zato, ampak je hodila med vrstami in iskala svojega moža. Mislila je pač, da se bo mož laže bojeval in bo bolj varen, če bo ona pri njem. V trenutku pa, ko je dospela že skoro do njega, je počilo iz trdnjave in žena se je zgrudila v prsi zadeta na tla. Sedaj pa leži tu blede in slaba in zdravnik ima le malo nade, da bi ostala pri življenju. Pa njej sami ni na tem: „Hvala Bogu, da krogla ni zadela njega; bilo bi ga mnogo bolj škoda kakor mene!“ — —

Med drugimi tudi šest učiteljev čaka na ozdravljenje. S ponosom bodo lahko pozneje pokazali deci svoje rane, ko jo bodo učili zgodovine in ljubezni do domovine.

Grozne so rane, na katerih trpe nekateri ranjenci. Od časa do časa pa prineso vojaka, čigar rane so še strašnejše, kakor vse, ki si jih videl do sedaj. Toda ravno to je ponos teh ljudi: čim strašnejše so rane, tem bolj je vesel ranjenec, tem bolj so ponosni njegovi sorodniki.

Strašne so bolečine, v katerih umirajo Črnogorci. Ampak brez strahu gledajo junaki smrti v obraz, brez vsakega boleznega vzdihla ali glasu bijejo smrtni boj. Ob smrtni postelji pa slonijo njih sorodniki tiho in mirno, brez tarnanja in jadicovanja, brez vidne žalosti, brez joku. Človeku mora pretresti dušo vse to zatajevanje, ta moč in to junaštvo!

* * *

Zunaj pa zvonijo venomer zvonovi in vabijo k pogrebu. Počasi se med petjem premika mrtvaški sprevod po ulicah. Spredaj koraka deček s črno-prevlečeno zastavo; za njim zbor polodraslih mladencev, ki pojo žalne pesmi. Nato stopa častitljiv starček-duhovnik s križem v roki in zraven njega cerkvenik, ki nese v eni roki svečo, v drugi pa vihti staro kadilnico. Zadaj pa neso mrliča; v beli leseni rakvi počiva, pokrit z mrtvaškim prtom, le obraz ima nepokrit. Sorodniki neso na ramah rakvin pokrov, ki ga šele v zadnjem trenutku, v grobu samem, pokrijejo na rakev. Pred malo kapelico položijo rakev z mrličem na tla. Nato spustijo mrtveca v grob v odprti krsti, kakor so ga prinesli. Pogrebni obred, ki traja precej dolgo, se začne. Duhovnik poje mo-

Bojno polje pri Podgorici.

litve in pogrebci mu odgovarjajo; vmes pa žene tiho plačejo predse. Ko so končane molitve, vzame duhovnik pripravljeno čašo z vinom in oljem in med molitvami oblije mrliča. S tem je cerkveni obred končan in duhovnik se odstrani. Nato se spusti eden izmed pogrebcev v grob; mrliču še enkrat lepo naravna obleko in roke in nato vsega skrbno pokrije z belim prtom. Potem vzame pokrov in pokrije z njim krsto; žebljev pa ne zabije vanjo. Ko je opravil svoj posel, se dvigne iz jame in mrliča začno zasipati. Ker se s tem izkaže pokojniku zadnja čast, vrže vsak nekaj lopatke prsti in moli tiho molitev rajniku v slovo...

In isti žalostni prizor se ponavlja večkrat na dan in dan za dnem. Junaške Črnogorce zasipljejo in grobovi tulijo.

Bolgarski car Ferdinand in črnogorski prestolonaslednik Danilo.

Malisori.

K lepim uspehom prestolonaslednikove armade, ki je operirala okoli Tuzija, so gotovo mnogo pripomogli tudi Malisori, ki so v hrabrosti kar tekmovali s Črnogorci. Ker bomo še večkrat slišali o Malisorih in drugih Albancih, in bo Albanija v balkanski vojski igrala še veliko vlogo, ne bo odveč, če se malo natančneje seznanimo z Albanijo in njenimi prebivalci.

Albanija ni oficielno ime v turški upravi, niti enoten državni organizem, marveč le geografski in etnografski pojem za vilajete Skader, Janina in za zapadno od Ohridskega jezera ležeče dele bitoljskega vilajeta, kjer stanuje glavna masa Albancev, broječa nad 750.000 ljudi. Na tem od Črnegore do Grške segajočem ozemlju biva tudi do 450.000 Slovanov, Grkov in Vlahov (Rumunov); Turki, Cigani in Španjoli tvorijo le nekaj desetisočev. Slovanski, to je srbski, živelj v Albaniji je posebno mnogoštevilen v severnem delu skadrskega vilajeta, v ozemlju od reke Drina do črnogorske meje, kjer jih računajo do 80.000. Zato si Srbija oziroma Črnagora lastita ves desni breg Drina tudi kot zgodovinsko svojo posest, opirajoč se na naravno mejo, ki jo tvori ta reka. Na drugi strani pa je južna Albanija, to je južna polovica Janinskega ali Epir pod vplivom Grkov, tako da sega prava Albanija od Drina nekako do otoka Krfa. Albanci pa stanujejo tudi izven svojega ozemlja, namreč v Stari Srbiji in Makedoniji, koder jih je danes skoro že 500.000, in segajo preko celega Kosovega Polja noter v srbsko kraljevino. Toda ti niso tod domačini, marveč priseljenci, večidel potomci onih rodov, ki so v zadnjem stoletju moreč in ropajoč vdrli v te kraje, pregnali prejšnje posestnike Srbe ter se tako polastili zemlje in imetja. Razume se, da so ti rodovi po veliki večini (nad 90%) sami mohamedanski. Razen teh je

precej Albancev v Južni Italiji. Drugi so raztreseni po Balkanu.

Jezikovno in plemensko je smatrati Albance (Arnavte, Arbanase) — sami se imenujejo Skipetare (skip = orel; Skipetari = orlovski rod) — za potomce dveh starih ilirskih rodov, oziroma jezikovnih skupin. Severni, gorski rodovi ali Gegi se od južnih Toskov zelo razlikujejo, bodisi jezikovno, pa tudi antropološko. Dočim so severni ohranili čisto albansko kri in značaj, se južni niso mogli odtegniti tujim elementom in vplivom, zlasti grškemu in slovanskemu, vsled česar so kulturno nekoliko na boljšem. Narodni plemenski značaj zlasti severnih Albancev je izrazito bojevit. Že pod Aleksandrom Velikim je zaslovela njihova hrabrost in ta sloves jih je spremljal tudi poznejše čase. Kljub temu niti v starem, niti v srednjem veku niso tvorili skupne države, pogrešajoč širšega kulturnega obzorja: enotne narodne ideje, ki je velik državotvorni moment. Za Albanca eksistira samo njegovo

pleme, njegov rod. Zato se plemena pogostokrat niti pod vtisom zunanjih nevarnosti niso mogla združiti. Ta negativna stran njihovega „narodnega čuvstvanja“ se še tudi danes kaže.

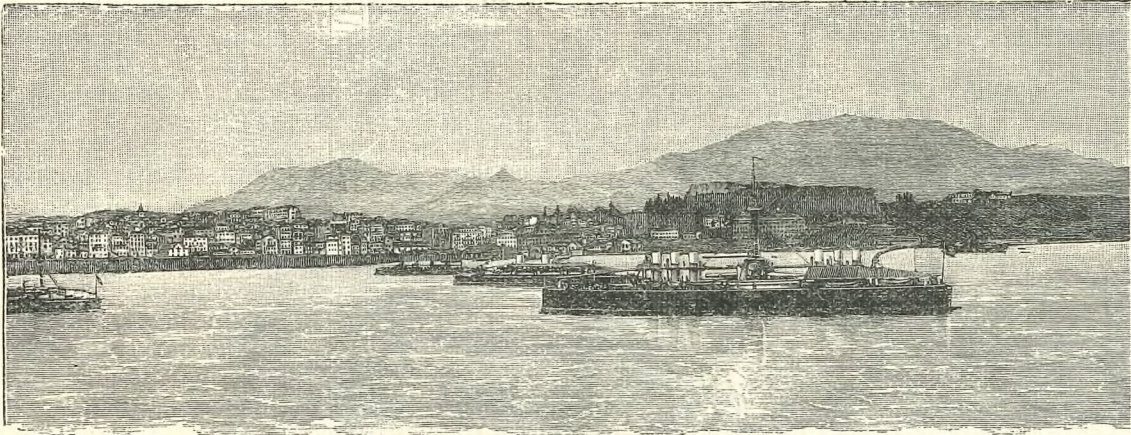
Po rimskem, bizantinskem in bulgarskem gospostvu, ki je v 10. in 11. veku segalo preko Makedonije tja gori do Drača, so Albanci koncem 12. stoletja prišli pod vrhovno oblast srbskih carov. Značilno je, da je ravno v srbski dobi Albanija dosegla najvišjo stopnjo kulture,

Turški brusač.

kar priznavajo tudi nemški kulturni zgodovinarji. O Skadru, ki so mu gospodovali vojvodi kot srbski vazali, se izrecno poroča, da je bila ta doba zanj najslabša, saj je bil poleg gospodarskega središča severne Albanije tudi ognjišče srbske kulture, ki se je razširjala tja doli do Epira. Če še pomislimo, da se je že v 15. stoletju ustanovila za severno Albanijo srbska tiskarna, torej v času, ko smo se komaj v srednji Evropi dodobra seznanili s to Gutenbergovo iznajdbo, je jasno, kako velikega pomena da je bila kulturna misija srbstva v Albaniji, ki bi se bila tudi završila z uspehom, da niso Turki vsega poteptali v prah ter za poltisočletje zavrli vsak napredek. Kmalu po katastrofi na Kosovem (1389) je padla tudi Albanija. Junaškemu Juriju Kastriotiču imenovanemu Skanderbeg, se je sicer posrečilo vsaj deloma združiti albanske rodove, s katerimi je nekaj desetletij, občudovan od cele Evrope, hrabro branil svojo domovino pred silnimi turškimi navali. Toda kmalu po njegovi smrti je tudi Albanija za vselej legla v grob. (1749, to je 20 let po popolnem propadu Srbije.)

Organizacijo „naroda“, v kolikor ne spada pod turško mestno upravo, tvorijo plemena (rodovi), to je skupina družin, ki izhajajo od skupnega pradedca. Če stanujejo vse te družine skupno na istem ozemlju (v isti vasi), tedaj tvorijo tudi politično enoto, imenovano barjak. Ako pa živi rod ali plemo raztreseno v več krajih, razpade tudi politično v več samostojnih barjakov. Vez, ki družji barjake istega plemena (n. pr. pri Miriditih ali Mirditih) je torej daljnje sorodstvo, kar zabranjuje pač medsebojno ženitev, nikakor pa ne izključuje sovraštva. Miriditi so najimenitnejši med katoliškimi rodovi. — „Mir dita“ se pravi dober dan. Baje je neki oče svoje premoženje razdelil med svoje tri sinove. Prvem je dal sedlo, drugemu sito, za tretjega ni ničesar ostalo; voščil mu je pa dober dan, „mir dita“. In ravno ta je bil začetnik rodu. Po drugi pripovedki pa je nekoč poveljnik tega rodu od sultana Murada I. dobil častni naslov „mir dita“, dober dan. Sultan ga je namreč nekega dne svaril, naj ne začne bitke, ker je bil tisti dan „nesrečni“ dan. Poveljnik je odgovoril, da je za zmago vsak dan dober, je začel boj in tudi zmagal.

Kri.

Da je turško gospostvo pogubonosno vplivalo na javno življenje albanskih rodov, je izven dvoma; že prej razcepljeno življenje se je odslej še bolj delilo. Dočim se je namreč v mestih in njihovih okolica naselila turška vlada, so se prebivalci goratih krajev, posebno pa katoliški rodovi na severu, tesno zaprli pred vnanjim svetom ter stoletja kljubovali turški oblasti. Živeči dejansko sami zase, so vso dobo ohranili svojo vero, svoje patriarhalno življenje, šege in pravo. Res je pa tudi marsikatera stran že itak divjega značaja teh rodov vsled neprestanih bojov s Turki postala še nasilnejša, kakor je brezdvomno tudi turška krvoločnost in ropoželnost vplivala na pomohamedanjene južne dele dežele. Ni čudno, da je torej Albanija, živeča pod različnimi verskimi, kulturnimi, narodnimi, političnimi in krajevnimi vplivi, postala cela zmes nasprotujočih si idej in stremeljenj.

Pomudimo se za hip pri javnem življenju katoliških malisorskih rodov. Malisori stanujejo po gorah albanskih. „Mali“ se imenuje po albansko gora, „malcija“ — gorovje; odtod Malcori, Malsori, Malisori; po naše bi jim rekli „Gorjanci“!

Škof Miriditov je mons. Primož Doczi, ki je veleugleden in vpliven mož v Albaniji, v Rimu in na Dunaju. Njegov sedež je v Oroši, pa biva večinoma v Skadru, če ni na potovanju. — O dveh sorodnih barjaskih plemena Dukadžini (Dukadžići), ki stanujejo na južnem bregu Drina, poroča nemški potopisec Siebertz, da sta si celo smrtnosovražna; kjerkoli se namreč dobijo, se s krogami pozdravljajo.

Najvišji organ plemena ali barjaka je barjaktar (zastavonoša), čigar oblast je dedna. On ureja javne zadeve svojcev, narekuje kazni, zbira davke za turškega valija in ukrepa o važnih vprašanjih (o pogodbah s tujimi rodovi), pri čemer se posvetuje z uglednimi možmi. V vojni poveljuje celemu barjaku. Nižji organi so mirovni sodniki in biriči, ki izvršujejo kazni. Večidel vsak rod ima pri turški vilajetni vladi svojega zastopnika (bülükbaši), ki posreduje med vlado in rodom v davčnih in deloma sodnih zadevah; to je edini znak sultanove oblasti nad rodovi. Sicer pa žive gorski prebivalci po svojem starodavnem nepisanem pravu (kanun Lek Dukadžinit), ki živi v ustnem izročilu skoro vseh

albanskih rodov skadrskega vilajeta in se je ohranil po nekem Leksi Dukadžinu (Dukadžiću?) sodobniku slavnega Skanderbega. Ta kanun ureja v glavnem kazensko pravo: umor, uboj, rop, ranitev, poškodovanje tujega blaga, posilstvo, zatem poročstvo in dedno pravo. Edina kazenska institucija je krvna osveta kot samopomoč, po reku: kri za kri. Izključena pa tudi ni mirna poravnava na podlagi denarne kazni in odškodnine.

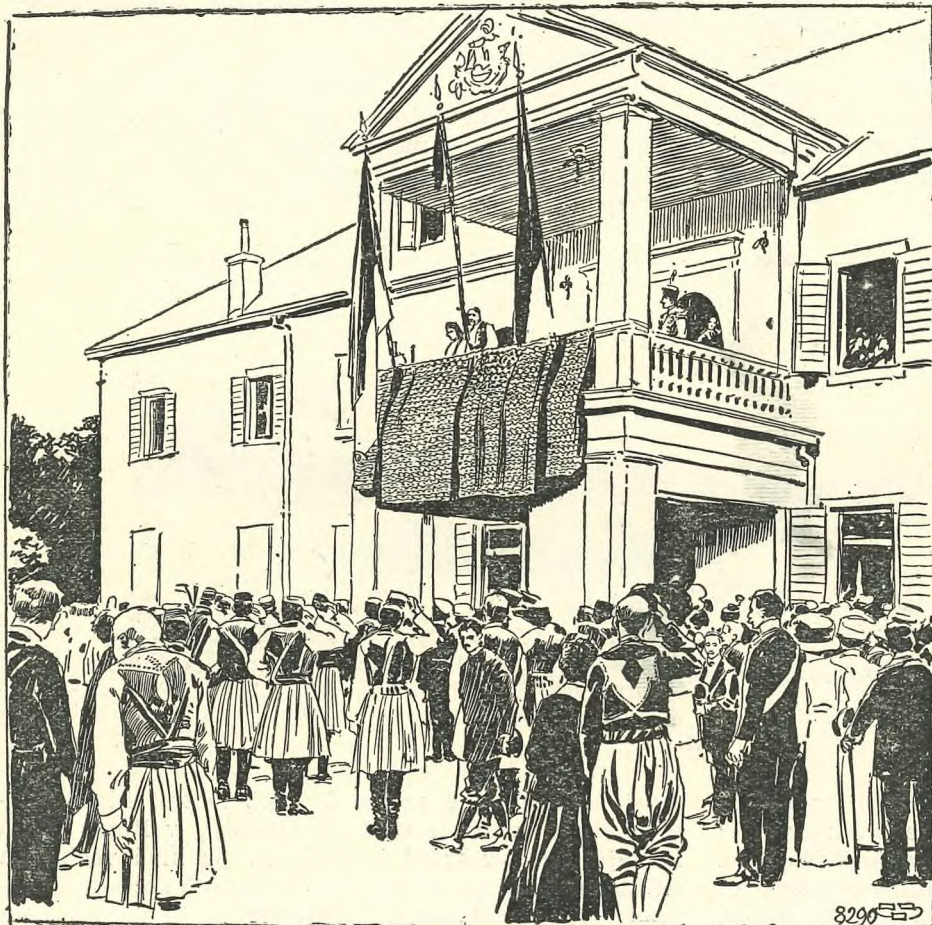
Od pamtiveka do zob oboroženi Albanec je sam svoj sodnik, ki mu je maščevanje — krvna osveta — vrhovna zapoved življenja. V nobeni deželi na svetu se ista ne izvaja s tako

krogli. Še danes se dogaja, da vsled nepremišljene dejanja enega človeka cele rodbine izginejo z zemlje. Rodbinski prepiri izzovejo večkrat krvave poboje celih rodov ali plemen. Popolno maščevanje zahteva, da se sovražniku uniči tudi hiša, polje in odvzame živina. Tudi celi rodovi se smrtno sovražijo ter naravnost v tej tradiciji vzgajajo. Če je n. pr. iz gospodarskih ozirov potrebno, da dva rodova med seboj občujeta, tedaj se mora na podlagi obojestranske pogodbe določiti nek neodvisen prostor, koder se nemoteno lahko shajata. Toda na kakem drugem kraju ali pa posebno po solnčnem zatonu se ravno isti ljudje streljajo kot psi ter si režejo vratove. Ni čudno, da ponekod velika večina moških umrje nasilne smrti; nešteto družin pa mora za vselej zapustiti svoje domove, boječ se osvete. Da vsled te zbesnelosti propada poljedelstvo in živinoreja, je umljivo, saj si marsikatera družina ne upa niti čez prag.

K ilustraciji „krščanske zvesti“ katoliških Arnavtov še te-le pojme, ki jih imajo ti ljudje o tuji lastnini in o krščanskem zakonu. Ropanje konj in živine ni sramoten posel, marveč neko viteštvo, ki mu tudi turška vlada ne sme ničesar. Tudi poligamija (mnogoženstvo) je pri Malisorih zelo pogostna prikazen, da v nekaterih slučajih jo običaji celo terjajo. Dočim pa je njihova morala do deklic zelo stroga, glede zakonske zvestobe nikakor niso natančni. (Siebertz). Kaki divjaki morajo biti šele muslimanski rodovi, ki so ravno vsled svojih grozovitosti napram ubogi raji zapletli Turčijo v marsikatero neljubo vojno.

Davtem „najtemnejšem kotu Evrope“, do skrajnosti razrvanem vsled krajevnih, plemenskih in jezikovnih posebnosti tudi verske razlike netijo sovraštvo med rodovi, tega ni treba dokazovati.

Katoliškemu severu, ki ga le na vzhodu obrobja mohamedanski živelj, segajoč tja čez Prizren, Djakovico, Peč do Gusin, stoji nasproti srednji in južni del dežele z zelo močno mešanim pravoslavnim in mohamedanskim prebivalstvom. To zadnje se razteza tudi po velikem delu Makedonije. Toda srditejši kot do muslimanov sta obe krščanski konfesiji druga do druge, pri čemer so merodajni tudi politični momenti. Dočim namreč katoliki (Malisori) simpatizirajo z Avstrijo in z Italijo (razen prekodrinskih Malisorov, ki so danes popolnoma na strani Črnogore), nagibajo pravoslavni Albanci k Srbiji, Bolgariji in Grški, kar bo tudi v bodoče vzrok političnim

Vojno navdušenje v Cetinju.

grozno doslednostjo kot v Albaniji. Vse prizadevanje katoliške Cerkve v tem oziru je brez moči. Samo gostoljubje zapoveduje Albancu, da začasno ustavi preganjanje svojega krvnega sovražnika — to je, takrat kadar se njegov sovražnik nahaja v kaki tuji hiši kot gost, oziroma če pod varstvom kake tretje osebe potuje. Albanec je dolžan svojemu rodu in krvi, da maščuje vsak umor, uboj, rop itd. s smrtjo hudodelčeve. Dočim se da n. pr. umor staršev in sorodnikov poravnati z gotovo odškodnino (okoli 700 K), je umor prijatelja ali gosta nespravljivo hudodelstvo, ki se ga mora plačati z glavo. Tudi ves rod mora paziti, da nihče v njegovem ozemlju ne uide zasluženi

bojem v deželi. Mohamedanski rodovi seveda pa stoje na strani Turčije.

* * *

Malisori so strašno bojeviti; brez puške si Malisora niti misliti ne moremo. Pastir na paši pase čredo s puško v roki, kmet orje na polju s puško na rami, celo ženske niso brez orožja. Če se Malisor poda na pot, je njegova najzvestejša spremljevalka puška. Celo v cerkev hodijo oboroženi. Preden stopijo v cerkev, pristonijo puške zunaj ob skale, samokrese pa tudi k službi božji vzamejo s seboj; in ministrant streže pred oltarjem s samokresom za pasom. Orožje je Malisoru najsvetejša stvar; če Albanec koga prekolne, pravi: „Tvoj smodnik naj se nikdar ne užge, tvoja puška naj nikdar ne zadene svojega cilja!“

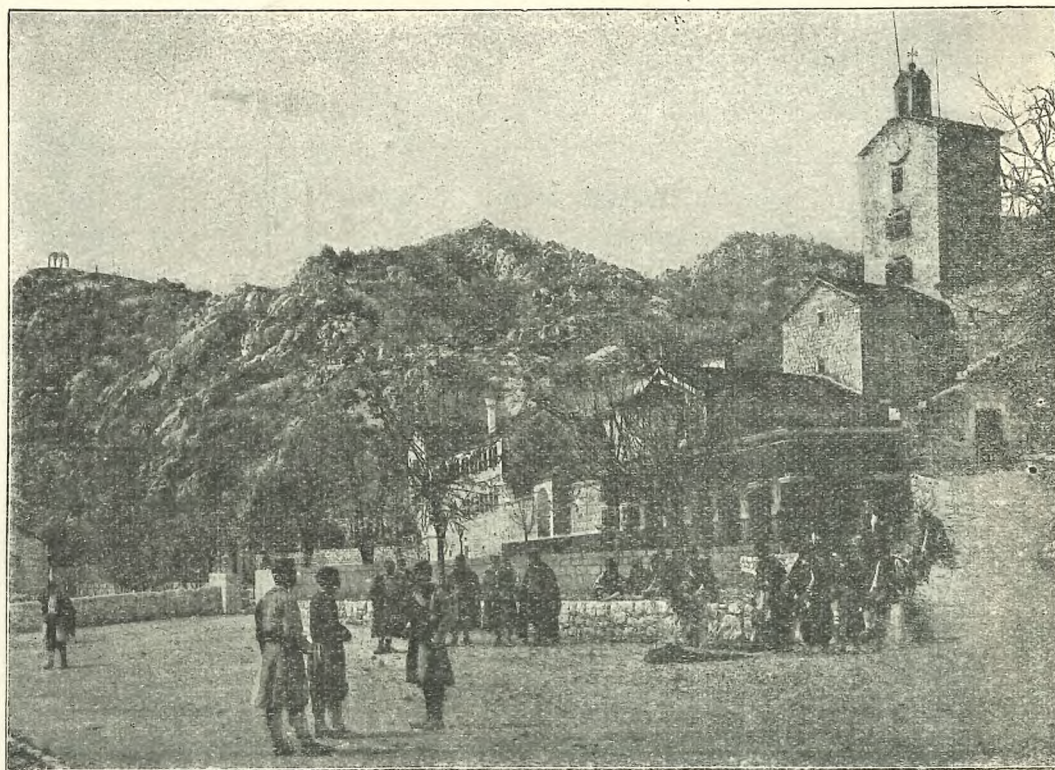
Ker je vsak Albanec oborožen, je v Albaniji zbranega toliko orožja, da baron Nopcza, ki dobro pozna to deželo, imenuje Albanijo evropsko orožarno. Kljub temu pa Albanci niso bogve kako dobri strelci; le imovitejši med njimi znajo streljati izborno. To pa radi tega, ker so patrone jako drage in jih je težko dobiti. Zato se revnejši ljudje ne morejo toliko izuriti v streljanju.

Malisor je nenavadno občutljiv in razdražljiv. Za vsako najmanjšo stvarco vzkipi in zgrabi za orožje. In niti trenutek si ne pomišlja, ustreliti onega, ki ga je razžalil, četudi se dobro zaveda, da ga čaka krvna osveta, ki bo prizadejala neizmerno gorja njemu samemu in vsem sorodnikom. Tako se lahko zgodi, da se dva prijatelja smejeta in veselo pogovarjata med seboj, toda že takoj v naslednjem trenutku zgrabi eden za puško in ustrelji svojega tovariša. Pri Albancih človeško življenje pač ni dosti vredno. Siebertz nam poroča tale slučaj: Na velikonočni ponedeljek so se Malisori v Slaku pred cerkvijo sprli med seboj. Eden izmed fantov je ustrelil prvi in v kratkem času, v katerem je domači župnik skušal posredovati med obema strankama, je bilo 17 mrtvih ali ranjenih. Ali drug slučaj: O neki malisorski deklici so raztrosili hudobni jeziki, da je govorila z nekim tujcem. Deklica se je vsled tega čutila prizadeto na svoji časti. Po službi božji je pred cerkvijo pred vsemi ljudmi slovesno izjavila, da je vse skupaj laž, potegnila samokres in se takoj ustrelila. A isti dan pa je njen brat ustrelil obrekovalca. Albanec se da popol-

noma obvladati od trenutnega razpoloženja, od svojih strasti.

Taki so Malisori deloma po svoji naravi, deloma vsled svoje vzgoje, ker jih starši že iz mladega navajajo na krvno osveto in jih učijo, da je njih najsvetejša dolžnost, maščevati svoje sovražnike in če mogoče iztrebiti njih rod. Tako se vse njihovo duševno življenje že od otroških let suče le okoli vprašanja, kako se bodo varovali in kako se maščevali. Zato je razumljivo, da so Malisori po svojem značaju, kakor piše Siebertz, „oboroženi veliki otroci“, jeznoriti, razdražljivi, nezaupljivi in praznovorni. Sicer pa so hrabri in nasproti tujcu, ki zna občevati z njimi, postrežljivi in gostoljubni.

Ena lastnost je posebno značilna zanje, to je njihova trmoglavost. Trmasti so kakor res pravi

Občinska hiša v Cetinju.

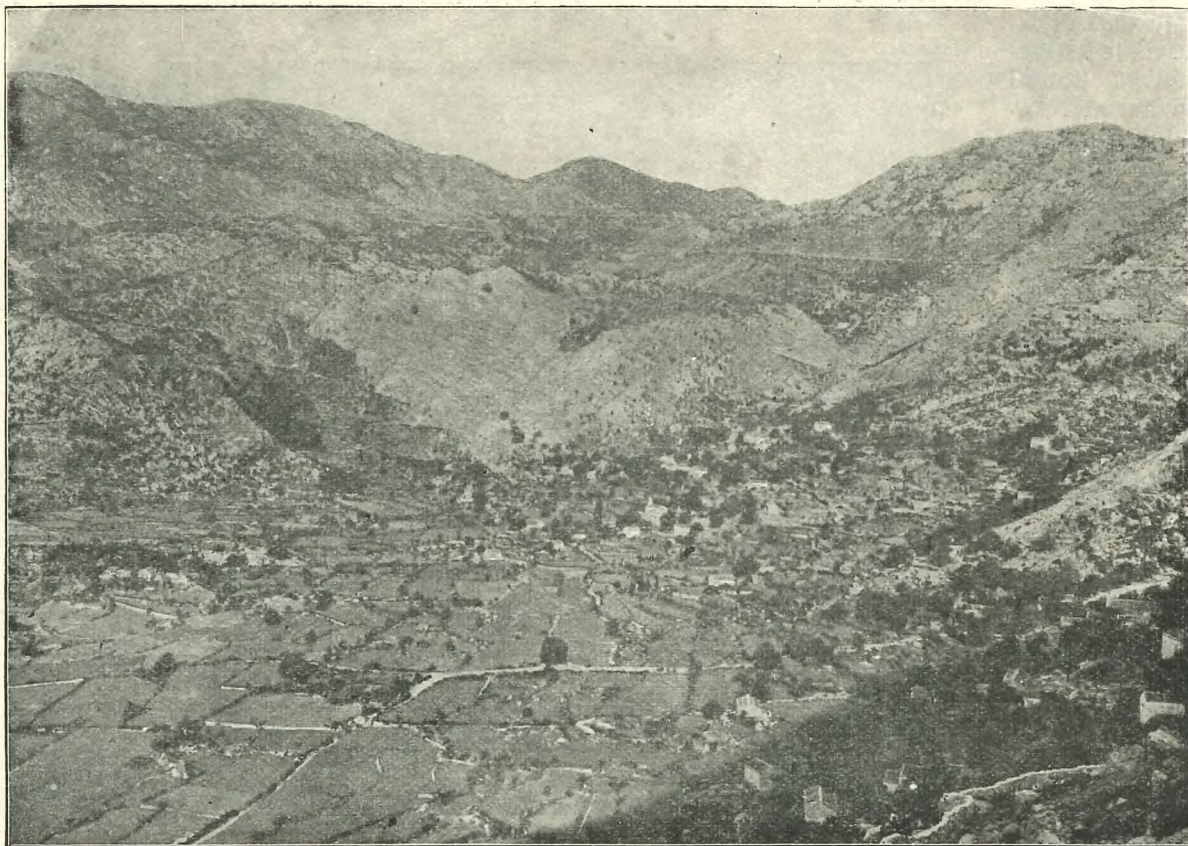
gorjanci. Ne od posvetne, ne od duhovske gosposke si ne dajo ničesar ukazovati, kar jim ni po volji. Samo en zgled! V neki vasi blizu Skadra katoliški Malisori niso bili več zadovoljni s svojim župnikom. Zahtevali so od njega, naj zapusti njihovo vas in gre nazaj v Skader. Ker župnik tega ni hotel storiti, so ga zaprli v hlev, kamor so ga zvalili pod neko pretvezo. Nato so zahtevali od skadrskega nadškofa, naj tega župnika odstavi in pošlje drugega. Sicer pa bodo imeli župnika toliko časa zaprtega, da ga odpokliče. In ko je nadškof sam prišel v vas pogajati se z njimi in zahteval, naj župnika izpuste, tega niso hoteli storiti. Nadškof je moral celo sam prenočiti v hlevu. Župnika so izpustili šele tedaj, ko jim je nadškof dal poročstvo zanj. Moral je pustiti svojega služabnika v vasi kot poroka, da bi lahko streljali nanj,

če bi se ne izpolnila njihova želja! — In ko je bil msgr. Lazar Miedia, ki so ga ljudje res ljubili in spoštovali, imenovan za nadškofa v Prizrenu, so izjavili Malisori: „Če gre msgr. Miedia res iz Skadra, ne bomo šli več v cerkev. Prišli pa bomo iz svojih gora in bomo zaprli cerkve v Skadru; nikogar ne bomo pustili noter, in hiše božje bodo ostale prazne, ker jih bomo strogo čuvali.“ Le s težavo je mogel msgr. Miedia pomiriti svoje Malisore.

Razume se, da se Malisori niso hoteli nikdar pokoriti turški oblasti; večkrat so se uprli in prizadejali Turkom velike sitnosti. V črnogorsko-turški vojski so se oni Malisori, ki prebivajo onstran Drina, postavili na črnogorsko stran. Kakih 3000 jih je po-

Dšeto Tsoku. V neki koči so dobili štiri mlada dekleta, ki so prišla koruzo trgat; ko so zagledale vojaštvo, so se zatele v kočo, toda prepozno. Divje moštvo se je vrglo za njimi, jih na nezaslišan način oskrunilo in nazadnje umorilo.

Katoliška cerkev breguških in mateških krajev je bila najlepša hiša božja med Malisori; sad dolgoletnega truda in žrtev; zanjo so prispevali bogati hribovci, pa tudi najrevnejši prebivalci; siromašne žene so žrtvovale svojo obleko, samo da so mogle prispevati k lepšanju hiše božje. Ob žetvi je tudi najrevnejši prinesel svoj dar za cerkev, čeprav je vedel, da s tem trga kruh od ust svojih otrok. Sedaj je ta cerkev, ki so jo dvignili milijoni potnih kapljic

Iz skadske okolice.

magalo Črnogorcem. Vendar pa niso ves čas ostali zvesti in zanesljivi zavezniki. Pa tudi katoliški rodovi, ki prebivajo dalje proti jugu, so se dvignili v korist Črnogore, dasi tega spočetka niso nameravali; hoteli so ostati mirni, toda Turčin, v naprej pijan zmage nad Balkanom, jih je z žarečim železom zbadal, da so se dvignili proti njemu.

Esad paša, ki je hitel Skadru na pomoč, je namreč svoje čete peljal skozi malisorske pokrajine Bregu in Mates. In grozodejstva, ki so to pot zaznamovala, so strašna, vnebovpijoča, so taka, kakor jih zmore edinole Turek. Vse, kar je nudilo streho človeku ali živali — vse je bilo izplenjeno in požgano. Največ sta trpela malisorska rodova Ded Tsoku in

in krvavi žulji bednega ljudstva, kup pepela in kamenja! Turško vojaštvo je vdrlo v cerkev, strgalo s sten in oltarjev podobe, križe, kipe, svečnike ter vse razbilo in poteptalo; kar je bilo iz srebra in drugih kovin, so vzeli s seboj, ostalo uničili. Nato so se postavili krog cerkve in toliko časa streljali nanjo, da je začela goreti.

Oropane svečnike in druge cerkvene predmete so vojaki v Skadru prodali nekemu krščanskemu trgovcu. Po skadrskih ulicah so vojaki vlačili obleko Malisorov in vpili: „Kdo kupi hlače Dšeto Tsokov?“

Malisori so se maščevali in napadli zadnje čete Esad paševe armade, ki so nekaj dni pozneje marširale v Skader. Dva bataljona so skoro popolnoma uničili.

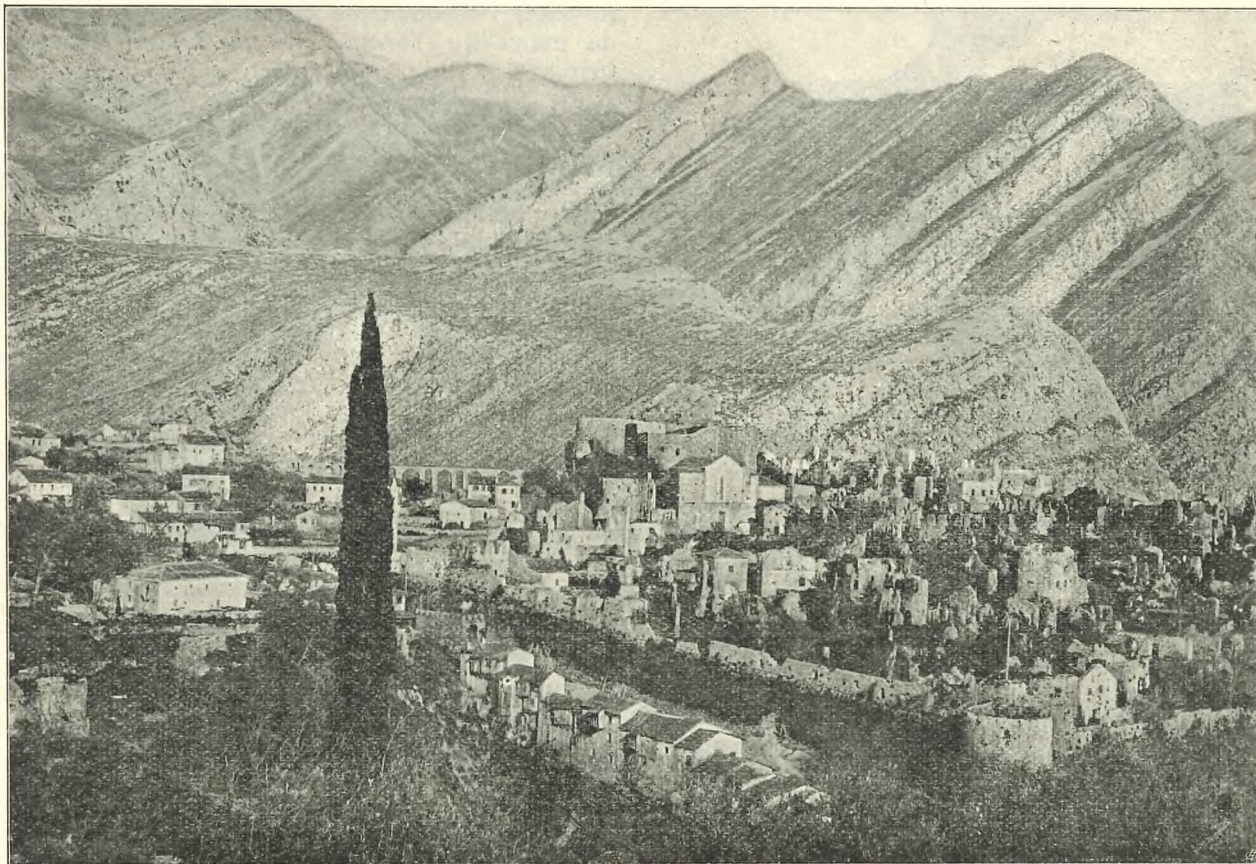
Južna armada.

General Martinović je prevzel težavno nalogo, na zahodni obali Skadrskega jezera prodirati proti Skadru, napasti mesto od zahodne ali južne strani in zadrževati sovražnika toliko časa, da se od severne strani približa prestolonaslednik Danilo. Nato naj bi obe armadi skupno skušali zavzeti mesto.

Skader in Skadrsko jezero.

Skader leži na jugovzhodu Skadrskega jezera. To jezero meri 262 kvadratnih kilometrov. Dolgo je

gorice, po drugih verzijah celo do Spuža. Vendar se pa ogromna apnenčeva stena, ki je obdajala jezero od vseh strani, ni mogla trajno ustavljati neprestanemu izpodjedanju ter je počila, vsled česar je nastala reka Bojana. Ta reka odvaja toliko vode, da se je površina jezera znatno znižala in so se skrčili bregovi. Na osušenem ozemlju so nastala najrodovitnejša polja, ki seveda spomladi ali ob daljšem deževju še vedno mnogo trpe vsled povodnji. Ob takih slučajih naraste jezero do dvojne svoje velikosti, namreč do 500 kvadratnih kilometrov površine. Bazar v

Pogled na Bar, črnogorsko pristanišče.

nad 40 km, široko nad 14 km, globoko pa povprečno 10 m. Izredno veliko ima Skadrsko jezero otokov, namreč 35. Ker gre po sredini jezera turško-črnogorska meja, pripada nekaj otokov tudi Turški, največji in najlepši pa Črnigori. Jezero je zelo bogato na ribah; leta 1906. so n. pr. izvozili 117.000 kilogramov rib v vrednosti 50.000 kron. Največ rib iz Skadrskega jezera se odpošlje v Srbijo, Italijo in Avstro-Ogrsko. Ribji eksport v Turčijo je zelo majhen. Samoobsebi je umevno, da so vsi črnogorski ribiči tudi lovci ter imajo v čolnu navadno poleg ribiških priprav tudi puško, da ob ugodni priliki na obrežju ali v zraku ustrelje kako divjačino. Da je bilo Skadrsko jezero za časa Rimljanov mnogo večje kot je sedaj, je dokazano. Takrat se je raztezalo skoro do sedanje Pod-

Skadru je ob takih časih tri metre pod vodo. Odtok Skadrskega jezera, reka Bojana, spada deloma k Črnigori, deloma k Turčiji ter tvori južnovzhodno mejo med Črnogoro in turško državo.

Neki potopisec nam Skader takole opisuje:

Pot, po kateri se najlažje dospe v Skader, pelje iz Trsta v Bar, iz Bara po železnici v Virpazar in od tu s parobrodom v Skader. S tovarišem pa sva izbrala pot iz Kotora preko Cetinja in Rijeke v Virpazar in to radi tega, da sva si obenem ogledala en del Črnogore. Omenjam naj tudi, da naju je spremljal na tej poti frančiškan Albanec, ki se je po dokončanih bogoslovnih študijah na Tirolskem vračal v svojo domovino. Bil je rodom iz Široke, kako uro in pol od Skadra. A mati, brat in sestra so bivali v Skadru.

To znanje, ki sva ga napravila na poti, nama je bilo zelo koristno, ker smo si v spremstvu frančiškana in njegovega brata, čevljarja v Skadru, dodobra ogledali Skader in njega okolico. V Virpazarju pa smo dobili učitelja, ki poučuje na frančiškanski šoli

Danilo.

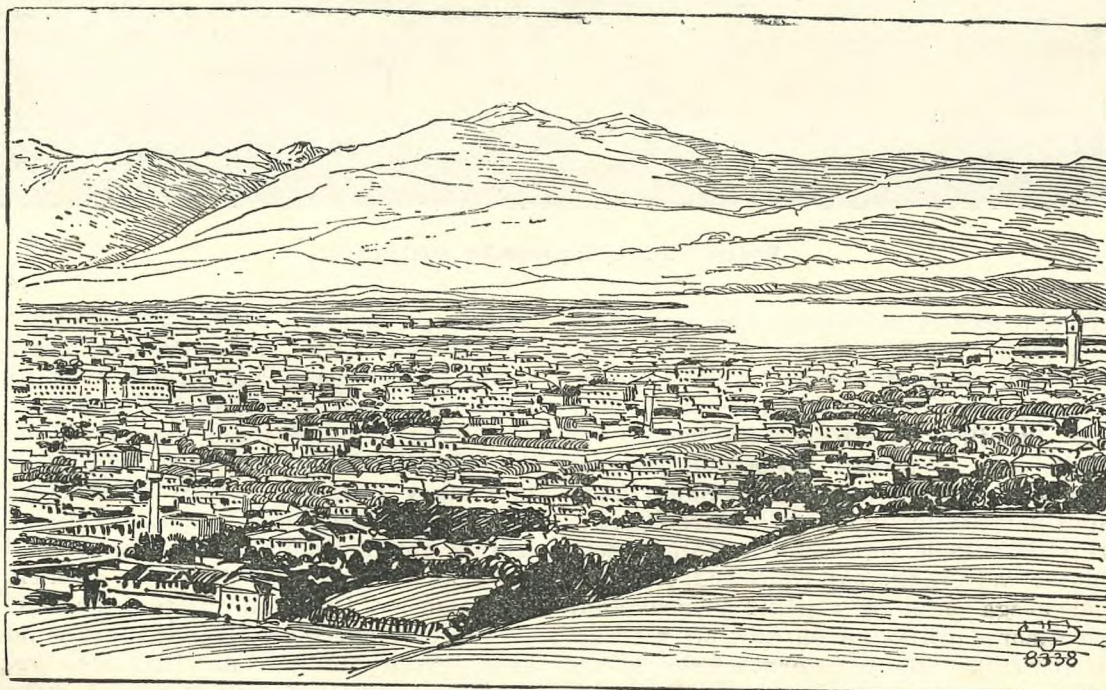
v Skadru. Tako smo se ob štirih v Virpazarju vsedli na parobrod, ki je last laške družbe „Compania d'Antivari“, ki plove po Skadrskem jezeru pod črnogorsko zastavo.

Ko smo odrinili iz Virpazarja, so privezali našemu parobrodu še dva dobro naložena čolna. Vprašal sem mornarja, kaj vozimo, in odgovoril mi je, da koruzo za Podgorico, ki se bode izkrcala v Plavnici. In res, po jako počasni vožnji obstane parnik precej daleč od brega. Na ladji se zasliši klic „Plavnica“, a če se še tako oziramo okolu sebe, Plavnice ne vidimo. Plavnica ostane skrita precej daleč v notranjosti in k parobrodu pripeljejo samo čolni, da vza-

mejo ljudi in blago. Izkrcanje se je izvršilo hitro, tovorna čolna s koruzo so odvezali in parobrod je krenil proti Skadru.

Ko smo se že nekaj ur vozili, naju opozorita naša sopotnika na stolpe in minarete, ki so se le nerazločno videli v daljavi. Bila so to prva znamenja, da se bližamo Skadru. Obenem nas je učitelj opozoril na bele lise, ki so se videle na pobočju gorovja na južni strani. Bili so to vojaški šotori na pobočju Taraboša. Taraboš je hrib, ki ni ravno visok, ima le 570 m, a zelo strma pobočja. Na pobočju smo videli tudi cesto v smeri proti vrhu, ki pa je naenkrat prenehala. Učitelj nam je razložil, da je cesta popolnoma nova in še nedograjena in da jo grade premožni Skadrčani na svoje stroške. Bali so se namreč že tedaj v Skadru, da izbruhne vojska s Črnogoro; da napravijo Taraboš, to predstražo Skadra proti Črnigori, za obrambo sposobnejši, so začeli graditi cesto.

Nestrpno smo pričakovali, da ugledamo cel Skader pred seboj, dasi je bila vožnja lepa in nam je čas ob razlaganju učitelja in patra frančiškana hitro potekal. Naenkrat se parnik ustavi. Vsled premajhne globine parnik ne more pluti v Skader, ampak mora obstajati, če ima Skadrsko jezero več ali manj vode, bližje ali bolj daleč od Skadra. Ko smo se mi vozili, je bilo jezero jako plitvo; obstali smo daleč zunaj na jezeru in zato tudi iz parnika nismo videli celega Skadra. Ko je parnik pristal, so prišli čolni, da nas popeljejo v Skader. Pričelo se je pogajanje za plačilo. Čolnarji, skoraj izključno sami Albanci, so stavili zelo pretirane zahteve in bilo je dobro, da sva imela s tovarišem Albanca za sopotnika. Kako znajo tam doli na jugu človeka odreti, se je videlo takoj tu. Na ladji je bil tudi neki laški trgovec s svojo ženo. Ta dva sta plačala za prevoz v Skader ravno še enkrat toliko, kakor

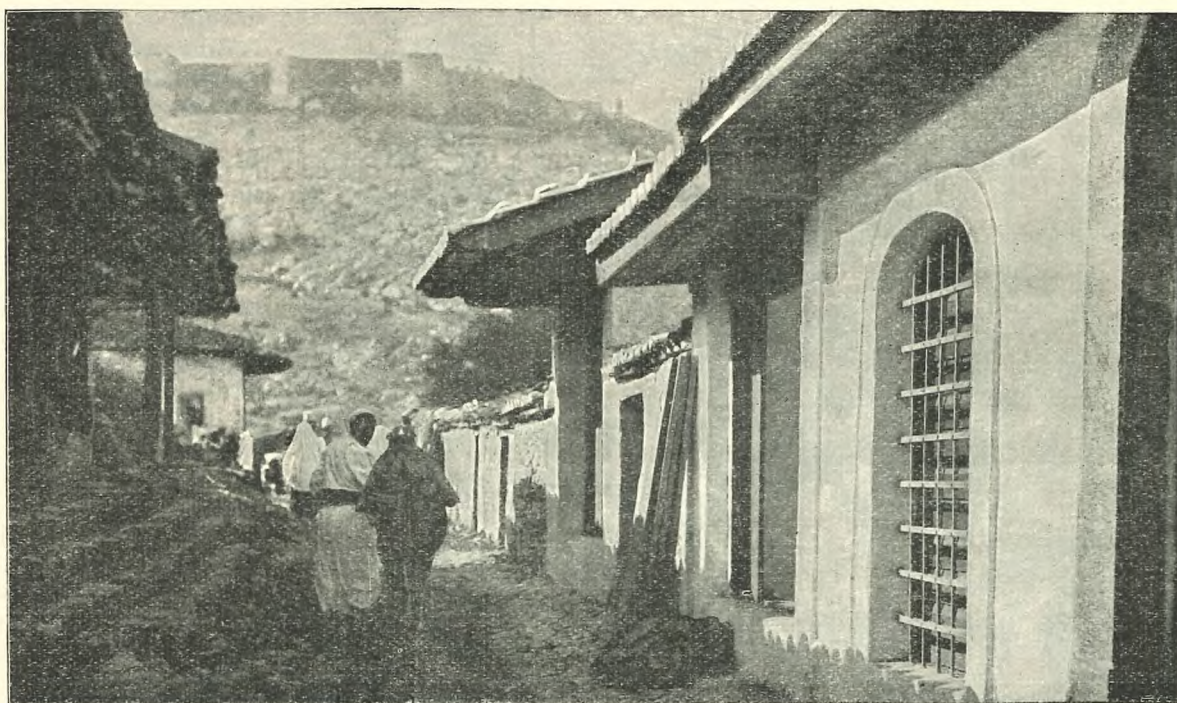

Pogled na Skader.

mi vsi štirje. Ko smo se pogodili za ceno, smo vstopili, in krepki in izurjeni veslači so nas peljali mimo male cerkvice sv. Magdalene in obrnili v Bojano, odtok Skadrskega jezera. Tu smo zagledali pred seboj dogano, carinski urad, na svoji desni strani pa nekaj novozgrajenih stebrov za novi most čez Bejano in paromlin. To je čisto navadni mlin na dva kamna, ki ga goni parni stroj najstarejšega ustroja. Mleli so tedaj samo koruzo za turško vojaštvo, ki se je bojevalo v gorah z Albanci. Na levi strani na obrežju smo pa videli velike kupe sena, ki so ga stiskali za turško konjenico. Ko smo stopili na kopno, smo se podali na carinski urad. To je veliko, iz štirih sten in strehe sestojече skladišče. Preiskali so nam prtljago, medtem ko sta dva uradnika pregledala naše potne liste. Ker sva bila s prijateljem Avstrijca,

nega voza in je poskočila; že se je tudi turški jezdec valjal po prahu, mula pa je dirjala po cesti proti jezeru. To jahalno produkcijo svojega tovariša so ostali vojaki spremljali s pravim azijskim krohotom.

Splošni vtis turškega vojaštva na nas je bil sila žalosten. Ne samo, da je bila starost vojakov jako različna, poleg sivolasih si videl čisto mlade fante, ampak med belimi vojaki videl si pomešane tudi zamorce. Obleka in obutev bila je pri večini sila pomanjkljiva. Vojaki že delj časa niso dobili plače; vsled tega so prodajali kruh in drugo hrano, ki so jo dobili, sami so pa kradli po bazarju, kakor so mi pripovedovali albanski trgovci. Srečala sva s prijateljem nekega dne večjo kolono trena. Naloženo je imela koruzo, koruzno moko in riž. Vozovi so bili še precej podobni našim vojaškim vozovom, ali

Skadrška ulica.

nas niso posebno nadlegovali, bolj strogo so postopali z Albanci, najstrožje pa s Črnogorci.

Izpustili so nas, potem ko sta si uradnika zapisala naša imena, a ne v kako knjigo, ampak na kos starega, zmečkanega papirja; sedli smo na voz, da se peljemo v mesto. Bilo nas je z voznikom šest na vozu, ker je prisedel tudi brat patra frančiškana. Komaj so mali konjiči premaknili voz iz mesta, že smo zavozili v blato, kjer smo tudi obtičali. Poskali smo doli in šli peš, da smo prišli na trdo cesto, ki pelje iz bazarja v mesto. Potem smo sedli zopet na voz; to je bila kočija, s kakršno so se pri nas vozili pred 100 leti. Peljali smo se mimo turškega pokopališča in vojaškega taborišča. V tistem času je bil radi vstaje Malisorov Skader poln vojaštva. Na poti proti mestu so nam prihajali nasproti turški vojaki na mulah. Šli so k jezeru živali kopat in napajat. Ena teh muhastih živali se je ustrašila našega čud-

konji z vprego vred so bili jako slabi. In kako malomarni so turški vojaki, se je videlo ravno tu. Enemu izmed konj se je odlomila podkev. Vojak skoči doli, pobere kamen in mu odbije še drugi del. Razumljivo je, da ta konj ni prišel daleč, posebno v deželi, kakor je Albanija, kjer sploh cestá nimajo. Eno je bilo pa skupno vsem, njih sovraštvo do tujca, ki je vsem sijalo iz oči. In ako danes slišimo o grozodejstvih in požigih turškega vojaštva, bode to tisti lahko razumel, kogar so kdaj zadeli srditi pogledi turškega vojaka; že ti pogledi povedo, da so ti ljudje vsega zmožni.

Prišli smo najpreje v mohamedanski del Skadra. V Skadru biva kakih 20.000 mohamedancev, ki so po krvi večinoma Albanci. Največja stavba v mohamedanskem delu je serail, palača, v kateri stanuje vali. Poleg stanovanja za valija je v serailu tudi sodnija in vojašnica. Pred serailom je veliko dvorišče,

na katerem so se ravno vežbali turški vojaki. Stari serail leži na levi strani ceste, na desni so pa takrat ravno gradili novi serail, veliko obširno poslopje. Sicer ne vidiš v turškem delu drugega kakor mošeje in prodajalne, ki so obenem tudi delavnice in kavarne. Vse drugo je zakrito očem po visokih in močnih zidovih, ki obdajajo hiše in zakrivajo ali orientalsko razkošnost, ali pa nam nepoznano brezmejno revščino.

Iz mohamedanskega dela Skadra pridemo v krščanski del. V Skadru je okoli 8000 katoličanov in okoli 2000 pravoslavnih, ki prebivajo skoraj izključno v tem delu. V krščanskem delu se nahajajo tudi hoteli — v celem Skadru pa je le eden, ki pravzaprav zasluži to ime —, nadalje konzulati in albanske šole. Vzrok, da se hoteli in konzulati nahajajo v

učiteljev; med njimi oni, ki sem ga gori omenjal. Ti učitelji so se šolali v Avstriji in jih plačuje Avstrija. Poučuje se na šoli v albanskem in nemškem jeziku. Še važnejši pa so učni zavodi jezuitov. Ti vzdržujejo s pomočjo, ki jo dobe iz Avstrije in Rima, ljudsko, meščansko in trgovsko šolo, gimnazijo in bogoslovnico. Žal, vlada v tem zavodu, kakor mi je zatrjeval neki skadrski Albanec, katerega brat se šola pri jezuitih, Avstriji ne posebno prijazen duh. Patri so pač večinoma Italijani in spadajo tudi, kolikor je meni znano, pod laško provinco. Lep zavod, kateremu se obeta še lepša bodočnost, imajo pa šolski bratje iz Strebersdorfa pri Dunaju. V tem zavodu se šolajo sirote in v posebnem oddelku brezplačno sinovi barjaktarjev (poglavarjev) gorskih rodov in drugih uglednih Albancev z gor. Bile so počitnice, ko smo si ogledali ta zavod; a bilo je dosti dečkov v zavodu, ki so žalostno pohajali po vrtu. Ravnatelj zavoda, zgovoren Dunajčan, nam je povedal, da so to sinovi onih rodov, ki so se takrat vojevali s Turki, in vsled tega niso mogli k staršem na počitnice. Od tod njihova žalost.

A Skadra ne bi videl, kdor bi si ne ogledal bazarja; to je oni del mesta, ki služi izključno trgovini in obrti. Skadrski bazar obstoji iz več ko 2000 kolib, ki so vse na kupu. Ena koliba se drži druge in le ozke ulice vodijo skozi. Kdor si hoče ogledati ljudstvo, kakoršno je v Skadru in njega okolici, ta mora obiskati bazar v sredo ali soboto, ko je tržni dan. Tedaj pridejo velike množice ljudstva iz okolice in prineso ali na hrbtu, ali na oslih in mulah, ali pa pripeljejo na dvo-kolesnih vozovih, v katere je vpreženih po par volov, svoje pridelke, da jih prodajo in

Prevažanje Črnogorcev in Črnogork čez Skadrsko jezero.

krščanskem delu, je neprimerno večja snaga, ki vlada tu. V tem delu stoji nadškofijska katedrala, velika, okoli in okoli z visokim zidom obdana stavba. V notranjosti obzidja se nahaja še tudi nadškofijska palača, ne veliko, a notri jako lepo urejeno poslopje. Nedaleč od katedrale se dviga frančiškanska cerkev s frančiškanskim samostanom. Tudi ta cerkev je, kakor katedrala, še primeroma nova. Ko sem si jo ogledoval, je ravno neki Dunajčan slikal stranski oltar. Čudno se mi je zdelo, kako pride Dunajčan slikat v Skader. Uganka je bila hitro rešena, ko je povedal spremljajoči pater, da so skadrške cerkve in šole delo avstrijske vlade, ki ima protektorat nad katoliškimi Albanci. Avstrijska vlada dá denar, avstrijska vlada pošlje nemške slikarje.

Frančiškani imajo tudi javno ljudsko in meščansko šolo, na kateri poučuje tudi šest svetnih

si nabavijo raznih hišnih potrebščin. Tu v bazarju dobiš vse, kar more poželeti srce tamkajšnjih domačinov.

Skadrške utrdbe.

Skader sicer ni nobena trdnjava v modernem smislu, ki bi bila krog in krog obdana od fortov. Vendar pa ima mesto, kar se tiče obrambe, naravnost idealno lego. Leži v ravnini, ki je odprta proti severu in se razprostira med jezerom in strmo se dvigajočim gorovjem. Na južni strani se naslanja na skoro 150 m visok, utrjen mestni grad Razafa, ob čigar vznožju se skoro 200 m široka reka Bojana združi z Drinaso, rokavom reke Drin. Malo prej pa se združi Drin z reko Kiri, ki obtoka vse mesto z gradom vred. Mestni bazar veže z zahodno obalo jezera lesen most, ki je narejen čez Bojano;

enak most pelje iz Tabaki, onega dela mesta, ki leži pod gradom, čez Drinaso v predmestje Bakćelik, kjer se združita cesti iz Leša in notranje Albanije. Kdor je gospodar trdnjave Razafa, obvlada tudi oba mostova in s tem mesto Skader od južne strani; od te strani vdreti v mesto, je skoro nemogoče, ali vsaj jako težavno.

Dostop do te trdnjave je vsakemu tujcu strogo prepovedan; tudi vali sam tega skoro nikdar ne dovoli. In vendar je nekoč skadrski vali pustil v Razafo tujca, nekega tržaškega inženirja. Vali je namreč nekoč bil v Trstu in se je posebno zanimal za one čudodelne naprave, s pomočjo katerih človek celo strašno strela dobi v svojo oblast. Sklenil je tudi v Razafo na smodnišnici napraviti strelod. Delo je poveril nekemu premetenemu Tržačanu. Strelod je bil kmalu gotov in paša je teško pričakoval nevihte. Ko so se zbrali oblaki nad trdnjavo, se je podal paša z vsem svojim spremstvom na kraj blizu trdnjave, da bi mogel bolje opazovati vpliv strelod. In res ni trajalo dolgo in smodnišnica je z velikanskim pokom zletela v zrak; trdnjava pa je bila močno poškodovana. Če bi bila v smodnišnici shranjena predpisana zaloga smodnika, gotovo bi od vse trdnjave ne bil ostal kamen na kamnu; toda od turških oblasti se ne more zahtevati, da bi se strogo držale predpisov. Tako nesreča še ni bila prevelika. „Izvrstni“ tržaški inženir jo je „vsled važnih opravkov“ pravočasno odkuril domov, skadrski Turčini pa so se tolažili z besedami; „Allah je velik in naš paša je neumen — neki gjaur ga je potegnil.“

Sovražnik napade lahko mesto od dveh strani: po ravnini od severa ali pa od zahoda z gore Taraboš; v obeh slučajih ima še-le v drugi vrsti opraviti s trdnjavo Razafo. Gotovo pa so Turki v sedanji vojski severno stran mesta dobro zavarovali z žicami, okopi in drugimi varnostnimi napravami. Vrhtega je kake 4 km široka ravan, ki se razprostira med reko Kiri in jezerom, od mestnega gradu oddaljena komaj 5 km, tako da jo grajski topovi z granatami in šrapneli popolnoma obvladajo. Prestolonaslednik Danilo, ki je s svojo armado prodiral proti Skadru od severne strani, je zadel tukaj, kakor je bilo pričakovati, na jako hud odpor.

In kje leži Taraboš? Zahodno Skadrskega jezera od Sutormanskega prelaza, ki veže Virpazar in Bar, pa notri do Bojane se vleče pogorje, visoko nazadnje do 800 m; južni del se imenuje Mali Krojs. Ta gorski hrbet se naklanja proti jezeru tako

strmo, da je komaj prostora za mala kmečka sela in je za silo izpeljana slaba kolovozna pot. Na tej strani je prodiranje za vsako armado silno težavno. Veliko bolj zlozna je zahodna stran, ki se polagoma znižuje proti morju in sega včasih 4 do 5 km daleč v nizino. Cesta, ki gre na zahodni strani iz Ulčinja do Oboti — do sem po Bojani še vozijo parniki — in nato po severnem bregu reke Bojane pelje v Skader, je še precej v dobrem stanu in za silo porabna tudi za vojaške vozove. In skoro natanko 5 km zahodno od skadrskega gradu se dviga na vrhu imenovanega pogorja strma kepa Taraboš (570 m). Kaka 2 km vzhodno od najvišje točke pa se gorovje nenadoma v pravem kotu zavije proti severu in se naklanja jako strmo proti Bojani, ravno zraven mostu, ki drži čez reko. Ves ta gorski hrbet se po najvišjem hribu imenuje Taraboš; na severni strani ga obdaja Skadrsko jezero, na vzhodu in jugu pa široka reka

Skader in Taraboš.

Skutari = Skader, Fluß = reka, Straße nach Podgoritza = cesta v Podgorico, Grenze = meja.

Bojana. Kdor hoče torej od zahodne strani zavzeti Skader, mora na vsak način preje zasesti Taraboš in nato ob jezeru in ob Bojani prodirati proti omenjenemu mostu.

Na avstrijski specialni karti sicer tod niso znamenovane nobene utrdbe in po berolinski pogodbi (1878) so utrdbe na obeh straneh reke Bojane naravnost prepovedane. Kakor bomo videli, pa so Turki tudi ta trikot med Bojano in jezerom, ki je že po svoji legi velevažen za obrambo mesta, v zadnjem času dobro utrdili.

Ker ima Skader izvrstno naravno lego, se je v zgodovini sovražnikom že večkrat jako trdovratno ustavljal.

Že v rimskih časih je bila tukaj obmejna trdnjava. Pod srbskim gospostvom je mesto najbolj cvetelo in takrat so sezidali trdnjavo Razafa; l. 1386. je prišlo mesto pod benečansko oblast. Tudi Skander-

beg, ki je sicer Albanijo osvobodil turškega jarma, je pustil Skader Benečanom. L. 1462. je Skader podlegel Turkom, l. 1474. se je bil za mesto hud boj. 80.000 Turkov je dolgo oblegalo mesto in ga obkolilo od vseh strani. Kristjani v mestu so strašno trpeli; 2000 jih je umrlo od lakote in žeje. Ko so v obupu godrnjali in zahtevali, da se mesto vda, je beneški poveljnik Loredan pokazal nase in rekel: „Tukaj je moje meso, kdor je lačen, naj se nasiti!“ In ljudstvo je nato junaško prenašalo vse trpljenje, dokler ni prišla pomoč in rešitev. Toda že l. 1478. je poslal sultan Mohamed II. 300.000 mož pred Skader.

Črnogorke se peljejo vojakom na pomoč.

Mesto se je branilo z izredno hrabrostjo; pri enem samem naskoku je padlo baje 100.000 Turkov. Sovražniki pa so mesto oblegali dalje, dokler jim ga niso v miru, ki se je sklenil 26. januarja 1479., odstopili Benečani. In v Skadru so zavladali Turki in stara srbska trdnjava Razafa je postala grad turški.

Boji za Taraboš.

General Martinović je zbral v Baru svojo armado. Dne 9. oktobra 1912 je začel prodirati na črti med morjem in Skarskim jezerom in operirati proti Tarabošu, ki je ključ do Skadra. V začetku ni naletel

na noben poseben odpor, Črnogorci so turške kule ob meji zavzeli večinoma z naskokom, v boju na handžare in bajonete.

Desno krilo Martinovićeve armade je v sredo zjutraj (9. oktobra) odkorakalo od Klezne in po kratkih bojih zavzelo kraje Katrkola, Vladimir in Šos; ravnatako si je z lahkoto osvojilo tudi utrdbe okoli Celestina in Gorice. Dve turški kuli ob reki Bojani sta se precej trdovratno upirali, posebno ene Črnogorci dolgo časa niso mogli zavzeti. Turška posadka kule na noben način ni hotela zapustiti, artilerije pa ni bilo blizu, da bi jo razdejala. To je ujezilo nekega

črnogorskega vojaka. Pogledal je okoli, če bi kje našel kaj slame; pa ni je bilo. Toda ni si dolgo pomišljal; slekel je svojo srajco, jo navil okoli dolgega droga in zažgal. Nato je planil proti kuli, čeprav je močno pokalo iz turških pušek, in porinil goreč drog v streho. Kmalu je Turkom začelo goreti nad glavo, bili so primorani kulo zapustiti. Zdaj pa se je zgodilo nekaj čudnega! Črnogorci bi bili mogli, skriti za skalami, vse Turke lepo postreliti drugega za drugim, ko so bežali iz stražnice. Toda, kakoršni so že Črnogorci, ko so videli Turke pred seboj, se niso mogli obvladati, pustili so streljanje in z golimi handžari planili na sovražnika. Seveda jih je v tem padlo mnogo. Pa kaj se brigajo za to! Da se le morejo spoprijeti s Turkom v boju na nož! — Turške pozicije pri Rasovacu in Lipovini je črnogorska infanterija zavzela po precej hudem boju in imela precejšnje izgube. Zastavonoša sabljskega bataljona, Marko Vurić, oče osmih sinov, je bil pri tem napadu zadet v glavo in se je zgrudil na tla. Hitro je pograbil zastavo njegov najstarejši sin in se spustil z njo proti sovražniku; a tudi ta je padel. Ravnotako se je zgodilo drugemu sinu. Vsi bratje, kar se jih je bojevalo v istem bataljonu, so drug za drugim pograbili za zastavo, kakor hitro je padel zastavonoša; padel je oče in sedem sinov je umrlo na bojišču. Le eden — je bil težko

ranjen; pa tudi ta je v bolnišnici na Cetinju umrl na petih dobljenih ranah.

Medtem je levo krilo južne armade prodiralo ob desnem bregu Skadrskega jezera do Pet Uvala in skozi Krajina do vasi Crkla. Turki so se borili tu z veliko trdovratnostjo, šele po večurnem boju so se umaknili z velikanskimi izgubami. Nato so Črnogorci zasedli višine med Vrhom in Skadrskim jezerom. Ko je po vroči bitki nastopila tiha noč, je mlad Turek, poveljnik neke turške pozicije, prijahal na konju proti črnogorskim četam in glasno pozival črnogorske oficirje, če se hoče kdo z njim boriti. Neki črnogorski častnik, star veteran, se je ponudil.

Sijala je svetla luna. Nasprotnika potegneta sablje in se bijeta, popolnoma po predpisih dvoboja. Črnogorski veteran je dobil le malo rano na rami, Turku pa je presekal čelo, prerezal vrat in zadal mnogo ran na prsih in rokah.

Do 11. oktobra 1912 se je prebila Martinovičeva infanterija nekako do črte Kamnički Most—Katrkola, Skja—Pet Uvala. Nato je prodirala dalje in dosegla črto Zogaj—Muričan—Oblika—Belaj. Belaj leži že onstran Bojane. Z višin, vzhodno od Belaja, so Turki hoteli ovirati prodiranje črnogorskih čet pri Muričanu in so z vso silo obstreljevali črnogorsko artilerijo, ki je ravno zavzemala svojo pozicijo. No, črnogorsko topništvo je dobro odgovarjalo in kmalu prisililo turško, da je utihnilo. Nato je pehota z jurišem naskočila sovražno postojanko in zapolnila dva topova. En bataljon je zasedel zavzete višine in Črnogorci so napravili iz 12 m dolgih tramov za silo lesen most čez Bojano.

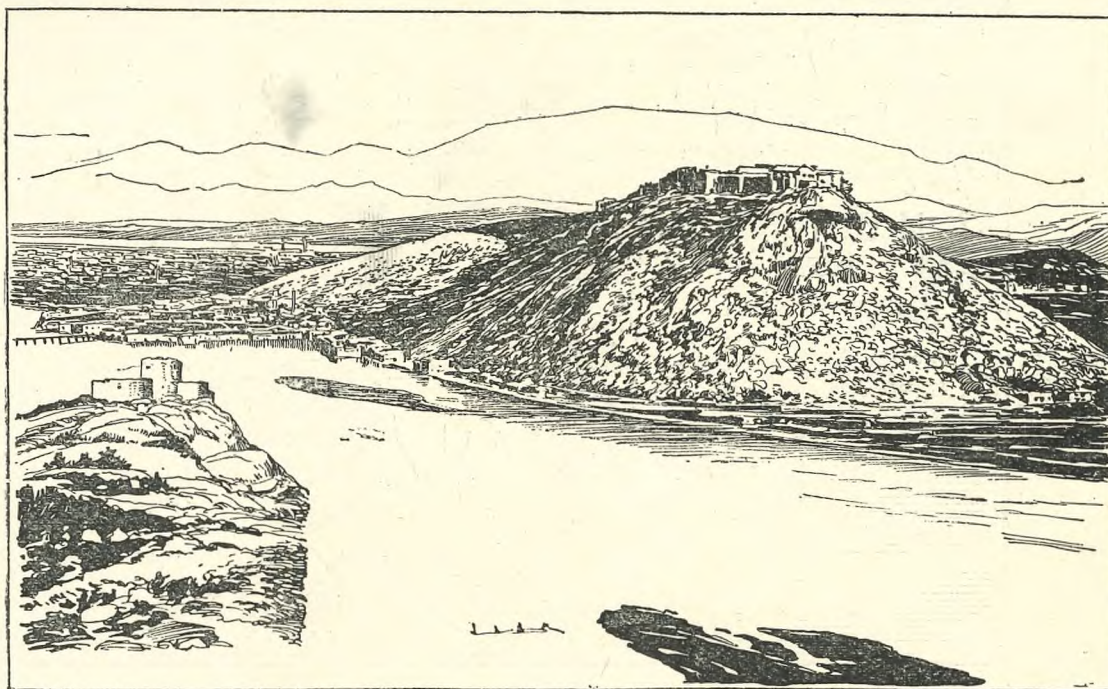
Črnogorec, ki je pri tem jurišu zaplenil turško častniško sabljo, je v cetinjski bolnišnici o svojem junaštvu pripovedoval takole: „Pripravljali smo se ravno za napad. Tisti trenotek pade tik pred me granata in se razletel. Učinek je bil grozovit. V hipu nisem ničesar videl: čutil sem, kako me je nekaj dvignilo v zrak več metrov visoko in me potem vrglo nazaj. Onesvestil sem se. Ko sem se zopet zavedel, sem opazil, da so naši Turke

potisnili že nazaj, a ti so se pripravljali za nov naval. Krog mene je ležalo vse polno ubitih tovarišev; torej se je meni še najbolje godilo, ker sem čutil, da sem samo na levi nogi ranjen. Bolelo me je zelo in čutil sem polne opanke vode, a nisem imel časa, da bi dalje mislil o tem ali pogledal rano, kajti bližal se je nov turški naval.

Razvilo se je ljuto streljanje, ki se je pa kmalu umaknilo boju z bajonetom. Nastavil sem svoj bajonet turškemu častniku, ga prebodil in mu vzel sabljo. Tisti trenotek se je poleg mene teško ranjen zgrudil moj brat (ki je tudi v bolnišnici ležal poleg njega), obenem pa so se Črnogorci začeli umikati. Zadetih sem hotel brata na ramo, da ga ponesem izven bojne črte. Ko sem se nagnil, sem čutil, da sem iz puške ranjen v pleča in da mi vsled izgube krvi iz rane na nogi vedno bolj pešajo moči. Vendar sem zadel brata in ga nesel kakih 300 korakov; nato sem

se pa z njim vred zgrudil na tla in se onesvestil. Ko sem se zopet zavedel, sem bil že v sanitetnem vozu in na potu v bolnišnico. Prva misel mi je bila moja turška sablja, ki je ne dam za noben denar. Kajti nobeden drug v mojem plemenu se ne bo mogel pohvaliti, da je ubil turškega častnika in mu vzel sabljo.“ — — —

Pri bojih okoli Zogaja je črnogorska bojaželjnost, nestrpnost in slavohlepnost povzročila hudo nesrečo. Lešnjani (kakor smo že omenili je črnogorska armada razdeljena po posameznih plemenih, oziroma krajih, tako da so vsi vojaki enega bataljona večidel v bližnjem ali daljnem sorodstvu ali pa vsaj sosedje) so se hoteli na vsak način izkazati kot junake in so skupaj s ceklinjanskim bataljonom sklenili osvojiti trdnjavo Taraboš. Ta zadnji svoj pohod so pa plačali s smrtjo.

Skadrsko jezero.

V temni noči so se previdno plazili proti gradu in mu prišli blizu do 1500 korakov; tedaj pa njih vrste naenkrat oblije luč reflektorjev turških ladij, ki stoje na Skadrskem jezeru, in z dveh strani se vsuje nanje ogenj iz topov. Ogenj so sipali nanje s trdnjave, z gradu in od zadaj z ladij. Strašni trenotki! A junaki niso odnehali: gotovo smrt pred očmi, so planili na najbližje šance in jih tudi zavzeli. Toda z višjih šanc so deževale krogle kakor gosta toča in Črnogorci so padali kakor klasje pod srpom. Ako bi ne bila noč, bi niti eden ne bil odnesel žive glave. Rešilo se jih je tako malo, da se mora reči, da lešnjanskega bataljona ni več.

Vzrok tej usodepolni nočni ekspediciji je bilo njihovo junaštvo, ki jim ne dá pokoja in pa želja Črnogorca, da svoje pleme proslavi pred drugimi. Nekateri pa pripovedujejo, da je bil vzrok tudi ta,

ker je kralj Nikola v svoji knjigi „Nova kola“, ki jo je posvetil črnogorskim plemenom, grajal Lešnjane v teh-le stihih:

„U sto boja i megdana
Poginulo sto Lešnjana.“

(V sto bojih in bitkah
poginilo je sto Lešnjanov.)

Zato so sedaj Lešnjani hoteli „gospodaru“ pokazati, da niso najslabši med vsemi. A sreča jim ni bila mila — polovica njih plemena je ostala na onih pečinah in s svojo smrtjo zapečatila pismo svojega junaštva. Mnogo je rodbin, ki jim je v tem boju padel zadnji potomec. Ker so si, kakor že rečeno, vojaki enega bataljona v sorodu, je naravno,

noč, ko niso spali. Pa nič ni pomagalo: poveljnik postavi straže in sam prvi leže v travo, kjer je bilo polno vode. Isto so storili vsi drugi. Nekaj časa so čutili, kako jih nekaj hladi, nato pa so zaspali in spali do jutra. In ko so jih zjutraj zbudile straže, ker so se bližale turške čete, tedaj ni imel nihče časa misliti na to, če je moker, ali če se bo prehladil.

Da bi Črnogorci Taraboš mogli zavzeti z naskokom, ni bilo niti misliti. Zato se je brigadir Mitar Martinović resno začel pripravljati za artilerijski napad, ko se je enkrat približal Tarabošu na 5000 ali 6000 korakov. Zato je po 12. oktobru 1912 nastopila precej dolga pavza, ki je bila potrebna, da so mogli Črnogorci dokončati vse priprave za uspešen napad na Taraboš. In to ni majhna stvar! Treba

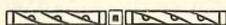
Zemljevid k črnogorsko-turškim bojem.

W = v, Bosnien = Bosna, Bilec = Bilek, Cattaro = Kotor, Antivari = Bar, Adriatisches Meer = Jadransko morje, Wirbasar = Virpazar, Shjevna = Cijevna, Montenegro = Črnagora, Sabljak = Zabljak, Tusi = Tuzi, Kalkandeh = Kalkandelen (Tetovo), Prisrend = Prizren, Kolasin = Kolašin itd. Druga imena je popraviti po tekstu.

da se v nevarnosti ne zapuste in tvegajo življenje drug za drugega.

Črnogorci so v bojih pred Tarabošem morali trpeti veliko pomanjkanje in marsikje premagati hude težave in ovire. Tako so pripovedovali ranjenci, da so tri dni bili brez kruha. Kar so imeli od doma s seboj, je hitro pošlo pri hitrem maršu proti Tarabošu. Kamorkoli so prišli, je bilo dosti mesa, kuhnega in pečenega, a kruha skoro nikjer, tako da so tri dni živeli ob samem mesu. Pa tem se je še dobro godilo! Bilo jih je mnogo, ki kak dan sploh ničesar niso dobili. Zlasti veliko so trpeli vojaki vsled hudega deževja. Tako je neki oddelek prehitela noč na ravnem polju. Dež je lil, da je bilo veselje. Naprej niso mogli, šotorov niso imeli, vsi pa so bili tako utrujeni, da niti stati niso mogli. To je bila že tretja

je preskrbeti za vsak dan po 50 do 200 krogel za en sam top — kakoršen je pač kaliber —, poskrbeti za vozove, popraviti ali napraviti ceste, da se more dovažati municija itd. Da si bo mogel vsak predstavljati teškoče takih operacij, naj navedemo nekaj datov o teži krogel in topov. Za havbico (21 cm kaliber) tehta kroglja (granata — šrapnel) 80 do 100 kg, za topove (kaliber 12 cm) 16 do 18 kg, za topove (15 cm kaliber) okoli 30 kg. Havbica sama pa tehta 5500 kg in ravno toliko tudi možnar (kaliber 23 cm). Če vzamemo, da vsaka havbica vstrelji na dan 80 krat, tedaj tehta strelivo, ki ga je treba pripraviti, za en dan in za en top, 6400 do 8000 kg, in za vse štiri črnogorske havbice 25.600 do 32.000 kg. Slabo vreme pa gotovo ovira vsako operacijo. In vreme je Črnogorcem hudo nagajalo.

Uničen črnogorski bataljon.

Lešnjani se bližajo v temni noči trdnjavi na Tarabošu, ko jih naenkrat obsije luč reflektorjev turških ladij s Skadrskega jezera.

Vojska na Balkanu.

Turki se pripravljajo.

Ko smo čitali poročila o pripravah Turčije za vojsko, o navdušenju ljudstva, bi bilo moralo biti človeka kar strah za uboge balkanske državnice.

V Carigradu so dijaki zasmehovali Grke in Bolgare; že 7. oktobra 1912 so vpili po ulicah: Doli s členom 23! Burno so zahtevali vojsko. Pridružilo se je polno drugega ljudstva in cela tolpa se je valila pred porto, zasedli so vrata in dvorišče; vrata so morali služabniki zapreti. Stotnija vojakov je zastoj skušala priboriti si dohod do porte, dijaki so jih

novo palačo Jildis-Kiosk, sultan je govoril z balkona in hvalil množico, ker je prevzeta ljubezni do domovine. Sprejel je v avdienci zastopnike demonstrantov in rekel, da trdno upa na zmago, da želi, naj Bog ščiti domovino. „Otroci moji,“ je rekel nazadnje, „domovino in nas vse zaupam varstvu Boga.“ List „Sabah“ je izjavil, da bo Donava kmalu zopet meja turškega cesarstva, kajti to je naravna meja otomanske države. Pred hišo ministra za zunanje zadeve, Noradungiana, so demonstranti vpili: Vojsko

Naskok na utrdbe pri Tuziju.

kričavo pozdravljali, častnikov na konjih niso pustili naprej. Šele druga stotnija je napravila red. Nazadnje sta se morala pokazati veliki vezir in pa mornariški minister, govorila sta ljudstvu in mu obetala, da bo vlada storila svojo dolžnost.

Društvo Staroturkov je pozvalo vlado, naj nikar ne čaka na kako konferenco, temveč naj takoj začne z vojsko; pri zborovanju — navzočih je bilo 2000 ljudi — so sklenili podpirati vlado, ako ugotovi njihovim željam. V grškem in bolgarskem konzulatu v Periški so pobili okna, bolgarskega Ferdinanda so psovili z bastardom, dobro zanje, da ga ni bilo tam; neki govornik je zahteval razvitje prorokove zastave za sveto vojsko. Podali so se potem pred sulta-

hočemo, ne pa konferenc. In minister je odgovoril z okna: Pomirite se, še je pravica na svetu. Pred angleškim poslaništvom so vpili živio na Anglijo, razgrajali so pa pred poslaništvom in konzulati balkanskih držav.

V Brusih v Mali Aziji se je zbralo do 50.000 ljudi, da so demonstrirali za vojsko. Podali so se na grobove sultanov in prisegli, podati se v boj. Teden pozneje so uprizorili podobne demonstracije v Bajrutu v Siriji, prepevali so narodne pesmi po ulicah, nosili okoli turške zastave in tudi zastavo prorokovo; množica je narastla nazadnje na 30.000.

A ne samo po ulicah so vpili, tudi po časopisih; pomagalo jim je inozemsko časopisje, zlasti

nemško in madjarsko, niso mogli prehvaliti Turčije, v nebo so kovali njeno armado in njene poveljnike, s slastjo so ponatisnili vsak članek, ki naj bi označeval turško moč in s tem obenem pogibelj balkanskih držav. Niso mogli skrivati svojih čustev, svojega sovraštva do Slovanov. Neki madjarski list je pisal: „Vsi prijatelji miru in reda na Balkanu morajo iskreno želeli, da Turki odbijejo naval balkanskih držav. Turčija bo tedaj gotovo proizvedla obetane reforme in se preporodila. Mnogo slabše bi pa bilo, če bi zmagale balkanske države.“

O vrhovnem poveljniku turške armade, Nazim-pašu, čitamo tedaj v nemškem časopisju: Imajo ga za enega najboljših in največjih vojaških strokovnjakov. Dolgo časa je bil adjutant von der Goltz-

voluciji se je odlikoval zlasti kot predstojnik 3. armadnega inšpektorata v Erzingjanu, bil je naslednik Zeki-paša. Odložil je pa zaradi mnogih težkoč in ovir to poveljništvo ter se podal na mesto Torgut-paša v Albanijo kot general in vrhovni poveljnik. Leta 1910. je poveljeval eni izmed armad, ki so imele pod poveljstvom von der Goltz-paše velike vojaške vaje južno Odrina — svet mu je bil torej v sedanji vojski dobro znan. — Hvalili so ga, da zna voditi velike vojaške zборе z največjo gotovostjo.

O turških pripravah so že okoli 10. oktobra 1912 trosili Turki sami sledeče vesti: Dosedaj je zbranih do 250.000 mož na bolgarski meji, mobilizacija v Evropi je končana. Mobilizacija malo-azijske armade hitro napreduje in bo končana v par dneh. Veliko

Rdeči križ odnaša ranjence z bojišča.

paše. Posebne zasluge si je pridobil kot armadni poveljnik v Odrinu in kot šef infanterijskega oddelka v vojnem ministrstvu. Pod staro vlado so ga zaradi nekaterih njegov izjav — govoril je jako odkritosrčno — degradirali, pet let je bil zaprt v Erzingjanu — v turški Armeniji —, Mladoturki so ga zopet dvignili.

Vojni minister je bil že 1. 1909, julija meseca 1912 so mu zopet podelili to čast in malo pred izbruhom vojske ga je imenoval sultan za vrhovnega poveljnika turških armad.

Abdulah-paša je eden najstarejših in najbolj zaslužnih generalov iz dobe turškega sultana Abd-ul-Hamida. Bil je predstojnik vojaškega kabineta Abd-ul-Hamidovega in njegov generalni adjutant. Več let je bil zaupnik in adjutant v. d. Goltz-paše; po re-

azijskih čet se pripelje po parnikih čez Črno morje ali pa po anatolski železnici. Število azijskih čet znaša 150 do 200 000 mož, tako da bo v malo dneh zbranih na evropskem bojišču 400 do 450.000 mož, torej skoro pol milijona. (Vse to se je izkazalo popozneje kot neresnično.) Da je pa šlo Turkom precej trdo, nam poročajo istodobna poročila; pravijo namreč, da so poklicali v vojsko neopravičeno tudi nemo-hamedane, stare 30 do 40 let; nekateri so bili stari do 50 let, a Turki so kar rekli, da jim ne verjamejo. A v isti sapi zopet izjavljajo Turki, da bo v dveh tednih zbranih pred Odrinom nad pol milijona vojakov. Pisali so: Vsak dan pride iz Male Azije 30 vlakov po 25 vagonov. Z vsakim vlakom se pripelje 10 do 12.000 rezervistov, ki se podajo k štirim armadnim zborom, zbranim proti Bolgarom.

Preroki.

Kakor pred vsako vojsko, so se tudi tedaj oglašali preroki, skoro brez izjeme vsi v prilog Turčije, malo jih je imelo pogum in pa dosti razsodnosti, privoščiti tudi kristjanom kako dobro besedo. Pruski ge-

Nazim-paša, turški vojni minister.

neralni lajtnant Hoffmeister se je izjavil takole: „Najmočnejši, najbližji in najnevarnejši sovražnik Turčije je Bolgarija, ki se je v preteku zadnjih let čudovito dvignila. Že dolgo vrsto let se pripravlja na boj s Turčijo in ko sem bil spomladi l. 1910. tam, so govorili o vojski kot o nečem, ki se razume samoobsebi. Srbija in pa Grška, ta s svojimi ‚zgodovinskimi‘ zahtevami po Epiru in Kreti, se mi zdita veliko manj nevarni, Črnogorci pa sedijo v svojih gorah in morejo le težko ven.

Turška armada se je v zadnjem času izredno dvignila, v vsakem oziru, a napravila je veliko napako, začela se je mešati v politiko, hotela je vsiliti svojo voljo sultanu samemu. V koliko je razjedena po politiki, ne morem presoditi, zdi se mi pa, da bodo v slučaju nevarnosti naprotstva utihnili. Povsod se je odlikovalo turško vojaštvo kot izvrstno orodje.“ In kakor bi res videl v bodočnost, pravi Hoffmeister nadalje: „Celo pod slabim vodstvom, slabo oborožen in izvežban, napol izstradan, zna turški vojak, če ne zmagati, pa vsaj umreti.“ In to mu moramo pustiti, to je pokazal tudi sedaj. Tem častnejša torej zmaga Slovanov, če so premagali tak material.

„Računanje glede moči in števila ima malo pomena, zlasti ne v tem slučaju. V resnici je vse drugače kakor na papirju.“ Govori potem o možnostih in pravi, kakor so to seveda rekli tudi vsi drugi strokovnjaki, da se mora vreči Turčija najprvo z vsemi mogočimi četami na najnevarnejšega sovražnika, na Bolgare, druge da bo potem lahko premagala. — To je tudi napravila, a ravno tu je imela smolo. Tudi Bolgari so se ravnali po principu: da na glavnem bojišču ne moremo biti ni-

kdar dovolj močni, in da je pripadla Bolgarom glavna naloga, najtežja naloga, to je vedel vsak že od začetka. Vendar pa so tudi drugi izredno častno rešili svojo nalogo, pogledjmo samo na Srbe, akoravno so Turki rekli pred vojsko, da smatrajo samo Bolgare za resne nasprotnike, drugih pa da se bodo otresli kot sitnega mrčesa —. Nazadnje pravi, da Avstrija nikakor ne sme prepustiti, da bi katera slovanskih držav preveč narastla na škodo Turčije, drži torej s Turki.

Neki nemški list primerja moč obeh strank in pride do zaključka, da sta glede števila obe precej enako močni; pravi pa nadalje: Brez dvoma je pa Turčija pred balkanskimi državami glede vojaškega materiala. Turški vojak je vztrajen, z malim zadovoljen, trezen, poslušen, hraber. „In posebno Srbija in Bolgarija, ti nekdanji vazali Turčije — kako zaničevanje zveni iz teh besed! —, bodeta čutili, da je turški vojak ljut in ne pozna nobenega usmiljenja.“ Kako jim gre vkup!

„Poudarjati moramo tudi to, da je turški vojak vsled neprestanih notranjih nemirov navajen na vojskovanje in zna prenašati vse nadloge in da torej zanj bitke niso nič nenavadnega in novega.“ — Čudno le, da se jim je pri Lozengradu in pri Ljule-Burgasu zdelo vse tako nenavadno in novo, da se tega pogleda niso mogli navaditi in so se rajši obrnili nazaj proti Carigradu.

„Glede armad balkanskih držav omenimo, da se je le bolgarska povzpela na precej moderno stopnjo, a tudi ona bo morala pokazati šele v boju, če je porabna. Srbska, črnogorska in tudi grška armada so pa kljub hvali in slavi malenkostne igračice, če jih primerjamo s turško, in Turčiji ne bo težko, jih pošteno naklestiti. Vrhtega ima otomanska armada to prednost, da ji je dovoz živil in municije popolnoma zagotovljen, o Srbiji in Bolgariji se pa to ne

Abdulah-paša.

more trditi; zalog pa najbrže tudi nimajo zadostnih.“ O grškem brodogradu pisec tega članka sploh ne govori. Zapisano je pa, da ga je spisal vojak; mi tega ne moremo verjeti.

V nekem dopisu iz Soluna čitamo, da so bili turški vojaški krogi popolnoma svesti si zmage; za

resnega nasprotnika so smatrali samo Bolgare. Trdno so bili prepričani, da bo lahko premagati nasprotnike; način, kako naj postopajo v tako zamotanem slučaju — če bi imeli boriti se z vsemi štirimi državami —, so jim dobri vojskovodje, njim na čelu v. d. Goltz, že davno določili („Tagespost“, 8 oktobra 1912). Vendar pa opozarja dopisnik, da duh v armadi ni tak, kakor bi si ga Turki želeli, zlasti ker služi v vojski tudi veliko kristjanov.

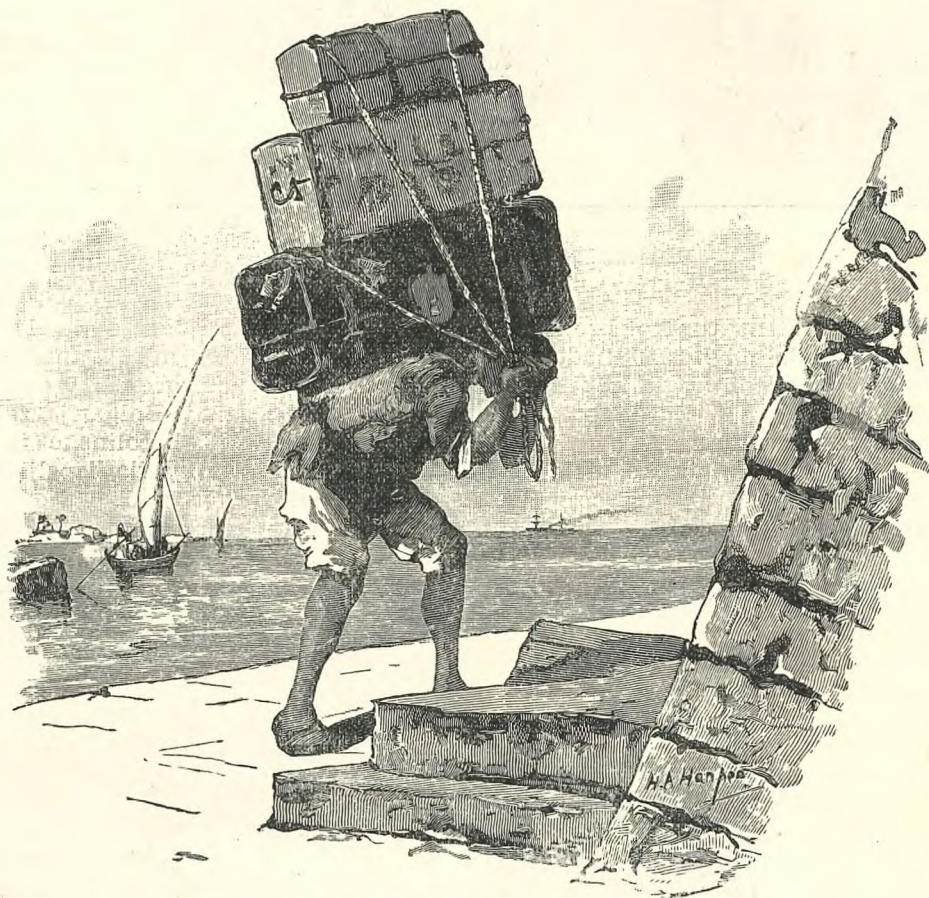
Mohamedanski duhovniki v Solunu so označevali vojsko proti nevernikom, obljubljali, da bo kmalu razvita sveta zastava prerokova, navdušenje je rastlo. Vendar so pa skoro vsi premožnejši rezervisti, kristjani in mohamedani, porabili ugodno priliko in se odkupili od vojaške službe za 40 turških funtov (à 22 kron); da so le v petih dnevih plačali, pa je bilo dobro. Saj so v Solunu skoro sami trgovci in tem vojskovanje ni všeč.

V onih razburjenih dneh je sultan sam pisal v Solun na poveljnike albansko-makedonskih čet, jih hvalil in zopet spominjal na hrabre prednike in izjavil nazadnje: Potomci Osmanov! Gotovo ne bodete slabši od Vaših bratov v Tripolitaniji in borili se bodete do zadnje kaplje krvi, da ne pride niti ped naše zemlje v posest sovražnikov. Jaz, Vaš gospod, bom v vojski sam med Vami. Mi vsi raje umremo kakor da bi kdaj dovolili, da trpi dobro ime plemenitega otomanskega naroda.

Skoro nikjer ni toliko strank kot v Solunu, a sedaj, ko je bilo treba iti v boj zoper „kletega gjavra“, so se vsi zedinili, uničiti je treba krščanske države, ena sama misel navdaja ves mohamedanski svet tukaj, „podjarmiti zopet polumescu ves Balkan“. Voščili so nekemu generalu, ki je odhajal s svojimi četami v Džumajo ob bolgarsko-turški meji, srečo in mnogo uspehov; odgovoril je: „Veseli smo, da se enkrat maščujemo za poniževanja in izzivanja, ki smo jih morali pretrpeti zadnje dni. Dolgo časa smo se vadili v potrpežljivosti. Ljudstvo in armada hočeta vojsko. In naš pravični boj bo imel en sam velik uspeh. Osvojili si bomo zopet cel Balkan. Prišel je dan pravice in maščevanja.“ — Prišel je res, a ne tako, kakor si je dobra duša to predstavljala —. Torej, kakor vidimo, samo ena misel: Zopet si podjarmiti kristjane in jih uničiti! Da bi kdo mislil kaj na to, kar je porta obljubovala lahko-vernici Evropi, o tem ni govora.

Tudi na morju so prerokovali Turkom srečo. V listu „Zeit“ (17. oktobra 1912) je neki višji mor-

nariški častnik razmotrival približno tako-le: Turško brodovje bo odšlo v Črno morje in ščitilo desno krilo turške armade, odhajajoče proti severu. To nalogo je imelo tudi v rusko-turški vojski 1877/78. Govorili so tudi, da bo odrinilo takoj pred bolgarski pristanišči Varno in Burgas in bo tako zabranilo nadaljni dovoz municije, oprave itd. iz ruskih pristanišč. Če nastane vojska, bo pristanišči lahko zaprlo in jima povzročilo veliko škode. Dokler Rusija ostane nevtralna, se turškemu brodovju ne more skoro nič pripetiti. — V teh točkah je oni častnik zadel —. Glede nastopa proti Grški pa pravi nadalje: „Ker je Turška sklenila z Italijo mir (16. oktobra 1912), se bo

Hamal.

Nosači so v Carigradu zelo potrebni, ker so nekatere ulice tako zelo ozke in strme. Zelo so močni, marsikdo nese 6 do 8 stotov. Včasih jih gre več skupaj, na dolgih elastičnih drogih nosijo sode in zaboje. Hamali so večinoma Armenci.

podalo otomansko brodovje (eskadra) lahko tudi v Egejsko morje. In če bi bila Grška tako neprevidna, da bi začela s Turčijo boj, s starim svojim sovražnikom iz l. 1897. — sedaj vemo, da je bila tako neprevidna —, potem lahko računamo z verjetnostjo, da se bo prikazal močnejši del turške eskadre lepega dne pred atenskim pristaniščem Pirejem in pred Faleronom in od tam lahko grozi tudi glavnemu mestu Atenam (zračna črta samo 6 km). In ker ima Grška samo eno boljšo križarico, tri stare obrežne oklopnice, šest torpednih čolnov in osem rušilcev, ni mogoče misliti na izdatno obrambo na morju. Spričo te skoro popolne nezmožnosti malega grškega brodovja ne mo-

remo pri operacijah na morju sploh nič misliti na kak resen odpor Grkov; pač pa bo nastop turške mornarice mnogo škodoval grškim otokom v Egejskem morju. — Kako zelo se je zmotil!

boko vero so morali imeti v von der Goltz-pašo in pa v angleške instruktorje. Iz marsikatere razpravice se pa vidi samo, da je narekovala piscu besede želja, da bi bili Slovani poraženi. Tudi visokim diplomatom se ni godilo nič bolje, kakor nam kažejo sledeče vrstice. („Zeit“, 12. oktobra 1912.)

Turški Rdeči polmesec.

Popisuje potem turško brodovje, ki šteje 32 enot in omeni, da od l. 1910 nadalje neprestano in neumorno delujejo angleški instruktorji na izobrazbi turških mornarjev in da so le-ti na stopnji, ki je vredna uvaževanja.

Vidimo torej, kako malo so bili poučeni strokovnjaški krogi o pravem razmerju posameznih enot, ne samo na suhem, temveč tudi na morju. Glo-

tako zelo različne, da noben resni politik ne misli na dolgo zvezo teh raznolikih elementov.

Bolgarija zahteva reforme, opirajoč se na člen 23. berolinske pogodbe. Pomisliti pa moramo, da Bolgarija izpeljave teh reform ne more zahtevati, ker sploh pogodbe ni podpisala (prav diplomatsko), torej tudi nima pravice, sklicevati se na pogodbo.

Carigrad. Galatski most, v ozadju Galatski stolp.

Most med Carigradom in predmestjem Galato so dovršili l. 1877. Življenje na mostu je nadvse živahno: vzhod in zapad si podajata roko. Pešci plačajo za prehod 10 para (40 para = 22 vinarjev), jezdec 40 para, vozovi 55 vinarjev.

V to so poklicane samo velësile. (Kako dober je ta diplomat!)

Poleg tega Bolgarija sama ni uvaževala pogodb berolinskega kongresa (Vzhodna Rumelija). In nazadnje mora Bolgarija priznati, da je podpirala makedonske četaše z velikimi vsotami in jim je dovolila zatekati se v njeno ozemlje in operirati odtod.

Ravno tako težko kakor pravno vprašanje je tudi vprašanje moči. Visoko mnenje imam o bolgarski armadi in mislim, da nadkriljuje turško glede histrosti mobiliziranja in enotnosti. Izvežbana je baje dobro, v miru storijo mnogo zanjo, ker je Bolgar bolj patriotičen in priden nego Turek. Najmerodajnejša je pa po mojem mnenju okolnost, da je število turških vojakov veliko večje kakor ono Bolgarov, tudi če prištejemo njihove zaveznike; in ker igra v moderni vojski število veliko vlogo, končni izid vojske ni dvomljiv (torej Turki zmagajo). Predpogoj pa je, da sklene Turčija z Italijo mir (se je zgodilo) in da ostanejo Albanci zvesti (se je tudi zgodilo).“ Torej vse se je zgodilo, kar je ta diplomat zahteval; tudi glede števila vojakov se ni motil, Turkov je bilo več kot Bolgarov; in vendar je bila Turčija poražena. Čudno! —

Če pa pravi, da Bolgarija ne sme govoriti in zahtevati, bi ga spomnili na mnenje Salisburyja o Turčiji, ki bi se sploh ne smela šteti med države. Bolgarski ministrski predsednik Gešov se je izrazil po odklonitvi identične note balkanskih držav od strani Turčije napram zastopnikom inozemskih listov takole:

Turčija je odgovorila, da nota balkanskih držav ni vredna odgovora, s ponosno samozavestjo, ki kaj slabo pristaja vlogi, ki jo je igrala v evropskem koncertu. Zadržuje, če se spomnimo na besede lorda Salisburyja na berolinskem kongresu, in razumeli bomo smešnost turške izjave. Lord je rekel: „Vojaške žrtve obeh držav na zahodu (Anglije in Francije) za časa krimske vojske, da bi rešile Turčijo popolnega razpada, in pa sedanja berolinska konferenca — ki ima isti namen — bi bilo posredovanje odveč, če bi bila Turčija moč, ki se nima zahvaliti za svoj obstoj varstvu drugih.“

In ta država, ki ima zahvaliti svoj obstoj milosti drugih, ne smatra vredno odgovoriti na noto treh samostojnih držav! Vrhtega nam Turčija očita, da velësile premalo spoštujemo. Smešno je to: vlada, ki je od krimske vojske sem teptala dolžnosti napram

svojim varuhom, nam očita, da ne spoštujemo njenih pokroviteljev!

Prepozno.

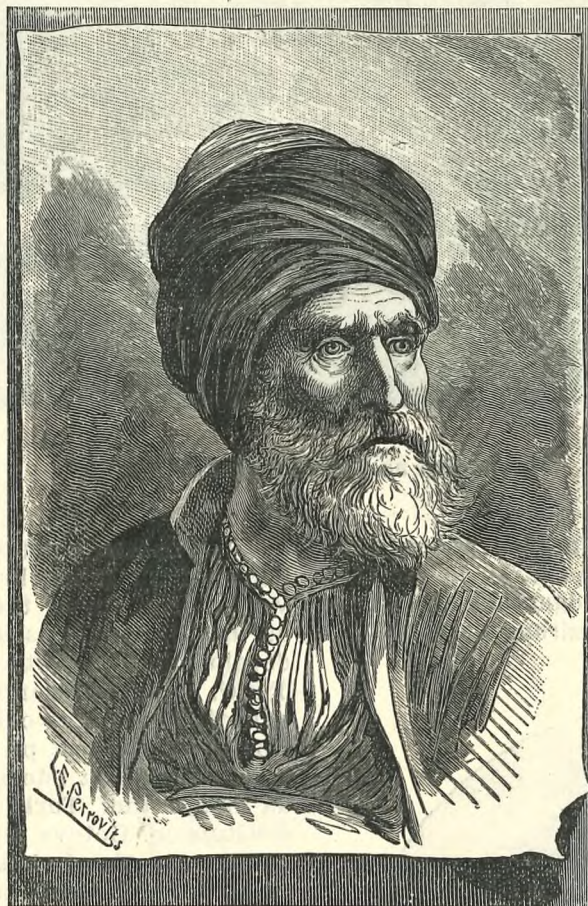
Videli smo, kako so stopili kralji pred svoje narode, izdali oklice in jih klicali na boj za sveto stvar. Če bi stvar ne bila tako resna, bi se moral človek zamisliti nazaj na one čase, ko so Homerjevi junaki stopali z junaškimi govori drug pred drugega, navajali svoje dobre lastnosti in slabe lastnosti nasprotnika in slednjič z divjim krikom navalili na protivnika. Tisti, ki se je štel za najmočnejšega, je navadno govoril zadnji. Tako sedaj Mohamed V. Dovolil je malim kraljem, da so izdali svoje

oklice, in nazadnje sam stopil pred armado z manifestom, ki mora vsakega osupniti. Takoj si mislimo: Malo prepozno so prišli njegovi nauki in opomini.

Iz dejstva, da vlada otomanska ni smatrala nasprotnikov za vredne odgovoriti jim in pa iz oklica sultanovega odseva še enkrat vsa oholost nekdanjega gospodujočega ljudstva. Nazadnje pozivlja svoje vojake, naj branijo narodno čast, in jih opominja na zgodovinske čine in vojaške vrline otomanskega naroda, bodri jih k redu in disciplini, naj se ogibajo nepotrebne prelivanja krvi, naj prizanašajo neoboroženim, onim, ki se ne morejo braniti, in naj dokažejo, da so del naroda, ki se šteje med najbolj omikane.

Vse to je zelo lepo. A če sultan kaže na preteklost in neprestano opominja vojake, naj se spomnijo prejšnjih dni, — torej onih dni, ko so zatirali ubogo rajo —, se zrcali ravno v tem zaničevanje nekdanjih podložnikov. Govori o nepotrebem prelivanju krvi in pozabi

pri tem, da je par dni preje, 30. septembra 1912, izročil bolgarski eksarhat porti noto o grozovitostih Turkov; nota pravi, da so v preteku enega leta v Makedoniji pomorili Turki 237 Bulgarov, 633 jih pa ranili; ravnotako se pritožuje nota zaradi grozovitosti v albanskem okraju Debar. Turki so imeli v štiriin-tridesetih letih — od 1878 do 1912 — dosti časa za premišljevanje o nepotrebem prelivanju krvi in zdi se nam, da je sultan s svojimi nauki prišel res malo prepozno. Če bi bili v tem dolgem času Turki „dobro ravnali s starčki, ženskami in otroki, če bi bili prizanašali krajem kulture in bi se bili usmiliili nesrečnikov,“ kakor to zahteva manifest sultanov, resnično, resnično, potem ne bi bilo potrebno, da bi

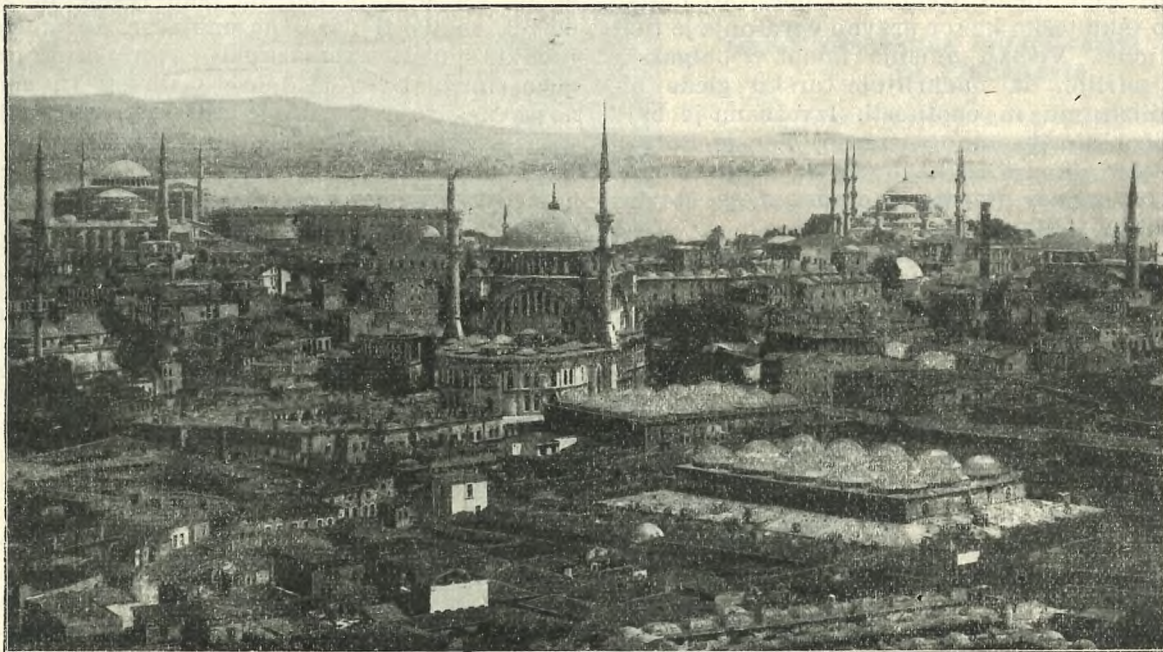
Staroturek.

bili nastopili balkanski narodi kot maščevalci za grehe preteklosti.

Zato pa tudi sultan nikakor ni bil upravičen, rabiti v oklicu izraz „med najomikanejše narode sveta“. Če bi Turki zaslužili ta naslov, bi gotovo ne

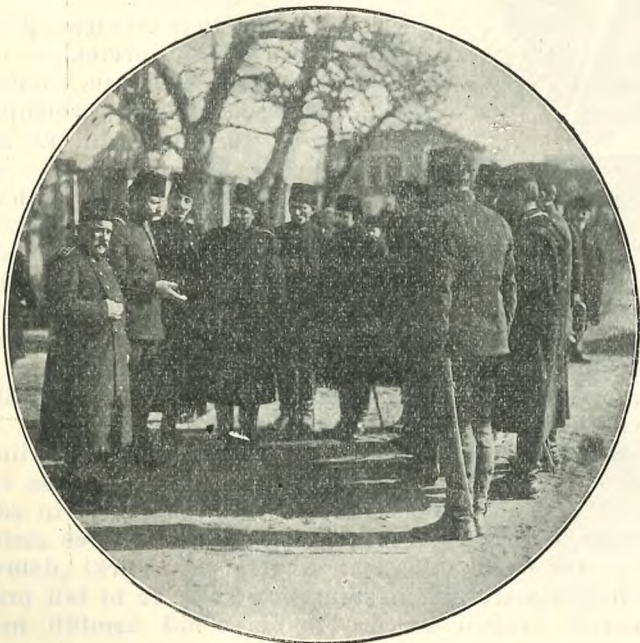
Sodba Nemca o Turkih.

Nemški učenjak Hellwald piše v svoji knjigi „Die heutige Türkei“ (Današnja Turčija) o Turkih med drugim tole:

Pogled na Carigrad proti morju.

bilo prišlo do sedanje vojske. Narodni ponos, hrabrost, boj za domovino v nevarnosti, to je vse zelo lepo, a ne še dosti, da bi se mogel kak narod zaradi tega šteti med najbolj civilizirane na svetu.

Turški častniki.

„V našem, s političnimi strastmi docela zastrupljenem času mnogokrat tudi najresnejši ljudje govorijo o tem, da se turškega barbarstva nikakor ne da utajiti, toda v istem hipu si na vse moči prizadevajo dokazati, da tudi Slovani niso nič boljši kakor Turki. V tem vprašanju, kdo je manj izobražen, Slovan ali Turek, gre odločilna beseda edinole narodoslovju. Ta znanost pa nikdar in nikoli ne more postaviti Turka na isto stopnjo s Slovanom. Ni dvoma, da imajo tudi Turki svoje posebne vrline, ki jih spoštujemo. Gotovo je tudi to, da je v marsičem posamezen Turek boljši od posameznega Slovana, toda kakor narod stoje Slovani visoko nad Turki, in sicer tako z ozirom na prosveto kakor tudi s splošnega stališča. Kdorkoli južnim Slovanom očita nizko izobrazbo kmečkega ljudstva, ta bi se moral spomniti, da so vsi južni Slovani, predno so jih podjarmili Turki, imeli cvetočo kulturo in da so samo Turki krivi, ako se nam Nemcem danes Srbi in Bolgari zde napol „barbari“. Gotovo je namreč in nepobitno dokazano, da pod turškim gospodstvom vsikdar in povsod narodno premoženje pada in da se zmanjšuje prebivalstvo. Dalje je vsakemu, ki se peča z narodopisjem, dobro znano, da kulturni narod v stiku z nekulturnim tudi sam postane surov, in to tembolj, čim divjejši je njegov sosed. Osmanski Turki so pridri v Evropo v divjaških tolpah, kar že vedo naši otroci. In kar je glavno: Ti osmanski Turki se od takrat pa notri

do današnjega dne niso prav nič dvignili v kulturi ter za kulturni razvoj sploh niso zmožni. Ker se pa v današnji Evropi more vzdržati le kulturna država, je propad turškega gospodstva v Evropi le neizbežna posledica naravnega razvoja evropske kulture. Poglejmo samo slovansko Srbijo! Kje je danes Srbija pred Turško v vseh svojih uredbah in vsem svojem državnem ustroju! Poglejmo Bolgare, kako skrbe za svoje šole, ki jih neprestano izpopolnjujejo in množe! Turkom kaj takega niti na misel ne pride, ker Turki še nikdar niso imeli niti najmanjšega zmisla za šole, za to prvo in glavno sredstvo vsake kulture.“

Tako govori pošten Nemeč, priznan strokovnjak.

Divja vojska.

Način, kako je nastopala Turčija napram balkanskim državam, da jih ni smatrala vrednih odgovora, nam kaže še enkrat brezmejno zaničevanje nekdanjega gospodarja proti nekdanjemu hlapcu. Turki so vedeli, zakaj je šlo, vedeli so, da jim gre za življenje. Temu divjemu obupu se je pridružila strahovita besnost, da so sužnji od včeraj danes njihovi zasledovalci, da njihova nekdanja raja misli na razdelitev gospodovega imetja. Globoko so bili užaljeni, do skrajnosti razjarjeni. Zato tak nastop. A ta nastop, to zaničevanje nam lahko tudi oriše način vojske. Divja bo in tudi strašna, na vsak način ena najstrašnejših v evropski zgodovini. Med Turki in Slovani se bo bil boj za najvišje, za življenje, ne zato, kdo bo gospodar Balkana, temveč zato, ali bo Turčija živel ali umrla. To vprašanje se bo odločilo. Če rabimo za nasprotstvo med bojujočimi se državami izraz „narodno sovraštvo“, je to še veliko premalo, duševno čutenje je postalo naravnost bolešno. Sramota in srd zatiranih prejšnjih rodov živi v oproščenih vnukih in kliče po maščevanju.

K vsemu temu se pridruži še nasprotstvo vere; veliko večje je na vzhodu kakor pri nas na zapadu. Izlam, vera Mohamedova, se bori za zadnjo postojanko v Evropi, za zadnji ostanek neodvisne državne opravičenosti. Dolgo časa so zadrževali Evropi razpad nekaj tako mogočne države, ki je še pred dobrima dvema stoletjima trkala na vrata dunajska. A proces životarenja je sedaj pri kraju, umorili bodo „bolnika ob Bosporu“ in ga nesli k pogrebu mali balkanski narodiči, na čelu jim Bolgari.

Nekdo je rekel, da je bila vojska med Rusi in Japonci evropska vojska na azijskih tleh, da bo pa

vojska med Turki in njihovimi nasprotniki azijska, torej divja vojska na evropskih tleh, da bo to vojska strasti, fanatizma, želje po osveti in obupa. „In med te nasprotnike, ki se bodo zagrizli drug v drugega, je stopila evropska diplomacija v fraku z lepo sestavljenimi notami.“ Vidi se zopet, da diplomati čisto nič niso razumeli ljudskih nagonov, ljudske volje. Divja vojska bo to, trajala bo toliko časa, da bo eden nasprotnikov popolnoma uničen.

A dočim so bile armade Slovanov izlile ves svoj srd, svoje sovraštvo v puške in bajonete v krvavih bitkah in so po svojih zmagah Turke par-

Peter.
Jurij.

Balkanski vladarji.
Mohamed V.

Ferdinand.
Nikolaj.

donirale, bi bilo čakalo uboge kristjane vse kaj drugega, če bi bili Turki vihteli zastavo zmage. Zlasti na Bolgare so bili Turki vsi divji in neko pismo iz Soluna že pred izbruhom vojske nam to lepo osvedoči. Pravi namreč: Kar se tiče mobilizacije, se vrši zelo počasi in zelo mirno. Dobim vtis, kakor bi hoteli Turki šele počakati, kako daleč bodo šli gospodi sosedi. Popularna je samo vojska z Bolgari, nobene reči si Turki ne želijo bolj kakor meriti se z Bolgari. — Ta želja se jim je kmalu izpolnila —. Sovraštva do Bolgarov ne moremo popisati, tako divje je, da celo izobraženci govorijo o uničevalnem boju in da bodo Turki v tem boju pozabili na vse narodnopravne pojme, po kojih so se ravnali še leta 1897. v boju z Grki. Bolgare

hočejo popolnoma iztrebiti, nikogar ne-
čeje pardonirati in kri naj teče v po-
tokih. Hvala Bogu, pobožna želja Turkov in tudi
drugih narodov z drugimi imeni, a s turškim miš-
ljenjem, se ni uresničila. Bolje bi bili napravili Turki,

Turška kavalerija.

če bi se bili malo bolj brigali za svojo armado in malo bolj gledali, kako zelo je napredovala ona Bolgarov.

Pismo iz Soluna pravi ravno o tem predmetu: Sploh bo pa vojska z Bolgarijo Turkom zelo odprla oči in zadala njihovemu mnenju o izvrstni kakovosti padišahovih vojakov smrtni udarec. Turški vojak je vztrajen, z malim zadovoljen, zaničuje smrtno nevarnost, do skrajnosti je hraber, a streljati ne zna. Slabo je izvežban, ne pozna nobene discipline v ognju in strelja na slepo toliko časa, dokler ima sploh kaj patron. Tudi Arnavti ne streljajo tako dobro, kakor se splošno misli. Na manjše razdalje še gre, čez 200 metrov pa ne več. Tu v Solunu se je rotil neki turški stotnik, da zadene na sto metrov vsako jajce, postavili so mu za cilj hišna vrata na 200 metrov, in ni jih zadel! Tudi nemo-hamedanski vojaki bodo dali Turkom še dosti misliti — se je tudi zgodilo.

Abd-ul-Hamida transportirajo v Carigrad.

Da so pa merodajni krogi takrat notranjo in zunanjo nevarnost bolje poznali in računali z vsemi mogočimi slučajmi, nam kaže tudi odstranjenje prejšnjega sultana Abd-ul-Hamida iz Soluna. Po revoluciji leta 1909. je živel v vili Allatini, sedaj je pa Mohamed V., seveda pod vplivom drugih, odredil, naj ga pripeljejo nazaj v Carigrad. Dva vzroka predvsem sta povzročila ta korak. Vlada je morala računati najprvo z možnostjo, da bi stari nekdanji kalif v

slučaju vojske lahko padel v roke nevernikom, in to je bilo treba vsekakor zabraniti. Druga nevarnost so bili pa Arnavti s svojimi načrti. Stara njihova želja je šla že dolgo za tem, da bi osvobodili Abd-ul-Hamida in ga zopet oklicali za sultana; saj se jim je za njegove vlade brezprimerno bolje godilo kakor pa sedaj, ko so bili na krmilu preklicani Mladoturki. Seveda ta možnost ni bila tako verjetna kot prva, a starega lisjaka je bilo treba na vsak način odpraviti. Slika nam kaže, kako se je revež v pregnanstvu postaral.

Tudi sicer so videli poučeni ob začetku vojske nevarnosti na vseh koncih in krajih. Mladoturki niso hoteli poznati nobene razlike in so mislili, da je Turčija kaka Francoska ali Nemčija. Čudili so se, kako da imajo pri njih doma tujci več pravic kakor pa Turki v tujih državah, niso opazili globokega prepada med krščanskimi državami in turškim sultanatom, tudi ne vkoreninjenih nazorov in navad starih mohamedanov, ravnotako ne bujne slike raznih narodnosti v cesarstvu, med kojimi tvorijo Turki semtertja relativno večino, skoro nikjer pa ne absolutne. Dalje tudi niso uvaževali, da se Turčija glede omikanosti niti oddaleč ne da primerjati z zapadnoevropskimi deželami. Hoteli so državo preustrojiti, a niso imeli moči za to, niso bili dosti pripravljeni, bili so pač idealisti in precenjevali so svojo moč. Mislili so, da bo Turčija kar naenkrat moderna država, da bo zavladal turški jezik po vseh pokrajinah prostranega sultanata in da se bodo narodi zadovoljili z obljubami o „enakopravnosti“ itd.

Abd-ul-Hamid.

Ta program se ni dal izpeljati, se ne da in se ne bo dal izpeljati.

Uprli so se Staroturki; uprli so se Arabci, ki Turke že itak zelo zaničujejo, Turki so jim samo nadležni vsiljenci; uprli so se Albanci, katoliški ravnotako kakor mohamedanski. V Armeniji so nasilja Kurdov na dnevnem redu — večkrat tudi zelo upravičeno, kajti ni ga tako malo simpatičnega naroda na svetu kakor so Armenci, oholi Noradungian je tudi Armenec —, v Makedoniji že itak davno ni bilo miru, Črnagora, Srbija in Bolgarija so bile vedno na straži, z Grki so se neprijazno gledali, že zaradi Krete, z Italijo so še zadnje leto imeli obračun zaradi Tripolitaniije; ni čuda, da so bili dobri poznavalci v zadnjih letih v vedni skrbi zaradi usode nekdanje tako slavne države.

Prostovoljci.

Nobena vojska ni označena tako dobro kot narodna kakor ona, v kateri se oglasi jako veliko število prostovoljcev. In oglasilo se jih je vse polno, v severni Albaniji toliko, da so samo iz mladeničev med 17. in 20. letom napravili štiri polke. V Sarajevu so se zglasili mohamedani za prostovoljno službo v turški armadi, v Skoplju, Prizrenu itd. Celó možje, stari 40 do 50 let, so hoteli v boj. Isto slišimo o Črnigori, Bolgariji, Srbiji, Grški. Samo iz Rusije se je oglasilo 20 tisoč mož, ki bi bili radi hiteli Srbom na pomoč, vseh prostovoljcev niso mogli sprejeti ne tu, ne tam. Iz Moskve jih je odšlo 3000 v Srbijo, iz Odese 200 na Grško itd. S tem seveda še ni rečeno, da je dotična armada kaj na boljšem, če se jih dosti oglasi. Glavna stvar je, da so bili že prej v vojaški službi, kajti le potem jih lahko uspešno porabijo. Neposredno pa pridejo vpoštev, ker razbremenijo glavno armado s tem, da opravljajo razne posle, ki bi jih sicer morali drugi vojaki.

Posebna vrsta prostovoljcev je pa doma v Carigradu. Schrader jih opisuje. Oni so pravzaprav junaki, vse gleda za njimi, vse jih občuduje. Odičeni po vojaško korakajo po Carigradu in rjovejo, kolikor jim dopuščajo moči, spremljajo jih razna godala; mislijo pa, da pojejo, tekst jim dajo razne patriotske pesni. Ljudstvo strmi nad toliko ljubeznijo do domovine, ploskajo jim. V vojašnico pridejo, častniki jih niso nič kaj veseli. Pol ure pozneje so zopet zunaj, vežbajo se in vežbajo, teško je. Zvečer zopet jih pa vidimo v kavarni, glasni so in pripovedujejo strmečim prijateljem o bodočih junaških činih, prekoračili bodo bolgarsko mejo in pili v par dnevih kavo v Sofiji in Plovdivu.

Matere pa so hodile vpraševat k hodžu, ali bo vojska ali ne. Neštetokrat je moral ponoviti, da bo.

Na vrsto pride drugo vprašanje: Ali bodo Otomani zmagali? Hodža malo počaka, pravi, da more zbrati svoje misli samo s pomočjo peterih piastrov; dobi jih, črta v pesku in pravi: Zmagali bodo.

Korakali bodo čez prelaz Šipka in povsod zopet zgradili stara izlamska svetišča. Muezin bo zopet klical v Sofiji vernike k molitvi, ob šumeči Donavi se bo razlegal njegov glas. In zopet se dvignejo matere, ljubezen jih žene k drugemu hodžu (duhovniku), ki ima še večjo moč nego prvi. Šestdeset piastrov je treba odšteti in hodža izroči trepetajočim revicam „nušo“, listek, na katerem je zapisana kaka arabska beseda ali pa kak verz iz korana. Kdor nosi tak listek okoli vratu, tega ne zadene nobena krogla. Sedaj so mirne, sinovi gredo lahko v boj, krogle sovražnika bodo odletele od njih. Tako sanjajo matere o

Turški konjeniki naznanjajo prihod sultana.

zmagoslavnem boju in srečnem vhodu nazaj v Carigrad.

Praznijo se kavarne, polnijo se mošeje in vojašnice. Učenci zapuščajo šole, napol dorastli mladeniči stojijo v eni vrsti s sivolasimi starci. Vse sile je napela Turčija, da zmaga, zmaga nad sužnjem, ki je še pred par leti moral poljubovati noge Turčinu. Sveža je rana, zdi se, kakor bi bili odšli Osmani od Balkana šele včeraj. — Carigrajski prostovoljci so samo mohamedani, kristjanov in židov ni med njimi. Marsikoga ne bo več nazaj, ostal bo na bojnem polju in „pil vino mučeništva“, kakor imenuje star turški pregovor smrt na bojišču. In ostalo jih je tam na tisoče in tisoče, prostovoljcev in rednih vojakov, kmetov in meščanov. Marsikdo ni vedel, zakaj se bori, vedel je samo, da se bori proti nevernikom.

Turška armada v pravi luči.

Strokovnjaki, ki so hoteli povedati resnico vsakemu v obraz, niso imeli začetkom vojske dosti pristašev. Zlasti ne na Nemškem, pa tudi drugod. To

Odličen Čerkes.

Ko so Rusi osvojili Kavkaz, so se Čerkesi v velikem številu izselili na Turško, tudi v sedanjo Bolgarijo. Odlikovali so se po divjosti in grozovitosti; večkrat so služili kot prostovoljci, deloma tudi v sedanji vojski.

boli. Pa mora biti. Najtežje je, prenašati kaj takega, kar nam ni všeč. Tako piše v Carigradu neki Nемец, ki gleda objektivno: Turška mobilizacija napreduje, a počasi, razdalje so prevelike, železnic je premalo. Vsak dan prihajajo rezervisti in domobranci, vsi go-

tovo ne prav radi. Cele vrste so korakale po ulicah, dva po dva vklenjena, spremljali so jih vojaki z nasajenimi bajoneti; drugače bi bili ušli. Spredaj gre vojak in venomer kriči, naj sultana Allah živi; vihti turško zastavo, vojaki vpijejo tudi, a oni, ki so vklenjeni, molčijo. Od dela so jih odtrgali, ne morejo se navduševati, ne vedo, zakaj. Saj ni tako kakor pri Bolgarih.

Veliko so jih poklicali, take, ki bi morali priti, a se niso oglasili. Turki so hoteli poklicati tudi vse polno starejših kristjanov, a grški in armenski patriarh sta temu nasprotovala, češ saj ti še nikoli niso služili v armadi, ker velja vojaška obveznost za kristjane šele od 1. 1910. sem.

Teško se je dalo opravičiti, zakaj je vtaknil vojni minister v armado toliko neizvežbanega moštva in pa toliko izrazito sovražnih ljudi. Carigrajski Grki so javno zabavljali čez turško armado. In ti Grki se znajo vojskovati; pri prvi priliki bodo zapustili Turke in prestopili v sovražne vrste — se je tudi res zgodilo. — Tudi če so sicer dobri vojaki, je težko pričakovati od njih, da bi streljali na krščanske brate v sovražnih vrstah, in če bodo streljali, jih ne bodo ravno preveč ranili.

Imel sem priliko opazovati polk, ko je odhajal na bojišče. Ni imel dosti vojakov, kompanija je štela komaj 150 mož. Korakali so slabo, pa tega Turki nikdar niso bili navajeni, turški infanterist se bolj plazi kakor koraka, je pa zelo vztrajen. Starejše moštvo je pa očitno težko marširalo, nekateri še puške niso znali držati, drugi so se potili, četudi so hodili šele deset minut, dva sta padla kar na tla. Poslali so ju nazaj v vojašnico, puške pa naprtli drugim vojakom, ravnotako tornistre. Kaj naj naredijo s tem? Ne smemo pa misliti, da so zaradi tega rezervisti slabi, vprašati moramo, koliko časa ona dva vojaka nista dobila nič jesti. Omenjeni polk ni imel ne trena, ne vojaških kuhinj.

Tukajšnjo artilerijo sem videl, ko se je odpeljala, 45 topov. Marsikak konj je bil menda prvič vprežen, večina vojakov ni znala ravnati z živino, niso znali jahati in voziti. Od šestnajst mož pri vsakem topu sta komaj dva ali trije izvežbani artileristi. Kaj naj napravi topništvo s takim moštvom?

Turška armada nima streliva, na vsak top pride samo 400 streliv. Tudi za Mauserjeve puške je premalo streliva, Šefket Torgut-paša se je pritoževal vsled tega že pred pol leta. Albanci so imeli štiri do pet vrst pušk, Mauserjevih le malo, a municije (streliva) za to vrsto nobene. Manjka vojaških kuhinj, pekarij, bolnišnic itd. Veliko vsega tega je bilo res na potu, a zadržali so pošiljatve Srbi in Bolgari. Žalostna točka turške armade bo zopet prehranitev vojakov in skrb za bolne in ranjence. Kako dobro je videl v prihodnost!

Začetkoma so hoteli postaviti na bojišče samo dve armadi: vzhodno pod poveljstvom Abdulah-paše pri Odrinu in zahodno pod Riza-pašo v Makedoniji

A ni ostalo pri tem, postavili so jih več, začetkoma sedem, vsako zase, popolnoma neodvisno, povelja naj prevzemajo od tu, iz Carigrada. V ministrstvu je vse narobe, samo Nazim-paša je ohranil mirno kri. Ravno sedaj je zasledil velike goljufije.

Nova turška armada bo šla sedaj prvič v boj. Z napetostjo pričakujemo izida. S tem, da so uvrstili tudi kristjane, armada očitvidno ni nič pridobila, samo izgubila je. Aktivno moštvo je nezanesljivo, četudi morebiti tehnično bolj izvežbano kakor prej; rezerva z veliko množino neizvežbanega moštva tudi ni dosti vredna; najboljši v rezervi so še redifi, domobranci, ki so služili še v stari šoli in ki jih preveva še stari vojaški duh, duh brezpogojne pokorščine, zadovoljnosti in skromnosti. Z ustavo in uvrstitvijo židov in kristjanov se je vgnedil v prej čisto mohamedansko armado popolnoma nov duh, ki nikakor ni vojaški.

Na ulicah carigrajskih so se odigravali prizori, sicer jako žalostni za dotičnika, a včasih vendar smešni. Nekdo je gnal osla, ustavili so ga vojaki in živinozdravnik. Izpraševali so ga, kje ga je dobil, kam ga žene itd., slednjič so pa rekli, da potrebuje domovina osla za vojsko. Ubogi mož noče razumeti, se izgovarja, prosi, a nič ne pomaga, vzamejo mu ga in mu izroče listek. Da ga čitati navzočim in bridko tarna, da brez osla nima nobenega zaslužka.

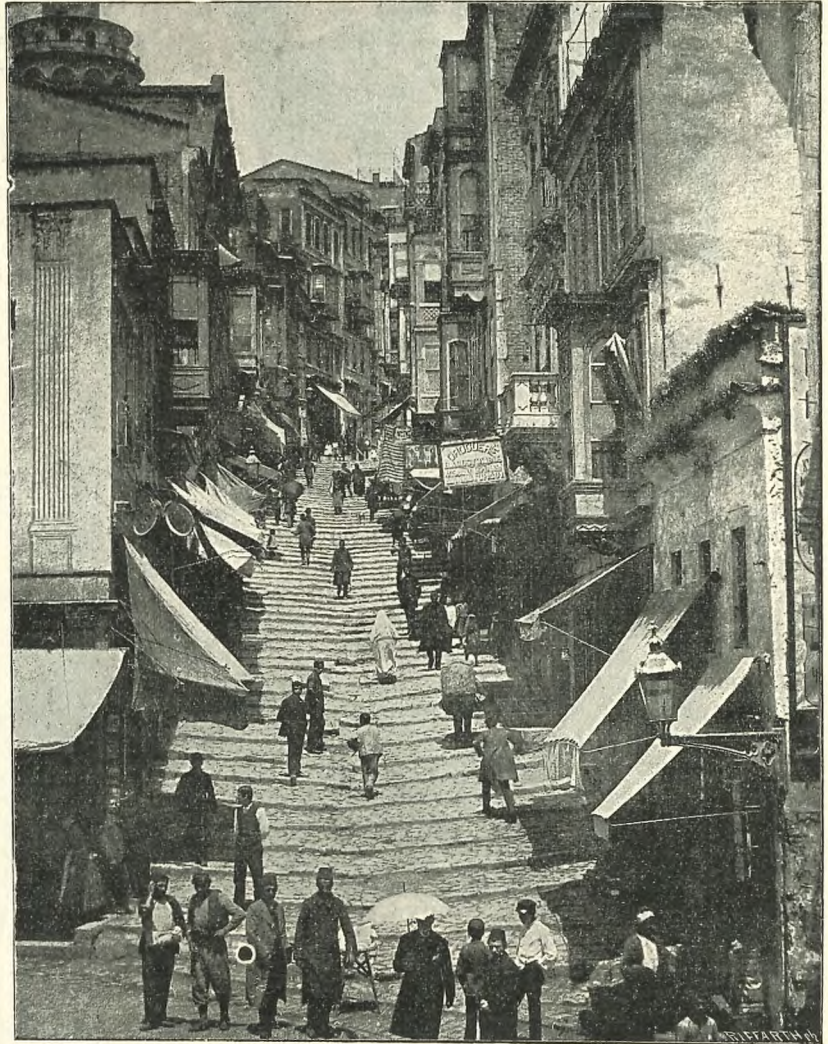
Izvoščkom se ne godi bolje. Ustavijo jih, izprežejo konje, vsak naj gleda sam, kako bo spravil voz domov. Marsikdo stoji pri vozu, zabavlja in kolne, drugi ga pustijo kar na cesti, zopet drugi se vdan vpreže in vleče voz domov. Celotni privatni vozovi niso varni, tudi avtomobili ne, potrebujejo jih za prevažanje. Kar ima noge in kolesa, vse je dobro, saj je vojska.

Prve praske.

Že pred napovedjo vojske so začele pokati ob meji puške. Bolgarski četaši so razstrelili del mosta čez Bregalnico (dotok Vardara) med Štipljem in Kočano, podrli so brzovjavne droge med Džumajo in Seresom (ob reki Strumi), zasedli so najvažnejše prelaze na bolgarsko-turški meji — stražilo je te prelaze 2000 četašev in tisoč oboroženih kmetov —, podrli so tudi več lesenih mostov. Več bolgarskih rodbin ob meji je zapustilo svoja selišča na Turškem, preselili so se v Bolgarijo. Ravnotako so bolgarski četaši skušali s peklenskim strojem pognati v zrak turško vojašnico v Džumaji, posrečilo se jim sicer ni, vendar so jo močno poškodovali. Več vojakov je bilo ubitih, nastal je požar in pogorelo je mnogo hiš. V okolici Tamraša — južno Plovdiva — je napadlo 500 turških vojakov bolgarsko obmejno stražo; umaknila se je brez boja, ker je bila prešlaba. Spopadle so se turške in bolgarske obmejne

čete pri Krivi Palanki — Egri Palanka —; tudi na več drugih krajih so se kazali znaki velikega požara, ki je imel priti nad Balkan. Isto opažamo ob srbski in grški meji.

Četaši so bili dobri v mirnih časih, tedaj so jih rabili Grki in Bolgari v svoje politične namene. Sedaj v vojski jih pa niso imeli nič kaj radi, preveč so delali na svojo roko in niso poznali nobene discipline. Marsikak uboj, marsikak požig, ki so ga časopisi pripisovali rednim bolgarskim vojakom, gre na

Carigrad. Strme ulice, na levi Galatski stolp.

Te ulice vodijo iz Galate v Pero. Večinoma so tlakovane, imajo 113 stopnjic. Na obeh straneh so velike zaloge, večidel v rokah židov.

rovaš četašev. Ni čuda, da so se jih v zadnjih časih Bolgari skušali hitro otresti in neki bolgarski general se je izjavil jako nepovoljno o njih. Ni se pa čuditi, da so sovražili Turke, kako so pa ti delali z njimi in njihovimi domačimi! Nekdo jih je obiskal v izdelovalnici bomb v Sofiji in pripoveduje takole: V četaških krčmah se zbirajo četaši temnih obrazov in še temnejših pogledov. Med njimi je postaven 30leten mož, ki nima sicer nobene šolske izobrazbe, a izredno naravno inteligenco. Na vprašanje, kaj je sicer v življenju, česa se je učil, odgovori kratko: „Četaš,

Carigrad. Kurd prodaja sadje.

Kurdi so doma na vzhodu Male Azije in v Armeniji notri tja do Perzije. Mnogo se jih je prostovoljno zglasilo za vstop v turško armado, baje do 40 tisoč. Zelo so bojeviti, a v redni vojski niso prida.

16 let četaš.“ „Odkod si?“ „Iz Bitolja. Blizo tam je stala naša hiša. Nekoč je pridrl Turek ter pomoril vso družino: očeta, mater, brate in sestre in nazadnje zažgal hišo. Ostal sem samo jaz.“ „Koliko si bil tedaj star?“ „Ne vem; mogel sem že nositi puško in šel sem v gore.“ „Zakaj nisi šel k sorodnikom?“ „Vso našo kri je Turek iztrebil, od vseh mojih ljudi — bližnjih in daljnih sorodnikov — sem ostal edini jaz.“ „In ti si se maščeval za svoje ljudi?“ „Da, vselej in kjerkoli sem mogel.“ „Zakaj izdeluješ sedaj bombe?“ „Metal jih bom na Turke.“ „Na katere?“ „Kogar bom dobil.“ „Ali na žene in otroke tudi?“ „Tudi.“ „Pa vendar pomisli, da se ne morejo braniti, teh vendar ne boš moril.“ „Saj so Turki tudi umorili mojo mater in moje sestre in te se tudi niso mogle braniti.“ Kdo bi se čudil?!

Niso se pa branili Bolgari samo četašev, branili so se tudi drugih. Zanimiva je ta-le dogodbica: Poklicali so domov mladega Bolgara, ki je delal na Dunaju. Naredil je bil pa nekaj dolga in ni mogel odpotovati. Gre k zastopniku bolgarske vlade in ga prosi, naj mu da toliko denarja, da bo plačal dolgove. Ugodili so mu, a zgled vleče. Naenkrat je bilo tam tudi nekaj drugih Bolgarov, pri srbskem uradniku pa nekaj Srbov, vsak je hotel denar. Ni preostajalo drugega, vprašali so v Belgrad in Srbijo, kaj je narediti z njimi. Odgovor je prišel hitro: vsi tisti, ki zaradi dolgov ne morejo domov, naj mirne vesti ostanejo na tujem, doma je že dosti vojakov brez dolga.

Pravici na ljubo pa moramo reči in to so poudarjali tudi dunajski listi, da so odpotovali srbski

¹ Prim. sliko stran 32.

in bolgarski rezervisti večinoma na svoje stroške, le malokomu je pomagalo poslaništvo.

Praske so se vršile tudi med rezervisti, ki so prihajali iz Amerike. Neki parnik je peljal kakih 300 Srbov in Bolgarov in okoli 100 Turkov (mohamedanov). Že na ladji so debatirali in si skočili parkrat v lase, morali so jih ločiti. Ko so dospeli v Le Havre na Francoskem, se je začela pa v pristanišču prava bitka, poslali so jih domov v posebnih vlakih. Vse polno takih slučajev so poročali.

Tudi sin znanega Garibaldija, Ricciotti, se je oglasil. Nekdanji predsednik zbornice v Atenah in prejšnji minister Romas mu je poslal sledeče povabilo:

„V slučaju vojske upajo grški Garibaldianci, da Vas bodo imeli za vodnika in da si bodo pod Vašim poveljem spletli nove vence lavorik. Bratski poljub.“

Garibaldi je odgovoril: „Ponudil sem svojo pomoč grški vladi. Pozdravljam!“

Splošno pa Garibaldianci niso bili nič kaj prijubljeni. Leta 1897. so samo plenili in ropali in so vselej prvi tekli, če se je prikazal kak Turek.

Turška infanterija odhaja iz Carigrada.

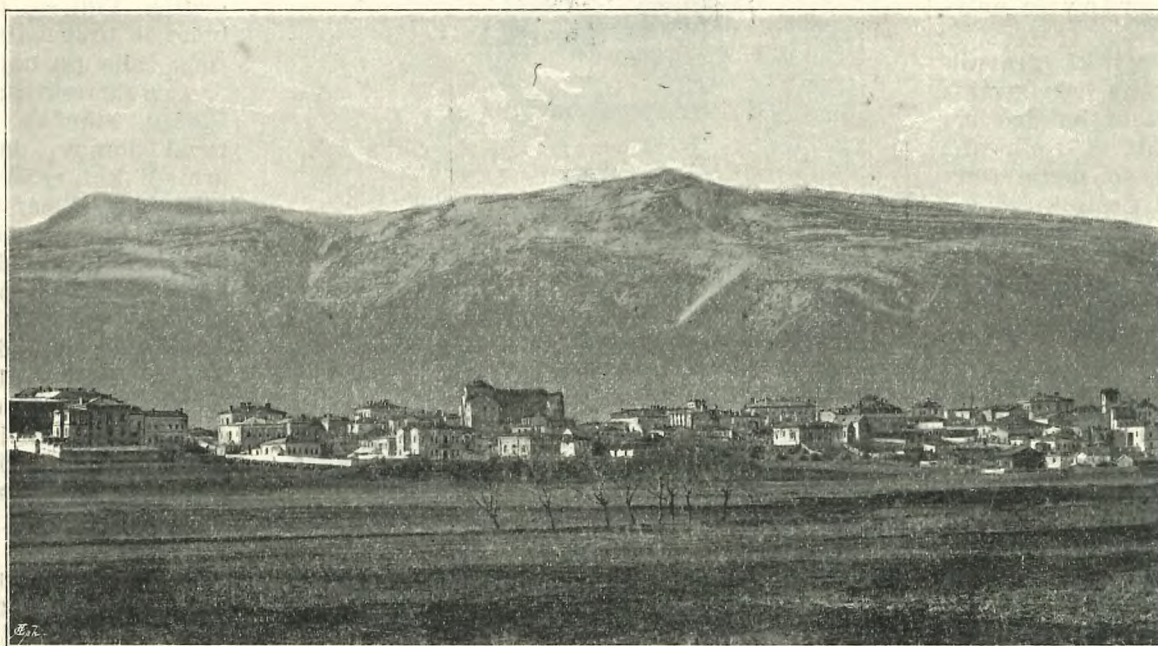
Bolgari.

Dolgo časa že jih imenujejo Pruse na Balkanu, in nekdo je rekel: To ni dosti, vojska nam bo dokazala, da zaslužijo naslov: balkanski Japonci. Znameniti romanopisec Claude Farrère — Bargone — se je izkazal že dvakrat kot dober prerok. Septembra 1. 1897. je napovedoval vojsko med Špansko in Unijo in da bo prva izgubila Kubo in Portorico. Ko so se 1. 1904. začeli zbirati temni oblaki na daljnem vzhodu, je napisal že naprej tri članke in slavil zmage Japoncev nad Rusi. Ob začetku sedanje vojske pa je napovedoval Bolgarom enako vlogo, kakor so jo igrali na Nemškem Prusi. Srbom in Grkom je dodelil vlogo Bavarske in Saške.

Farrère sam pa odkritosrčno obžaluje to sliko bodočnosti, ker je velik prijatelj in občudovalec Tur-

premogočnemu ruskemu caru, to bo dovolila caru Bolgarov, in vsi balkanski narodi se bodo zedinili, kakor so se zedinile male nemške države v eno samo državo. Nihče ne bo mogel ubraniti zmagoslavnemu caru Ferdinandu, da vzame Carigrad in ga obdrži.“ Farrère je dobro videl v bodočnost; če sedaj Bolgari niso dobili Carigrada, ušel jim ne bo.

Ponosni so Bolgari; saj je njihova zgodovina spev junaški. V 7. stoletju so imeli svojo državo, Simeon je bil vladar Balkana, car Bolgarov in Bizantincev, Kalojan je bil bizantinskih mogotcev strah. Sledi sicer politična in verska smrt, a sledi tudi preporod. Vse so zatrli Grki, vso literaturo, ostala je samo zgodovina meniha Paisija (izšla 1762), v rilskem

Sofija.

kov; zelo ga jezi, ker so Mladoturki zanesli v armado politiko in jo tako skvarili. O Bolgarih pravi: „Če primerjam Bolgare s Prusi, je to za Pruse velika čast. Bolgari so ravno tako hrabri kot Turki, a njihova hrabrost je divja in brezobzirna. Še imamo v Evropi turško omiko, seveda le kot odsev arabske, nimamo pa še bolgarske. In na dan odločilnega spopada bo videla Evropa s strahom, da ima ta navidezno mal narod armado, ki jo moramo imenovati zelo veliko. Če bo hotela Evropa po bitki in zmagi poseči vmes in prisiliti pol milijona zmagovalnih vojakov k samozatajevanju ali bolj rečeno k ponižanju, tedaj ne bodo mogle vse armade Avstrije in Rusije — kot sosedov — opraviti tega dela in konec vojske bo ustvaril balkansko zvezico, ravnotako kakor so ustvarili Prusi zedinjeno Nemčijo. Česar Evropa ni dovolila

samostanu je pisal o slavnih dneh preteklosti, o narodu bolgarskem, carih njegovih in svetnikih. Ta zgodovina je pripravljala Bolgare na vstajenje. Rusi so prišli, Car Osvoboditelj jim je prinesel svobodo, a ne še vsem. Mir v Sv. Štefanu jim je dodelil 170 tisoč kvadratnih kilometrov, do Egejskega morja naj bi segala njihova oblast, a nevoščljiva Evropa je prikrajšala mlado Bolgarijo za polovico. Dosti je bilo dela odtedaj naprej. Petindvajset let (1887—1912) vlada Ferdinand, neizčrpana je še sila naroda njegovega, Bog daj, da bi bila tudi neizčrpljiva. V tem kratkem času se je Bolgarija dvignila gospodarsko in vojaško tako nepričakovano, da je mogla pred par leti iz svoje moči proglasiti se za neodvisno in obnoviti naslov: Carevina Bolgarska. Vojska naj dokaže, če je neumorno delo rodilo še druge sadove.

Priprave.

Malo se sliši o Bolgarih. Tihi so, resni, mirni, ne govoriyo dosti. Saj dosti delajo. Niso tako trosili v svet poročil o pripravah in mobilizaciji kakor Turki, ne, prikazali so se, udarili so in zmagali, in v zmagi je zedinjena vsa priprava.

Semtertja nas kako malo poročilo pouči, kako je bilo vse napeto, polno pričakovanja in nestrpnosti. Navidezno je sicer vse mirno, a zgledi kažejo, kako hrepenijo po vojski. Dijak Boris Karageorgić se je ustrelil, ker mu starši niso dovolili udeležiti se vojske. Voditelj Stambulovcev, Genadiev, bogat advokat, je zapustil Sofijo in se podal s prostovoljci v Makedonijo; v Radomiru je videl neki angleški časnikar vojaka prostaka na straži, pogledal ga je natančno in spoznal v njem podratnatelja državne banke v Sofiji.

Avstrijski zdravnik Busson, ki je oskrboval z dr. Kaunitzem bolnico pri Čorlu, pravi o Bolgarih: „Napravili so name izvrsten vtis. Častniki so vsi zelo omikani, se znajo imenitno obnašati, vsi govoriyo francosko, večinoma tudi nemško (to je prava priprava, učenje, zato omenjamo te besede tukaj). Vojaki poznajo izvrstno disciplino in prav nič se jim ne pozna, da so v boju tako grozni, tako so mirni in resni. Skoro nič se ne smejejo, in če pojejo, se glasi otožno, kakor so otožni glasovi pastirjeve piščalke. Živil je v izobilju. Najrajši nosijo vojaki svoje opanke in debele volnene nogavice, nimajo radi čevljev iz usnja. Žensk, ki so ostale tukaj, ni nihče nadlegoval. Če se je zgodila kaka nerednost, se to prav gotovo ne more očitati regularnim vojakom. Videli smo osemnajstletne rekrute in v sredi med njimi univerzitetnega profesorja iz Sofije, ki je služil kot prostak. Sicer je pa armada skozinskoz demokratična in samozavestna. Glavni in prvi znak značaja Bolgarov, s katerimi sem občeval, se mi je zdela goreča ljubezen do domovine in pa velika ponižnost v presojanju tega, kar se dovršili.“ — Ravno to je pa prvi pogoj uspeha. —

Da se nekaj kuha, se je videlo kmalu. Začeli so klicati rezerviste tudi iz tujih držav. V čongradskem komitatu na Ogrskem so dobili že prve dni oktobra 1. 1912, vsi bolgarski vrtnarji — vojaki — poziv, naj se podajo takoj domov. V Sofiji je nekako

Car Ferdinand.

tisoč dijakov z vojaško godbo demonstriralo po ulicah, zlasti pred srbskim in grškim poslaništvom, prirejali so ovacije zastopnikom tripelentente (Anglije, Francije in Rusije). Koncem prvega tedna v oktobru 1912 so govorili na skrivnem, da bodo spravili na noge 100.000 mož več, nego so pričakovali celo optimisti, vse je bilo zadovoljno z mobilizacijo, vpoklicanih rezervistov se je zglasilo toliko, da so sklenili napraviti nov polk. Bolgarska mladina v Petrogradu je sklenila sestaviti čete prostovoljcev za Bolgarijo in Makedonijo, ruski Rdeči križ je odposlal že takrat v slovanske države 850 postelj. Osmega oktobra 1912 je prispelo v Sofijo 300 bolgarskih dijakov iz vseh delov sveta, v vozu za živino so se pripeljali, stisnjeni kot slaniki; jokali so, ko so zagledali domača tla, prva pot jih ni peljala k staršem ali pa v gostilno, temveč v skladišče orožja. Vidi se, kako globoko je prevevala srce naroda želja po boju.

Bolgarski poslanik v Parizu, Staščov, je odpoval domov, da služi v armadi kot rezervni častnik; v celem carstvu so se ustanavljala društva v svrhu podpore onim družinam, kojih reditelji so odšli v vojsko; gimnazijci so ustanovili poseben oddelek — legijo — in ga dali na razpolago vojaškim oblastem. Carica Eleonora je obiskovala vsak dan bolnice, da se prepriča, ali je vse pripravljeno, vedno je dajala nova navodila. Občinski zastop mesta Varne je določil za družine vojakov — če je odšel reditelj — 50.000 levov, trgovci v Varni za isti namen 20.000 levov, občinski zastop v Sofiji pol milijona levov. Poslanci so se odpovedali svoji plači v prilog armadi in so naročili vojaški aeroplan; itd. itd.

Desetega oktobra 1912 je odšel car Ferdinand s princi iz Sofije v Plovdiv; istega dne je odrinil tudi gardni polk, svojo zastavo svečano snevši s kraljeve palače, cela carska obitelj je bila navzoča. Tedaj so odposlali zadnje čete proti jugu, pošne zveze so bile pretrgane, ker jih je rabilo vojaštvo, prostovoljci iz Makedonije so se zglaševali neprestano; sicer pa moških v Sofiji ni bilo skoro nič več videti, a navdušenje je bilo neizpremenjeno. Cel bolgarski narod s svojimi zastopniki vred je bil pripravljen položiti na oltar domovine največje žrtve.

Tudi drugi so se oglašali. Georgijci in Armenci tam daleč okoli Kavkaza in Ararata so začeli organizirati čete prostovoljcev čete — peš in na konju —

Bolgari zasedejo med hudim ognjem turško pozicijo pred Čataldžo.
Častnik sprejema telefonična povelja najvišjega vojnega vodstva in jih narekuje zapisnikarju.

da bi prišli Slovanom na pomoč. Ruski slušatelji medicine so sklenili poslati na bojišče poseben oddelek. Mohamedanski kmetje v Bolgariji — Turki so v Bolgariji pol milijona —, ki so prosti vojaške službe, so za časa odsotnosti vojakov po nasvetu duhovnikov obljubili obdelovati polja njihova in pomagati ženam pri delu; mohamedanski plemenitnik Šefik v Stari Zagori je podaril velike množine žita in perila za armado in za Rdeči križ in se je priglasil kot zdravnik. Takrat so poklicali v Bolgarijo tudi dr. Colmersa iz Koburga — tam je Ferdinand doma —, voditelja koburške deželne bolnice; prevzel naj bi sanitetno vodstvo v Bolgariji.

vzklikom veselega, drhtečega sovraštva do Turkov. Milijoni ljudi so čakali na ta trenutek, nepotrpežljivo, polni jeze. Vedeli so, ura mora priti, a kdaj, kdaj? — Tako počasi je potekal čas, toliko jih je umrlo, niso mogli sodelovati pri velikem obračunu s smrtnim sovražnikom. Nikdar, od starodavnih in bolj krvavih dni, še ni bilo tolikega sovraštva kakor je ono med Turki in Bolgari. Nabiralo se je, obresti in obresti od obresti so se kopičile dan za dnem; ves napredek, ki so se mu posvetili Bolgari, resno, ne lahko a neizprosno, ves napredek je posledica tega sovraštva, močni so moralji postati, da morejo zmagati!

Razrušena in opustošena makedonska vas.

(Povzeto iz „L'Illustrazione Italiana“ po skici vojnega poročevalca Aldo Molinari.)

Štirinajstega oktobra 1912 slišimo prvič, da je bolgarska armada mobilizirana in da bo odšla v treh oddelkih proti meji. Pristanišči Varno in Burgas so zavarovali z minami. Dan preje so se pripeljale tudi srbske čete v Sofijo, burno jih je pozdravljalo ljudstvo. Pridružile so se bolgarskim četam, ki so odhajale na mejo v smeri Džustendil-Kriva Palanka.

Na vojsko!

Ludovik Bauer piše: „Ko je vlada odredila mobilizacijo, je odgovorila cela Bolgarija z enim samim

Kjerkoli je kak Bolgar delal na polju miru, globoko v duši je veljalo delo njegovo vendarle vojski. Nikdar ni nihče mislil na spravo, nikdar se niso porodile misli dobrote. In zgodilo se je, da je planila cela dežela kvišku, ko je poklicala Bolgarija k orožju. Govorili so, da v Sofiji ni nobenega moškega več. Pretirano je to, ne popolnoma resnično; a še bolj čudno je, da se oni, ki so ostali doma, ne čutijo srečne, zavidajo drugim, ki so mogli iti v boj. Potrebovali so mož, da bi pekli kruh, vozili lokomotive, vozili in vodili pošto, sploh, da bi se posvetili bolj mirnemu poslu. A ni ga bilo, ki bi bil prevzel tako nalogo, če ga ni povelje pri-

sililo. Odbili so moške in jim rekli, da ne morejo v boj, prišli so nazaj, prosili so, da, celó grozili, niso mogli prenašati sramote, da bi ostali doma. In prišle so žene ž njimi in prosile so zanje, naj jih pustijo na vojsko.

Videl sem v teh mogočnih dnevih razodetja, o katerih sem mislil, da so že izumrla. Dogodbe, ki bi jih mogel skovati v verze samo kak Homer, veličastne, enostavne, vznemirjujoče. Poklicali so k vjakom plačilnega natakarka velike kavarne, drugi natakarki so ušli iz službe in odrinili k vjakom, ostal je samo najmlajši, star štirinajst let. A tudi on je hotel na vojsko, šel je k naborni komisiji in prosil, naj ga vzamejo v armado. Nevoljno mu pravi zdravnik: „Saj si vendar premlad, saj vendar ne

tu ni mesta za bojazen očeta, za slabost starčka, pelje ga v boj samo želja po osveti. Na obrazu mu čitamo, koliko je trpel on, koliko so trpeli njegovi predniki, vidimo, kako so kopicili Turki v deželi Bolgarov grozodejstvo na grozodejstvo, umor na umor. Starček sam morebiti se ne zaveda, kako se pojavlja v njem dedščina pozabljenih prednikov; sužnji so bili, žene njihove in hčere so morale polniti hareme turških rabljev, a danes vstajajo v njem in njegovih sedmerih sinovih vse njihove kletve, njih stok in obup.

Razlika je sicer med nekdanj in sedaj: prej so se vojskovali z noži in sekirami, danes z najmodernejšimi puškami, čudovitimi iznajdbami novodobnega duha, v tem se vidi napredek. In veteran prelaza Šipka je prevzel od nove dobe toliko, kolikor mu je

Bolgarsko telovadno društvo „Junak“.

Bolgarski „junaki“ so se priglasili večinoma kot prostovoljci; sicer so pa že itak skoro vsi vojaki.

moreš nositi puške.“ Deček odvrne: „Dajte mi pa nož, znam klati.“ Zapodijo ga, a to ga ne ustraši, teče za polkom, komaj ga dohaja, vojaki prosijo zanj in uvrstijo ga med nje, veselje mu žari iz lic.

In taki so vsi, v mestih in na deželi, polni junaštva, polni bojaželjnosti, zdi se, kakor bi stopil hudournik iz svojih bregov. Ovire omike in človeštva so izginile, pojavlja se zgodovina prvih časov, obnavljajo se predmeti starodavnih pesmi.

Sedem sinov pripelje starček in prosi, da bi smeli bojevati se na njegovi strani. Bil je na prelazu Šipka pred tolikimi in tolikimi leti (1877), on dobro ve, kako je treba Turke moriti, in hoče, da se sinovi učijo od njega. Morebiti pade v boju z vsemi sinovi, morebiti mu ne ostane nobeden od vseh sedmih — a to nič ne de, saj gredo proti Turkom,

treba, prevzel je puško in je zadovoljen z njo, kajti sedaj lahko ubije več Turkov.

Kdo vpraša sedaj po krivdi, kdo more meriti in tehtati! Neizmerne so morale biti pregrehe Turkov, neznosne grozovitosti; le tako si moremo predstavljati, da je zamorjen vsak čut nežnosti in usmiljenja!

Kdo si more predstavljati, da zavržejo matere svoje sinove, če le-ti ne smejo na vojsko. „Zakaj sem te pa rodila?“ Ali ni to odmev iz špartanskega veka? Matere ljubkujejo in božajo sinove in jih poljubujejo in jih ženejo v boj! Matere tekó za polkom, stare ženice, ki jih je življenje obrabilo in izsesalo, ničesar nimajo, samo sina tam-le, v vrsti koraka, matere jih spremljajo, sinove svoje, smejejo se jim in jim radostno kličejo. Sedaj vedo, za kaj so rodile svoje otroke. Nobena ženska, nobeno

dekle, nobena mati ni jokala. Neka Bolgarka je zapisala te le besede: V domačem krogu, v trenutkih mirnega, srečnega življenja je mož podoben ženi, plemenit je in dober. Nasprotno pa, kadar je treba napeti vse sile, kadar ima tudi najmanjša pomoč svoj pomen, tedaj naj pa postane ženska mož.

V rodbinah, kjer so ostale samo ženske z otroki, vidimo polno žrtev v svrhu splošnega blagra. In tam, kjer delajo ženske in moški tako kot so delali v Bolgariji, tam je zagotovljena splošna sreča. — Narodu, ki ima v času sile in potrebe tako pogumne ženske, se bo vedno dobro godilo.

Bolgarski polk odhaja v vojsko, kakšen pogled! Rjavi velikani, koščeni, temni obrazi, odedi v neko svečano veselje, ki kar nič ne pristojajo trdim njihovim potezam: Hitro je treba opletni še vrtove, polni rož so; posestnika vprašajo za dovoljenje ali pa tudi ne, ni časa za premišljevanje, pred ljudmi morajo rožice umreti. Vsak ima cvetlico na čepici, cvetlice se ovijajo puške, bujno poganjajo iz jekla, krasijo umor.

Potujoč neizmeren vrt, tako maršira armada v vojsko, ne v vojsko, temveč na veliko ljudsko slavnost. Zastonj iščemo na obrazih strah ali žalost, ne moremo umeti, kako je izginila skrb za lastno življenje, strah bitja pred morilnim orožjem. Bolgarija ima še ono enotnost v čutenju, ki je potrebna za tak boj naroda proti narodu, ne pozna zadrževanja in dvomov, misli, da bo dobila vse; vsak je prepričan, da se bo izpolnila ravno njemu želja, če bodo izvojevali gotovo zmago — in to nam razodene skrivnost skritih duš.

Kakor stroj, tako hiti polk proti meji, a stroj, ki zna sovražiti. Videl bo svet strašne prizore ljudske vojske, vojske, ki kliče po krvi. Trdi in trezni Bolgar ima pred seboj samo en smoter: vojsko s Turki; in v tem ni razlike med izobraženci in med ljudstvom. Samo trgovci so se nekoliko obotavljali, a splošna ljudska volja je tudi nje potegnila v vrtinec navdušenja. Neki branjevki je bilo hudo za prislužene novce, bala se je, da vojska ne bo prinesla novih in bo torej morala živeti od prihrankov. Stopila je k elegantno oblečeni gospe nekega Avstrijca

v Sofiji in jo je nagovorila: Gospa, pomagajte nam, bolj neumni ste kakor gosi, če nam ne pomagate. Turki so bili že na Dunaju in bodo zopet prišli, če nam ne prihitite na pomoč, da jih skupno pobijemo —. Seveda bi bilo Bolgarom všeč, da bi bila Evropa spodila Turke njim v korist; ta branjevka je izraz ljudskega mišljenja. Ker pa Evropa ni hotela pomagati, so šli pa sami v boj.

Gešov, bolgarski ministrski predsednik.

Na tihem in neumorno so se pripravljali za vojsko, preračunili so vsako malenkost, izključili vsako presenečenje. Vse je bilo pripravljeno, od vojaških avtomobilov do malih knjižic za vojne poročevalce tujih držav: ničesar jim niso zabranili, kar so Bolgari sami hoteli, da so poročali, a vse, kar so poročevalci hoteli. Po cestah sofijskih so vozili vozovi kruh, kruh naj se izpremeni v moč in moč v bitke. Bolgarija ima pripravljeno vse, kar nudi moderna Evropa tam na zahodu. A na zahodu ni doma sovražstvo med Turki in Bolgari, to je nekaj posebnega, nam popolnoma tuje.

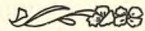
Na ogljih hiš je nabito: Vojska! Vsak ve, sedaj se bo odločilo, življenje in lepa prihodnost bo

Odhod bolgarskih čet na bojišče.

plačilo boja. Svečano se glasi molitev naroda proti zlatim kupolam glavne cerkve. Hvalimo Te, o Bog. Molče se gnete množica, kar je ni pri topovih doli na meji, poklekne pred križem in moli za zmago križa proti polumesecu. Boga hvalijo, ker se začne velikanski boj, velika morija, mož proti možu, narod

proti narodu, Bog proti Bogu. Ljudje pravijo drug drugemu in dobro vedo: začne se krvava, strašna vojska. A ljubijo jo — to vojsko, vojaki se krasijo s cveticami, na slavnost gredo, matere pa pojó v cerkvah: Hvalimo te, o Gospod!

Prizori.

Poročevalec ruskega „Novega Vremena“ pripoveduje, kako prazno je bilo v Sofiji po napovedbi vojske.

Ura bije sedem zjutraj. Prebudim se v neki predmestni vili. Nekdo potegne za zvonec. Skozi odprto okno čujem, kako se služkinja pogaja z zgodnjim obiskovalcem.

„Kdo je?“ vprašam.

„Pek. Prosi, da plačajmo račun. Pripoveduje, da mora še danes odriniti na vojsko. Pravi, da ne

more več pošiljati kruha. Ni nikogar, ki naj bi ga pekel. Vsi pomočniki odrinejo na vojsko.“

Plačam peka in se poslovim... Čez četrte ure zopet pozvoni.

„Mlekar, milostljivi gospod,“ pove služkinja, „prosi, da mu plačate mleko, ker mora takoj na vojsko.“

„Na vojsko? Kam? Saj šele mobilizirajo!“

„Ne, vojska je. Snoči je pripovedoval policijski stražnik, ki stoji pri pošti, da je izšel ukaz, da mora že danes vse odriniti na vojsko.“

Plačam mlekarja.

„Oprostite, milostni gospod, ker sem Vam včeraj pozabila povedati, da so iz lesne trgovine telefonirali, da ne morejo poslati drv, ker so vse konje morali poslati v mesto. Prosijo, da bi milostni gospod sami poskrbeli za voz z voli in da bi poslali kakega kmeta iz okolice po drva.“

Hudi časi so napočili. Brez kruha, brez mleka, brez drv sem... Najbrže se preselim v kak hotel.

Oblečem se in grem v bližnje Knjaževu, kjer se nahaja šola rezervnih poročnikov. Šole ni več. Vsi častniki in vojaki so odpotovali k svojim polkom. Šolo so izpremenili deloma v bolnišnico, deloma v vojašnico za rezerviste.

„Šole v Sofiji so zaprli. Starejše kadete so imenovali za poročnike, mlajše so pa poslali domov.“ To mi pove neki znan častnik, s katerim se srečava na cesti.

Obenem so pozvali pod orožje vseh 20 rezervnih letnikov. V celi deželi je proglašeno vojno stanje. Policijo so izpremenili v orožniško poveljništvo. Pod orožje so vpoklicali tudi take, ki niso nikdar služili pri vojaki. Doma ostanejo le bolniki in taki, ki sploh niso sposobni za vojaško službo.

Moj sosed v poletnem stanovanju, vpokojen ruski sodni svetnik, je sklenil, da preživi svoja stara leta doma, ker je rojen Bolgar. Tudi njega so pozvali pod orožje, in da so mogli to storiti, so ga imenovali za občinskega tajnika v Knjaževu, ker so morali vsi uradniki na vojsko. Doma je ostal le vaški sodnik.

Težavno je iz daljave si predstavljati, kako izgleda splošna mobilizacija v tako majhnih državah kakoršne so Bolgarija, Srbija ali pa Grška. Tako kakor se tu mobilizira, se ne mobilizira v velikih državah, kjer mobilizirajo po okrajih in pozovejo pod orožje določene rezervne letnike. Tu je čisto drugače. V pravem pomenu besede je ves narod vpoklican pod orožje. Doma ostanejo le žene, otroci, bolniki, starčki in le tisti uradniki, ki so neobhodno potrebni za rešitev poslov glede vojaških stvari. Celó

Bolgarske kmetice.

družabno in kulturno življenje v deželi počiva, počivata tudi trgovina in industrija.

„To bo strašna vojska, vojska ne na življenje, marveč na smrt,“ mi reče neki politik. „Turki se bodo borili kakor levi, a mi jih bomo premagali. Sedanje gibanje pride iz ljudstva, makedonsko vprašanje se mora rešiti. Če bomo premagani, se bomo vsi vrnili, vsak se bo potem sam zanimal za svojo usodo. Ne bomo potem sanjali o Veliki Bolgariji in velevlasti naj rešijo makedonsko vprašanje. Zdaj pa z verjetnostjo 90 odstotkov upamo, da zmagamo. Zvezani smo s Srbijo, Grško in s Črnogoro, zveza, kakoršne še ni bilo. Sodimo, da se v to vojsko Evropa ne bo vmešavala, in če se bo, tem huje. Ne moremo več prenašati, da z našimi brati tako postopajo, kakor postopajo z njimi v Turčiji.“

Bolgarski vojaki odhajajo na mejo.

Tako mislijo vsi. Domoljubne prireditve se vrste. S starimi sovražniki so se pobratili: grškega poslanca v Sofiji so nosili na ramah. Povsod vlada veselo navdušenje, neprestani „hura!“ „Živio Bolgarija!“ „Živio Srbija!“ „Živio Grška!“ Po ulicah buče srbske, bolgarske, grške in črnogorske narodne pesmi, mogočna skupna bojna pesem — balkanskih narodov.

Vse za domovino!

V Sofiji so prav mladi dijaki prevzeli policijsko službo, in kako resno in vestno jo opravljajo! Policisti pa se bore za domovino na bojiščih. Gospe, ki razumejo dobro peči kruh, delajo v vojaških pekarnah in si privoščijo komaj par ur počitka na dan. V celi državi nič več ne pečejo belega kruha, belo moko mešajo v enakih delih z rženo. Otroci nosijo pečeni kruh v skladišča. Po 500 hlebov

naložijo nato na vozove, v katere so vpreženi voli. Tisoč volov z vozni so dali na razpolago samo kmetje iz okolice Sofije. V dolgih vrstah se pomikajo vozovi z živežem proti meji. Vozniki jih spremljajo peš preko gorskih cest, ko se pa približa noč, zažge voznik ob cesti ogenj, nakrmi svojo žival in se vleže za par ur, zavrt v ovčji kožuh, na zemljo k počitku. Komaj se dani, že vozi dalje, da pride v bližino čet. Te neprekinjene kolone so vsaj začetkoma zadoščale za preskrbovanje armade z živežem. Po gorskih cestah pa srečuješ tudi stare može in ženice, ki hite dalje in dalje, da dosežejo bojno črto. Za svojci hite, da jim nosijo jedi in denar. S ponosom ti kažejo, kaj imajo v vrečah na svojih starih ramenih: hlebe kruha, jabolka, češplje, slanino. Denar imajo skrit v usnjatih torbica na prsih. Predvčerajšnjim sem srečal na gorski cesti četo 160 starih kmetov, ki so vsi imeli isti cilj: sinovom na bojišču prinesiti darove mater. Neki starec je dejal ponosno: „Moj sin se bori pri Palanki. V par dneh bom pri njem. Kako se bo veselil sinko, ko bo dobil kruh, ki ga je pekla njegova mati.“ Bog usliši starca, da dobi sina živega. Zlato ljudstvo je to!

V Sofiji.

Prve dni oktobra je bilo še zelo živahno, sami vojaki v pisanih uniformah, polni navdušenja, ne žganja. Odšli so vojaki, z njimi navdušenje, z njimi cvetlice. Na meji so in čakajo, da jih vrže kruta vojska pred bajonete in topove. V mestu se je naselila otožnost, mrzel jesenski veter piha po ulicah. Veliko je hiš, v katerih so ostale samo ženske, marsikatera se je oglasila za službo, ki jo sicer opravljajo

moški. Kajti najvažnejša državna opravila ne smejo zastati. Država jim ponuja službe, rade jih sprejmejo. Petnajst- in šestnajstletni dečki so preje raznašali časopise; sedaj morajo pomagati v pekarijah, pisati morajo, dovažati živila. Na njih mesto so stopili dečki od sedmega do desetega leta.

Glavni stan bolgarskega generalnega štaba je bil prve dni vojske v Stari Zagori, a kdaj so častniki odšli iz Sofije, tega nihče ni vedel. Bolgari so vse skrivali. Prej neprestano vrvenje pred vojnim ministrstvom, sedaj vse zapuščeno, nikogar ni več tukaj, samo par starih rezervistov. Ni še ranjencev v mestu, a pripravljene so že bolnišnice, gospe trkajo na vrata in prosijo milodarov za žrtve vojske.

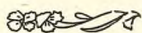
Spustili so zastavo s kraljeve palače, cara ni več v Sofiji, odpotoval je, tiho, neopažen. „Sedaj pa morajo zvoniti zvonovi po vsem Balkanu, tudi če je že noč.“ In zvonovi začno zvoniti in ljudje moliti in

prostiti Boga vojskinih trum za zmago. „Ali slišite glas Balkana, moralo je priti tako.“ Začelo se je.

Trgovine zaprte. Pred glavno cerkvijo se zbira množica, pobožne žene iz okolice, in moški, kar jih je še ostalo. Makedonski prostovoljci nastopijo v vrstah, stari in mladi, carica prihaja. Ponižna je, pozdravi tega, pozdravi onega, navadno obleko ima, pomeša se med ženske, kojih možje so odšli na vojsko. In ravno ta preprostost jo označi kot carico. Napravijo ji pot, da poklekne pred oltar in moli za bolgarski narod, ob carovem sedežu, ki je danes (18. oktobra) prazen. Metropolit pride, počasi prihaja; dokler je služba božja, stoji nepremično sredi duhovnikov in moli in moli. S svojo dolgo sivo brado stoji tam pred oltarjem kakor kip starodavnih dni — podoba stare Bolgarije. Zraven njega pa mlajši duhovniki — mlada Bolgarija. Prosijo blagoslova božjega zase, za Srbijo, Grško, Črnogoro in za —

Rusijo. In eden izmed njih, oblečen kot menih, poln bojevitega ognja v očeh, vzame težki zlati križ, ga zavilhti nad množico, in zbor začne z visokim glasom: Gospodi, v tvojih rokah smo! In z zborom poje cela cerkev in pojo zvonovi: Gospod, reši nas, o Gospod.

Zbor utihne, vsi pokleknejo. S ceste se sliši klic: Vojska, vojska! Metropolit dvigne roko in blagoslovi množico, blagoslovi vojsko. Od velikega svetilnika v sredi cerkve pade mal kristal na tla, mladi menih z ognjevitim pogledom pa začne govoriti o svetem Konstantinu in o nalogi, ki jo je Bog dal novi Bolgariji. In ko konča, se sliši prvič ihtenje po cerkvi in množica prosi: Usliši nas, o Gospod, usliši nas! Počasi se prazni cerkev, kraljica je odšla, izgubil je metropolit izpred oltarja, samo zvonovi balkanski zvonijo še vedno in zvonijo na vojsko.

Bolgarski generali.

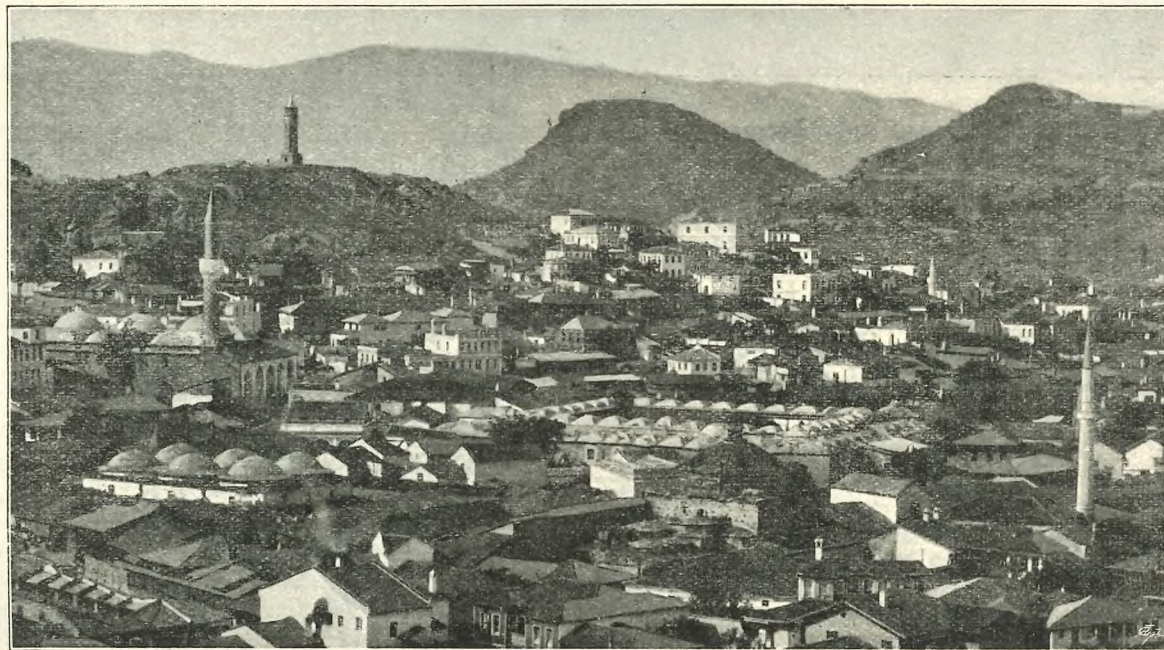
Veliko se je pisalo o bolgarskih vojakih, o vojaškem duhu, ki je preveval njih vrste. Mnogo manj smo čitali o generalih. Gotovo je, da se je veliki talent nekaterih voditeljev le na ta način mogel pokazati v najlepši luči, ker so ga podpirale izredne vojaške lastnosti bolgarskega moštva.

Bolgarskim generalom niso spletali že pred vojsko vencev lavorik, kakor so jih turškim, le oni, ki so jih imeli priliko opazovati pri njih trudapolnem delu v miru, le oni nam poročajo o izrednih sposobnostih nekaterih med njimi.

Seveda gre velika zasluga tudi caru, ki je pokazal v teh burnih časih največjo vladarsko čednost: postavil je prave ljudi na pravo mesto.

Savov.

Oči vseh Bolgarov so bile začetkom vojske obrnjene na generala Mihaela Savova: vodil je veliko armado v boj za osvoboditev domovine. Že dolgo vrsto let so videli v njem voditelja v pričakovani vojski, car Ferdinand mu je podelil to čast z naslovom „pomočnik najvišjega poveljnika“. Ta najvišji poveljnik je bil Ferdinand sam, ne samo poveljnik Bolgarov, temveč vseh balkanskih armad, in balkanske armade so nastopale v splošnem po načrtu, ki ga je izdelal Fičev, šef (načelnik) bolgarskega generalnega štaba. General Savov je srednje, močne postave, lepega, izrazitega obraza, iz katerega

Plovdiv.

odseva odločnost in samozavest. Star je nekaj nad petdeset let; rodil se je v Vzhodni Rumeliji, takrat še turški provinciji. Leta 1881. je postal nadporočnik; poslali so ga potem v rusko vojaško akademijo. Ko se je vrnil iz Petrograda, so ga imenovali za adjutanta guvernerja v Južni Bolgarski.

Udeležil se je bolgarsko-srbske vojske kot stotnik in dobil red hrabrosti; kot adjutant v generalnem štabu je posebno pokazal svojo izredno vojaško nadarjenost. Hitro se je povspel od stopnje do stopnje. Koncem l. 1886. je postal brigadni general (5. brigade), a jeseni istega leta so ga poklicali v vojno ministrstvo. Že leta 1891 ga vidimo kot vojnega ministra, mnogo se je trudil za preobrazbo armade, nakopal si pa po svojem samozavestnem nastopu sovraštvo marsikakega vplivnega moža. A niso mu mogli odreči izrednega znanja. Odložil je čast ministra in prevzel leta 1899. načelstvo vojaških šol, a leta 1903. je že zopet postal minister in je ostal v tej službi do leta 1907.

Sumničili so ga, da je sovražnik Rusov; dokazal pa je, da je Bolgar in nič drugega nego Bolgar. Ko je bil imenovan vojnim ministrom, je vsestransko povzdignil bolgarsko armado. Od neznatnih čet po letu 1885., 23.000 mož, je povečal število bolgarskega vojaštva na 420.000, vpeljal je strogo disciplino in ta je vzgojila armado, ki ji danes vsi priznavajo prvenstvo na Balkanu.

Po svojih uredbah je general Savov vzbudil proti sebi ostro opozicijo, toda v velikem sobranju je vse svoje nasprotnike razorožil s sijajnim govorom. Sedaj se vidi, da je Savov takrat imel popolnoma prav. Pripravil je Bolgarijo za veliki boj — Savov je skupaj zrastel z bolgarsko armado, pozna njene dobre in slabe strani, pozna zlasti njene poveljnike

General Savov.

ter vé, kaj in koliko jim more zaupati. Kot mož iz preprostega ljudstva daje prednost znanju in se ne dá zmotiti po puhlicah in komplimentih.

Savov je mož, ki izredno hitro spozna situacijo ter se hitro odloči. Pri tem je brezobziren in hodi svojo pot brez ozira na mogoče ovire.

Vsi bolgarski listi so polni hvale o njem, general Savov ima zaupanje vseh — in trdna je vera — da bo upanje vseh tudi izpolnil.

Njegovi načrti niso bili izvršeni šele sedaj, ampak bili so sestavljeni že davno, po njih nastopa natanko cela bolgarska armada. Vojaki pa ljubijo svojega generala; pri petju „Šumi Marica“ sklepne besede „Marš, marš, generali naš — Raz, dva, tri, napred, Blgari!“ veljajo zmeraj generalu Savovu.

Pomagal mu je šef generalnega štaba, generalni major

Fičev.

Zelo je nadarjen. Kakor smo že omenili, je izdelal načrt za skupno postopanje vseh balkanskih armad. Učil se je v vojaški šoli v Turinu v Italiji in

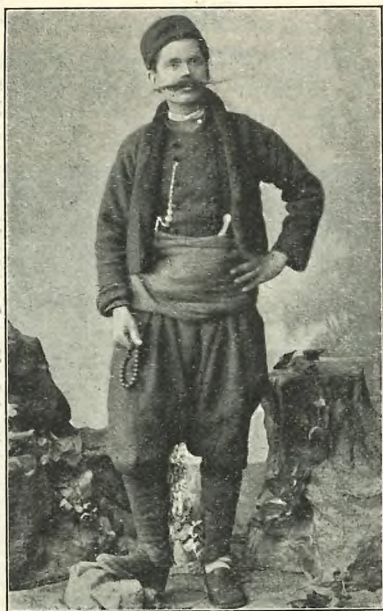
General Fičev.

Italijani so kaj ponosni na tega svojega učenca. Edino on od vseh izšolanih bolgarskih poveljnikov se ni učil v Rusiji. — V Nemčiji se pa ni učil nobeden, tam so se učili samo Turki —. Skozinskoz je modern, zelo omikan častnik. Izrabil je vse naj-novejše pridobitve na polju vojnega znanstva in jih prilagodil bolgarskim razmeram, porabil je vse izkušnje zadnjih časov, zlasti iz rusko-japonske vojske nočne napade Japoncev. — Saj so se Turki najbolj bali nočnih napadov, ko jih je oblila luč Bolgarov in so se le-ti tiho kot mačke splazili do njihovih vrst ter jih napadli z nepremagljivim bajonetnim naskokom. — Osebnost je Fičev zelo ljubezniv in zato tudi splošno priljubljen.

Savov in Fičev sta dobra prijatelja in to ju dela zelo zelo simpatična. Nekdo ju je opazoval v Stari Zagori, kjer je bil začetkoma stan generalnega štaba. Opiše jih takole: Pred začetkom vojske so Bolgari vedeli, da imajo hrabre in dobro izurjene vojake, dvomili so pa, če jih bo kdo znal voditi do zmag. Savov je pa uničil vse dvome. Na prigovarjanje Gešova ga je imenoval Ferdinand za svojega „pomočnika“, s teškim srcem, ni mu zaupal. Zadnje čase je namreč Savov vsled svoje preživahne nravi rad zapustil pisalno mizo in se mudil bolj med vojaki ali pa se rad zabaval v krogu prijateljev. — Vrhtega se mu je zdel Savov preveč brezobziren. — A izredni talent izbruhne ob priliki, četudi ga vedno ne vežbamo.

Z njemu lastno razsodnostjo si je izbral Savov za šefa štaba moža, ki ga lahko imenujemo dopol-

nilo Savovega značaja. Fičev je bolgarski vojaški učenjak. V miru sedi vsak dan po štirinajst ur pri pisalni mizi. Kakor so nekateri prerokovali že vnaprej, se je v vojski res izkazal kot „zavora“ Savova, ki je hotel spustiti voz zmage kar v dir, brez ozira na levo in desno. Uspehi so se zdeli Savovu še kar prepočasni, akoravno je bolgarska armada v štiri-

Bolgarski katolik iz Plovdiva.

najstih dneh strla moč ene prvih vojaških držav. Ko se je pri Ljule-Burgasu godilo enkrat Bolgarom bolj slabo in so bili poslali že zadnje rezerve proti turškim postojankam, ognjeviti Savov ni mogel zdržati; pustil je svoj štab, vzal meč in zdirjal na čelu nekega bataljona kar med bojne vrste. Vojaška zgodovina bi ga morala imenovati bolgarskega Skobeleva — Skobelev je bil najdrznejši ruski napadalec pri Plevni —. S težavo so ga adjutanti ustavili, zatrjujoč mu, da je živ voditelj armadi koristnejši kakor mrtev junak.

Dočim je bil Savov v miru v družbi vedno dobre volje in zelo zgovoren, ga v vojski kar ni bilo moč spoznati, tako je bil molčeč. Samo Fičev je zvedel za njegove namene in povelja. Savov se ni menil za nikogar drugega, z nikomur ni govoril, nikogar ni videl, samo Fičeva. Večkrat ga je obiskal v njegovi sobi, kamor se je Fičev zaprl s tremi vrati, da ga ne bi motili. Skoro nobene oprave ni bilo videti tam; samo zemljevide si videl po stenah, zemljevide po tleh, zemljevide na mizah.

Večkrat sta se pa sprehajala po cestah starozagorskih, zmeraj sama. Zanimivo ju je bilo gledati, Savov srednje postave, zravnan, opletajoč z rokami — Fičev večji, bolj suh, zamišljenega obraza, s sklonjeno glavo, z rokami na hrbtu. Adjutanti so korakali za njima v razdalji deset korakov, daleč pred njima pa v večernih urah podčastnik z gorečo svetilko.

Savov ima izredno dobre živce. Ko je začel s svojim nadvse pogumnim napadom, ki je osupnil ves svet, in ko je tedaj visela usoda Bolgarije na eni

sami niti, ga to v njegovih navadah ni kar nič motilo; vsak dan točno opoldan je prišel ponj avtomobil, peljal se je obedovat, spal potem eno uro in stopil ob dveh k mizi s kartami ter gledal, če bo mogel bolgarske zastavice pomakniti zopet malo naprej.

Kakor je bil sam vedno v ozadju in je stopil na čelo armade samo v glavni bitki, tako tudi ni dovolil drugim generalom, da bi bili v ospredju. Vsaj za časa vojske niso častili in slavili nobenega generala — izvzemši Dimitrieva —. Savov ni izbrisal iz dnevnega povelja in pa iz uradnih poročil samo svojega imena, izbrisal je tudi imena drugih zaslužnih mož in junakov.¹ Zmage naj bi bile zmage Bolgarov, ne pa zmage posameznikov. In to je največja lastnost, ki jo občudujemo na njem! Po njegovem mnenju naj bi bili Bolgari velikanski stroj, ki melje sovražnika skupno, brez ozira na posamezne dele.

Drugi generali.

Če pogledamo na karto², nam bo vojni načrt takoj jasen. Bolgari so odposlali del svoje armade iz Sofije čez Džustendil (Küstendil na karti) pod Osogovo planino proti Kumanovu in dalje proti Skoplju. Tej armadi so se pridružili v Sofiji srbski oddelki, poveljstvo je prevzel srbski general Stepanovič. Dalje nam kaže karta, da mora prodirati močan bolgarski oddelek proti jugu ob reki Strumi, odtod proti Štiplju — tu se združi s srbsko-bolgarsko armado in koraka nadalje ob reki Vardaru na jug — ali pa mimo Melnika proti Seresu. Pri tem mestu pride do železnice, ki veže Solun z Odrinom in Carigradom. Zopet drugi oddelek mora korakati ob reki Msta, da pride do železnice pri Drami ali blizu tam itd. Kateri oddelek prej doseže železnico in pa morje, to je seveda odvisno od odpora Turkov, od cest, dova-

Priprosta koča v Bolgariji.

žanja živil itd. Glavna naloga teh čet je dohod do železnice in morja in s tem razdružitev turških armad

¹ Zato pa tudi sedaj pri poročilih o zmagah Bolgarov večkrat ne bomo mogli imenovati tega ali onega generala, te ali one divizije, to bo mogoče šele pozneje. Navadno čitamo le besede: Bolgari so zmagali, Bolgari so zasedli, bolgarska infanterija je naskočila itd.

² Za pregled služi karta v 4. sešitku.

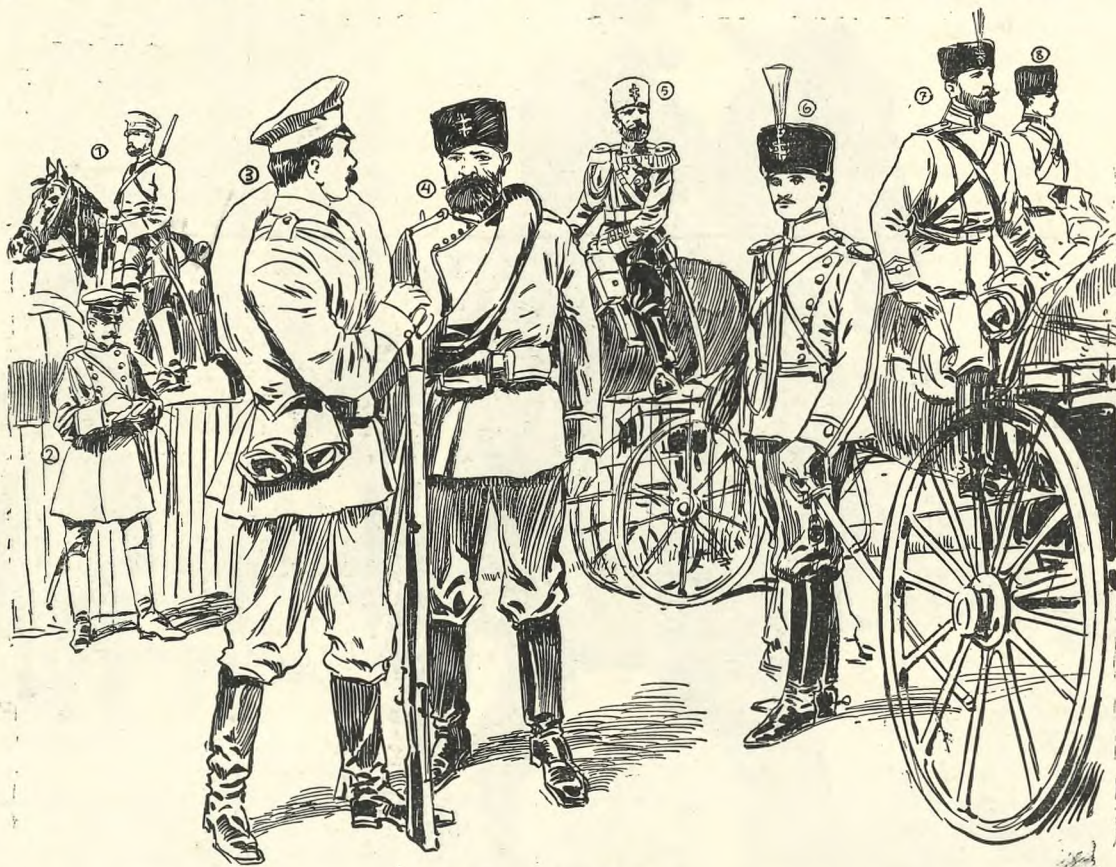
Savov.

na vzhodu in zahodu. Poveljevala sta Bolgarom tam doli dva generala, ki se nista šolala na vojaških visokih šolah, a sta se odlikovala po naravni nadarjenosti. V Makedoniji je operiral general Todorov, južno Plovdiva pa general Kovačev. Todorov je prišel pozneje do Soluna, a ker se armadnemu poveljstvu ni zdel dosti energičen, odločen, so vodstvo njegovega oddelka poverili generalu Andrejevu. Sicer je bil pa Todorov naobražen, dober general, skoro preveč miren, oče svojim vojakom, prijazen, ljubljenec vojakov in tudi drugih.

Glavno moč so morali pa Bolgari zbrati ob rekah Arda, Marica in Tundža. Te tri reke oziroma ceste ob njih se združijo pri Odrinu in s tem je že

tistemu, ki se polasti gorovja, delo zelo olajšano, ker prodira ob rekah navzdol in že to mu da večjo napadalno moč. Zato se bodo tu gori v tem gozdnatem gorovju vršili hudi boji. Bolgari morajo gledati na to, da vržejo Turke v kotel in dalje proti morju in jim vsaj deloma zapro pot v Carigrad nazaj. Zato je pa treba odločnih generalov. In takih se Bolgarom ni manjkalo.

Ker so vedeli, da bo padla glavna odločitev, odločitev cele vojske, tukaj, na poti v Carigrad, so združili na meji proti Trakiji svojo glavno moč, morebiti do 250.000 mož. Razdelili so jo v tri armade. Prvi je poveljeval general Kutinčev, zahodno Odrina. Kakor Todorov in Kovačev, tudi on ni častnik

Bolgarsko vojaštvo.

1. Konjenik (poletna uniforma). — 2. Častnik generalnega štaba. — 3. in 4. Infanterija. — 5. General. — 6. Kavalerijski častnik. — 7. Kavalerist (zimski uniforma). — 8. Artilerist.

označena važnost te trdnjave: Odrin je ključ do potov v južno Bolgarijo. Južno Odrina, pri Dimotiki, se združi s temi cestami še cesta od Soluna sem, kmalu nato stranska cesta od Lozengrada (Kirk-Kilise), vse se strnejo v veliko močno deblo, ki sega tja do Carigrada. Zdi se nam kakor pahljača: držaj je proga od Odrina do Carigrada, veje so pa omenjene ceste.

Kakor vidimo, morajo Bolgari prodirati ob tem držaju, če hočejo do Carigrada, a zavarovati si morajo preje dovodne ceste, da jim Turki ne pridejo v hrbet. Še nekaj opazimo. Ob Črnem morju se vleče od Bolgarije do Carigrada gorovje, Strandža imenovano. Do 1031 m je visoko, večinoma zarastlo z gozdom. Reke teko v kotel pri Odrinu in Dimotiki. Zato je

generalnega štaba, vedno je služil v armadi. Zelo je simpatičen, strog sicer kot predstojnik, nepopustljiv, a osebno dobrodušen, častniki in vojaki ga častijo in mu zaupajo. Okoli petdeset let ima, bele lase, prijazne oči. Nobene visoke vojaške šole ni obiskoval, a v njegovi armadi je bilo vedno vse v redu.

Ob Marici proti Odrinu je operirala takozvana druga armada; vodil jo je general Ivanov. Hladnokrven je, miren, zaveda se svojih dolžnosti. Prej je bil vojni minister in je pokazal velik organizatoričen talent. Vsako nalogo je dosedaj rešil v popolno zadovoljnost vodilnih krogov. Učil se je v vojaški visoki šoli v Petrogradu.

Tam se je učil skupno s Savovom tudi najpopularnejši sedanji bolgarski general, Ratko Dimi-

triev, poveljnik tretje armade; operirala je vzhodno Odrina. Dimitriev je junak lozengradski. Ponižen je, skromen, hladnokrven, prevzet ljubezni do domovine. Mnogo se je trudil kot inšpektor tretje armade, vse je pretehtal in preračunal. Ko so odstavili Aleksandra Battenberškega, je bil tudi on zraven, zamerili so mu, odšel je na Rusko in služil v ruski armadi. Že takrat so hvalili njegovo nenavadno inteligenco, veliko pričujočnost duha in pa hladnokrvnost. To je pokazal tudi v sedanji vojski. Ko je v bitki pri Bunar-Hissarju njegova armada za trenotek omahovala, je stopil mirno pred vojake in rekel: „Vojaki! Bolgarija gleda na vas! Mislite na to!“ Zadostvovalo je, zagrabili so za bajonete in usoda Turkov je bila zapečaten. Zaradi hitrosti v izvrševanju operacij in pa tudi vsled podobnosti ga imenujejo bolgarskega Napoleona.

Omenimo naj še generala Dikova — načelnika intendantce, Nazlumova — inšpektorja konjenice, Čenovca — inšpektorja topništva. Nazlumov je neustrašen, zelo živahen in inteligenten, Dikov je z veliko vnemo skrbel, da je bila armada preskrbljena z vsem potrebnim, Čenovu pa pripisujejo največje zasluge na uspehih bolgarske artilerije v sedanji vojski.

Bolgarski vojni minister je general Nikiforov. Poveljeval je za časa bolgarsko-srbske vojske 6. pešpolku, čegar sedanji šef je kralj Ferdinand. Po tej vojski je bil Nikiforov na raznih višjih mestih v armadi. Predno je prevzel vojno ministrstvo, je bil osem let sekcijski šef in infanterijski inšpektor.

Mustafa-Paša.

Dne 18. oktobra 1912 so prekoračile bolgarske čete mejo in takoj obkolile važno mesto Mustafa-Pašo, obmejno turško postajo ob železnici v Odrin. Z bajonetnim napadom in vihrajočimi zastavami je naskočila drugega dne bolgarska infanterija turške čete v utrdbah okoli mesta in jih pognala v beg. Na obeh straneh je bilo dosti mrtvih in ranjenih. Spopadla sta se tudi dva konjeniška oddelka, 1000 Bolgarov, 2000 Turkov. Kljub premoči so se morali Turki umakniti, ker so bili zelo slabo izvežbani. Ferdinand se je iz glavnega stana v Stari Zagori — tu je imel svoje stanovanje v železniškem vozu — ob najlep-

General Dimitriev.

General Nikiforov.

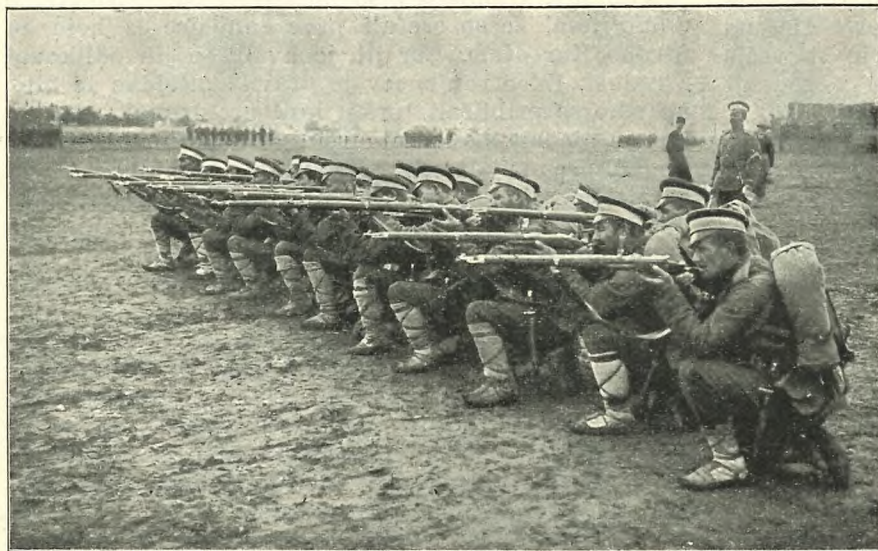
šem vremenu pripeljal na bojno polje, spremljala sta ga princa Boris in Ciril, Savov in drugi. Iz razdalje pet do šest kilometrov so opazovali boj. Niso bili še dolgo tam, že so srečali prve ranjence iz boja za utrdbo Kurt-Kale. Car jih je hvalil in jih odlikoval z redovi. Eden ranjencev je pravil: „Poldan je bilo, ko smo se približali turški kuli na streljaj, grozeče nas je gledala s svojimi strelnimi odprtini. Nismo mnogo premišljali, naskočili smo. Ni bilo lahko. Turki so streljali kakor bi bili obsedeni in četudi niso dosti zadeli, nekaj krogel je vendar našlo svojo pot, kakor hitro smo se dvignili in hiteli naprej. Po treh urah šele smo bili na vrhu. A Turki so se obupno branili, niso se hoteli vdati. Zažgali smo jim kulo, gorelo jim je nad glavo, a boj je trajal dalje. Grozno je bilo videti, kako so turški vojaki streljali še kar naprej iz odprtih, iz katerih se je valil gost dim. Vsi so poginili v kuli; samo štirinajst — ki so se borili zunaj — se jih je vdalo. Borili so se kot levi. Če so Turki povsod taki kot tukaj, tedaj bomo morali pri Odrinu pošteno zagrabit.“

Mustafa-Pašo so Bolgari prekrstili v Svilen in vpeljali svojo upravo. Zaplenili so nad 200.000 kilogramov ovsu in drugega žita, štiri velike in 30 manjših topov. Ferdinanda je pozneje sprejela duhovščina v svečanem sprevodu. Izročilo bolgarskega naroda je zahtevalo, da mora car uničiti vse turško orožje, ko stopi prvič na turška tla. In ko se je kmalu po tej bitki pripeljal z vlakom v Svilen, so mu položili pred stopnjico vagona turško puško. Stopil je nanjo in s tem pokazal, da hoče uničiti turško vlado.

Ravnotako kot tukaj so prekoračili Bolgari mejo tudi na vseh drugih že označenih mestih in prodirali po večjih in manjših bojih proti jugu. Ti boji pa seveda obledijo pred strahovitima bitkama pri Lozengradu in Ljule-Burgasu in ne pridejo toliko v poštev. Oddelki so bili seveda manjši, je že narava taka. Reči pa moramo, da boji niso bili primeroma nič lažji kot drugje, dogajali so se čini junaštva, kojih spomin bodo oživljali samo potomci v domači vasi, za svet so izgubljeni. Žalibože teh težkih bojev ne moremo opisati. Hude praske so se vršile zlasti južno Plovdiva, v okraju Tamraš, ob reki Msti, ob reki Strumi na Klancu in v soteski pri Kresni. Slednjič so vsi oddelki dosegli zgoraj označeni namen. Omenimo naj samo zavzetje mesta Kirdžali ob reki Ardi.

Hodža izdajalec.

Že 21. oktobra 1912 je osvojila bolgarska armada mesto Kirdžali in zagospodovala s tem celemu levemu bregu reke Arda. Na desnem bregu sicer prave turške armade ni bilo več, Bolgari so jo bili pregnali, a klatili so se tam okoli bašibozuki¹ in ob-streljevali ponoči bolgarske predstraže. Dne 9. novembra 1912 je dobil nadomestni bataljon iz Sofije nalog, naj prekorači reko in očisti desni breg reke nadležnega mrčesa. Bataljon prekorači reko. Teško je šlo, ker je celi dan deževalo, kepe blata so se držale obuvala. Na večer so se utrdili, noč je bila uprav peklenska, vojaki mokri do kože. Zjutraj začne sovražnik streljati, boj se razvije, opoldne vržejo Bolgari Turke iz okopov. Šli so dalje, kar naprej. Dne 13. novembra 1912 pride v bolgarski tabor turški hodža, pravi, da se njegova vas brezpogojno vda in prosi Bolgare za varstvo. Izprašujejo ga, koliko je

Bolgarski pešci.

Turkov v okolici in kaj nameravajo; pravi jim, da jih je v bližnjem mestecu Mastanli okoli 3000 in da imajo tri brzostrelne topove. Da ne bi po nepotreb-nem prelivali krvi, so svetovali Bolgari hodžu, naj gre v Mastanli in naj nagovarja turško posadko k udaji. Hodža je šel in — kakor so pozneje izvedeli — povedal Turkom, da je Bolgarov le malo in da nimajo regularnih čet. Seveda so Turki sklenili napasti sovražnika in so po noči od 13. na 14. novembra navalili na bolgarsko fronto v črti, dolgi deset kilometrov. Dne 14. novembra so pričeli z artilerijo obstreljevati levo bolgarsko krilo, vnel

¹ Bašibozuk je turška beseda: baši = glava, bozuk = hud, torej huda, sovražna glava. Najrazličnejša sodrga sestavlja te neregularne čete. Odlikovali so se po svojih grozovitostih napram miroljubnemu slovanskemu prebivalstvu — posebno v Bolgariji — zlasti v letih 1852—54. Zelo so pogumni — na begu. Spominjajo nas na Garibaldiance. Porta je to lepo družbo sicer opustila — pod pritiskom raznih konzulov —, a svojat se pojavi nanovo v vsaki vojski.

se je hud boj; do dveh popoldan so se Bolgari branili, a nazadnje so se le morali umakniti, premalo jih je bilo. Izdajalski hodža je bil celó tako predrzen, da je prišel drugi dan zopet v bolgarski tabor in zagotavljal, da „sedaj v Mastanli sploh ni nobenega turškega vojaka več, samo kakih sto bašibozukov in te lahko žive vjamejo.“ Namesto bašibozukov so vjeli pa raje kar hodža, ker so ga imeli že v rokah, dokazali so mu izdajstvo in ga ustrelili. Par dni pozneje so dobili Bolgari ojačenja, 17. novembra 1912 je vihrala bolgarska zastava nad mestom Mastanli.

Lozengrad in Ljule-Burgas.

Glavna bolgarska armada je silila nevzdržema naprej, v štirinajstih dneh je uničila turško moč v dveh velikih bitkah, ki jih imenujemo po mestih Lozengrad in Ljule-Burgas. To so čini, ki jim svetovna zgodovina nima primere. Tudi francosko-nemška in rusko-japonska vojska ne, k večjemu Napoleonove vojske 1797 in 1805—1807. Udarec je sledil udarcu, polumesec je zašel. Pregled teh svetovnih bojev je tale — po podatkih bolgarskega generalnega štaba francoskemu poročevalcu Ségonzacu —.

Tretja armada — general Dimitriev — se je zbrala med mestom Jambol in gorovjem Strandžo. Prikorakala je na mejo po šestih cestah in jo prekoračila 21. oktobra 1912 v fronti triindvajsetih kilometrov med krajema Očaköj in Topčular. Bližala se je Lozengradu. Dve možnosti sta bili: sovražnik se brani za utrdбами lozengradskimi ali pa napade bolgarsko armado. V prvem slučaju so morali Bolgari napasti Turke z vsilo ali pa trdnjavo oblegati; v drugem slučaju bi se morali ravnati po okolnostih, kakor bi ravno prišlo. Na vsak način pa je bilo treba odrezati važno trdnjavo Lozengrad od Odrina in Ljule-Burgasa in odrezati tudi so-

vražnikove zveze ter umikanje proti Carigradu. Tretja armada je korakala torej dalje proti jugu ob bregovih reke Tekedere (teke = samostan, dere = dolina) v štirih kolonah — oddelkih —, vsak oddelek je imel svojo nalogo.

Dne 22. oktobra so se vrgle srednje čete na turške jarke in okope pri selu Erikler in jih vzele, Turki so se morali umakniti. Najzahodnejši oddelek je odbil turški napad v bok Bolgarov od Odrina sem. Kolona na vzhodu pa vsled slabih potov — gorovje Strandža — ni mogla hitro naprej in se je udeležila boja šele proti koncu.

Dne 23. oktobra 1912 se je boj iznova začel, Bolgari so prodirali korak za korakom, dospeli so do vinogradov lozengradskih. Ob osmih zvečer — bila je že največja tema, 23. oktobra! — sta dva bolgarska bataljona napadla z največjo močjo desno turško krilo, hitro, nepričakovano. Turkov se je polastila grozna panika — velik, nenaden strah —, kmalu so bežali v največjem neredu. Tudi Bolgari

so se bili zmešali, izmučeni so že bili, noč je ustavila zaenkrat klanje in preganjanje.

Dne 24. oktobra zjutraj ob šestih se je začel splošni napad na Lozengrad. Mesto branita dva forta — trdnjavice —, Eraklisa na zahodu, Skopo na vzhodu; veže ju vrsta nasipov in okopov. Forta še nista bila gotova, Skopo brez topov, Eraklisa je imela samo štiri navadne topove, ne trdnjavskih; armada Abdulah-paše je bila razkropljena na vse strani, prebivalstvo lozengradsko je sprejelo Bolgare z velikim navdušenjem — saj je večinoma bolgarskega rodu —. Mesto so zasedli, prednje straže so šle pa takoj naprej proti jugu in jugozahodu.

Tridnevne boje od 22. do 24. oktobra imenujemo bitko pri Lozengradu.

Dne 25. oktobra je marširal glavni del armade proti jugu, vzhodna kolona — oddelek — po cesti proti Bunar-Hissarju (bunar = vođnjak, hissar = grad), kavalerija je dospela do železnice ob reki Ergene.

Dne 26. oktobra je armada počivala. Prihodnjega dne, 27. oktobra, so dospeli poizvedovalni kavalerijski oddelki od Ergena naprej do mesta Hajrobol in še dalje, v smeri proti Rodostu ob Marmarskem morju, a v teh krajih niso nikjer naleteli na sovražnika. Armada se je obrnila tedaj v velikem loku na levo, nova fronta je bila obrnjena proti jugovzhodu, ne več proti jugu. Med tem časom je prodirala prva armada — dosedaj smo govorili vedno le o tretji armadi, drugo armado smo zapustili v Mustafi-Paši, marširala je proti Odrinu in ga obkolila, nekateri oddelki so pa korakali naprej — proti Ljule-Burgasu, vzhodni del tretje armade je dosegel pa Bunar-Hissar.

In s prihodnjim dnem, z 28. oktobrom, se začne druga velika bitka, imenovana bitka pri Ljule-Burgasu; traja do vštrevši 1. novembra.

Dne 28. oktobra so pričeli Turki z ofenzivo proti Bunar-Hissarju: boj je trajal tukaj cel dan, sreča je bila enkrat na tej strani, drugič na drugi. Prodiranje prve armade in zahodnih kolon druge armade je zaradi slabega vremena in slabih potov napredovalo le počasi — tretja armada, armada lozengradska, je imela torej izredno veliko dela —.

Dne 29. oktobra se je začel razvijati boj polagoma na celi fronti. Prodiranje oddelkov na zahodu je razbremenilo levo krilo Bolgarov — torej tretjo armado —, boreče se z veliko premočjo sovražnika. Boj se je bil kar naprej, zvečer in celo noč: napadi in protinapadi so se ponavljali neprestano.

Tudi 30. oktobra je divjala bitka cel dan. Konečno se je vendar videlo, da je posegla vmes tudi rezerva prve armade v smeri proti Ljule-Burgasu. Na obeh straneh so bile sedaj v boju vse

čete, kolikor jih je bilo na razpolago. Turško črto je branilo na razdaljo štirideset kilometrov nekako 150.000 mož.

Ponočni napad naj bi odločil usodo bitke. Ena brigada bolgarskega središča se je vrnila ob devetih zvečer po junaškem naporu v turško črto pri Turk-beju. Zakopala se je in takoj pritegnila nase tudi artilerijo.

Dne 31. oktobra zjutraj so Turki spoznali, da se je Bolgarom posrečilo pretrgati njihovo črto. Prva bolgarska armada je obnovila silne svoje napade na sovražnikovo fronto in je krepko, energično prodirala tudi z desnim svojim krilom. Neprestano obkroževanje in obstreljevanje tukaj — na levem turškem krilu — je Turke polagoma prisililo, da so zapustili svoje postojanke.

Samo vzhodno — desno — turško krilo se je še držalo. Tu so nakopičili Turki močne rezervne čete z namenom, udariti na Bolgare s protinapadom,

Bolgarski topničarji.

obkoliti levo bolgarsko krilo in ga odrezati od Lozengrada. Bolgari so zastavili rezervno brigado tega svojega krila v gozdih vzhodno velike ceste in s tem se jim je posrečilo ustaviti tudi tukaj turško prodiranje. To se je zgodilo tedaj, ko sta se središče in pa levo krilo Osmanov že na celi črti umikala.

Dne 1. novembra se je začelo na celi fronti zasledovanje Turkov. Bolgari so vrgli še zadnje njihove čete na obeh straneh ceste proti Vizi.

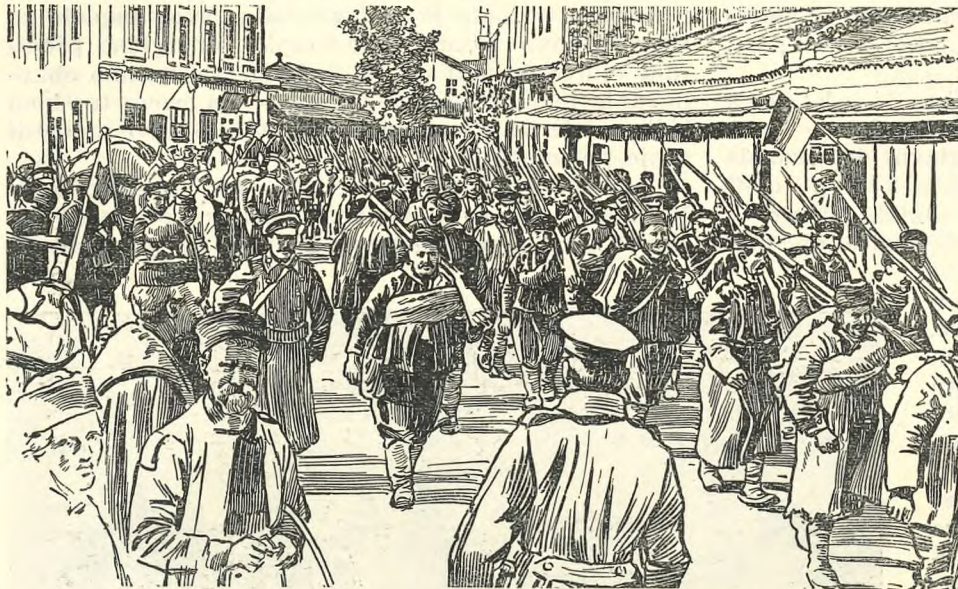
Turki so izgubili v teh večdnevnih bojih 40.000 mož in velikansko množino vojnega materiala.

Podpolkovnik Azmanov, ki je dal Francozu Ségonzacu na razpolago te avtentične — izvirne — podatke bolgarskega generalnega štaba, mu je rekel: Ta bitka je zmaga napada, ki nakopiči vojaštvo in prodero sovražne vrste, nad odprtim napadom, ki obkrožuje, zmaga francoske šole nad nemško.

Lozengradska bitka.

Prvo poročilo o padcu Lozengrada so poslali Bolgari v svet dne 25. oktobra. „Lozengrad je padel včeraj ob enajstih dopoldne. Turki so se umaknili v največjem neredu. Odločilni napad je začel artilerijski dvoboj, bolgarska artilerija je premagala turško. Zmago so dovršili polki, pohajajoči iz balkanskega

dal besedo, da bo osvojil Lozengrad v desetih dneh, potem ko prekorači mejo, dovršil je velikansko delo v sedmih dneh. Vedeti moramo pa še, da je bilo pomankanje cest ena največjih teškoč pri prodiranju, da je bilo vreme izredno slabo, ceste polne blata, topničarski vozovi so se globoko vdiral. Zato je uspeh Dimitrieva tem krasnejši. Francoski vojni minister Millerand je vzkliknil po prvih poročilih o slavni zmagi: Rajši imam 100.000 bolgarskih vojakov kakor pa celo vojno moč kake velesile.

Bolgarske čete korakajo skozi Mustafu-Pašo proti Odrinu.

gorovja. Osemindvajset ur so se nahajali že v najljutejšem boju, ko je prišlo povelje za naskok: Navalili so na Turke z nepremagljivo močjo in jih zapodili v beg.“

V vinogradih na severnem koncu bojišča so se bili med sovražniki najljutejši boji, mož proti možu, Bolgari so se borili z največjo srditostjo. Turki so jih sicer večkrat vrgli nazaj, a Bolgari so venomer ponavljali svoje strahovite napade. Ob desetih zjutraj (24. oktobra) so vdrl prvi bolgarski vojaki od severozahoda skozi vinograde v Lozengrad, kjer so se bili strašni poulični boji. Po enournem morenju je bila usoda Lozengrada zapečatena, Bolgari so bili gospodarji mesta, ki je gorelo na vseh koncih. Utrujeni sicer so takoj zasledovali sovražnika, ki je bežal v smeri proti jugu in jugovzhodu.

Instruktor turške armade, nemški general von der Goltz, je izjavil pred vojsko: Da se osvoji Lozengrad, ga je treba oblegati tri mesece in sicer z armado, kakoršna je pruska — torej po njegovem mnenju z najboljšo armado na svetu —. To, za kar je zahteval von der Goltz tri mesece, so dovršili bolgarski junaki v treh dneh. — Slava takemu narodu! Dimitriev je

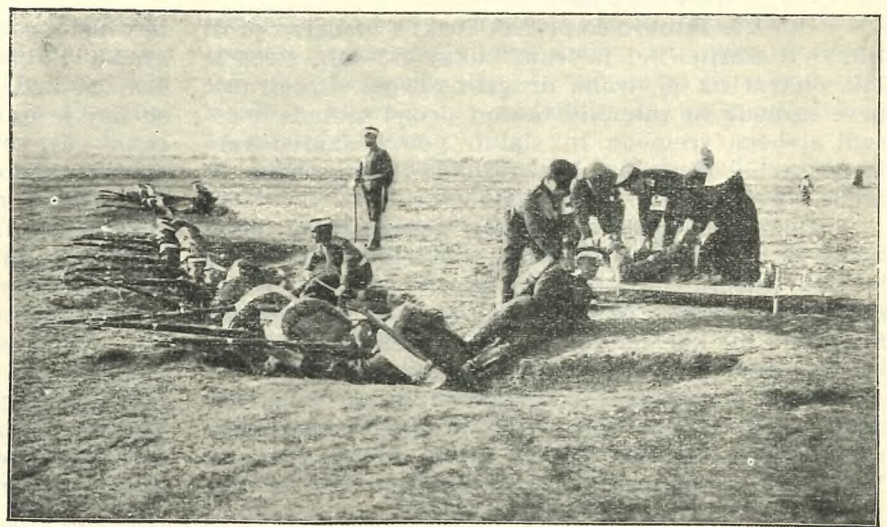
Turškega vztrajanja ni zlomil vihar jekla, svinca in ognja, ne, zlomil ga je sunek junaških bolgarskih prsi. Zmaga je pravi čudež. Bolgari niso imeli niti enega oblegovalnega topa, ki bi ga bili mogli postaviti nasproti turški artileriji. Ta zmaga nam priča o nadčloveškem bojevanju: zdi se nam, kakor bi bili Bolgari, vračajoč se v bitko po petstoletnem suženjstvu, prinesli na bojno polje ves ogenj, vse navdušenje, vso moč, ki jim je ni mogel vzeti dolgi čas sužnosti. Moč,

Podrobnosti o bitki.

Utrdbe lozengradske sicer res še niso bile izgotovljene, a okoli mesta je bilo vse polno manjših utrd, okopov, nasipov, jarkov, žičnih ovir, kul, utrjenih postojank infanterije itd.

Sloveči japonski napadi na Port Artur se nam zde malenkostna stvar, ako jih primerjamo s silovitimi človeškimi valovi, ki so se vrgli na utrdbe Lozengrada in jih zavzeli.

Kakor v vojskah starodavnih časov, so si priborili Bolgari zmago z grozovito silo mase.

Bolgarski pešci v strelnih jarkih.

zadržana petsto let, se je kopičila in kopičila, izbruhnila je sedaj in strla turško silo.

Med mnogimi teškočami, ki so prišle vpoštev, je bilo zlasti že omenjeno pomanjkanje cest. A pomanjkanje cest ni moglo zadrževati armade, ki maršira kakor bolgarska: taka malenkost ji ne dela ovir. One štiri divizije,¹ ki jim je poveljeval general Dimitriev, so se zdele kot ena sama neizmerna leteča kolona. Odkar se je pričela bitka, so zauživali Bolgari samo suhor in vodo, rekli so: Drugega živeža dobimo dosti v Lozengradu.

Napad ni nič prenehal, bil je neprestan, silen na vseh krajih. Prva obrambna črta je bila brž v rokah Bolgarov; ogenj iz velikih topov ni mogel pregnati bolgarskih čet iz zavzetih postojank.

Bajonetni napadi so se vršili večinoma ponoči. V opankah, ovitih s klobučevino, so se približali Bolgari brez vsakega hrupa in šuma zidovom ter se vrgli na okope in žične ograje in mreže. Prava

pomoč od reke Ergene sem. Bolgari so zasedli v onih dneh tudi Vaziliko ob Črnem morju in Malo Trnovo v gorovju Strandža, da preprečijo vsako presenečenje tudi od te strani, da varujejo levo krilo, ki se vrže z vso močjo na Turke v fronti in pomaga tako drugima dvema armadama odrezati Odrin od turške vojske. Bolgari so imeli namreč že izpočetka namen, ne izčrpati svojih sil z naskoki na Odrin, boriti se tam le toliko, kolikor je treba, obkoliti mesto, pritegniti v ta namen tudi srbske čete, ko te dovršijo svojo nalogo; z vsemi razpoložljivimi močmi pa udariti na turško armado in ji zadati smrtni udarec, predno more priti k sapi in se utrditi. Namen se jim je izborno posrečil. Torej ista taktika kakor so jo imeli Nemci v vojski s Francozi — Metz — in pa Japonci v vojski z Rusi — Port Artur itd. —

Turki so poslali divizijo vojakov iz Odrina Lozengradu na pomoč; ponoči je hotela naskočiti oblegovalce Lozengrada. A zasledil jo je bolgarski aviatik, ki je plaval tisoč metrov nad trdnjavo. Bol-

Bolgarsko topništvo v ognju.

uganka je, kako so mogli premagati vse ovire ter prekoračiti mreže in jarke. Napad na velike moderne forte so izvršili v zadnjem trenutku po starodavnem načinu: tako so naskakovali mestno obzidje v davno minulih časih. Bili so velikanski, veličastni, grozni prizori.

Ročne bombe so imele v tem strašnem boju veliko vlogo. Turška artilerija je napravila med napadovalci velike vrzeli, a prazna mesta so dobila brž izpopolnilo in napad se je nadaljeval. Trdnjavski reflektorji vsled izredno slabega vremena niso mogli delovati, Bolgarom je v grozni nočni temi to zelo koristilo.

Močni oddelki bolgarske kavalerije so bili odposlani na jug, da preprečijo vsako iznenadenje in

¹ Opomnimo še enkrat, da pri Bolgarih taktična enota ni zbor ali kor kakor pri nas ali Nemcih ali Turkih, temveč divizija — ki je seveda številnejša nego naša — kakor pri Japoncih. Prednost divizijske razdelbe je večja lahkota v operacijah, niso tako težke kot celi zbori. To so izborno pokazali tudi Japonci.

garska divizija, ki bi bila imela postati žrtev turškega napada, se je odstranila, Turki so šli v nastavljeno jim past in divizijo so Bolgari deloma uničili, deloma razpršili. Turki so popustili tudi vse baterije, niti toliko časa niso imeli, da bi bili namerili topove proti Bolgarom.

Ob devetih zjutraj 24. oktobra je telegrafiral Dimitriev v glavni stan starozagorski. Naznanil je napad, dalje, da je yso noč deževalo, a da se je sedaj prikazalo lepo jesensko solnce. Slednjič pravi: „Upamo na zmago. Bog bodi z nami.“ Vedel je, da je od njegovih divizij odvisno vse, izid cele vojske, vedel je, da ni smel čakati, da mora Lozengrad pasti. Kako se je moral razveseliti generalni štab, ko je dobil ob enajstih drugo brzojavko Dimitrieva: „Lozengrad je padel! Odločili so napadi z bajoneti!“

Teško si je misliti, kako je mogoče vzeti z bajoneti celo vrsto trdnjav. V novejšem času so to prvič poskusili Japonci pri naskoku na Port Artur, a za nasprotnike so imeli Kitajce; in ko so hoteli posku-

siti isto z Rusi, so se kmalu prepričali, da bi bili taki napadi samo klanje brez uspeha. Začeli so pravilno obleganje in potem šele obnovili napade. Tu v Lozengradu pa so imeli Bolgari pred seboj vojake, ki so jih slavili kot najboljše na svetu.

V teh bojih je razpršila bolgarska kavalerija tudi tri konjeniške polke Kurdov.

Pričela se je vdaja. Turški vojaki so vrgli puške na tla in prosili pardona. Videlo se je, da v njihovih vrstah ni več starega vojaškega duha, starega fanatizma in stare discipline.

Car Ferdinand je dobil poročilo o slavni zmagi v Mustafi-Paši, kamor se je bil preselil iz Stare Za-

najbolj viharja, ki je nastal zadnjo noč in kojega bučanje se je spajalo z gromenjem topov. Smatrali so vihar za božjo kazen in neki hodža je zaklical: „Grešili smo proti koranu. Zato nas Allah tepe.“ Te besede so se hitro raznesle v turških vrstah in povzročile še večji nered.

O plenu ne bomo govorili, bil je velikanski. Samo živil je bilo toliko, da se z njimi lahko prehrani armada 60.000 mož šest mesecev!

Prvi v Lozengradu.

Bolgarske baterije so bile utihnile za nekoliko časa, a sedaj so začele iz svojih pozicij sedem kilo-

Turki se umikajo po bitki pri Lozengradu.

gore. Tudi tu je stanoval v železniškem vozu. General Markov mu je prinesel brzojavko; Ferdinand čita, oči se mu napolnijo s solzami. Dvakrat se prekrži in se zahvali Vsemogočnemu za pomoč. Ne izpregovori besedice, globoko ganjen nemo poljubi in objame vse navzoče generale.

Kam z ujetniki? Za sedaj naj ostanejo v Lozengradu. A to vajakom ni vseč, marsikdo bo moral ostati tu in jih stražiti, namesto da bi hitel naprej od zmage do zmage.

Znano je, da se je polastila Turkov ponoči velika panika, zmedli so se in povzročili grozen nered. Streljali so v temi drug na drugega. Vjetniki iz Male Azije so pripovedovali pozneje, da so se ustrašili

metrov od mesta vnovič bruhati ogenj na sovražne vrste pred mestom in na mesto samo. Razpočile so se granate, napravile dolge brazde na njivah, razpršile prst; beli oblaki pričajo, da padajo šrapneli, pokanje se sliši, oblaki dima se dvigajo. Zamolklo bučanje naznanja, da so stopili na pozorišče tudi večji topovi, v kratkih presledkih odmeva njih bro-nasti glas.

Naenkrat se prikaže na dveh točkah temen dim, debele plasti se dvigajo, razprostrejo se polagoma, plamen švigne iz njih: bolgarske granate so vžgale hiše lozengradske. Nekatere granate padejo tudi v sovražne vrste, jih razpršijo, sliši se glas turških rogov.

Noč na bojnem polju — pri Čorlu.

„Ples se bo kmalu znova začel. Pripravite se, otroci, še enkrat bomo Osmanom pošteno posvetili,“ pravi major 18. polka. Čakali so na nove boje ob trdnjavi, ki so jo bili že osvojili.

Vojaki se dvignejo, stopijo v vrste, puške so bili že osnažili, nanovo razdeljeno strelivo je pripravljeno, na vseh obrazih čitamo enako bojaželjnost.

„Da bi le do njih prišli,“ pravi eden, „jih bomo že naučili, kako se mora leteti.“ Zopet drugi reče: „Kosili bomo v Lozengradu, upam, da bomo prvi tam.“ Kar tja v en dan je izrekel svojo željo, a beseda je vžgala, po vseh vrstah gre naenkrat glas: Tovariši, prvi moramo biti —. To je sedaj njih geslo.

je tam že več bataljonov s puško ob nogah; to je bolgarska rezerva, ponoči so jo bili poslali sem.

Osemnajsti polk se združi tukaj tudi z ostalima svojima dvema kompanijama; samo tretjino moštva imata še. Resno se pozdravijo vojaki, častniki si podajo roko, nobena beseda o hudih izgubah prejšnjega dne ne pride čez ustnice. Tudi ne govorijo nič o zadnjem boju in o včerajšnjih uspehih, navidezno nihče ne zapazi sanitetnega oddelka, ki dviga ranjence in jih odnaša k ambulančnim vozovom tam na strani, nihče ne sliši vzdihovanja in pritajenih vsklikov bolečine, od teško ranjenih prihajajo, ki tamle leže. Zdelo se je, kakor bi zbirali vojaki svoje

Bolgarska infanterija pri Odrinu v boju.

Ordonančni častnik pridirja, ves poten. „Vsi naprej, kakor hitro čujete signal! Samo topništvo ostane zgoraj, da poseže vmes v začetku boja!“

Tudi one topove, ki so jih bili uplenili pri naskoku na trdnjavo, spravijo na višino, dve bateriji sta sedaj združeni, da krijeta njihovo prodiranje.

„Marš!“

Odšli so, po dobri poti, ki je držala naravnost doli v Lozengrad; tudi turški vojaki so jo bili po zavzetju trdnjave ubrali tu doli. Precej v redu so se bili umaknili, kajti razen par mrtvecev niso videli Bolgari ničesar drugega kakor nekaj orožja in pasov s patronami. Kmalu so v ravnini, razprostirala se je pred njimi daleč naokoli, valovita. Stalo

moči samo za nove čine hrabrosti in bi smatrali zanimanje za vsako drugo stvar samo kot oviro lastne jecklene volje.

Adjutant pridirja, pod kopiti brzega konja leti kamenje in pesek na vse strani. „Naprej!“ kliče že od daleč, „Turki hočejo uiti proti Ljule-Burgasu. Vzemite z naskokom onile okop in ostanite tam na vsak način.“ Že je odhajal, izročiti ima še druga povelja.

„Marš! Marš!“

Kakor električni udarci vplivajo te besede, vrste se zganejo. Molče se pomikajo dalje, korak se izpremeni kmalu v tek, Bolgari naskočijo. Tu pa se odpre okop, vsuje se ven cel polk Turkov, napadalcem nasproti.

„Stoj! Ogenj!“

Kompanije ostanejo, trikrat ustrelijo.

„Naprej na nož! Naprej! Marš!“

Naprej drviyo, vsi enako hrabri, enako odločni.

Turki imajo velike izgube, nazaj valovijo v zaseke iz pletenin in žic z bodicami in za varne okope. Kako hitijo Bolgari za njimi v neprestanem teku!! A vsuje se dež z višave, sovražnikova artilerija jih obstreljuje, krogle padajo kakor velik grah iz kovine, mnogo napadalcev se zgrudi na zemljo, prepojeno s krvjo. A drugi hitijo dalje, le naprej, naravnost proti sovražnikom, skočijo samo na stran, da ne stopijo na padlega tovariša. Turki so pribežali do utrd, začno streljati na zasledovalce, a ne znajo meriti. Kljub temu pa pade Bolgar za Bolgarom, vedno manj jih je; sedaj jih pa ne obdrži nobena sila več.

„Urá! Po njih!“

Častniki naprej, marsikateri pade, a nič ne de.

Čez zaseke drviyo in čez okope, z bajonetom si delajo pot. Turki obupajo, spustijo se v beg.

„Nazaj v trdnjavo!“

Le obotavljaje ubogajo vojaki.

„Allah! Allah!“ Vedno bliže prihajajo Otomani, že se razločijo posamezne postave.

Tedaj pa zaropoče in zaprasketa, dve bolgarski bateriji se prikazeta za višino, čez mrtvece, orožje in opravo škripljejo kolesa, krogle sovražnika podero marsikakega konja, ti padajo, zmeda hoče nastati; a že so topničarji odtrgali jermenje, zapodijo konje proč, obrnejo cevi, namerijo in že škropijo topovi pogubonosni jekleni dež v sovražne vrste.

„Sedaj pa pridemo mi na vrsto, tudi za nas bo dela!“ prevpije najstarejši stotnik oglušljivo gromenje in prasketanje. „Trobac! Marš! Marš!“

Trombe zapojo smrtno pesem, bobni ropotajo, urá-klici odmevajo, Bolgari navalijo na sovražnika.

Ta pa ne čaka, vrste so raztrgane, izgube velikanske; v divji naglici bežita polka, zadeneta pa na polk konjenikov, ki je ravno hotel udariti na Bolgare. Zopet govorijo topovi s svojim bronastim glasom, zopet bruhajo smrt in pogin.

Konji, oblitni s krvjo, peneči se, divjajo okoli, jezdecev ni več. Za njimi vidimo par desetih kavaleristov, nekateri vihtijo sablje, drugi udrihajo s sabljami po ubogi živali, ne morejo je več obvladati.

Kratko povelje v vrstah Bolgarov, puške počijo, tudi zadnjih jezdecev ni več.

„Po njih! Naprej, naprej na nož! Marš! Marš!“

Živce hoče raznesti glas tromb in bobnov, kličejo k naskoku na bežečega sovražnika — na pešce. Kolone drviyo za njim, topovi — kolikor jih ima še pripravo — divjajo čez drn in strn. Iz trdnjav in drugih bolgarskih postojank pa tudi grmijo topovi, sovražnikova artilerija se bori z

zadnjo silo. A vse zastoj, dopolnjeno je.

„V Lozengrad! Prvi moramo biti!“ kličejo vojaki. Komaj jih zadržujejo častniki, tako hitijo. A morajo se brzdati, ne smejo izčrpati moči.

Sem in tja še kak strel, razkropljeni Turki porabijo zadnje patrone, a nihče več se ne zmeni zato.

„Mir! Otroci, mir! Saj pridemo še o pravem času!“ opominjajo častniki.

„Prvi moramo biti!“ se glasi zmagoslavno iz vrst osemnajstega polka.

Veliko svetlo cesto zagledajo, na njej kavalerijo, oprava in sablje se svetijo v solčnih žarkih.

„Naši so. Tudi kavalerija hiti naprej. Ne smemo zamuditi! Naprej!“

In dalje hitijo in naprej, brez miru in počitka. Tudi od drugod slišijo bolgarske signale, povsod prodiranje, zemlja se trese, ozračje bobni. Vojni bog govori neprestano, glas njegov je strašen.

Polk se bliža Lozengradu. Večje in manjše čete Turkov srečuje, orožje so bili vrgli proč, s povzdignjenimi rokami prosijo pardona, udati se hočejo. A

Bojišče okoli Odrina, Lozengrada in Ljule-Burgasa.

Erokler = Eriklar, Iske Dere = Teke Dere, Uskiap = Skopo, Lüle-Burgas = Ljule-Burgas, gh = g, tz = c, dsch = dž, Kulely = Kule, Hafsä = Havza.

„Držite se skupaj!“ kličejo častniki.

Nad glavami jim žvižgajo granate, razletijo se za vrstami, raztrgajo marsikakega ranjenca, ležečega tam.

„Fronta na desno!“ vpije najstarejši stotnik, ki je bil prevzel vodstvo; vsi polkovni štabni častniki so bili namreč že padli.

„Na tla!“

Vojaki ubogajo, se vržejo na tla, čepijo napol ali pa klečijo, puška je namerjena.

Dva turška polka se odtrgata od okopov, od strani jih hočeta napasti.

„Mir, otroci! Mir!“ opominjajo častniki, „dobro streljajte, vsaka patrona je dragocena.“

Turška polka se pripravita na naskok z bajonetom, trikrat več jih je kakor Bolgarov.

„Ogenj!“

Srebrna sopara plava nad vojaki; dobro so streljali. Ustrelijo drugič, ustrelijo tretjič. A Turki prodirajo odločno bliže in bliže se glasi krik: „Allah! Allah!“

Bolgari se ne zmenijo zanje, ravnotako ne za mrtvece in ranjence, ki ležijo med razbitimi topovi, vozovi in ubitimi konji. Pridejo na cesto, še prej nego kavalerija, samo malo častnikov koraka na čelu polka.

„Godba sem!“

Dotlej so bili godci v ozadju, sedaj hitijo naprej. Vrste se uredijo, ni se treba več bojevati, sovražno topništvo je umolknilo.

„Prvi smo! Prvi smo!“

Godba zaigra „Šumi Marica“, zmagonosni vojaki osemnajstega polka udarijo vmes, odprta so vrata trdnjave, odprto je mesto Turkov, kamor dotedaj še ni bila stopila Turkom sovražna noga. In kmalu je celo mesto polno odmeva krasne balkanske himne:

Šumi Marica
Okrvavljena,
Plaka vdovica
v ljutih ranah zdaj!
Marš, marš, generale naš,
Raz, dva, tri, napred Blgari!

Balkanski fantje,
Ves svet nas gleda;
Hajd, le hitimo
K slavni zmagi vsi!
Marš, marš, generale naš,
Raz, dva, tri, napred Blgari!

Ti lev balkanski
— Duh velikanski —,
V roje sovražne
Vodi nas krilat!
Marš, marš, generale naš,
Raz, dva, tri, napred Blgari!

Srca so naša
Junaška, silna;
Smrt jih ne plaši,
Kar plamté za boj!
Marš, marš, generale naš,
Raz, dva, tri, napred Blgari!

Smo korenine;
Za spas rodnine,
Čast in svobodo
Znamo iti v smrt!
Marš, marš, generale naš,
Raz, dva, tri, napred Blgari!

Ravno v sedanji balkanski vojski je bila ta koračnica ona čarodejka, ki je podžgala bolgarskim junakom srca s takim ognjem, da niso poznali nobenega strahu, da je ves svet strmél, da strmi in da bo strmél nad tolikim junaštvom!

* * *

O tem zmagovitem polku imamo tudi oficielno poročilo, ki se glasi:

23. oktobra zvečer so vzeli Bolgari štiri močne trdnjave na severovzhodu, severu in severozahodu Lozengrada. Kljub grozni nevihti so nadaljevali napad. 24. oktobra se je razvil boj na celi črti. V Lozengradu sta bili 7. in 8. turška divizija pod poveljstvom Mahmud Muhtar-paše; v hitrici so poslali tja

še 9. divizijo, ki pa ni mogla več ustaviti bolgarskega prodiranja. Tudi oni trije kavalerijski polki, ki so odšli iz Odrina Lozengradu na pomoč, niso nič opravili, izginili so.

Pred Lozengradom se je pa odigralo zadnje dejanje žaloigre. Ko so bili padli vsi forti zunanje črte, je naskočil 18. bolgarski polk neko trdnjavico v notranji črti z bajonetom. Turki so odgovorili s protinapadom: od vzhoda so poslali poltretji polk Bolgarom v bok; objednem je začela streljati turška artilerija, a brez uspeha, krogle so šle vse previsoko. Kljub temu pa Bolgari niso bili v bogve kako prijetnem položaju, premoč je bila prevelika. Tedaj je pa napadla bolgarska artilerija turško postojanko, ležečo 7 kilometrov severno od Lozengrada, zlasti

Prvi polk v taborišču.

Prvi in šesti polk je vodil v boj general Tošev. V prvem so služili skoro samo inteligentni ljudje — iz Sofije —, advokati, profesorji, trgovci itd. Tošev je operiral tako predrzno, da je padlo skoro vse moštvo, baje jih je od 4000 mož prvega polka ostalo živih samo 70. Car Ferdinand je kasneje stopil k Toševu in mu potrgal epolete — generalske okraske na ramah —. Tošev se je odstranil za par korakov, vzel revolver in se ustrelil. Če bi bil pri svojem manevru imel srečo, bi bil pa danes eden prvih junakov bolgarskih. Nesreča je hotela drugače. Sedaj mu pa hoče car tam postaviti spomenik.

je streljala na infanterijo. Po eni uri je bila turška napadalna kolona popolnoma uničena. Osemnajsti infanterijski polk je tedaj obnovil napad na Turke, in sicer s tako silo, da je potegnil seboj vse druge bolgarske polke. Bolgarska artilerija je nato pokosila v dvoboju turško topništvo in dovršila zmago.

V lozengradskih vinogradih.

Neki član Rdečega križa se je udeležil bitke pri Lozengradu od začetka do konca; pobiral je ranjence in mrliče in videl strašno morijo čisto od blizu. Pravi takole:

Bolgarija je pri Lozengradu sijajno zmagala. Turške čete so deloma vjete, deloma so padle, ostalo

je pobegnilo. Priznati moram, da bi ne bil mislil, da so Bolgari taki junaki. Treba je bilo vzeti trdnjave, ki so stale na višinah; skoro noro se mi je zdelo naskočiti tako močne višave, od katerih je prihajal tak ogenj. Svet je bil zelo neugoden za napadalce — torej za Bolgare —: vinogradi in zopet vinogradi, drugega nič; pač pa je to idealen svet za onega, ki brani.

Ko je hotela bolgarska infanterija napasti v fronti, jo je sprejelo iz vinogradov silno streljanje; bašibozuki, Kurdi in Tatarji, ki silno sovražijo gjavrenapadovalce, se tu borijo dosti boljše nego njih gospodarji, Turki. Njih zasluga je, da so se morali Bolgari umakniti; zlasti je to zasluga Kurdov, a ti so uganjali tudi največje krvoločnosti na ranjenih Bolgarih.

Po prvem odmoru, ko so se bili umaknili Bolgari med neprestanim dežjem granat, ki so morale

Bolgarska infanterija se pripravlja za naskok.

njih vrste, je nastopil „Rdeči križ“; uveril se je, kako zverinsko so počenjali Kurdi z ranjenci. Večini ranjencev so iztaknili oči, odrezali jim nosove in ušesa, mnogim prerezali trebuh. Delali smo več ur in bolnišnice so se napolnile.

Proti večeru so Bolgari trdnjave zopet napadli. Streljali so v temi, a zopet so se morali umakniti z jako velikimi izgubami. Pri tretjem naskoku so slednjič zmagali. Grozno je bilo borenje v vinogradih mož proti možu. Noži, kopita, tatarski biči in slednjič pesti in zobje so služili braniteljem v boju proti nasprotniku. „Rdeči križ“ je našel več Bolgarov s pregriznjenim grlom. Mnogo so jih Kurdi obesili na kole.

Drugega dne ob 3. uri popoldne so bili vinogradi v bolgarskih rokah in takoj se je pričel naskok na trdnjave. Ni mogoče opisati krvavih bojev, ki so

sledili. Bolgarske najdrznejše naskoke je vsakokrat ustavil turški ogenj. Ta borba, to mesarsko klanje, je trajalo neprestano od ponedeljka do srede ob petih popoldne; ob tej uri je morija ponehala za kratek čas. Kmalu za tem so spustili iz Lozengrada rakete. Kakor se je kasneje izvedelo, je bilo to znamenje turški vojski, naj se umakne proti Bunar-Hissarju.

General Stojlov je zapovedal, odrezati Turkom črto umikanja; istočasno je ukazal general Savov zadnji naskok na trdnjave. Proti 11. uri zvečer so se zopet pričele pomikati bolgarske kolone. Prodirale so do vznožja trdnjav. Bodisi da so garnizije v fortih (fort = trdnjavica, izgovori: for) izvedele, da se je večina turške armade umaknila, bodisi da so jim delali lastni vojaki-kristjani sitnosti, gotovo je, da je turška vztrajnost prenehala; Bolgari so vzeli tri severne forte, sicer z velikimi izgubami. Ko so bili gospodarji teh višin, se niso ustavili več.

Krščanski vojaki v utrdbah so se kar hitro udali, a mohamedanci so nadaljevali boj kakor levi. Večina jih je bilo ubitih. Bolgarsko artilerijo so prenesli na osvojene forte; od tu je bombardirala ostale forte št. 16 in 17. Ob treh zjutraj so bili vsi v bolgarskih rokah. — Vseh zunanjih fortov je bilo 18.

Sedaj je bilo treba vzeti trdnjave v notranjem mestu. Ponavljala se je borba z bajoneti po ulicah Lozengrada. Medtem ko so bolgarski topovi bombardirali mesto iz zavzetih fortov, je prodirala infanterija v temi. Sledila je nova borba mož proti

možu. Pri tem zadnjem napadu so imeli Bolgari največje izgube. Dobili so pa pomoč, in ob zori so Turki branili samo še zadnje pozicije, zažigali so podzemeljske mine. Med 7. in 8. uro so udrli Bolgari na treh krajih v mesto in Lozengrad je bil njihov.

Po prvi zmagi v Sofiji.

Ob petih popoldne 24. oktobra 1912 je naznanil major generalnega štaba z balkona vojnega ministrstva, da so Bolgari vzeli Lozengrad z naskokom. Uro pozneje se je prikazal na oknu vojni minister Nikiforov in nagovoril nepregledno množico: Lozengrad je padel, sovražnik je popolnoma pobit in beži v strašnem neredu. Živela Bolgarija. Urá! urá! Tedaj so pa zaplapolale raz hiše zastave, zvonovi balkanski so se

zopet oglasili in množice ljudstva so prihajale v cerkve; pozno v noč so prirejali zahvalne daritve, navdušenje je bilo nepopisno.

„Jesenski dan se nagiba k zatonu, malo prši, a ulice so polne ljudstva kakor ob največjih praznikih.

Hiše so namah razsvetljene z bakljami, električne svetilke žare povsod, ljudstva vse polno in povsod se slišijo radostni klici in pozdravi.

Naenkrat se prikaže od daleč nejasna masa ljudi, ki prihaja vedno bliže.

Manifestacija!

V pravih vrstah koraka ljudstvo, nad njim vihrajo na visokih drogih zastave zaveznikov: bolgarske, grške, srbske. Slavnostni glas cerkvenih zvonov je zadržel v zraku ter se je zvil s petjem narodnih himen. Množica se pokrižuje in objema. Kakor pri sprevodu na dan vstajenja Gospodovega.

Nisem več poznal sicer navadno tako resnobnih Bolgarov. Kakor da bi vesela spomlad naglo priletela v žalostno jesensko noč, se je raztajal led, izginil hlad in na vseh obrazih so se razcveteli smehljaji.

Bilo je lahko in veselo pridružiti se tem ljudskim valovom, ki so preplavili vse ulice.

Na Lundukovskem trgu je množica zagledala častnika.

„Živela zmagovalna armada! Urá!“

In stotine rok je častnika dvignilo kvišku. Naenkrat je začela množica peti in veselo done pesmi po ulicah. Začeli so tudi staro bolgarsko pesem o zmagi nad Grki. A dolgo je niso peli.

„Molčite, molčite!“ se je slišalo od več strani. „Grki so vendar naši tovariši, zavezniki!“

„Živela Grška! Urá!“

Znova grmijo pesmi.

Celo uro hodi množica po ulicah in čimdalje je večja. Pridružujejo se ženske in otroci.

Pokazal se je oddelek mož s prižganimi bakljami, ki se delijo med ljudstvo.

„Naprej k Srbom, Grkom in Rusom!“

„H konzulatom!“

Šli so, da pozdravijo zaveznike in potem med petjem ruske himne odkorakajo k ruskemu poslanstvu.

Na balkonu pred množico se pokaže Nekljudov, ruski poslanik.

Neprestano urá-klicanje mu dolgo ne pusti izpregovoriti nekaj besed.

Končno je množica vendarle utihnila.

„Pozdravljam vas! Bog je pomagal!...“

Novo urá-klicanje, kateremu sledi ruska himna. Nad množico se je pokazal govornik.

„Živela Rusija!“

„Živela Rusija! Urá!“

„Občani!“ nadaljuje govornik. „Veseleč se sedanjih zmag ne smemo pozabiti na zmage na Šipki in pri Plevnu, ki so nam pripravile pot k sedanjim

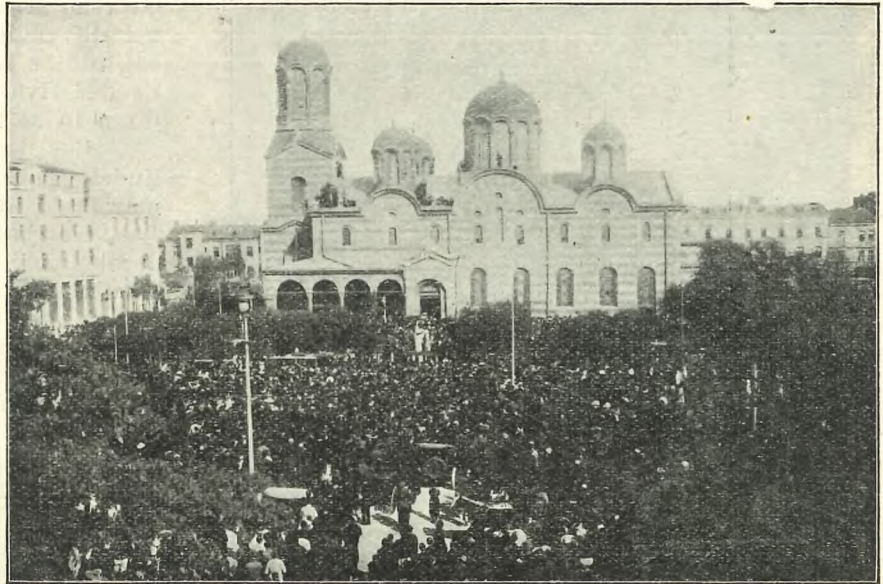
zmagam. Car-osvoboditelj, osvobodivši nas, nam je dal možnost osvoboditi naše brate tam za Rodopami. Živio ruski narod-osvoboditelj!“ . . .

In množica je utihnila ter čakala s hrepenejem . . .

„Živela Bolgarija!“ je vzkliknil Nekljudov. „Živel car Ferdinand in prestolonaslednik Boris! Živela zmagovalna bolgarska armada!“

Zmagoslavje v Stari Zagori.

Tudi v Stari Zagori, glavnem bolgarskem stanu, je zavladalo veliko veselje. Že 23. oktobra 1912 so vedeli tam, da se bije pri Lozengradu odločilna bitka, vedeli so, da sta se ponoči odpeljala tja car in Savov, vsako uro so pričakovali poročila o izidu. Že zgodaj zjutraj 24. oktobra se je razlegel glas, da je trdnjava padla, a ni bilo še uradnega poročila. Došlo je ob enajstih. — Ob petih popoldne pa pride v svoj urad

Po zmagi pri Lozengradu.

Nepregledna množica se zbira pred glavno cerkvijo v Sofiji, da se udeleži zahvalne daritve.

— kjer so pregledovali brzojavke in sploh poročila — major Leftčrov, že odaleč se smeji, brzojavko vihti v roki in kliče poročevalcem časopisov: Lozengrad tombé — Lozengrad je padel — ! Bliskovito se je raznesla novica po mestu, šla je od hiše do hiše; Bolgari pa tukaj niso glasno kazali svojega veselja, tiho navdušenje se jim je čitalo na obrazih. Malo bolj glasni so bili v vojašnicah, igrali so narodno himno in peli domoljubne pesmi celo noč. In drugega dne, 25. oktobra, je bila velika zahvalna sv. maša, udeležil se je Ferdinand z Borisom in Cirilom, tuji vojaški atašeeji in pa vsi bolgarski generali, kar jih je bilo v glavnem stanu, na čelu jim Savov.

Prvi turški vjetniki.

Prvi vjetniki so prišli v Staro Zagoro 22. oktobra, korporal in sedem mož, slabo oblečeni in izstradani. Noben človek jim ni rekel žal besede, ko

so korakali v vojašnico 12. infanterijskega polka. Korporal in eden vojakov sta bila iz Male Azije, mohamedana, drugi so bili turški Bolgari iz okolice Odrina, udali so se bili sami.

Tiste dni so pripeljali tudi v Sofijo prve vjetnike, in sicer iz bojov ob rekah Struma in Msta. To so surovi ljudje iz Kurdistana in Makedonije; po veri so pa mohamedani. Govore samo o neredu in demoralizaciji turške vojske in pa da ni bila pripravljena. Nekateri pripovedujejo, da so bili 3 do 4 mesece na meji. O vojski ni vedel nihče ničesar. Nekega dne jim je poveljnik ušel, prišli so namreč Bolgari ter jih obkolili. Zato so se udali; kaj bi se tudi borili dalje brez poveljnika.

Prihod turških vjetnikov iz okolice Odrina v Staro Zagoro.

Turški vjetniki niso vedeli prav ničesar povedati, kaj se je vršilo in pripravljalo okoli njih. Dobro se jim zdi, da so vjeti, da ne trpe več mraza in lakote in da lahko kade. V zadnjem času je vladalo v njihovem taboru tudi pomanjkanje živeža. Po tem se da sklepati, da so tudi glavne turške čete zelo slabo preskrbljene. Drugi vjetniki so tvorili posadko kule na meji. Eden izmed njih pripoveduje sledeče: „Več tednov nas je bilo samo pet v kuli. Pred 12 dnevi je prišel k nam častnik ter rekel, da pride v kratkem več vojakov, ki pomnože našo postojanko. A bilo ni nikogar. V petek zjutraj pa smo kar naenkrat začuli streljanje topov, in sicer od zahodne strani. Boj je trajal nekako 6 ur. Kmalu na to smo zapazili za našim hrbtom vojake. Mislili smo, da so Turki, pa so bili Bolgari. Zahtevali so,

naj se jim udamo. Dva izmed naših sta hotela pobegniti, a so ju na mestu ubili.“

24. oktobra je prišlo v Staro Zagoro 360 turških vojakov z dvema častnikoma. Ferdinand, ki je bil ponoči dospel od Lozengrada nazaj v glavni stan, je nagovoril častnika, hvalil hrabrost Turkov in jih tolažil.

Po kratkem odmoru so jih odvedli v vojašnico. Najbolj čudno se je videlo, ker so nekateri turški vojaki vihteli bolgarske zastavice in neprestano klicali urá. Po štirje in štirje so korakali; nekateri so se držali za roke, drugi so nesli male zavojčke in v njih vse svoje premoženje, nekateri so imeli plašč, drugi zopet ne, marsikdo si ga je pa zvil okoli glave kot kakšen turban.

Častnika so spremili pa bolgarski oficirji v kazino in se trudili olajšati jima težki položaj. Najbolj zadovoljna sta bila s cigaretami. Mlajši, nadporočnik iz Male Azije, je pripovedoval o boju pri Mustafi-Paši, njegov oddelek so Bolgari obkolili od vseh strani, moral se je udati, sicer bi bili padli vsi do zadnjega moža. Mirno sta častnika srebala čaj, nič se nista vznemirjala, saj je Allah tako hotel! Usoda! Hvalila sta cara Ferdinanda, ki je tako prijazen in se zna vsakemu prikupiti.

Car je bil — kakor tudi carica — sploh z ljudstvom zelo prijazen. Zato so pripovedovali o njem marsikako dogodbico. Zanimiva je zlasti tale:

Ko je bila proglašena mobilizacija cele bolgarske armade, je poslal turški sultan Mohamed caru Ferdinandu velik vrč, do vrha napolnjen s prosom.

Ko so prinesli caru ta vrč sultanovi poslanci, so se globoko poklonili ter rekli:

„Ali veš, veliki car, koliko je v vrču prosenih zrn? Ravno toliko je sultanovih vojakov. Vse to vojaštvo bo poslal zoper tebe, ako se predržeš napovedati mu vojsko. Zato ti svetujemo, ostani lepo doma!“ — Tako so govorili poslanci.

Car Ferdinand se pa ni ustrašil. Ukazal je prinesiti vrč, ki je bil napolnjen z najostrejšo papriko. Ta vrč je izročil poslancem, da bi ga nesli sultanu; obenem jim je dal pismo na sultana, v katerem so bile zapisane te-le besede: „Razreži papriko in pokusi jo! Bodi prepričan, da je moje vojaštvo še hujše nego ta paprika, ki sem ti jo poslal v vrču.“

Telega lista baje sultan ni bil posebno vesel.

* * *

Vjetnikov in ranjencev je prihajalo sedaj vedno več, saj so se bile v naslednjih dneh največje bitke zadnjih let. Odlikovala se je v oskrbi bolnikov kot samaritanka zlasti carica Eleonora. Število ranjencev je bilo veliko večje nego so bili pričakovali. Turki niso nikjer bežali prej, dokler niso zadali nasprotnikom najgroznejših ran. — Sploh so na begu uganjali najraznovrstnejše krutosti. Po bitki pri Lozengradu so zažgali nešteto vasi; nekega bolgarskega vojaka so posadili na neosedlanega konja in ga v zasmeh prepeljevali po odrinskih ulicah. V Makedoniji n. pr. so odtrgali od matere štirinajstletnega dečka in mu vpričo nje prerezali vrat. Nekje drugje so gnali v cerkev 30 mož in cerkev zažgali; od 30 jih je zgorelo 26 —. Ni čuda, da so imele usmiljenke dela čez glavo. V sofijskih šolah so bile kmalu za-

sedene vse postelje, akoravno jih je bilo pripravljenih 2000; mnogo ranjencev so odpeljali v zasebne hiše. Vso oskrbo je vodila carica sama. Neprestano je potovala od mesta do mesta, ker je hotela vse bolnice sama nadzirati in osebno odrediti vse potrebno.

Bombardiranje bolgarskih pristanišč.

Takoj v začetku vojske so odposlali Turki del svojega brodovja proti bolgarski obali. 19. oktobra zjutraj so se pojavile turške ladje pred važnim pristaniščem Varno in začeli streljati na bolgarske torpedovke. Te so zbežale v notranjo luko, Turki jim niso mogli slediti, ker je bila luka zavarovana z minami. Mestu samemu turške krogle zaradi oddaljenosti niso mogle dosti škodovati; saj so bile ladje oddaljene 25 do 30 kilometrov, stokrat so ustrelili, a vseh sto strelav je padlo namesto v Varno, v morsko vodo. Pozneje so se pa Turki bolj približali in marsikaka krogla je padla tudi v mesto. Turške ladje so kmalu potem obstreljevale blizu Varne tudi vojašnico pri carovem letovišču Evksinograd, grad sam, nadalje proti vsemu narodnostnemu pravu mesti Balčik in Kavarna v bližini rtiča Kali Akra. Poškodovale so nekaj hiš, zalog, svetilnikov, zajele par trgovskih ladij in kar je glavno, prekinile so ves promet ob obali. Da bi svetilnike vsaj deloma varovala, je odredila bolgarska vlada, da ponoči ne sme greti na njih nobena luč.

Tudi vojake so hoteli izkrcati, tako pri Varni, kateri so se bolj približali kakor prvič, a tamošnja posadka — 11 mož — je preprečila poizkus. Kakor tu na severu je operiralo brodovje tudi na jugu pri Burgasu itd., a posebnega uspeha ni doseglo nikjer.

Ko je bilo treba pozneje celo brodovje združiti proti Grkom, je odšel ta oddelek iz Črnega morja v Marmarsko. Pozneje seveda je priplule skoro celo turško brodovje nazaj v Črno morje, da podpira operacije čet na suhem.

Junakinja pri brzojavu.

Ko so Turki bombardirali luko Varno, so Bolgari prerezali vse brzojavne žice, izvzemši eno, pri kateri je imela službo gospodična Otima. Ko so letele turške krogle v Varno, je vse poštno osebje prestrašeno zapustilo pošto, ker se je balo, da prične poslopje greti. Le gdčna Otima je ostala na svojem mestu. Ni mislila na svojo mladost, mislila je samo na domovino in oddala je nasledno brzojavko:

„Na prefekta! Turki bombardirajo Varno. Kaj naj storim?“

Kmalu je dobila na aparatu odgovor:

„Vi morate ostati na mestu!“

Okoli poštnega poslopja so padale turške krogle, gdčna Otima pa je pogumno brzojavljala vse posa-

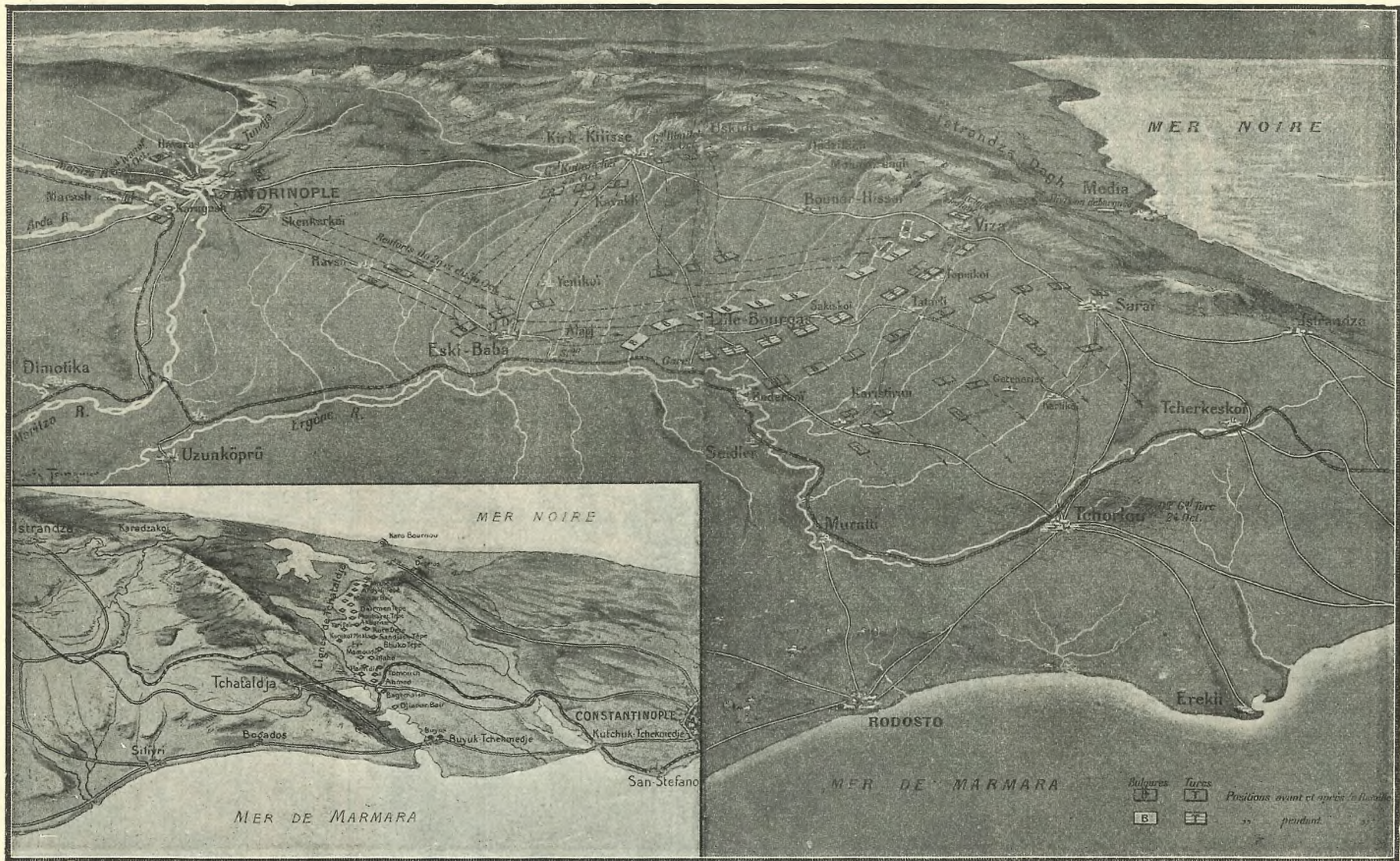
Vjeti turški častniki z bolgarskimi častniki v Stari Zagori.

meznosti bombardiranja. Po teh brzojavkah je bilo omogočeno bolgarskim torpedovkam, da so odplule na morje. Zadnja brzojavka, ki jo je pogumna deklica dobila od prefekta, se je glasila:

„Gdčna telegrafistka Otima, Varna. Ravnokar ste odlikovani z bolgarsko svetinjo za hrabrost. — Prefekt.“

Pogled na Varno.

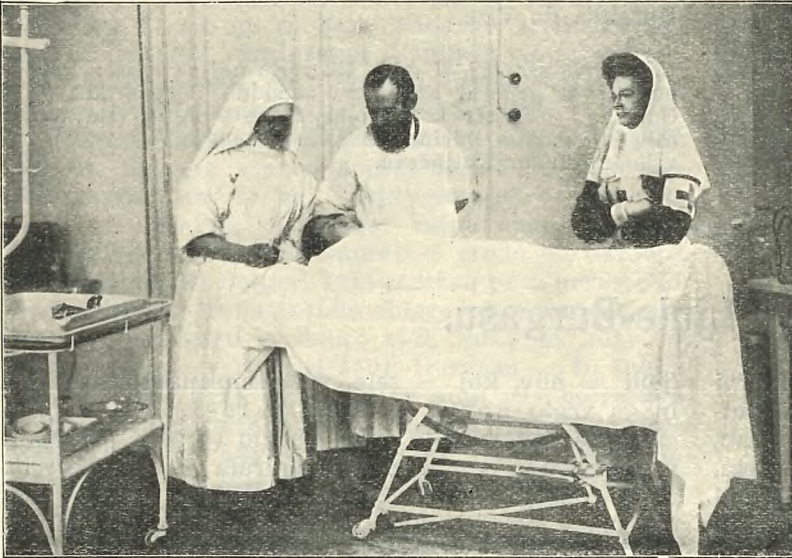

Od Odrina in Lozengrada do Carigrada.

Andrinople = Odrin, Kirk-Kilisse = Lozengrad, ch = š, tch = č, ou = u, y = j, dz ali dj = dž, Oct. = oktober, Media = Midia, Mer Noire = Črno morje, Mer de Marmara = Marmarsko morje. Spodnja kartica je podaljšek zgornje na desno. Puščice kažejo smer prodiranja. Obrobljene bele črte so ceste, navadne bele črte pa reke, dve sporedni črti z zobčki pomenita železnico. Železnica je pa izpeljana tudi od Lozengrada proti jugu do glavne proge. Črni pravokotniki (B = bolgarski, T = turški) značijo pozicije armad pred bitko in po bitki pri Ljule-Burgasu in Vizi, beli pa pozicije med bitko samo. Dva B pri Vizi sta pomaknjena malo nazaj, ker so se morali Bolgari med bitko nekoliko umakniti, dva T pa malo naprej. Division débarquée = izkrkana divizija, attaque de flanc = napad Turkov od strani. Renforts du 29. et du 30. Oct. = ojačenja 29. in 30. oktobra, poslala jih je II armada od Odrina proti Baba-Eski in Ljule-Burgasu. Dobro vidimo, kako je korakala armada Kutinčeva in ona Dimitrijeva in kako je ta naenkrat zavil na levo. Vidimo tudi, kako Turki beže, pravokotniki niso več v redu. Karagash = Karagač, R. = reka, Gare = kolodvor, St.^{on} = postaja, G.^{al} = general, Q.^{er} Gal Turc = glavni turški stan, Lignes de Tchataldja = čaltaške črte.

Proti Ljule-Burgasu.

Pri splošnem pregledu smo že omenili, da so se obrnili Bolgari po padcu Lozengrada proti jugu, potem pa krenili deloma na levo v smeri proti Vizi v gorovju Strandža. S tem dobimo novo fronto Viza

Carica Eleonora — s križcem —, predsednica bolgarskega Rdečega križa, prisostvuje operaciji.

— Ljule-Burgas, dolžina 38 km. Levo krilo krije gorovje, desno pa reka Ergene. Vojaški izvedenci so bili v začetku vojske pričakovali, da bodo Bolgari udarili z glavno silo proti Odrinu, a udarili so na desno turško krilo pri Lozengradu ter tako odrezali Odrin. Okoli Odrina je sklenila železen obroč druga armada, poveljnik general Ivanov, po zavzetju nekaterih mest — tako Čermena, ki ga je naskočilo 10.000 Bolgarov —.

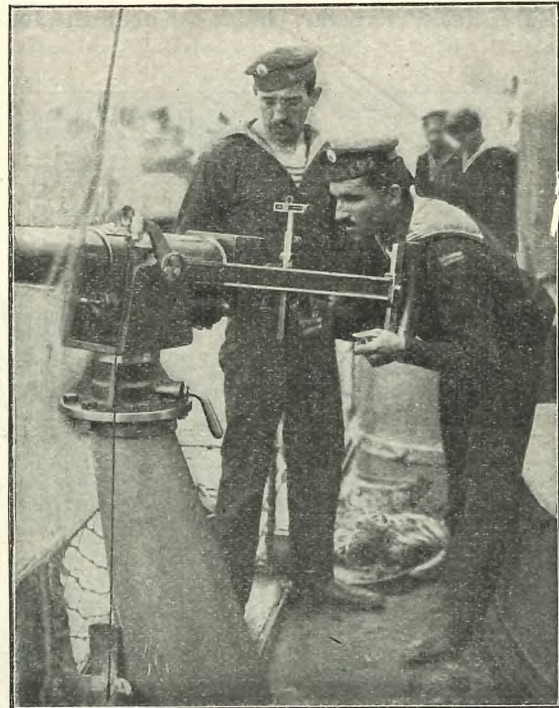
Turki so bili svoje vojaštvo razdelili takole. Začetkoma vojske je bil glavni stan v Carigradu, vrhovni poveljnik je bil vojni minister Nazim-paša. Po dolgem prerekanju so postavili nazadnje dve armadi na bojišče, in sicer prvo proti Bolgarom; nazovemo jo trakijsko armado. Poveljnik te armade je bil Abdulah-paša. Obstajala je iz I. armadnega inšpektorata oziroma iz korov I., II., III. in IV. Druga armada se je imenovala makedonska, poveljnik Ali Riza-paša. Razdelili so jo v tri samostojne skupine: 1. skupina pod Zeki-pašo proti srbsko-bolgarski meji, 3 kori s pomožnimi divizijami redifov; 2. skupina pod Mahmud-pašo pri Skadru proti Črnigori, 3. divizije, dve od teh iz redifov; 3. skupina pod Riza-pašo samim, 2 kora, 1. v Epiru, 2. proti Tesaliji.

Pred bitko pri Lozengradu je bila armada Abdulah-paše razvrščena takole: Pri Lozengradu III. kor pod Mahmud-Muhtar-pašo; med Kavakli in Jenidže — Kavakli se vidi na karti južno od Lozengrada — I. kor, Javer-paša; nadalje proti jugozapadu II. kor, Ševket Torgut-paša; pri Kule s prednjimi četami pri Havza IV. kor, večinoma Čerkesi in Kurdi, Abuk-paša. Vrhtega kori iz redifov, 15, 16, 17, 18, ki naj bi posegli v boj, kakor bi bila potreba.

Bolgarske divizije, ki smo jih deloma omenili, so sestojale iz treh brigad, vsaka brigada osem bataljonov, divizija 24 bataljonov — torej v sredi med našo divizijo in korom —.

Bolgari so pognali v beg III. kor in sosednje dele I. kora — pri obeh korih se je bila pojavila panika, turškim generalom nerazumljiva, pri I. koru zlasti v diviziji egiptskega princa Aziza; temu so očitali pozneje največjo krivdo na porazu, hoteli so ga ustreliti, postavili so ga pred vojno sodišče, a to ga je pomilostilo. — Pravijo, da je panika pri I. koru vplivala na III. kor; in da ne bi bila odrezana, sta se morala umakniti tudi II. in IV. kor, kljubtemu, da sta se dobro držala. Sta se pa zato pozneje tem slabše.

Nekdo opravičuje paniko in pravi: Postavimo se na mesto turškega vojaka-kmeta. Iz Male Azije pride, toplo je tam. Več dni ne dobi nič jesti, komaj se vleče skozi deželo, ki mu ni znana, ki ni njegova domovina. Dajo mu puško, s katero ne more nič opraviti. Sam sebi prepuščen, utrujen, lačen, z raztrganimi čevlji, brodi po blatu, na mokrih tleh spi v šotoru, drugi dan naj gre pa v boj. Bori se pa vendar; naenkrat vidi, da mu je zmanjkalo patron, sosedu tudi, ne morejo več streljati, Bolgari so pa vedno bliže. Sedaj pride strelivo, a v zabojih; odpreti jih hočejo, ne gre, četudi si pomagajo z nohti in bajoneti. Spomni se tedaj na podobe prejšnjega dne, na zapuščene vojake, sedaj je sam v takem po-

Na bolgarski torpedovki.

ložaju. Smrt in strah vidi pred seboj in si ne more pomagati. Nazaj gre torej, drugi sledijo — izpočetka nemo, počasi, a Bolgari streljajo, spusti se v tek, drugi tudi — polasti se jih strah in to je panika. Ceste so polne vozov, polne blata, potoki so narastli, mostov ni več, vasi gorijo, ogenj sovražnika žanje strahovito. Nič ni strašnejšega kakor to valovanje nazaj. Človek postane žival, vse strahote vojske se odkrivajo.

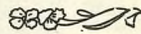
Po bitki pri Lozengradu si je bilo treba izbrati novih pozicij; Abdulah-paša je razvrstil kore v temle redu — III., II., I. in IV. — v smeri Viza—Ljule-Burgas. Pomagali naj bi deli korov iz redifov, zlasti 18. kor. Namen poveljnika je bil, obrniti se ne-

koliko na levo in vreči sovražnika nazaj na Lozengrad in proti meji.

Turškim korom nasproti so se uvrstili Bolgari v isti črti, na desnem krilu — torej proti levemu turškemu — Kutinčev in pozneje ojačenja od druge armade — Ivanovove —, na levem pa Dimitriev.¹

In začela se je grozna bitka, bitka od Ljule-Burgasa do Vize.

¹ Na str. 122, II. odd., 13. vrsta naj se glasi: Prvi je poveljeval general Kutinčev, zahodno Lozengrada — ne Odrina. — Na str. 123, I. odd., 2. vrsta naj se čita: operirala je vzhodno Odrina, severno Lozengrada, torej še bolj vzhodno kakor Kutinčeva.

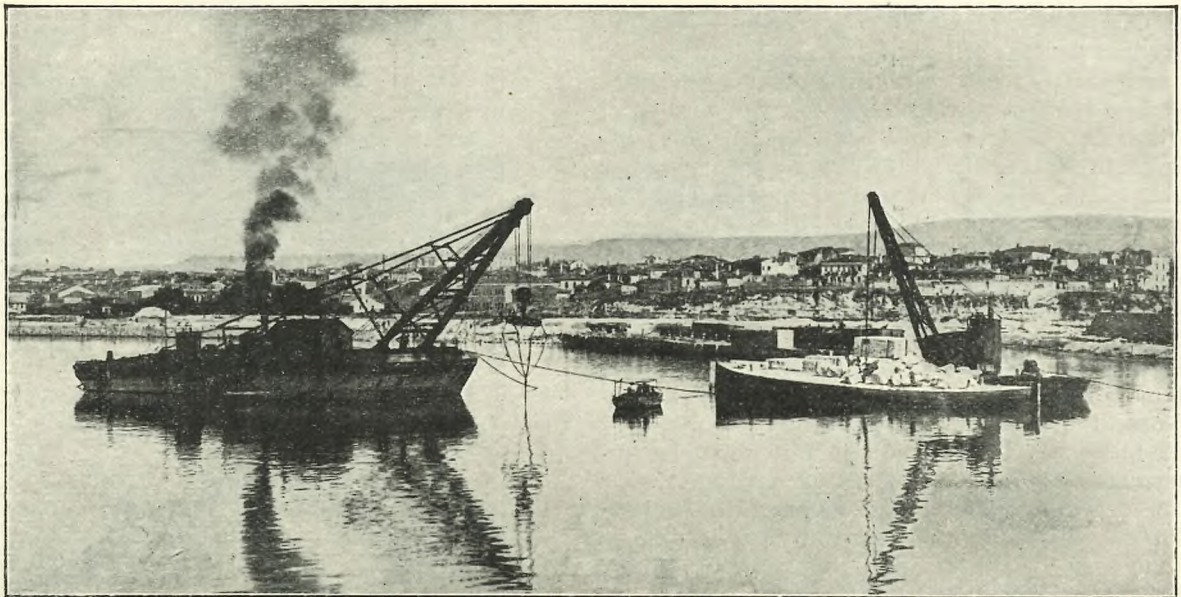
Bitka pri Ljule-Burgasu.

V ponedeljek 28. oktobra 1912 so se vršili prvi boji med velikima armadama. Na levem krilu Bolgarov se sreča ni mogla nakloniti na nobeno stran, Turki so začeli tukaj z ofenzivo proti Bunar-Hissarju, kakor smo že poročali. Sunek je bil strašen. Turki so se bali, da ne bi jim Bolgari, prodirajoč na črti Viza-Saraj, odrezali poti nazaj v Carigrad in so se vrgli ravno zato na to krilo z vso silo. In že se jim je posrečilo odbiti Bolgare čez Bunar-Hissar; tedaj pa so Bolgari odgovorili v torek 29. oktobra z nenadnim silnim protinapadom in Muhtar-paša je moral zavzeti prejšnje črte. Napadi in protinapadi so se na tem delu bojišča vršili neprestano, klanje je bilo uprav grozno. In to deloma na terenu, pokritem z gozdi.

Istočasno je napadlo bolgarsko desno krilo od Eski-Baba (eski = star, baba = oče) in Jeniköja

(jeni = nov, köj = selo, vas) sem turško levo krilo in ga vrglo nazaj proti Ljule-Burgasu. Bolgarska infanterija je vzela večino turških postojank v naskoku z bajonetom; podpirala jo je artilerija, ki je posegla v odločilnih trenutkih z uničujočim ognjem v boj. Večkrat so pa vzeli Bolgari turške pozicije tudi brez priprave in pomoči topništva.

Napadalna moč Bolgarov nima primere. S krikom „na nož“ izpremeni bolgarska pehota svoj bojni klic v resnico, ne oziraje se na pomisleke modernega vojskovanja. Nož = bajonet. Štiristo korakov oddaljeni od sovražnika ali pa še več se dvignejo celi polki v bojni črti in se vržejo na sovražnika v enem samem zaletu brez presledka, kojemu se ni mogoče ustaviti, ne da bi streljali, ne gledajo ne na desno, ne na levo, drvijo kar naprej. Vsak zase hoče napasti Turka z bajonetom. Voditelji in častniki so

Varna.

Mnogo milijonov je bilo treba, da so pristanišče uredili. Promet Bolgarije po morju je znašal l. 1911. 35.000 ladij — odhajajočih in prihajajočih — z devet milijoni ton vsebine (1 tona = 2·83 m³). Blizu Varne stoji na malem griču Evksinograd z razgledom na morje. (Prim. str. 59.)

brez moči napram tej bojni besnosti, vsak poskus, zadrževati vojake, je zastoj. Neki polk, ki ga sploh še niso poslali v bojno črto, se je spustil z divjim bojnim krikom nad sovražnika samo na poziv nekoga podčastnika. Z istim ognjem se borijo rezervisti tretjega poziva, imajo še svojo navadno obleko, kot vojake jih znači samo puška, pas s patronami in pa bajonet. Posebno gorski polki so se odlikovali z moštvom, ki mu ga ni para glede moči, neustrašenosti in vojnega navdušenja. Voditelji pa svoje Bolgare dobro poznajo in njihove odredbe upoštevajo kolikor mogoče te posebne vojaške vrline.

Krvavi boji v torek 29. oktobra so se končali sicer za Bolgare s precejšnjimi uspehi, a bitke še niso odločili, ker so bili Turki uporabili vse rezerve, ki so jim bile na razpolago. Nadaljevali so se pa boji tudi ponoči še kar naprej. V sredo 30. oktobra so pa pritegnili Bolgari tudi rezervo prve armade in pa ojačenja, ki jih je poslala oblegovalna armada odrinska — na karti se dobro vidi, kako in kdaj so te čete posegle v boj pri Ljule-Burgasu —. In kakor smo že omenili, so bile sedaj v boju vse bolgarske in turške čete, kolikor jih je bilo na razpolago. Nadaljni boj smo opisali na strani 125. Turk-bej je severovzhodno Ljule-Burgasa, oddaljen od tu kakih 11 km. Turkbej-Karagač 15 km.

Da ne bo vednega ponavljanja, naj navedemo tukaj razdalje med važnejšimi kraji — v zračni črti — : Mustafa-Paša — Odrin okoli 30 km; Odrin — Lozengrad 54 km; Lozengrad — Bunar-Hissar 25, Lozengrad — Viza 46, Lozengrad — Saraj 63, Lozengrad — Ljule-Burgas 35, Lozengrad — Rodosto 83 km, Lozengrad-bolgarska meja 35 km. Če vzamemo pa za središče Ljule-Burgas, dobimo tole razdaljo: L.-B. — Bunar-Hissar 29 km, L.-B. — Viza 38, L.-B. — Karagač 26, L.-B. — Seidler (ob Ergene in železnici) 15, L.-B. — Čorlu 45; Čorlu — Čerkeskøj 20, Čerkeskøj — Čataldža 40, Čataldža (kraj) — Carigrad 40 km.

Poraz turške armade pri Ljule-Burgasu.

A. Bartlett, vojni poročevalec lista „Daily Telegraph“ na turški strani, edini poročevalec, ki je imel srečo biti navzoč ob velikanski bitki pri Ljule-Burgasu, je prišel v Konstanco v Rumuniji in poslal svojemu listu dolgo brzozjavko, v kateri opisuje to bitko.

Namesto da bi bil šel z drugimi vojnimi poročevalci v Čorlu, je zapustil dne 27. oktobra 1912 Carigrad in prišel 28. oktobra ob zori v generalni stan vrhovnega poveljnika turške vojske Abdulah-paše, z njim njegov kašipot. Tu je bil le malo ur; govoril je z genera-

lom Abdulah, ki mu je pripovedoval o velikih zaprekah, katere ovirajo turško vojsko: slabe ceste, pomanjkanje transportov, ubožnost prebivalstva; ljudje nikakor ne morejo preskrbeti potrebnega živeža za več nego 100.000 mož.

Istega dne ob 8. uri zjutraj je odpotoval v Ljule-Burgas s svojim tovarišem, turškim prostovoljcem,

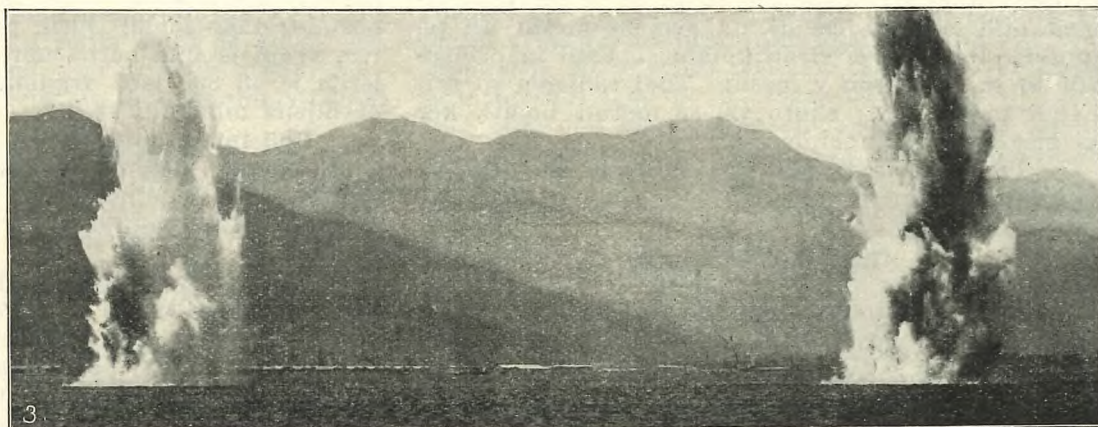
Princ Aziz.

v istem vlaku, v katerem se je peljal šef generalnega štaba vrhovnega poveljnika Nazim-paše.

Dospel je v Ljule-Burgas ob treh popoldne. O vojnih poročevalcih ni bilo nikjer sledu. Poveljnik mesta, polkovnik Fuad-bej, mu je sporočil, da se je velika bitka že pričela in da se vedno bolj bliža. 29. oktobra ob zori ga je zbudilo gromenje topov, ki je prihajalo od severovzhoda. S tovarišem sta kupila vsak svoje kljuse. Sledila sta dvema eskadronoma kavalerije, ki je hitela proti gričem, oddaljenim okoli pol milje¹, odkoder je prihajalo močno streljanje pušk. „Prešli smo le par sto metrov, ko so začele sovražnikove granate pokati med infanterijo, ki je zasedla griče. Streljanje je bilo vedno hujše. Velika bitka se je začela. Bilo je ob enajstih popoldne.“

Nadaljevala sva pot proti gričem. Krdelo ranjenec se je pričelo umikati iz bojne črte proti mestu,

¹ Angleška milja na suhem 1609 m, geografska milja 7420 m.

Mine eksplodirajo.

a med njimi je bilo tudi mnogo neranjenih. Neki častnik je naju ustavil in nama rekel:

Ne hodita naprej, tam doli je pravi pekel. Jaz sem že ranjen. Ne moremo več držati pozicij.

Kmalu sva spoznala resničnost teh besed; po dolini se je vsula toča krogel. Ker se s tovarišem Ahmedom nisva hotela udeležiti bitke, sva se spustila v galopu na levo; tja se je bila umaknila kavalarija, ki je poskakala s konj in je hotela zasesti pozicijo na griču z namenom, da bi ustavila sovražnikovo prodiranje proti železniški postaji; Bolgari so hoteli brezdvomno razdreti del železniške proge.

Naenkrat se zlomi turška infanterijska črta in s hitrostjo, ki narašča vedno bolj, beže Turki v malih gručah proti mestu, v velikem neredu. Jaz in Ahmed sva morala z njimi vred bežati in sva prišla v mesto na varno. Tu najdeva za močnimi nasipi pol bataljona infanterije, bil je pripravljen, da brani mesto do zadnjega moža.

Turško vojaštvo.

1. Ulanec. — 2. Dragonec. — 3. Albanski infanterist. — 4. Nizam-infanterist (linija). — 5. Pehotno topništvo. — 6. in 7. Častniki generalnega štaba.

Ti vojaki za nasipi so se dobro držali. Nepričakovani beg tovarišev z okoli stoječih gričev jih ni demoraliziral; dozdevalo se je, da je bil vsak izmed njih odločen ostati na svojem mestu ali pa umreti. Begunce je strah kmalu zapustil in pridružili so se tovarišem v mestu. Tudi ranjenci so prihajali počasi sem; skoro vsi so morali hoditi, ker ni bilo nikjer potrebnih voz.

Takrat prijezdi Salih-paša s svojo kavalerijsko divizijo Turkom na pomoč.

Beg pod šrapneli.

Ob pol dvanajstih smo zapazili mase čet med drevjem ob bregovih gričev, ki so jih zapustili Turki. Grozen krik se je dvignil iz turških grl: Tu so, Bolgari so!

Za nekaj minut je izginil sovražnik, a prikazal se je popolnoma nepričakovano v dolgi bojni črti, ki je neprestano prodirala. Turški vojaki okoli mene

so pričeli streljati, a njih ogenj ni mogel sovražnika ustaviti niti za trenotek.

Neki častnik generalnega štaba je pričel kličati: „Treba je zapustiti mesto in zavzeti pozicijo na gričih, kjer se nahaja naša infanterija za nasipi. Ni več mogoče držati mesta; samo zadnje straže morajo ostati tu!“

Ahmed in jaz greva počasi k zadnjim stražam, a kmalu sva se nahajala v vrtincu mož, žen, otrok, voz, razpršenih vojakov, pohabljenih ljudi, ranjencev; bežali so, zasledovani od sovražnih šrapnelov, ki so se sedaj pričeli razletavati nad mestom.

Bila je strašna zmešnjava, obupen strah. Množica je bežala kakor nora: obupni klici so se razlegali po bojnem polju.

Pot, ki vodi v Čorlu, je bila prenapolnjena beguncev. Odprli so shrambo starega, rjavega orožja in streliva in ukazali vsem beguncem, naj se oborože.

Pot se vzpenja proti gričem, ker leži Ljule-Burgas v dolini.

Na vrhu gričev sem zapazil dolgo četo turške infanterije za nasipi, z dvema baterijama, pripravljeno za boj. Prišedša na vrh sva se z Ahmedom ustavila za turškimi topovi, da bi opazovala bolgarski naskok na Ljule-Burgas; oddaljena sva bila nekako poldrug kilometer.

Naskok na mesto.

Tam sta se vršili dve bitki; bolgarska infanterija je na desni hitro za-

vzela drugo črto in naskočila z največjo silo kavalerijo Salih-paše; ta je junaško skušala preprečiti namen sovražnika, ki je hotel zavzeti železnično postajo; tako bi bil Odrin popolnoma izoliran. Na tem kraju je bila borba uprav stekla. Turška kavalerija je od 800 mož izgubila 150, nazadnje je bila prisiljena umakniti se.

Bolj interesanten je bil ta dan naskok na mesto Ljule-Burgas. Bolgari so obkolili mesto v polkrogu, prodirali so popolnoma na odprtem, med močnim ognjem turških bataljonov za nasipi in imeli so velike izgube.

A glej! Bolgarska artilerija že grmi z nekega griča. (Turško vojno vodstvo je bilo silno presenečeno, ker je bolgarska artilerija zavzela pozicije, ki so bile očitno že prej izbrane. Bolgarska artilerija je hitela na te pozicije s tako mirnostjo, kakor bi bila na vojaških vajah.) Šrapneli padajo na mesto in nasipe in prihajajo celo do nas. Bolgarski ogenj je bil neverjetno precizen (natančen); vseeno

se Turki, ki branijo mesto, ne ganejo. Več nego dve uri so vztrajale te zadnje straže, a proti dvem popoldne so se vrgle mase bolgarske infanterije izza gričev, prišle so v pas ognja in udrle naprej z bliskovito naglostjo. Turški ogenj izza nasipov je postajal grozen. Bolgari so padali kar v gručah, a tekli so venomer naprej. Bili so oddaljeni malo sto metrov od nasipov. A sedaj je zmanjkalo turški artileriji streliva in zadnje straže so se morale umakniti.

Najbolj me je iznenadila neizvedenost Turkov, ker niso znali porabiti krasnega cilja, ki so ga pri prodiranju po gričih nudili Bolgari turški artileriji. Vprašal sem poveljnika artilerije, zakaj ni streljal. Odgovoril mi je: „Nisem bil gotov, če so Bolgari ali pa Turki, vrhtega pa tudi nisem dobil ukaza, naj streljam. Kaj mi je torej mar?“ Končno se je dal vendar prepričati in ustrelil je parkrat, a ogenj je bil slabo merjen in dosegel ni prav nič.

Ko so Bolgari videli, da so se zadnje turške straže umaknile, so zavzeli Ljule-Burgas v teku in razvili svojo zastavo na mošeji. A za sedaj so zavzeli le polovico mesta, ker jih je turški ogenj prisilil k jako previdnemu prodiranju.

Bojno polje.

Do tu sem opisal bitko na skrajnem desnem krilu bolgarske črte; ko je bil zavzet Ljule-Burgas, sem si ogledal bojišča tudi drugod in dobil poročila o raznih točkah bojnega polja. Sedaj hočem opisati, kaj se je godilo na dolgi bojni črti, ki se je raztezala 32¹ kilometrov proti severovzhodu.

Bojno polje je širna planjava z malimi dolinami, po katerih so posamezne, redke vasice kakor pokopane. Razgled je tako velik, da se je moglo slediti premikanju čet vseh treh turških vojnih zborov z vsakega griča, ki je bil le nekoliko višji od drugih.

Dne 29. oktobra 1912, v torek, so poslali Turki v boj tri vojne zборе. Četrti pod Abuk-pašo je branil Burgas. Od tu se je raztezala bojna črta do vasi Turkebij, ki jo je branil prvi vojni kor pod poveljstvom Javer-paše. Nadalje gre bojna črta do vasi Bunar-Hissar, katero je zasedel drugi vojni kor pod poveljstvom Ševket Torgut-paša.

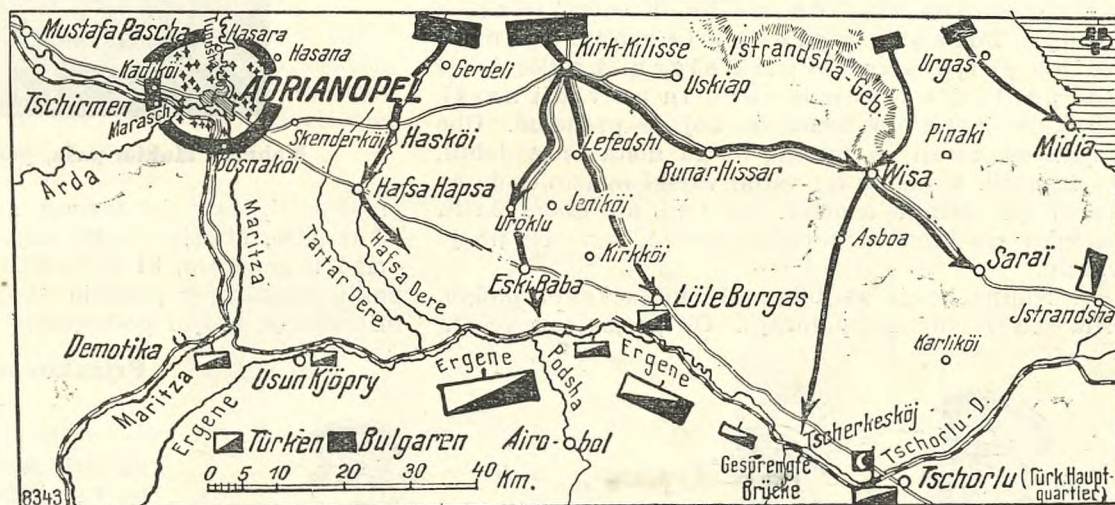
Skrajno desno krilo bojne črte, tretji kor, je bilo utrjeno v nasipih pri Vizi, ob strani s samostojno divizijo kavalerije. Poveljnik Mahmud Muhtar-paša.

Na vsej tej širni črti je vihrala bitka v torek ves dan. Bolgari so napadali na vsej črti in, sodeč po ognju njihove artilerije, so gotovo skušali zagostiti se med desno krilo prvega armadnega zbora in med levo krilo drugega armadnega zbora, to je med Turkbejem in Karagačem.

Nemogoče je opisati podrobnosti nečloveške borbe. Meseci minejo prej nego bo mogoče pregledati vsa poročila in sestaviti popolno zgodovino bitke. Jaz morem sporočiti le to, kar sem videl, in ono malo, kar sem slišal.

Vihar krogel.

Na vsej bojni črti se je raztezal ognjen pas, ki so ga povzročali šrapneli; neprestano so se razletavali. Bila je čudovita vrsta eksplozij, raztezajoča se 38 kilometrov na daleč, neprestano, z najhujšo močjo. Dozdevalo se je, da je vsaki turški bateriji

Prodiranje Bolgarov (črni pravokotniki) proti jugu.

Odrin je obkoljen. Tsch = č, sch = š, beli in črni trikotniki pomenijo Turke, Wisa = Viza, dsch = dž, gesprengte Brücke = razstreljen most. Čerkeskój tukaj ni tako znan kakor oni ob železnici med Čorlu in Čataldžo. Takih sel je več, ker so bili Čerkesi naseljeni na več krajih. Puščice značijo smer prodiranja.

odgovarjalo kar po šest bolgarskih, a dočim so Turki slabo merili, počasi streljali, so padale bolgarske krogelje kakor toča; turške vrste so padale kakor snopi. Bolgari se niso kar nič zmenili za turške baterije, jako poredkoma so namerili svoje topove proti njim. Merili so največ proti infanteriji, ki je imela velikanske izgube in ki se je polastil jako hitro grozen strah.

Med ono točo bolgarskih krogel je bilo nemogoče pobegniti; z Ahmedom sva bila prisiljena tehati sem in tja, ker kamorkoli sva prišla, sva slišala v malo minutah že piskati okoli najinih glav na desetine krogel. Obupno za turško obrambo je bilo to, da se ni mogla na oni planjavi na noben način zavarovati pred sovražnimi krogelami. A vseeno se je po padcu Ljule-Burgasa posrečilo turški artileriji ustaviti prodiranje bolgarskega desnega krila, in proti večeru, eno uro prej nego se je stemnilo, se je odločil Abuk-paša, poveljnik 4. zbora, da napade mesto z 12. divizijo. Dobro je vodil napad, in dozdevalo se je, da se posreči. Poveljnik te divizije mi je jako

¹ Pravzaprav 38 km.

zadovoljno rekel: „Vidite, sovražnik že kaže, da se bo umaknil, kljub artileriji in vsem mitraljezom vztraja le slabo.“

V resnici sem videl bežati del bolgarske vojske proti gričem, a turški napad, od katerega so pričakovali krasnih uspehov, je bil nepričakovano ustavljen, ko je napočila noč.

Nočni odmor.

Med 4. in 6. uro popoldne je postajal boj na skrajni desni, pri Vizi, vedno bolj besen. Ogenj artilerije na obeh straneh ni prenehal niti za trenotek. Pokanje pušk je bilo tako silno, da se mi je dozdevalo, kakor da ga proizvaja kak velikanski stroj. Nepregledni oblak dima se je dvigal tudi nad 2. vojnim korom; sodečim po tem dimu se nam je dozdevalo, da Turki niso obdržali le svojih pozicij, temveč da so celo prav po malem prodirali.

Tudi vsi častniki, s katerimi sem govoril, so mi sporočili, da se bo končal dan z zmago Turkov. A predno je noč zagrnila bojno polje, so se vrgli Bolgari kakor divji val proti 2. vojnemu koru in ga vrgli nazaj. Ob 6. uri je bila že tema in boj je prenehal. Obe vojski sta ostali na terenu, ki ga nista ne pridobili, ne izgubili. Vselej v tej veliki vojski opazimo, da so Turki po delnih uspehih na tem ali onem krilu sklepali na končno popolno zmago, a vselej jih je varalo.

Najina konja sta bila bolj trudna kakor midva. Bila sva v mučnem položaju. Od prejšnjega večera

nisva ničesar zaužila in tudi vedela nisva, kje naj prenočiva. Vrhtega nisva imela odeje, ki naj bi naju branila pred mrazom. Neki prijazen častnik se nama

Mahmud Muhtar-paša, poveljnik III. kora.

je ponudil, da naju spremi v glavni stan generala Abuk-paše, ki nam je bil najbližji. Čez eno uro smo prišli h generalu, ki je hodil sem ter tja po bojnem polju, nadzirajoč pozicije svojih čet in sprejemajoč informacije svojih podrejenih.

Pričakovanje v temi. — Trumeranjenecv.

Abuk-paša me je prijazno sprejel. A nasmeš mu je ugasnil na ustnicah, ko je slišal, da vprašava za hrano in prenočišče.

„Srečen bi bil, ko bi Vama mogel ustreči, a meni se ravnotako godi. Prisiljen sem prenočiti zunaj v naravi skupaj s svojim spremstvom. Ne svetujem Vama, da bi ostala tukaj, ker nista navajena na to ostudno ozračje. Bolje je za Vaju, ako gresta v vas Saliköj, ki je oddaljena od tu okoli 10 kilometrov proti severu. Dam Vama dva vojaka, da Vaju spremita.“

Nato je pričel Abuk-paša govoriti o vojski.

„To je grda igra, igra barbarov, na kateri ni nič častnega,“ mi je rekel z zaničevalnim glasom.

Zahvalili smo se mu in šli v temi proti Saliköju. V nočni tihoti nas je spominjal le tuintam strel iz topa ali oddaljeno pokanje pušk, da leži v temi 200.000 mož, pripravljenih, da se vržejo ob prvi svetlobi zarje proti drugemu v mrtvaško borbo. Daleč tam, na

Ferdinand v glavnem stanu.

Glavni stan je bil najprvo v Stari Zagori, potem v Mustafi-Paši, nazadnje v Lozengradu.

koncu obzorja, se je dvigal plamen stoterih vasi; bila jih je cela vrsta, zažgali so jih Bolgari, ko so prodirali.

Abdulah-paša.

Naša pot v Saliköj nas je pripeljala v hrbet črtam 4. in 1. vojnega kora. Srečevali smo neštne ranjene vojake, ki so iskali svoje polke. Videli smo tren, poln municije, ki se je izgubil v temi, videli smo dezertarje, ki so pobegnili iz vojne črte in so se plaho ozirali, videli smo na stotine ranjencev, ki so iskali podstrešja in ambulance.¹ A iskali so zastoj, ker v turškem bojnem taboru ni ambulanc. Položaj ranjencev je grozen. Sanitarna služba je tako pomanjkljiva, da se vojakom le težko posreči dobiti pomoči. Pravih ambulanc sploh ni, primanjkuje celo nosilnic. Tako se mora vsak ranjenec vleči za bojno črto, če se more le še premikati. Težko ranjeni morajo umreti tam, kjer padejo, ali pa jih prenesejo v najbližnjo vas, da tam umro. Na stotine ranjencev nas je ustavilo na potu proti Saliköju in nas je prosilo, naj jim povemo, kje je kaka ambulanca, naj jim pokažemo pot do kake bolnišnice. A prosili so za nemogoče stvari.

Lačni vojaki.

Dospeli smo v vas ob 9. uri zvečer; tu smo našli vse polno popolnoma utrujenih in pa ranjenih vojakov, ki so napolnili vse hiše. V vasi je bila velika zaloga žita in slame, a vse so porabili turški vojaki; vojaki, med katerimi jih mnogo ni zaužilo cela dva dneva ničesar, so jedli surovo žito ali pa so ga tolkli med

dvema kamnoma in naredili iz tega kruh; bilo je pač boljše nego nič.

Abdulah-paša in njegov generalni štab smo našli v siromašni koči. General je bil jako iznenaden, ko nas je zopet videl, a sprejel nas je z njemu lastno prijaznostjo in gostoljubnostjo ter nam ponudil prenočišče. Hvaležno smo sprejeli. Bila sva po dolgi in naporni poti brez moči, nisva imela ne jedi in ne kapljice vode. A tudi turški generalni štab ni bil na boljšem. Turki so odšli iz Čorlu nenadoma. Tudi oni so bili lačni. Obed častnikov, h kateremu sva bila povabljeni, je bil sledeči: krožnik „pilafa“¹, dva kosa najslabšega komisa, takega okusa, da si moral prej napraviti križ, predno si ga hotel požreti. Vseeno smo ga navdušeno použili. Čutili smo se še nekam srečni; to pa zaradi tega, ker je vse kazalo, da se je položaj obrnil na bolje; splošna sodba v turškem generalnem štabu je bila ta, da se bodo prihodnje jutro Bolgari povsod umaknili.

Po obedu je prisedel Abdulah-paša k meni in se razgovarjal z menoj dobro četrt ure. Kar okamnel je, ko sem mu povedal, da so Bolgari vzeli Ljule-Burgas. Ni še vedel tega. S prstom mi je pokazal na zemlje-

¹ Pilaf je jed iz riža, opraznega v masti.

Bolgarska armadna proviantna kolona.

¹ Ambulanca = bolniški voz, bolnica v vojski.

vidu razne pozicije svojih vojnih korov, najbolj zadovoljen je bil z drugim vojnim korom, ki je hrabro odbil sovražni napad. Le malo pred solnčnim zahodom je bil ta kor nenadoma ustavljen po obupnem

vasi iskat si slamo, s katero smo se ponoči skušali boriti proti ostremu mrazu.

Naslednjega dne, 30. oktobra 1912, so naskočili Bolgari s popolnim uspehom 4. in 1. vojni kor in ju prisilili, da sta se umaknila. Vsi naporu turške kavalarije, da bi vztrajala, so bili brezuspešni. Postajo Ljule-Burgas so vzeli in v četrtek, 31. oktobra 1912, so bili Bolgari že pri Seidlerju, južno-vzhodno Ljule-Burgasa.

Turški kmetje beže proti Carigradu.

bolgarskem protinapadu. General mi je rekel: „Slovani izvrše svoj zadnji napad vselej pred solnčnim zapadom. To je ura, ob kateri se najrajši spustijo v boj.“ — Potem mi je razjasnjeval načrt prihodnjega dne s sledečimi, nepozabljenimi besedami: „Jutri pride iz Vize Mahmud Muhtar-paša s 3. vojnim korom. Pošljem ga proti levemu krilu sovražnika in prepričan sem, da bo imel ta manever dobre posledice in bo prisilil Bolgare, da se umaknejo.“

Turki upajo.

To noč sem poslušal poročila o mnogih, čudnih epizodah bitke, ki so jih pripovedovali razni pobočniki. Skoro vsi ti častniki so bili polni upanja, vsi so bili prepričani, da jim jutrajšnji dan prinese veliko zmago. Eden izmed njih mi je pa vendar rekel: „Vsa stvar ne gre posebno dobro. Do gotove ure je drugi kor imel že precejšnje uspehe, a ob zadnjem bolgarskem naskoku se je moral umakniti. Nocoj se koncentrira (zbira) sovražnik pred črto drugega vojnega zbora in jutri bomo navzoči ob najbolj krvavi epizodi te vojske.“

Vsi turški častniki so soglasno hvalili hrabrost bolgarskih čet. Povedali so mi, da Bolgari, ne meneč se za svoje izgube, napredujejo odločno, da si pribore pozicije, katere naskočijo. Po nekem spopadu z drugim vojnim korom so ležala trupla mrtvih Bolgarov kar na kupih.

Tako je minil večer. Skoro nobeden častnikov generalnega štaba ni imel odej, tako da smo šli po

in mnogi niso mogli več stati na nogah.“

Drugi dan.

Dne 4. novembra 1912, v ponedeljek, je poslal dopisnik „Daily Telegrapha“ drugo brzojavko, v kateri podrobno opisuje dogodke dne 30. oktobra 1912.

„Opisati hočem sedaj drugi — pravzaprav je ta dan tretji dan, ker se je bitka pričela že 28. oktobra —

Vojaki stražijo otomansko banko v Carigradu.

dan te pogubonosne bitke, ki je zapečatila usodo Turčije v Evropi. Bitka tega dne je bila odločilna.

Po bitki pri Ljule-Burgasu.

Turško topništvo beži po večdnevni bitki pri Ljule-Burgasu v najslabšem vremenu po globoko razmočenih in popolnoma razlitih potih.

INSTITUT ZA
IZUČEVANJE
SLOVENSKEGA
JEZIKA
INŠTITUT ZA
SLOVENSKE
JEZIK
INŠTITUT ZA
SLOVENSKE
JEZIK

Ob zori v sredo 30. oktobra 1912 je bil Abdulah-paša s svojimi častniki že na roгах.

Bil je hud mraz, a k sreči je sijalo sonce. Vsi smo prestali strašno noč, zmrznjeni od mraza pod kupom mokre slame. Niti general niti kdo drugi ni mogel dobiti niti čašice kave, niti koščka kruha, ker ni bilo v vsej vasi niti malenkosti kake hrane. Če se je tako godilo vrhovnemu poveljniku, si lahko mislite, koliko so trpele šele turške čete. Skozi tri dni je bila večina turške vojske tešč in mnogi od njih niso imeli niti kapljice vode, da bi

Ker pa ni bilo niti sledu o bolnišnicah in ambulancah, so morali ranjenci prehoditi 50 km, da so dospeli v Čorlu, tam šele so našli prvo pomoč. Ker je turški vojak vztrajen, je res še kdo prišel v Čorlu, a gotovo je, da je večina izmed njih onemogla in obležala na potu. Če se je sploh kdaj nahajala kaka vojska v neugodnih razmerah, ko se je bilo treba spustiti v bitko, smemo to gotovo reči o turški vojski onega pogubnega jutra v sredo. Turška vojska, lačna, brez streliva za artilerijo, brez rezerv; bilo je jasno, da ne more

Bolgarski samostan Zografu.

Polotok Halkidika pošilja v morje tri manjše polotoke. Vzhodni se imenuje Sveta Gora, Grki mu pravijo Atos po starodavnem svetem hribu — 1935^m — ali pa tudi Hagion Oros = sveta gora. Sveta Gora je dolga okoli 50 km, široka 5 do 10 km. Samo na severu je po ozki ožini Provlaka zvezana s celino. Vsa je pokrita z gozdi. V teh gozdih je skritih 21 velikih samostanov — 17 grških, 2 ruska, bolgarski samostan Zografu in srbski Kilandar —, 11 vasi, 250 celic in 150 samotarij. Vse to je velika „meniška republika na gori Atos“.

si ugasili žejo. Celi regimenti so imeli svoj suhor (cvibak) zmočen od dežja; če si ga stisnil v pesti, je tekla voda iz njega. Skozi tri dni so bile čete izpostavljene mrazu po gričih, brez odeje; drugega niso imele kakor suknjo, z vodo namočeno.

Ne ambulance, ne bolnišnic.

Skoro vsi ranjenci so ležali tam, kjer so padli prejšnji dan, in samo tisti, ki so bili le lahko ranjeni, so se privlekli do zadnjih straž.

preprečiti bližajoče se pogube, ako se Muhtar-paši ne posreči s 3. vojnim zborom uspešno operirati na sovražnem levem krilu ali pa če se sila bolgarske vojske ponoči ni zmanjšala.

Poročila, ki so prihajala od Ševket Torgut-paše, so dokazovala, da se koncentrira sovražnik pred 2. vojnim zborom med Turkbejem in Karagačem.

Abdulah-paša se temu sovražnemu namenu ni mogel postaviti v bran, ker ni imel na razpolago niti enega čvrstega bataljona; njegov edini up je bil, da bo mogel 2. kor vsaj toliko časa vztrajati, dokler

ne pride na pomoč 3. kor pod poveljstvom Mahmud Muhtarja.

Ob zori sem spregovoril z Abdulah-pašo le par besed, njegov obraz je bil videti miren, a njegova duša je trepetala v strahu. Vprašal me je, kaj mislim storiti. Odgovoril sem mu: „Z Vašim dovoljenjem

Noradungian, turški minister zunanjih zadev.

ostanem pri Vas, da vidim konec bitke. Potem se povrnem v Čorlu, kjer morda najdem svoje konje.“ Abdulah-paša mi odgovori: „Pojdite naravnost na grič proti Turkbeju; od tam boste opazovali pravo in resnično bitko.“

Stari grob.

General in mnogi častniki spremstva so odšli. Jaz in moj tovariš jim slediva. Začudil sem se med potjo, ko sem videl, da je mnogo vojakov zapustilo bojno črto. Stotine, da, tisoči vojakov, ki bi bili morali ostati v svojih črtah, so tekali naokrog in iskali hrane, ne ozirajoč se na povelja častnikov, ki so jih klicali, naj se vrnejo k svojim polkom. Mnogi izmed teh nesrečnikov so se mi morali smiliti, tako so bili slabi, dva, celo tri dni so bili brez hrane in cel čas so se morali bítí.

Abdulah-paša se je ustavil s svojim generalnim štabom na griču, ki stoji ob strani Saliköja, ob nekem grobu; v njem so bili pokopani mrličí iz neke bitke, ki se je vršila tukaj.

Danes je ta zapuščen grob postal grob Turčije, ker ob tem grobu je Abdulah-paša prisostvoval porazu in uničenju svoje vojske.

Dozdevalo se je, da ne eden ne drugi obeh nasprotnikov ni posebno željen, da bi obnovil bitko, in bilo je že osem zjutraj, ko je kar iznenada pričela bolgarska artilerija s silnim bombardiranjem na vsej črti od Ljule-Burgasa pa do Karagača.

Dasi je porabil sovražnik prejšnji dan ogromno streliva, se je vendar videlo, da se ni bal, da bi mu ga danes manjkalo; kajti na turške vrste se je nepretrgoma usipala prava toča projektilov. Tudi ta dan so streljali Bolgari z občudovanja vredno hitrostjo in natančnostjo.

Turška artilerija je mogla le slabo odgovarjati, ker ni prispel ponoči niti en zaboj streliva in so ga one baterije, ki so ga imele še nekaj na razpolago, hotele porabiti v odločilnem trenutku.

Svinčeni vihar.

Žalostno je bilo gledati dolgo črto infanterije, baterije artilerije, vrste kavalerije, ki so mirno, neustrašeno stale cele ure pod onim viharjem šrapnelov, ne da bi bile mogle odgovarjati, ne da bi se mogle braniti in ne da bi se hotele umakniti.

Izpočetka so padali možje in konji kar na ducate, kasneje na stotine; pričel se je velikanski sprevod ranjencev, ki so se vlekli zadaj za vas Saliköj, krvaveči na nogah, na rokah, na obrazu in na ramenih.

Grič, na katerem je stal Abdulah-paša, je bil središče polukroga, ki se je raztezal od železnične proge pri Ljule-Burgasu do Karagača proti severu.

Kmalu je bilo jasno, kakšen je bil namen Bolgarov: prodreti turško levo krilo ali pa ga obkoliti, da mu tako prepreči in odreže črto umikanja proti Čorlu, obenem pa pregnati središče turških čet ali pa vsaj ustaviti prodiranje 2. vojnega zbora.

Načrt Abdulah-paše je bil pa tale: skupaj držati levo krilo, obstoječe iz 4. in 1. vojnega zbora, napasti z 2. zborom sovražno središče in naskočiti bolgarsko levo krilo s celim 3. vojnim zborom pod poveljstvom Mahmud Muhtar-paše.

Požrtvovalnost 2. vojnega zbora.

Da bi imel 3. vojni zbor dosti časa, — namreč da bi dospel ob pravem času iz Vize na bolgarsko levo krilo — je ukazal Abdulah-paša Ševket Torgutpaši, naj z vso silo napade sovražno fronto z vsem, kar je preostajalo, združeno na mali fronti. Napad je podpiralo več baterij artilerije, ki so se pomaknile naprej, vsled česar so imele velikanske izgube.

Mislim, da je bil Abdulah-paša mnenja, da hoče sovražnik ofenzivno prodirati proti 2. vojnemu zboru. Ko je pa videl, da se je zmotil, je sklenil sam tukaj

Sultan Mohamed V.

nastopiti ofenzivno. A Bolgari, ki so prejšnji večer pri svojem zadnjem naporu — da so namreč odbili 2. vojni zbor —, imeli velike izgube, so napravili ponoči nasipe, z namenom, ostati v tem delu bojnega polja v defenzivi, a obenem naskočiti z vso silo levo krilo Abdulah-paše. Ko bi bil imel turški vrhovni

poveljnik na razpolago nov, svež armadni zbor ali vsaj eno svežo divizijo infanterije z nekaterimi baterijami artilerije z zadostno municijo, bi se bil napad 2. zbora najbrže posrečil.

A v teh razmerah, ko je bila armada že utrujena, zbita, lačna, artilerija brez municije, je bil poraz Turkov že odločen.

Kljub temu so čete Ševket Torgut-paše junaško naskočile v črti, dolgi nekako en kilometer; prodirala je v planjavi, polovico skrita v visoki travi. Nam gledalcem se je za kratek čas dozdevalo, da ima prodiranje uspeh, ker je infanterija pridobivala teren in je samo sovražna artilerija zabranjevala prodiranje. A nenadoma razžene zrak strahovito pokanje pušk skupno z ritmičnim ropotom neštevilnih mitraljez.

Ropot je bil uprav peklen-ski, trajal je le malo časa, a to je zadoščalo; videli smo, kaj je ostalo pod visoko travo od turških čet. Nad polovico jih je padlo; kar jih je ostalo, so bili razpršeni v male gruče, in znoreli od strahu so bežali v največjem obupu proti zadnjim stražam v pravem dežju šrapnelov. Niti pri zadnjih stražah se ne ustavijo, in kljub vsemu naporu častnikov drve naprej, dokler ne pridejo na varno zadaj za griče, tja, odkjer smo mi gledali bitko.

Nato so dobile šibke rezerve nalog, naj izpopolnijo nastale velike praznote. A niso še prišle na svoje mesto, ko jih sprejme prava toča šrapnelov in krogel iz pušk, ki so kar žele turške vrste.

Dve turški bateriji, edini v tem kraju, ki sta imeli še nekoliko streliva, sta hoteli ustaviti bolgarsko silo s tem, da sta pričeli streljati na bolgarsko artilerijo. Ker so bili pa bolgarski topovi skriti, je bil seveda turški odpor popolnoma brezuspešen. Edini uspeh je bil ta, da so Bolgari obrnili proti tema baterijama svoje topove, kojih šrapneli so poprej vrste turške infanterije tako želi.

V par trenutkih sta morali turški bateriji utihniti. Ena je izgubila vse moštvo, izvzemši sedem vojakov; imela je 150 ranjenih in mrtvih.

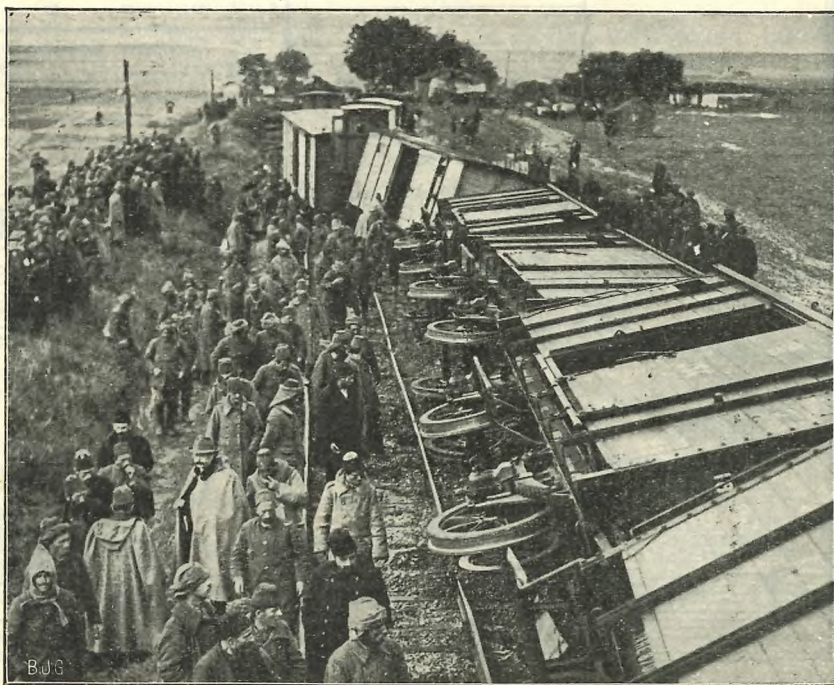
Drugega dne, ko smo se umikali, sem si ogledal to baterijo.

To, kar pripovedujem, se je zgodilo proti poldnevu. Po zopetnem poizkusu 2. zbora — da bi prodiral —, ki se je pa hitro ustavil, se je umaknila infanterija daleč nazaj; dolgo časa je ostala tu na novem zasedenem terenu, izpostavljena sovražnemu ognju, nezmožna za vsako prodiranje, a tudi odločna, da se ne umakne dalje.

Medtem pa, ko je divjala ta obupna borba ob fronti 2. armadnega zbora, so naskakovali Bolgari z vso silo levo krilo Abdulah-paše, popolnoma izčrpani 4. vojni zbor, ki se je prejšnjo noč še držal v nasipih na gričih, stoječih ob Ljule-Burgasu.

Tudi tu je podlegla turška obramba mnogo boljšemu ognju sovražne artilerije. Tudi tu niso mogle turške baterije sodelovati pri boju, ker so bile brez streliva. Tudi tu so bila krdela lačna in popolnoma izmučena.

Ves dan se je nadaljevalo neumorno prodiranje Bolgarov proti turškemu levemu krilu. Ko so zavzeli Bolgari železnično postajo pri Ljule-Burgasu, so napadli 4. vojni zbor in ga prisilili, da se je umaknil. Zastonj je bil ves napor kavalerije Salih-paše, da bi se ustavila bolgarskemu prodiranju. Tudi ona se je morala umakniti, ob groznem dežju krogel. Abdulah-paša in njegov generalni štab pri Saliköju sta opazovala v gostem dimu, ki se je dvigal iz sovražnih baterij, kako Bolgari napredujejo korak za korakom,

Po bolgarskih ogleduhih uničeni turški vlak.

Bolgarski kmetje v Trakiji so podnevi delali doma ali pa morali pomagati Turkom pri prevažanju živil, streliva i. dr. Ponoči so pa škodovali Turkom kar so mogli, napadali so njihove straže, razdirali železniški tir itd. Pomagali so jim seveda tudi ogleduhi.

kako od trenutka do trenutka bolj ogrožujejo turško vojsko z obkoljenjem in skušajo 1. in 2. vojnemu zboru odrezati črto umikanja proti Čorlu.

Muhtarjevo prodiranje.

Ob 2. uri popoldne je bil položaj vojske Abdulah-paše skoro obupen, in daljnogledi vseh častnikov generalnega štaba so bili obrnjeni proti severovzhodu, proti Vizi. Od tu je hotel Mahmud Muhtar-paša s 3. zborom prodirati z največjim naporom.

Tudi tam je trajala bitka celo jutro in dim iz topov je pričal, da se je 3. vojnemu zboru posrečilo napredovati, seveda zelo polagoma. Dospete so štafete, ki so naznanjale, da Mahmud Muhtar-paša zmaga, da je sovražnik demoraliziran in da prispe 3. vojni zbor še pred večerom sem. Te novice so da-

jale častnikom novo moč, in skozi več ur so bili naši daljnogledi — in vse naše upanje — obrnjeni proti daljnim oblakom dima, ki se nam je vedno bolj bližal.

Proti 2. popoldne je postala bitka na severovzhodu silno ljuta. Skleпали smo, da so Bolgari gotovo vzeli močne čete od fronte 2. vojnega kora ali pa da so poslali v fronto regimente rezerve; posrečilo se jim je, obkoliti desno krilo 2. armadnega zbora, tako da so ogroževali to krilo tudi v hrbtu; koncentrirali so vse svoje moči v to, da bi odrezali Mahmud Muhtar-paši pot.

Mahmud Muhtar-paša, ki se prejšnji dan ni udeležil boja, se je posluževal svoje artilerije s polnim uspehom; kar žela je bolgarske vrste. A kmalu je

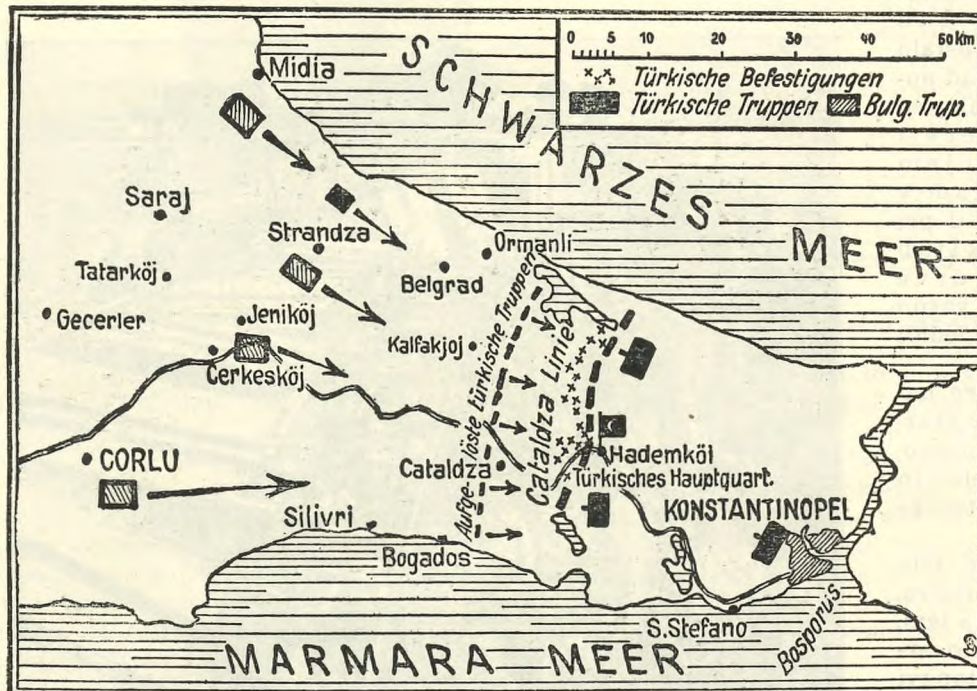
Abdulah-paša je stal ves dan ob grobu, o katerem sem že pravil; njegovi tovariši so bili edino le častniki generalnega štaba. In edino sredstvo, ki mu je moglo sporočiti, kaj se godi na bojnem polju, je bil njegov daljnogled. Na bojnem polju ni bilo niti ene telegrafične ali telefonične žice. Napravili so samo eno brezžično, radiotelegrafično postajo, dasi jih ima turška vojska deset. Organizirali niso niti službo štafet, ki naj bi vzdrževale zvezo med poveljniki.

Cel dan je bil Abdulah-paša brez vsake točne informacije, izvzemši one, ki jih je dobival z groznimi zamudami; pošiljati je moral namreč častnike od enega do drugega poveljnika armadnih zborov. Cel dan sem videl samo eno štafeto, ki je prišla k Abdulah-paši in mu izročila poročilo. To dokazuje, da poveljniki armadnih zborov niso bili v zvezi s svojim vrhovnim poveljnikom.

Ne valimo krivde na Abdulah-pašo; on je žrtev sistema, ki je pripravil Turkom tako velikanski poraz. Abdulah-paša je pri tem nedolžen. A ne spominjam se, da bi bil kdaj navzoč pri prizoru, kakor je bil ta, ko je imel vrhovni poveljnik nad 100 tisoč mož in je taval v temi, z zavezanimi očmi, nesposoben voditi jih v obupnih razmerah.

Namesto da bi bitko vodila ena glava, so se razvile štiri posamezne bitke, s štirimi poveljniki, katerih nobeden ni vedel, kaj dela drugi. Se li je treba čuditi, če so bili Turki poraženi?

Pripovedal bom sedaj o dramatičnem koncu te odločilne bitke. Rekel sem

Umikanje Turkov proti Čataldži.

Türkische Befestigungen = turške utrbe, Türkische Truppen = turške čete, Bulgarische Truppen = bolgarske čete, Schwarzes Meer = Črno morje, Marmara-Meer = Marmarsko morje, dz = dž, C v Corlu, Catalpa in Cerkeskøj = Č, Konstantinopel = Carigrad, Türkisches Hauptquartier = turški glavni stan, Aufgelöste türkische Truppen = razpršene turške čete, Linie = črta. Puščice pomenijo prodiranje.

premagala bolgarska artilerija turško in vsul se je gost dež krogel.

Ob vsem junaškem naporu turške infanterije ni bilo mogoče vreči Bolgarov nazaj, kajti bojevali so se s takim ognjem in s tako silo, da ji ni primere.

Ob 3. popoldne je bilo napredovanje Mahmud Muhtar-paše popolnoma ustavljeno. Dim iz njegovih topov se nam ni več bližal. Dozdevalo se je celo, da se 3. armadni zbor umika, kakor bi ga sovražnik polagoma odrival.

Poveljnik, ki ni poveljnik.

Prenehajmo tu z opisovanjem bitke in predstavimo si položaj vrhovnega poveljnika turške vojske, ki je vodil, ali bolje, ki bi bil moral voditi bitko in manevriranje štirih armadnih zborov, razvrščenih v črti, dolgi 40 kilometrov.

že, da je bilo prodiranje Mahmud Muhtar-paše ustavljeno ob treh popoldne in da so se že celo njegove čete polagoma umikale. Abdulah-paša je to opazil in si domislil, da utegne le kak drzen čin v skrajnem trenutku rešiti usodo tega dneva.

Napoleon pri Waterloo ni pričakoval v večji nestrpnosti Grouchyja kakor je Abdulah-paša pričakoval prihoda Mahmud Muhtarja. Sedaj je bilo jasno, da je bitka izgubljena.

Zadnji napor.

Kakor je hotel Napoleon pri Waterloo riskirati s svojo staro gardo vse za vse, tako je zastavil tudi Abdulah-paša vse v igro. Z največjim naporom je vrgel proti sovražniku že popolnoma obnemogli 2. vojni kor. Častniki so uredili vrste k napadu. Čete so prodirale kljub neprestanemu dežju granat po terenu, pokritem s trupli tovarišev. Sedaj se čete

niso razvrstile v bojno črto in v črto rezerve; cel armadni zbor, ali bolje, kar ga je še ostalo, je šel v celotni črti do griča. A komaj so začeli prodirati, že je sovražnik to opazil in koncentriral nič manj nego ovojnj 12 baterij na turške čete, že obsojene v smrt.

Poleg tega je toča iz pušk in mitraljez sprejela opotekajoče se Turke, ki so se v trenutku spustili v divji beg.

Zastonj so skušali častniki ustaviti vsaj nekoliko ta divji beg. Preveč so zahtevali od turškega vojaka: trije dnevi lakote in trpljenja so napravili to velikansko maso popolnoma nesposobno. Bitka je bila izgubljena. Dvomili so samo, ali ostanejo čete čez noč še tam, kamor so dospеле, ali se bodo morale umikati tudi ponoči.

Beg turške vojske.

Okoli pol šestih je zapustil Abdulah-paša, vrhovni poveljnik vojske v Trakiji, oni grič, na katerem je stal cel dan; z njim je šel tudi ves generalni štab, ko se je prepričal, da je bitka popolnoma izgubljena. Prišedši do vasi Saliköj se je ozrl zadnjikrat na bojno polje. Povsod so se turške čete naglo umikale. Z Ahmedom sva šla do onega mesta, kjer se je bil 2. vojni kor cel dan. Tla so bila pokrita z mrličmi in ranjenci: nekateri so sedeli tuintam in tožili, da so lačni in da jih zebe.

Vrniti sva se morala hitro, ker so padale sovražnikove krogle še vedno kakor dež v turški tabor. Noč je končala bitko. Bolgari in Turki so bili preutrujeni, da bi se vojskovali še ponoči. Saj je izčrpal ta dan vse njihove moči.

Nekaj nepričakovanega.

Vrnila sva se v generalni stan. Tam so nama sporočili, da je ukazal Abdulah-paša pripraviti mu vso prtljago, ker hoče v najkrajšem času odriniti neznanu kam. Bila sva v obupnem položaju. Brez konja ni bilo mogoče slediti umikajočim se Turkom. Trudna, brez moči — radi praznega želodca —, ne bi bila mogla na noben način peš prehoditi dolge poti do Čorlu. Vprašala sva služabnika Abdulah-paše, če bi nama mogel preskrbeti kako hrano, a odgovoril je:

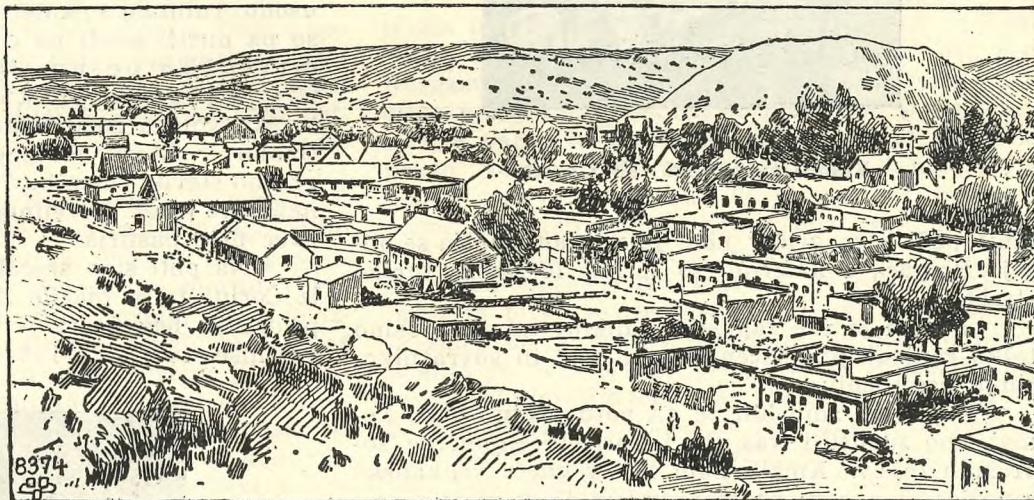
„Nemogoče. Moj gospodar ni ves dan poskusil drugega kakor košček suhega kruha; v celem kraju ne najdete prav ničesar.“

Vsedel sem se, in malo je manjkalo, da nisem jokal. 15.000 frankov, ki sem jih imel v žepu, niso bili toliko vredni, da bi bil kupil zanje vsaj malo peciva.

Že sem se bil odločil, da prenočim v Saliköju, naj me vjamejo Bolgari, bolje je, kakor da bi umrl od lakote in mraza. Sedel sem v temi, kar začujem glas svojega brata, ki je tudi častnik; poklical me je z imenom. Sam Bog ga je poslal. Prinesel je hrane za tri dni, vso mojo prtljago in pripeljal tudi čvrste konja. Z Ahmedom sva kar planila na jed.

Moj brat mi je pripovedoval o usodi vojnih poročevalcev. Bili so vjetniki v Čorlu, nadzorovale so jih straže.

Ko so 29. oktobra 1912 zjutraj slišali gromenje topov, so zahtevali zelo energično, naj jih izpuste. Neki častnik jim je dejal, da jim dovoli odpotovati proti Ljule-Burgasu, ker ni vedel, da je bilo mesto že v bolgarskih rokah. Poročevalci listov so res odpotovali proti Ljule-Burgasu; ne vem, kaj se je zgodilo z njimi. Moj brat je k sreči zgrešil pot in meneč, da je prišel v Ljule-Burgas, je prišel v Saliköj še o pravem času, da naju je rešil smrti vsled lakote. Razgovarjali smo se o žalostni usodi Turčije, o Bolgarjih itd. Mislili smo, v kakem položaju mora biti paša.

Pogled na Čataldžo.

Obupani poveljnik.

Ahmed, ki se je bil odstranil, me pride buditi okoli osmih zvečer; reče mi, da se je Abdulah-paša vrnil v generalni stan — lačen. Hitro tečemo k njemu in veselilo nas je, da je pojedel vse, kar smo mu ponudili. Poveljnik je bil žalosten, obupan. Izrazil sem mu upanje, da se bo vsled velikanskih naporov popolnoma izmučeni sovražnik drugi dan odstranil. A Abdulah-paša zmaje z glavo in reče: „Bojim se, da ne. Naša vojska je veliko žrtvovala, zlasti častnikov, katerih večina je padla.“

Preostaja mi še opisati tragični dan, kako je vojska Abdulah-paše po dveh dnevih prav junaškega boja morala konečno bežati proti Čorlu vsled dežja sovražnih šrapnelov, lakote in mraza.

Dne 31. oktobra 1912 ob 5. uri zjutraj me pokliče Ahmed in mi zašepeče na uho: „Pojdite hitro. Ne moremo več ostati tu. Abdulah-paša in njegovi častniki so že odpotovali. Vas je že izpraznjena. Bolgari bodo vsak trenutek tu.“

Novica me je presenetila; čudno se mi je zdelo, da me ni noben častnik na to opozoril; najbrže so v splošni zmedenosti pozabili na nas. V pol ure smo bili pripravljene za odhod. Zora je vstajala in prasketala.

Kiamil-paša, novi veliki vezir.

tanje pušk izza gričev nam je naznanjalo, da se bližajo Bolgari, s katerimi so se bile le zadnje turške straže.

Ponoči je vse zapustilo Saliköj: ostali so samo težko ranjeni, prepuščeni samim sebi in sovražnikovemu usmiljenju.

Ob 6. uri smo bili že na potu protu Čorlu. Komaj smo zapustili vas, že je pričelo gromenje sovražnih topov. Kmalu smo bili v gneči velikanske množice beguncev; na desni in levi dolge vrste vozov, v katere so bili vpreženi voli, baterije artilerije v največjem neredu. Poraženi vojski ni preostajalo drugega nego gledati na kolikor mogoče veliko razdaljo med seboj in sovražnikom. Sklenili smo, da gremo v vas Ahmedbej, kamor je šel tudi Abdulah-paša. Ko smo pa prišli tja, je bila vas že popolnoma zapuščena; ostali so tam samo ranjenci.

Najmočnejši prodirajo.

Pot, ki vodi v Čorlu, je bila prenapolnjena beguncev. Bili so ostanki treh poraženih vojnih zborov. Za hrbtom se je čulo zamolklo gromenje bolgarskih topov in eksplozije projektilov, ki so padali prav blizu. Gotovo je bila zadnja straža v obupnem boju; Mahmud Muhtar-paša se je namreč skušal umakniti s svojim 3. vojnim zborom iz preveč izpostavljenih pozicij, v katerih so ga pustili 1., 2. in 4. kor, ki so sedaj bežali.

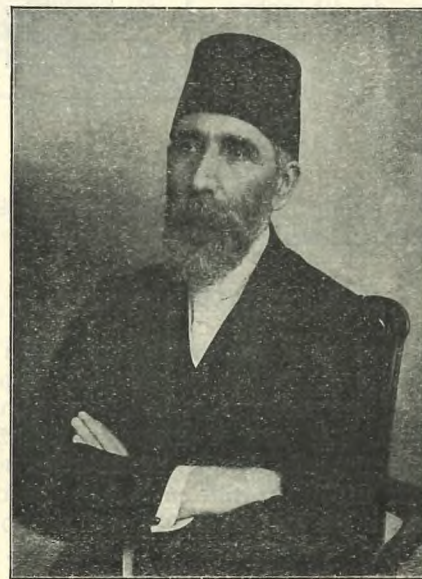
Ni mi še znano, če je dal Abdulah-paša sam povelje za umikanje, ali so se čete kar same spustile v divji beg. Najbrže, da je bil pripravljen načrt umikanja, ki se je pa izpremenil v klic: „Naj se reši, kdor se more.“

Ni ga peresa, ki bi opisalo, kaj se je vse godilo na glavni cesti. Vsak red je izginil; cele brigade, cele divizije so se razdrobile. Vojaki so se pretepali med seboj, kdo bo prej pobegnil. Najmočnejši so prišli v prve vrste, a slabotni, bolni in ranjeni so ostajali zadaj. Na tisoče in tisoče ranjencev se je trudilo, da ne bi ostali zadnji, a tudi več takih, ki niso bili ranjeni, je bilo tako oslabiljenih, da so popadali in niso niti skušali vstati. Skozi cele tri dni niso ti nesrečneži ničesar zaužili; noben drug vojak ne bi bil mogel tako dolgo vztrajati. Kar smo imeli, smo razdelili med te reveže, a pri taki množici je bila naša pomoč le kapljica v puščavi.

Ranjenci umirajo.

Bolj ko smo se oddaljevali od bojnega polja, groznejše prizore smo videli. Mnogi ranjenci, ki niso mogli več naprej, so se umaknili kar v kak kot na cesti, da bi vsaj v miru umrli. Niso tožili in tudi ne godrnjali zopet tiste, ki so zakrivali njih grozno usodo. Tuintam so kateremu izkopali grob. Večinoma so pa mrlički ostali na cesti, vihar jim je bučal mrtvaško pesem. Med begunci ni bilo opaziti niti enega častnika. Že v začetku vojne je imela turška vojska 2000 častnikov manj nego je bilo potrebno; vrh tega je izgubila v tej bitki naravnost grozno število častnikov. Mnogo bataljonov je bilo nazadnje brez poveljnikov, ostali so kakor čreda ovac brez pastirja.

Na poti smo srečali nove čete, ki so prihajale iz Čorlu, da bi ojačile zadnje straže. A tudi te so se pridružile beguncem. V vsaki vasi so vojaki naskočili hiše, trgali listje z dreves in ga jedli,

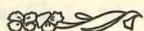
Hilmi-paša, novi turški poslanik na Dunaju.

izkopavali korenine in uživali travo. V par trenutkih je bil vsak potoček izpremenjen v jezero blata, v katerem so brozgali voli, konji in možje, ki so koprneli po kapljici vode. Po dolgem

času smo se ustavili, da se konji nekoliko odpočijejo. Na griču, na sredi poti proti Čorlu, smo se ustavili in gledali naokoli. Kamor je neslo oko, povsod samo begunci. Ni jih bilo manj kakor 40 do 50 tisoč, vsi proti Čorlu, v upanju, da pridejo tja, predno bo noč. A dospelo jih je tja mnogo manj nego ena četrtnina: vsak trenotek so padali po tleh kar na ducate, obležali so kakor mrtvi. Mnogo beguncev je vrglo proč orožje in prtljago, samo da so lažje hodili. Mnogi so pometali proč tudi čevlje, ker so bosji lažje bežali. Neki vojak, ki je vrgel vse od sebe, a je še na tleh tiščal v rokah puško,

mi je rekel: „Prokleta, danes je turški vojak manj vreden kakor pes.“

Ko je noč zakrila ta žalostni prizor, smo bili še daleč od Čorlu. Težkoče potovanja so rastle. Pri vozu, na katerem smo se hoteli peljati dalje, se je zdrobilo kolo na kose. Nadaljevali smo pot s tremi kolesi, grozno počasi. Slednjič smo došli vendar pred Čorlu. Nered, ki vlada tu vsled velikanske množice beguncev, je nepopisljiv. Deseta ura je bila, ko smo prišli v mesto.“ Poročevalec je vzel seboj na Angleško vtis, da je prisostvoval eni največjih žalostiger sveta.

Proti Cataldži.

Že po bitki pri Lozengradu je bil odpotoval na bojišče Nazim-paša sam, da vodi operacije. A na čelu vzhodne armade je bil ostal še vedno Abdulah-paša, ki se mu je pa ravno tako godilo kot prvič. To dvojno poveljstvo nikakor ni bilo dobro. Tudi v notranji politiki so se izvršile tedaj izpremembe. Odstopil je veliki vezir Muhtar-paša, na njegovo mesto so poklicali 86 let starega Kiamil-pašo, velikega prijatelja Anglije. Na Dunaj so poslali pa zelo izvedena diplomata Hilmi-pašo.

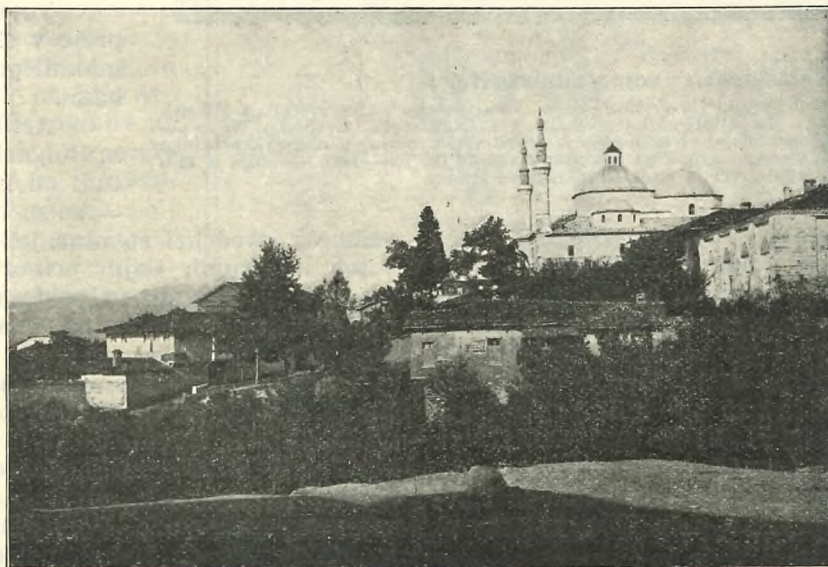
Da so Turki — zlasti Nazim-paša — mislili na vsa sredstva, ki naj bi jim naklonila zmago, nam priča tudi obkoljevalni manever Turkov pod poveljstvom Ševket Torgut-paše. Ko so se morali Turki pri Vizi umakniti v smeri proti Saraju, tedaj je izkrcal Torgut pri Midiji ob Črnem morju 20.000 mož in je hotel priti Bolgarom za hrbet oziroma jih prijeti od strani. — Na karti stran 136, povzeti iz „L' Illustration“, vidimo prav dobro, kako hoče napasti izkrcana divizija Bolgare na levem njihovem krilu. — Kako zelo dobro so bili pa Bolgari obveščeni o turških namerah, vidimo iz dejstva, da so ta napad pričakovali že cel dan. Dimitriev je krenil z delom svojih čet proti izkrcani diviziji in jo pognal v beg nazaj na morje, strašne so bile izgube Turkov, nikdar jih ne bomo mogli določiti.

Nazim-paša je vodil umikanje turških čet proti Carigradu. Požrtvovalnosti nekaterih oddelkov se ima otomanska armada zahvaliti, da se je deloma rešila za utrdbe v črti pri mestecu Čataldža.

— Primerjaj str. 148. — Ko so pluli Turki v divjem begu proti Čorlu in naprej, je razvrstil Nazim-paša čete, ki so mu bile še na razpolago, v črti Čorlu — Saraj, fronta nekaj nad 30 km. A dočim se je raztezala prvotna turška fronta pri Odrinu in Lozengradu od zahoda proti vzhodu, v bitki pri Ljule-Burgasu in Vizi že bolj proti severovzhodu, jo vidimo sedaj skoro v smeri od juga proti severu; treba je bilo pač kriti umikanje pobite armade proti Carigradu. Na tej črti se je vršila 4. in 5. novembra nova grozna bitka, ki je bila po bolgarskih poročilih še strašnejša kakor ona par dni preje in je prizadejala Turkom še več izgub. Zopet velikanška zmaga Bolgarov. Seveda pa ne smemo imeti te bitke za samostojno, Turki so se ustavili le zato, da so varovali celotno armado popolnega pogina po neprestano prodirajočih Bolgarih. Pravzaprav bi morali s temi boji zaključiti bitko, ki se je pričela 28. oktobra; tako bi bila trajala devet dni.

Ker je bila fronta ožja, je bil bolgarski napad tem silnejši. Turki so se bili obupno, junaško. Bolgari so morali Turke napasti sedemkrat z bajonetom, a kljub nepremagljivi sili bolgarskega napada so jih Turki sedemkrat odbili. Šele z osmo atako, ki je bila pa nekaj strahovito divjega, so Bolgari Turke omajali.

Turki so pustili cele kupe mrličev in ranjenih, več tisočev. Bitka se je vršila na popolnoma prostem terenu. Potrjuje se tudi, da so vjeli Bolgari dva tisoč Turkov in zaplenili

Čorlu.

Znamenito je to mesto zlasti zaradi svoje džamije. Džamija = velika mošeja.

okoli 60 topov. Na obeh straneh je bilo v teh velikih bitkah gotovo nad 300.000 mož v boju.

Turška moč je bila strta, niso se mogli več boriti na odprtem terenu. Veliko so krivi sami, ker niso bili dosti pripravljeni. Neki turški častnik je rekel: Ko se je napovedala vojska, še nismo bili popolnoma pripravljeni. Mislili smo, da udarijo Bolgari pred vsem na Odrin. Prepričani smo bili, da se bolgarska armada pred Odrinom izkrvavi in da bomo medtem gotovi za prodiranje. Bolgarski napad na Lozengrad nas je popolnoma presenetil. Naši vojaki so se zelo hrabro borili, a glede na poveljstva je bilo vse v neredu. Veliko poveljnikov so šele imenovali, ko je izbruhnila vojska, — Šukri-paša n. pr.

Seraskerat = vojno ministrstvo.

Prostor pred vojnim ministrstvom je dolg 430 m, širok 280 m. Vhod tvorijo velika vrata, na straneh sta dva mala paviljona za sultana. Tu je bil nekdanj prestolni grad Mohameda Osvojitelja. Novo poslopje so sezidali l. 1870. v modernem slogu. Nazim-paša je prebil v tem posloppju marsikako bridko uro. Poleg seraskerata stoji visok stolp, zgradil ga je sultan Mahmud II. (1808—1839). Galerija je 42 m nad trgov, vrh je visok 62 m, razgled krasen.

je prišel ravno ob začetku vojske v Odrin —, niti vedeli niso, kaj naj od vojakov zahtevajo. Veliko redifnih divizij je bilo le površno izurjenih, a kljub temu so jih smatrali za izurjene vojake. En poveljnik se je hotel braniti, drugi pa napadati. Zato je del armade prodiral, drugi pa stal, kar je povzročilo splošno zmešnjavo. Bolgari so v bajonetnem napadu nepremagljivi, če jih pade sto, jih pa 200 čez mrlične drvi na napad!

Po teh zadnjih bojih so vzeli Abdulah-paši poveljstvo nad vzhodno armado, mislili so bili pa na to že preje. 1

Dne 9. novembra so se pojavile prve konjeniške čete generala Dimitrieva pred čatalško črto. In polagoma se je razvila pred turškimi utrdami cela

bolgarska armada Dimitrieva, ojačena kmalu potem še po drugih bolgarskih oddelkih.

Čatalška črta (glej stran 136 in 153) je z zalivom pri Velikem Čekmedže in z jezerom Derkos dolga 37 km, brez teh dveh pa 25 km. Za brambo je kakor nalašč. Pogorje se vleče večinoma od severa proti jugu, na severu je jezero Derkos, na jugu pa se razprostira ob Karasu močvirna nižina. Trdnjave na gričih ležijo 120 do 150 m nad morjem, na jugu in v sredini imajo pred seboj prost teren za obstreljevanje, na severu je gozd. Ko so prišli Bolgari pred črto, čitamo o kakih 30 fortih. A dan na dan so napravljali Turki nove nasipe, nove okope, dovažali so velike oblegovalne topove iz Carigrada, dovažali nove sveže čete iz Azije in izpremenili prej morebiti slabo utrjeno obrambno črto v skoro nepremagljivo. Do danes nam še ni znano, zakaj niso Bolgari takoj poskusili predreti črto s silo. Nekateri pravijo, da so bili preveč utrujeni, upehani, da so bile njihove sile izčrpane in da niso mogli dosti hitro dovažati živil; a najverjetnejše se nam zdi, da Rusiji prihod Bolgarov v Carigrad ne bi bil všeč, ker ga reklamira zase, in da so se zato Bolgari zadovoljili z navzočnostjo tik pred Carigradom — od notranjih čatalških utrd do Carigrada je toliko kakor od Ljubljane do Kranja ali Podbrezja. — Major Hochwaechter je rekel, da se mu postopanje Bolgarov zdi zelo čudno. „Ne morem si ustvariti prave slike o taktiki Bolgarov. Zdi se mi, da se bojujejo samo z namenom pokazati nam, da so še tukaj.“

Turški glavni stan je bil preje v Čorlu, sedaj se je pomaknil pa v Hademkøj za utrdami.

Artilerijski boji med Turki in Bolgari — spremljani deloma tudi od napadov infanterije itd. — so se bñli zlasti 17. in 18. no-

vembra; izvedenci so mnenja, da so si hoteli Bolgari v teh in drugih bojih priboriti močnih pozicij in jih utrditi. Zavzeli so postojanke, višje od turških. Pri nekem pohodu je bil ranjen Mahmud Muhtar, poveljnik III. zбора; namestil ga je Abuk-paša.

Pojavil se je pa neki drug sovražnik: kolera. Na tisoče Turkov je požela, kar na kupih so ležali, nihče jih ni pokopal. Zašla je tudi v bolgarski tabor. Ferdinand si je izmislil dobro sredstvo. Vojaki so morali nastopiti in svečano priseči, da bodo pili samo prevreto vodo. Pomagalo je: preje jih je bilo bolnih na dan do 20.000, potem pa komaj 2000, in še to je kmalu ponehalo.

V boj je poseglo tudi turško brodovje, in sicer na obeh koncih obrambne črte. Dosti ni škodovalo,

ker so se Bolgari zavarovali proti njemu z obrežnimi baterijami. Neko vojno ladjo, Hamidije, so bolgarske torpedovke 21. novembra celó močno poškodovale.

V teh dnevih so Bolgari zasedli tudi vse točke ob Črnem morju do Derkosa, mnogo točk ob Marmarskem morju, nadalje Dimotiko, Dedeagač itd.; na cesti iz Dimotike proti Dedeagaču so koncem novembra vjeli 252 častnikov in 8880 vojakov pod Javerpašo. V ojačenje oblegovalne armade Ivanova je pa dospela pred Odrin srbsko-bolgarska armada generala Štepanovića, ki je bila v Stari Srbiji in Makedoniji dovršila svojo nalogo.

Takoj po grozni katastrofi pri Ljule-Burgasu se je obrnila turška vlada na evropske dvore s prošnjo za posredovanje miru ali vsaj premirja. A ker balkanski zavezniki niso hoteli ničesar slišati o kakem posredovanju, so se obrnili Turki slednjič na zaveznike same, zlasti na Bolgare. Po dolgem prerekanju so sklenili premirje začetkom decembra — razen Grške —.

Bolgarske izgube do premirja so znašale 72.000 mož, in sicer: 21.000 mrtvih, 51.000 ranjenih. Od prvih jih je nekaj padlo na bojiščih, nekaj so jih pobrale pa bolezni. Od 51.000 ranjenih se jih je podalo nazaj v armado 16.000; bojnikov so izgubili torej Bolgari 35.000 + 21.000 = 56.000. Število mrtvih častnikov je znašalo 180, ranjenih 620.

Neki bolgarski častnik je iz taborišča pri Čataldži pisal domov in opisal celo vojsko Bolgarov s Turki s temile kratkimi potezami:

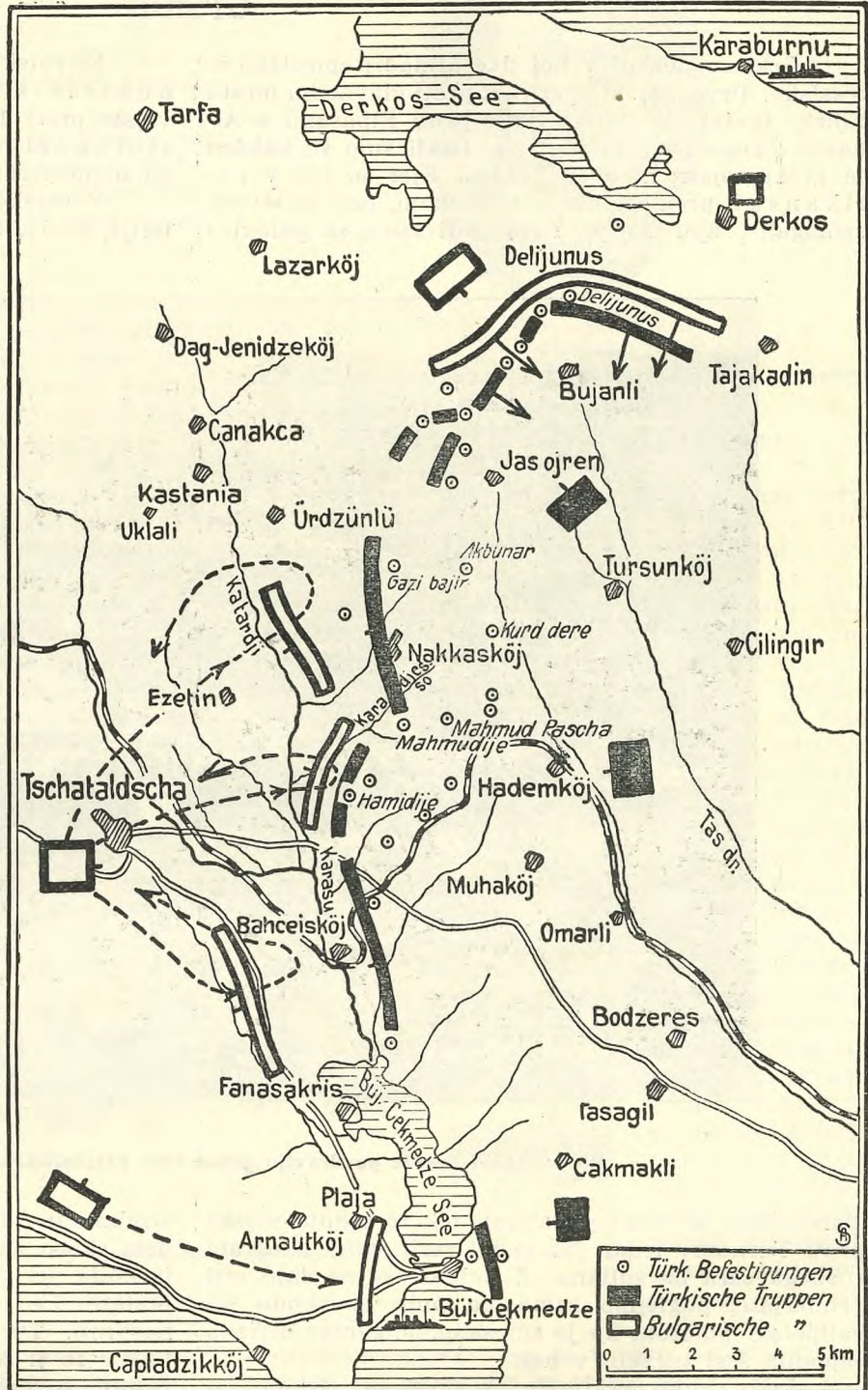
„Boj zadnjega dne se je začel med krajema Seliolo in Čerkeklija (blizu Lozengrada) ob dveh popoldne. Kolona se je razvila in začel se je neenaki boj: na naši strani 1. in 6. polk, na strani Turkov pa kar dve diviziji. Vrste vrlih naših vojakov so se zelo hitro redčile, pogled na mrtve in ranjene je bil strašen, a to naših junakov ni ustrašilo; čimdalje bolj so spešili svoje korake, navdajala jih je želja vreči sovražnika z bajoneti. Tega napada pa Turki niso čakali, pod zaščito noči so se umaknili proti Ljule-Burgasu.

Tam so se nam skušali ustaviti, a tudi tu smo jih premagali. Umikanje je panika spremenila v nereden beg; sam sem bil navzoč. Trdno smo bili prepričani, da homo prišli do Čorlu šele po težkem boju, a zmotili smo se. Tudi se pri Čorlu ni ustavila cela armada, tako divje je bežala, temveč samo deli; a tudi ti nas niso mogli ustaviti, zapodili smo jih. Tako smo

dospeli do čatalške črte in tu nas je prosila Turčija za mir.

Uspehe imamo v prvi vrsti pripisati visoki morali hrabrega in obenem izredno skromnega bolgarskega vojaka: nenavadno dobro prenašanje naporov na maršu, skrajna skromnost glede oskrbe in dobra priprava ter izurjenost.“

* * *

Zemljevid k bojem pri Čataldži pred sklepom premirja.

Derkos-See = jezero Derkos, Jasoiren = Jazojren, tsch = č, dz ali dsch = dž, sch = š, v Hademköju je bil turški glavni stan, c je večkrat č, au = av, Btj. = bütük ali böyük = velik, Cekmedze = Čekmedže, Türk. Befestigungen = turške utrdbe, Truppen = čete.

Hitra in nepričakovana navzočnost naše armade je povzročila med turškim prebivalstvom tak strah, da je zapustilo domačo grudo in bežalo proti jugu, strah pred nami se je razširjal z bliskovito naglico.“

Turško prebivalstvo je res zapustilo domača tla in se gnetlo na potih proti Carigradu. Govoriti

smemo o pravem izseljevanju. Nekako tako kakor v Bolgariji po letu 1878., samo da takrat ni šlo tako hitro. Bolgarija bo pridobljeno ozemlje razdelila med bolgarske kmete in tako podaljšala most slovanskega prebivalstva do zadnje točke, ki naj Slovanstvu zagotovi svetovno vlado, do Carigrada.

Grška.

Grki so poslali v boj dve armadi: epirotsko in tesalsko. Prva naj bi operirala proti glavnemu mestu Epira, Janini, in potem dalje proti Elbasanu v Albaniji, druga pa proti Solunu. Rekli smo že, kakšen je grški vojak; ni dosti vreden. Kjer so bili v velikanski premoči nasproti Turkom, tam so seveda „zmagali“, kjer so pa Turki bili samo za polovico

Epirotski armadi je poveljeval general Sappuntakis, znan že kot načelnik armade v prejšnji vojski proti Turkom, tesalsko armado je vodil prestolonaslednik Konstantin, z brodom je pa manevriral kontreadmiral Konduriotis.

V vojsko so peljali 75 do 100.000 mož infanterije, 3000 konjenikov, 378 topov, med njimi 168 brzo-

Po osvojitvi Servie pozdravijo grške čete prestolonaslednika Konstantina.

slabši, tam so Grki ponavljali tek iz zadnje vojske proti Turkom; tedaj jih je bil rešil samo telegram ruskega cara na sultana. Z Bolgari se ne dajo niti primerjati; pogledjmo samo na boje ob vходу na galipolski polotok, ko je ena sama bolgarska divizija zapodila šest turških v beg.

Jako veliko se imajo pa zavezniki Grkom zahvaliti za operacije na morju. Če bi ne bili napravili nič drugega, kakor da so zabranili turškemu brodomu izhod iz Dardanel in tako preprečili prevajanje turških čet čez Egejsko morje, bi bilo že dosti.

strelnih in 72 strojnih pušk. Tesalska armada ni zadelo skoro na nikak odpor. 18. oktobra je odrinila iz kotla pri mestih Tirnavos in Larisa čez obmejne prelaze. Le slabe čete sovražnika so stale Grkom nasproti. Turki so Grke očitno tako ocenjevali kakor so ti zaslužili in, so glavne moči zbrali proti resnim sovražnikom. Prihranili so si jih za pozneje, a so jim Bolgari in Srbi prekrizali račune. Po kratkem boju so se umaknili maloštevilni Turki skozi Elasono do Servie (Serfidže) blizu reke Vistrice (Bistrice). Grki so zasedli Elasono in sosednje mesto Dhiskato.

— zahodno Elasono —. Epirotska armada se je obrnila deloma direktno proti Janini čez prelaz Mecovo, deloma pa od mesta Arte proti Prevezi pri vhodu v zaliv Arta in pa od mesta Arta proti severu — Janina — ob reki Luros.

Istočasno je odplulo grško brodovje. V pristanišču Faleron je bil navzoč tudi kralj in je takole govoril: Častniki in mornarji! Izročam Vam nepremagano zmagoslavno zastavo in upam, da jo prinesete nazaj ovenčano z zmagami. Narod pričakuje od Vas, da nadaljujete junaške čine svojih prednikov. Živel narod! Živela vojna mornarica! — Kratko, a jedrnato; saj tudi izda, samo če je tisti dober, komur govorimo.

Kmalu se je pojavilo brodovje pri otokih ob vhodu v Dardanele. Grki so izkrcali čete in otoke okupirali. To je šlo tem lažje, ker so prebivalci otokov skoro izključno grške narodnosti. Takoj prve dni so zasedli Grki važni otok Lemnos (na karti Limnos) in se vgnezdili tam: turškemu brodovju je bil izhod iz Dardanel kolikortoliko zaprt, razen če bi si ga bilo izsililo: tega pa tedaj nikakor ni poskusilo. Energično so zasledovali sedaj Grki turške trgovske ladje in prizadeli tako sovražniku občutno škodo. Na nekaterih otokih so otvorili tudi opazovalne štacije. Obenem so zastražili epirotsko obalo od Preveze do otoka Krfa.

Pri Servii je soteska Sarantoporon. Tam so se bili „večji“ boji; vsaj Grki so oznanjali veliko bitko. Kakšna je bila ta bitka, se vidi iz naslednjega: V soteski Sarantoporon in pozneje v bitki pri Servii so izgubili Grki 18 častnikov in 169 mož, 40 častnikov in 157 mož je bilo pa ranjenih. Brez večjega odpora so zasedli 26. oktobra Kožane, na križišču cest v Bitolj in Solun — severozahodno Servie — in 29. oktobra Verio — v dveh spopadih pred vhomom v mesto je padlo 12! Grkov — ob železnici Bitolj-Solun, oddaljeno od Soluna samo še dobrih 60 km. Tako so že čez par dni svojega nepričakovano „zma-

zasedli. Poročali so v svet o tako velikanski zmagi, da so jih Bolgari označili za lažnike; Grki pa so razžaljeni poklicali vojaške izvedence tujih držav. Ti so se podali na bojišče in dognali, da je bila „velika“ bitka samo mala praska z odhajajočimi Turki. Padlo

Venizelos,

grški minister za zunanje stvari in ministrski predsednik.

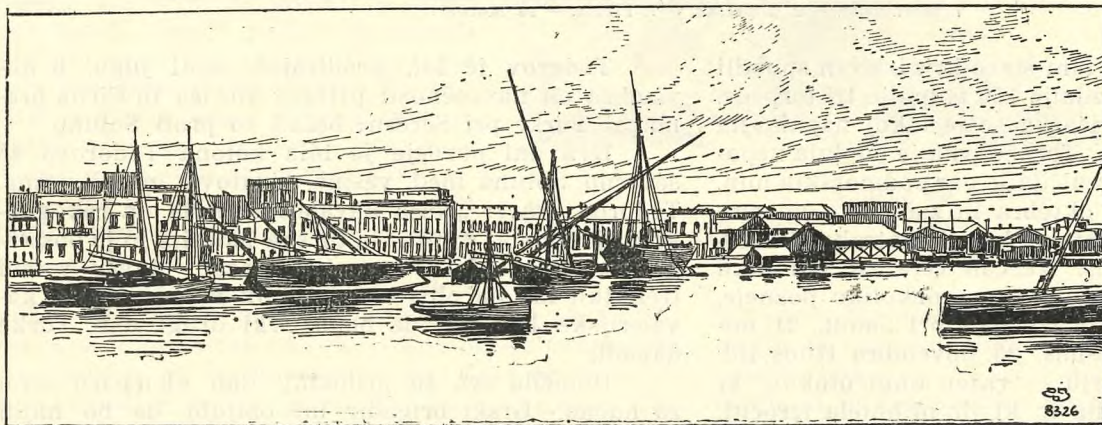
je šest častnikov in 154 vojakov, ranjenih je bilo 33 častnikov in 737 vojakov!

Rekli smo že, da se pri mestu Kožani križajo ceste v Bitolj in Solun. Naloga Grkov je bila tudi zavzetje Bitolja. Začetkoma je šlo zelo hitro, vzeli so po manjših bojih mesto za mestom, a ko se jim je pri sestopu v bitoljski kotel pri mestu Florini postavil nasproti močan turški oddelek, niso mogli dalje. Turki so jih vrgli nazaj in jim vzeli celó 12 topov. Grki so videli, da proti temu turškemu oddelku nič ne opravijo, zakopali so se in čakali, kaj bo. In res, čez nekaj dni pridejo Srbi od severa, premagajo Turke v veliki bitki — 18. novembra — in rešijo Grke iz mučnega položaja. Grki bi bili se-

dadaj svoje topove radi dobili nazaj od Srbob, ker so jih le-ti ugrabili Turkom, a Srbi jih niso dali.

Epirotska armada je zasedla turške postojanke v dolini reke Luros, zlasti znamenito Pentepigadio. Treba je bilo pa osvojiti tudi Prevezo, ker bi jih sicer Turki ogrožali v hrbtu. Naskok se je izvršil 2. novembra. Grki so bili zavzeli pozicije pri Nikopolisu in od tam

obstreljevali mesto. Ko so turške baterije utihnile, je nekaj čet pobegnilo in mesto se je vdalo. Boj je trajal cel dan. 10 Grkov je padlo, 56 je bilo ranjenih, vjeli so 450 pravih turških vojakov in 150 ne-regularnih Albancev, cela posadka je štela 800 mož. To so zmage! Ker so polovili še druge, je narastlo

Preveza.

goslavnega“ pohoda dospeli v Kampanjo, ravnino okoli Soluna. Odprta jim je bila pot do tega imenitnega mesta, samo dohode na severu si je bilo treba še priboriti. 1. in 2. novembra so se vneli boji pri mestu Janica (severozahodno Soluna, do Soluna še 48 km). Turki so se kmalu umaknili in Grki so mesto

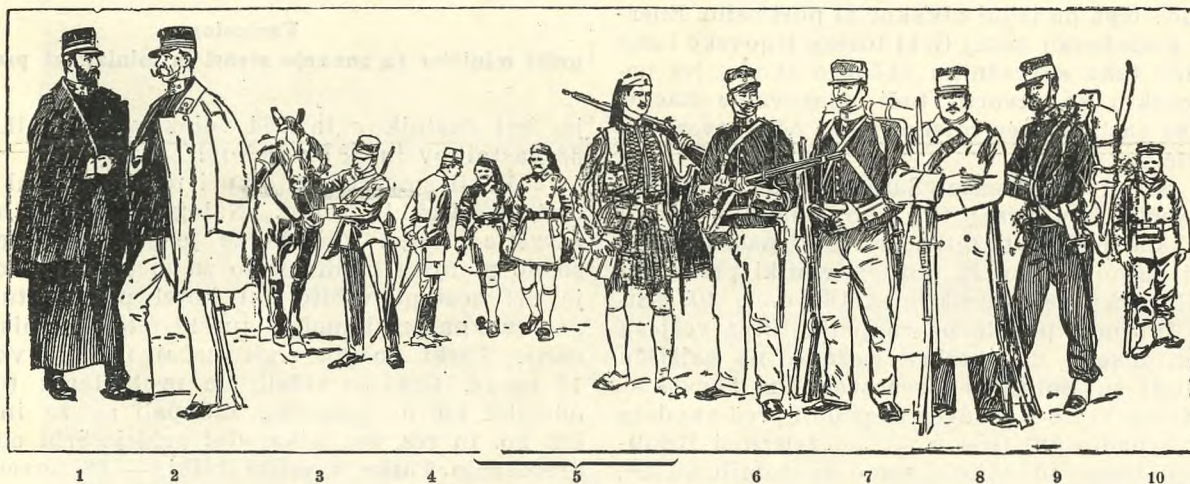
število vjetnikov na 810. Zastrazenje obale so raztegnili sedaj do Valone.

Od Pentepigadie so jo udarili proti Janini, kmalu so prišli v bližino mesta in se združili tam s kolono, ki je prišla od Mecova sem. Začeli so Janino oblegati; in ko se je sklenilo premirje, jo je Sapuntsakis še vedno oblegal.

Grško brodovje se je kar naprej dobro držalo. Izkrkali so bili vojake pri mestu Katerini v Solunskem zalivu in so hoteli zapreti ob reki Vistrici se umikajočim turškim četam pot! Že so govorili o „turškem Sedanu“. To so bile vse samo govorice, a brodovje samo je izborno rešilo svojo nalogo. Tu je izvedil poveljnik torpedovke št. 12, Vitzos, da staro turško križarko Fet-i-Bulend v Solunskem pristanišču le slabo stražijo. — 2800 ton, zgrajena l. 1868., nekoliko modernizirana l. 1906., služila je kot šolska ladja za mornariško artilerijo. — Dne 31. oktobra ponoči nekoliko po enajstih se je torpedovka kljub vsem fortom in reflektorjem vkradla v pristanišče

so vdrli v gostilne in zahtevali jedi in pijače. Sicer pa tedaj Grki niso bili veliko na boljsem, tudi oni so hoteli izsiliti od prebivalcev v okolici hrane, kakor nam poroča pismo usmiljenke iz Janice. Začela so se pogajanja s poveljnikom, mesto se je udalo in v njem kakih 25.000 Turkov. Ravno takrat so pa prišli pred mesto tudi Bolgari in so tudi rekli, da so mesto vzeli in bolgarski general Todorov je 9. novembra poslal caru Ferdinandu sledeči telegram: „Od danes naprej je Solun pod žezlom Vašega Veličanstva!“

Kako je prišlo to? Zavezniki so bili v prvotnem načrtu določili, da bodo skupno korakali v Solun. Ko so bili pa Grki tako izredno hitro prodirali, proti pričakovanju, so porabili ugodno priliko in vzeli tako Solun, a brez boja. Vedeli so tudi, da se bliža Solunu bolgarska armada pod generalom Todorovom od severa in so se požurili. — Maščevanje jih je dohitelo kmalu, ko so Srbi vzeli Bitolj, ki ga Grki niso mogli, akoravno bi ga bili morali; tako je bilo v načrtu.

Grško vojaštvo.

1. Štabni častnik. — 2. Infanterijski polkovnik. — 3. Kavalerist. — 4. Kavalerijski častnik. — 5. Lovci. — 6. Orožnik. — 7. Infanterist. — 8. Topničar. — 9. Pionir. — 10. Mornar.

solunsko; zagledali so tam staro križarko in spustili ob pol dvanajstih iz razdalje 150 m nanjo tri torpede. Zelo je zagrmelo in križarka se je takoj nagnila na stran, bila je izgubljena. Torpedovka je odplula nepoškodovana, pri tem pa uničila še par podmorskih min.

Tedaj — koncem oktobra in začetkom novembra — so zasedli Grki otoke Samotrake, Tazos, Psaro pri Hiju, Tenedos, izkrkali čete na polotoku Halkidika, vzeli mesto za mestom; nekoliko pozneje, 17. novembra, si osvojijo Nikario pri Samu, 21. novembra Mitilene ali Lesbos, 23. novembra Hijos itd. V celem Egejskem morju — razen onih otokov, ki jih je bila zasedla Italija in ki jih ni hotela izročiti, dokler ne odidejo zadnji turški vojaki iz Tripolitanije in Cirenaike — so bili torej gospodarji Grki, na severni obali pa tudi Bolgari, ki so bili prispeli do morja.

Dne 8. novembra je prekoračila tesalska armada reko Vardar in se bližala Solunu. Turška armada v Solunu je bila zelo demoralizirana, redifi so bili zapustili fronto in so se potikali po mestu ter povzročali najsilovitejše izgrede; celó častniki brez orožja

Todorov je bil, prodirajoč proti jugu, 6. novembra ob navzočnosti princev Borisa in Cirila premagal Turke pri Seresu; bežali so proti Solunu.

Dva dni pozneje je bila kolona Todorova že severno Soluna med vasmi Ajvatovo in Djuvežna. Todorov pravi: „Naša kavalerija je šla na rekognosciranje zgodaj zjutraj in turška baterija jo je obstreljevala; konjeniki so streljali nazaj. Ravno v tem trenutku me pa obvesti poveljnik bližnje grške kavalerijske brigade, da bodo Grki drugi dan Turke napadli.

Določila sva za prihodnji dan skupno uro za napad. Grški brigadir mi obljubi, da bo najin sklep takoj naznanil prestolonasledniku kot vrhovnemu poveljniku. Moja armada se je pomaknila proti višavam, ki jih je zasedel sovražnik in ki obvladajo Ajvatovo in Lojno.

Sovražnik nas je pozdravil prihodnjega dne, 27. oktobra — to je datum grške cerkve, ki je za 13 dni za nami — z ognjem infanterije in artilerije. Naše topništvo je prisililo sovražne baterije, da so utihnile, naša infanterija je pregnala turško iz njenih

postojank. Začeli smo zasledovati sovražnika in bližali smo se Solunu. Tedaj pa me je obvestil grški prestolonaslednik, da so se mu Turki udali.

Akoravno nisem podpisal s Turki nobene pogodbe glede kapitulacije (udaje) in mi tudi pogoji kapitulacije niso bili znani, sem se vendar uklonil obvestilu prestolonaslednika, našega zaveznika, in sem se z našo armado ustavil, oddaljen od Soluna samo tri kilometre. Kljub temu sem pa poslal v Solun en eskadron kavalarije — torej so bili Bolgari prvi v Solunu —. Grki so bili takrat še 17 km zadaj za našo armado ob Vardaru.“ — Ravno zato, ker se bolgarskemu vodstvu Todorov pri okupaciji Soluna ni zdel dosti energičen in ni takoj zasedel mesta s celo armado, pred Grki, so ga pozneje odstavili in ga nadomestili z generalom Andrejevim. Poslušajmo ga nadalje —.

„Od tam, kjer smo ostali, sem lahko videl, kako so se podali nekateri Turki z vlaki iz Soluna proti Vardaru, da pripeljejo dva bataljona Grkov v mesto. Od tam, kje so se nahajali Grki v tem času, bi ne bili mogli priti v enem dnevu do Soluna.

Medtem ko se je torej pred Solunom moja armada sama borila s Turki, so se le-ti pogajali z Grki, oddaljenimi od mesta 17 kilometrov. Od našega orožja premagani Turki so se torej udali Grkom, ker so jim ti stavili ugodne pogoje, ki so Vam, to je vrhovnemu poveljništvu, znani. — Turški poveljnik Tahzim-paša in njegovi častniki so obdržali sablje proti besedi, da se v tej vojski ne bodo več borili, drugi vojaki so postali vjetniki in se jim je sedaj bolje godilo kot preje. Kolikortoliko so prisilili Turke k udaji trgovci, ker je Solun izključno trgovsko mesto, a Turki so se tudi sami radi udali —.

Dne 27. oktobra so se torej Turki borili deloma z nami, deloma so se pogajali z Grki.

Del bolgarske armade je korakal, kakor sem rekel, prvi v Solun, drugi del pa 28. oktobra skupno z Grki, na čelu Grkov prestolonaslednik Konstantin, mi po krvavem boju, Grki ne da bi se bili poslužili orožja, izrabljajoč uspehe našega boja. Dne 29. oktobra, torej en dan pozneje, iz spoštovanja do Konstantina, ki je starejši, sta pa marširala v Solun princa Boris in Ciril na čelu dveh bataljonov infanterije in eskadrona kavalarije z vihrajočimi zastavami.

To je resnica o zavzetju Soluna.“

Vidimo, da so bili Bolgari preveč obzirni napram Grkom. Ti so pa v svet raztrobili vest, da so vzeli Solun po hudem boju. Po hudem boju res, a pa boju med Turki in Bolgari.

Tudi deli srbske armade so prikorakali v Solun, a potem zopet odšli. Ostali so tam Grki in Bolgari, v hudem nasprotstvu.

Grki so izdali že uradno poročilo o bojih in uspehih do konca leta 1912. Saj so ga lahko, ker ni bilo dosti dela, kakor že vemo. A številke se mora človek kar ustrašiti. Iz Larise do Soluna so prišli v 21 dneh, pot znaša 308 km, na dan poprečno 15 km, kljub deževnemu vremenu, močvirju in pomankljivemu terenu, ker je bila po prehodu čez Vistrico armada preveč razpršena. Del tesalske armade, tisti, ki je operiral proti Bitolju, je napravil dobrih 14 km na dan. Vsega skupaj je armada prestolonaslednika

Bojišča na zapadu.

a = Solun, b = Bitolj (Monastir), c = Skoplje, d = Priština, e = Kumanovo, f = Vranja, g = Džustendil, h = Sofija, i = Veles, k = Seres, l = Veria, m = Servia, n = Larisa, o = Olimp

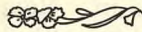
v šestdesetih dneh napravila 600 km, se borila v 30 večjih in manjših bitkah — kakšne morajo biti šele manjše bitke, če že večje niso tolike kot boji med turškimi in bolgarskimi predstražami —. Ta armada si je osvojila 120 topov in 75.000 pušk, večinoma v Solunu.

O epirski armadi ni toliko hvale, ker takrat, ko je to poročilo izšlo, še ni dovršila svoje naloge, pač pa so všteti njeni boji pri skupnem številu vseh bojov, tudi mornarice, ki jih našteje poročilo 40 — poleg manjših prask —. Vse grške izgube so do konca leta znašale 15.000 mrtvih in ranjenih.

Vsa čast pa brodovju. Naredilo je zelo veliko. Po zavzetju Soluna je začelo prevažati tudi čete Bol-

garov in Grkov na vzhodno bojišče, menda tudi večji del one divizije, ki je osvojila Solun in ki je pognala pri vstopu na galipolski polotok v beg šest turških divizij. Seveda pa je bolgarska divizija veliko večja nego turška, šteje 24 bataljonov, turška samo 10;

razmerje je pa vendar 2 : 5, na dva Bolgara pet Turkov. Tudi če turški bataljoni niso tako močni kakor bolgarski, ostane vsaj razmerje 1 : 2. Če bi bilo razmerje med Grki in Turki isto, bi Grki nikdar ne bili videli Soluna.

Črnogorska severna armada.

Severna črnogorska armada pod zapovedništvom generala Janka Vukotića je imela nalog osvojiti Sandžak in poiskati zvezo s srbsko armado. Ta vojska je štela, kakor smo že omenili, tri brigade ali 9.000 mož. Pridružilo se ji je pa še 5—6000 vstašev, tako da se je na severu pod črnogorsko zastavo bojevalo do 15.000 mož. Vukotić je razdelil svojo armado v tri dele. Prva kolona je prodirala od Ko-

so prodrli komaj 30—35 km v notranjost dežele. Na ta način pa tudi odrežejo večji del Sandžaka od ostale Turčije in pretrgajo vsako zvezo s Solunom. In kakor bomo videli, se je to tudi zgodilo.

Novi Pazar je bil do l. 1908., ko je Avstrija anektirala Bosno in Hercegovino, zaseden od avstrijskih čet. Po členu 25. berolinske pogodbe iz l. 1878. je imela namreč Avstrija pravico v deželi, ki se

Razkropljeni turški vojaki pribežijo na avstrijska tla. Odpeljali so jih v severne avstrijske provincije.

lašina proti Bjelopolju v Sandžaku, druga od Stanaka proti Beranam, tretja pa od Andrijevice proti Plavi in Gusinju.

Sandžak Novi Pazar.

Sandžak Novi Pazar je pusta, malo obdelana gorata dežela, brez dobrih cest in pravih potov. Razteza se ob obeh straneh reke Lim, nekako od Mitrovice pa do bosensko-hercegovske meje. Kakor klin je zabita med Črnogoro in Srbijo in loči obe državi. Vendar pa razdalja ni velika; najkrajša zveza čez Javor mimo Golje Planine čez Sjenico v Bjelopolje znaša komaj 60 km ali 3 vojaške marše. Za skupne črnogorsko-srbske vojne operacije je ni bolj ugodne dežele, kakor je Novi Pazar. Črnogorci in Srbi napadejo sovražnika lahko z dveh strani obenem in si lahko v bratskem pozdravu sežejo v roke, potem ko

razteza med Črnogoro in Srbijo proti jugovzhodu nekako do Mitrovice, imeti svoje vojaške posadke in delati ceste v vojaške in trgovske namene. Že takoj aprila 1879 pa sta se Avstrija in Turčija na podlagi omenjene določbe berolinske pogodbe domenili natančneje glede vojaških postojank. Avstrija je dobila kot garnizije Priboj, Prijepolje in Bjelopolje; obenem pa se je določilo tudi število vojakov, ki ne sme presegati 4000—5000 mož. Pozneje se je posadka iz Bjelopolja preselila v Plevlje. Tako je Avstrija preprečila okupacijo Sandžaka od strani Srbije in Črnogore v času, ko je bila Turčija oslABLJENA vsled vojske z Rusi, in je zabila politično-geografski klin med Srbijo in Črnogoro. Po aneksiji Bosne in Hercegovine pa je Avstrija Novi Pazar zopet odstopila Turčiji (26. februarja 1909) in avstrijske čete so zapustile Sandžak.

Avstrijski pionirji so že skoro dogotovili lepo cesto, 30 km dolgo, ki naj bi vezala Plevlje in Rudo, predzadnjo postajo na bosanskih tleh, ko je nepričakovano došlo povelje, da morajo avstrijske čete, skupaj okoli 4000 mož, zapustiti Priboj, Plevlje in Prijepolje. Vojaki so morali odkorakati še po stari, slabi cesti, ki pelje iz Plevelj čez Boljanic, Cajnico in Gorazdo do postaje Ustipraca in je dolga 70 km. Vse prebivalstvo omenjenih krajev in turški častniki z vojniki vred so spremili avstrijske čete do postaje Ustipraca, ozir. Uvac na bosanskih tleh. Turški častniki so se baje že tako privadili na Avstrijce, da so bolj poslušali avstrijskega poveljnika kakor svojega pašo v Carigradu. Tudi ljudstvo je bilo z avstrijsko vlado zadovoljno.

Tako je Avstrija izgubila Novi Pazar, kjer je vzdrževala vojaške garnizije celih 30 let. Kmalu pa so prišli Srbi in Črnogorci, da z združenimi močmi osvoje Sandžak, razdele zemljo med seboj in izbijejo klin, ki ga je zabila v njih ozemlje Avstrija l. 1878.

Bjelopolje.

Dne 9. oktobra 1912 ob 8. uri zjutraj je general Vukotić s severno kolono svoje armade napadel Mojkovac na črnogorsko-turški meji. Po dveurnem hudem boju so Črnogorci vas zavzeli. Nato so naskočili turške utrdbe pri Mojkovacu in ob reki Tara in osvojili dne 9. oktobra Orazac, 10. Sisi in Izjalovico, 11. in 12. Sejtan, Strbino in Krupico. Povsod so se bili hudi in krvavi boji.

Posebno težaven je bil prehod čez reko Taro, ker Črnogorci nimajo nikakih pravih pionirskih čet. Močno deroča reka je takrat vsled hudega deževja silno narasla. Črnogorci so poskusili dvakrat, trikrat prebresti vodo, a zaman; vedno so se morali vrniti. Iz turških utrdb so pa bruhali ogenj topovi. Črnogorci so odgovarjali le s puškami, ker topovi še niso bili došli.

Ko vidi poročnik srbskih vstašev Andrija Jevrenović, da Črnogorci zaman poskušajo priti čez reko, zbere okoli 30 srbskih delavcev, ki so v bližini sekali gozd, in se ponudi, da napravi most. In goloroki delavci so med najhujšim streljanjem napravili v 24 urah most pri utrdbi Orašje in črnogorska vojska je srečno prišla čez Taro.

Komaj pa so bili onstran reke, so že trije častniki na čelu kakih 50 vojakov naskočili Orašje. Turki so jih kar obsuli s krogli, toda hrabrim Črnogorcem se je vendar posrečil naskok. V kratkem času je bila vsa kula v plamenu in ko so prihiteli še drugi vojaki svojim tovarišem na pomoč, so se Turki vdali; ujeli so jih okoli 80. Pri tem jurišu so padli vsi trije častniki in okoli 40 Črnogorcev.

Nato je napadel Vukotić Bjelopolje, ki leži ob reki Lim le par kilometrov od črnogorske meje in kakih 25 kilometrov severno od mesta Berane, ki se je precej trdovratno branilo proti Črnogorcem. Bjelopolje je majhno mestece in ima okoli 3000 prebivalcev. Med njimi je ena tretjina pravoslavni Srbov. Mesto je važno radi tega, ker se tu križajo pota z različnih strani.

Bjelopolje so branili trije turški bataljoni. Vukotić je napadel mesto 11. oktobra, a Turki so napad

odbili. Drugi dan so Črnogorci ponovili napad. Vnel se je hud boj, ki je trajal od zjutraj do 4. ure popoldne. Ob štirih popoldne so Črnogorci iztrgali mesto Turkom. 200 Turkov se je vdalo, ostali so se umaknili proti Prijepolju. Srbsko prebivalstvo je navdušeno pozdravilo svoje osvoboditelje, v cerkvi se je opravila služba božja za zdravje kralja Nikole. V mestu je Vukotić nastavil začasno črnogorska oblastništva.

Po zavzetju Bjelopolja je prodiral en oddelek Vukotičeve severne kolone proti Prijepolju in Plevlju, Vukotić sam pa je hitel z ostalimi vojniki na pomoč armadi, ki je naskakovala mesto Berane.

Kako se je godilo Turkom v Bjelopolju in sploh v Sandžaku, je pravil v Sarajevu Alija Simitović, ki se je kot prostovoljec udeležil črnogorsko-turške vojske in bil pridržen posadki v Bjelopolju. Ta pripoved je nad vse značilna za turško armado in žalostne turške razmere!

„V začetku se nam je godilo prav dobro,“ je pripovedoval, „dobili smo dobro in gorko obleko, dobro orožje, po 500 patron in tudi dovolj hrane. Toda to je trajalo samo nekaj dni. Kmalu nam je začelo primanjkovati hrane in tudi denarja nismo dobili več; manjkalo je povsod. Tu so se Črnogorci bližali Bjelopolju. Naša posadka je štela 3 bataljone, vsi smo bili dobro oboroženi. Črnogorci so imeli veliko manj vojakov in slabše orožje. Toda že takoj drugi dan, ko so Črnogorci napadli mesto, ni bilo misliti na noben resen odpor več, ker nismo imeli več patron. Dali so nam jih sicer, toda tako slabe, da jih nismo mogli rabiti. Ni nam preostajalo drugega, kakor da smo se umaknili proti Prijepolju.

Bilo nas je samo še 2 bataljona. Vsi smo bili izmučeni in lačni in kar je bilo najhujše, minilo nas je tudi vse navdušenje, vse junaštvo. Črnogorske čete so nam bile vedno za petami, tako da smo se morali umikati z največjo težavo in previdnostjo. Tudi v Prijepolju nismo vzdržali dolgo, Črnogorci so bili kmalu za nami, bežati smo morali v Plevlje. Tamkajšnja posadka ni imela sama nič jesti in nas ni bila prav nič vesela. Naši poveljniki so bili brez dvoma krivi vsega. Skrbeli so le sami za se, mi smo jim bili deveta briga. Sami smo si morali iskati hrane in smo vzeli, kar nam je le prišlo pod roke. Iz mesta si pa iz strahu pred Črnogorci nismo upali.

Nazadnje so prišli Črnogorci tudi pred Plevlje. Na resen odpor še mislili nismo, ker smo bili že vsi obupani. Manjkalo nam ni samo hrane, ampak tudi streliva. Naravnost neverjetno je, kako malo smo bili pripravljeni za morebitni napad. Zato tudi ni trpelo dolgo, ko so se vse turške čete, med njimi tudi moj bataljon, spustile v beg in Plevlje brez boja prepustile Črnogorcem.

Moj bataljon je bežal skupaj še z enim bataljonom. Poskušali smo na kak način priti iz Sandžaka in se združiti s turškimi četami na jugu. Toda zastoj so bili vsi marši in napor, kmalu smo uvideli, da smo popolnoma odrezani od ostalih turških čet. (Med tem časom so namreč že tudi Srbi prodrli v Sandžak!) Na boj še niti misliti nismo mogli, ker nismo imeli nobenih patron. Poveljnik in oficirji so skrbeli le zase. Pred par dnevi smo prišli do visoke gore — kako se imenuje, ne vem natanko, toda bilo

Črnogorski general Martinović naskoči v dežju in viharju turške utrdbe ob reki Bojana.

Iz bitke pri Kumanovu: Srbske granate uničijo turško baterijo.

(Povzeto po »L' Illustrazione Italiana« po skici vojnega poročevalca Aldo Molnari.)

Bitka pri Kumanovu je bila ena najbolj krvavih; trajala je cela dva dni. Na srbski strani se je borilo 35.000, na turški okoli 50.000 mož. Turki so prvi napadli Srbe ponoči, ko je sijal mesec. Po hudem boju so bili proti jutru potisnjeni nazaj in so zasedli dobro utrjene višine, raz katere je streljala njihova artilerija. Sedaj so Srbi z bajoneti navalili na dobro utrjene turške pozicije; vnel se je strašen boj. Borilci so si prišli nazadnje tako blizu, da so pometali puške in bajonete proč, potegnili nože in meče in se klali za vsako ped zemlje. Nazadnje pa so se Turki le umaknili pred groznim srbskim navalom in se spustili v divji beg. Pustili so municijo in topove in rešili le konje s tem, da so jim odrezali priprego. — Izvrstno je streljala srbska artilerija; 3 turške baterije je popolnoma uničila, 3 eskadrona turške konjice pa je v petih minutah postrelila do zadnjega jezdeca. Izgube so bile na obeh straneh velike. Srbi so imeli okoli 2000 mrtvih in 900 ranjenih; Turkov je padlo do 8000 tisoč, število ranjenih se pa ni dalo dognati. — Plen je bil ogromen. Srbi so dobili 61 topov, 6 mitraljev, 80 velikih šotorov in velikanske množine raznih drugih vojnih potrebščin.

je gotovo blizu avstrijske meje. Poveljnik nam je zapovedal, naj obstanemo in počijemo v obližnjem jarku ter odjahal. Nič več ga ni bilo nazaj.

Ko smo čez dolgo časa videli, da zastonj čakamo na svojega skrbnega poveljnika, smo se razkropili. Vsak je šel, kamor se mu je zdelo, vsi pa smo skušali priti na avstrijska tla, da pač ne bi padli Črnogorcem v roke. Ker sem slučajno malo poznal pota, sem peljal 36 tovarišev proti avstrijski meji, kamor smo tudi v resnici dospeli v nekoliko urah. Oglasili smo se pri vojaški oblasti, ki nas je nato čez Metalko poslala v Sarajevo.

Tako se je žalostno končal naš boj; toda mi nismo krivi. Vsi smo šli navdušenja polni prostovoljno na vojsko, vsi smo bili trdno odločeni, žrtvovati svoje življenje za domovino. Toda kaj nam je koristilo vse, ko pa nismo imeli nobenih voditeljev; nikogar, ki bi bil skrbel za nas, nikogar, ki bi mu bilo v resnici ležeče na zmagi turškega orožja. Naši častniki so skrbeli sami zase, discipline ni bilo nobene, hrane v začetku malo, nazadnje nič. Vrnili smo se z žalostno zavestjo, da nismo mogli pomagati.“ ...

Boj za Berane, Plavo in Gusinje.

Srednja kolona Vukotičeve armade je naletela pri Beranah na jako hud odpor. Do 15. oktobra so Črnogorci brez posebnega uspeha napadali in obstreljevali mesto, tako da je turški poveljnik Džemal bej že poročal, da so bili po hudih bojih s težkimi izgubami Črnogorci odbiti in da jih upa v treh dneh pognati čez mejo nazaj. Toda slabo je prerokoval v svoji bahatosti. 15. oktobra je prihitel Vukotić od Bjelopolja na pomoč in 16. je že Džemal bej bežal s svojimi vojaki.

Mesto Berane leži čisto blizu črnogorske meje in je bilo vzrok neprestanih preprirov in bojev med Črnogorci in Turki. Berane so bile krog in krog zavarovane z utrdami. Pri regulaciji črnogorsko-turške meje je Nikola ponovno zahteval Berane zase. Okoli Beran so se že pred začetkom vojske bili hudi boji.

Vukotić je prodiral proti Beranam v dveh kolonah. Glavni del (7 bataljonov in 2 gorski bateriji)

je marširal čez Bijor. Prednjim četam je poveljeval Matanović, ki je imel 2 bataljona, 2 gorska topova, en strojnopuškini in en pionirski oddelek. Da je Vukotić prednjim četam odkazal samo dva topova, je bilo le vsled tega mogoče, ker je stalo prebivalstvo na strani Črnogorcev in je o sovražnikovi moči vedno natančno poročalo, tako da se mu ni bilo bati nikakega presenečenja. Ostale čete na levem krilu je vodil major Medenica, ki je s tremi bataljoni in dvema topovoma marširal čez Gornji Bijor.

Ko je Vukotić osvojil Bijor, ki se imenuje tudi Kolašin, je izdal na Kolašince razglas, v katerem je naznanil, da črnogorski kralj ves Kolašin združuje s Črnogoro. Obenem je pozval narod, naj bo miren in vdan kralju Nikoli. Postavil je tudi nove sodnike in upravnike in sploh napravil nov red povesod.

Teren, po katerem so prodirale te čete, je približno tak, kakor pri nas ob progi Borovnica — Rakek — Postojna. Goli kras se menja z gozdi in pašniki. Pota so slaba, kame-nita in tudi jako strma.

Turki so zavzeli svoje pozicije na višinah severno od Beran. Džemal-bej je imel 5 nizamskih bataljonov, nekaj Arnavtov in nekaj topov, skupaj 5000 do 6000 mož. Že se je večerilo, ko so prednje čete posegle v boj. Vukotić je zapovedal dvema bataljonoma in eni bateriji napad na vzhodni del

Srbski kralj Peter.

(Tirvan), dva bataljona je določil za napad sovražnega levega krila pri Jajevici, en bataljon je pustil za rezervo. Ostala artilerija je bila postavljena na višini pri Polici, kjer je tudi major Medenica začel s svojim napadom.

Črnogorci so hitro napredovali, ker so dobro izkoristili teren. Še pred nočjo so osvojili Jajevico in zaplenili dva topova Kruppovega sistema. Ponoči so se dobro utrdili v svojih postojankah in drugo jutro zopet začeli z bojem. Na vzhodni strani se je Črnogorcem posrečilo, da so se prebili skozi sovražne vrste in obkolili mesto. Ob 11. uri dopoldne so Turki razobesili belo zastavo v znamenje, da se vdajo.

Zmagoviti Črnogorci so korakali v mesto, prebivalstvo jih je navdušeno pozdravljalo. Zaplenili so 14 popolnoma nepoškodovanih Kruppovih topov, ve-

liko streliva in živeža. Črnogorci so se šalili, češ: Turki so le pošteni ljudje, dajo se vjeti, a obenem prineso s seboj dovolj hrane, da siromašni Črnigori ni treba, da bi jih zastonj redila. V Beranah je bilo

Mohamedanka iz Skadra.

toliko moke in drugih živil, da je imela severna armada za dva meseca vsega dovolj. 4000 Turkov in 300 mohamedanskih Arnavtov se je že ponoči umaknilo proti Rožaju, le kakih 700 nizamskih vojakov in 200 redifov je ostalo v mestu.

Predno je šel v mesto, je Vukotić s svojim spremstvom obiskal v bližini ležeči srbski samostan Gjurgjevo („Gjurgjevi stupovi“), kjer se je opravila služba božja za zdravje kraljevo in za zmago črnogorskega orožja. Vsled glasovite srbske zaobljubljene cerkve „Gjurgjevi stupovi“ je imela zmaga tudi veliko moralno vrednost. Zaobljubljeno cerkev s samostanom je sezidal še v 13. stoletju član slavne srbske dinastije Nemanjićev. Po bitki na Kosovem polju je padla tudi ta cerkev v turške roke; po tolikih stoletjih se je sedaj prvič zopet vršila v njej svobodna služba božja; prisostvoval ji je general z vsemi častniki in množice ljudstva. Kralj je brzojavno čestital Vukotiću k zmagi in mu podelil Obilićevo svetinjo, najvišje odlikovanje za hrabrost v Črnigori.

Nato je Vukotić prodiral čez Rožaj, ki ga je zavzel 25. oktobra, proti Peči in se je združil tu z desno kolono svoje armade, ki je osvojila 19. oktobra Plavo in kmalu nato Gusinje. Pri bojih za Gusinje se je posebno odlikoval črnogorski general Sava

Lazarević. Bil je vedno v prvi vrsti in je povsod s svojim zgledom navduševal vojake. Ko je prvi peljal Črnogorce na juriš, je padel zadet od turške krogle in umrl junaške smrti.

Boj za Plavo je bil strašen. Turki in Arnavti so se junaško branili. Z Albanci so se borile tudi Albanke, več so jih našli mrtvih s puškami v rokah. Celo dečki so se udeležili boja in donašali patrone in orožje. Plavo so Črnogorci osvojili, ko je že gorelo. V boju je bilo ubitih nad 1200 ljudi.

Armado generala Vukotića je krščansko ljudstvo povsod sprejelo z velikanskim navdušenjem. Vsi ti kraji so stoletja ječali pod turškim jarmom in ljudstvo je ginilo vsled arbanaških divjaštev. Lahko si mislimo, s kakšnimi čustvi hvaležnosti, navdušenja in ljubezni je uboga, brezpravna raja pozdravila svoje osvoboditelje. Pa tudi trezni muslimani so večinoma z veseljem pozdravili novo upravo, ki je uvedla red in zakon, pred katerim so vsi enaki. Mnogi Turki so celo sodelovali pri „Rdečem križu“ in so se sploh lojalno obnašali. Izjemo so delali samo Arnavti, ki so se pokorili le iz strahu pred silo črnogorske armade.

Vukotićev prehod čez Albanske alpe.

General Vukotić je s svojo armado, zavzemši Peč in Djakovico, prvi dovršil svojo nalogo in dobil nato povelje, da krene k ojačenju skadrške armade.

Dne 10. novembra 1912 je s svojo armado iz Djakovice krenil na pot in prvo noč prenočil v Vitrici. Zvečer je Vukotić izdal povelje, da armada zjutraj nadaljuje pohod in še isti dan dospe do Bogičevića. Pot je vodila armado čez sredo Albanskih alp. Planine so bile pokrite z debelim snegom ter so se dvigale do 1400 m visoko. Ko se je zjutraj armada dvignila na pot, se je mislilo, da bo sicer mrzlo, a drugih težkoč ne bo nobenih. Toda ta nada jih je prevarila. Na goro so se vlegli težki svinčeni oblaki, ki so napovedovali hudo vreme. V dobri uri se je vojska

Mohamedansko pokopališče v Skadru.

nahajala sredi najhujšega viharja in snežnega meteža. Vojska je stremila naprej proti meji; da bi bila prej na cilju, je po stranskih potih spela dalje v planine. Na čelu je stopal poveljnik general Vukotić.

Ob 3. uri popoldne se je armada povzpela na prve vrhove. Vreme je čim dalje bolj besnelo. Nastopila je gosta megla in onemogočila vsak pogled na okolico; grmenje je bilo tako strahovito, da vojaštvo ni več čulo povelj. Vihar je divjal z vso silo, tako da vojaki niti gledati niso mogli.

Predstraža pod poveljstvom majorja Matanovića in dveh poročnikov je na vsak način hotela doseči Bogičević; toda neurje je bilo tako grozno, da se je vojska, ne da bi čakala povelja, ustavila pod neko pečino, kjer so se sčasoma zbrali razni oddelki.

General Vukotić, ki je hodil peš pred vojsko, se je vzel na neko stransko stezo ter po nji hitel k vojakom, da bi jih ohrabil in se jim zopet postavil na čelo. Toda neurje je bilo močnejše nego neustrašeni general in manjkalo je samo za las, da ga vihar ni vrgel v brezno. Ko so častniki videli, v kako nevarnost se je podal poveljnik, so ga obkročili in zaklinjali, naj se varuje in pusti vojaštvo, da se vsak reši, kakor ve in zna.

Približala se je noč — nepozabna zgodovinska noč. Vojska je krenila dalje, Vukotiću je pa ob tistem času došla vest, da je predstraža srečno prekoračila bogičevići prelaz.

Vihra je besnela naprej, toda vojska stisne svoje vrste, da bi nikogar ne izgubila, in hrabro spe dalje. Konji se vdirajo v sneg in mnogi se več nikamor ne ganejo.

Le prisotnosti duha generala Vukotića in hrabrosti njegove vojske se je zahvaliti, da so prešli te gore, ki so neprehodnejše nego Švicarske alpe, in dosegli Plavo. Prelaz preko sedla Bogičević je stal nekaj žrtev: dva vojaka, 140 konj in mnogo vojnega materiala.

Dne 13. novembra je Vukotić s svojo armado prispel v Plavo, kjer je že čakala kraljeva brzozjavna čestitka.

Nato je vojska krenila po zložnejšem potu proti glavnemu stanu, ki ga je preko Tuzija in Vreke dosegla dne 19. novembra.

Tako je general Vukotić nepričakovano hitro in častno rešil svojo nalogo in prihitel pred Skader, da se združi s prestolonaslednikovo armado.

2. in 3. divizija, ki sta napadli turške obmejne utrdbe vzhodno od Podgorice, sta imeli velike uspehe. Črnogorski armadi pod poveljstvom prestolonaslednika Danila, ki je na tej strani prodirala proti Skadru, je bila po zavzetju Tuzija in Huma odprta pot do Skadra. Okoli 4000 turških ujetnikov in velike zaloge streliva so dobili Črnogorci v roke.

Kljub lepim uspehom pa so morali Črnogorci po padcu Tuzija več dni mirovati. Deloma, da so si

Zemljevid k bojem na Balkanu.

Adriatisches Meer = Adrijansko morje, Ägäisches Meer = Egejsko morje, Griechenland = Grška, Armee = armada, Antivari = Bar, Skutari = Skader, Ipek = Peč, Monastir = Bitolj, Uskub = Skoplje, Saloniki = Solun, Istib = Stip, San Giovanni di Medua = Sv. Ivan Meduanski, Alessio = Lješ, Durazzo = Drač, Serbischer Vormarsch = srbsko prodiranje, Schlachten = bitke.

Pregled črnogorskih bojev do premirja.¹

a) Začetek sovražnosti.

Črnogorska armada je bila med vsemi balkanskimi državami najhitreje pripravljena in je že dne 8. oktobra napovedala vojsko Turčiji. Dne 9. oktobra je Črna gora začela sovražnosti na vsej črti, torej 10 dni prej kakor drugi zavezniki.

¹ Ti podatki so vzeti iz „Streffleurs Militärische Zeitschrift“; gotovo so zanesljivi.

odpočili in popravili pota, deloma, ker so si morali zagotoviti še nadaljnjo pomoč albanskih Malisorov. Zadržanje Malisorov je bilo namreč največjega pomena za nadaljne operacije proti Skadru, ker so imeli višine severno od Skadrskega jezera v poseti in so s tem obvladali ves teren, po katerem je morala prodirati črnogorska vojska.

Na jugozahodu, oziroma jugu Skadrskega jezera je general Martinović vse pripravil za glavni napad na Skader od jugozahodne strani. Posebno težki topovi so se začeli dovažati. Do večjih, odločil-

nih bojov pa v tem času na južni obali Skadrskega jezera ni prišlo.

Medtem pa se je 4. divizija (general Vukotić), ki je prodirala v Sandžak, bojevala ob reki Tari in zavzela Bjelopolje in Berane.

b) Od 18. do 24. oktobra.

Dne 22. oktobra se je začel prvi artilerijski napad na Skader od zahodne strani in posamezne čete so prišle na levi breg reke Bojane.

Mohamedanki.

Glavni del Vukotičeve armade je po osvojitvi Bjelopolja in Beran prodiral proti Peči, in je 22. oktobra nabil Turke (del Džavidove armade), ki so hoteli vdreti v Črnogoro.

9. črnogorska brigada — kateri so se pridružili mnogi vstaši — je od Bjelopolja prodirala proti Sjenici, en del pa čez Glibači proti Plevlju.

c) Od 24. oktobra do začetka novembra.

Črnogorci so s 1., 2. in 3. divizijo obkolili Skader na severu in jugozahodu.

Medtem pa je turški poveljnik Hasan Riza-bej zbral v Skadru okoli 20.000 vojakov — večidel albanske redife — in je še vedno dobival pomoč. Proti koncu oktobra je začel Hasan Riza-bej pri Skadru z ofenzivo in je hitro, zaporedoma napadal Črnogorce na severovzhodni, vzhodni in zahodni strani. Ti izpadi so prizadejali sovražniku precejšnje izgube. Črnogorci pa pri svojem napadanju niso mogli doseči nobenega posebnega uspeha. Od 25. oktobra dalje so od časa do časa obstreljevali mesto, pa vrlega poveljnika niso mogli ustrašiti.

V tem času je črnogorska 9. brigada, ki je operirala v Sandžaku, dosegla izdatne uspehe. Dne 28. oktobra je ena kolona te brigade skupno s srbsko javorsko brigado zasedla Plevlje in zapodila turško posadko — okoli 2000 mož — pri Metalki čez bosensko mejo, kjer so jih razorožili in poslali na Avstrijsko.

Drugi del omenjene brigade se je pa 26. oktobra v Sjenici združil z oddelki Živkovićeve srbske armade.

Dočim je 9. brigada skupaj s Srbi osvojila Sandžak, je prodirala ostala Vukotičeva armada proti mestu Peč, ki ga je po težkih bojih osvojila dne 30. oktobra. 31. oktobra je pozdravil Vukotić v Peči srbskega generala Živkovića.

d) Od začetka do srede novembra.

V osvojenih pokrajinah Peč-Djakova (Djakovica) je ostal Vukotić s svojo armado nekako do 10. novembra. V tem času je pa dobil povelje, ker je častno rešil svojo nalogo, naj odkoraka čez Plavo na pomoč črnogorski glavni vojski pred Skadrom. 19. novembra je dospel tja.

Glavna črnogorska armada je še vedno oblegala in obstreljevala Skader. Hrabrim braniteljem se je celo posrečilo, posamezne črnogorske oddelke na južni in severni strani mesta vreči nazaj.

Medtem so poizkušali Črnogorci zavzeti primorski mesti Sv. Ivan Meduanski in Lješ. To se jim je posrečilo šele 18. novembra, ko je došla armada srbskega generala Jankovića.

e) Od srede novembra do začetka decembra.

Vukotić je pripeljal pred Skader kakih 6000 mož in se je tu združil s prestolonaslednikovo armado. 26. novembra je prevzel kralj Nikola poveljstvo nad vsemi četami, ki so operirale okoli Skadra.

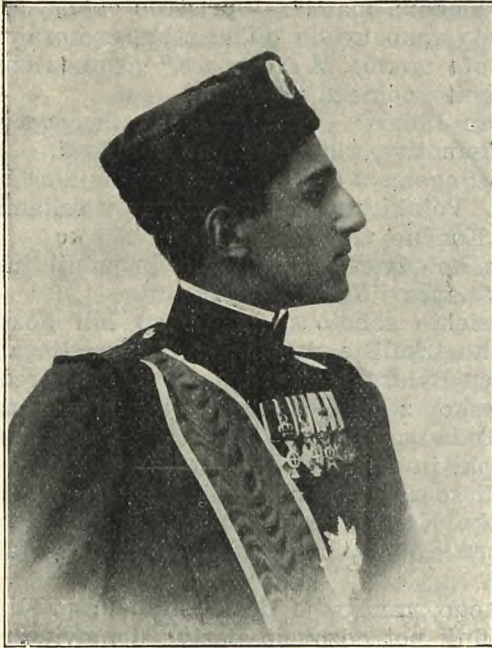
28. novembra se je proglasila neodvisnost Albanije in Srbi so zavzeli Drač.

3. decembra je bilo sklenjeno premirje med Turčijo in Črnogoro. Toda Hasan Riza-bej ni hotel o premirju nič vedeti in je nadaljeval sovražnosti.

Srbi proti Turkom.

Srbska armada in njeni poveljniki.

Za vojne operacije določena srbska armada je štela 4 armadne zборе ali nad 200.000 mož, od katerih je 130.000—150.000 mož moglo s puškami poseči v boj. Mirovno stanje se je splošno podvojilo.

Srbski prestolonaslednik Aleksander.

Iz vsake divizije (5 mirovnih divizij) so napravili 2 diviziji: eno iz vojakov prvega in eno iz vojakov drugega poziva. Iz moštva, ki je še preostalo, so formirali še kaki 2 brigadi.

Glavni poveljnik vse armade je bil kralj Peter, šef generalnega štaba general Radomir Putnik, njegov namestnik v generalnem štabu pa polkovnik Živojin Mišić.

General Radomir Putnik je bil večkrat vojni minister, zadnjikrat v Pašićevem kabinetu. S Pašićem vred si je pridobil mnogo zaslug za ustanovitev balkanske zveze. Putnik je znan kot dober reorganizator srbske vojske. On je sedaj najstarejši častnik v srbski armadi. Žel. 1885. se je udeležil kot podpolkovnik generalnega štaba srbsko-bolgarske vojske in je bil prideljen generalu Milutinu Jovanoviću, ki je poveljeval donavsko divizijo. Ko so Srbi v bitki pri prelazu Drigoman drugi in tretji dan bili poraženi, je bil general Jovanović odstavljen in na njegovo mesto imenovan energični polkovnik Horstig. Putnika so takrat različno sodili; vojaški strokovnjaki so večinoma sodili, da je bil poleg generala Jovanovića tudi on kriv poraza donavske divizije. Od takrat se je Putnik, ki za časa kralja Aleksandra ni igral nobene posebne vloge, bavil temeljito z reorganizacijo srbske armade. Je jako inteligenčen in de-

laven častnik; žal da ga vedna bolehnost ovira pri izvrševanju njegovih dolžnosti. V takih slučajih ga pa nadomestuje njegov pribočnik, polkovnik generalnega štaba Živojin Mišić, ki pravzaprav vodi generalni štab.

Polkovnik Živojin Mišić, ki ga pa ne smemo zamenjati z znanim zarotnikom polkovnikom Peter Mišićem, je izvrsten častnik še iz šole kralja Milana. Milan in Aleksander sta ga jako čislala. Ko je bil kralj Aleksander umorjen, je Mišić za nekaj časa izginil s površja, ker zarotniki nekdanjemu ljubljencu Obrenovićev niso zaupali. General Putnik, ki je Mišića že od nekdaj poznal in visoko cenil, ga je pa spravil zopet v službo in ga predlagal kralju za svojega namestnika v generalnem štabu. Od tedaj polkovnika Mišića spoštujejo zarotniki in vsi drugi častniki. Najbrže je on vodil vse vojne operacije srbske.

Srbska armada se je razdelila takole:

One srbske čete, ki so imele prodirati proti Skoplju, so se zbirale na dveh krajih: armada prestolonaslednika Aleksandra pri Vranji, armada generala Stepanovića pa pri Džustendilu v Bolgariji, kjer se ji je pridružila tudi 7. bolgarska divizija, ki je imela nalog prodirati skupno s srbsko vojsko. Tako naj bi Srbi, deloma združeni z Bolgari, koncentrično iz dveh front operirali proti Skoplju.

General Boža Janković je prvotno dobil povelje zbrati svojo moč pri Kuršumlju in odtod osvojiti arnavtsko ozemlje tja do Prizrena.

Armadi generala Mihaela Živkovića je pripadla prvotno samo naloga, skupno s Črnogorci osvojiti in pomiriti Sandžak. Ker je bilo v ta namen treba prodirati v široki fronti, se je zbrala armada na dolgi črti Užice-Kraljevo. Da bi zadel Živković na močne turške čete, ni bilo niti pričakovati; saj so imeli Turki v vsem Sandžaku ne dosti nad 10.000 vojakov, ki so bili razdeljeni po posameznih garnizijah.

Srbski princ Arzen.

Prestolonaslednik je vodil v boj 5 divizij; okoli 97.000 mož; med temi je bilo za boj sposobnih 80 bataljonov, 35 eskadranov in 58 baterij — ali 66.000 pušk, 4.400 konjenikov, 232 topov.

Srbski general Janković.

General Stepanović, ki je imel ukaz operirati skupaj z Bolgari, je dobil eno divizijo 21.000 mož; za boj pripravljenih 16 bataljonov, 3 eskadronov in 9 baterij — ali 14.000 pušk, 1.600 konjenikov, 36 topov.

General Janković je imel 3 divizije, okoli 50.000 mož; za boj pa 40 bataljonov, 9 eskadronov in 30 baterij — ali 34.000 pušk, 1.200 konjenikov, 120 topov.

General Živković je poveljeval eni diviziji in javorski brigadi: okoli 25.000 mož. V boj je poseglo 16 bataljonov, 3 eskadroni in 12 baterij — ali 16.000 pušk, 400 konjenikov, 56 topov.

V Belgradu pred vojsko.

Po ulicah, hišah in kavarnah vlada neobičajno vrvenje in živahnost. Ljudje se sestajajo, kjerkoli se srečajo. Razpravljajo samo o enem vprašanju, o vojski. Živahno življenje je vladalo zlasti za časa mobilizacije na belgrajskem trkalištu.

Od Terazija do trkališta, po celi Kralja Aleksandra ulici si srečaval gruče najraznovrstnejših ljudi. Vse kavarne, desno in levo, so bile polne in zasedene od seljakov iz raznih krajev in razne starosti. Bili so skupaj prvega, drugega in tretjega poziva. Pesem in smeh, šala in razgovor se vrste.

Tupatam se je videlo kako kmetico, nekatero žalostno, drugo veselo, ki je prišla spremit moža ali sina. Na trkalištu (dirkališču) pa je bilo še interesantneje. Pri vhodu so sedeli za mizo zastopniki oblasti in izdajali došlecem navodila, kam naj kdo odide.

Toda vse je veselo in se šali. Na drugem koncu izdajajo vojaškim obveznikom obleko in obuvala. Na

tretjem koncu se zopet urejujejo v vrste ter odhajajo na kolodvor.

Kolodvor je sedaj popolnoma v rokah vojaških oblasti. Pri vsakem vhodu stoji po ena vojaška straža — rezervist — ter zabranjuje nepoklicanim vhod. Na peronu je vrvenje kot v čebelnjaku. Smeh in pesem, polna navdušenosti, se vrstita.

Tam ob strani se poslavlja stara žena, bržkone mati, od svojega sina, visokega, črnolasega mladeniča, oblečenega v uniformo pehotnega narednika.

„Z Bogom, z Bogom, sinko,“ jeca mati ginjena.

„Z Bogom, mati!“ — prisrčen objem, še enkrat si stisneta roko in sin odide z brzim korakom.

„Bože pravde, ti što spase,“ grmi iz enega vagona, nabito polnega vojakov.

„Oro klikče“ — razlega se iz drugega vagona. Pisk lokomotive, vlak se začne pomikati.

„Z Bogom, z Bogom, junaki!“ čuje se iz nekoliko grl. Vojaki mahajo v pozdrav z rokami in čepicami. Končno vlak izgine.

Na kolodvoru se razidejo prijatelji in sorodniki, da napravijo drugim prostor.

Preteklo soboto popoldne so bili pozvani na belgrajsko trkalište starci, obvezniki tretjega poziva. Ob koncu Ratarske ulice so se zbirali pred veliko črno desko z napisom: „Poslednja odbrana“ — starci. Toda samo po nazivu „starc“, drugače pa so bili krepki in postavni delavci.

Bili so različno oblečeni. Začeli so klicati posameznike. Nastala je svečana tišina, vmes pa se je čulo ime tega in onega, ki je redko ostalo brez odziva.

Mnogo, mnogo je došlo starcev; prišli so, da se poslednji pot odzovejo pozivu domovine. Bilo je mnogo zanimivih prizorov.

Pozivar kliče imena ...

„Tukaj sem.“

„Kje stanuješ?“

Starec se tipa po žepih.

Pravoslavna nuna, pop in menih.

„Jaz nisem od tukaj, stanujem v Požarevcu. Pa ne vem, kje imam listek, na katerem imam zapisano, kje sem prenočeval. Izgubil sem ga.“

„Pa kje si se nastanil?“

„Ne vem.“

Vsi se dobrodušno smejejo.

Pozivar kliče zopet.

„Tukaj sem,“ odgovarja stavec.

„Zdravo družo z Javora,“ se začuje glas.“

„Zdravo,“ odgovarja prvi in objameta se vesela.

„Pojdmo na starega krvnika!“

„Pojdmo!“ odgovori prvi navdušeno.

Ko so bili vsi izklicani, so jih odpustili domov do daljne odredbe.

Ko so v belgrajskem gledališču predstavljali „Balkansko carico“, ki jo je, kot znano, spisal črnogorski kralj Nikola, je bilo gledališče nabito polno. In še preden se je pričela predstava, je množica navdušeno vzklikala: „Živel kralj Nikola! — Živeli Črnogorci! — Živela sloga!“ Samo predstavo pa je neštetokrat prekinil burni aplavz občinstva. Ko pa je igralec, ki je igral glavno vlogo, vzkliknil: „Boj Turkom, boj do zmage!“ — je masa tako aplavdirala, da se je predstava komaj dovršila. Še dolgo po predstavi so se vršile okoli gledališča manifestacije za vojsko, čuli so se klici: „Živeli Črnogorci!“

Navdušenje za vojsko je velikansko. Kot znak navdušenja ti doni na uho nov pozdrav: „Do vidjenja na Kosovu!“ — s katerim se pozdravljajo na ulicah, v gostilnah in kavarnah vsi, ki mislijo, da so za puško. Kako je bojna strast prevzela mišljenje in čuvstvanje ljudstva, dokazuje tudi samoumor konjeniškega stotnika Božo Božičevića, ki se je usmrtil, ker je bil prideljen generalnemu štabu, vsled česar se ne bi mogel boriti v fronti proti sovražniku. Poprej sta se ustrelila iz podobnih vzrokov častnika Keserić in Kristić.

Od osebnih vlakov vozi skozi Srbijo po glavni progi edino Orient-ekspres. Vsi ostali osebni vlaki so odpravljeni. Po vseh ostalih vzporednih progah, izvzemši Lapovo—Kragujevac in Lapovo—Smederevo, vozi na dan po en osebni vlak.

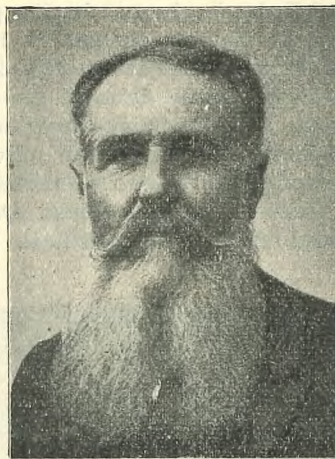
Brzojavna zveza med Belgradom in Carigradom je popolnoma prekinjena.

Poleg ukaza, s katerim se pomiloste vsi vojaški kaznjenci in begunci, ki se javijo pri svojih vojaških poveljstvih v teku enega meseca, je kralj podpisal tudi ukaz, s katerim se pomilosti tudi več političnih krivcev, ki so zakrivali kak večji zločin.

Srpski vojni minister Putnik.

Mestna uprava je izdala naredbo, po kateri se morajo vse kavarne, nočni in drugi javni lokali zapirati ob 10. uri zvečer. Ponoči vršijo policijsko službo poleg malega števila orožnikov tudi uradniki.

Srpski zunanji minister Pašić.

Zadnjo nedeljo pred izbruhom vojske je opravil v Saborski cerkvi slovesno službo božjo jeromonah dr. N. Velimirović. Pred službo božjo so štirje vojaki prvega poziva v polni vojni opravi prižgali oltarne sveče. Pelo je „Belgrajsko pevsko društvo“. Po službi božji je dr. Velimirović pridigoval o „novi križarski vojski“. Govor je napravil silen vtis, vse je bilo ginjeno in navdušeno; ženske so ihtele. Službi božji in pridigi je prisostvoval tudi kralj.

Srpski prostovoljci.

Po vsi Srbiji doni bojni klic: „Maščevanje za Kosovo polje!“ Vse časopise se spominja krvave bitke 15. junija 1389. leta na Kosovem polju, v kateri je bila s padcem cara Lazarja I. pokopana tudi srbska svoboda. Časopisi spominjajo na to, da je ostala ta bitka, ki je predmet najlepšim in najprisrčnejšim srbskim narodnim pesmim, do tega trenutka nemaščevana. Tozadevni apeli na srbsko narodno zavest so storili svojo dolžnost v polni meri. „Narodna odbrana“, centralni odbor za organizacijo vojnih prostovoljcev, se nahaja v mrzličavi delavnosti.

Izdala je na prebivalce oklic, naj vsi zasebniki, ki imajo primerne puške, oddajo iste krajevnim odborom, da oborože srbske prostovoljce; naj vsak po svoji moči doprinese tudi gmotne žrtve za domovino. Oklic konča: Zdaj ali nikoli!

Neprestano zbira može in mladeniče vseh starosti, ki so pripravljani žrtvovati svoje življenje za osvoboditev balkanskih narodov izpod turškega jarma. Nemalokrat se odigravajo resnično pretresljivi prizori, kadar koga, ki se je prostovoljno oglasil, zavrnejo iz kateregakoli razloga.

Po mestu srečuješ številne tujce, ki brez cilja in največkrat tudi brez sredstev blodijo po cestah. Večidel so to ljudje, ki so prišli v Belgrad z namenom, da se uvrste med prostovoljce, a so jih odbili.

Navdušenje za vojsko narašča od dne do dne. Srbi, ki bivajo že mnogo let v tujini in niso več podvrženi vojaški dolžnosti, prihajajo in se zglašajo pri „Narodni odbrani“ v Kneza Miloša ulici, da služijo svoji domovini.

V nekem lokalu je zbrana družba prostovoljcev, ki so z večernim vlakom dospeli v Belgrad. Med njimi je starejši mož, ki je že celih 25 let živel v Avstriji in je sedaj prišel domov, da zadosti svoji narodni dolžnosti. Zraven njega sedi mlad postaven mladenič. Na vprašanje, od kod je, pove, da je Slovenec iz neke pokrajine ravno ob nemški meji. Bral je v knjigah, kako so divjali Turki pred 300 leti v njegovi domovini, morili in ropali. In ko je čul, da

nekateri državni uradniki in so izgubili častniški čin iz političnih razlogov, se je obrnilo na vojnega ministra, naj jih uvrste med vojsko.

Zanimivo je, da so se priglašali celo dečki v starosti 10—15 let. In ko so jim povedali, da jih ne morejo sprejeti, so žalostni odhajali. Niso jih sicer mogli poslati na vojsko, porabili pa so jih za to, da so opravljali razne podrejene službe pri pošti in drugih uradih namesto uradnikov, ki so morali oditi na bojišče.

Tako so se zbirali prostovoljci. Kdor ni mogel na vojsko, se je pa na kak drug način žrtvoval za domovino. Tramvajski kondukerji in vozniki so sklenili na posebnem zborovanju, ker so nesposobni

Srbski četaši streljajo.

je za Turke napočil čas maščevanja in plačila, se je takoj vsedel na vlak in se odpeljal v Belgrad, da pomaga v boju proti Turkom po svojih močeh.

Po ulicah hodijo številne čete, ki se pozdravljajo s četaškim pozdravom: „Svoboda ali smrt!“

Med bosenskimi Srbi je vladalo toliko navdušenje za Srbijo in za vojsko s Turčijo, da so mnogi mladeniči kljub vsem zaprekam od strani bosenskih oblasti uskočili čez mejo in šli kot prostovoljci v Staro Srbijo. Tudi iz Banata in Srema je dospelo v Belgrad več Srbov, ki so se vpisali med prostovoljce. Prišlo je tudi na tisoče Rusov.

V Belgradu so ustanovili tudi legijo srbskih dijakov, ki so bivali v tujini in so se vrnili v domovino. Več bivših aktivnih častnikov, od katerih so

za vojno službo, da odstopijo četrtno svoje plače državi za Rdeči križ. Tudi Amerikanci so se spomnili svoje domovine! Zbrali so 50.000 dolarjev za one rodbine v Srbiji, katerih člani so morali oditi na vojsko.

Junaške in požrtvovalne žene.

Bojno navdušenje pa ni prevzelo samo moških, ampak celo ženske. Med Srbi pač ni nikaka redkost, da so tudi ženske bojevite, kadar je treba čuvati domovino.

Mnogo je Srbkinj, ki so izvežbane v streljanju in znano je, da se jih je poslednje dni zlasti mnogo javilo, da bodo bolniške strežnice na bojnem polju. Lep zgled domoljubja pa je nudilo v Belgradu 22letno

dekle Zofija Jovanović, sirota brez staršev. Kakor hitro je bila proglašena mobilizacija, je popustila vse ter odšla k vojaškemu poveljstvu z zahtevo, naj se jo sprejme med vojake, da ide s puško v roki med prvimi v boj. Seveda so jo odbili. Bila je tudi na dvoru ter zahtevala, naj se jo pusti h kralju in vojnemu ministru. Ko je bila povsod odbita, je odšla v „Narodno odbrano“ ter prosila, naj se jo sprejme med prostovoljce, in sicer v prve vrste. Nekoliko dni so jo odklanjali; ker pa ni odnehala in je pretila, da bo koga izmed odbora ubila, ako se je ne sprejme, so ugodili njeni želji. Dekle si je odrezala lase, vzela puško in vso opremo ter vstopila v četo prostovoljcev, ki je šla prva v boj. V boju pri Merdaru se je

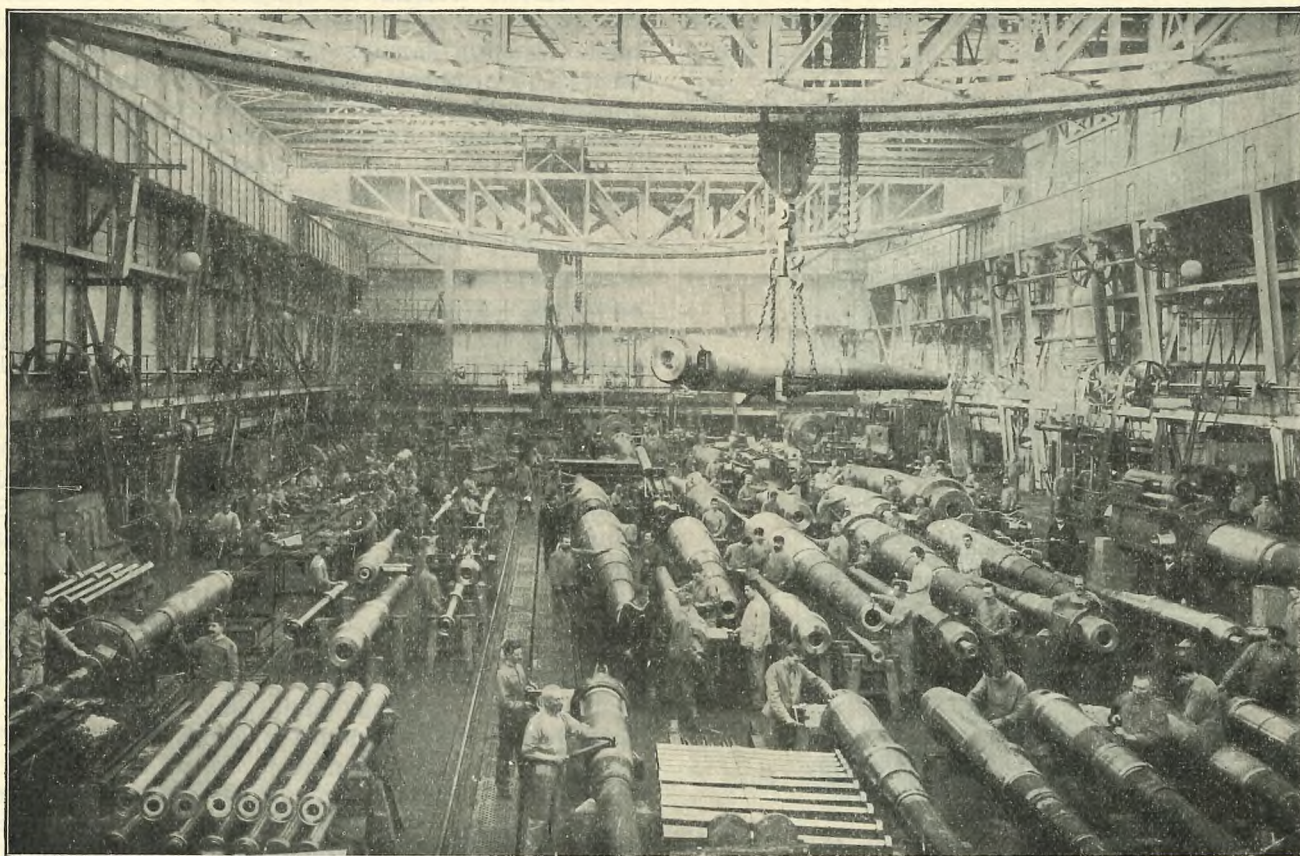
„Čast in spoštovanje možu, toda domovina je prva na svetu. Mož naj si med časom pomaga sam, če pa ne more, naj gledajo nanj sosede; a jaz, pri Bogu grem!“

„Ne zahtevaj tega, Marina, dovolj si se oddržila domovini; sedaj imamo dovolj moških za ta posel.“

„Potem naj eden izmed njih vzame puško, da stopim jaz na njegov prostor, drugega ni; ali pa grem naravnost h kralju.“

Nato so ji obljubili, da bo sprejeta.

Marina Veličković se je v dveh zadnjih srbsko-turških vojskah odlikovala z izredno hrabrostjo in bila v bodrilo vsemu vojaštvu. Prideljena je bila v

V Kruppovi tvornici.

pozneje posebno odlikovala. Ni jim bilo treba biti žal, da so jo sprejeli.

Marina Veličković, rojena Grgač, znana srbska junakinja, ki se je kot bolniška strežnica udeležila obeh srbsko-turških vojn, se je tudi sedaj med prvimi ponudila v vojno službo.

„Toda, saj si že stara, kako boš šla v bojno črto?“ so ji odgovarjali.

„O, jaz sem zdrava in še ravno tako hrabra kakor pred 36 leti. Vršila bom svojo dolžnost ravno tako kakor tedaj, ko sem bila sedemnajstletna,“ jih je odločno zavrnila Marina.

„Ampak pomisli, da si bila tedaj še dekle, sedaj si pa poročena; tvoja dolžnost je sedaj, da ostaneš doma ter strežeš in paziš na svojega starega moža.“

kragujevaški brigadi diviziji pok. Jurija Horvatovića; sledila je vedno prvim vrstam in z vestno vnelo vršila svojo dolžnost. Mlada in vesela je brez strahu begala po bojišču skozi ploho svinčenk od ranjenca do ranjenca, ki jih je obvezovala in odpravljala v ozadje. Pri tem je bila tudi sama ranjena. Mnogokrat je bila z vojaki vred po dva dni brez jedi, a nikoli ni izostala iz črte.

Leta 1876. je bila Marina odlikovana s srebrno kolajno za hrabrost, kolajno za vojaške vrline in vojno spominsko kolajno.

Pa tudi druge mladenke so se priglajale, da vstopijo v vojsko. Tako je prišla 14letna deklica in sporočila, da se je dal njen brat vpisati med prostovoljce. Ker si je pa zlomil nogo, je poslal oče, ki

nima nobenega drugega sina, njo odboru na razpolago in prosil, naj jo pošljejo tja, kjer mislijo, da bo mogla koristiti domovini.

Mlada ruska zdravnica dr. Lidija Lečejeva, ki je promovirala v Parizu, je prišla v Belgrad in se ponudila kot prostovoljka za srbsko sanitetno službo na bojnem polju.

Belgrajska dekleta in dame iz najodličnejših krogov so izdelovale potrebščine za Rdeči križ. Ženska organizacija v Obrenovcu je poslala vojnemu ministrstvu prošnjo, naj se ji izroče vsa dela vojnih potrebščin, ki spadajo v žensko področje. Dela bodo obrenovska dekleta izvršila brezplačno.

Splošni pregled srbskih vojnih operacij.¹

Dogodki od 18. do 24. oktobra.

Boje na srbski meji so začeli Albanci, ki so dne 15. oktobra udrli čez južno srbsko mejo. Šele,

Zofija Jovanović.

ko sta začeli prodirati prestolonaslednikova armada in armada generala Jankovića, so se umaknili.

Živkovićevo armada se je zbrala na črti Užice-Kraljevo in prodirala v 3 kolonah v Sandžak. Glavni del je korakal proti Novem-Pazaru, manjši oddelki proti Sjenici — oba kraja sta bila zavzeta 24. oktobra — javorska brigada je pa pri Klaku prekoračila mejo in marširala proti Plevlju.

Janković je s svojo armado prodiral čez Prištino in 24. oktobra (drugi dan bitke pri Kumanovu) došel v pokrajino pri Ferisoviću.

Prestolonaslednikova armada in vojska generala Stepanovića, ki se je skupno s 7. bol-

garsko divizijo zbrala pri Džustendilu, sta imeli isti cilj: zavzeti Ovčjepolje in napasti turško vardarsko armado, ki je bila zbrana okoli Skoplja.

Zato sta se obe armadi pomikali proti Kumanovu, kjer je stal v dobro utrjenih pozicijah Zekkipaša s približno 50 tisoč možmi.

Prednja divizija prestolonaslednikove armade je zadela 23. oktobra nepričakovano na turške pozicije in se je morala braniti. Dne 24. oktobra je pa cela prestolonaslednikova armada napadla Turke pri Kumanovu. Pravočasno je došla na pomoč artilerija generala Stepanovića, ki je odločilno posegla v boj.

Turška vardarska armada je bila popolnoma premagana in se je z velikanskimi izgubami umikala proti Bitolju.

Glavna kolona Stepanovićeve armade je 24. oktobra po težkih bojih zavzela Kratovo in dospela naslednji dan do Pčinje. 7. bolgarska divizija je prodirala, potem ko je prekoračila mejo, v jako široki črti. Dne 24. oktobra so manjši oddelki osvojili Kočano, Pečovo in Krupnik, glavna kolona je pa po vročem boju s turško strumsko armado (po reki Struma) zasedla Nevrokop.

Od 24. oktobra do novembra.

Ko je srbska armada pod poveljstvom prestolonaslednika Aleksandra pri Kumanovu sijajno porazila turško armado, so bežali Turki skozi Skoplje proti Bitolju, ne da bi se ustavili. Prestolonaslednik je 26. oktobra brez boja zavzel Skoplje in prišel tu v zvezo z Jankovićevo armado, ki je dospela v Ferisović.

Da so Turki tako hitro in brez boja predali Skoplje, so gotovo vplivali odločilno tudi uspehi Stepanovićeve armade, ki je 26. in 27. oktobra pri Kratovu porazil čete IV. turškega armadnega zbora.

Ena kolona Živkovićeve armade je 26. oktobra — kakor smo omenili že zgoraj — osvojila Sjenico in se združila tu s Črnogorci, javorska brigada je pa 28. oktobra skupno s Črnogorci zasedla Plevlje. Medtem pa je glavni del Živkovićeve armade po manjših bojih z Arnavti prodiral čez Mitrovico v Peč, kamor je došel 31. oktobra.

Ker je srbska armada, ki je operirala proti Skoplju, dosegla tako nepričakovane in hitre uspehe, Srbija za nadaljnje operacije proti turški vardarski armadi in posameznim turškim četam v Makedoniji ni več potrebovala vse svoje armade, ampak je en del lahko pogrešala. Nasprotno pa so Bolgari potrebovali na trakijskem bojišču ojačenja, če so hoteli hitro prodirati proti Carigradu.

Zato sta se odpeljali Stepanovićevo srbska armada s srbskimi oblegovalnimi topovi in II. donavska divizija prestolonaslednikove armade po železnici čez Sofijo pred Odrin Bolgarom na pomoč. Te srbske čete so začeli prevažati 27. oktobra.

Potemtakem se je stanje srbske armade nekoliko izpremenilo:

General Janković je odstopil eno divizijo (in sicer drugo moravsko divizijo) prestolonaslednikovi armadi; zato je imela Jankovićevo armada od konca oktobra naprej le dve diviziji (I. šumadijsko in II. drinsko), dočim je štela prestolonaslednikova armada — četudi je odšla II. donavska divizija pred Odrin

¹ Glej opombo str. 163.

— zopet 5 divizij (I. donavsko, I. drinsko, I. moravsko, II. timoksko in II. moravsko divizijo) in eno kavalerijsko divizijo. — Pri Živkovičevi armadi ni bilo nobenih izprememb.

Koncem oktobra so bile srbske čete razvrščene takole: Prestolonaslednikova armada je operirala v ozemlju Veles-Skoplje; deli te armade so prodirali ob reki Vardar proti Gjevgeji, II. moravska divizija je bila pri Tetovu. Janković je dosegel Prizren, Živković pa z glavno kolono svoje armade Djakovico.

Zadnji teden meseca oktobra so torej Srbi porabili v to, da so primerno zravnali moč posameznih armad, ker so odposlali en del svojih čet v Trakijo; obenem so se pa tudi čete razvrstile tako, kakor je bilo potrebno za nadaljnje operacije — proti Adriji in Bitolju.

Dočim je srbski del Stepanovičeve armade odšel pred Odrin, je 7. bolgarska divizija, ki je prej spadala pod Stepanovičevo vrhovno poveljstvo, med neprestanimi boji s turško strumsko armado prodirala proti Solunu.

Od začetka do srede novembra.

Kolona generala Jankovića je iz Prizrena prodirala proti Jadranskemu morju in 18. novembra skupno s Črnogorci zavzela Sv. Ivana in Lješ. Odtod se je pomikala dalje proti Draču.

Po bitki pri Kumanovu in po bojih pri Kratovu se je turška vardarska armada brez boja umaknila v Bitolj in je pustila močnejše čete le pri Prilepu in Gostivaru.

Prestolonaslednik Aleksander je 1. novembra začel z ofenzivo proti Bitolju. In sicer so prodirale 4 divizije iz pokrajin Veles-Skoplje čez Prilep, na novo prideljena tetovska divizija pa čez Kruševo. Turške zadnje čete pri Prilepu in Gostivaru so Srbi hitro premagali.

Istočasno so prodirali oddelki srbske vojske od Velesa ob Vardaru; te čete so 5. novembra Turke pri Demirkapu zapodile v beg.

Po teh začetnih bojih so pri prestolonaslednikovi armadi kakih 10 dni operacije počivale, ker so bila pota tako slaba, da artilerija in tren nista mogla naprej.

Šele 15. novembra so se zopet začeli boji; vnela se je bitka pri Bitolju. Tetovska divizija, ki je prodrla čez Gostivar in Dibro, je dobila nalog, preprečiti Turkom vsako umikanje proti Ohridi na zahodu. Po večdnevni bitki so sicer Srbi prisilili Turke, da so se po težkih izgubah umaknili; toda vse turške armade niso mogli uničiti, kakor so nameravali. Precejšnji del turške vojske jim je ušel in se umaknil v južno Albanijo.

Srbi niso mogli dočakati, da bi jim Grki pomagali. Ko je srbski prestolonaslednik zavzel Bitolj, se je nahajala armada grškega prestolonaslednika, ki je prodirala od Soluna, šele pri prelazu Ostrovo, ob jezeru istega imena, ki je od Bitolja oddaljen še okoli 60 km. 5. grške divizije, ki je stala pri Florini in je bila samo 25 km daleč od Bitolja, pa turške čete niso pustile naprej. Pri Bitolju se je bitka odločila, preden so prišli Grki. Pač pa je nasprotno regiment srbskih dragoncev, ki je prodiral po dolini

reke Vardar, došel pravočasno pred Solun, ki je padel 9. novembra.

Pri Bitolju so izvojevali Srbi zadnjo odločilno zmago; Turki so bili v Makedoniji popolnoma poraženi. Srbi so v kratkem času in častno rešili svojo nalogo. Ko je armada generala Jankovića osvojila še Drač, je bilo njih zmagoslavje popolno. Srbija je dobila tudi „pljuča, da bo mogla dihati“.

Iz Belgrada v Niš.

Ko je maršal Ney 1. 1812. po begu iz Njemena zopet stopil na nemška tla, je imenoval samega sebe zadnjo četo velike armade. Tako smemo mi trije — piše dopisnik uglednega nemškega lista dne 16. oktobra 1912 iz Niša — ki smo danes dospeli v Niš, trditi, da smo prednja četa one velike armade časnikarjev in vojnih poročevalcev, ki tvorijo sedaj pre-

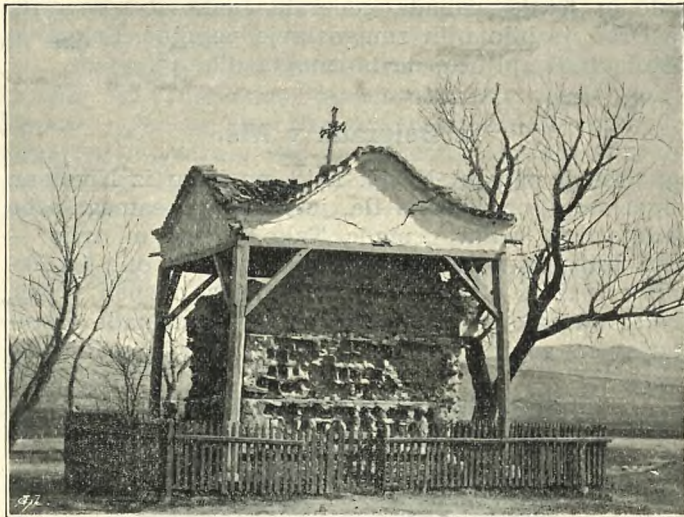

Turški kafedžija.

cejšnji del belgrajskega prebivalstva. Zadnje dni so prišli iz vseh krajev ljudje najrazličnejše vrste. Prišel je tudi Rus, ki je pripeljal tri konje s seboj, da bi bil hitrejši. Pa kaj mu pomaga to! Kljub vsem konjskim silam mora še vedno čakati in čakati in — zopet čakati. — — —

Vse čaka v Belgradu že dva tedna in delj. Zadnje nedeljo se je raznesla po mestu vest, da se bo ob enajstih ponoči enoindvajsetkrat ustrelilo iz trdnjave v znamenje, da je vojska napovedana. Vse je nestrpno čakalo trenutka, vse je napeto poslušalo. Če so kje močno zaloputnila vrata, so že skočili ljudje nervozno pokonci in klicali: vojska! vojska! Bil pa so tudi neprijatelji, ki so se šalili in zabavljali, češ: v vsem Belgradu nimajo smodnika za enoindvajset strelov in zato iz vse stvari ne bo nič! Toda v resnici, slaba šala je bila to! Če so bili morda Srbi za časa aneksijske krize slabo pripravljeni, od takrat so se

izvrstno oborožili in pripravili! Takrat so ljudje kričali in vpili po ulicah in zahtevali vojsko, danes so mirni, toda za vojsko trdno odločeni in navdušeni. In to vsi sloji ljudstva enako.

Čele-kula.

V vlaku, ki nas s hitrostjo 25 km na uro pelje proti Nišu, sedi tudi med drugimi stara, skromna ženica. S tresočim glasom pripoveduje, da prihaja naravnost z Dunaja in da ima le še edino upanje, svojega sina, ki so ga vzeli v vojsko, videti še enkrat v Nišu. Da bi ga mogla le še enkrat objeti, preden odide čez mejo! „Če je le še v Nišu!“ vzdihuje venomer in si briše solzne oči. Njen glas pa postane močnejši, ko pravi nazadnje: „Kakor hoče Bog!“ — — —

Ob železniški progi pa na vsakih dvesto korakov stojijo in stražijo črnovojniki. To so možje, že osiveli, v oguljeni kmečki obleki in opankah; na jermenu ali kar na vrvcu jim visijo bajoneti čez ramo. Resni stojijo in nemi in gledajo za odhajajočim vlakom. Kakor hoče Bog! Predstraže pa so si napravile kaj enostavne šotore iz koruzne slame, da se vidijo od daleč kakor ptičja gnezda ob progi. — — —

Na vsaki postaji stoji vlak skoro četrt ure. Na postajah pripovedujejo o rodoljubju in požrtvovalnosti prebivalcev, ko so pred nekaj dnevi vozili tod mimo samo vojaški vlaki, drug za drugim. Po več ur daleč so prišle kmetice, da so delile med vojake meso, kruh in sadje. Z zadnjimi cveticami so jih obsipale in krasile z njimi bodoče zmagovalce. Še vedno prevažajo vojaške vlake. In vozovi, ki so vozili prej svinjsko meso, so natlačeno polni vojakov, ki se peljejo smrti nasproti. Tudi sanitetni vlaki čakajo in dolge vrste tovornih voz. In na vsakem tovornem vozu stojita po dva majhna vozova, kakor jih rabijo Srbi za prevažanje municije in živeža.

Po trinajsturni vožnji smo slednjič vendar dospeli v Niš, dočim v mirnem

času pride vlak v sedmih urah. Na kolodvoru se vse tare vojaštva. Na veliki deski je zapisano: 16. oktober in spodaj 15. dan mobilizacije, 12. dan transporta (prevažanja).

Precej časa trpi, preden dospeš v sredino mesta, kajti Niš je dolgo in ozko mesto kakor brisača. Mesto je bilo še nedavno pozabljeno turško gnezdo. Danes je Niš drugo največje mesto srbsko in šteje 20.000 prebivalcev, med njimi le malo mohamedancev.

Mesto Niš je posebno važno v vojaškem oziru. V mirovnem času ima tu sedež divizijsko poveljstvo. Sedaj sta se pa zbirali tukaj prestolonaslednikova in Stepanovičeva armada, ki se je od tu odpeljala v Bolgarijo, da prodira skupaj z Bolgari. Avstrijski konzul nam je pripovedoval, kako so dan za dnem prihajale in odhajale vojaške čete. V Nišu se je kakor v kotlu zbiralo vse, od tu se je zopet razlivalo naprej. Avstrijski zastopnik, sam star vojak, je poudarjal posebno, kako se je vse izvršilo v najlepšem redu, kako dober vtis so napravili na vse srbski vojaki.

Pri pionirski vojašnici taborijo nadomestni bataljoni. Iz velikih kotlov ravno kuharji zajemajo juho in jo delijo med moštvo, nad ognjem pa počasi vrtijo jarca. Par mladih častnikov sedi zraven in se že veseli na izvrstno, okusno pečenko. V navadnih barakah ležijo trudni vojaki na slami, nad velikim četverooglatim šotorom pa plapola zastava Rdečega križa in opominja na resnost trenutka.

Vse restavracije in gostilne so polne vojaštva. Vojaki govorijo živahno in nestrpnost povprašujejo: „Zakaj še ležimo tu tako dolgo? Zakaj ne udarimo že?“ . . . Častniki pa molče rišejo po mokri mizi bojne načrte in star general si z žveplenko dela pot čez kupček cigaretnega pepela naravnost v Skoplje.

Od časa do časa pa zaslišiš skrivnostno besedo: čele-kula, čele-kula! . . . In če vprašaš, kaj to pomeni,

¹ Prim. 1. sešitek, str. 1.

Srbski častniki v šotoru.

se čudno zaiskre oči vojaku, ki pripoveduje: Pred sto leti so se Srbi vzdignili, da se rešijo turškega jarma; trdnjavo Niš, ki so jo napadale veliko močnejše turške čete, je branil vojvoda Štefan Sindjelić. Dolgo se je branil junaško. Ko je pa videl, da je vsaka obramba zastonj, je spustil 9. maja 1809 s posadko vred utrdbo v zrak. Divji Turki so mrtvecem odrezali glave. Za vsako glavo je paša plačal 20 piastrov in dal 932 črepinj vzditati v stolp. Še danes stoji ta stolp in se imenuje — stolp črepinj, četudi je od črepinj le še malo ostalo. Kralj Milan je dal napraviti majhno kapelico okrog tega stolpa. Pa še vedno stoji spomenik turške grozovitosti in vpije po maščevanju.

opankah, kakor pa v težkih komisnih črevljih nemškega vojaka. Poleg tega je pa srbski vojak izredno skromen v svojih potrebah in — trezen! Pijan vojak je izjema. Srb zmerno pije alkoholne pijače in se večinoma drži le turške črne kave. (Isto trdi tudi slovenski zdravnik dr. Krajec, ki je bil šest tednov v bolnišnici v Nišu. Ves čas ni videl nobenega človeka pijanega. Alkohola vojaki tekom cele vojske niso zavžili, največje napore so prestali ob vodi.) Zato niti sedaj ob vojnem času, ko navadno izbruhnejo v vojaku na dan vsi zli nagoni, ni čuti o kakih resnih izgredih. Radi se sicer veselo in hrupno zabavajo in pojo, a preteprov ni. To so močni, vztrajni mladi ljudje z inteligentnim obrazom. Iz takega materiala pač ne

Belgrajski metropolit blagoslavlja srbske zastave.

In „Maščevanje za čele-kulo! Maščevanje za Kosovo!“ . . . zadoni po dvorani. „Maščevanje!“ . . . gre kot parola od ust do ust. — — —

Sodba o srbskih vojakih.

Nemški stotnik Persius piše o srbskih vojakih med drugim: Splošen vtis, ki ga napravi srbsko vojaštvo, je izboren. Tisti, ki so mi že v Berlinu pravili, da so srbske vojaške čete dobre, da, najboljše na Balkanu, bodo skoro imeli prav. Srbski vojak je neizmerno vztrajen. Sam sem se prepričal, da so čete napravile na dan silen pot — do 72 kilometrov v 24 urah. Seveda je prtljaga srbskega vojaka mnogo lažja nego pruskega in je nedvomno lažje hoditi v

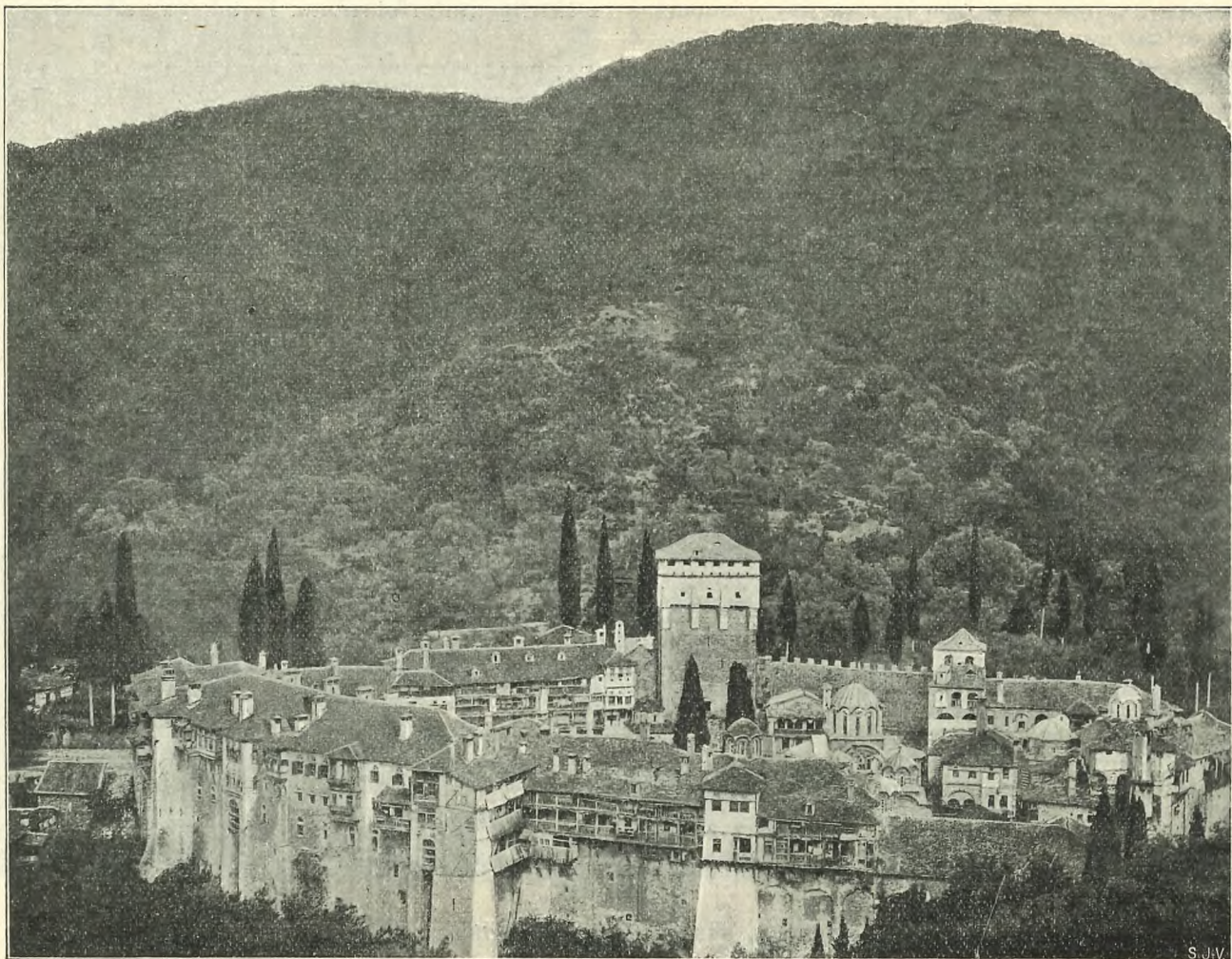
more biti težko napraviti dobre vojake, čeprav ne prineso s seboj od doma bogve koliko izobrazbe. — Konjica je elita srbske armade. Konji, sami dragi ogrski, so izborni. Kakšne plemenite živali je videti celo pod navadnim vojakom! In jezditu znajo ti ljudje, da jih je veselje gledati; pravi umetniki! Temu pa se ni čuditi, ker iz mladega sede na konju. Srbska konjica se je v sedanji vojski v vseh položajih izvrstno obnesla.

Neki vojni ataše, ki je prisostvoval bitki pri Bitolju, je videl vse neizmerno trpljenje, ki so ga srbski vojski prizadele reke Črna, Dragor in Šemnica, ki so prestopile svoje bregove in zalile vso okolico. Srbska armada je morala pregaziti 7 km dolgo pot po vodi, ki je stala deloma do prsi. Nekateri

oddelki so stali v vodi in se tako borili cel dan in celo noč! In to je bilo v poznem jesenskem času, ko je neprestano deževalo in snežilo, ko je bila voda ledenomrzla!

Srbski poveljniki so sprva upali, da voda v par dneh upade in so zato odlašali z glavnim napadom; toda deževalo in snežilo je neprestano noč in dan in vode so naraščale. Turki, v svesti si svojih ugodnih postojank, so sklenili, da tu rešijo čast svoje armade. Turške čete so bile polne neustrašenosti, njih borba je bila junaška. Tedaj se pa zgodi čudo: Srbska pehota dobi povelje za glavni napad in čete vderejo

kjer moštvo. Mnogokrat so častnikom v boljnih hišah ponudili stanovanje in posteljo — toda redno so odklonili vse in spali z moštvom pod šotori. Ravno tako je bilo s hrano. Ako je častnik dobil kaj boljšega — bodisi jed ali pijačo — vselej je delil s svojimi vojaki. Mnogokrat so se po celo vrsto dni hranili samo s kruhom in slanino; to pa vsi enako, od poveljnika pa do najmlajšega vojaka. Ako si je višji častnik zvečer sredi svojih vojakov pripravljaj na samovarju čaj, medtem ko se je poleg kuhala večerja za moštvo, ni hotel preje pokusiti čaja, dokler tudi vojaki niso dobili svoje večere.

Srbski samostan Kilandar na gori Atos.

naravnost v ledenomrzlo, globoko vodo! Na Turke je že samo ta pogled tako vplival, da so izgubili vso samozavest in vsako nado na zmago. In res je srbska armada zmagala.

Vojni ataše, ki je videl vse to, je rekel nasproti bivšemu srbskemu ministru Genčiču: „V Evropi je samo srbski vojak zmožen kaj takega. Kaj enakega bi storil edino še ruski vojak, toda ne ruski častnik. Občudujem vaše ljudi!“

Tudi srbske častnike vsi očitvidci navdušeno hvajlijo, ker so vselej in povsod delili z moštvom vse težave in neprilike. Kamorkoli so prišli, so spali tam,

To je, kar srbskega vojaka tako tesno veže s častnikom, da mu je brezpogojno vdan in pripravljen zanj storiti vse. Poleg vse železne discipline, ki vlada v srbski vojski, družijo častnike in moštvo prijateljska vez in gotovo ni v srbski vojski niti enega slučajja, da bi moštvo mrzilo svojega predstojnika. V bojih je padlo navadno mnogo častnikov. In zato so bile bitke tako zmagosne, ker je vojak kakor slep drvil naprej, ko je videl, da se prav nič častnik ne briga za svoje življenje.

Samo en zgled! Bilo je 24. oktobra opoldne. Na celi fronti se bije ljut, krvav boj, boj med prvo

srbsko in turško vardarsko armado. Prestolonaslednik Aleksander in njegov štab stoje na kraju, kjer niso varni pred sovražnikovim ognjem in z največjo napetostjo opazujejo boj. Vsem je srce polno pričakovanja in nemira, vsi čutijo, da je prišel tisti veliki usodni trenotek, o katerem velja: Sedaj ali nikoli!

Dasi niso mogli povsem natanko zasledovati boja, so vendar videli, da se Turki junaško drže. In prišel je trenotek, ko se jim je zdelo, da sta se v srbskih vrstah, ki so bile v najhujšem bojnem metežu, pojavila zmeda in nered. Prestolonasledniku in štabnim častnikom je zatrepetalo srce ... „Sedaj ali nikoli! Junaki, ne popustite!“ tako so prosile v daljo strmeče oči.

Tedaj se v zraku zabliskajo sablje. Na prestolonaslednikovih ustnicah se pojavi smehlaj — še nekaj težkih hipov in zmaga se je sklonila na srbsko stran — slavna zmaga na Kumanovu! Srečen in ponosen je zaklical prestolonaslednik Aleksander: „Živeli srbski častniki!“

In po pravici. Kajti z osebno hrabrostjo so srbski častniki rešili položaj, ko je bila nevarnost največja. Pozabivši nase in na vse drugo, razen na čast svoje domovine, so zgrabili sablje in poleteli naprej pred svojimi četami — v gotovo zmago ali smrt. Zgled je učinkoval čudovito — moštvo se je slepo zagnalo za svojimi vodji nad sovražnika in ga deloma pognalo v divji beg ... Da je bila zmaga pri Kumanovu tako sijajna in popolna, so gotovo mnogo

pripomogli srbski častniki. Če bi bili imeli Turki tako požrtvovalne častnike, bi se bila morda stvar končala drugače, vsaj takega poraza bi ne bili doživeli nikoli.

Pred lazaretom v Belgradu.

Neposredno pred vojsko.

Že 14. oktobra ob 5. uri zjutraj, še predno je bila vojska od srbske strani napovedana, so turške čete ušle čez srbsko mejo pri Ristavcu. Bilo je kakih 3000 mož, skoro sami Albanci. Zasedli so obmejno stražnico in nameravali neko smodnišnico spustiti v zrak. Toda regiment srbskih vojakov, ki je prihitel iz Vranje na pomoč, je to preprečil. Po precej hudem boju so bili Turki potisnjeni čez mejo nazaj. Srbi so imeli okoli 80 mrtvih in do 100 ranjenih.

V Belgradu so ti boji povzročili veliko razburjenje. Splošna sodba je bila: To je odgovor porte na včerajšnjo noto. Turčija je že začela vojsko.

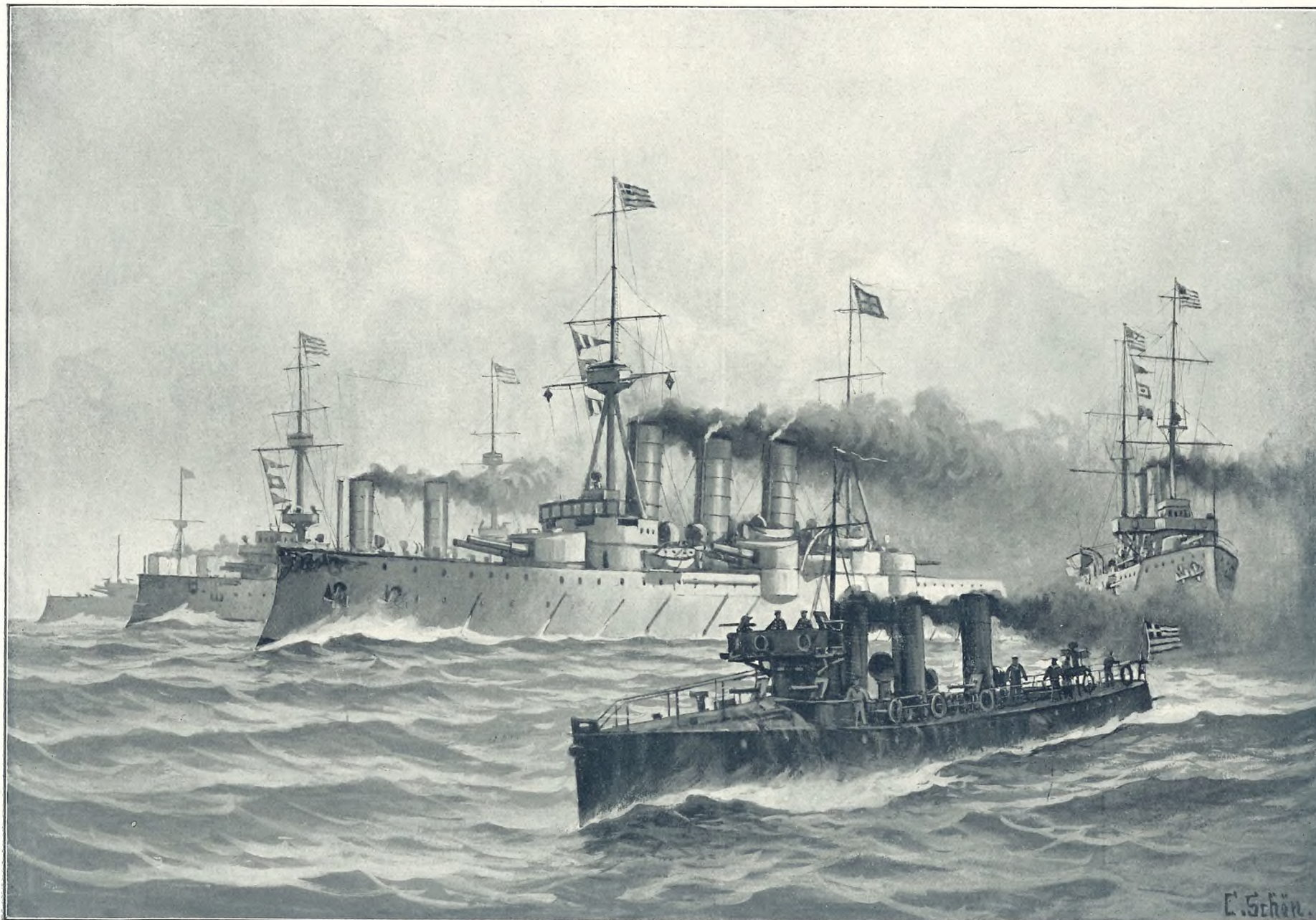
Oficialni srbski krogi so izjavili: „Jako značilno je za ves položaj da je Turčija začela s sovražnostmi in nas napadla ravno v trenotku, ko smo storili zadnji korak, da ohranimo mir. Ta okolnost kaže očitno, kako „velika“ je miroljubnost Turčije, kako malo je v resnici mislila na reforme, kaj je pravzaprav hotela s svojo mobilizacijo. Sedaj pa ko smo napadeni, se bomo seveda tudi odločno branili.“

Srbska skupština v Belgradu.

Vojni ples.

Glavni tipi grškega vojnega brodovja. (Glej stran 58.)

Psara.

Spetsa.

Oklopnica Jurij Averov,
admiralna ladja.

Velika torpedovka.

Križarka, ki so jo kupili Grki na Angleškem
začetkom oktobra 1912.

Glavni tipi turškega vojnega brodovja. (Glej str. 55 in 58.)

Velika torpedovka
Nasir.

Mesudije

Velika torpedovka
Tarik.

Torgut-reis.

Hajredin Berberus,
admiralna ladja.

Hamidije.

Ni je bilo več moči, ki bi bila mogla vojsko ustaviti. Srbi so hiteli še bolj in dne 17. oktobra napovedali vojsko Turčiji. Istega dne se je odpeljal srbski prestolonaslednik v Niš, načelnik generalnega štaba Radomir Putnik je bil odšel že preje nadzorovat čete ob meji.

Dne 18. oktobra zjutraj se je tudi kralj Peter odpeljal v Niš, v srbski glavni stan. Že kmalu po 5. uri se je vse trlo ljudi na kolodvoru: višji državni uradniki, zastopniki vlade, poslanci, mestni svetniki, časnikarji in polno občinstva. Le vojaštva ni bilo

tem se je odpeljal na kolodvor. Spremljala sta ga princa Jurij in Pavel, ki je ta dan prvokrat oblekel vojaško uniformo.

Na kolodvoru so že čakali poleg drugih tudi ruski, bolgarski in grški poslanik in belgrajski metropolit. Po kratkem nagovoru se je kralj poslovil od poslancev z besedami: „Odhajam k naši hrabri armadi in upam, da se vrnem zmagonosno!“ Poslanci so zaklicali: „Naj bo to volja božja!“

Nato je belgrajski metropolit Dimitrijevič blagoslovil kralja. Kralj se je poslovil še od mladega

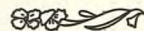

Po bitki pri Kumanovu.

nikjer, nikjer častne straže, nikjer častne kompanije, ker so zadnje čete že prejšnji večer odšle proti meji.

Ob pol 6. je zapustil kralj svojo palačo in se podal v cerkev, kjer je opravil kratko molitev. Po-

princa Pavla, ki je ostal v Belgradu, in je stopil v voz. Med viharnimi živio-klici je vlak oddrdral proti Nišu in odpeljal srbskega kralja — na vojsko...

Proti Skoplju.

Prva armada pod poveljstvom prestolonaslednika Aleksandra je 17. oktobra 1912 zvečer odkorakala iz Vranje proti Skoplju. Na meji so se vršile manjše praske z Albanci, ki so se pa kmalu umaknili. V torek, dne 20. oktobra, je zadnja drinska divizija preko Ristovca in Zbevča udarila na Turško; Zbevče so Srbi osvojili z lahkoto. Nadaljnja pot jih je vodila preko zelo visoke, velike planine Rujan.

Vojska na Balkanu.

Boj za Rujan.

Napad iz doline v goro je vedno težavna stvar. Turki so se utrdili na najvišji točki Rujana. Napravili so šance in junaško sprejeli srbsko vojsko. Ogenj je trajal ves dan. Strahovitejšega pokanja si ni mogoče misliti. Cel dan so odmevali streli brzostrelnih pušek, mitraljez in grmenje topov. Boj je

potihnil šele okrog 4. ure popoldne, ko je začel padati mrak. Ni nam bilo znano, koliko vojske imajo Turki na Rujanu — piše dr. B. V., vseučiliški profesor v Belgradu — toliko je pa bilo gotovo, da topov niso imeli mnogo, ker na naš artilerijski ogenj niso odgo-

Takovska cerkev.

V vasi Takovo stoji znamenita cerkev, pred katero je na cvetno nedeljo leta 1815. vojvoda Miloš Obrenović povzdignil svojo zastavo ter oglasil narodu početek nove ustaje z besedami: „Evo mene, a evo vam i rata s Turcima“. (Tukaj sem jaz, in tukaj je tudi boj s Turki.) Vstaja se je izvršila srečno, Turki so bili na več krajih potolčeni, nazadnje se je sklenil mir, in Miloš je postal glavni knez Srbije. V spomin tega velikega dogodka je osnovan „takovski red“, kateri se daje za odlikovanja na bojnem polju, kakor tudi za državljanske zasluge.

varjali s topovi. Zato smo pričakovali, da bodo Turki porabili mrak, da zbeže. Ko je nastala tema, ki je bila tako velika, da prsta nisi videl pred sabo, smo z našimi reflektorji razsvetlili Rujan. Bil je veličasten prizor. Rujanski vrh je bil razsvetljen in vse na njem je bilo videti kakor ob belem dnevu. Turke je prevzel strah, naši vojaki so pa izjavili, da žele takoj z bajonetom naskočiti postojanko, ker se je videlo, da se skušajo Turki še bolj utrditi. Izdana so bila povelja in drinska divizija je Turke napadla z boka. To je sovražnike tako prestrašilo, da so se kakor brez glave spustili v beg in pustili za seboj vse, kar so imeli: 20 velikih razpetih šotorov, mnogo obleke, hrane, perila, odej in mnogo drugih vojnih drobnarij. V častniških šotorih se je našla silna razkošnost: žaniljaste odeje, fino perilo, velike množine obleke itd.; v bluzi nekega častnika je bilo zasitih 5 turških zlatih lir.

Popustili so veliko bolnico s 30 ranjenci. Bolnica je zelo razkošna: veliki, fini šotori. Pobegnili so kakor so stali in sedeli: ta je pustil pol skodelice čokolade, oni kavo, tretji bonbone, lekarno, vojne zapiske, obleko itd.

Ranjениh je bilo mnogo na obeh straneh, kakor tudi mrtvih. Turki niso imeli niti časa, da bi pobrali mrtve in ranjene, marveč so pustili vse za seboj.

Bili so se večinoma Arnavti. Redne vojske je bilo na Rujanu samo dva bataljona. Naši so turške mrtvece pokopali na mestu, kjer so ležali. Turki so delali jako prekanjeno; šance so pokrili z nasekanimi vejami, da so bile podobne obrastlemu hribu.

Jako težak je bil prehod artilerije čez Rujan. Vsak top je vleklo 12 konj in cela vrsta vojakov. Prehod je trajal dva dni. Armada je morala prestati strahovite napore, preden je čez visoki Rujan, na katerem ni nobenih potov, spravila topove in vso drugo vojno prtljago; a vse se je izvršilo s popolnim uspehom. Prehod ogromne armade in njene opreme preko gore je nudil izredno lep prizor.

Prešovo.

Prodirajoč proti Skoplju po cesti v dolini reke Moravice je prestolonaslednikova vojska zavzela tudi Prešovo. Neki očividec piše o tem takole:

Ko smo od vseh strani obkolili Prešovo, Arnavti niso mogli drugače in so ponudili predajo. Toda naš poveljnik, ki je dobro poznal arnavtsko nezvestobo, je bil previden in se ni dal kar tako hitro prevariti: „Dobro,“ je rekel Arnavtom, „če se hočete vdati, znesite skupaj vse orožje in puške in pripeljite dvajset svojih poglavarjev in begov, da bodo porok za vašo besedo. Če se zlažete, niti eden od njih ne bo videl več solnca!“

„Ne, ne, efendi-paša,“ so odgovorili Arnavti. „Moška je naša beseda. Vse bomo storili tako . . .“

Čakali smo celo uro in smo že začeli sumiti, da so nas hoteli le prevariti. Poveljnik naše čete je zapovedal, naj bomo pripravljani. In ko smo ravno hoteli odriniti naprej, so se pojavili Arnavti z belo zastavo. Privedli so bege in izročili orožje.

Naša stotnija je korakala prva v mesto. Same majhne, slabe hiše, nesnažne ulice, nikjer žive duše!

Samostan Žiča.

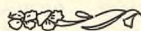
Na jugu od Kraljeva, 4 kilometre oddaljen stoji samostan Žiča, na desni strani Ibra. V tem samostanu je bilo kronanih sedem srbskih kraljev; tam se blagoslavljajo tudi srbski škofje. Kronanje srbskega kralja Milana se je vršilo pred petnajstimi leti tudi v tem samostanu.

Povsod so visele iz-hiš na lesenih drogih bele cunje. To naj so bile bele zastave.

Tako smo korakali dalje z nasajenimi bajoneti, pripravljani, da prebodemo vsakega, ki bi se nam

upiral! Naenkrat pa smo na nekemu trgu zapazili nekaj groznega. Štirideset ljudi je ležalo na tleh zvezanih, drug poleg drugega; vsi krvavi in strašno razmesarjeni. „To so naši kristjani!“ je vzkliknil nekdo. Nato smo zapazili ne daleč proč še dva učitelja in

enega popa, ki so bili ravnotako razmesarjeni. Skoro smo zdijvali samega ogorčenja. Hoteli smo vse požgati in posekati, naši častniki so nas komaj zadržali. Na lice mesta pa smo privedli dvajset begov in vse postrelili. Tako se je vdalo Prešovo.“

Bitka pri Kumanovu.

Sovražni armadi.

Splošno se je mislilo, da se bo odločilna bitka med Srbi in Turki bila pri Skoplju na Ovčjem polju. Zato je bilo skoro pet šestink srbske armade določenih za operacije proti temu kraju. Prestolonaslednikova armada je prodirala od Vranje

Prešovo. — Srednjo kolono je tvorila drinska divizija I., ki jo je vodila težka pot čez visoko planino Rujan. — Na vzhodu po dolini reke Pčinja sta prodirali obe donavski diviziji (I. in II.)

Od 18. do vštete 21. oktobra 1912 je prestolonaslednikova vojska kljub vsem bojem prodrla 36 km daleč, ali 9 km na dan. 22. oktobra sta za-

Niš.

proti Kumanovu in Ovčjemu polju, kjer je hotela napasti glavno turško armado. Da bi varoval njeno vzhodno krilo in jo podpiral v pričakovanem boju, je Stepanović od Džustendila preko Egri Palanke marširal proti Ovčjemu polju. Pomagala naj bi deloma tudi tretja Jankovičeva armada, potem, ko bi osvojila Prištin o. Že naprej pa je bila gotovo določena za to samostojna moravska brigada (okoli 7000 pušek), ki je operirala proti Giljanu.

Prestolonaslednik Aleksander je s svojo armado prodiral v 3 kolonah. Moravska divizija I.¹ (poveljnik polkovnik Gojković), kavalerijska divizija (16 eskadronov in 2 bateriji na konjih, poveljnik princ Arzen), timočka divizija II. (podpolkovnik Milutinović) in težko topništvo — čete zahodne kolone so se pomikale po dolini reke Moravice in osvojile po vrsti Dl. Vrtogos, Trnovac, Lavašovo in

hodna in vzhodna kolona počivali v črti Tabanovce (ob cesti 7—8 km severno od Kumanova) — Staro Nagoričino (blizu ceste, do 12 km vzhodno od Kumanova). Srednja kolona je bila vsled boja na Rujanu nekoliko zaostala.

Istočasno je Stepanović osvojil najbrže že kraja Stracin, Kratovo in je bil torej še kakih 30 km oddaljen od Kumanova. Moravska brigada pa še ni prišla do Giljana.

Turška vardarska armada, kateri je bil vrhovni poveljnik Zekki-paša, je štela 3 armadne zборе (solunski, bitoljski in skopeljski), skupaj okoli 80.000 mož in 264 topov, zraven pa še več tisoč Albancev, tako da lahko računamo nad 90.000 mož.

Za bitko na Ovčjem polju, kjer so se mislili Turki prvotno le braniti, je Zekki-paša svojo armado razvrstil takole: Pri Skoplju je čakal 7. armadni zbor pod poveljstvom Fethi-paše (okoli 34.000 mož), pri Velesu Džavid-paša s 6. armadnim zborom

¹ I. pomeni prvi poziv, II. drugi poziv.

(okoli 20.000 mož), pri Štipu pa Kara-Said-paša s 5. zborom (okrog 24.000 mož). Vsi zbori so bili seveda večje ali manjše oddelke odposlali proti meji, da ovirajo prodirajočega sovražnika.

Toliko smo morali omeniti, da bo vsak mogel razumeti razvoj bitke pri Kumanovu.

Fethi-paša in njegov načrt.

Ko je pa Fethi-paša zvedel, da večje čete sovražnikove prodirajo od Vranje in Džustendila, je skoval na svojo odgovornost drugačni načrt. Zapustil je Skoplje in zavzel izborne pozicije severovzhodno od Kumanova. Hotel je zvesti Srbe v zasedo. Zato je zapovedal, naj se vse čete na ka-

skih vojakov in častnikov in kakor bomo videli, slaba turška taktika, so stvar zasukale drugače.

Ko je Fethi-paša zapustil Skoplje, je tudi Džavid-paša s svojo vojsko odkorakal proti Kumanovu. 5. armadni zbor je imel deloma opraviti s Stepanovićevo armado, ostali del je pa še naprej čakal pri Štipu.

Turške pozicije.

Kakor smo že omenili, je Fethi-paša zavzel izvrstne pozicije na Črnem polju, 7—8 km severovzhodno od Kumanova, nekako v črti Zbrnjac—Oselli. Tu se dviga raznovrstno gričevje, ki nudi dovolj trdne in jako ugodne postojanke, dočim je

Pobiranje mrličev po bitki pri Kumanovu.

tere bo zadela srbska armada, povsod kolikor mogoče hitro umaknejo proti Kumanovu in pustijo, da Srbi hitro prodirajo dalje. Računal je, da bodo Srbi, prodirajoč od severa naravnost proti Skoplju, ko bodo našli Kumanovo prazno, skušali počivati pri Kumanovu ali pa se vsaj ne bodo nadjali odločilne bitke, kar se je res tudi zgodilo. Medtem pa bo udarila nenadoma turška armada in potisnila Srbe v sotesko, v kateri leži Kumanovo, in zmaga bo gotova. Nato bo Fethi-paša lahko prodiral proti Vranji in v Srbijo samo, srbsko-bolgarsko armado, ki prihaja od Egri Palanke, bo pa zadrževal z manjšimi oddelki. Ali pa se bo vrgel z vso silo na Stepanovićevo armado, jo potisnil nazaj in skušal ovirati operacije bolgarske vojske pred Odrinom. Gotovo ne slab, pa tudi ne skromen načrt, odgovarjajoč turški oholosti! Toda bojna sreča, hrabrost srb-

vsja ravnina ilovnata. Ker je bila zemlja vsled hudega deževja zelo namočena, je srbska artilerija tod jako težko prodirala. Turška artilerija je pa zasedla najugodnejše višine: Rdeči kamen, Zbrnjac in Šuplji kamen; z zadnjega vrha so streljali težki oblegovalni topovi.

Razporedba vojske je bila izborna, pozicije trdne, da je pravo čudo, kako je mogla srbska vojska izvojevati tako sijajno zmago.

Fethi-paša je bil tako gotov svoje zmage, da ni prav nič poskrbel za eventualno umikanje. Le tako si moremo razlagati oni strašni beg turške vojske, ki ni imela časa, da bi mogla razdreti progo in mostove in uničiti hrano in municijo, kar mora storiti vsak pri umikanju, če hoče zadržati svojega nasprotnika in se mu pri prvi priliki zopet postaviti v bran.

Kako je prišlo do turškega poraza v bitki pri Kumanovu.¹

Italijanski novinar Guelfo Civinini poroča o bitki pri Kumanovu:

Srbska zmaga pri Kumanovu, ki je bila odločilnega pomena za vojsko, se vedno bolj kaže kot čisto zgodovinska vojna nesreča. Po vsej logiki vojne, tudi ko bi bili Srbi Turke premagali, ne bi bili mogli izvojevati tako sijajne zmage, kakor so jo v resnici. „Resnično“ — mi je rekel srbski častnik, ki se je udeležil te bitke — „zmagali smo, a tega nismo niti vedeli. Potrebovali smo še dva dni, treba je bilo priti do Skoplja, treba je bilo povsod najti sledio divjem, strašnem turškem begu, najti povsod odprto pot, da smo se mogli prepričati o važnosti naše zmage.“

Do pičice resnično! Ta poraz je moral biti za premagane nekaj strašnega. Umljivo, da so jokali stari turški oficirji in lomili sablje pred svojimi vojaki, ko so bili zajeti v silnem toku beguncev iz Skoplja. To pa zato, ker je bil načrt turškega poveljstva, pri katerem so sodelovali tudi tuji častniki, izvrsten, preprost in strašen. Obstajal je v grozni zasedi. Počasi, kakor so Srbi prodirali, so se umikale tudi turške posadke na dano povelje. Srbi so nadaljevali s prodiranjem, vedeli so, da jih pri Kumanovu čaka bitka in so bili na njo pripravljene: a niti od daleč niso mislili na to, da se je tu zbrala skoro vsa makedonska turška vojska, ki se je poskrila za griči dolge doline pri Kumanovu. Ta skrita, potuhnjena, v močnih pozicijah nagromadena masa turške vojske, ki se je tu zbrala iz Soluna, Bitolja in Skoplja, je samo čakala na prvi strel iz Ristovca prihajajoče srbske vojske, da se potem vrže nanjo v dvakrat večjem številu, jo porazi, prepodi in vpađe po dolini Morave v Srbijo.

Mrzlega in meglenega jutra v sredo, dne 23. oktobra, so prispele prve srbske sprednje straže, katere je sestavljala donavska divizija, na vrhove Rujana. A prednje straže niso dospele na te griče po planjavi od severa, temuč od vzhoda. Je bilo obkoljenje teh gričev od vzhoda strategično preračunjeno? Ne verjamem, mislim, da se je to storilo le iz taktičnih ozirrov. In vendar, kakor bomo videli, je bila ta poteza pravi ključ do zmage.

Dva regimenta kavalerije, ki sta se pomikala spredaj po soteski, sta bila sprejeta z ognjem. Megla

je vse zakrivala in postajala vedno gostejša; šrapneli so dežili povsod na okrog, a vedelo se ni, od kod prihajajo. Sicer pa niso povzročili veliko škode. Večina jih ni niti razpočila. Regimenta sta poskakala raz konje se postavila v bojno črto in čakala, da se megla razgubi. Baterije na konjih, ki so sledile regimentom, so zavzele pozicijo in pričele odgovarjati tja v meglo.

Proti poldnevu se je megla nekoliko razgubila in odkrila bregove hribov; a sovražnih baterij, ki so nadaljevale z brezuspešnim ognjem, ni bilo mogoče opaziti. V tem so se pa prikazale po vrhovih hribov, vzhodno od Kumanova, na poti iz Egri Palanke mnogobrojne čete.

A te so bile le majhen del srbske vojske. Donavska divizija, ki je vedno pritiskala od vzhoda, je

Prochazka pred uradom v Prizrenu.

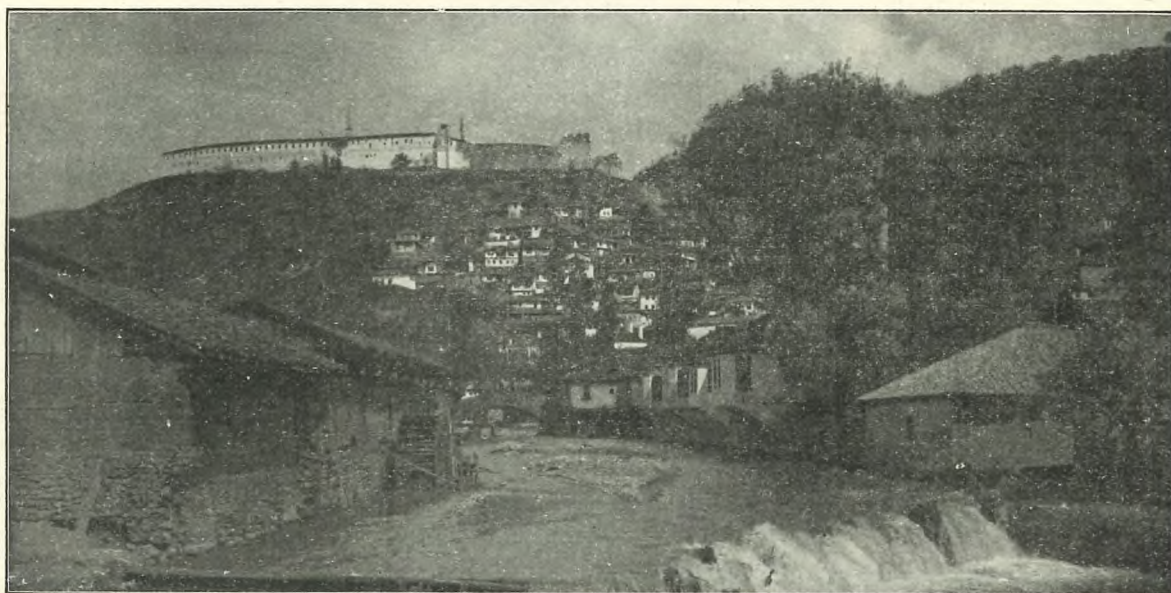
prišla do kavalerije in se je razvrstila po gričih, ki so stali nasproti sovražnim pozicijam. Dokazano je, da je napravilo tu turško poveljstvo veliko napako. Turško poveljstvo je namreč pričakovalo sovražnika od severa, torej v oni smeri, v kateri so Srbi prodirali, odkar so prekoračili mejo, in kjer se je glavna moč tudi v resnici pomikala. A namesto od severa, se prikaže sovražnik od vzhoda. Zato so Turki sklepali, vsi v Kumanovu so temu priča, da ona armada, ki prihaja, ni srbska, temuč bolgarska, ali najmanj ona srbsko-bolgarska pod poveljstvom generala Stepanovića, o kateri se je že vedelo, da je zapustila Džustendil. In vendar je bila šele ena divizija prve armade pomaknjena na vzhod in pomnožena z drugimi oddelki, v vsem blizu 25.000 mož. Vnel se je boj in trajal ves popoldne. Velike turške rezerve so ostale brez posla, skrite v pri-

¹ Vse se sicer ne vjema z resničnim razvojem bitke, ker takrat še ni bilo mogoče vsega presoditi natanko; sicer pa je opis splošno pregleden, zanimiv in značilen in zato smo ga priobčili.

čakovanju, da se vse srbske moči prikažejo. Turška artilerija je prav po peklensko streljala, prav po živinsko — a nič zadela; tudi oni projektili, ki so eksplodirali, niso imeli nikakega uspeha. Samo dve bateriji sta streljali dobro, zato pa sta imela dva srbska regimenta, ki sta zasedla griče pri Pčinji, na katera sta streljali one dve bateriji, velike izgube. Ta dva regimenta, 7. in 18., sta bila decimirana, a sta vztrajala cel dan, dasi nista mogla naprej prodirati. Imela sta okrog 600 mrtvih. Pri solnčnem zahodu se je posrečilo srbski artileriji na konjih priboriti si neko izvrstno višino in izslediti pozicije sovražnih baterij. Nastal je grozen dvoboj. V eni uri je morala turška baterija umolkneti. V tem trenutku pa je bil veliki poraz že odločen. Srbska divizija je imela velike izgube, tako da je bila prepričana, da ima pred sabo mnogoštevilnega sovražnika. A da znaša njegovo število toliko, kolikor ga je v resnici

bal tudi ta dan, da bi ne bil ogrožen od druge strani. A nekaj drugega bi bil moral vedeti turški poveljnik, da nima namreč več v rokah svoje vojske. Turške čete so zgubile pogum. Srbska artilerija je porazila vse. Arnavti so hoteli že ponoči pobegniti. Turški častniki so se zelo slabo izkazali. Pa kako tudi ne? V garnizijah je njih najvažnejše opravilo: igra, pijača, ženska. Ko so prišli Srbi v Kumanovo, pač niso mislili, da so pognali s svojimi 25.000 vojaki kar celo turško makedonsko vojsko v beg. Še-le v Skoplju, ko so medpotoma povsod naleteli na zapuščene turške baterije, so izvedeli, kaj se je zgodilo. Mislili so, da se je bitka šele pričela, a so se prepričali, da so že pri koncu.

Bitka pri Kumanovu je bila v resnici krvava praska, v kateri pa je bila cela vojska popolnoma poražena.

Prizren.

bilo, si ni mogla misliti. Že se je odločila, da se pomakne proti drugim divizijam, ki so bile pa še daleč zadaj. Turško poveljstvo je mislilo, da ima pred sabo prve dele vzhodne srbsko-bolgarske vojske, in se jih je balo. Mislilo je, da bo turško krilo še napadeno od severa od cele armade, ki prodira od Ristovca. In namesto da bi uporabil vso moč, ki jo je imel na razpolago, in srbsko divizijo uničil, je Zekki-paša ves dan le odlašal in pričakoval vedno ono armado iz Ristovca. Zvečer si je pa mislil, da je že zamudil pravi čas, zapustil pozicije in se umaknil na griče zapadno od Kumanova. Armada prestolonaslednika Aleksandra je bila pa še daleč; šele po brzem celonočnem maršu so prispele še ostale divizije. Pričel se je boj, v katerega se je spustila samo ena srbska divizija; udeležile so se ga pa artilerije vseh divizij.

To se je godilo v četrtek zjutraj. Turškemu poveljniku bi bilo še mogoče proti sovražniku vreči svoje mnogoštevilne čete; a kakor vse kaže, se je

Srbsko uradno poročilo o bitki pri Kumanovu.

Zvečer 24. oktobra 1912 je došlo iz Vranje, srbskega glavnega stana, sledeče poročilo v Belgrad:

Srbska armada je napadla danes turške pozicije severno od Kumanova, katere so branile 3 turške divizije.

Po hudem boju so se Turki spustili v beg proti Skoplju.

Srbska armada se nahaja sedaj med Kumanovom in Skopljem.

Kumanovo je v srbskih rokah.

Drugi dan so belgrajski časopisi po uradnih podatkih poročali dodatno:

Na srbski strani se je udeležilo boja 35.000 mož. Čete, posebno pa artilerija, so vsled hudega deževja jako težko prodirale. 18. in 7. regiment sta se prva spustila v boj in sta prisilila 500 Albancev, da so se vdali. Toda četudi so pokazali belo zastavo, so v oddaljenosti 15 korakov začeli streljati na Srbe.

Prišlo je do strašnega klanja. Srbi so imeli velike izgube, Albanci pa so bili pobiti vsi do zadnjega.

Bitka je trajala cela dva dni.

Ko so se Turki in Albanci umikali, so celo v Kumanovu iz zased napadali Srbe, nazadnje pa so morali le bežati.

Srbski prostovoljci so vrgli turško konjenico.

Posebno se je odlikovala srbska artilerija, ki je popolnoma uničila tri turške eskadrone.

Izgube so na obeh straneh velike. Turki so baje izgubili do 5000 mož.

Prestolonaslednik je vodil boj v neposredni bližini bojne črte. Tudi kralj sam je prišel s svojim štabom na bojišče. Bitka pri Kumanovu je važna zato, ker morejo zdaj Turki braniti Skoplje le še z ene strani.

Turška nesramnost in lažnivost.

Zdaj pa poglejmo, kaj so poročali Turki, še preden je bila bitka odločena!

„Agence Havas“ je poročal 24. oktobra 1912 ob 9. uri 45 minut zjutraj: Turška zahodna armada, ki je bila koncentrirana v okolici Kumanova, je napadla srbsko armado, ki šteje štiri divizije. Pričela se je krvava bitka. Srbi so bili popolnoma poraženi, njih izgube so velikanske. Turki zasledujejo srbsko armado. O bitki pri Kumanovu objavlja turško vojno ministrstvo sledeče uradno poročilo: Turška zahodna armada, koncentrirana v okolici Kumanova, je napadla srbsko glavno armado, ki ji poveljuje prestolonaslednik Aleksander. Srbi so imeli približno štiri divizije. V bitki so izgubili veliko ljudi. Turki so Srbe popolnoma porazili. Srbi so se umaknili proti severovzhodu. Turška armada jih zasleduje.

Nadalje se je še iz Carigrada poročalo: V okolici Kumanova se nadaljujejo živahni boji s srbsko in bolgarsko armado, ki se nameravata združiti. Turki so Srbe in Bolgare odbili in zaplenili štiri bolgarske ter šest srbskih topov, kakor tudi eno srbsko zastavo ter so ujeli več vojakov. Na sovražnika strelja turška artilerija. Sovražnik beži proti Biljaču, ki leži 25 km severno od Kumanova.

Še lepše pa je poročilo iz Soluna! Iz Soluna so brzojavili 24. oktobra: Turška armada je vrgla Srbe in Bolgare iz Kratova, Kočane, Bojanovca, Osmanja in Kumanova. Turki so osvojili 10 topov. Srbi se čez Žibevece umikajo.

Neki pametni nemški list, seveda nežidovski, je pisal o teh poročilih: „Mogoče je, da so Turki dosegli pri Kumanovu delni uspeh (to se je res tudi zgodilo, kakor bomo še slišali), a malo verjetno je, da so izvojevali veliko zmago. Turško vojno ministrstvo je okrasilo poročilo o bitki pri Kumanovu z orientalsko domišljijo, da odvrne pozornost od bojev pri Lozengradu.“ In to je bila tudi resnica!

Večidel pa so nemški, zlasti pa judovski listi že triumfirali. Pa kako bi tudi bilo mogoče

drugače! Saj je bil Zekki-paša eden najboljših učencev Goltzovih!

In ko je pozneje „N. fr. Presse“ vendar morala prinesti poročilo, da so Srbi osvojili Kumanovo, je izredno malo pisala o tej slavni in odločilni zmagi. Umljivo! Srbom zmage niso privoščili, o sramoti turškega prijatelja so pa rajši molčali.

Opis bitke.

Do 21. oktobra 1912 je princ Arzen s svojo kavalerijsko divizijo prodiral z zahodno kolono vred po dolini Moravice. Dne 22. oktobra je pa na višje povelje odjahal čez Četirci k donavski diviziji pred selo Staro Nagoričino. Odtod je odposlal 1 eskadron ob cesti proti Kumanovu, 1 eskadron pa po dolini reke Pčinja, da poizvedujeta po sovražniku.

Ti kavalerijski oddelki, posebno pa četaški oddelki, ki so ves čas prodirali pred srbsko vojsko,

Meščan iz Valjeva.

so sporočili 22. oktobra, da čaka pri Kumanovu ogromna turška armada. Seveda so se glede števila moči sovražnikove precej zmotili, v resnici je bil pri Kumanovu samo Fethi paša s svojim korom.

Srbsko armadno poveljstvo je mislilo, da je sovražnik najmanj tako močan kakor lastna armada, in je izdalo povelje, naj se prve tri divizije (moravska, drinska in donavska) za prihodnji dan, 23. oktobra, utrdijo v črti Tabanovce — Nikuljanski vis (Nikuljanske višine nad selom Nikuljani). Tako se je donavska divizija utrdila na teh gričih in deloma tudi prednje čete drinske divizije.

Prvi dan.

Fethi paša je nameraval prvotno, kakor smo že omenili zgoraj, zvabiti Srbe v zasedo pri Kumanovu. Zato je čakal s svojo glavno močjo severovzhodno od mesta v dolini reke Golema, skrit za griči, ki

se raztezajo nekako v črti Zbrnjac — Oselli, dočim je artilerija zasedla ugodne višine.

Ko je pa drugi dan, 23. oktobra, zvedel, da se bližajo sovražne čete po gričih od severovzhoda, je mislil, da je to srbskobolgarska (Stepanovičeva) armada, na poti od Egri Palanke, in sklenil uničiti jo preden dospe glavna srbska armada od severa, odkoder jo je pričakoval. Zato se je z vso svojo močjo vrgel na to armado dne 23. oktobra ob 10. uri zjutraj. Ko je donavska divizija to zapazila, se je razvila v bojno črto in začela prodirati.

Vnel se je strašen boj. Turki so napadali s tako silo, da so prišli večkrat popolnoma blizu, da je prišlo do boja na nož. Turška artilerija je s svojih izbornih pozicij otvorila ogenj s treh strani: z Rdečega kamna, Zbrnjaca in Šupljega kamna. Vsled strašnega ognja sta bila decimirana (padel je vsak deseti vojak) 18. in 7. polk donavske divizije, ki sta prva posegla v boj. Tu sta

Žena iz belgrajskega okraja.

slavno padla za domovino poveljnika obeh regimentov, brata Glišić, polkovnik in podpolkovnik, in mnogo drugih častnikov. Skoro vse levo krilo, okoli 1500 prostovoljcev, samih starih in izkušenih vojakov, je padlo v tem boju; od vseh jih je ostalo komaj 20. Velike so bile izgube tudi na desnem krilu, kjer se je boril 9. polk. Pa vendar se hrabri srbski vojaki niso umaknili. V nepopisni toči krogel in granat, v neznosnem grmenju topov in žvižganju krogel so vzdržali cel dan noter do mraka, ko je ponehal boj. Takrat so dobili povelje, da se v redu umaknejo za svoje utrdbe. Le kavalerijska divizija se je že ob dveh popoldne umaknila iz bojne črte, ker je dobila povelje, naj varuje levo krilo pred sovražnimi oddelki, ki so se proti Markrešu in Vojniku umikali pred Stepanovičevo armado.

Tako je donavska divizija dne 23. oktobra rešila čast srbske armade. Držala

se je ves dan in še ponoči, — kajti tudi ponoči so Turki baje še petkrat ponovili napad na Nikuljanski vis — proti mnogo močnejšemu sovražniku.

Tudi na desnem krilu so se vršili manjši boji že prvi dan. 2. pešpolk je turški napad odbil, 1. polk je pa celo zapodil Turke nazaj proti Kumanovu. Srednja, drinska divizija pa ta dan ni posegla v boj, najbrže, ker je bila še preveč oddaljena.

Tako je minil prvi dan. Ves položaj je bil zelo čuden. Turki so mislili, da imajo pred seboj le manjše oddelke srbske armade, in so zato napadali z velikansko drznostjo, Srbi so pa bili mnenja, da je nasprotnik jako močan in si niso upali pričeti z ofenzivo (napadom).

Spustila se je noč na zemljo in postalo je vse tiho kakor pred strašno nevihto. In takrat je bilo, ko je Fethi-paša zmagoslavno poročal v Skoplje in Solun, da je potolkel srbsko vojsko, ki se v največjem neredu umika proti Vranjil. Isto noč pa, ko je v Skoplju vladalo velikansko veselje nad zmago in so od veselja pokale puške — se je začel strašni nočni boj, po svoji grozoti podoben samo bitkam pri Lozengradu, Mukdenu in Lipskem.

Boj ponoči.

Dočim se je Fethi-paša ponoči pripravljaj za drugi dan, na odločilno bitko z glavno srbsko armado, in se je že Džavid-paša bližal s svojim korom, je pa srbsko poveljstvo sklenilo prodirati dalje, pričeti z ofenzivo. Moravska divizija je dobila nalog prodreti čez Kumanovo v Novo selo (jugozahodno od Kumanova), drinska divizija naj bi se pomikala čez Zbrnjac na višine pri Bislimu (jugovzhodno od Kumanova in Bislima). Težko topništvo naj pa med tem časom skuša dospeti do Četirci in Tabanovce.

Moravska in drinska divizija sta začeli prodirati na vse zgodaj, še ponoči. Bila je strašna noč. Dež je lil, kar se je dalo, in mraz je bil, ker nikjer niso smeli goreti ognji. In ko so sanitetni oddelki nosili ranjence z bojišča, so se preskrbeli vojaki z municijo. Nič niso zavžili gorkega, zadovoljili so se s suhorjem (cvibakom) in krenili oprezno proti sovražniku. Topovska kolesa so se vdiral globoko v zemljo in blato; vojaki so morali sami izvleči topove in jih potisniti na potrebne pozije.

Ko je topništvo zasedlo svoje pozicije in je pehota dospela do določenega mesta, so se naenkrat zabliščali reflektorji (vsak polk ima po en reflektor) in osvetlili turške pozicije na pet kilometrov daleč.

Turki so izprva osupnili in mislili, da je požar; nato pa so se začeli umikati z razsvetljenega terena. In ko so gomazili sem in tja, kakor ogromno ljudsko mravljističe, tedaj so jih srbski topovi obsuli s krogli. Obenem so tudi pešci dobili povelje za napad. In začela se je grozna bitka! Vojaki, ki so v tej grozni noči, v dežju in dimu, med prasketanjem in pokanjem pušek, med groznim vpitjem in kričanjem, med bučanjem tromb in grmenjem topov, ležali na tleh, v blatu in mla-

kužah, obsevani od fantastične luči reflektorjev, — pripovedujejo, da se jim je zdelo, kakor v peklju. Kako je pa šele bilo, ko so Srbi na bajonet osvajali turške pozicije in se borili mož proti možu, tega ne more popisati nobeno pero, za to je vsaka domišljija preslaba.

Toliko je znano, da se je to pot srbsko topništvo sijajno izkazalo. Neusmiljeno je kosilo turško pehoto in prisililo turško artilerijo, da je čez par ur utihnila. Ko je potem poizkušala zavzeti druge pozicije, je srbsko topništvo to preprečilo. — Proti jutru so se nenadoma pojavili na terenu trije eskadroni turške konjenice, ki so imeli nalog, v najhujšem galopu odbiti par srbskih kompanij, ki so hotele osvojiti Rdeči kamen, kjer je imelo izvrstne pozicije turško topništvo. Toda srbsko topništvo na Nikuljanskih višinah jih je zapazilo o pravem času in jih tako strašno izbrisalo s terena, da niti en konj ni ostal živ.

kovala srbska artilerija. To priznavajo celo avstrijski vojaški krogi.

Donavska divizija na vzhodu je napredovala bolj počasi, ker so bili vojaki strašno utrujeni od prejšnjega dne. Obenem se je pa morala boriti tudi na svojem levem krilu proti turškim četam, ki so jo ogrožale za hrbtom, umikajoč se pred Stepanovićevo armado.

Ob dveh popoldne je bila bitka odločena: Srbi so zmagali na vsi črti, Turki so bili popolnoma premagani.

Strašen beg.

Turki so se spustili v divji beg proti Skoplju. Bežali so tako strašno hitro, da so potegnili s seboj tudi Džavid pašo, ki se s svojim zborom bitke niti udeležil ni. Tudi hrabri Džavid paša je moral bežati, ni mogel zadržati svojih vojakov. V groznem neredu so bežali proti Velesu in Štipu.

Bitolj.

Drugi dan, 24. oktobra.

Drugi dan je divjal boj na vsej črti, ki je bila dolga 21 km. Moravska divizija je že ob 10. uri popoldne premagala nasprotnika, ki se je umaknil do vasi Režanovce pri Kumanovu. Pri teh bojih je pomagal tudi 13. polk timočke divizije II., ki je dospela še pravočasno ob železniški progi in posegla v boj. Trdovratneje so se upirali Turki pri Režanovcu. Šele, ko je srbska artilerija s svojih pozicij zahodno od Vaksince začela uspešno streljati in je 2. polk prišel sovražniku v bok z zahodne strani, so se spustili Turki v beg. To se je zgodilo ob 2. uri popoldne.

Istočasno se je odločila bitka tudi na sredi, kjer je prodirala drinska divizija. Tu je največ pripomogla do uspeha srbska artilerija, ki je izvrstno streljala z Nikuljanskega vrha. Kakor prejšnji dan donavska divizija, tako se je ta dan odli-

Nastala je grozna zmešnjava, smrten strah je prevzel vse. Bežali so v ogromnih masah in pustili v naglici za seboj puške, municijo, topove in vozove. Konjem so odrezali vprego, skočili nanje in bežali. Na bojnem polju je ostalo do 10.000 mrtvih in ranjenih. Kar se je godilo drugi dan, v četrtek popoldne, to ni bil več pravi boj, ampak strašni lov na Turke. Bežali so, prestrašeni do smrti, goli in bos, metali so od sebe telečnjake in plašče, puške in opanke, vsak je vrgel proč, kar ga je oviralo ali težilo na begu, samo da je rešil golo življenje.

Toda ravno na begu so trpeli največ. Ko jih niso mogle doseči več krogle, se je spustila za njimi srbska konjenica pod poveljstvom princa Arzena in neusmiljeno sekala po njih. Bežali so kakor blazni. Postajenačelnik v Kumanovu, ki se je bil skrtil pod streho, je pripovedoval, da so turški vojaki v največjem strahu in neredu bežali proti postaji, da so

svoje lastne ranjence ubijali in metali iz voza, samo da so sebi napravili prostor. Tepli in bili so se po stopnjicah, spenjali se in plezali na strehe vozov in dva častnika sta s samokresom v roki pretela vlakovodji in zahtevala, da jim na mestu pripravi lokomotivo do Skoplja.

Na postaji v Skoplju so se pa drenjale mase turškega in albanskega ljudstva! pijani veselja nad sijajno turško zmago so čakali, da vidijo srbske vjetnike. Policija jih je postavila pred peronom v vrsto, žandarmerija je napravila špalir. V tem prisopih ogromni vlak — toda mesto vjetih srbskih vojakov zagledajo lastne ranjence, ki jih začno nositi iz vozov. Strašno razočaranje! Kakor pobiti beže na vse strani. Po vsem mestu — največja zmešnjava in nered. Vlak za vlakom vozi turške vojake — begunce, prebivalci se pa skrivajo in zaklepajo v svoje hiše. Bedni in razčepani vojaki, ki niso mogli dobiti prostora na vlak, pa drvijo po cestah, jašejo na golih konjih in se

Samo pri Kumanovu so zaplenili Srbi 55 poljskih in 6 gorskih topov, 5 mitraljez, 80 velikih šotorov in velikanske množine streliva in drugih stvari!

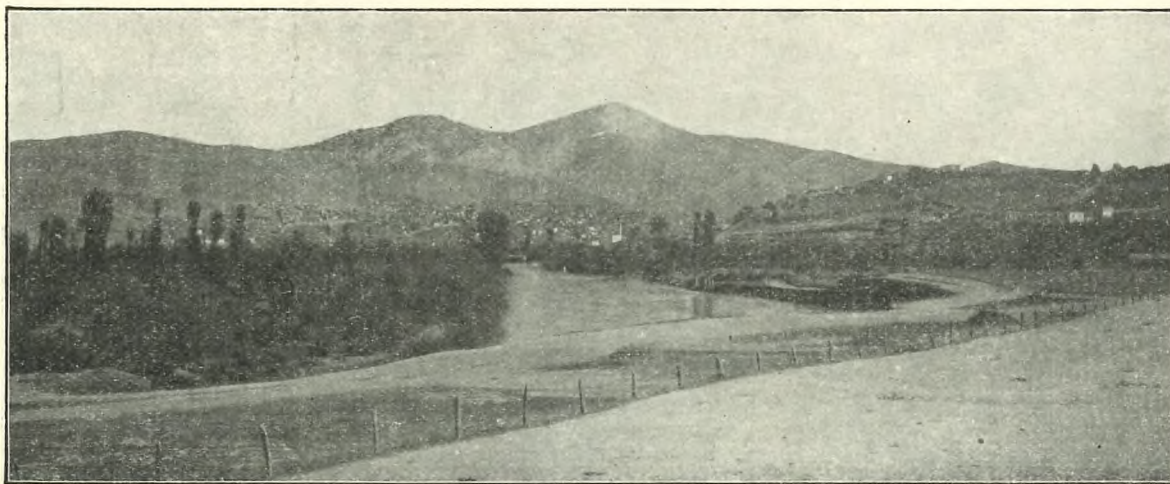
Podrobnosti iz bitke.

Hrabri častniki.

V bitki pri Kumanovu se je odlikoval med drugimi 4. infanterijski polk Štefana Nemanje. Ta polk se je bil odlikoval že leta 1876., 1877., 1878., 1885. in 1886. Njegov komandant podpolkovnik Dragutin Dimitrijević je bil pri Kumanovu težko ranjen in prenešen v belgrajsko bolnišnico.

O bitki pri Kumanovu je podpolkovnik Dimitrijević, dasi težko ranjen, pripovedoval dopisniku „Slovenca“ sledeče:

V noči med 24. in 25. oktobrom, ko se nismo ničesar nadejali in so naši vojaki silno trudni kakor

Veles.

vozi na vsakovrstnih vozeh. V silnem neredu, v celih tropah in gručah beži vse preko vardarskega mostu proti Velesu. Med njimi tudi skopeljski vali (župan) Galib-paša beži na vozu, obdan od žandarjev. Ko ga Turki opazijo, začno od vseh strani streljati nanj, deloma v svoji obupnosti, deloma pa vsled mržnje, ki jo čuti navadno ljudstvo do vseh višjih uradnikov. Postrelijo mu konje in žandarje — Galib-paša pa se na čuden način reši in pride v rusko poslaništvo.

Velike izgube, velik plen.

Izgube so bile na obeh straneh velike, Srbi so imeli do 1000 mrtvih in 3000 ranjenih. Turki so imeli v začetku bolj majhne izgube. Ko so se enkrat spustili v beg, so pa padali kar trumoma. Nekaj časa jih je kosila artilerija, ko jih krogle niso več dosegle, jih je pa neusmiljeno preganjala in sekala srbska konjenica. Gotovo jih je padlo okoli 8000; število ranjencev se ni moglo niti dognati

snopje spali v blatu, se je izvedelo, da hoče turška armada prodreti skozi dolino Pčinje in našo armado nazaj potisniti. Naše predstraže so nas hitro avizirale in vojaki so bili v hipu gotovi. Streljanje je dolgo trajalo; no, mi smo Turke odbili in jim prizadeli velike izgube. Drugi dan v jutro se je donavska divizija z nekoliko polki drinske, katera je bila v centru in kjer je bil tudi moj polk, začela razvijati pod ploho streliv iz turških topov, ki so stali na zelo dobrih pozicijah. Turki so nas kosili kot kosci snopje, a to je trajalo le nekaj časa in naša artilerija je turško nadkrilila. Ob 6. zjutraj smo se mi že vrgli na turške pozicije. Turki so nas pustili na 600—700 m blizu, potem pa začeli, dobro kriti, na nas vražje streljati. Mi smo vseeno prodirali dalje; v razdalji 300 m se je začel boj moža proti možu. Po eni uri krvavega boja smo vrgli Turke iz prve vrste njihovih pozicij. Medtem je začela strahovito streljati tudi naša artilerija. Turški topovi so umolknil in naša infanterija je začela s strojnimi puškami obsipati drugo črto turške pozicije. Po ljuti borbi z

bajonetom so naši vojaki tudi drugo vrsto sovražnikovo vrgli. Turki so se še uporno držali in se vnovič ob tretji črti zbrali v krogu okoli sela Bislima. Dobili smo povelje za naskok. Osobito so se pri tem odlikovali vojaki mojega 4. polka in 5. polka kralja Milana. Bislim je padel. Takrat sem bil ranjen.“

Infanterijski stotnik Pavle Jurišić se je s svojo četo boril na levem krilu in je s četo pionirjev gradil utrdbe na Mlado Nagoričanih. Zdaj navalijo Turki z vso silo nanj. Izpočetka se brani, nato pa komandira napad! Turki so se silno branili, a Jurišić jih je vrgel, sam vedno v prvi vrsti. V njegovi četi so padli vsi oficirji, od moštva jih je tudi le malo ostalo; toda Turki so zbežali. Jurišić je bil težko ranjen. Priznava, da so se Turki junaško držali. Kar se njegovih vojakov tiče, je dejal:

„Moji vojaki so se odlično držali. Smelo so šli nasproti smrti, ki je kosila drugega za drugim. Preko mrtvih drugov smo drli naprej. Turek se je zvrnil za Turkom. Sreča za nas, da so turški šrapneli bili večinoma za nič. Zapičili so se v zemljo, pa niso eksplodirali.“

Pri 18. polku je padel poveljnik, vsi poveljniki bataljonov, večina stotnijskih poveljnikov in podčastnikov. V 7. polku kralja Petra je padel poveljnik, podpolkovnik Aleksander Glišić, kraljev adjutant. Padel je vsled grde turške prevare. Na čelu svojega polka je napadel turške utrjene pozicije. Ko je prišel Turkom 200 metrov blizu, so dvignili belo zastavo v znak, da se vdajo. S težko muko je Glišić zadržal polk in šel sam z dvema častnikoma turškemu oficirju nasproti, ki je bil stopil iz vrst. Ko sta se Glišić in turški nadporočnik sestala, sta si prijateljsko segla v roko; nato pa Turek iz dere nož in ga sune srbskemu poveljniku v prsi. Na mestu se je zgrudil mrtev. Oficirja skočita na Turka, ga zvežeta in tirata v srbske vrste; medtem pa priskoči turški vojak in mrtvemu Glišiću odreže glavo ter jo odnese med Turke. Srbski vojaki se razljučeni vržejo na Turke in vse pobijejo. Turški častnik je prišel pred vojno sodišče, Glišičevo telo brez glave so pa z velikimi vojaškimi častmi položili v grob v samostanu sv. Gjorgje.

Socialisti v boju.

Med rezervnimi častniki srbske armade je bilo veliko — socialnih demokratov. Po zatrdilu njihovih poveljnikov so bili to najboljši častniki, ki so neustrašeno drveli v žrelo smrti. Pozabili so nauke in se kar fanatično borili v vojski, ki se je vršila pod geslom: „Za krst časni in slobodu zlatnu“. Vodja socialistov v Srbiji je jako izobražen mož, Dimitrij Tucović, sin pravoslavnega duhovnika. Tucović, ki je rezervni poročnik pehote, je bil ranjen v bitki pri Kumanovu; pa po nobeni ceni ni hotel iti v bolnišnico, marveč je korakal dalje na čelu svoje čete — proti Velesu, Prilepu in Bitolju. Ta „rdeča“ požrtvovalnost in ljubezen do domovine je napravila na vse najboljši vtis. Socialisti, ki so bili v bojnih vrstah, so bili najboljši vojaki, tisti pa, ki za vojno niso bili sposobni in so ostali doma, so pa po „Radničkih novinah“ kričali proti vojski. Socialni demokrati so pač nedosledni povsod!

Moč godbe v boju.

Rezervni častnik Jovanović je pripovedoval le-ta zanimiv dogodek iz bitke pri Kumanovu:

V bitki pri Kumanovu je bil naš polk na desnem krilu drinske divizije. Od zgodnjega jutra, skoraj do poldne smo se plazili po tleh k sovražniku, ki je začel na nas ostro streljati. Topov na tem kraju nismo imeli niti mi, niti sovražnik. Premočeni do kože od dežja, vsi umazani, oslabei vsled slabega spanja in nedostatne hrane, drhteč od mraza, napejnali smo zadnje moči, da se priplazimo do sovražnika.

Zdelo se nam je, da sedaj ne more priti do bitke; vsi smo čakali, da se nas Bog usmili in nam skrajša trpljenje.

Isa Boljetinac, voditelj albanskih vstašev.

Turki so se umaknili za prekope in so tam stali kot pribiti. Bili smo od njih oddaljeni kakih dvesto korakov, videli smo, da jih je veliko več nego nas in mi smo bili tako oslabei ...

Ko smo se priplazili na sto korakov, se je zgodil čudež — slišimo jasno melodijo in krasne akorde naše himne. Vsi smo bili na mah vedri, ozrli smo se in za nami na hribu je stala naša godba. Nad našimi glavami, naravnost na godce žvižgajo krogle, v tem trenutku veli naš poveljnik „juriš“.

Vojaki so nasadili bodala na puške in skočili kakor veriga kvišku; vskliknili so „urá!“ in se vrgli kakor levi na sovražnika.

Nastane nepopisna zmešnjava, vpitje in rožljanje orožja. Nekateri so padli, drugi hitijo za ranjenci, toda boj divja; zmes človeških trupel se bori med seboj, v nekoliko trenutkih začno Turki bežati...

V tem trenutku godba neha. Ta koncert je tirjal od naših godcev veliko žrtev. Dva sta bila ubita, več nego polovica je bilo ranjenih.

Hraber topničar.

Turki so bili na tem, da Srbe obkolijo. Dobili so povelje, da se umaknejo. To so storili in pustili nekaj topov, ki jih niso mogli vzeti s seboj, ker so Turki hudo z vseh strani pritiskali na nje. Toda

Srbski vojni plen.

en topničar se od svojega topa ne umakne in strelja naprej, sam drži množico Turkov. Medtem so Srbi dobili ojačenj, se obrnili in postojanko osvojili nazaj.

Ko je bilo bitke konec, je polkovnik Božanović pozval junaškega topničarja, ki je bil vrhtega od rezerve, na raport. Najprej ga zaradi formalnosti vpraša, zakaj se ni umaknil. Vojak odgovori, da v peklenskem vrišču ni čul povelja, umakniti pa se ni hotel kakor drugi, marveč je top sam nabijal naprej in sproževal. Polkovnik ga nato pohvali, potegne vun odlikovanje, mu je pripne na prsi in ga slovesno vpraša, česa še želi. Topničar odgovori:

„Podarite mi tisti top!“

Seveda mu te želje niso mogli izpolniti; pač pa so sklenili v top vrezati njegovo ime.

Četaš Gapon.

Četaš Jovan Grković, splošno znan pod imenom Gapon, je bil rojen v prizrenski okolici. V Prizrenu je dovršil šole in bogoslovje in postal duhovnik. Ko so pa po Stari Srbiji in Makedoniji začele pokati četaške puške, je slekel duhovniško obleko in se s puško v roki podal med četaše, med katerimi je ostal do proglašene lažnive turške ustave. Ko je potem nenadoma zaoril v Srbiji vojni klic, je bil Gapon s tovariši prvi na mestu, da v zaslužjenih krajih z bombo in dinamitom naznani zoro svobode. Do Kumanova je ta četa delala pot srbski armadi. Na Kumanovu je Gapon dobil nalog, da se s svojo četo neopaženo približa turški artileriji in jo z bombami in dinamitom razdene. Usoda in neugodne razmere so pa hotele, da so Turki pred časom opazili četaše. Ves turški tabor je vsul nanje ogenj iz pušek. Četaši so se umaknili za nek rov in od tam odgovarjali s puško. Turki so jih hoteli imeti žive ali mrtve in jih obkolili od vseh strani. Četaši so videli, da so izgubljeni. Hoteli so pa svoje življenje drago odkupiti. Nehali so streljati in čakali, da so Turki prišli v neposredno bližino. Tedaj se je dvignil na rov Gapon s prižgano bombo v roki. Nešteto pušk se je zablistalo in Gapon je padel, toda istočasno je med Turke padla bomba in neusmiljeno opravila med njimi svoj strahoviti posel. Gaponov zgled so po vrsti posnemali ostali četaši, dokler ni zadnji padel, dokler ni zadnja bomba trgala teles turških vojakov. Tedaj so Turki planili po dragocenem plenu: deset krasnih brzostrelnih pušek je ležalo na tleh. A tudi tega veselja jim četaši niso pustili; ko so bili uvideli, da ni nobene rešitve, so puške pokvarili in vzeli bombe.

Srbi v Skoplju.

Srbska armada maršira v Skoplje.

Srbske čete so brez miru preganjale razbito turško armado ter se prvi dan ustavile pred Skopljem. Drinska divizija, ki je tvorila središče, je bila pri zadnji železniški postaji pred Skopljem: Adžalarju, glavno poveljstvo je bilo pa v Režanovcu, kjer je bival tudi prestolonaslednik s svojim štabom.

Naslednji dan so srbske čete počivale in se pripravljale za nove boje, ker so računale, da se bo pred Skopljem bila še bolj krvava bitka, nego je bila ona pri Kumanovu.

Okrog 10. ure dopoldne so pa srbske konjeniške straže privedle v štab drinske divizije v Adžalarju dresino (brzi voz), na kateri so se iz Skoplja pripeljali Srb Sima Garma, hotelir prvega hotela „Turati“, in še dva skopeljska Grka. Nemudoma so jih peljali pred poveljnika drinske divizije polkovnika Pavla Jurišiča-Sturma. Naznanili so mu nepričakovano novost: da se je Turkov polastila panika, da je vsa vojska zapustila Skoplje in v največjem neredu bežala proti Ovčjemu

polju; v Skoplju so pustili celo mnogo topov.

Ta vest je zbudila v srbskem taboru silno presenečenje. Šele sedaj so mogli prav ceniti pomen kumanovske bitke, velikost srbske zmage in strahovitost turškega poraza.

Nemudoma so o tem obvestili prestolonaslednika. Zaslišal je hotelirja Garmo. Ker je bil znan kot velik Srb, ki je bil vedno pripravljen za srbsko stvar žrtvovati življenje, so njegovemu poročilu zapuhal. Prestolonaslednik je dal povelje, da se vojska pripravi na odhod. Na čelo se je postavil 16. pešpolk, ki nosi ime cara Nikolaja. Okrog 3. ure popoldne je prestolonaslednik z redko smelostjo, na čelu 16. polka, vodil armado v Skoplje. Mesto, ki ga je sovražnik zapustil, so zavzeli Srbi brez vsakega boja.

Slovesen sprejem srbske armade v Skoplju.

Navdušeno in veselo so sprejeli Srbi in Bolgari srbsko armado, ko je primarširala v Skoplje. Zvonili so zvonovi. Duhovščina je sprejela srbskega prestolonaslednika s slovesno procesijo. V bolgarskih, srbskih in grških cerkvah se je zbralo krščansko ljudstvo, da se zahvali Gospodu, ki ga je rešil turškega jarma. Turški del mesta je bil pa ves prazen in mrtev. Veliko turških rodbin je namreč iz mesta pobegnilo, tiste turške rodbine, ki so še v mestu ostale, so se skrile.

V Skoplju so našli veliko število popolnoma pripravljenih brzostrelnih topov, katerih Turki niso mogli odpeljati, ker niso imeli zaprege. Turški vojaki so namreč posekali jermenje, zasedli konje in brez glave bežali, topove pa pustili Srbom. Zaplenjenega je bilo mnogo orožja, municije in ogromna količina obleke, živil in drugih vojnih potrebščin.

Turki so bežali do Velesa. Šele tu so se zopet ustavili in uprli proti srbskim četam. Toda ta odpor je bil slab, ker Turki niso imeli več mnogo topov. Tudi pri Velesu so bili popolnoma potolčeni in so bežali dalje čez Prilep proti Bitolju.

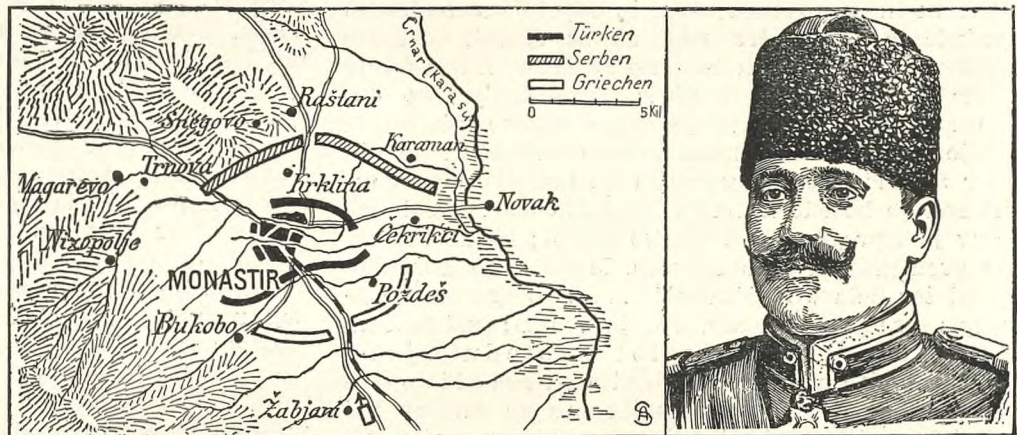
Skoplje.

Skoplje je mesto nekdanje srbske slave in veličine. Celo Skoplje je pretkano s starimi srbskimi spomeniki, ki so še dandanes žive pričee srbske veličine in velikega razvoja trgovine in kulture v srednjem veku. Že v rimski dobi je imelo Skoplje velik pomen. Za časa dinastije Nemanjičev je bilo Skoplje največje mesto z 200.000 prebivalci, danes jih šteje le še 25.000. Skoplje je bilo 112 let srbska kraljeva in potem carska prestolnica, t. j. od leta 1282. do 1394. Prebivali so v njem: kralj Milutin, kralj Stevan De-

čanski, car Dušan Silni, car Uroš, kralj Vukašin. V Skoplju so zborovali državni sabori. Tu je bil razglašen tudi glasoviti Dušanov zakonik. Tu se je Dušan Silni proglasil in kronal za cara.

Tudi pod Turki je Skoplje ohranilo svoj veliki pomen; bilo je središče kosovskega vilajeta in vseh upravnih in vojnih oblasti. Skoplje leži na križišču železnice Belgrad—Solun in Solun—Mitrovica. Skoplje je bilo od nekdanj ena glavnih točk na potu, po katerem se je vršila vsa trgovina in promet od zapada na vzhod in obratno. Danes je med 25.000 skopeljskimi prebivalci polovica Turkov; ostali so Bolgari in Srbi, zraven še nekaj Grkov in Arnavtov. Turki so prosili, da bi smeli tudi pod srbsko upravo ostati v Skoplju kot podaniki Srbije, kar se jim je tem raje dovolilo, ker večina njih ni turškega pokolenja, marveč so poturčeni Srbi.

V Skoplju je katedrala srbskega pravoslavnega metropolita, srbska višja gimnazija, srbsko moško in žensko učiteljišče, srbska višja dekliska šola in veliko število srbskih ljudskih šol. Tu je tudi več turških srednjih šol; do nedavna je bila tudi bol-

Srbi zasedli Bitolj.

Pregled zadnjih bojev.

Premagani Zekki-paša.

garska gimnazija, ki se je na podlagi srbsko-bolgarske pogodbe opustila.

Skoplje leži ob reki Vardar, preko katere vodi velik zidan most, ki ga je zgradil Dušan Silni. Temu mostu skozi dolga stoletja ni mogel škodovati ne zobčica, ne šumni, valoviti Vardar. Po njegovi čvrstosti in lepoti se more sklepati, na kako visoki stopinji je stala kultura v Dušanovi Srbiji. Skozi sredo mesta teče majhna reka Serava, ki se tu zliva v Vardar. Skoplje ima trg in bazar in trg za oglje. Na skali, ki se strmo naklanja proti severu in zapadu, stoji Dušanov grad. Mesto je polno džamij, ima pa tudi več cerkva, med katerimi je najpomembnejša katedrala sv. Spasa.

„Skoplje palo!“

Bilo je pol sedmih zvečer, ko je v Belgradu v kavarno „Moskvo“, ki je bila polna občinstva, prišla vest: „Skoplje palo!“ Več ni bilo treba. Za pet, šest minut je bila kavarna prazna. Vsi so odšli, in ako bi bili koga vprašali, kam, nobeden bi vam ne bil mogel odgovoriti.

Ulica Kneza Mihajla je prenapolnjena, ljudje se srečavajo in navdušeno pozdravljajo, oči so polne solz od veselja in povsod odmevata le dve besedi: „Skoplje palo!“ Popolnoma neznani ljudje se pozdravljajo, gospod s cilindrom na glavi objema seljaka, ki ima puško na rami... Čestitajo si in se poljubljajo, vsi so Srbi. Že dolgo ni bilo v Srbiji tako slavnostnih trenutkov.

Nagloma se prikažejo tri zastave: v sredi srbska, ob straneh bolgarska in črnogorska. Ljudstvo se uvrščuje v sprevod, vsi: mladi, stari, sluga, gospod, vsi korakajo in kličejo: „Živio kralj!“ „Živela srbska vojska!“ „Živio balkanski savez!“ (zveza). Tisoči vzklikov, srbske narodne pesmi donijo, vmes pa glušijo strelji iz samokresov, ki jih ljudstvo v neizmernem navdušenju izstreljava v zrak... „Živela velika Srbija!“ odmeva po ulicah in ljudstvo začenja črnogorsko himno „Onam, onamo, za brda ona“.

Sprevod je obstal pred poslopjem ruskega poslaništva. „Bože cara hrani“ intonira množica, zastave se uklanjajo, pri oknu se pokaže poslanik Hartwig in se zahvaljuje... Nekoliko besedi iz množice, polnih navdušenja, posvečenih bratskemu narodu ruskemu in njegovemu caru, in zopet se začne burno navdušenje. Sveti trenotki, da se človek ne more vzdržati solz in se jih tudi ne sramuje!... „Skoplje palo!“ „Živela velika Srbija!“ Pred kraljevsko palačo se ovacije ponavljajo, pojo srbsko himno in kličejo; „Živio Aleksander, srbska uzdanica!“ Živio Petar Silni!“ Pred bolgarskim poslaništvom so utihnile zadnje besede himne „Šumi Marica“. Poslanec Tošev je izpregovoril nekoliko besedi; ravno tako je bilo pred grškim poslaništvom. Množica je korakala naprej ter pela „Oj Slaveni!“... V Belgradu nihče ne spi; vse je na nogah, vse je veselo; saj je tudi za to vzrok: Srbski prestolonaslednik je na čelu srbske armade jahal v prestolico Dušana Silnega, katerega krona se danes ali jutri na njegovi glavi zasveti z novim sijajem. „Živela velika Srbija!“ odmeva še dolgo po noči po Belgradu...

Boji okrog Prilepa.

Zasledovanje sovražnika.

Po bitki pri Kumanovu se je Fethi-paša s svojo pobito armado čez Tetovo, Gostivar in Kičevo umikal proti Bitolju. Pregarjala ga je moravska divizija II. od Jankovićeve armade, ki je bila od 29. oktobra dalje prideljena prestolonaslednikovi vojski, ker je vrhovno poveljstvo donavsko divizijo II. s Stepanovićevo armado po zavzetju Skoplja odpotlo pred Odrin, Bolgarom na pomoč. Pri Kičevu je bil Fethi-paša dne 5. in 6. novembra zopet pošteno tepen. Srbi so zaplenili 8000 pušk in velike zaloge streliva.

Ostala turška vardarska armada je bežala proti Prilepu. Džavid-paša je s svojim korom hitel po cesti Veles—Kar. Prisat—Prilep, Said-paša se je pa od Štipa umikal po cesti Krivolak—Prilep.

Srbska armada je zasledovala Turke in prodirala proti Prilepu in Bitolju v dveh kolonah. Kavalerijska divizija, ves tren in 3 pehotne divizije

(drinska I., moravska I. in timočka II.) so se pomikale po novi cesti, ki v jugozahodni smeri pelje čez Prilep v Bitolj; donavska divizija I. je pa prodirala po cesti Štip—Krivolak—Kavadar—Prilep.

Bitka.

Šele pri Prilepu so se Turki zopet resno postavili v bran. Prišlo je do krvave bitke, ki se je bila 4., 5. in 6. novembra.

Bitka se je razvila severno od mesta, kjer se hribi stisnejo in tvorijo dolg klanec, obdan ob straneh z visokim skalovjem, med katerim vodi pot iz Velesa. Turki so zasedli žrelo ob vhodu, izhodu in na vrhu. Na nedostopnih vrhovih, med skalovjem in prepadi so napravili nasipe in zvelkli gor z največjim naporom tiste baterije, ki so še ostale. Na teh močnih, nepremagljivih pozicijah je bilo 20 bataljonov in štiri baterije.

Dne 4. novembra zjutraj sta se prikazala pred vhomom dva polka srbskih prednjih čet. Prva turška baterija jih sprejme s silnim ognjem. Polka sta nadaljevala pot in dospela v sotesko; držala sta se pa kolikor mogoče pod baterijami, da niso krogle letele nanje. Drugi polki so sledili in skušali prodirati, a imeli so le malo uspeha.

Drugi dan je položaj postajal nevzdržljiv. Na drugo stran je bilo treba priti, naj velja kar hoče. 6. polk pleza z nasajenim bajonetom po skalovju, a z vrhov grme topovi. Kri je tekla v curkih po skalovju, cele vrste so padale v prepade in se valile po strmih plazovih, a Srbi se niso ustavili. Vse pozicije so vzeli z golim orožjem. Ugnjezdni turški bataljoni so se spustili v beg, zapustili Prilep in zavzeli izborne pozicije za mestom nad selom Alinci.

Zvečer je bila vsa soteska zavzeta.

V tem je nastala noč. Srbi so se ustavili pred mestom, postavili predstraže in prenočili pod milim nebom.

Zjutraj, 6. novembra, sokorakali v Prilep. Ljudstvo jih je z nepopisnim navdušenjem sprejelo. V mestu pa se niso prav nič zadržali, marveč so jo nemudoma udarili za sovražnikom. Turki so se ustavili 15 km za Prilepom na postojankah „Bakarno gumno“. Tu se je ob 10. uri dopoldne znova vnel boj.

Na desnem krilu je bil 6. polk, ojačen s 5. polkom, na levem krilu pa 17. polk s 7. polkom.

Bitka je bila obupna in veličastna. Srbski polki, zlasti 6. in 17., so med močnim turškim artilerijskim ognjem delali čudeže hrabrosti.

Turki so se dobro držali in se borili kakor levi, toda po peturnem boju so srbske čete zmagale. Častniki in podčastniki so bili vedno pred četami, kar je silno vplivalo na duha armade. Poveljnika 6. in 17. polka, polkovnik Masalović in podpolkovnik Dokić sta prisostovala boju v najhujšem ognju in prvi je bil tudi ranjen.

Vse za domovino.

V bojih za Prilep so morali srbski vojaki premagati nadčloveške napore. Pehota je bila obsojena, da sama brez dragocene pomoči artilerije, z golim

bajonetom naskoči trdne turške pozicije, s katerih so neprestano grmeli topovi in pokale strojne puške, ki so kar kosile srbske vrste.

Artilerijski častniki in vojaki so žalostnega srca opazovali nadčloveške napore pehote, ki ji niso mogli pomagati. To jih je tako bolelo, da so se odločili tvegati vse, da vsaj en gorski top zvlečejo na višino. Toda nebo in zemlja sta se združila proti Srbom; niti koraka se ni dalo storiti naprej. Častniki in vojaki so uprli svoja pleča in napejali svoje mišice, da je vse pokalo v njih, toda zaman; nikjer ni držala stopinja, ne njim, ne konjem.

Ko so že docela obupali, da bi mogli priti na pomoč pehoti, je poveljniku šinila v glavo srečna misel.

„Vojaki! Če žrtvujemo za domovino svoje življenje, žrtvujmo zanjo še to malenkost!“

To rekši sleče poveljnik svoj topli plašč ter ga razprostre po tleh — pred konji in moštvom.

„Živel naš komandant! Živela Srbija!“ In kakor bi trenil je bila napravljena pot iz častniških in vojaških plaščev.

Mraz je bil, da je vojakom srce zmrzovalo v prsih, toda dosegli so, kar so hoteli: na plaščih so imeli konji trdno stopinjo, ni jim več drselo in topovi so bili v najkrajšem času spravljani na pozicije.

V trenutku, ko so se nad glavami brezprimerno hrabre pehote oglasili smrtonosni glasovi srbskih topov, je pehota vzplamtela v novem pogumu. Z groznim klicem: „Ura!“ se je kakor poguben val vrgla z bajonetom na sovražnika, ga pognala v divji beg in v zmagovitem pohodu korakala v Prilep, grad kraljeviča Marka.

Bitka pri Bitolju.

Po bitki pri Prilepu so Srbi mogli le počasi prodirati dalje, ker je neprestano snežilo in deževalo. Pota so postala vsled tega tako slaba, da so morale vse operacije počivati notri do 15. novembra. Med tem časom pa se je zbrala prestolonaslednikova armada na vzhodnem bregu reke Črne, da zada Turkom pri Bitolju zadnji, smrtni udarec. Le samostojna moravska brigada se boja za Bitolj ni udeležila, ker je že iz Skoplja odšla, da napravi mir okoli Kruševa in nato osvoji Dibro.

Pri Bitolju se je zbrala zopet vsa turška makedonska vojska pod vrhovnim poveljstvom Zekki-paše. Pa tudi srbsko poveljstvo je zbralo tu vso prvo armado, vseh pet divizij. Srbi so vedeli, da jih čaka tu večja in bolj krvava bitka kakor pri Kumanovu, Zekki-paša je pa hotel poskusiti še enkrat, da reši čast turške armade.

Turki so zavzeli izvrstne pozicije in se utrdili severno od Bitolja nekako v črti Gopeš — Kjeromarica — Krklina (Raštani) — Karaman Čekrikci¹. Ta glavna obrambna črta je bila dolga kakih 25 km in se je razprostirala od Bitolja okoli 20 km proti zahodu in do 5 km proti vzhodu. Glavna

moč je bila zbrana na levem krilu, kjer je stal Džavid-paša s svojim korom; v sredi je čakal Fethi-paša, na levem krilu pa Kara-Said paša. Močni oddelki Fethi-paševega kora so pa stali kot prednje straže že na Ložnaškem brdu ob reki Črna (kakih 20 km severo-vzhodno od Bitolja) in na Črnoboskem brdu (okoli 10 km severno od mesta).

Bitka pri Bitolju se je bila štiri dni in je bila strašno krvava. Turki so baje izgubili do 17.000 mrtvih in ranjenih, Srbi pa priznavajo uradno do 3500 mrtvecev in ranjencev.

Prvi dan bitke.

Prvi dan, 15. novembra, se je bil boj za že omejene višine Ložnačko brdo in Črnobosko brdo, katere je branil Fethi-paša, baje z 10.000 vojaki. Turki so imeli dobre pozicije na višinah, dočim je srbska armada stala v poplavljenem terenu. Tu so prodirale štiri srbske divizije (moravska I., odrinska I., donavska I. in timočka II.), moravska divizija drugega poziva je pa dobila povelje, naj prepreči Turkom na zahodu vsako umikanje proti Ohridi.

Prvi dan, to je v petek, se je Srbom posrečilo, da so potisnili Turke s petih najvažnejših pozicij, med katerimi so bile nekatere visoke do 1200 m. Srbi so se približali glavni turški obrambni črti, ki se je raztezala kakih 5 km severno od Bitolja, nekako na 10 km.

Drugi dan.

V soboto 16. novembra so začeli Srbi prodirati na vsi črti. Prodiranje je bilo jako težavno, ker so morali vojaki gaziti po močvirju in se boriti stoječ do pasu v vodi in blatu. Posebno težko je prišla naprej artilerija.

Ta dan je moravska divizija II., ki je bila na srbskem desnem krilu, po strašnih naporih in hudem boju zavzela višine zahodno od Kočište (10 km od Bitolja); en polk je pa zasedel cesto pri Gijavatu (20 km od mesta). Ko so Turki videli, da jim hočejo Srbi na zahodu onemogočiti vsako umikanje, so se večkrat z vso močjo vrgli na to divizijo, toda zastonj. Srbi so se junaško držali.

Boj v nedeljo.

V nedeljo se je bitka nadaljevala. Srbi so začeli turško armado obkoljevati. Posrečilo se jim je, da so prebili turški centrum in prisilili Turke, da so se pomaknili bliže k mestu in svoje vrste tesneje stisnili. Srbska kavalerija je po ljutem boju zavzela most čez Črno, ki je bil jako važen, ker se je bila reka razlila. Nato je krenila s krasnim manevrom v polkrogu proti jugu in obkolila Bitolj od sela Kenali.

V tem času je moravska divizija drugega poziva prisilila turško topništvo, ki je streljalo s Krkline, da je umolknilo. Šesti polk je osvojil štiri trdnjavske topove, moravska divizija pa eno gorsko baterijo.

Ko je moravska divizija uspešno prišla sovražnika od strani in so druge čete zavzele vse važne pozicije, so se vrgli Turki z vso silo proti zapadu ter skušali prodreti v smeri proti Ohridi. Ali

¹ Glej zemljevid o zadnjih bojih pri Bitolju, str. 189.

ta poizkus je bil sijajno odbit; z velikimi izgubami so se morali zopet vrniti proti mestu. Srbske čete so nadaljevale z ofenzivo in zavzele so še pred večerom pozicije, oddaljene od mesta 4 km. V nedeljo je bil sovražnik že skoro popolnoma obkoljen.

Kapitulacija.

V ponedeljek se je boj z vso ljutostjo nadaljeval. Turki so imeli velikanske izgube, udali so se popoldne ob pol treh, dne 18. novembra 1912.

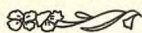
Srbska zmaga je bila sijajna, turški poraz popoln Sedan.

Srbi so zajeli baje 50.000 Turkov in dobili vojni plen, vreden 50 milijonov dinarjev. Zaplenili so 82 voz municije, 18 voz živeža in več ko 100.000 najmodernejših pušek.

Po strašnem porazu pri Bitolju, so turške čete bežale na vse strani: en del proti Ohridi, drugi proti Korici (okoli 65 km jugozahodno od Bitolja),

Zekki-paša s 7—10 bataljoni in 10 topovi proti Florini, Džavid-paša pa deloma proti Korici, deloma v gorovje proti Babini planini. Toda prehod čez Babo je bil nemogoč, Turki so se morali vrniti v Bitolj in se predati srbski armadi. Srbska konjenica in pehota sta sovražnika preganjali in popolnoma razbili ostanke pri vasi Midzidli pred Florino in pri Resni (30 km zahodno od Bitolja).

Prestolonaslednik Aleksender je tudi v tej bitki, kakor pri Kumanovu, osebno vodil borbo in se izpostavljajal najhujšim nevarnostim. V slovesnem pohodu je po zmagi na čelu svoje armade korakal v Bitolj, ki šteje 50.000 prebivalcev raznih narodnosti: Turkov, Albancev, Vlahov, Bolgarov, Grkov in Judov, ki se pečajo s trgovino in industrijo. Sprejem je bil veličasten! Zvonovi so zvonili, prebivalci so prestolonaslednika osvoboditelja in njegovo vojsko obsipali s cvetjem. Razlegali so se navdušeni klici: Živio kralj Peter in prestolonaslednik! Živela srbska armada!

Premirje.

Ko je prestolonaslednik zavzel Bitolj, Janković pa 28. novembra zasedel tudi Drač ob Adriji, so Srbi zmagoslavno dovršili svojo vojaško nalogo in zadostili tudi svojim političnim težnjam. Le majhen del prestolonaslednikove armade je zasledoval pri Bitolju poražene Turke, vsa ostala armada, tudi armada generala Živkovića, ki je operiral v Sandžaku in Stari Srbiji, je bila prosta, ni imela nobenega cilja več. Le Stepanović je moral ostati pred Odrinom, ker se je trdnjava še vedno branila trdovratno.

Ker Bolgari pri Čatalži z ofenzivo (napadanjem) niso prišli nikamor naprej in so se morali omejiti na defenzivo (obrambo), Srbi pa so že dosegli svoje cilje, sta obe državi z veseljem pozdravili predlog Turčije za premirje. Tudi Črnogora je bila s tem zadovoljna. Le Grška je izjavila, da nadaljuje vojsko, ker ji Turčija ni hotela odstopiti Janine.

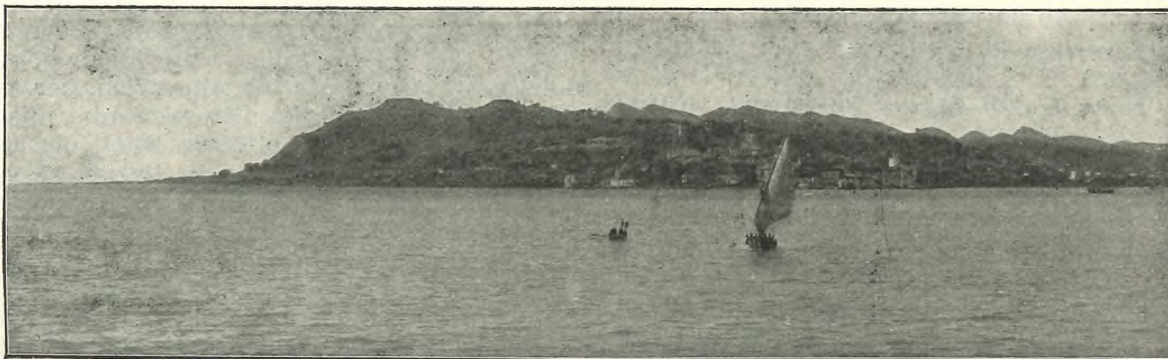
Tako je prišlo po dolgih pogajanjih do premirja, ki se je sklenilo med Turčijo, Bolgarijo, Srbijo in Črnogoro dne 3. decembra 1912 pod sledečimi pogoji:

1. Armade ostanejo v svojih pozicijah.
2. Trdnjave Odrin, Janina in Skader se ne smejo preskrbeti z živežem.
3. Za bolgarsko armado se bo dovažal živež mimo Odrina in čez Črno morje, pa šele deseti dan po sklenjenem premirju (t. j. 13. decembra).
4. Mirovna pogajanja se začno 13. decembra v Londonu.

Grška, kakor omenjeno, premirja ni podpisala, ampak je nadaljevala vojsko na morju in še naprej oblegala Janino, glavno mesto Južne Albanije.

Pa tudi v Severni Albaniji ni bilo miru. Črnogorci so sicer sklenili premirje, toda branitelj Skadra, Hasan Riza-bej, ni hotel o tem nič vedeti in je nadaljeval sovražnosti.

Vendar pa si je vsa Evropa oddahnila in upala na skorajšnji mir. Žalibog pa se ta nada ni uresničila; šele prvi akt balkanske drame je bil končan. Mladoturki so z znanim pučem (posrečena zarota) nenadoma prekrižali vse načrte in povzročili nadaljevanje vojske.

Drač.

Do skrajnosti izmučena srbska armada prodira proti Adriji.

Po zavzetju Prizrena je srbska armada pod poveljstvom generala Jankovića prodirala proti Jadranskemu morju. Teren je bil jako neugoden, pravih potov nobenih, vse pokrito z ledom in snegom. Toda srbski vojaki so s čudovito vztrajnostjo premagali vse ovire in težave in srečno dospeli do sinje Adrije. Ena izmed čet je hodila neprenehoma 35 dni. Ko je prišla do Lješa, so bili vojaki tako izmučeni, da niso mogli nič jesti, ampak so se kar zavili v svoje plašče, posedli po tleh in zaspali.

BALKANSKI POLOTOK.

Par besed razlage:

- Bijeli, Crni Drin = Beli, Črni Drin
- Biograd = Belgrad
- Bucuresci = Bukarešt
- Bugarska = Bolgarija
- Crna Gora = Črnagora
- Čolu = Čorlu
- D. = Dag = gorovje
- Demir kapu = Železna Vrata
- duž. = dužina = dolžina
- Eski = star
- Eubeja = Evbeja
- göl = jezero
- gorje = gorovje
- grlo = izliv
- ili = ali
- Ist. = istočni, a, o, =
vzhodni, a, o
- Karadža = črno
- Kirk-Kilise = Lozengrad
- köi = köj = vas
- Mjerilo = merilo
- Mohács = Mohač
- More = morje
- Pula = Pulj
- Rumunjska = Rumunija
- Skadar = Skader
- Vraca = Vratca
- Z. Trščanski = Tržaški zaliv
- Z. = zaliv
- .. = razvaline

V Ljubljani 1912.

Katoliška Bukvarna.

Obisk bolgarskih bolnic.

Poročevalec uglednega lista je obiskal bolgarske vojaške bolnice v Stari Zagori in nam pripoveduje: Popoldne sem bil v bolnicah, dosti premagovanja je treba. Oblačno je bilo tisti dan, a raje bi bil videl, da bi bilo deževalo, tak je bil zrak. Na stotine je bilo ranjencev po posameznih hišah. Pričeli smo pri dekliški gimnaziji, sedaj seveda izpremenjeni v bolnico. Usmiljenka iz Švice nas je vodila; o teh dobrotnicah človeštva morem govoriti le z največjim občudovanjem. Najprvo smo se obrnili k dvema ranjenima častnikoma, zadetima pri naskoku na Lozengrad od krogle v stegno; bila sta v oni bitki pri rezervi. Eden od njiju se vzpne v postelji in nam z radostnim obrazom pokaže karto na steni; z rdečimi in modrimi klinčki je bila na njej zanamovana zmagovalna pot njegovih rojakov. Pravila sta, da so streljali Turki večkrat previsoko in zadevali bolj vojake pri rezervi, sledeči napadalcem kakih 100 metrov zadaj. Zato so Bolgari pri poznejših napadih pomaknili rezervo čisto blizu, na razdaljo 20 do 30 metrov. V eni teh prask sta bila ranjena oba častnika naenkrat. Eden je bil zavil kroglo, ki ga je ranila, v robec, imel jo je pod vzglavjem; s ponosom mi jo je podaril in rekel: »Turki so res človekoljubni, naše krogle umorijo prej.«

V mali stranski sobici je ležal neki stotnik iz Sofije, težko ranjen, dvakrat ustreljen v glavo. Usmiljenka mi je pravila, da je hotel rešiti turškega častnika, na katerega so navalili bolgarski vojaki: tedaj je dvignil turški častnik samokres in pognal stotniku dve krogli v glavo. Bolgari so sovražnika razsekali. Stotnik sam nam o vsem tem ni mogel povedati ničesar, jezik njegov je bil neznansko otekel in mu je ležal kot črna krogla v ustih.

Lahko ranjeni so čepeli ali sedeli na posteljah, gledali so nas brezčutno, samo za cigarete so imeli še zanimanje. Videlo se je, da se še kar nič ne morejo sprijazniti s sedanostjo, tako so vplivali nanje grozni dogodki zadnjih dni. Izredno veliko jih je bilo ranjenih na levi roki in na glavi: Turki so streljali na nje, ko so bili v strelnih jarkih.

Spodaj so ležali častniki, v gornjih nadstropjih navadni vojaki. Poleg onih lahko ranjenih je bila mala sobica težko ranjenih, onih, ki jih je čakala smrt. Ubogi reveži so ležali tam popolnoma brezčutno, kakor če bi jih bila že odela črna smrt, ali pa so divjali v mrzlični razburjenosti. Grozni prizori so se morali vrstiti pred njihovimi očmi, ni bilo mogoče jih več spoznati, poteze njihove so si nadele znak blaznosti, dih boleznij jim je sedel na ustnicah. Ene mu je ravno dan prej šrapnel razbil obe nogi, odrezali so mu jih in sedaj je vpil venomer: »Ne morem več! Ne morem več!«

Nekateri ranjenci so nam pripovedovali o turških grozovitostih. Po bitki pri Ljule-Burgasu so prišli Turki v vas Ajnoj in porezali 78 starčkom ušesa, nosove, izrezali jim jezike ali pa jih umorili, druge ljudi so nataknil na kole ali pa jih razmesarili z bajoneti, prizanašali niso niti otrokom.

Pripomniti moramo, da Turek sam na sebi ni grozovit, večina takih dejanj gre na rovaš Čerkesov, Tatarov, Bašibozukov itd., kakor smo že omenili.

Dva bolgarska polka uničena.

V sofijskih bolnicah so se odlikovale zlasti avstrijske usmiljenke, sredi novembra so oskrbovale okoli 1500 ranjencev. Neki bolgarski zdravnik se je izrazil, da njihovega delovanja ni mogoče odtehtati z zlatom. Pravile so, da so bolniki nadvse potrpežljivi, da pa neradi vidijo, če jih kdo izprašuje glede ran, češ, saj bomo itak kmalu zdravi. Pri sprejemu v bolnico so bili vsi zelo lačni in žejni, prva želja se je glasila: »Dajte mi jesti!« Dali so jim kruha in čaja ali kavo, poleg tega pa močno juho, ki so jo zaužili vselej z veliko slastjo. Turški ranjenci so se kaj čudno vedli, ko so prihajali v bolnico; glad jim je gledal z obraza in vendar niso hoteli ničesar jesti. Mislili so namreč, da so jedi zastrupljene, in šele, ko so usmiljenke vsako jed pokusile, so začeli jesti, pa zato tedaj tem bolj.

Povedali smo že, da sta pri Lozengradu 1. in 6. polk bila skoro popolnoma uničena (str. 131.), od 10.000 mož jih je morebiti ostalo živih kakih 1000. V sofijski bolnici je ležal težko ranjeni M. Georgiev, dopisnik nekega dunajskega lista je govoril z njim. »Izgubljen je; ko bodo te vrstice zagledale beli dan, bo gotovo že počival. Prijazno me gleda, jasen je njegov pogled, cigarete hoče. Dam mu jih nas skrivaj, a prepričan sem, da jih revež ne bo mogel več kaditi. Prosil sem ga, naj mi pove svojo zgodbo. Ko je privolila tudi voditeljica bolnice, da sme govoriti, je začel: »V domači vasi sem jaz najbolj premožen kmet, oženjen sem, šest otrok imam, skrbim pa tudi še za očeta in mater ter za starega očeta, ki ima stoindve leti.¹ Dne 23. septembra — po naše 10. septembra — so nam povedali, da moramo biti pri prvem glasu trombe vsi rezervniki pripravljene. Na polju sem bil, ko prileti žena in mi reče: Pojdi hitro, tromba kliče. Šel sem domov, vzel sem kruha, sira in boba, zavil vse v culico in šel pred občinsko hišo; veliko moških je bilo že zbranih tam. Stare ženske so jokale, moja žena ni jokala. Otroci so vpili: Živio, občina je pa pela: Šumi Marica, okrvavljena!

Dne 1. oktobra smo šli v Sofijo, uvrstili so me v moj polk. Ko so nas preoblekli, so nas peljali v taborišče v barake; ostali smo tam pet dni in se vadili. Stotnik naše 11. kompanije se je imenoval Čehov; 6. oktobra nam reče: Danes zvečer bomo odkorakali. Okrasili smo bajonete s šopki cvetlic, pripravili smo se in šli k maši. Cel polk je bil pri maši, več kot pettisoč mož. Zvečer so nam dali pijače, dali so nam živeža, dva hleba kruha in 160 patron; nato so nas pospravili po vagonih, šestdeset mož v vsakega. Dne 7. oktobra smo bili v Jamboli, odtod smo korakali dva dni do Pašaköja. 13. oktobra je prišel k nam častnik generalnega štaba, nam navdušeno govoril in povedal, da se je vojna začela.« — Datum se tudi po pravoslavnem štetju ne sklada, Georgijev se je pač zmotil. — »Zvečer smo prišli v Odzaköj, tik ob meji, vas je bila zapuščena, Turki so bili zbežali. Ponoči smo prišli v Okupce, zadeli smo na Turke, prvič.

Mesec je sijal, združili smo se, Turki so stali kakih 1000 korakov od nas. Stotnik je dal znamenje

¹ Pripomnimo, da je v Bolgariji na vsem svetu primeroma največ ljudi, starih nad 100 let.

s sabljo, ustrelili smo. Potem smo pa navalili z bajonetom, padel je prvi mož naše kompanije. Turki so zbežali, ostal je samo en častnik in šest mož, kvišku so držali roke. Neki moj tovariš je udaril s puškinim kopitom po častniku, a naš stotnik ga je zavrnil s sabljo, a ne z ostrino. Moji kompaniji so ukazali, naj gre naprej in naj zažge vse vasi, kjer ne stanujejo kristjani. Zažigali smo snope sena in slame ter korakali dalje.

Ko se je pokazal petelin nad strehami, so začeli prihajati prebivalci drugih vasi tam okoli in so nas kleče prosili, naj prizanašamo njihovim selom. Obljubili smo jim, a dati so nam morali živeža. Zopet smo marširali pet dni, prišli smo v Čezmeköj, začelo je deževati. Tedaj smo dobili povelje, da ne smemo nobene hiše več zažgati, sicer jih dobimo petdeset s palico. Oddaljeni smo bili takrat samo še šest ur od Lozengrada. Ko smo začeli iznova korakati, je došlo povelje, naj jo mahnevo proti Odrinu, češ, da je Lozengrad že osvojen. Tiho smo marširali, pred nami je jezdila kavalerijska patrolja. Naenkrat se jezdec obrnejo in kričijo: Nazaj! Glavna turška moč je pred nami. Dva kavalerista so ubili. Umaknili smo se nazaj, stali smo sedaj skupaj s 6. polkom. Prihajali so pa tedaj za nami častniki, rekli so nam, da smo bojzaljivci, dali so povelje: Naprej! Vsaka stotnija naj napade Turke z bajonetom, kakor hitro se jim približa. Turki so stali v črti, dolgi štiri kilometre, deževalo je, kar se je dalo, divje in grozeče, bilo je ob treh popoldne. — Naša stotnija je korakala na levo čez Tatarlar proti vasi Seliolo, kjer smo zasedli neki grič. Došlo je povelje, naj se pomaknemo sto korakov pred grič in naj začnemo ležé streljati.

Zelo mi je utripalo srce, ko smo prišli na odkazano nam mesto. Vedeli smo, da stoji nam nasproti jako veliko turških vojakov. Na robu griča sem videl, da je cela planjava natlačena sovražnikov in da jih je najmanj desetkrat več kot nas. Ob straneh, kakih tisoč korakov od nas, so bile zbrane goste čete sovražne konjenice. Naš poročnik Gorgov komandira: Na tla! Ogenj! Potem pa: Naprej, junaki! Sovražna konjenica drvi proti nam, mi streljamo neprestano, vrste Turkov se zmedejo, spustijo se v beg in pomandrajajo na begu še bataljon lastne infanterije, ki je hotel nas naskočiti.

Sedaj se je začelo oglašati turško topništvo; tako je grmel, da nisem slišal samega sebe. Nabili smo puške nanovo. Tedaj pa prične grozovito pokati nad nami in vsuje se na nas cela ploha šrapnelov. Anačkov je stal poleg mene, zadet v glavo mahne parkrat z rokama po zraku, pade na tla, bil je mrtev. Padali so tudi drugi, zrak je odmeval oglušljivih klic revžev, zvijajočih se po tleh v smrtnih bolečinah. Sovražnik nas je obstreljeval neprestano; če se kak šrapnel ni razletel, se je zaril globoko v zemljo, prst je letela na vse strani. Tako se je kadilo, da nisem ničesar več videl, zdelo se mi je, da sem nem in kratkoviden.

Že prej so nam bili ukazali, naj gledamo v takih slučajih na moža poleg sebe in naj napravimo to, kar on. Dirjal sem torej za drugimi, ranjence smo pustili na polju, sto korakov dalje smo se ustavili in začeli zopet streljati. Na desno in levo so udarjale krogle, veliko tovarišev je padlo. Leteli smo nazaj;

že smo mislili, da smo iz ognja, tu se nam pa zablješčijo nasproti goreče cevi topov, pozdravijo nas, Turki so vlačili pa še druge topove skupaj. Tedaj zagradi eden od častnikov — nisem ga poznal — zastavo, zakliče ura!, začel se je napad z bajonetom.

Kakor v sanjah sem letel z drugimi vred naprej, tako sem bil izmučen, da bi bil skoro omahnil vsled utrujenosti. Takrat pa začutim hud udarec, vrgel me je na tla. Spustim puško, začutim skoro neznosno bolečino na roki in na levi strani, šrapnel mi je razbil roko in mi ranil trebuh. Onesvestil sem se, a ploha me je zopet vzdramila, vstal sem in hotel slediti tovarišem. Takrat je pa grmel naravnost proti našemu stališču 6. polk z nasajenim bajonetom. Šel sem k dvema tovarišema, ki sta ležala blizu tam, vpili smo na vso moč, a šesti polk je divjal preko nas in nekoliko naših pomandral. Ustrašil sem se, kajti tudi ta polk so Turki obsuli od vseh strani z ognjem, kupoma so padali vojaki po tleh.

Čimdalje bolj se je moral polk stisniti, ginil je kot led na solncu. Nismo imeli topov, braniti smo se morali s puškami. Ko se je začelo mračiti, so se pojavili v daljavi močni oddelki naše armade, imeli so tudi topove. Turki niso počakali novega napada, umikati so se začeli, streljali so pa še vedno neprestano. Nastopila je medtem temna noč, deževalo je nepretrgoma, okoli nas je ležala množica stokajočih, tožečih ranjencev; eden od njih je tako grozovito rjul, da nam je pretreslo vse kosti. Še ponoči so nas pobrali in odnesli proč, teden pozneje sem bil v Sofiji.«

7. in 8. polk sta rešila junake 1. in 6. polka popolnega pogina. Generala Toševa so poklicali na odgovor, a so ga pomilostili; pri Ljule - Burgasu se je zelo odlikoval in popravil napako lozengradsko. Tu je namreč brez potrebe 1. in 6. polk pomaknil preblizu sovražnika in povzročil njiju pogin.¹

Neki drug ranjenec je pripovedoval: »Naš 1. polk je dobil v gozdu pri Kadiköju skupaj s 6. polkom povelje, naj 23. oktobra ob enajstih dopoldne prodre iz gozda, naj odrine čez Eski-Bumuz in Petro na višine vzhodno Kujun-Djavra in naj pretrga turške črte zahodno Lozengrada ter jih, če le mogoče, požene v beg. S široko fronto smo marširali iz gozda; komaj smo bili oddaljeni od njega dva kilometra, že pride proti nam z nasprotnih gričev doli kavalerijska patrolja; vodja patrolje je že oddaleč dajal s sabljo znamenja, naj se ustavimo. Naš brigadni general Tošev jaha naprej in izve, da je dva kilometra pred nami vse polno Turkov z artilerijo. Ne da bi se oziral na to poročilo, jaha Tošev pred fronto in da z močnim glasom povelje, naj marširamo naprej. Niti na artilerijo nismo počakali, šli smo dalje, brez določenega cilja, vsak bataljon naj si poišče svojo smer in naj se ravna po terenu. Pozneje smo izvedeli, da se je naša artilerija vsled neprestanega deževja zakasnila in smo zato morali operirati brez nje. Komaj smo napravili par sto korakov, že smo bili v ognju turške artilerije. Prednji naši oddelki so prodirali neprestano naprej; drugi oddelki so sledili, ker pa svet ni bil pregleden, so izgubili stik

¹ S tem bodi popravljeno, kar smo rekli o njem na str. 131 pri sliki: Prvi polk v taborišču.

med seboj; pri vasi Petra nismo bili več skupaj. A navdušenje nas je kljub temu gnalo nevzdržema dalje. Ko smo bili oddaljeni še kakih petsto korakov od Turkov, se je zgodilo nekaj strašnega: začeli so padati v naše vrste strelji od desne in od zadaj. Prva misel je bila seveda ta, da so nas Turki prijeli od strani in da smo vsi izgubljeni. A bilo je še strašnejše: naši tovariši so streljali na nas. Šesti polk je bil ostal zadaj, je pozneje najbrže izpremenil fronto, mislil, da smo Turki, in streljali so na nas kakor nori. To nesporazumljenje je bilo vzrok smrti stoterih naših vojakov: padli so, zadeti od krogel lastnih tovarišev.

Ko je poveljnik našega bataljona opazil grozno zmoto, se je odločil za junaški izhod, zavpil je: Naprej na nož! in drli smo proti Turkom, poveljnik z glasnim urá! prvi pred nami. Marsikdo je še padel, a vendar smo bili kmalu na višini in zapodili smo Turke po kratkem bajonetnem spopadu. Mnogo jih je zbežalo že, ko smo se bližali; prav dobro smo videli, kak strah so imeli pred bajonetom; nekateri niso vedeli več, kaj delajo, vrgli so orožje proč in so leteli kar se je dalo.

Par prizorov iz tega krvavega boja si bom za vedno zapomnil: Naš dobri stotnik, vsi smo ga imeli radi, je padel s konja že nad vasjo Petra, zadet od krogle. Hitro priskočijo vojaki k njemu, da mu pomagajo, in že je prevzel komando zadnji naš častnik, star šele osemnajst let; prišel je ravno iz kadetne šole. Ko smo prišli v ogenj, nas je neprestano navduševal, vodil je boj kakor kak star častnik. Kot toča so padale sovražne krogle, boj je bil najhujši, hoteli smo skočiti par korakov naprej in se iznova zavaruovati, mladenič stopi pred nas in zavpije: *N a p r e j , l e v i !*, tedaj pa prifrči granata, razleti se, mladi junak je izginil, granata ga je raztrgala na drobne koščke.

Poveljstvo prevzame nárednik, nevzdržema prodiramo. Takrat sem dobil rano, turški vojak me je zabodel z bajonetom v stran, onesvestil sem se; zbudil sem se šele v bolnici, vse se mi je zdelo kot hude in strašne sanje.

Turki na begu.

Dočim se nesporazumljenje pri Bolgarih ni pojavilo v poznejših posledicah, je bilo to pri Turkih vse drugače. Streljali so pri Lozengradu drug na drugega, nastala je panika, bežali so, nered se ni dal popraviti. Nekdo piše: Bili smo v Seidleru, kjer se je nahajal takrat glavni turški stan. Več dopisnikov nas je sedelo skupaj v železniškem vozu, naprej nismo smeli, nazaj nismo hoteli; ob petih popoldne 24. oktobra izvemo prve podatke o turškem porazu. Prišel je vlak, stroj in vagoni in vse strehe polne beguncev, kmetov z ženskami in otroki, železniških delavcev, vsi blede strahu: *B o l g a r i s o z a n a m i !* Turki so streljali drug na drugega, sedaj bežijo. V Baba Eski so se borili vojaki z drugimi ljudmi za vagono, veliko so jih v gneči pohodili. 25. oktobra zjutraj ob šestih smo bili že v Čorlu, pravi dopisnik, morali smo nazaj. Na tiru stoji vse polno vagonov, natlačeni z bežečimi turškimi kmeti, v Carigrad hočejo, mislijo, da bodo živeli tam na državne stroške. Ne samo v vagonih so, tudi po strehah, po stopnicah;

kamor pogledam, nič drugega kot zmes raznih cul, izmed kojih gledajo roke in noge ubogih revežev. Marsikateri se dosedaj še nikoli ni peljal z vlakom. Tudi ženske in otroci morajo prebiti mrzle noči tu zunaj, v neposrednji bližini nevarnih koles. Po cesti pa prihajajo nepregledne vrste voz, vse beži, vse beži.

Neki Italijan se je peljal z avtomobilom k turškim četam, ki so bile pri Ljule-Burgasu. Gledal je beg. »Začetskoma je še šlo, a potem so vrgli vojaki puške proč, začel se je divji beg. Konja sem izgubil, avtomobil so obkolili begunci, kamorkoli sem pogledal, sami vojaki, na slepo bežijo. Izmučeni cepajo po tleh, sedijo ob cesti. Kdor pride mimo mene, me prosi za kruh, samo za košček kruha, a jaz ga jim ne morem dati. Zaidem med ranjence. Strašen pogled. Na vozovih vidim trupla mladih vojakov, vsa razbita in razmesarjena, široke, odprte rane, nič več niso podobni ljudem, bolj so podobni kupom krvavega mesa. In nikjer pomoči. Večinoma so umrli ponoči, vsled mraza. Vidijo okoli moje roke širok trak s polumescem, mislijo, da sem zdravnik, prosijo me pomoči. Imel sem pri sebi nekaj zdravil in priprav; a vode ni bilo dobiti, nismo mogli oprati ran. Storil sem kar sem mogel. Komaj sem obvezal nekatero, že je narastla množica prosečih na stotine in stotine. Ambulance — bilo jih je le malo — so se bile nekje zagozdile, pustili so jih kar tam, konje so ustrelili, strežaji so izginili, vsak je bil prepuščen sam sebi. Večina jih je ranjenih na glavi in na gornjem delu telesa, tri četrtine od šrapnelov. Opoldan je zašel moj avtomobil — sedaj ambulanca — v sovražni ogenj. Marsikoga je zadela bolgarska krogla, Bolgari so se bližali. Skrajnji čas je že bil, da se umaknem, obveze sem bil itak že vse porabil. Z največjim naporom smo izvlekli avtomobil iz blata, in sedaj proč, proč od tega mesta smrti in strahu!»

Prvi so bežali vojaki in uradniki, namesto zadnji. Nazim-paša je bridko tožil, a nič ni pomagalo. Na železnici so se dogajali grozni prizori. Kjer je bil le najmanjši prostorček prost, le za eno nogo ali roko, že je tam stal ali pa visel kak begunec. Po Ljule-Burgasu odhaja vlak v Carigrad, prenapolnjen kakor vsi drugi. Že se premika, a še hočejo splezati nekateri nesrečniki na stroj. Drog jih zagradi in vrže na tla, pod vlakom se vrtijo krvave kepe človeškega mesa, vse je raztrgano. Kdor pa pride čez kolesa na stroj, si opari roke, pade nazaj in potegne druge za seboj. Ladje, ki gredo čez Marmarsko morje, so polne beguncev notri gori do najvišjih točk. Turško prebivalstvo ima grozen strah pred Bolgari, in vendar Bolgari nikomur nič nočejo, če je miren.

Tudi Nemeč Hochwaechter, eden od inštruktorjev turške armade, je videl dosti žalostnega. Mrčesa je bilo toliko, da so postavili v stanovanjih noge postelje v štiri skledo, napolnjene z vodo; stenice in uši in drugo ni moglo sedaj blizu. 23. oktobra vidi, kako začno redifi bežati, Mahmud-paša maha z mečem po njih, da bi jih ustavil, drugi častniki tudi, nato streljajo nanje. Nekoliko pomaga. A vojaki so tako prestrašeni, da streljajo v boju kar na slepo, večinoma v zrak. Kmalu nato zopet beg, zopet jih ustavijo, le za malo časa. To se je zgodilo v III. koru. Ravno taka panika se je pojavila v I. koru pri diviziji princa Aziza, načelnika turških prostozidarjev, od

cele divizije je ostalo živih kakih 200 mož; bežeči vojaki te divizije potegnajo za seboj sedaj tudi III. kor. »Vse beži, Petra gori, ceste so zaprte z vozovi in topovi, domači kmetje streljajo iz hiš na turške vojake. Brž na lozenski kolodvor. Vlakovodje morajo peljati, naj se zgodi kar hoče. Po cesti vse polno oprave, živila in streliva, vse je izgubljeno. Topovi stoje na polju, konje so vojaki izpregli, da beže na njih. Munijski vozovi tičijo kupoma v cestnem blatu. Zmešnjava, da hujša ne more biti.

Na kolodvoru v Baba-Eski ni nič boljše. Domačini so vsi zbežali, bivoli vlečejo vozove z ženami in otroki ob železnici ali pa doli v Rodosto ob Marmarskem morju. Njihove vasi so požgane, brez domovine blodijo okoli, cele dni, podoba nesreče, otroci komaj za silo odeti, ženske tavajo bose po globokem blatu. Vojaki so vsi divji, z revolverjem v roki izsilijo od ubogih kmetov, kar potrebujejo. Mi sami se moramo v vagonu braniti pred njihovimi silovitostmi. Slišimo, da je pred nami drug vlak skočil s tira, ovce na tiru so bile vzrok, 30 jih je vlak zmečkal, vojaki jih vlečejo izpod voz in si kuhajo meso. Za dva dni je promet ustavljen. Peš gremo v Čorlu, kjer je glavni stan. Jesti ne dobimo nič, še koščka kruha ne. Nekje drugje dobim kruh in malo sira, kako to diši! Po petih dneh se danes (25. oktobra) prvič umijem.

Teden pozneje, 2. novembra, grem iz Saraja proti Vizi. Že sem pred Vizo, ko mi pride nasproti kričeča množica, potem vozovi in jezdec, munijske kolone, sanitetni oddelek, vse v največji naglici. Sledijo vojaki, najprvo posamič, potem v gručah, plašno se ozirajo; kmalu za njimi cele črne mase, valijo se proti nam, naši vozniki nočejo naprej. Vprašamo, kaj je, divji krik je odgovor. Obrnemo, saj proti valovanju morja ne opravim nič; ker pa vozimo prepočasi — z voli —, nas zapustijo vozniki in se pridružijo beguncem. Sam sedim na vozu, nekateri vojaki so položili nanj svoje puške; toliko časti so imeli še v sebi, da jih niso vrgli proč. Pridemo do male rečice, samo ozek lesen most pelje čez. Množica se ustavi, se peha in tepe, vsak hoče na most. Moji voli zavijejo naravnost v reko, bregovi so strmi, voz se prebrne, komaj se še rešim. Stojim sedaj med množico v blatu, ljudje so postali živina. Prosim častnike in vojake, naj vzamejo seboj prtljago svojega paše — Mahmud Muhtarja, temu je bil Hochwaechter prideljen in mu je hotel na vozovih pripeljati vse potrebno v Vizo —, a še poslušajo me ne.

Dobim konja, za drag denar ga odkupim nekemu vojaku. Drug vojak mi ga hoče pozneje vzeti, a se ga ubranim. Kmalu sem v Saraju, množice valovijo dalje. Vidim, da je vse izgubljeno. Jaham dalje v Čerkesköj. Pred menoj se zgrudi vojak, obrne se dvakrat, mrtev je. Mrtvece mečejo z voz, saj so le za težo in živim napoti. Ure in ure dolge so vrste beguncev, kakor preseljevanje naroda. Dež lije neprestano. V Čerkesköju dobim znanca in se pokrepčam. Štirinajst ur sem jahal neprestano, brez sedla, v dežju in blatu, skozi narastle reke in potoke.

Ponoči od 2. na 3. novembra se je zgodila grozna železniška nesreča. Vlakovodjo je prisilil častnik s samokresom, da je odpeljal; na strehah je ležalo, čepelo in sedelo na stotine žensk, otrok in ranjencev.

Mostovi nad železnico so pa tukaj tako nizki, da je samo 10 do 15 centimetrov prostora med njimi in streho vagonov. Ponoči ljudje niso videli nevarnosti in vse, kar je ležalo gori na strehah, je bilo posneto kakor če snamemo rokavico v roke.

Govorim z nekim visokim častnikom o zadnji bitki — pri Ljule-Burgasu —. Pravi: »Vse je izgubljeno, tudi čast.«

Rane navadno niso smrtne, da le ni kost preveč zdrobljena, zadeta glava ali srce. Videl sem vojake s prestreljenimi pljuči, druge s tremi ali štirimi strelji, tudi skozi prsa, hodili so po tri do štiri dni več kilometrov daleč in vendar jim ni bilo nič. Več jih je umrlo vsled mraza, mokrote in lakote kakor pa vsled ran.

Koliko žrtev je zahteval glad, kdo ve! Bil sem ob čataldški črti. Na kupe so padali ubogi vojaki. Dva sta ležala med tirom, padel je tretji; opozoril sem zdravnika, pogledal je samo tja in šel naprej. Tovariši jih naložijo na rame in jih vlečejo na voz, tam naj počakajo. Izstradani so in vendar delajo z njimi kakor bi imeli kolero; potresejo nanje klorapnenec in ne pogledajo, če so že mrtvi. Apnenec jim izjé oči, živim!

Kolera in glad! Pred vasjo Hadem je ob cesti velika njiva, zgoraj na višini je nekaj hiš. Prej so služile kot bolnice, a se ne izplača več, že davno so jih opustili. Grobokopi so pa vendar še vedno polagali tja mrliča, v dolgih vrstah; slednjič so jih pripeljali cele vagonne in jih položili na kupe. Noge in roke štrlijo iz kupa. Na drugi strani ceste kopljejo ljudje v belih plaščih skupne grobove, globoke komaj tri čevlje. Mislim sem, da so oni grobovi namenjeni številnim mrtvecem, ki so ležali naokoli; a ko jaham gori, vidim dolgo vrsto voz, peljali so v skupni grob žrtve vojske, nihče jih ni poznal, nihče jokal za njimi.

Na kolodvoru sem se komaj preril. Tisočera množica, upadlih lic, topih oči; vlekli so se k vlaku in poskušali priti v vozove in na strehe. Na strehah pa so ležali še mrtveci, ki so umrli tam, roke in noge so mahale doli ob stenah; celo med vozovi so ležali. Kdor še ni bil bolan, je moral tukaj zboleti. Malo je bilo videti častnikov in zdravnikov, pobrala jih je najbrže kolera.

V neki hiši so bile postavljene postelje za težko ranjene častnike. Povsod zdihovalje. Polja pa in gozdi so polni psov in jastrebov, ki se trgajo za plen. Zrak je okužen, cela okolica njiva smrti.«

Vozovi so vozili večkrat mrtvece in umirajoče skupaj na kraj pokopa. Ljudje so postali brezčutni. »Vidite jih, zopet pijó iz luž in hité v smrt!« pravi neki major. Skoči k njim in jih odpodí od luže, kjer ležita dva že mrtva. Vojaki ga začudeno pogledajo in gredo pit — iz sosedne luže. — Bolniki se gugajo v hlev, poiščejo si kot, da bi v miru umrli. A zapodijo jih vun; zunaj se naslonijo na zid, drug za drugim zdrkne ob zidu na tla in zaspi — v večnost.

V Carigradu je začela kolera tudi razsajati, razširjali so jo vojaki in begunci. Delali so kar so mogli, da so pomagali nesrečnikom. Francoski poslanik Bompard je dal na razpolago svoje poslaniške prostore, soproga njegova je pripravljala dan in noč obveze in perilo, pomagali so Avstrijci, Nemci, Rusi, sploh vsi. In posrečilo se je polagoma ugnati hudega

sovražnika. Šole in mošeje so izpremenili v bolnice, usmiljenke so imele dela čez glavo. Slišali so se glasovi: »Dosedaj smo bili na zemlji, sedaj smo pa v nebesih«, tako hvaležni so jim bili vojaki.

Kako so pa tudi trpeli, ne samo oni, ki jih je zagrabila kolera. V vojaških bolnicah so morali ranjenci ležati na smrdeči slami, prve dni pa kar na tleh. Niti nosilnic ni bilo in težko ranjeni so se morali vleči po dolgih hodnikih v operacijsko sobo, podpirajoč drug drugega. Ker ni bilo stolov, so čepeli ali sloneli ob zidu, da je prišla vrsta nanje. Sedaj pa operacija! Brez narkoze so jim rezali noge, prste, roke; stokanje in vpitje. Nazaj na slamo! Zgrudijo se in onesvestijo; tu jih dobijo sestre in jim pripravijo boljšo oskrbo.

Drobtine z bojnega polja.¹

Lahko noč.

Bolgarski častniki so želeli svojim četam že zjutraj zgodaj na poseben način »Lahko noč!« Rekli so jim namreč, kazoč z roko: »Nocoj moramo spati

Derviša molita.

tam doli.« »Urá!« je bil odgovor, in ko se je približala noč, so spali na izvojevanih pozicijah, katere so jim častniki že zjutraj od daleč pokazali.

Bolgarija in Francija.

Ko je bolgarski zastopnik Starčev zapuščal Pariz, da hiti v domovino na bojno polje, ga je spremljal na kolodvor tudi pariški podžupan g. Caire ter mu rekel pri slovesu: »Dovolite, da Vas v imenu vseh Parižanov objamem in poljubim. Živio bolgarski kralj! Živela Bolgarija in bolgarska armada!«

Turek o Bolgarjih.

Turški ujetnik, ranjen pri Lozengradu, se je zelo bal operacije. Vprašali so ga, zakaj se boji.

¹ Nekaj jih je priobčil prof. A. Bezenšek.

»Nočem, da bi me tukaj zastrupili. Pri nas težko ranjenih ne zdravijo, ampak jih navadno zastrupijo. Tako delajo na Turškem z vsemi ranjenimi krščanskimi vojaki.« — Seveda je pretiraval.

»No, kako mnenje pa imaš o bolgarskih vojakih?«

»Amán (t. j. milost)! Pustite me pri miru. To niso ljudje, ampak ljuti levi, izpuščeni iz zatvora in pognani proti naši armadi. Nikdo jih ne more zadržati. Z njimi se naša armada ne bije več, ampak samo beži pred njimi. Naš beg od Lozengrada je bil takšen, da drug drugega nismo videli. Srečevale so nas drugi dan nekatere turške čete, namenjene proti Bolgarom. Pozdravili smo jih, a ne z navadnim turškim pozdravom: »Saalam!« (t. j. zdravo), temveč z besedami: Na hak erine kurban ičün gidijorsunuz!, to je: Zastonj, vi se greste žrtvovat.«

Končno je še pristavil naivni Turčin to-le svoje modrovanje:

»Z Bolgari je vse — nebo in zemlja, morje in kopno, gore in planine, solnce in celo — mesec.«

Avtomobil in Šop.

Ob času mobilizacije so v Bolgariji vse rekvirirali za vojaške svrhe: konje, mule, vole, bivole, vozove, avtomobile itd. V Varni je odstopil neki trgovec svoj novi avtomobil s šoferjem vred vojaški službi; samo prosil je, da pred garažo postavijo stražo, da ne bi kdo avtomobila kaj pokvaril.

Častnik, kateremu je bil izročén avtomobil, pokliče dva rezervista, kmeta iz zapadnih krajev Bolgarije, kjer prebivajo »Šopi«, znani po svojih dovtipih in svoji robotosti po celi deželi.

Drugega dne pride šofer po avtomobil. Šopa se spogledata, kaj bi bilo storiti. Prvi reče: »Gjore (Jure), zaderi se nad tem divjakom, da se takoj spravi stran, drugače mu porinem bodalo v trebuh, da bodo čreva na drugi strani vun skočila.«

Šofer se prestraši, ko vidi groznega Šopa, ki mu tako grozi, pa se gre pritožiti gospodarju.

Pride gospodar in reče: »Ta avtomobil, ta voz brez konjev, je moj.«

»Tvoj, moj, to zdaj ne velja; vse je državno,« odgovori Šop in nastavi ostro bodalo trgovcu na prsa.

Predvsem pa ne pozabite na pismo do moje matere.

Dopisnik francoskega lista »Matin« sreča nekaj minut pred bojem pri Odrinu bolgarskega infanterista, malega, krepkega fanta, ki ga vpraša: »Vi ste dopisnik, ali greste danes na pošto v Mustafa-Pašo?«

Dopisnik mu pritrdi.

»Prosim Vas, bodite tako dobri in dajte to pismo na pošto. To pismo je za mojo staro mater, ki je sama doma v vasi pri Gornji Orehovici. Zdaj grem v boj. Ne vem, če se bom vrnil, in tu v pismu pošiljam svoji preljubi majki poslednje pozdrave.«

»Drage volje to storim,« odgovori globoko ganjeni dopisnik.

»In med tem, ko gre oddelek v ogenj — pravi dopisnik — gledam vedno za malim vojakom, ki po-

gumno stopa naprej. Nenadno se še enkrat obrne nazaj, namigne mi z roko in vzklikne: »Predvsem pa ne pozabite na pismo do moje matere!«

Dober zgled mladini.

V vrstah bolgarske armade je bilo tudi precejšnje število starih vojakov, ki so se bili s Turki že leta 1877., a so se javili zdaj kot prostovoljci.

»Dolžni smo dati mladini dober zgled,« so ponosno govorili. Ko so jih sprejeli in uvrstili v vojaške redove, so prišli nekateri v oddelke, kjer so bili poveljniki njihovi lastni sinovi, kot stotniki ali še višje šarže. Nekateri imajo po štiri do pet sinov v vojski, in očetje se bijejo s sinovi ramo ob ramo in dajejo mladini dober zgled.

Tako-le velé:

»Vse, kar imamo, radi damo za dom in svobodo. Naj umremo kot starci za svobodo mladega roda!«

Kako more majhna vejica (,) odločiti velik poraz.

Neki turški paša je pravil bojnim dopisnikom — seveda v šali —: »Naši telegrafisti prav slabo razumejo svojo stroko; ne znajo dobro čitati. Poveljnik armade v Lozengradu, Mahmud Muhtar-paša, je telegrafiral Nazim-paši sledeče besede: Kaj naj storim? Ali naj napadem Bolgare? — Nazim-paša je nagloma odgovoril: Ne odstopite! — A glejte, ta bedasti telegrafist je postavil po pomoti ali kaj mu je bilo, vejico (,) za besedo »ne« in telegram je bil napisan tako-le: Ne, odstopite! — Seveda smo ga precej razumeli, da ne smemo napadati, ampak da moramo odstopiti. In tako so naši Turki nagloma odstopili, še bežali so, tako da niso drug drugega videli. To je vzrok, da so Bolgari mogli vzeti Lozengrad.«

Zakaj pustijo Turki toliko topov na bojišču.

Znano je, da so Bolgari in Srbi dobili večkrat mnogo turških topov.

Njim samim se čudno zdi, zakaj Turki kar tako zapuščajo svoje najboljše in drago orožje.

Stvar je pa ta-le, pravijo Bolgari.

Kadar se spuste Bolgari z hodali nad Turke, se polasti teh grozen strah, da beže, kar jih noge nesejo. Častniki si pa izprežejo konje od topov, jih zajahajo in hajd v beg. Tako prehitijo častniki na konju pešce, da jim pokažejo, kako se mora bežati.

A bolgarski vojaki se pri topovih nekaj časa zamudijo, dokler jih ne spravijo na važno mesto; tu jim znajo pozneje še dobro služiti, v boju proti njihovim bivšim lastnikom.

To je pravi vzrok, da so izgubili Turki na stotine topov in to je tudi dobro znano bolgarskim častnikom; hudo se rogajo turškim častnikom zaradi njihovega junaškega bega na topničarskih konjih.

Ravno to je bilo značilno za turško armado, da so bežali častniki prvi; vojaki so morali potem hoté ali nehoté za njimi.

Kako je izvedel sultan posameznosti poloma.

Značilno za turške razmere, posebej pa še za sultana. Podrobnosti o porazu ni izvedel iz ust kakega turškega častnika, temveč iz ust angleškega dopisnika Alama Ostlerja. Ta je bil po bitki pri Ljule-Burgasu jezdil do morja, poslal domov poročilo, potem pa šel v Carigrad in pravil Kiamil-paši o grozovitih prizorih, ki jih je videl na begu. Dve uri pozneje ga je že dal poklicati sultan k sebi. Ob dveh popoldan je šel v palačo Dolma-Bagdže, takoj so ga peljali k Mehmedu; tričetrt ure mu je pravil, kako je dežela opustošena, kako gorijo vasi in da ljudstvo beži, vse se vali proti Carigradu, na vozovih se pomikajo dalje, 30 do 40 kilometrov na široko zapró vse ceste kakor jez. Vse je povedal sultanu, kako so lačni, treba je pomagati, sicer bo pomrla cela množica. Sila žalosten je bil sultan, zahvalil se mu je in ga prisrčno odslovil. Druga poročila pravijo, da je večkrat jokal kot otrok.

Kako je zapustil turški poslanik Sofijo.

Na sofijskem kolodvoru stojita dve gruči; več bolgarskih ministrov in pa odhajajoči turški poslanik s svojimi uradniki. Minister Frangia zapusti svoje tovariše, stopi k Turku in razvije se tale pogovor: Frangia: »Ekscelenca, upam, da boste dobro potovali, storili smo vse, da bo potovanje varno.« — Turek: »Zelo sem Vam hvaležen.« — Frangia: »Srečo imate, lepo vreme boste imeli.« — Turek: »Zelo bo prijetno.« — Pavza. — Čez nekaj časa misli Turek, da mora sedaj on kako reči; pravi torej: »Zelo lepo vreme danes, kaj?« — »Da, zelo lepo vreme.« Vlak je pripravljen. Frangia dá Turku roko in mu pravi prijazno: »Zopet boste prišli k nam, kajti kdor je pil vodo Vitoše,¹ tega žene srce zopet nazaj.« Pozdravi ga, vlak odide.

Turške grozovitosti.

V selu Nader pri Babi Eskiju je bolgarska konjenica videla strašen prizor. Na cesti je ležalo 30 bolgarskih trupel, ki so bila tako razsekana, da ni bilo mogoče razločiti, so li to moški, ženske ali otroci. Živo deco so Turki nataknil na bajonete in divjali ž njo okoli. V selu Vlaki so ubili Turki 25 oseb, nad vsakim truplom so pa zaklali in pustili eno svinjo. V selu Perica so Turki vse hiše požgali in ljudi pometali na pogorišče, ko so jim prej živim porezali ušesa in nosove ter jezike.

Žalostne in vesele dogodbe lozengradske.

Z gričev okoli Lozengrada so se mogli opazovati razni prizori. Turki so med begom streljali celo na svoje tovariše; delali so to v svoji ponorelosti vsled groze. Nekateri so poskakali v močvirje, kjer so utonili. Na vozu, od katerega so se strgali konji, leži mrtev Turek, ki si je zatisnil usta s krpo.

Med obćim begom vojakov in drugih Turkov so se pa poskrili nekateri turški častniki v Lozengradu,

¹ Vitoša je gora nad Sofijo, visoka 2290 metrov.

kjerkoli so našli kakšno skrivališče. Par turških častnikov se je preobleklo v žensko obleko, kakor Turkinje, z zakritim obrazom. Drugi so zbežali v hareme, kjer se je neki major vlegel v posteljo in se pokrnil čez glavo.

Neki častnik se je hotel s tem rešiti, da se preobleče, a ker ni bilo takoj ženske obleke pri rokah, sleče častniško uniformo in se vsede s prekrizanimi nogami pred vrata — kakor Turki navadno sede. Ko se mu bolgarski vojaki približajo, naježi in našopiri se, misleč, da ga bodo zaklali. A vojaki mu samo pravijo, naj se za silo obleče, da gre ž njimi. Bil je silno lačen, ker se je že dalj časa skrival. Dajo mu jesti.

Mnogo drugih častnikov se je poskrilo po skladiščih in shrambah, kjer je bila v kupih turšica in razno žito. Kar v zrnje so zlezli in čakali, kaj se bo zgodilo.

A najbolj prebrisan je bil tisti turški častnik, ki se je delal blaznega tako dolgo, dokler ni vsled dobre hrane, ki jo je dobival kot ujetnik v bolgarskem taboru, spet prišel k pameti.

Tobak in vojaki.

Turški vojak ne more biti brez tobaka. Kadar so Turki pred Bolgari bežali, so pustili vse v nemar: puške in telečnjake so metali proč, topovi so ostali sredi ceste itd. A t o b a k a niso pustili nikoli. Seboj odnesejo svoj komis-tobak, česar jim nikdo ne zameri; a poberejo tudi ves tobak in cigarete tudi iz trafik, tako da bolgarski vojaki ne morejo potem nikjer kupiti tobaka in cigaret, niti za drag denar.

Bolgarski vojak tudi rad kadi, posebno, kadar je na potu. Saj je pri nas tudi tako.

Ko so šli vojaki na vojsko, so si kupili v e l i k e p i p e, da bi iz njih skupno k a d i l i.

Kadar pride po bitki čas počitka, dobe večerjo in potem se vstopijo v red, pa začnejo kaditi: prvi v vrsti zažge pipo in napravi nekoliko dimov. Potem dá bližnjemu tovarišu, in tako gre pipa med veselimi razgovori naprej. Vsak vé povedati kako dogod-bico; marsikateri se pohvali, kako je posvetil Turku ali kako se je odmaknil krogli, žvižgajoči okolu njegove glave.

Kadar pride car med vojake, jim prinese vselej tobaka — s tem jim najbolj ustreže; sam ga razdeli med moštvo. Častnikom ponudi cigarete. Vsi že komaj čakajo, kar vpricho cara si napolnijo pipe ali pa si prižgo cigarete.

Bolgarska carica in ranjeni vojak.

Da je bolgarska carica Eleonora usmiljena sestra v pravem pomenu besede, to je že znano širom sveta. Popolnoma se je posvetila skrbi za ranjence. Menda ni bilo bolnišnice niti v prestolnici niti v provinci, kjer bi ne bila posetila bolnikov. A tudi na koločvorih večjih postaj, posebno v Sofiji, v Plovdivu in Stari Zagori je pričakovala transporte ranjenih vojakov, katerim je bila ona prva strežnica. Vse je sama razporejala, kaj se ima storiti, vse je sama nadzorovala. Za vsakega ranjenca je imela tolažilno besedo, a težko ranjene je prevezovala sama, ker to

samaritansko delo izvrstno razume. Saj je tudi v rusko-japonski vojni izvrševala isto blago delo.

Oblečena je za časa vojne navadno kot usmiljena sestra z rdečim križem na prsih ali na levi roki (gl. str. 137.).

Nekega dne je prišla z vlakom v navadnem kupeju v Svilengrad. Ko izstopi, izrazi željo, da jo peljejo v vojaško bolnišnico.

Ravnokar so nesli ranjenega vojaka na nosilih v bolnišnico.

»Kaj ti je?« ga povpraša carica.

»Ranjen sem s kroglo v ramo, sestra, daj mi čašico vode,« odgovori vojak.

»Da, jaz sem sestra . . . carica. Ali imaš rodbino, imaš otroke?«

Obraz ranjenega vojaka zažari veselja in ganjenosti.

»Zdravstvuj, carica! . . . Imam dva sina; oba sta vojaka pri Čorlu. Eden je zdaj še živ, a drugi ne vem, kje je. — Dovoli, carica, da Ti poljubim roko!«

(Tukaj naj omenim, da je tikanje pri Bolgarih sploh navadno. Sin tiče očeta in mater, učenec tiče učitelja, vojak svojega bližnjega načelnika itd. To je stara slovanska navada.)

»Leži, mili moj, leži, naj Te rajši jaz poljubim,« odgovori carica in se skloni nad nosila.

Nobene razlike ni pri taki priliki med carico in ranjenim vojakom, priprostim kmetom.

Kmet-vojak se je od veselja razjokal, a solze mu je brisala — c a r i c a !

Eden proti šestim.

Poveljnik brigade pošlje konjenika s pismom do druge brigade. Dolgo ga pričakuje, a ni ga nazaj. — Gremo naprej. Za nekaj časa najdemo ob cesti truplo vojaka, grozno razmesarjeno. Glava mu je bila odsekana in raztrgana. V bližini okolu trupla je pa ležalo šest mrtvih turških trupel.

Tukaj se je pač vršila pred kratkim grozna žaloigra, ki se da raztolmačiti tako-le: Konjenik je bil napaden od Turkov, branil se je tako junaško, da je pobil šest sovražnikov, naposled pa je bil sam ubit.

Turki so se maščevali potem na ta način, da so njegovo truplo in glavo strašno razmesarili.

Katoliški nadškof o bolgarskih vojakih.

V Plovdivu je sedež katoliškega nadškofa, ki je obenem tudi nadškof bolgarske stolice in cele južno-zapadne Bolgarije. Nadškof je odličen duhovni pastir, ki ga spoštujejo ne le katoličani, temveč tudi vsi drugoverci v Bolgariji.

V vojsko je poslal več svojih kaplanov, da oskrbujejo katoliške Bolgare-vojake, sam pa hodi od bolnišnice do bolnišnice tolažit ranjence.

O ranjencih se je izrazil sledeče:

»Vojaki, ki se zdravijo v Plovdivu in v Sofiji po raznih bolnišnicah, želijo, kakor hitro nekoliko okrevajo, da jih pošljejo zopet na bojno polje. Nekateri med njimi so celo mene prosili, da posredujem, da se jim izpolni želja. Nekateri morajo celo stražiti, da ne uidejo iz bolnišnic na bojno polje.«

Kruh, dar božji.

Dopisnik »Češkega Slova«, profesor Šak, pride pozno zvečer v Svilenograd, dobi sicer stanovanje, a niti koščka kruha. Zelo je bil lačen.

Ko nam je že skoraj ves up šel po — Marici, pridemo mimo vojašnice, kjer so jemali vojaki ravno topel kruh iz peči. Obrnem se do nekega vojaka z besedami: »Prosimo za kos kruha.« — »Kdo ste vi?« nas vpraša. — »Mi smo Čehi.« — »Čehi ste, naši bratje?« In krepka vojaška roka mi je podarila cel vojaški hleb z besedami: »Na, brate, hleb!« V temi brat Bolgar ni videl solzá v mojih očeh, solzá ganjenosti in hvaležnosti. Denarja za hleb seveda ni hotel vzeti ter je ponujeni lev odklonil z besedami: »Bila bi sramota, ako bi od brata vzel denar za kruh.«

Jaz pa sem poljubil ta kruh — božji dar, predno smo ga začeli jesti. Verjemite mi, da še nikdar nisem tako sladko večerjal.

Pismo slovenske usmiljenke.

Sestra Adelhajda Podlesnik je pisala 13. nov. iz Plovdiva sledeče pismo. Bila je v kraljevi bolnici.

Dragi starši! Srčne pozdrave iz daljne Bolgarije! Vojska, to Vam je nekaj strašnega. Kdor tega sam ne vidi, si ne more niti predstavljati, kaj se vse tukaj godi. Tukaj imamo tri barake, ki so vse prenapolnjene z ranjenci; zunaj razsaja zima, sneg in dež. Vsako tretjo noč imam nočno službo in treba je ponoči v blatu, dežju in snegu hoditi pot iz ene barake v drugo. Silno sem utrujena, a kaj je to v primeri s trpljenjem, ki ga morajo prenašati naši ranjenci. Veliko operacij sem že videla, a tako ogromnega števila in kaj takega še ne. To kar režejo noge in roke in čistijo možgane v glavi. Nisem mehkega srca, a si moram vendar često brisati solze, ko vse to gledam. Imamo tudi mnogo turških ranjencev, ki so zelo divji. Enemu iz med njih je naša sestra prevzela ramo in ker ni mogel drugega, jo je ugriznil v roko in ji odgriznil kos mesa. V našo bolnišnico prinašajo ranjence, ki so jim Turki izkopali oči, odrezali ušesa, nosove itd. Veliko grozovitosti sem slišala od Turkov, a nisem verjela. Sedaj pa vidim, da je vse resnično. Večkrat moramo tudi lakoto trpeti, ker ne dobimo jesti. Svojega življenja nisem varna; če mi ne preti nevarnost od Turka, mi pa preti od bolezni, ko se človek tukaj vsled hitre izpremembe mraza in vročine tako lahko prehladi. Ležim med štirimi stenami, narejenimi iz papirja; na eni strani leže ranjenci, na drugi strani imam pa za sosede — mrliča, kar ni prav posebno prijetno. To Vam pišem v naglici, da veste, kje sem. Bog daj, da pridem kmalu zopet nazaj v domovino. Ostanite zdravi!

Kaj so imeli seboj turški ujetniki.

V Sofijo pripeljejo skupino turških ujetnikov. Ljudstvo se navadno za to že ni nič več zanimalo, a to skupino je obkolilo in jo spremljalo s srditimi besedami. Zvedeli so namreč, da so pri enem teh ujetnikov našli skrbno zavito culico — ženskih ušes

z uhani! Pri drugem so dobili celo zbirko človeških ušes in nosov. Straža je hitela, da ljudstvo ni ujetnikov napadlo.

V vojski zblazneli.

V zgornjem nadstropju II. bolnice v Sofiji se je nahajalo v neki dvorani 20 vojakov; dasi niso bili ranjeni, je bil pogled nanje skrajno pretresljiv: vsi so bili blazni. Sredi med nje je v boju padla turška granata, ki sicer ni nobenega ranila, temveč jih le vrgla par metrov v stran. A pri tem so se jim živci tako pretresli, da so znoreli. V bolnici so dremali ali pa topo zrlili predse; tu in tam se je kdo strahotno zasmel. Nihče ne vstrpi dalj časa ob pogledu na te nesrečnike. Za nekatere je nekaj nade, da počasi ozdravijo, za druge je vsak up izgubljen.

Žaloigra dveh prijateljev pred Lozengradom.

Mladi sofijski zdravnik dr. Janov je s prvimi četami odšel na bojišče. Pod Odrinom je padel nje-

Bolgarski car in carica.

gov polkovni štabni zdravnik, nakar je Janov prevzel njegovo mesto. Vestno in neutrudno je vršil svojo žalostno službo, sledeč četam v boju. V strašni bitki pred Lozengradom mu prinesejo težko ranjenega častnika, v katerem je dr. Janov spoznal svojega najboljšega prijatelja iz mladih let in tovariša na vsučilišču: inženirja Gajliča. Z drugimi vred je bil pozvan pod orožje in tu ga je doletela kruta smrt. Dr. Janov je njegovo rano smatral za smrtno; z vso ljubeznijo in skrbnostjo mu je sredi bojnega vrveža izpral rano in ga obvezal. Med tem delom se je Gajlič zavedel in spoznal prijatelja. Zašepetal je: »Tu se zopet vidiva! V tvojih očeh berem svojo usodo. Pozdravi mi ženo in otroke. Povej jim, da so bili poleg domovine moja zadnja misel!« Dr. Janov se ljubeznivo smehljala in tolaži prijatelja: »Živel boš, le miren . . .« Dr. Janov ni končal, kajti priletela je krogla

in ga zadela naravnost v srce, da se je mrtev zgrudil poleg prijatelja. Inženir Gajlič je ozdravel, njegovega prijatelja pa krije zemlja lozengradska.

Iz Jambola v Bolgariji.

Dne 12. novembra je dospela v Jambol češka sanitarna ekspedicija zdravnikov in bolniških strežnic ter pripeljala seboj vso potrebno opravo s posteljami vred. — Dne 9. in 10. novembra je bil kralj bolgarski v naši kapeli pri sveti maši. Po maši se je prijazno pogovarjal z redovniki in redovnicami ter jim častital, da imajo tako lepo urejeno bolnišnico za ranjence. Posebno se je zanimal za bolgarskega duhovnika iz Štipa v Makedoniji (t. j. Metod Ustičkov); to mesto namreč slovi po svojih rodoljubnih in junaških prebivalcih, ki so se že pred prihodom bolgarske vojske sami rešili turškega jarma. Kralj je v kapeli zelo pobožno molil in potem še nas ponovno prosil, naj molimo za srečen in trajen uspeh sedanje vojske. Pred odhodom je podaril nekoliko podpore za naše ranjence.

Sedanja vojska je tako polna junaških in ganljivih zgledov, da ne vem, kje bi začel pripovedovati. Najprej nekaj ljubkega. Naše čete so imele slovesen vhod v mesto Mustafa-Paša, ki se bolgarsko imenuje Svilen, zaradi svile, ki se tu proizvaja. Neki častnik je v kotu stranske ulice opazil turško dete, ki se je na vse pretege jokalo. Častnik je bil v zadregi. Otroke pestovati se za častnika v vojski ne spodobi, vendar se mu je zdelo preveč kruto, če bi ga prepustil gotovi smrti. Stopil je torej s konja ter skrbno pobral malega Turčina. V tem trenutku se je poleg njega razpočila turška krogla in ubila konja. Tako si je častnik rešil življenje, ker je rešil turško dete. Malega turškega ujetnika so po častnikovem naročilu odpeljali v Sofijo; tam so ga slovesno sprejeli in izročili častnikovi družini.

Pred obzidjem Svilena je prodiral bolgarski stotnik Tadžer. Silovito turško streljanje je njegove vojake nekoliko zadrževalo, da so hoteli obstati. Ko je stotnik Tadžer to opazil, je vtaknil meč v nožnico in samokres za pas, si prižgal cigareto ter sam korakal naprej, dasi so okoli njega žvižgale goste turške krogle. Ta zgled mirne neustrašenosti je vojake navdušil. Potem je stotnik Tadžer zopet prijel za orožje, nasadil svojo čepico na konec svoje sablje ter tako na čelu svoje čete tekkel proti Turkom. Bolgari so dobili ojačenja in kmalu osvojili kolodvor in mesto Mustafa-Paša.

Včeraj sem šel na naš kolodvor, da bi pomagal prenašati ranjence iz železniških vagonov na vozove. Na potu sem srečal več približno 12letnih bolgarskih dečkov, ki so na malih vozičkih prevažali ranjence; v nekotikih urah so ti mali rodoljubi prepeljali okoli 50 ranjencev s kolodvora v mestne bolnišnice.

V mestecu Trn je poseben odbor meščanov zbiral darove za ranjence. Siromašen osemletni deček Peter Barinski se je predstavil odboru in mu ponudil svoje edino premoženje — malega psička. Svojo ponudbo je odboru priporočal z besedami: »Vzemite mojega psička v vojsko; pomagal vam bo Turke poditi.«

Če stopite v kako bolnišnico za ranjence, ne slišite nikakega stokanja ali joka, ampak povsod le veselje. Bolniški strežnik bere na glas najnovejše vesti iz časopisa. Ko bere o kakem novem bolgarskem uspehu in turškem porazu, takrat ranjenci zaženejo strašen krik in ponavljajo oni »urá«, ki s strahom prešinja turško vojsko. Oni ranjenci, kateri ne morejo ploskati, pa z nogami udarjajo ob postelje, da tako razodevajo svoje veselje in navdušenje.

Med pisanjem tega-le dopisa sem prejel 700 frankov, katere ste mi za ranjence poslali iz zbirke »Slovenčevega« uredništva. Vaš dar sem takoj izročil našemu meščanskemu odboru za podporo ranjencev ter poskrbel, da bo ta dar objavljen v naših časopisih kot dar katoliških Slovencev. V srečo si štejem, da morem bratskemu slovenskemu ljudstvu sporočiti najtoplejšo zahvalo Bolgarov za tako velikodušne dokaze bratske ljubezni.

Po dnevih slave.

Pripeljal sem se iz Belgrada v Sofijo ob treh penoči. Na stranskem tiru je obstal vlak. Šel sem ob tiru, da bi prišel na kolodvor. Vidim več tovornih vlakov, slišim zdihovanje, stokanje, pritajene vzklike bolečine. Ranjenci so to, od Odrina, Lozengrada, Ljule-Burgasa, Bunar-Hisarja in Čorlua. Položili so jih bili na vozove, v koje so bili vpreženi bivoli; dneve in dneve so se vozili reveži do Svilena, tu so jih porazdelili po bolnicah Bolgarije. Tiho in mirno se prazni vlak. Kdor more hoditi, kdor ima torej razbito samo roko itd., podpira svojega tovariša, ki je hujše ranjen, peljejo jih v bolnico. One pa, ki so izgubili zavest, položijo v hitre ambulance, brž v bolnico, ambulanca mora takoj nazaj. Dež lije, svetijo slabe baklje. En vlak so praznili več ur in še so čakali na tiru trije drugi vlaki. Krvavo rokodelstvo je vojska.

Javer-paša.

Eden prvih turških generalov je bil Javer-paša. Imel je nalogo, z dvema divizijama, par eskadroni konjenice in z gorsko artilerijo prodirati od juga proti Plovdivu in se tam združiti z Abdulah-pašo. A Bolgari so ga vrgli skozi Tamraš nazaj na jug. Vojaki njegovi, najboljši v Turčiji, so stradali in zmrzovali po hladnih gorah.

Nesrečni oddelek je došel do Kirdžalskih višin. Mislil je, da se tu utrdi, toda Bolgari mu niso dali časa, naskočili so Turke in jih potisnili do Gimildžine. Preostajalo je paši samo eno: dovesti svoje divizije do Galipolija, kjer je Turčija zbirala novo armado.

Bog zna, koliko njegovih dobrih vojakov je padalo v ona brezdna, koliko jih je zmrznilo po sneženih gorah.

Toda bolgarski oddelki so navalili nanj od vseh strani. Ostala mu je edina pot proti ustju Marice, a bolgarska Volga je prestopila bregove, preprečila njegovo namero in Bolgari so ga dohiteli. Od severa je prodirala odrinska vojska, potem ena konjiška brigada in deset bataljonov pod vodstvom Geneva. Javer-paša je bil prisiljen, da začne brezupni boj,

ker mu je bilo kakor miški, ki so jo mačke zapodile v kot.

Bolgari so nastopili s poljskim topništvo, za tem pa je prišlo povelje »na nož«. Boj je trajal do večera; Javer-paša je videl, da mu je pot v Galipolje zaprta in dal je dvigniti belo zastavo. Bolgarska vojska je to pozdravila z burnim »urá«. Izmučeni in gladni vojaki kirdžalske vojske so popadali kakor snopje.

Javer-paša se je vdal generalu Genevu:

»Tu je moja sablja!«

Toda Genev mu jo vrne:

»Junakom ne jemljemo orožja.«

Bolgari so imeli usmiljeno srce do premaganih: častnikom so pustili konje in sluge, vojakom pa vso njihovo osebno lastnino.

Carica Eleonora in drugo.

(Poroča dr. Busson.)

Dne 19. novembra je dospel oddelek avstrijskih zdravnikov v Sofijo, namen je bil: boj koleri, ki se je pojavila tudi pri Bolgarih. Poklicali so nas k carici Eleonori in ta nas je povabila na južino.

Sprejela nas je nad vse prijazno, brez vsakih ceremonij. Videli smo, kako dobro pozna vse razmere v armadi, kako skrbno se zanima za vsako malenkost, za vsakega vojaka. Razumeli smo globoko vdanost, ki jo imajo Bolgari do te plemenite žene, koje glavni znak je najčistejša ljubezen do bližnjega. Vojaki jo naravnost obožujejo. Posebno se nam je dopadla njena priprostost, njeno izražanje. Cara ne imenuje nikdar drugače kakor »moj mož«; ko smo odhajali, je poslala za nami sadja, čokolade in knjaka.

V Svilenu je velikanska srbska pekarna, vsak dan napekó več tisoč hlebcev zelo dobrega kruha. Odtod v Karagač. Čudna so turška pota; nikdar ne vozijo po potu, temveč, če le mogoče, ob potu in tako nastanejo ceste, široke več kilometrov. Profesor Kraus se je podal kmalu v Lozengrad, kjer si je napravil svoj laboratorij, jaz sem šel pa v Čorlu. Okoli 2700 bolnikov je bilo tam, bolnih na koleri, pa tudi na griži in legarju. Dosti dela smo imeli, razdeliti smo morali vojake po skupinah, eni so prišli sem, drugi tja; vsak dan pa so še prihajali novi; ostudne so bile muhe, ki so kar gnezdile po obrazih ranjenec, toliko jih je bilo. Bolgarski zdravnik dr. Manolov je bil neumoren; imenujem ga lahko zaklad znanja. Vsak dan smo jahali tri ure od Čorlu do bolnice, prejšnje vojašnice. Povsod znaki boja: šrapneli, zlomljena kolesa, množine patron i. dr. Jedli smo meso drobnice in kruh; zelo smo bili previdni in smo sami kuhali. Hiše so bile prazne, Turki so bili zbežali; Bolgarov se jim ni bilo treba bati, a vendar so se umaknili. V zapuščenih hišah so kradli Grki in Armenci kakor srake. Najfinejšo svilo iz Bruse si lahko kupil meter za dvajset do trideset vinarjev.

Dne 20. decembra smo končali svojo nalogo. Nazajgrede sem si ogledal Lozengrad. Trdnjava je sicer stara, a ima izborna naravno lego. Videl sem nad dvesto turških topov in velike zaloge streliva. Odtod v Dimotiko, Semenli in Portoköj, mesto vrtov.

Čez Ardo je vodil pontonski most. Zdravnik dr. Ivanov je izgubil tukaj na žalosten način svojega slugo. Vlak se je bil ustavil ponoči na mostu, zgrajenem za silo; imel je en sam tir, na desno in levo spodaj je šumela Arda. Njegov sluga se je ponoči zbudil, slišal šum, odprl vrata in stopil vun — v Ardo. Valovi so zašumeli nad njim.

Nočna patrolja pri Čataldži.

(Pripoveduje bolgarski častnik.)

Tema kakor v rogu, popolen mir, ni slišati ne lajanja psov, ne ropota voz, ne človeškega glasu. Počasi prodira patrolja, korak za korakom. Komaj prestavljajo utrujeni konji noge, komaj se držijo jezdec na njih. Pred njimi častnik, išče pravo pot, od časa do časa posveti z električno svetilko. Zastonj! Tako je tema, da ne vidi niti dva koraka predse. Tri ure že blodijo po divjem gorovju Strandža, okoli in okoli samo gorovje in skala, nikjer kake lučice, ki bi služila za kažipot.

Konj se zgrudi, s težavo ga spravijo na noge. Temna noč vzbuja domišljijo in mori živce. Dežuje pa kar naprej. Pot je čimdalje bolj polzka, na levo čutijo prepad, pihati začne leden veter. Nekje tam v daljavi se sliši strel, še eden, potem pa zopet globoki mir. In temna neprodorna noč.

Težave rastejo. Divizijskemu štabu mora prineesti patrolja povelja za jutri, važna povelja, pa ne ve, kje je divizija, in če bi tudi vedela, kako jo bo našla! Odšli so bili iz zapuščene turške vasi, niso mogli dobiti vodnika, sami tavajo po nepristopnem gorovju kar tako na slepo. Pa tudi sovražnik mora biti tod blizu, če zaidejo tja in ne k diviziji?

Ustavijo se za trenutek. Častnik pogleda na kompas, smer je prava. Kamen se mu odvali od srca, lažje diha. Naprej! Na najvišji točki so sedaj, pa tudi na najbolj strmi. Eden od jezdecov razjaha, posveti z žepno svetilko, gre naprej, drugi za njim, deset minut, dvajset minut. Nihče ne govori, vsak je zamišljen. Svetilka ugasne, toka je zmanjkalo. Še večja tema, še strašnejša, še težje je prodiranje. Zadaj se začuje krik; častnik zadrži konja in pogleda nazaj, a ne vidi ničesar. Sliši samo neki šum, kakor če bi kdo padel, potem stokanje. Za častnikom stoje samo še trije jezdeci, zadnjima dvema je spolzelo, zdrknila sta ob pobočju. Poiščejo ju; prvi je že na nogah, drugi leži v grmovju, konj na njem. Velikansk je napor, preden ga oprostijo. K sreči nista vojaka ranjena, samo pošteno opraskana in umazana.

Pridejo na vrh. Ali bodo videli zaželeni ogenj? Vendar enkrat! — A na vrhu se konji ustavijo, jezdeci zamižijo, huda luč jim je zaprla oči. Nazaj za greben! Prišli so bili v luč turškega reflektorja na kaki čataldžski utrdbi, neposrednje nevarnosti torej ni bilo, saj je bil oddaljen več kilometrov. Med seboj in pa med reflektorjem zagledajo množino ognjev tuintam. Gotovo tukaj tabori divizija. Kratko povele, patrolja gre naprej. Počasi le se navadijo konji na nočno luč. Doli gre težje kakor gori. Kakor hitro so izvun luči, jih obda zopet neprodorna tema. Okoli pa samo ostre skale, ob strani prepad. Z največjim

naporom so se vlekli izmučeni konji dalje. Že je ura tri zjutraj! Ob tej uri bi moralo biti povelje že oddano, a patrolja hodi še okoli v divjoti in ne ve, kam bo prišla. Pridejo v globino, ne vidijo ne luči reflektorja ne ognja v taborišču. Nato zopet gori na griče in zopet v dolino. Ko pridejo slednjič na neko višino, opazijo, da so eno vrsto ognjev že prešli, bila je za njimi; pred njimi je druga vrsta, naprej pa še več. Častnik se napoti proti bližnjemu ognju, stopajo nizdolu, nekaka živahnost jim je prišla v žile; tudi konji so nekam drugačni, kakor bi čutili, da bodo kmalu počivali. Vendar že enkrat konec!

Še majhen griček jih loči od ognja. Ali se ni na gričku nekaj zamajalo? Par korakov napravijo še in skozi nočno tihoto zagrmí: Dur! — Stoj! — Kaj je to? Prešine jih kakor blisk: turška straža stoji pred njimi. Prešli so bili bolgarsko vrsto in zadeli na Turke. Častnik se prvi zavé, zakliče Turkom par krepkih, ne ravno prijaznih besed, potem pa: Nazaj! Par turških kletvic in par krogel, pa je bil turški pozdrav končan. Kletvica se ni izpolnila, krogla pa tudi ni nobena zadela.

Čez deset minut se patrolja ustavi, brez sape je. Išči divizijo. A lahko se zgodi, da jih imajo Bolgari za Turke, ker prihajajo sedaj od turške strani, in kaj potem? A kaj to, povelje morajo izročiti.

Zgodilo se je, česar so se bali. Pridejo na grič, obsveti jih luč, pozdravi jih bolgarska krogla. To je pa samo znamenje za druge, cela vrsta se zbudi, toča krogel se vsuje nad ubogo patroljo. Še »stoj« niso zavpili Bolgari, kar streljali so. Kako bo pa tudi od turške strani prišel kak Bolgar! Kaj sedaj? Nazaj! V mali kotlinici se zbere šestorica, tu so varni. K sreči je zadet samo en konj, hudo krvavi, ne bo več za rabo. Med dvema ognjema so, kot divja zver preganjani od sovražnika in prijatelja. Slednjič pravi častnik: »Naprej bom šel, ostanite za menoj dvajset do trideset korakov.« Bila je to velika žrtev; klical je: »Ne streljajte, prijatelji pridejo.« In res sedaj Bolgari niso streljali. Patrolja se približa; pride poveljnik prednje straže, potem poveljnik polka, treba je poiskati še divizionarja. Nihče ne ve, kje je, ura je pol petih, ob šestih se morajo pa operacije pričeti. Povprašujejo; eden pokaže na desno, drugi na levo, tretji zmiga z rameni. Slednjič so pred generalovim šotorom. Hvala Bogu! Vsi se pokrižajo. Zadnji čas! Oddajo povelje. In kaj se zgodi?

Čez četrto ure pride zaspan adjutant iz šotora s pismom v roki in pokliče častnika: »Tako j na konje! Zelo nujno! Izročite to pismo v glavnem taboru!«

Častnik ne reče besede. Roka se mu trese, ko vzame pismo, vtakne ga v listnico, vzdihne, salutira in se obrne opotekajočim korakom k svojim vojakom. Najraje bi bil jokal. Cel dan so delali, celo noč so se potikali po divjem gorovju, sedaj morajo pa nazaj v glavni tabor, oddaljen dvajset kilometrov. Še štiri ure po teh skalnatih stezah s popolnoma izmučenimi konji! A godrnjati ni smel. Povelje je tu in treba je ubogati. In četudi obležijo vsi na potu, iti morajo.

Taka je vojska: ne pozna ne usmiljenja, ne ljubezni, ne srca, samo vestno izpolnjevanje dolžnosti. Blagor celote je vedno prva dolžnost državljana.

Kako so sklepali premirje.

Luigi Barzini je poročal iz Čataldže:

Svečana ura odmora, polna neizraženega čustva pričakovanja obeh utaborjenih vojsk na tem mogočnem pozorišču utrdb. Zgodovinski dogodek, bolj važen nego bitka, kateri kaže, da je velikanska tragedija narodov blizu konca.

V mali vasici, na nevtralni zoni ob bregu močvirja pri Čekmedžu so se sestali bolgarski in turški pooblaščenca, da prično s pogajanjí, katera naj začrtajo novo zgodovino balkanskim narodom.

Bolgarski pooblaščenca, Danev, predsednik soobranja, general Savov, vrhovni poveljnik bolgarske vojske, general Fičev, šef generalnega štaba in Čapračikov, carjev tajnik, so se pripeljali s posebnim vlakom do zadnje nanovo odprte postaje, ne daleč od tu. Sinoči so dospeli v siromašno vas, kjer je nastanjen glavni štab generala Kutinčeva.

Sestanek se je vršil v vasi Plaja, na zapadnem bregu obširnega močvirja pri Čekmedžu. Določeno je bilo, da se sestanejo ob 1. uri popoldne. Ko se je približevala ura, so bili pogledi vseh obrnjeni proti cesti pri Čekmedžu, po kateri so imeli priti Turki. A cesta, ki izginja med močvirjem in morjem, je bila prazna. Za ta svečani sestanek niso mogli izbrati bolj melanholičnega, bolj resnega kraja, nego je ta, med skalnatimi, golimi, temnimi gorami, ki stoje nad vasjo in med onimi vodami, nad katerimi se dvigajo gole, strašne višave, venčane s sovražnikovimi forti.

Bolgarska kavalerijska patrolja je čakala na mostu, ki veže močvirje z morjem; ta gruča mož in konj je bila edino živeče bitje v samotnem, zapuščenem, tužnem kraju, kjer je divjal močan, leden vihar.

Ob četrto na dve se je prikazala na daljnem bregu majhna četa jahalcev, kmalu za tem je dospela na cesto nad Čekmedžem in se približala mostu. Bela zastava je vihrala pred počasi jahajočim krdelom. To so bili turški pooblaščenca v spremstvu polovice eskadrona suličarjev. Eden vojakov je držal sulico, ki je služila za drog beli zastavi. Na mostu so se prvič srečali bolgarski in turški vojaki, ne da bi se spopadli.

Sestanek.

Ustavijo se. Rog zadoni. Večji del turškega spremstva je ostal na mostu in le malo se jih je približalo vasi. Spredaj je jahala bolgarska patrolja, ki ji je sledil njen častnik; zraven turških pooblaščenca je jezdila gruča turških častnikov in za njimi turška patrolja.

Bolgarski zastopniki so pričakovali turške odposlance v neki hiši v vasi Plaja; bilo je najboljše, močno, obširno leseno poslopje. Zunaj na travi so stali bolgarski konjeniki, zraščeni s sedlom, mirni kakor kipi, v občudovanja vrednem redu.

Grobna tišina; niti enega glasu, izvzemši divjanje burje. Prebivalci, ki niso pobegnili, so se zaprlí prestrašeni v svoje kočé. Po zapuščeni cesti se je slišal jek podkev.

Ko so se približali turški pooblaščenca, je zatrobil rog: »Pozor!« Bolgarski konjeniki so potegnili sablje in zavzeli pozicijo pozdrava: žvenketanje, švi-

ganje ojstrin in zopet kakor kipi. Turški oficirji so dvignili roke in se dotaknili »kalpaka«. Na vseh obrazih je bilo čitati prikrito ganjenje; duša vsakega je občutila, da se končava žalostna igra usode.

Turški delegati. 1

V gruči pooblaščenec je vzbujal pozornost Nazim-paša, vojni minister, generalisimus turške vojske, o katerem se je dolgo časa pomotoma mislilo, da poveljuje oblegani vojski v Odrinu. Gibčne, mogočne postave je. Jezdil je na krasnem arabskem konju, ki je nemirno pregibal svojo malo glavo.

Nazim izgleda postaran; na njegovem obrazu, ki si ga ni obril že nekaj tednov, raste ščetinasta in bela razmršena brada. Nosil je uniformo »kaki«, na glavi »kalpak« iz kostanjastega astrahana. Na prsih mnogo odlikovanj; a izraz mu je bil resen, mučen, poln dostojanstva. Ob njegovi desni strani je bil Rešid-paša, minister trgovine, bivši poslanik na Dunaju, ki je imel važno vlogo tudi ob zadnjih laškoturških pogajanjih. Na obrazu mu je bila videti velika utrujenost; najbrže ga je jahanje utrudilo.

Še dva druga višja častnika, katerih imeni pa mi nista znani, sta sestavljala misijo. Turški sulicarji so bili dobro oskrbljeni. Nosili so sive turbane, narejene iz enake snovi kakor njih suknje. Spadali so k najboljšim regimentom straže, a njih mali konji so bili zelo slabi.

V tem ko Turki stopajo s konj, prihajajo bolgarski pooblaščenec na prag, da jih sprejmejo. Danev

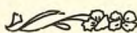
in Rešid se prva približata in si stisneta roki. Po medsebojnem pozdravu gredo vsi pooblaščenec po temnih lesenih stopnicah v nadstropje, kjer sta dve sobi, ločeni po hodniku, pripravljene za sprejem. V eno stopijo pooblaščenec, v drugo častniki in njih spremstva. Hiša je bila obkoljena od straž, ki so imele strog ukaz, da se ne sme nihče približati.

Pogovor.

Pogovor je trajal tričetrt ure. Ob 2. uri 30 minut so odšli turški jezdec v onem redu, v katerem so prišli, se potem oddaljili po cesti proti temni črti turških pozicij v še večjem viharju.

Ne vemo, kaj so govorili pooblaščenec, a mislimo si lahko, kaj se je godilo v njih dušah. Tudi ura zmagošlavja ima svojo grenko stran, in Savov in Fičev sta gotovo občutila, kaka bolečina, kaka žrtva samozatajevanja je bil turški generalisimus, ko se je predstavil sovražniku z belo zastavo in priznal, da je premagan. Savov in Fičev sta to umela in tudi čutila, kake muke je prikrival Nazim paša pod svojim mrzlim dostojanstvom.

Sestali so se potem še parkrat in sklenili nam že znano premirje v vagonu med pozicijami obeh armad. Vagon, turško last, si je izprosil car Ferdinand od Turkov v dar. Hranili ga bodo v Bolgariji kot spomin na toli znamenite dogodke. Nazim-paši se je ob sklepanju premirja utrnula solza, odšel je v Carigrad — smrti v žrelo, ubila ga je mladoturška krogla par mesecev pozneje.

Grki.

Grki pa premirja niso podpisali. Namen je bil jasen. Prva točka v protokolu se je sicer glasila, da ostanejo armade tam, kjer so. A če bi bili Turki gospodarji na morju, bi bili gotovo prevažali svoje čete po Egejskem morju na evropsko obalo, da jih pripravijo za vsak slučaj. In ravno Grki bi bili potem najbolj ogroženi. Zato so poslali sicer svoje pooblaščenec v London, a nadaljevali so vojsko na svojo roko, v svesti si, da jim Turki nič ne morejo. Kot predpogoj, da podpišejo listino, so zahtevali Janino, Mitilene in Hijos; vedeli so, da jim Turki ne bodo ustregli.

Operacije na morju.

Poleg že omenjenih činov grškega brodovja bi bilo omeniti še sledeče. Po porazu turške armade v Makedoniji je začelo brodovje prepeljevati armado proti Dedeagaču in proti polotoku Galipoli, da ojači ondotne čete. Dne 27. novembra je naložilo 17 grških ladij celo divizijo, dne 28. novembra so bili že v Dedeagaču; transport je krilo brodovje, ki je bilo razpostavljeno pred Dardanelami. Torpedni rušilec »Dokra« je prodril notri v ožino, a jo je moral zopet zapustiti, kajti v Dardanelah je dosti turških trdnjav. Dne 10. novembra je vdrla neka grška torpe-

dovka v pristanišče Ajvali — nasproti Mitilen — in potopila turški topni čoln »Zefir«. Videli smo tudi, da je brodovje pomagalo v Jonskem morju. Pri Prevesi je potopilo tri turške topne čolne; torpedovko »Antalio« so Turki sami zapustili, potem ko so odprli vodi prost dostop. Pozabili so pa pri tem poveljnika — morebiti nalašč —, zaprt je bil v svoji sobici. Ko pridejo Grki na ladjo, se je začela potapljati; rešiti so hoteli kapitana, ki je grozovito vpil, a bilo je prepozno, utopil se je. Pozneje so Grki torpedovko dvignili in jo uvrstili v svoje brodovje.

Dne 8. decembra so stopili Grki na suho v Santi-Kvaranta, nasproti severnemu delu otoka Krfa. Hoteli so od tam nadlegovati turške čete pri Janini, a to se jim topot še ni posrečilo.

Po 3. decembru, torej po premirju, sta bili v boju samo še Turška in Grška. Jasno je bilo, da mora priti vsaj sedaj do kakega večjega spopada na morju; Turki vendar niso smeli zamuditi ugodne prilike, morebiti se pa vendarle posreči. Grki so zato brodovje pred Dardanelami zelo ojačili; dne 11. decembra so imeli tam »Averova«, »Hidro«, »Spetso« in »Psaro«, 14 rušilcev, 5 manjših torpedovk in en podmorski čoln. Ko se je par dni pozneje pokazala turška »Medžidije« z nekaterimi rušilci, so jo Grki takoj zapodili nazaj v morskno ožino.

Turki so se vedno obotavljali, akoravno so jih Grki neprestano dražili, pošiljajoč jim zasmehujoče pozdrave. Ko so pa Grki začeli obstreljevati celó trdnjavico Sedul Bahr, se je turški poveljnik nazadnje le ojunčil in dne 16. decembra se je bila

bitka pred Dardanelami.

Ob sedmih zjutraj je priplulo turško brodovje vun iz Dardanel; sestojalo je iz ladij »Hajredin Berberus«, »Torgut-reis«, »Mesudije«, »Asar-i-Tevfik« in osem rušilcev. Grško brodovje je križarilo tedaj med polotokom Galipoli in pa med otokom Imbros. Hitro se je pojavilo pred Turki; obstojalo je iz prej imenovanih štirih ladij in pa iz devetih rušilcev. Močni »Averov« je hitel naprej. Turki so začeli streljati nanj, a razdalja je bila še prevelika, dvanajst kilometrov. »Averov« hiti dalje, deset minut pozneje (5 minut po poldesetih) začne streljati tudi on, za njim pa druge grške ladje, razdalja je znašala samo še sedem do osem kilometrov.

»Averov« se loči od brodovja in hoče odrezati Turke od vhoda v Dardanele, oziroma jih hoče prijeti od strani, bili bi med dvema ognjema. Pri tem se približa sovražni admiralni ladji »Berberus« na 2900 metrov, ostale grške ladje pa se približajo med neprestanim streljanjem sovražniku na štiri kilometre. Turško brodovje vidi nevarnost in se takoj po desetih umakne v varno ožino; sploh se pa cel čas ni oddaljilo iz zaščite topov trdnjav pri vhodu v Dardanele. Škode ni bilo dosti; na »Averovu« je bil ubit en podčastnik, ranjenih osem mornarjev in en častnik, na »Spetsi« je bil ranjen samo en mornar. Turki so imeli pa štirinajst mrtvih in 57 ranjenih, na »Berberusa« je padlo sedem projektilov, eden je prodrl most z oklepom, »Mesudije« je bila trikrat zadeta.

Zmagali so torej Grki, njihovo brodovje je križarilo pred Dardanelami kakor prej. Ker so Turki začeli streljati ob 9. uri 25 minut in nehali ob 10. uri 40 minut, vidimo, da je trajala cela bitka komaj dobro uro.

Marsikdo si misli, kako je mogel igrati »Averov« tako vlogo; ima nekaj nad 10.000 ton, a skoro ravno toliko tudi »Berberus« in »Torgut«, »Mesudije« nad 9000 ton, »Spetsa«, »Psara« in »Hidra« pa po 4885 ton! Razlaga je lahka. »Mesudije« so zgradili že leta 1874., nekoliko popravili pa leta 1904.; »Torgut« in »Berberus« sta bila zgrajena na Nemškem pred desetimi leti, pred tremi leti (1910) so ju Turki kupili; grške ladje po 4885 ton so zgradili reše leta 1890., a so jih leta 1901. popolnoma prenovili, »Averova« so pa zgradili šele leta 1910. v Italiji, je torej čisto nova ladja; ime ima po nekem bogatem Grku, ki ga je podaril svoji domovini. »Mesudije« napravi na uro 16 milj (milja = 1852 m), »Hajredin«, »Berberus« in »Torgut« tudi samo toliko, »Hidra« i. dr. 17 milj, »Averov« pa 24 milj, nad 54 kilometrov, zato si lahko poljubno izbere razdaljo. »Mesudije« ima dva topova s kalibrom 24 cm, 14 topov s 15 cm itd., »Berberus« in »Torgut« imata vsak šest topov po 28 cm, 8 po 10 in 8 po 9; »Hidra« i. dr. vsaka tri topove po 27 cm in pet po 15, »Averov« pa štiri po 23 in osem po 19; a dočim oddasta »Berberus« in »Torgut« iz svojih dvanajsterih težkih, a

starih topov v petih minutah samo 24 strelcev, jih odda »Averov« s a m v istem času iz svojih štirih glavnih topov 40. Srednje artiljerije pa glavni dve turški oklopnici sploh nimata, samo malo po 10 in po 9 cm kalibra. »Asar-i-Tevfik« je bil pa tudi že star, 5000 ton, tri topove s 15 cm, 7 z 12 cm kalibra itd.

Dobri sta mali turški križarki »Medžidije« (zgrajena leta 1902) in »Hamidije« (1903); ton imata 3300 in 3830, milj napravita 22, vsaka ima dva topova po 15 cm in osem po 12 cm kalibra.

Tudi torpedni rušilci so grški boljše, novejši. (Nekaj jih je došlo še ob začetku vojske — šest —; pri turških torpedovkah govorijo večkrat o rušilcih, četudi niso tako velike, zato ni navedeno tukaj isto število kakor na strani 58., ko smo govorili samo o štirih rušilcih ali razdiralcih.)

Grki so ostali torej po teh bojih gospodarji Egejskega morja notri do dardanelskih topov in so prizadejali Turkom — kakor že preje — ogromno škodo: preprečili so vsak dovoz premoga, ves transport po Jonskem ali Egejskem morju in pa zalaganje turške epirske armade z živili.

Prve tedne po bitki so popravljali na obeh straneh škodo, ki so jo povzročile sovražne krogle. Samo dvakrat so poslali Turki svoje ladje na ogled: dne 22. decembra »Medžidijo« s par rušilci, dne 4. januarja »Asar-i-Tevfika« in »Torguta« z dvema malima križarkama. Ladje so plule obakrat v smeri proti otoku Tenedu in poslale par krogel v pozdrav, a Grki z »Averovom« na čelu so bili takoj na pozorišču in zopet so odprle Dardanele svoja gostoljubna vrata. Tudi izpad dne 6. januarja se Turkom ni posrečil.

Kljub premirju je v onem času neka turška torpedovka zajela v Črnem morju devet ladij z živili za bolgarsko armado.

Da pa ena sama ladja, četudi majhna, napravi pod spretnim in neustrašenim vodstvom lahko zelo veliko, nam dokazuje slučaj »Hamidije«.

»Hamidije.«

Kapitan se je imenoval Rauf-bej. Turško brodovje je v začetku vojske operiralo v Črnem morju ob bolgarski obali in obstreljevalo Varno in Kavarno; dne 22. oktobra se je vrnilo v Carigrad, potem zopet križarilo ob sovražnikovi obali, obstreljevalo dne 31. oktobra Burgas in razdrlo dne 1. novembra svetilnik ob rtiču Emine. Pomagalo je Ševket Torgutpaši pri poizkusu izkrcati se pri Midiji, potem se pa podalo proti ožini pri Čataldži (gl. str. 135. in 151.). Tu je pomagalo turški armadi v bojih s prodirajočimi Bolgari, uspeh je bil še dosti zadovoljiv; a pozneje so se zavarovali Bolgari proti ladjam z obrežnimi baterijami (glej str. 152. in 153.). »Hamidijo« so odposlali proti Varni in dne 21. novembra se je vršila pred Varno praska med njo in štirimi bolgarskimi torpedovkami. Zadel jo je torpedo in napravil luknjo v širini dveh metrov. Vendar se ji je posrečilo umakniti se, prišel ji je na pomoč »Berberus« in zapodil torpedovke v pristanišče; »Hamidijo« so pa vlekli druge ladje v Carigrad. Tu so jo popravili.

Dne 15. prosinca 1913 ob treh zjutraj zapusti turško brodovje Dardanele, prva je »Hamidije«. Ker je huda megla in tudi sicer ne ravno ugodno vreme, se ladje takoj vrnejo, »Hamidije« izgubi najbrže zvezo z njimi in prodre skozi vrsto grških rušilcev neopažena v odprto Egejsko morje. Kmalu pride do otoka Sira; v pristanišču glavnega mesta Hermopolis so popravljali grško pomožno križarko »Makedonijo«.

Rauf pozove križarko, naj se uda. Ker se noče, začne Turki streljati, ladja začne goreti, kapitan odpre vodi pot in »Makedonija« se potopi. Tudi v mesto so poslali Turki par strelcev, a niso dosti zadeli; ubili so dva Grka. Vendar se je pa Grkov

v Bejrut ob sirski obali; ko pa vidi kapitan nekoliko ladij na morju in misli, da so Grki — zasledovalci, zapusti kar brž Bejrut in odrine proti Port-Saidu ob vходу v Sueški prekop, kamor pride ponoči od 18. na 19. januarja. Naloživši premog gre »Hamidije« skozi prekop in ostane v svrhu poprav v Suesu do 25. januarja. Odtod je plula še dalje na jug in ostala v Džedi, pristanišču slavne Meke. Dne 9. svečana gre zopet skozi prekop, dne 14. se zateče ob slabem vremenu v pristanišče na Malti, dne 17. odide.

Ker je grška trgovina vsled »Hamidije« zelo trpela, so poslali Grki pred Port-Said dva rušilca in dve pomožni križarki, da bi »Hamidije« ujeli, ali ji vsaj preprečili izhod, a je niso dobili.

Vhod v Dardanele pri Galipolju.

ob obrežju polastil velik strah. Veliko škode bi jim namreč »Hamidije« lahko napravila; saj nimajo nobene večje ladje, ki bi jo šla lovit, razen »Averova«. Ta mora pa biti na straži pred Dardanelami, sicer so Grki tam izgubljeni in turškim transportom je bila odprta pot po Egejskem morju. Saj bi »Averov«, tudi če bi se bil vrnil od zasledovanja »Hamidije«, ne mogel biti povsod zraven. In Grška je bila takrat sama v boju. Slabo bi se ji bilo godilo. To so Grki vedeli in »Averov« je ostal pred Dardanelami; več škode »Hamidije« ne more napraviti, kakor če bi se bil odstranil z mesta na straži. Grki zapro svoja pristanišča z minami in ne prižigajo več svetilnikov.

Po tričetrtturnem obstreljevanju odide »Hamidije« od Sire in jo nameri proti jugovzhodu. Pride

Naenkrat se pojavi »večni mornar«, kakor so jo sedaj začeli imenovati, pred Dračem v Adriji. Dne 12. marca bombardira Drač, a brez uspeha; odpluje proti Sv. Ivanu Meduanskemu in začne streljati. Štiri grške transportne ladje so bile hudo poškodovane, dve sta začeli goreti in njih tovor — živila — je bil uničen. »Hamidije« odpluje proti Italiji, videli so jo pred pristaniščem Bari. Dne 15. marca se pokaže zopet južno od Drača, napade in uniči grški transportni parnik in odide proti Valoni. Slednjič jo zalotijo štirje stari grški topni čolni pri rtiču Rodoni — med Dračem in Lješom —, skušajo jo obkoluti, a brez uspeha. »Hamidije« poškoduje enega, odpluti mora v Drač, ostali trije gredo za njim.

Rauf obišče nato Aleksandrijo v Egiptu, dne 16. marca ob šestih zjutraj je že tam, zapusti jo dne 17. marca ob petih popoldne, dne 25. marca je zopet pred Sv. Ivanom Meduanskim in mu prizadene občutno škodo. 6. aprila pluje križarka zopet mimo P. Saída, 7. mimo Suesa, 17. aprila pride v Hodeido globoko doli ob obali Rdečega morja. Potem pa izgine s pozorišča.

Čuditi se moramo poveljniku zlasti zaradi njegove spretnosti v skrivanju. Ladja nastopa od časa do časa, nenadoma, a nihče ne ve, kje je bila ta čas. In vendar je po Sredozemskem morju, v Sueškem prekopu ter v Rdečem morju vedno vse polno ladij, tudi vojnih; povsod ob obalah prebivajo Grki, časopisje ima povsod svoje dopisnike. In kljub temu se je tako malo izvedelo.

Niti najmanje seveda ne smemo misliti, da je to bogvekaj prav posebnega, kar je napravila »Hamidije«, ali da so njena pota splošno kaj vplivala. Hoteli smo samo pokazati, koliko bi lahko napravilo dobro izvežbano brodogovje, če ima spretne in brihtne poveljnike. Največja škoda je obstojala brezdvomno v oviranju grške trgovine; marsikak trgovec si ni upal poslati blaga naprej ali pa ga naročiti, v strahu, da ga zajame »Hamidije«. Vidimo, da so napravili Turki veliko napako, ker so se začetkom vojske skrili; sedaj pa še ven niso mogli. Da je »Hamidije« ušla, je najbrž samo naključje.

Gotovo so pa Turki mislili, da so poslali Grki za križarko več ladij, morebiti celo »Averova«, zato so poizkusili še enkrat svojo srečo.

Streljanje pri Lemnu dne 18. januarja 1913.

Gotovo so Turki upali, da bi morebitni uspeh v kaki pomorski bitki prišel pri mirovnih pogajanjih v Londonu zelo vpoštev, upali so na odsotnost grških ladij; zato je prišel ukaz od ministrskega sveta v Carigradu, naj začne admiral Ramzi-bej novo bitko. Ponoči od 17. na 18. januarja je odšla naprej »Medžidije« s štirimi rušilci. Namen je bil drugi dan ob začetku bitke prozoren: speljati je hotela grško brodogovje na odprto morje ali pa ga vsaj razdeliti. Ko vidi grški admiral Konduriotis, kam cela stvar meri, ostane lepo v pristanišču Mundros na otoku Lemnu; turška eskadra se približa; Konduriotis zapusti pristan ob 9. uri 15 minut in vidi pred seboj celo turško brodogovje, »Berberusa«, »Torguta«, »Mesudije«, »Medžidije«, »Asar-i-Tevfika« (po nekaterih poročilih tega ni bilo zraven) in do trinajst torpedovk razne velikosti. Ko so bili Turki videli, da Grki ne gredo v past, so jih hoteli v pristanišču presenetiti, a sedaj so spoznali, da tudi to ne gre, ker so jim prišli Grki naproti. Streljanje se prične ob pol dvanajstih med otokom Lemnom in rtičem Baba, južno otoka Teneda. Kmalu je razvoj isti kakor dne 16. decembra.

Po par streljih se obrnejo Turki proti Tenedu, Grki za njimi; turški ogenj ni tako uspešen kakor grški, ker Turki ne morejo uporabljati vseh topov, temveč samo zadnje, Grki jih pa obkrožujejo od vseh strani. Ob četrta na eno je opaziti v turški vrsti velik nered, »Averov« udari naprej in strelja na Turke iz razdalje štirih kilometrov. Po dveh se

izgubi turško brodogovje zopet v Dardanelah, »Averov« mora nazaj, ker je zašel v ogenj trdnjaviških topov. Konec bitke je ob pol treh.

Uspeh je bil zopet zadovoljiv za Grke, akeravno niso sovražnih ladij uničili; saj so se morale le-te vrniti. Na »Averovu« je bil ranjen en sam mornar, na drugih grških ladjah nobeden. Turki so sicer zatrjevali, da imajo tudi Grki dosti ranjencev in mrtvih, a ni res, hoteli so samo omiliti lastne izgube, ki so za tako bitko zelo velike: 47 ubitih, 160 ranjenih, 50 projektilov (krogel) je zadelo njihove ladje. Največ je menda trpel »Torgut«.

Zanimivo je pa tudi to, da nobena grška krogla ni mogla na razdaljo 4000 metrov prodreti oklepa sovražne ladje, zato se tudi nobena ladja ni potopila.

Izpad »Harejdina« in »Medžidije« dne 19. februarja se je končal z istim rezultatom, nazaj sta šla.

*

Poleg straže pred Dardanelami, prevoza iz Soluna v Drač i. dr. je preskrbelo grško brodogovje zopetne transporte iz Soluna v Dedeagač itd.

Dne 15. februarja so s priznanjem velesil razobesili grško zastavo na Kreti, kmalu nato so zasedli Grki otok Samos. Krečani so se bili že pred vojsko slovesno izrekli za združenje z Grško in že dne 14. oktobra 1912 je v grški narodni skupščini ob navzočnosti krečanskih odposlancev izjavil Venizelos, da bodo imeli Grki in Krečani odslej eno samo skupno zbornico.

*

Zastrazenje albanske obale ob Jonskem morju (blokiranje), dosedaj do Valone (gl. str. 156.), so raztegnili Grki dne 25. februarja do Drača.

Dne 3. marca so obnovili poizkus od 8. decembra: izkrcati se pri Santi-Kvaranta. Sedaj se jim je to posrečilo — Turki se namreč niso čisto nič branili; Grki so zasedli mesto in uničili turške obrežne baterije. Dne 6. marca se je udala Janina; brodogovje je imelo pri tem velikem uspehu vtoliko opraviti, da je bilo zabranilo dovažanje živil in novih vojaških transportov na albansko obalo.

*

Če še enkrat pregledamo operacije na morju, vidimo, da so Turki imeli uspeh samo pri zastraženju bolgarske obale — kar pa Bolgarom ni dosti škodovalo — in pa pri Čataldži, ko so pomagali armadi na suhem. Niso pa imeli uspeha pri drugi nalogi, razrušiti Burgas in Varno, in tudi ne pri glavni nalogi, uničiti grško brodogovje. Zlasti za to nalogo so se čutili preslabi in so po nekaterih poizkusih — tako 16. decembra 1912 in 18. januarja 1913 — tudi spoznali, da so res preslabi. Resen opomin za vsako državo, naj v največji meri izpopolnuje vojno moč na morju.

Pri grškem brodogovju opazimo izvrstno pripravo in izvežbanost; že na večer pred napovedjo vojske je odplulo. Načrt je bil natančno premišljen in izpeljali so ga z veliko vztrajnostjo. Vedeli so, da je gospodstvo v Egejskem morju predpogoj vsega nadaljnjega delovanja in so zato že 21. oktobra zaprli

Dardanele. Sedaj je šlo vojno in pomožno brodovje lahko na drugo delo, popolnoma mirno in brez prevelike hitrice in vznemirjenosti: zasedlo je turške otoke, pomagalo je armadi pri prodiranju proti Solunu, zastražilo je albansko obalo in s tem pomagalo pri zavzetju Janine, prevažalo grške, srbske in bolgarske čete, kakor je bilo pač treba, lovilo je turške trgovske ladje, tako tudi one s premogom, zabranilo je vsak turški transport po Egejskem, Jonskem ali Jadranskem morju. Res veliko dela, ki ga je grško brodovje rešilo kar najčastneje.

Janina.

Armada prestolonaslednika Konstantina je operirala proti Solunu, armada generala Sapuntsakija (Sapundžakija) pa proti Janini (gl. str. 156.). Tu so se Grki ustavili. General Esad paša je zbral v mestu in okoli njega okoli 20.000 mož. Janina leži na zahodnem bregu jezera istega imena, jezero je dolgo 9 kilometrov, široko pa povprečno 3 km. Na jugu in vzhodu jezera se dvigajo strmi hribi, najznamenitejši med njimi Bižani. Ker Grki niso podpisali premirja, so se boji v Epiru nadaljevali, meseca decembra so imeli Grki zbrane pred Janino štiri divizije, pridružila se jim je potem še ena.

Generalu Zeki-paša se je po bitki pri Monastiru posrečilo uiti proti jugu, prišel je v Janino in pomnožil ondotno posadko še za 10.000 mož.

Dne 23. januarja je prevzel poveljstvo nad grškimi četami Konstantin sam, Sapundžaki je zapovedoval samo še dvema divizijama na desnem krilu. In ravno tedaj, 20., 23. in 24. januarja so začeli Grki z zopetnimi napadi na turške utrdbe južno od Janine. O vseh teh bojih in tudi o zavzetju Bižanija je izdal Konstantin poročilo, ki ga tu priobčimo.

»Utrdbe Janine obstojijo iz velikega utrjenega tabora v obsegu približno 50 kilometrov. Višine v okolici so strme in hude. Po njih so razpostavljene baterije in infanterijske čete, ki zapirajo vsa pota v Janino in se medsebojno podpirajo. Najmočnejša utrdba za Bižanijem je ona na vzhodu jezera. Turki so imeli 120 topov, a od teh na Bižaniju petdeset, dvajset pa na imenovanem odseku vzhodno od jezera. Utrdbe izpopolnijo razni nasipi, žične ovire itd. Napad 20. januarja je privedel naše čete trdo pred južno fronto in del vzhodne fronte, na nekaterih krajih so bile oddaljene naše čete samo 300 korakov od žičnih ovir. Turki so vsled tega svoje najmočnejše utrdbe še bolj okrepili, zbrali tam vse svoje čete in jim posvetili največjo pozornost. 23. januarja sem prevzel jaz poveljstvo nad epirsko armado. Do 23. februarja so se vršile včasih nepomembne praske in vsak dan manjši artileristični boji.

Presledek smo porabili za poizvedovanja, šlo je za to, kdaj bomo napravili splošni naskok. Poznali smo, da južna in vzhodna fronta — Bižani in Kastrica — sicer nista nepremagljivi, da bi bilo pa treba pri naskoku prevelikih žrtev. Odločil sem se vsled tega za nenadni napad na zahodno fronto, ki je sicer naravno zelo močna, a sovražnik jo je bolj zanemaril, tam ni bilo dosti turških čet. Z napadom na to fronto smo upali prodreti sovražni obroč in udariti

v Janino samo; na ta način bi bil Bižani popolnoma obkoljen in morda bi ga mogli prijeti tudi od zadaj, kajti tam ni nobenih utrdb. Bižani namreč ni trdnjava, temveč gorata fronta — saj čitamo o Malem in Velikem Bižaniju —, koje utrdbe, baterije itd. so namerjene skoro vse proti jugu, kajti le od tam je bil pričakovati napad — po mnenju Turkov —. Istočasni napad od severa in juga ga je moral izročiti nam; posadka bi se itak ne mogla držati, ker bi ji odrezali dovoz živil iz Janine, če vzamemo zahodno fronto in prodremo do mesta.

Da je bil pa napad nepričakovan, je bilo treba marsikaj ukreniti. Sovražnika smo morali prepričati, da se bo glavni napad vršil na vzhodni fronti. Zato sem kljub raznim težkočam okrepil desno krilo naše armade — torej ono, ki je operiralo proti vzhodni fronti — z oblegovalno in poljsko artilerijo in vzeli smo Driskos, ravno vzhodno od jezera. Turki so bili uverjeni, da se zbira tukaj naša glavna sila. Tačas je bilo pa treba zbrati proti zahodni fronti močne čete, ne da bi sovražnik to opazil. Zato smo ostali tukaj mirni, nobena četa ni dobila povelja za napad, ostale so v svojih pozicijah. A pri vsaki diviziji smo si uredili močne rezerve, ki so prišle na levo krilo deloma ponoči, deloma pod zaščito gričev, neopazene od Turkov.

V kraju Emin Aga — na jugu naših pozicij — smo pripravili velike zaloge živil in streliva, oskrbeli smo lazarete in pripravili dosti transportne živine; napadalne čete levega krila so bile preskrbljene z vsem. Treba je bilo pa odvrniti ostale turške čete v Epiru, da ne bi prišle trdnjavi na pomoč, treba je bilo Turke prepričati, da za sedaj še ne nameravamo glavnega napada: zato sem dal izkrcati nekaj čet pri Santi Kvaranta in telegrafirali smo na vse strani, da se je izkrcala cela divizija. Dosegli smo popolen uspeh; ne samo, da se sovražnikove čete niso ganile iz okraja Delvino — vzhodno od S. Kvaranta —, celo iz Janine so jim Turki poslali oddelke na pomoč in oslabili sami sebe. Tudi dvema drugima divizijama daleč severno od Janine — pri Furki in Korici — sem zapovedal, naj začneta z operacijami proti jugu. Vse to premikanje je moralo utrditi v sovražniku vero, da pričakujem novih čet od severa in da se torej napad ne more izvršiti pred enim tednom; a vršiti se je imel v dveh ali treh dneh.

Akoravno so gorati svet in pa sneženi viharji ovirali operacije, so se izvršile popolnoma tajno, zelo natančno in v največjem redu. Od 2. do 4. marca zvečer sem zbral na levem krilu 23 infanterijskih bataljonov in šest gorskih baterij. Pod poveljstvom generala Moskopula smo napravili tri oddelke; dva sta stala v soteski Manoliasa, tretji pa je obšel na najskrajnejšem levem krilu goro Olicika in se zbral v Pleši (Pliasa). Da bi pa sovražnik vsega tega ne opazil, sem dal streljati na jugu in vzhodu iz vseh baterij, infanterija je napadala, sovražnik se je moral postaviti v bran. Vrgli smo na Bižani kakih 15.000 krogel, ki so zelo učinkovale, kakor sem se pozneje prepričal. Istočasno je jugovzhodno od jezera vzela mešana brigada utrdbo Kondovraki. Artilerijski boj se je nadaljeval tudi ponoči od 4. na 5. marca, hoteli smo sovražnika utruditi.

Prihodnjega dne, 5. marca, sem dal povelje za splošni napad. Desno krilo naj bi počasi prodiralo in sovražnika zaposlilo, v sredi naj bi delovala artilerija, tačas pa naj bi izvršilo levo krilo svoj nenadni nameravani napad na zahodno fronto in bi naj jo vzelo, artilerija naj bi streljala na vso moč. Povelja je izvršilo vojaštvo dobesedno.

Ob sedmih zjutraj se je polastilo levo krilo postojank sovražne infanterije, vzelo je baterijo štirih topov na gori Čuka. Nekoliko pozneje so druge čete istega oddelka zavzele po hudem boju pozicije in baterije pri Sv. Nikolaju, tretja kolona pa utrdbo Duruti. Čete na desni strani levega krila so pa vrgle sovražnika z višin pri Manoliasii. Ob treh popoldne so se umaknile goste čete Turkov z vseh višin zahodne fronte proti Janini, naši so jim bili za petami. Sovražnik se poskusi zbrati pri Rapšici — v ravnini južno Janine —, a naše gorske baterije ga prepodijo, umakne se v neredu v Janino. Tako je bila cela zahodna fronta od Sadovice — zahodno Janine — do Sv. Nikolaja v naših rokah, osvojili smo si dvajset topov. Med tretjo in peto uro popoldne so nekatere čete imenovanih treh oddelkov dospele v ravnino in zasledovale sovražnika, druge so se pa od severa bližale utrdbam Sadovice. Pozno zvečer so dospele predstraže evdzonov —lovcev — do 500 metrov pred Janino, pretrgali so telefonično napeljavo med mestom in Bižanijem in ustavili sploh vsako zvezo med obema krajema. Behib-bej, poveljnik Bižanija, je ušel v Janino, a ker je bilo že povsod polno Grkov, je moral uporabiti čoln; rešil se je čez jezero.

Dne 6. marca smo nameravali naskočiti utrdbe Bižanija od severozahoda, torej od zadaj, kjer je bil skoraj docela nezavarovan. Esad-paša je videl, da je vsak nadaljnji odpor brez pomena in zastonj, in je poslal k meni odposlanca; rekli so, da se Turki udajo brezpogojno. Zato sem ob petih zjutraj zapovedal, naj ustavi artilerija ogenj; streljala

je bila celo noč. Ko je solnce vzhajalo, se je začela predaja, uradne listine smo podpisali istega dne ob dveh popoldan.« Tako prestolonaslednik.

In res je bila ob polpetih naskočila 8. divizija utrdbe Bižanija od zadaj, težka artilerija je pomagala; kar je prišlo povelje, naj se sovražnosti ustavi. Ob devetih zjutraj je prvi marširal v mesto general Soutsos. Kljub temu, da se je predaja izvršila brezpogojno, je vendar 14.000 Turkov odkorakalo v smeri proti Santi Kvaranta; 12.000 se jih je udalo Grkom, 7000 jih je bilo bolnih ali ranjenih. Vseh Turkov torej je bilo 33 000. Ker so jih od onih 14 000 polovili potem še 3000, vidimo, da so jih vjeli Grki vseh skupaj 22.000, med njimi okoli 550 častnikov. — Častnikov je bilo zato toliko, ker jih je bilo veliko v ostankih Zekijeve armade, ki je pribežala v Janino. — Grki pravijo, da je število mrtvih in ranjenih v njih vrstah 4. in 5. marca znašalo 500.

Sicer so se oglasili glasovi, da Turkom še ni šlo tako slabo, da so imeli Rusi svoje prste vmes itd., a dosedaj ni mogoče izvedeti ničesar natančnega. Resnica je, kakor pravi neki Francoz, da je pogajanja vodil ruski konzul v Janini.

Dne 7. marca opoldne je pa imel slovesen vhod v mesto Konstantin sam, spremljan od raznih princiev, na čelu vojaških oddelkov iz vseh divizij.

*

Z zavzetjem Janine so Grki rešili svojo nalogo. Treba je bilo zavzeti le še par krajev v Epiru, kar pa seveda ni delalo nobenih težkoč več. Oddelki epirske armade so zasedli Delvino itd., 19. marca pa najskrajnejšo točko grških želja na severu, Tepeleni — jugovzhodno Valone —. Grki sami so uradno izjavili, da dalje njihove težnje ne gredo.

Že 18. in 19. marca sta prišli dve diviziji iz Epira v Solun, sledile so druge, tako da je imela Grška skoro vse vojaštvo zbrano nazadnje v Solunu.

† Grški kralj Jurij v Solunu.

Vojska se zopet začne.

Na 13. december so določili začetek pogajanj, začeli so pa 16. decembra. Zborovali so v palači St. James, ki jo jim je dala na razpolago angleška vlada. Vsaka država je poslala po tri delegate; znamenita imena so: Turek Rešid paša, Bolgar dr. Danev in Grk Venizelos. Obenem so zborovali v Londonu odposlanci velesil, ki naj bi rešili albansko vprašanje in druge točke mednarodnega značaja. Seveda so pa velevlasti s paznim očesom sledile pogajanjem balkanskih delegatov, saj je skoraj vsaka kolikortoliko zainteresirana na Balkanu.

Prerekanja je bilo seveda dosti, Turki so bili trdovratni. Pod pritiskom velesil pa je porta polagoma odjenjala in sredi meseca januarja 1913 so bili že tako blizu, da je bilo vsak dan pričakovati zaželjenega miru. Odrin, ki so ga Bolgari imeli obkoljenega, je bil najbolj kočljiva točka, njemu se niso hoteli odreči Turki na noben način, rekli so, da brez njega Turčija ne more živeti. Nazadnje so se pa le udali in pustili tudi to trdnjavo.

Da bi pa turška vlada ne bila preveč odgovorna, je sklicala divan, nekak državni svet: najznamenitejše politike in generale in druge odlične može. Tudi divan se je izrekel za mir, četudi za ceno Odrina. In že so hoteli podpisati 23. januarja mirovne pogodbe, ko izbruhne ravno tega dne v Carigradu upor mladoturkov. Vodil ga je Enver-bej. Ministra Nazim-pašo so ustrelili, najbrže Enver-bej sam, vlado so pognali, veliki vezir pa je postal Mahmud Šefket-paša. V petih urah je bila revolucija končana. Nova vlada je bobnala po svetu, da je samo zaradi tega strmoglavila staro ministrstvo, ker je le-to hotelo skleniti mir, sramoten za Turčijo, in odstopiti Odrin, akoravno ga Bolgari še niso vzeli. V resnici je pa bil to samo izgovor; mladoturki so hoteli priti na krmilo, to je vse. Če so hoteli biti dosledni, so morali pretrgati pogajanja, kajti Odrina po lastni njihovi izjavi niso mogli odstopiti, Bolgari so ga pa hoteli imeti na vsak način.

Vsled popolnoma izpremenjenih razmer se je konferenca 28. januarja končala; dva dni pozneje, 30. januarja 1913, ob sedmih zvečer, so odpovedali Srbi in Bolgari premirje, boj se je imel pričeti nanovo štiri dni potem, tretjega februarja ob sedmih zvečer. Štiri dni so bili namreč že prej določili za dobo od odpovedi premirja do začetka morebitne nove vojske. Grki so se itak kar naprej borili, ker niso premirja podpisali, Črnogorcem pa Turki v Skadru tudi med premirjem niso dali miru, zato ga sedaj ni bilo treba odpovedati.

Za turškega vrhovnega poveljnika je bil namesto umorjenega Nazim-paše imenovan dosedanji načelnik turškega generalnega štaba, Izet-paša. Savov, kojega oficialni naslov je bil do takrat »pomočnik najvišjega poveljnika«, je bil sedaj imenovan za vrhovnega komandanta Bolgarov; v resnici je bil to seveda že prej.

Dne 30. januarja je izdal Savov na armado sledeče dnevno povelje:

Iz mirovnih pogajanj se jasno razvidi, da noče sovražnik odstopiti niti pedi ozemlja, ki si ga je osvojilo naše zmagoslavno orožje. Z eno potezo peresa hoče izbrisati vse, kar ste osvojili vi in za kar so padli vaši hrabri bratje. Ali bodo junaki Ložengrada, Bunar-Hisarja, Ljule-Burgasa in Čataldže pustili nekaznovano to zasramovanje bolgarske armade, ovenčane s slavo? Pripravite se torej na nove zmage in s svojo nepremagljivo navdušenostjo, kateri se ne more ustaviti nobena stvar, pokažite sovražniku in celemu svetu, da zasluži bolgarska domovina večje spoštovanje. — Savov.

Boji ob Marmarskem in Črnem morju.

Bolgarsko vrhovno vodstvo je pričakovalo, da se bodo Turki poskušali izkrcati ali ob Marmarskem morju ali pa ob Črnem in tako skušali pomagati obleganemu Odrinu; saj so ravno tega hoteli Turki rešiti. Zato so kolikortoliko utrdili važne točke ob obalah, zlasti tudi pred vhomom na galipolski polotok, kjer so imeli Turki zbrane močne čete. Zato so pa morali nekoliko umakniti svoje čete od čataldške črte; v slučaju namreč, da bi se Turkom res posrečilo izkrcati se tu ali tam, bi bila bolgarska armada preveč ogrožena, če bi ostala v prejšnjih pozicijah. Umaknili so se začetkoma za 5 do 6 km, potem še več. Dne 13. februarja je došlo celó povelje, da naj se, če potrebno, umaknejo do 30 km; v tem slučaju, bi bila fronta obrnjena direktno proti Marmarskemu morju.

Koliko vojakov je štela tedaj ta ali ona armada, o tem si poročila zelo nasprotujejo. Ko se je boj iznova začel, je bilo morebiti pred Čataldžo kakih 130.000 Bolgarov in 140.000 Turkov, na galipolskem polotoku 40—50.000 Turkov in pri vstopu na polotok kakih 30.000 Bolgarov. Turške rezerve pri Izmidu in Hajder-Paši ob Marmarskem morju so šteje morda 50.000 mož.

Takoj po obnovitvi vojske so se začele manjše praske pri Čataldži in pri vstopu na Galipoli (galipolski polotok), Odrin so začeli Bolgari in Srbi obstreljevati že 3. februarja ob osmih zvečer.

Turki so se pripravljali na izkrcanje čet. Poizkušali so na več krajih, zlasti 8., 9. in 10. februarja pri Mirofito in posebno pri Šarköju ob marmarski obali blizu imenovanega polotoka, a Bolgari so jih vrgli z velikimi izgubami nazaj; vkrcali so se v velikem neredu in odšli zopet na azijsko stran. To je bil X. kor pod poveljstvom Huršid-paše in morebiti tudi Enver-beja. Tudi izkrcevalni poizkusi pri Midiji in Podimi ob Črnem morju so se končali z istim rezultatom: Bolgari so vrgli Turke povsod nazaj.

Začetkom marca so se začeli zopet boji za čataldške črte, ki so jih bili morali Bolgari iz taktičnih razlogov zapustiti. Zlasti hude so bile borbe od 20. marca nadalje in 25. marca so vrgli Bolgari Turke 15 km zopet nazaj na one pozicije, ki so jih imeli Turki za časa premirja.

Malokdaj se zgodi, da se premirje prekine in začne nova vojska, zadnjič leta 1813. Še bolj redko pa je, da se takrat razširi pozorišče bojev. Oboje se je zgodilo v sedanji vojski. Novo polje je poleg marmarske obale zlasti vhod na galipolski polotok, kjer so bile zbrane močne turške čete. Bolgari so morali zabraniti, da Turki ne izpadejo iz polotoka, in so se zato pred vratom močno utrdili. Vrat je širok pet kilometrov, močno utrjen, utrdbe se imenujejo po tamošnjem mestu Bulair. Prve utrdbe so zgradili že leta 1854. Angleži in Francozi za časa krimske vojske, zato se tudi dva, menda najmočnejša forta, imenujeta Viktorija — po angleški kraljici — in pa Napoleon — po Napoleonu III. — Nekateri so rekli, da je bil namen Bolgarov prodreti na polotok, osvojiti ga s pomočjo grške mornarice, vzeti potem dardanelske utrdbe od zadaj, Grki naj bi pa vzeli dardanelske utrdbe ob azijski obali. Te

Zrakoplovstvo v balkanski vojski.

General Jankov čestita aviatiku Karahčevu.

utrdbe niso skoro nič pripravljene na poseben odpor, če pride napad od suhega sem, pripravljene so bolj proti napadom od morja, torej iz ožine. Na ta način bi bila grški mornarici odprta pot v Marmarsko morje, poiskala bi tam turško brodovje in ga uničila, če ne bi ušlo. Potem bi brodovje podpiralo bolgarski napad na čataldške utrdbe in nadalje na Carigrad. Tako so, kakor rečeno, nekateri sodili. Ves nadaljni razvoj pa kaže, da Bolgari niso imeli tega namena, hoteli so le Turkom dokazati, da ne morejo priti Odrinu na pomoč, hoteli so se torej le braniti, in to nalogo so dobro dovršili. Da niso izpeljali omenjenega načrta, temu je najbrže zopet kriv ozir na Rusijo (gl. str. 152.).

O bojih pri Bulairju in pri Šarköju je poslal prof. Bezenšek tole poročilo:

Na galipolskem polotoku so se začele vojne operacije že 4. t. m., precej drugi dan po preteku premirja. Prva bitka se je vnela med bolgarsko konje-

nico in prednjimi turškimi vrstami. Dne 5. februarja se je bil odločilen boj pri Kavaku. Turki so bili premagani in so zbežali za utrjene pozicije.

Ob begu turških čet na višave pri Bulairju so se izrazili nekateri prav značilno, češ, Turki so se zaprli v steklenico. In bolgarski poveljniki so znali to dobro izkoristiti: okoli vratu steklenice so postavili svoje topove. Sedaj so čakali, ali bi kazalo vdreti skozi vrat steklenice, ali pa pričakati Turke, kadar pomole glave ven iz steklenice in stopijo na beli svet.

Turki niso dolgo premišljevali ter so dali prednost poslednjemu manevru, s katerim so hoteli združiti še drug manever od morske strani pri Šarköju. Tako so mislili dobiti Bolgare med dva ognja.

Dne 8. t. m. začne turška armada pri Bulairju, broječa (po prepričanju turških vjetnikov) šest divizij, napadati. Bojna vrsta je bila samo kakih 5 km dolga, tako da so Turki nastopili v prav gostih gručah. Turški napad na suhem je podpiral topovski ogenj s turških ladij, katere so obstreljevale levo bolgarsko krilo, nahajajoče se blizu morskega brega. A ogenj turške mornarice ni imel nobenega uspeha, iz dveh vzrokov: prvič se turški parobrodi niso mogli približati bolgarskim postojankam, ker je tamošnje obrežje plitvo; drugič so se pa morali turški parobrodi varovati, da ne pridejo tako blizu, da bi jih moglo obstreljevati bolgarsko topništvo.

Ta boj se more prištevati najgroznejšim v tej vojski. Turške vojaške tolpe, ki so došle iz Azije, nimajo pojma o novi strategiji. One leté razdivjane naravnost smrti nasproti, v nerazdeljenih gručah. Na ta način jih je bolgarsko orožje kar kosilo kakor snope. Turške izgube v tem boju so torej ogromne. Čim so padle prednje vrste Turkov, so bile hitro nadomeščene z novimi močmi. Saj so turški poveljniki razpolagali s šestimi divizijami proti eni bolgarski.¹ A novo nastopivše turške čete je čakala ista usoda: bile so pokošene vse.

Bitka je bila podobna velikanski mesnici, v kateri so padali Turki drug za drugim in drug vrh drugega. Trupla so se nagomilila tako visoko, da zadaj stoječi turški vojaki niso mogli sovražnika niti videti, kamo-li da bi se mu mogli približati.

Ko je padlo na turški strani že na tisoče žrtev, nastal je drug prizor, še groznejši od prvega.

Bolgarska pehota zapusti svoje postojanke in udari proti sovražniku »na nož« z gromovitim »urá!«

Turke prevzame panika, obrnejo se slepo v beg, vsi obupani, metaje orožje od sebe, zapuščajoč ranjence in mrtve na bojnem polju, tako da so Bolgari komaj gazili preko njihovih trupel. A nekateri turški vojaki, obupani in grozno prestrašeni, so med begom ubijali svoje tovariše, ki so jim bili na poti, da bi mogli hitreje bežati nazaj v trdnjavo, iz katere so bili tako samozavestno nastopili. Ta divji beg Turkov se more primerjati samo z beganjem pri Ljule-Burgasu in Bunár-Hisarju.

¹ Ta bolgarska divizija se je rekrutirala z Rodopskega gorovja, car jo je posebno pohvalil. O tej diviziji in pa o razmerju bataljonov (24 : 10, tukaj torej 24 : 60) glej stran 158. čisto zgoraj.

Sledečega dne, 9. februarja, je bilo na galipolskem polotoku vse mirno. Bolgarski vojaki so si odpočili od velikega in slavnega boja, delali tudi nove okope, zbirali po bojnem polju turško orožje, kakor puške, sablje, karteče itd. Cel dan se Turki niso prikazali. Samo topovi z ladij so streljali na bolgarsko levo krilo, a niso napravili nobene škode. Ubit je bil samo en bolgarski vojak.

Tega dne so pobrali in pokopali turška trupla, katera so ležala v gručah po celem bojnem polju. Izkopali so velike jame, v katere so trupla zavlekli in jih zasipali. Našteli so okoli 6000 navadnih turških vojakov in nad 50 častnikov.

Tako se je končal prvi del turškega manevra, ki je bil začet z namenom, dobiti bolgarsko armado pred galipolskim polotokom med dva ognja.

Nič boljši če ne še veliko hujši konec je imel drugi del turškega manevra, pri Šarköju.

Dne 8. t. m. so začeli Turki že ob zori spravljati iz parobrodov svoje vojake na suho. To so nadaljevali tudi sledečega dne. Že prvega dne je prišlo do neznatnih bojov med njimi in bolgarskimi vojaki. Ti so le od daleč obstreljevali izstopajoče Turke. Medtem je prišla Bolgarom znatna pomoč. Novodošle vojaške čete so se uredile v močne postojanke, kjer so čakale ugodnega trenutka, da bi se vrgle na sovražnika.

Dan 10. februarja je bil za Turke pri Šarköju usodepoln. Bolgarski vojaki so napravili okoli turških, po morju prispelih čet železen obroč iz samih bodal in topov. Dva dni so jih pustili v miru izstopati iz ladij na suho, a tretji dan so jih obsipali z ognjem iz topov in pušk.

Tudi tukaj je zadonel gromoviti «urá!» iz tisočerih grl bolgarskih junakov. Obroč je postajal vedno ožji in končno okoli treh popoldne pride povelje: »Na nož!« Tedaj se Turki niso mogli več protiviti, obrnili so se v divji beg proti morski obali. Med begom jih je bolgarsko topništvo obsipalo z ognjem šrapnelov prav na gosto. Turki so imeli strašne izgube. Bolgarsko gorsko topništvo jih je posebno pobijalo. Bežeče Turke je prevzela grozna panika.

Torej tudi tukaj so doživeli Turki popoln poraz. Na obrežju so se mogli oni Turki, ki so ostali živi, in ranjenci, ki so še mogli hoditi, nekako zbrati in oddahniti, ker so bili pod varstvom topniškega ognja s turških vojnih ladij. Našli so zavetje na turških transportnih parnikih, kateri so jih izkrcali eden ali dva dni poprej. Bilo je vsega skupaj 20 ladij, ki so pa odšle nazaj precej prazne. Gotovo je padlo tukaj okoli 2000 Turkov, a Bolgarov je bilo ubitih samo par sto.

Ta dvojna zmaga, pri Bulairju in Šarköju, je velikega pomena. Lahko si predstavimo veliko navdušenost, ki je prevzela bolgarske junake vsled slavnih zmag, ki sta sledili druga drugi tekom dveh dni. Z druge strani pa lahko pojмимо pobitost, ki je zavladala v turških vrstah, ki so, broječe 40 do 50 tisoč vojakov, izgubile okoli 6000 mrtvih in imele nad 10.000 ranjencev.

Turška armada je demoralizirana in obupana. Četudi je skupaj pod enim zavetjem — trdnjavo

bulairsko —, vendar ji popolnoma manjka edinosti, hrabrosti in vojaškega duha.

Mladoturki so hoteli izpočetka napasti Rodosto ali Silivrijo, jugovzhodno od Čataldže, ali pa udariti na neko točko med tema pristaniščema, da bi prišli bolgarski armadi pri Čataldži za tilnik. V kratkem so pa izprevideli, da gre v prvi vrsti za Galipoli, in obrnili so svoje vojne ladje proti temu polotoku. Iz Šarköja so mislili napasti Bolgare za hrbtom, ker so menili, da je samo tisti del armade tam, ki se bije pri Bulairju.

Ta poizkus so morali Turki drago plačati. Njihovi nemški prijatelji in strategji so jih že ob času premirja svarili pred takimi poizkusi na obrežju Marmarskega morja, rekoč, da se bo vsak tak poizkus ponesrečil.

Boji pri Bulairju so se še večkrat obnovili, a rezultat je bil vselej isti: Turki so romali z velikimi izgubami nazaj za utrdbe. Tudi sicer so Bolgari imeli uspehe, odbili so definitivno vse poizkuse Turkov, izkrcati se na tej ali oni točki. Sredstva so bila včasih kar strašna. Tako so enkrat po celem obrežju pred svojimi pozicijami nastavili skrite mine in ko so Turki stopili na suho ter se bližali, so Bolgari oddaleč mine električno zažgali. Uspeh je bil grozovit: Na stotine in stotine Turkov se je valjalo v krvi po tleh. Vojska ne pozna nobenega usmiljenja. Ker so se Turki, uvidevši popolno nemožnost doseči tudi najmanjši uspeh, in ko je padel tudi Odrin, obrnili do zaveznikov in do Evrope zopet s predlogi za mir, so 17. aprila določili, naj orožje miruje do 23. To začasno premirje so potem obnovili. Dne 30. maja so z drugimi zavezniki vred sklenili Bolgari s Turki začasni mir.

*

Videč velike uspehe Bolgarije se je Rumunija med vojsko spomnila starih svojih želja po bolgarskem ozemlju in zahtevala za svojo nevtralnost odškodnino. Porabila je torej zadrego Bolgarije. Le-ta začetkoma ni hotela ničesar slišati o kaki odškodnini, a vsled pritiska Rusije in pa vsled vojne pripravljenosti Rumunije se je morala vdati. Poslali so delegate v Petrograd in po posredovanju ruske vlade in francoskega poslanika Delcasséja se je dosegel sporazum: Bolgarija odstopi mesto Silistrijo in pa nekaj sveta v Dobrudži; Rumunija sme v onem delu svojo mejo utrditi, Bolgarija ne; Bolgarija obljubi šole in druge take dobrote Rumunom v novoosvojenem ozemlju; Rumunija obljubi, iti na roko onim Bolgarom, ki se hočejo izseliti iz Silistrije, pri prodaji posestva itd. Obračun za prijaznost Rumunije si je prihranila Bolgarija za poznejša leta, ko se bo zadosti okrepila.

*

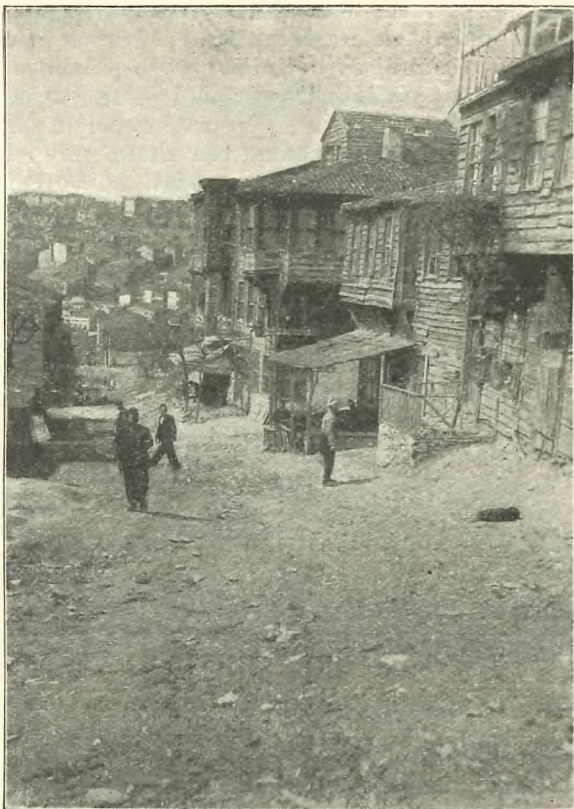
Dne 18. marca je umoril neki Šinas na cesti v Solunu grškega kralja Jurija V. (1863—1913). Šinas je bil prej učitelj, zašel je v bedo in pomanjkanje. Prosil je kralja na izprehodu pomoči in ker je ta njegovo prošnjo odklonil, ga je ustrelil. Povod je torej čisto osebni, ne političen. Šinas je izvršil

pozneje samomor. Juriju je sledil Konstantin, nam že znani voditelj grške armade in osvovitelj Janine.

Ker so se med vojsko bali v Carigradu nemirov in izgredov, so z dovoljenjem turške vlade poslale večje evropske države tja nekaj vojnih ladij v varstvo svojih podanikov; tako novembra in tudi februarja. Pozneje so jih zopet odpoklicale.

Odrin.

Od leta 1365. do leta 1453. je bil Odrin glavno mesto Turkov. Spoznavši njegovo važnost ob sotočju raznih cest in rek so ga Turki že leta 1877./78. obdali

Ulica v Odrinu.

s pasom utrd. Utrdb so napravili 28, pas se je raztezal na razdaljo 35 km. Leta 1885. so te bolj slabe trdnjave izpremenili v stalne forte in pridejali še kakih 50 baterij. V sedanji vojski so bile baterije oskrbljene s starejšimi topovi 24 cm, mlajšimi topovi in havbicami 15 in 12 cm, 21 cm topovi in možnarji, utrdbe so imele reflektorje s premerom 90 cm.

Reke Arda, Tundža in Marica razdelijo utrdbe v štiri dele, sektorje. Najvažnejši je severozahodni, med levim bregom Marice in desnim bregom Tundže, proti njemu vodijo pota iz Plovdiva in Jambolija; poleg tega pa pelje blizu tam mimo železnica, v zahodnem sektorju med desnim bregom Marice in levim Arde. V prvem sektorju so močne utrdbe Ek-

mekdžiköj, Havaraš, Ajnali, Čair-tepe¹, Hadirlik i. dr., v drugem zlasti Juruš in Papas-tepe. Med Ardo in spodnjo Marico naj imenujemo posebno utrdbe Kara-agač, Merkež, Demirtaš, Kartal-tepe. Dohod je zelo lahek, a napadalec ima pred seboj Marico in tik pred mestom samim tudi Tundžo. Okolica je po teh dveh rekah večkrat poplavljenjena. Najširši je vzhodni sektor, tako velik kakor prvi trije skupaj; napadalcu pomaga valoviti svet, ker se lahko približuje od griča do griča, a utrdbe so močne in veliko jih je. Znameniti forti so Kaik, Kavkaz, Topjolu, Jildis, Kuru Čezme, Kestanlik, Devəköj, Ajvas baba,² Taš Tabia, Hajalik.

Po boju pri Mustafa Paša so Bolgari potiskali Turke vedno bolj proti Odrinu in začeli 22. oktobra mesto obkoljevati. Vodil jih je general Ivanov, poveljeval je trem divizijam, 3., 8. in 9. Mesta pa še niso takoj popolnoma obkolili, ker niso hoteli preveč oslabiliti armade, boreče se tam okoli Lozengrada; pač pa so morali zasesti višine proti vzhodni fronti, ker tam gre pot proti Lozengradu.

Dne 24. oktobra je padel Lozengrad, bližala se je glavna bitka. Odposlali so od Odrina dele oblegovalne armade proti Ljule-Burgasu (govorili smo o tem, dalje o nalogah glede Odrina i. dr. na str. 122. in nadalje), na njih mesto so stopile rezerve in pa bolgarsko-srbska armada generala Štepanovića, izvršivši svojo nalogo v Makedoniji. Od 30. oktobra nadalje so prevažali oddelke te armade proti Odrinu. Bolgari so hoteli kar takoj po padcu Lozengrada zavzeti z naskokom tudi Odrin, a to se jim ni moglo posrečiti; morali so torej mesto obkoliti in ga začeti pravilno oblegati.

Pravilno obleganje je pa zelo zamudno. Že priprave vzamejo dosti časa, natančno rekognosciranje in podrobno spoznavanje sveta tam okoli je neobhodno potrebno. Potem moramo trdnjavo obkoliti. Zakopljemo se in postavimo topove, treba je streliva, za dovažanje tega in živil pa zopet potov in cest, če le mogoče tudi poljskih železnic. Napadalni artileriji pa določimo prostore le ponoči, ker nam podnevi vedno čuječi in spočiti sovražnik lahko vsako delo sproti uniči, zlasti ker natančno pozna svet. Potem se začne artilerijski dvoboj; vsak uspeh napadalne artilerije mora infanterija izrabiti, bližati se trdnjavi korak za korakom in vselej nanovo zakopati se. Prej pa še mora topništvo dolgo časa streljati, preden dobi pravo razdaljo za svoje krogle.

Nato se morajo nekatere baterije pomakniti prav blizu trdnjave, da uničijo sovražno lahko artilerijo, ki je večkrat zelo dobro skrita in zavarovana. Ko so se infanteristi prav kakor krti pririli proti utrdbam na 150 do 200 m, je treba pripraviti se za naskok. Najprvo je treba odstraniti razne ovire, prekoračiti globoke in široke jarke, ki so zidani, žične ograje, odstraniti mine itd. Navadno imajo te ovire ob straneh nastavljene dobro skrite brzostrelne topove in strojne puške, tako da je delo izredno težko. Kako ovire odpraviti? S pomočjo artilerije, s ponočnimi pohodi pionirjev, z globočnimi minami kakor jih ima sovražnik. A vse to moramo opraviti tudi

¹ tepe = grič, višina.

² baba = star; oče.

med utrdkami, ne samo pred njimi; kajti od utrdbe do utrdbe se vlečejo ograje, jarki itd. V utrdbah so betonirani prostori za infanterijo; treba jih je uničiti s havbicami in možnarji, da oslabimo moč infanterije. Ko je vse to končano in smo pripravili tudi še lestve, droge, deske in drugo, tedaj smo pripravljeni za naskok. Pri Odrinu je bilo sicer malo betona in oklepov, a obleganje kljub temu sila težavno, zlasti ker je trdnjava vsled naravne lege izredno močna.

Bolgari so imeli začetkoma komaj toliko moč kakor branitelj trdnjave, Šukri-paša; s Srbi vred je narastlo število napadalcev sredi decembra na kakih 70 do 75.000 mož. Navadno je pri obleganju čisto drugače, oni zunaj trdnjave po številu daleko prekašajo one znotraj. Enako število je pa za oblegovalce naravnost nevarno, ker sovražnik vodi tedaj brambo aktivno, to se pravi, on celo napada; tedaj lahko uniči en sam srečen izpad delo več mesecev.

Šukri paša je moral poznati majhno moč Bolgarov, vedel je, da so morali le-ti glavne sile zbrati proti Čataldži. Zato se je vrstil novembra meseca izpad za izpadom, podpiran od težke trdnjavske artilerije. Enkrat je zapodil Bolgare zahodnega sektorja daleč nazaj, a ti so se vrnili in z naskokom vzeli Papas-tepe in Kartal-tepe. Hudi boji so se vršili pri Kadi-köju in Jurušu.

Paša je obenem spoznal, da imajo Bolgari pre-slabo artilerijo; zato so bili v drugi polovici novembra izpadi še pogostejši. Dne 20. novembra so skušali dobiti Turki Kartal-tepe nazaj, a brez uspeha. Dva dni pozneje so se zagnali Turki na vseh frontah proti Bolgarom, 23. novembra proti vzhodnemu sektorju. Vsi ti boji so bili zelo ljuti in so trajali večinoma noter do temne noči. Od 24. novembra naprej so bili pa izpadi na dnevnem redu. In tako je prišel 3. december, dan premirja. Kakor nam znano, se je glasila ena točka premirja neugodno za Odrin, da ga namreč Turki ne smejo založiti z živili. Menda je bilo to najhuje za Šukri pašo: pod seboj je videl železniške vlake, ki so vozili živila Bolgarom pri Čataldži, s topovi bi jih bil lahko uničil, a jih ni smel.

Odrin je bil oni kamen, nad katerim so se pogajanja izpodtaknila. Staroturki so rekli, da je mohamedanom zaradi prejšnjih grobov sultanov in pa znamenitih mošej (zlasti Selimova) ter zgodovinskih spominov tako svet, da ga nikakor ne morejo odstopiti. Ker so se pa nazadnje le vdali, so jih vrgli mladoturki na cesto in sami prijeli za vajeti. Ponavljali so o Odrinu isto, kar so govorili prej staroturki. Dne 3. februarja ob sedmih zvečer je premirje preteklo, uro pozneje so Bolgari in Srbi nanovo sprožili topove na odrinske utrdbe.

Ker je prišlo več srbskih čet Bolgarom pomagat in ker so tudi Bolgari ojačili svojo armado, smemo začetkom februarja ceniti število oblegovalcev na okroglo 100.000 mož, vsekako še jako malo. Ko so pa pozneje Bolgari zavrnili turške napade pri Bulairju, Šarköju itd., so poslali do srede marca nove čete pred Odrin. Onih 100.000 mož so tvorile bolgarske divizije 8., 11. in 12. — zadnji dve so sestavili šele med vojsko — in pa dve srbski diviziji, Timok I. in Donava II. Tudi nekaj kavalerije so imeli.

Poljskih topov boljše vrste je bilo takrat pred Odrinom okoli 100, oblegovalnih so pa dosti pripe-ljali Srbi začetkom nove vojske.

Srbski dve diviziji so postavili v sektorja med desnim bregom Tundže in pa levim bregom Arde. Južni in vzhodni sektor so zasedli pa Bolgari.

Obstreljevanje je trajalo od 3. do 9. februarja. Ivanovu je bilo najbolj na tem, da premaga najprej sovražno artilerijo. Prejšnji napadi na zahodno in severozahodno fronto so ponehali, začeli so se pa novi na južno in vzhodno fronto. Vzhodni sektor je za napad zato posebno pripraven, ker se mu ne stavi nobena reka nasproti. Turki so le malo streljali, najbrže so hoteli varčevati z municijo.

Ponoči od 4. na 5. februarja so napadli Bolgari trdnjavske utrdbe na jugovzhodu z infanterijo in jih 5. februarja tudi nekaj vzeli. 10. februarja so Turki izpadli v smeri proti vzhodu. In to se je ponavljalo do srede marca, ko so se Bolgari še bolj ojačili in z vso svojo srđitostjo obnovili boj. Padla je bila dne 6. marca Janina in to jih je še bolj vzpodbudilo.

Srbska oblegovalna artilerija je napadala južno fronto, bolgarska pa vzhodno; prva je štela 90 topov, med njimi 54 brzostrelnih, bolgarska pa 48 topov, med temi 24 brzostrelnih.¹

Odrin pade.

Bolgarsko uradno poročilo o padcu Odrina se glasi: Dne 23. marca je zapovedal general Ivanov drugi armadi, naj vzame utrjene turške postojanke pred vzhodno fronto, začetek operacij je določil na 24. marca popoldne. Ob dveh popoldne so začele oblegovalne baterije bruhati ogenj proti vsem frontam, streljale so do osmih zvečer. Turki so odgovarjali z vso svojo težko artilerijo. Tudi po osmih se je streljanje v daljših odmorih nadaljevalo, da bi pripravilo pot napadalnim infanterijskim oddelkom.

Ponoči od 24. na 25. marca se je dvignila bolgarska infanterija na vzhodu, prišla je ob pol štirih do doline in potoka Kum in ga ob pol petih preko-račila. Istočasno je začela napad poljska in oblegovalna artilerija. Sovražnik je streljal na prodirajoče oddelke s topovi in puškami. Pod zaščito topništva so naše čete pogumno prodirale in ko je napočil dan, so bile v naših rokah utrdbe Kuštepe, Maslak, Maltepe, Sapudžilar, Eskikumluk, Pačedžilar in Demirkapu. Vse te utrdbe so vzeli Bolgari z bajonetom. 56. pešpolk je pa divjal v silno drznem napadu proti severnemu trdnjavskemu obroču med Ajvas-baba in Taš Tabia. Osvojili smo 12 topov in vjeli 300 Turkov.

V istem času so osvojile čete južnega sektorja tri manjše trdnjave. 20. srbski pešpolk je zavzel grič pri Kadiköju, ob Marici, levo krilo srbske timoške divizije Ekmedžiköj, srbska donavska divizija se je borila pa za Papas-tepe.²

¹ Te številke smo vzeli iz *Streffleurs »Militärische Zeitschrift«, 5. Heft, 1913*; poročilo generala Ivanova je pa, kakor bomo videli, nekoliko drugačno.

² Na kartah ni dobiti vseh imen. Ker se ime Papas-tepe večkrat ponavlja in ker so Bolgari že novembra 1912 vzeli neki Papas-tepe, sodimo, da je tam okoli več utrdb istega imena.

Splošno je skušala artilerija v bojih 25. marca obvladati težko turško topništvo in razrušiti utrdbe.

Pod njeno zaščito so čete vzhodnega sektorja hitro napredovale, ob desetih so bile od trdnjavskega obroča — dosedaj smo govorili le o prednjih utrdbah — oddaljene še 200 do 300 korakov. Vjeli smo zopet tisoč mož in si osvojili 6 mitraljev in 21 topov, med njimi 6 brzostrelnih; takoj smo jih postavili proti sovražnikovim vrstam. Ko se je začelo mračiti, se je že poznala nadmoč naše artilerije. Zato je bilo dano povelje, da naskočimo ponoči trdnjavski obroč.

Ponoči se je boj artilerije ljuto nadaljeval, infanterija je razdrla vse umetne ovire in ko je napočil dan 26. marca, je osvojila z bajonetom vsa vrsta fortov, Ajvas baba, Kestanlik, Kuru Čezme, Jildis, Topjolu, Kavkaz in Kaik. Pomaknili smo naprej vse poljske topove in vse havbice, da bi utrdili novoosvojeno trdnjavsko črto.

Posadka se je umaknila v mesto, a preden je odšla, je začela ob pol devetih zažigati zaloge, arzenal, vojašnice, bolnice itd., ali pa jih je pognala v zrak. Ko je sovražnik videl, da je z osvojitvijo vzhodne črte usoda trdnjave zapečaten, se je vdal. Kajti sedaj so Bolgari in Srbi streljali z dobljenih utrdb na druge trdnjave lahko od zadaj, čete njihove bi jih bile prijele pa od spredaj. Bolgari so imeli zelo velike izgube, a uspeh je bil tak, kakor jih moderna zgodovina nič ne pozna: nikdar še niso osvojili v novih časih moderne trdnjave z bajonetom, samo Odrin. Pri Janini je cela stvar precej drugačna, tudi utrdbe so veliko slabše.

Najhujši naskok je veljal in se je vršil na utrdbo Ajvas baba, severovzhodno od Odrina.¹ Bolgari so jo obkolili od severa in vzhoda in poleg poljskih topov nastavili na vsako stran 40, skupno torej 80 oblegovalnih topov. Priprave za artilerijski napad na to trdnjavo so trajale cele tri tedne; zlasti težko je bilo dovažanje streliva, na voz so ga naložili komaj za šest streliv. Turki so napravili manjše utrdbe dva kilometra pred glavno.

Ko se je 24. marca popoldne začel artilerijski boj, so Bolgari na Ajvas baba streljali bolj slabo, da ne bi vzbudili preveč suma; ponoči so s streljanjem na Ajvas celo prenehali. Ob štirih zjutraj 25. marca se je začela bolgarska infanterija pomikati naprej; predrla je že tri vrste žične ograje, ne da bi bili Turki kaj opazili. Ko so Turki nazadnje videli, kako stvar stoji, so se skoro brez boja umaknili iz teh prednjih utrdb, ob petih zjutraj so jih zasedli Bolgari. Tedaj je pa obsl čete Bolgarov gost dež krogel iz trdnjave, velike so bile izgube, zlasti so trpele 4., 5. in 6. baterija 8. artilerijskega polka.

Takrat je začela bolgarska artilerija, 160 večjih in manjših topov, boj iznova, napad je veljal zlasti fronti na obeh straneh Ajvas baba, široki tri do štiri kilometre. Posebno je šlo za forte Taš Tabia, Ajvas baba in Deveköj. Celi 25. marec je trajal artilerijski boj, proti drugim utrdbam le bolj navidezno. Okoli petih popoldne je začelo turško topništvo na glavni fronti pešati, zvečer je popolnoma utihnilo.

¹ To povzamemo iz Streffleurs 'Militärische Zeitschrift',³ Maiheft 1913.

Bolgarsko topništvo je nadaljevalo boj celo noč od 25. na 26. marca. Tačas so se pa pod poveljstvom generala Vazova zbrale napadalne kolone proti Ajvas baba: polki 10., 23., 53. in 56. Spionirji 23. polka na čelu so se dvignili vojaki v boj; prvi naskok je veljal žičnim ograjam; Turki so jih vrgli nazaj. Takrat je pa že padel fort Deveköj, prvi v vzhodni fronti, zraven Ajvasa. Ljut boj z ročnimi granatami in z bajonetom je prinesel slednjič Bolgarom zaželjeni uspeh: vzeli so Ajvas baba. Od tega forta in pa od Deveköja so prijeli sedaj Bolgari druge forte od strani, vzhodni sektor je bil kmalu ves v njihovih rokah. Ob desetih zjutraj je že jahal bolgarski gardni eskadron v mesto Odrin.

Poveljnik oblegovalne armade, Ivanov, je vodil operacije v Ortakčiju, 15 km severovzhodno od Odrina.

Veliko neprilik je povzročil Šukri-paša Bolgarom s tem, da je dal razdejati tik pred padcem mesta most čez Ardo. Tri tedne potem je bil dograjen čez Ardo nov most, napravili so ga bolgarski pionirji.

Dne 2. aprila so začeli prevažati nazaj v Srbijo srbsko pomožno armado in pa srbske oblegovalne topove — general Stepanović. — Mesec pozneje so bili v Odrinu in okolici samo še Bolgari.

Uradno srbsko poročilo se glasi:

»Srbska armada je vzela vsega skupaj sedem trajnih utrdb, 4 redute — okope —, 17 poljskih in 11 utrjenih baterij. Timoška divizija prvega poziva (I.) je vzela utrdbe Kazan-tepe, Gargjos Tabia Elis-tepe in Jaz-tepe v prvi črti — odrinske utrdbe obdajajo mesto v treh vrstah —, Čair-tepe, Ajnal Tabia, Konec Tabia in Bosjuk Tabia v drugi črti. Na tej črti je vjela 8000 vojakov in 280 častnikov. Končala je svojo nalogo z osvojitvijo fortov Čataldža in Hadirlik v tretji vrsti; tu je vjela tudi Šukri-pašo. Donavska divizija drugega poziva (II.) je osvojila in zasedla utrdbe Papas-tepe in Behči-tepe. Plen srbske armade je bil sledeč: 190 topov, 2 generala, 400 častnikov in 15.000 vojakov.«

Vnel se je potem med Srbi in Bolgari velik prepir, kdo je bil prvi v trdnjavi, kdo je vjel Šukri-pašo itd. Prepir je bil precej neokusen, se ni kar nič podal na lepe in res z velikim junaštvom pridobljene zmage. Šukri-paša sam je pozneje v Sofiji podal izjavo, da so ga vjeli Bolgari; Srbi so pa Šukriju očitali, da je to izjavo podal pod pritiskom Bolgarov itd. Za nas je merodajna sodba resnega in nad vse dvome vzvišenega generala Ivanova. Srbom je priznal največjo hrabrost, velike uspehe, a kar je preveč, tega jim ni mogel prisoditi. Priobčimo naj še njegovo poročilo kot najverodostojnejši vir o padcu Odrina.

Poročilo generala Ivanova.

Po osvojitvi Odrina se je veliko ljudi požurilo zapeljati javno mnenje glede udeležbe združene bolgarsko-srbske armade. Najbolj čudno je to, da so našla prva netočna in strankarska poročila odmev v resnih časopisih in uradnih institucijah. Zakaj so širili taka poročila, ne vem. Na vsak način so hoteli varati uradne kroge. Zgodovina pa ne mara krivih

podatkov in stremljivo za resnico, ki jo potrjujejo neovrgljivi dokazi. To je tudi predmet mojega poročila.

Kot nadpoveljnik združenih armad pri Odrinu moram z veseljem in navdušenjem pripoznati, da so i Srbi i Bolgari izvrstno rešili svojo nalogo. Poročevalci pa tega ne omenijo, temveč se prepirajo, kdo je ujel Šukri pašo, kdo je osvojil trdnjavo, kdo je stopil prvi v Odrin.

Odrina nismo napadli enakomerno od vseh strani; tako je tudi pri drugih trdnjavah. Izberemo si kak sektor in združimo tam vse moči; na ta način zagotovimo uspeh na tem oddelku, a tudi drugi oddelki imajo od tega svojo korist. Ti oddelki morajo sovražnika zadrževati, da ne more zbrati vseh moči na odločilnem sektorju in da ne izve pravočasno, kje se ima vršiti glavni napad. Ta način napadanja smo morali uporabiti pri Odrinu tembolj, ker nismo imeli v primeri s sovražnikom zadostne artilerije.

Sedaj, ko smo Odrin osvojili, lahko povemo, kako smo razpolagali s svojimi sredstvi in kakšen namen so imeli posamezni sektorji. Določil sem, da napademo vzhodno fronto, in sicer njen severni del. Že novembra smo začeli tukaj nastavljeni svojo oblegovalno artilerijo, tu smo združili vsa druga razpoložljiva sredstva, tu sem poslali vsa ojačenja, ki naj nam bi zagotovila uspeh. Proti tej fronti so stale samo bolgarske čete in le pet srbskih kavalerijskih eskadronov. Na vseh drugih sektorjih se pa niso vršile nobene posebne priprave, njihovo nalogo sem že označil. Omeniti pa moram, da delo teh oddelkov, navidezni napad ali demonstriranje, ni lahko, temveč zelo resno, ker sovražnik ne sme izvedeti pravega namena. Dobro izpeljana demonstracija je za uspeh ravno tako važna kakor srečen napad. S tem pa tudi potrdim, da so vse čete z vsega priznanja vredno hrabrostjo izvršile svojo nalogo, one, ki so napadale in one, ki so demonstrirale.

Ponoči od 12. na 13. marca¹ so napadale glasom povelja št. 60 2. armadnega poveljstva čete vzhodnega sektorja. Ko se je daniło, so vzele forta Ajdžijolu² in Ajvas-baba. Zastavile so ju s poljsko artilerijo in s havbicami in začelo se je obstreljevanje drugih fortov vzhodne fronte od strani in od zadaj. Vsled tega je bil vsak nadaljnji odpor nemogoč in ob osmih so bili vsi forti v naših rokah. Naše čete so zasledovale sovražnika v mesto in vkorakale vanj ob pol desetih. Eden od oddelkov je prekoračil reko Tundžo in se ustavil pri vojašnicah Janik-Kašna, da razoroži ujete turške vojake. Poveljnik gardnega kavalerijskega polka se je podal v utrdbo Hadirlik in ujel Šukri pašo.

Ob pol devetih je eksplodirala turška municijska zaloga Karaagač Tabia, znamenje, da je odpor Turkov zlomljen in da se trdnjava ne more več braniti. Ob tem času so se bojevale čete drugih sektorjev še v prednjih postojankah. Okoli desetih so začeli Turki polagoma zapuščati vse forte in se vdajali brez odpora. Če govorimo torej o osvojitvi, smemo to trditi le o fortih vzhodnega

sektorja; vse druge sektorje smo vzeli vsled tega, ker se Turki po padcu vzhodne fronte in po zavzetju mesta in mostov — vse to so opravile naše čete od vzhodnega sektorja — niso mogli več braniti; zlasti še zaradi tega ne, ker so pognali v zrak municijske zaloge, ker so uničili zaloge moke in postrelili svoje konje.

Vse to moramo upoštevati, če slišimo, da je 20. srbski polk vzel utrdbo Hadirlik in ujel Šukri pašo. Hadirlik je stara utrdba v drugi črti in ni bila opremljena, nahaja se nekako tri kilometre vzhodno sedanjega trdnjavskega obroča. V tem fortu se je nahajal štab Šukri paše in pa postaja brezžičnega brzojava. Ko se je bil Šukri paša pri fortu Kaik predstavil poveljniku oblegovalne armade, mu je ta na njegovo prošnjo dovolil, da ostane v fortu Hadirlik in da tam prenoči; na povelje generala Vazova so ga peljali tja. Z brzojavom št. 3910 je za-

Mahmud Šefket paša.

povedal poveljnik, naj ostanejo čete ostalih sektorjev po osvojitvi fortov tam v svojih pozicijah in naj čakajo novega povelja; samo one vzhodnega sektorja so smele korakati naprej. Če je pa kljub temu prišel 20. srbski polk v fort Hadirlik, ki je tri kilometre za trdnjavskega obroča, se je zgodilo to proti povelju.

Vsekakor pa je prišla v fort Hadirlik ena kompanija, ali dve, 20. srbskega polka okoli treh ali štirih popoldne, potem ko je bilo vprašanje Odrina že rešeno. Da se pa ne bi pripetilo kako nesporazumljenje, ker je prišla kompanija proti povelju do forta, je bil general Vazov kljub temu zelo prijazen in je tej kompaniji prepustil celó vodstvo forta. Vazov je imel namreč povelje v Odrinu, on je delal red. Nobeden ni mislil, da je tukaj kaka preporna točka. Šukri pašo je ujel polkovnik Marholev, ta ga je predstavil Vazovu in ta zopet meni, Ivanovu, še preden je pa-

¹ Vzhodna cerkev je za 13 dni za nami, gl. str. 156.

² Skoro gotovo je to že omenjeni Deveköj.

ša videl kakega Srba. To je tudi Šukri pozneje sam izjavil. Kako je torej mogoče trditi, da se je paša vdal 20. srbskemu polku?

Ravno tako tudi ni res, da bi bil 15. srbski polk prej v Odrinu kakor 23. bolgarski polk. Dejstvo je razvidno iz navedenih podatkov.

Sedaj pa moč armad. Hitro so rekli nekateri, da je srbska armada štela 65.000 mož in imela 60 oblegovalnih topov, drugi zopet ne delajo razlike med pravo armado in pa ono na papirju. Po mojih zapiskih je štela srbska armada 47.000 mož; če odštejemo bolne in one, ki se niso borili — razne uradnike itd. — ostane 32.000 mož s 60 poljskimi topovi, 20 havbicami po 12 cm, osem po 15 cm in 10 dolgimi oblegovalnimi topovi po 12 cm, torej 98 topov. Bolgarske čete so štejele 105.000 mož; odštevši bolnike in neborilce ostane 88.000 mož s 342 topovi najrazličnejšega kalibra.

Potem nam pa tudi očitajo, da so bile ravno utrdbe vzhodnega sektorja najslabše. Če bi bilo to res, bi bili ravno mi pohvaljeni, kajti teorija nam nikjer ne priporoča, naj napademo sovražnika tam, kjer je najbolj močan, temveč tam, kjer je napad važen in mogoč. Vzhodni sektor je bil v tem oziru pravi, ker pade z njegovim padcem vsa trdnjava. Žalibože je bil pa ravno ta sektor močan. Izbrali smo si ga za napad, ne ker je bil slab, ravno nasprotno, zato ker je bil močan že po naravi in smo torej tudi mi vsled ugodnega — zato tudi močnega — sveta si lahko izbrali pripravne pozicije za oblegovalno artilerijo, ki je vse obkolila in zato lahko svoj ogenj osredotočila na eno točko. Pove

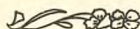
dati moram tudi, da je bil sovražnik v tem delu zelo številen. Število naših izgub pa tudi pove, da se je sovražnik dobro branil in da so bile njegove utrdbe močne. Mrtvih smo imeli na vzhodnem sektorju 16 častnikov in 949 mož, ranjenih 62 častnikov in 5209 mož; na južnem sektorju 8 in 325 ter 20 in 1364. Bolgarske izgube znašajo torej: mrtvih 24 častnikov in 1274 mož, ranjenih pa 82 častnikov in 6573 mož. Srbska timoška divizija je imela sledeče izgube: 4 + 69 in 2 + 360; donavska srbska divizija pa te-le: 2 + 199 in 5 + 806; vsega skupaj srbska armada: mrtvih 6 častnikov in 268 mož, ranjenih 7 častnikov in 1166 mož.

Ker so nekateri trdili, da je bil najmočnejši severozahodni sektor — timoška divizija —, torej oni sektor, kjer so hoteli ujeti Srbi Šukrija, bi omenil, da so bile ravno tam izgube najmanjše. Druga srbska divizija, donavska, ni napadala fortov, temveč samo poljske utrdbe in je vendar imela dvakrat in pol večje izgube kakor timoška.

Iz teh dejstev bodo prijatelji resnice lahko sklepali. Mislim, da je dosti. Če pa kdo ne verjame, ga moremo le obžalovati. Zgodovina, kateri bodo na razpolago vsi uradni izpiski, bo govorila.

Nadpoveljnik druge armade, general Ivanov.«

Operacije za zavzetje Odrina so trajale 49 ur. Ujeli so 51.000 vojakov, med njimi 17 paš, 4 divizijske generale, 8 brigadnih generalov, vseh častnikov 1220. Med ujetniki je bilo 18 rumunskih, 6 belgijskih in 64 nemških častnikov. Zaplenili so 54 000 pušk in okoli 650 topov itd.

Skader.

Za časa premirja je orožje počivalo le pri Bolgarih. Grki so vojsko nadaljevali, Srbi so čistili novoosvojene pokrajine, Črnogorcem pa kljub premirju poveljnik Skadra, Hasan Riza, ni dal miru. Ko so mu Črnogorci naznanili, da je premirje podpisano, je rekel, da to njega nič ne zanima, on da o tem ničesar ni izvedel od turških poslanikov. Seveda ni mogel izvedeti, ker je bilo mesto obkoljeno, oziroma hotel ni.

Ker so bili Črnogorci preslabi, so jim prišli Srbi na pomoč, deli Jankovičeve armade so odkorakali tja. Zavezniki med premirjem trdnjave niso napadali, omejili so se na odbijanje srditih turških napadov; boji pa so bili zelo ljuti in krvavi, izgube Srbov in Črnogorcev strahovite. Sredi januarja je bilo zbranih pred Skadrom 40.000 zaveznikov, 26.000 Črnogorcev in 14.000 Srbov, število Turkov in njihovih pomočnikov cenijo na 30.000. Armada prestolonaslednika Aleksandra se je nahajala tedaj v Makedoniji, general Živković pa v Stari Srbiji. Menda je poslal tudi on oddelke svoje armade proti Albaniji.

Dočim pa za časa premirja Srbi niso javno priznali svojega sodelovanja pred Skadrom, jim po izbruhu nove vojske tega ni bilo treba več prikrivati. Tedaj se je oblegovalna armada odločila za nov napad,

sodelovala je vsa črnogorska vojska in pa večji del srbske adrijanske skupine, šumadijska divizija prvega poziva (I) in pa drinska divizija drugega poziva (II). Za predmet napada so določili: severna skupina, obstoječa iz 2., 3. in 4. črnogorske divizije, naj navalili na utrdbe Bardanjola, južna skupina, obstoječa iz Srbov in 1. črnogorske divizije, pa na Taraboš in Brdico; Taraboš so odkazali Črnogorcem, Brdico pa Srbom.

Natančno so vse preudarili in premislili, zlasti glede Bardanjola in Taraboša, vedeli so, da se bo razvil tukaj najljutejši boj. Zglasili so se prostovoljci, njihove čete so bile oborožene z ročnimi granatami, s škarjami za prerezanje žic itd. Kajti Turki so se bili izvrstno pripravili, izkopali so dolge in globoke jarke, postavili več vrst žičnih ograj, nastavili volče jame, leteče mine — take smo videli pri Bolgarih ob priliki turških napadov pri Bulairju —, posebno vrsto torpedov itd. itd.

Napad so določili na deseto uro zjutraj dne 7. februarja. A nekatere čete se niso mogle vzdržati, že v ranih jutranjih urah je divjal na raznih točkah divji boj mož proti možu. Bardanjol je utrdba, obstoječa iz dveh gričev, Velikega in Malega. Črnogorcem je pri napadu izvrstno služil zelo razorani svet,

od časa do časa so našli zavetje in odmor za nadaljnji boj, proti večeru je bil Veliki Bardanjol v njihovih rokah. Ker so se pa Turki od Malega Bardanjola sem ljuto branili, niso mogli črnogorski junaki svojega uspeha popolnoma izkoristiti, najbrže so bile pa tudi izgube prestrašne.

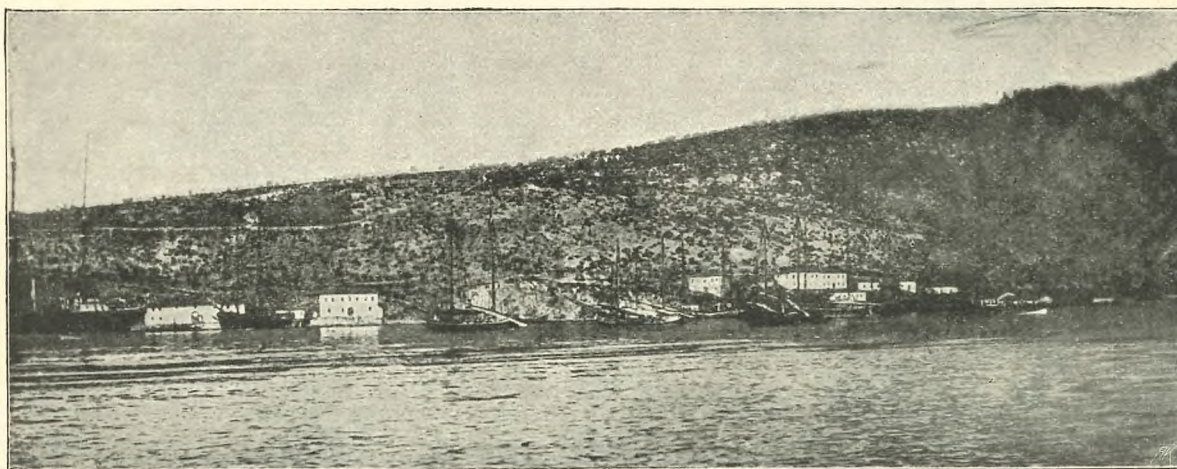
Napadi na Taraboš in Brdico so se pa popolnoma izjalovili. Le mimogrede so se polastili Črnogorci utrdbe Široka na Tarabošu; Srbi so se po močvirnem ozemlju približali Brdici že na en kilometer, a morali so nazaj, izgube so bile velike. Boji so trajali tri dni, 7., 8. in 9. februarja, mrtvih in ranjenih je bilo vsled boja mož proti možu izredno veliko, samo Srbi in Črnogorci so izgubili v boju do 5000 mož. Če pogledamo v zgodovini nekoliko naokoli, vidimo malo tako krvavih bojev; vsi so častno rešili svojo nalogo, napadalci in branitelji.

Sicer so pa borbe infanterijskih oddelkov trajale še dalje, do 12. februarja, tedaj je pa boj popolnoma utihnil vsled obojestranske skrajne izmučenosti. Kakor pred Odrinom, so videli oblegovalci tudi

Hamidije je potopila s streljanjem eno transportno ladjo, dve pa hudo poškodovala; 30 srbskih vojakov je bilo ubitih, nad sto pa ranjenih. Tudi veliko vojnih potrebščin je bilo uničenih. Ker je bil strah pred Hamidijo zelo velik, so Grki zadržali v svojih pristaniščih nadaljnjih 20 transportnih parnikov; že dne 15. marca so bili odšli iz Soluna, a še koncem meseca jih vidimo v grških vodah, šele potem si upajo dalje.

Ker so Črnogorci in Srbi Skader nanovo hudo obstreljavali in je marsikaka krogla zašla tudi v mesto samo, je bilo poškodovanih tudi več poslopij tujih podanikov, več tujih oseb pa ranjenih in ubitih. Velesile so po svojih diplomatih zahtevale, naj oblegovalci prenehajo z obstreljevanjem toliko časa, da odide iz mesta civilno prebivalstvo. Zato so dne 25. marca težki topovi začasno utihnili. A tedanji poveljnik v Skadru, Esad paša, ni hotel prebivalstva izpustiti iz mesta in dne 29. marca so topovi zopet začeli svojo pesem.

V onih dneh se kaže čimdalje bolj politični vpliv na razvoj vojnih dogodkov. V Londonu se niso

Sv. Ivan v Medui.

pred Skadrom, da je nemogoče vzeti tako trdnjavo brez težke artilerije. Začeli so dovažati težke oblegovalne topove, z nadčloveškim napadom so jih postavili v pripravne pozicije. In zopet so odšli močni srbski oddelki pred Skader, Črnogorcem in bratom svojim na pomoč. Treba se je bilo odeti s plaščem potrpežljivosti in čakati, kajti take operacije zahtevajo mnogo časa. Saj je eden prvih vojaških naukov Napoleona in nemškega vojskovodje Moltkeja ta, da na odločilnem mestu in v odločilnem trenutku ne moremo biti nikdar dovolj močni. Iste dolgotrajne in zamudne priprave smo videli tudi pred Odrinom in Janino, in kakor tam, je tudi pred Skadrom končno zmagala potrpežljivost.

Skoro vsi transporti srbskega vojnega materiala in srbskih čet so šli čez Solun. Začetkom marca se je začel prevoz potrebščin in vojakov na grških transportnih parnikih. Po srbskih poročilih je došla prva pošiljatev dne 8. marca v Sv. Ivan Meduanski: čete, topovi, municija, zaloge itd. Ko se je vršilo izkrcevanje, se je dne 12. marca nenadoma pojavila nam že znana križarka Hamidije; pričel se je boj,

bili zbrali samo zastopniki balkanskih držav, tudi velesile so poslale tja odposlanstva in delovala je tam poslaniška komisija, ki naj bi rešila mednarodne zadeve balkanskega vprašanja. Med najvažnejše točke prištevamo ustanovitev nove države Albanije, ki sta jo zahtevali predvsem Avstrija in Italija. Za vsako ped zemlje so v Londonu barantali in zdelo se nam je, da smo zopet v 18. stoletju, ko so gospodje pri zeleni mizi delili države in narode. Rusija je hotela veliko Črnogoro in Srbijo, Avstrija in Italija pa veliko Albanijo. Avstriji je bilo tudi na tem, da Srbija ne dobi vojaškega dohoda do Adrijskega morja, ker bi Srbija kot varovanka Rusije avstrijskim interesom preveč škodovala. Večja mesta, kakor Prizren, Djakovico, Peć, Debar in Ohrid so Albaniji odvzeli, priznali so ji pa Skader. Zato obleganje samo na sebi ni imelo nobenega pomena več, Skader je bil pač prisojen bodoči Albaniji. In vendar so se ravno tedaj bili zopet hudi boji za to staroslovansko trdnjavo.

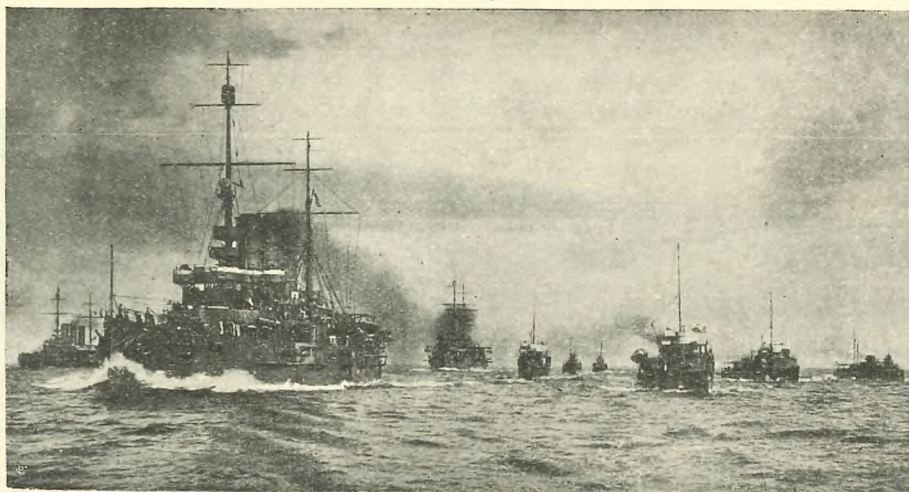
Celi 31. marec, celo noč in prve ure 1. aprila so se borili za Taraboš. Glavni napad je izpeljala sku-

pina Martinovića, in sicer z eno divizijo na Veliki, z eno pa na Mali Taraboš. Proti drugim frontam so pa samo demonstrirali, kakor smo to videli tudi pred Odrinom in pred Janino. Črnogorci sicer tudi topot Taraboša niso mogli vzeti, a dosegli so vendar precejšnje uspehe, od dotedanje razdalje 700 m so se primaknili na 30 m do turških glavnih utrd in se tam utrdili. Velikanske so zopet izgube; od glavne čete, ki je štela 25 častnikov in 800 mož, so padli vsi častniki in 600 mož. Samo dva častnika sta bila ranjena, vsi drugi ubiti, med njimi brigadni general, oziroma polkovnik P l a m e n a c. Med turškimi utrdami in pa novimi črnogorskimi postojankami se je vil dolg jarek; Turki so ga takoj zasuli z vrečami peska in z ubitimi vojaki. Srbske čete so bile oni dan oddaljene od Brdice 1500 m, Bojana je bila prestopila bregove in vsako približevanje je bilo nemogoče.

Ponoči od 2. na 3. aprila so se posvetovali na Cetinju kralj in prestolonaslednik ter generala Vukotić in Bojović. Dne 3. aprila so pozvali Esad paša,

duanski še nadalje izkrcavati pomožne čete in drugo. In ker srbska vlada vsaj navidezno ni hotela kljubovati volji Evrope, je sklenila dne 11. aprila, odpoklicati svoje vojake. Drugega dne je formalno obvestila črnogorsko vlado o svojem sklepu, dne 14. aprila so vojaki izvedeli, da morajo oditi, dne 16. aprila se je general Bojović oglasil pri Nikoli in sporočil, da odhaja. A vse to se je vršilo samo pred Evropo, Srbi niso odšli, sodelovali so tudi še pri zadnjem napadu, kolikor sedaj vemo. Hoteli so pač Evropo pomiriti in stara manka je rada verjela; le nekaj jih je odšlo, drugi so ostali pred Skadrom. Pač pa iz Soluna ni odšel noben vojaški transport več na bojišče.

Zopet so se začeli napadi, Evropa je godrnjala, Črnogorci so se bili z levjim pogumom, in končno, dne 23. aprila ponoči, je naznanil Esad paša, da se u d a. Odšel je iz trdnjave z vsemi svojimi vojaki, z vsem orožjem in strelivom. Ravno pol leta se je trdnjava branila. Če je bil Esad paša res primoran

Avstrijske vojne ladje plovejo iz Pulja proti Črnigori.

naj se uda, a odgovoril je, da se bo branil do zadnjega moža. Ob dveh popoldne dne 4. aprila se je boj zopet začel.

Videli smo, da je bila usoda Skadra pravzaprav že določena, in že koncem marca so pozvale velesile črnogorsko in srbsko vlado, naj odpokličejo svoje čete izpred trdnjave. A kako naj Črnogorci odnehajo? Od začetka vojske že oblegajo Skader, vsak dan je bilo pričakovati padca, kljub velikanskim izgubam so vendar pogumno zrl v bodočnost, in sedaj naj obleganje opustijo? Ves svet bi govoril: Zato ste odnehali, ker ga niste mogli vzeti. Torej naprej, vsaj pade naj, potem naj se pa odloči tako ali tako.

Ker Srbi in Črnogorci niso ubogali poziva velesil, so poslale le-te nekaj svojih ladij pred črnogorsko obalo, ki naj bi pokazale voljo Evrope. Ker to ni dosti izdalo in so Črnogorci samo zvedavo hodili gledat morske velikane, kaj pravzaprav hočejo, so velesile ubrale ostrejše strune: zaprle so obalo od mesta Bara pa do izliva Drina, dne 10. aprila. S tem je bilo Srbom nemogoče v pristanišču Sv. Ivan Me-

udati se, če ni bil zadnji napad samo dogovor med njim in pa med Nikolo, o tem se bo težko kdaj vedelo kaj natančnega. Poučeni krogi pravijo, da se je Esad paša hotel zavarovati za prihodnost, ko bi se odločevala usoda Albanije. Ker je sam Albanec, je hotel tudi glede nove države imeti svojo besedo, kar je pa le mogoče s pomočjo močne armade; vrh tega so bili pa njegovi vojaki večinoma Albanci. Zato se je menda prej udal, nego je bilo treba. Gotovo pa je, da bi se bila morala trdnjava tudi brez takega dogovora slednjič udati, ker je bila zadnje tedne obkoljena od vseh strani in ker hrana ne pada z neba.

Črnogorci so prav lepo vkorakali v mesto, Nikola je dajal pametne postave, domačini so bili z novo vlado prav zadovoljni, a kaj, ko je Evropa hotela drugače. Komaj so se junaki Črnogore nekoliko udomačili, že je prišlo od severa doli povelje: Ven, nazaj! Nekoliko časa so se protivili, vpili po časniki, klicali na pomoč, a vse zaman. Frej bi omehčal kamen kršnega Krasa kakor pa prepričal Evropo, da Črnogora brez Skadra ne more živeti, da vsa narava silijta. M o r a l i s o n a z a j. Priznali so jim nekaj po-

lja ob jezeru, nekaj albanskih plemen in obljubili so jim posojilo za pokritje vojnih stroškov, potem pa: Črnogorec, pojdi nazaj v skale, odkoder si prišel, hraber si, junak si, zaslužil si, a ne damo ti. In tudi ti, stari Nikola, pojdi nazaj, volja Evrope je močnejša kakor tvoj duh-velikan, duh največjega sedanjega vladarja.

A potolaži se, sodruga imaš, ki tudi trpi, še bolj trpi kot ti, junak kot ti, dober kot ti, revni B o l g a r.

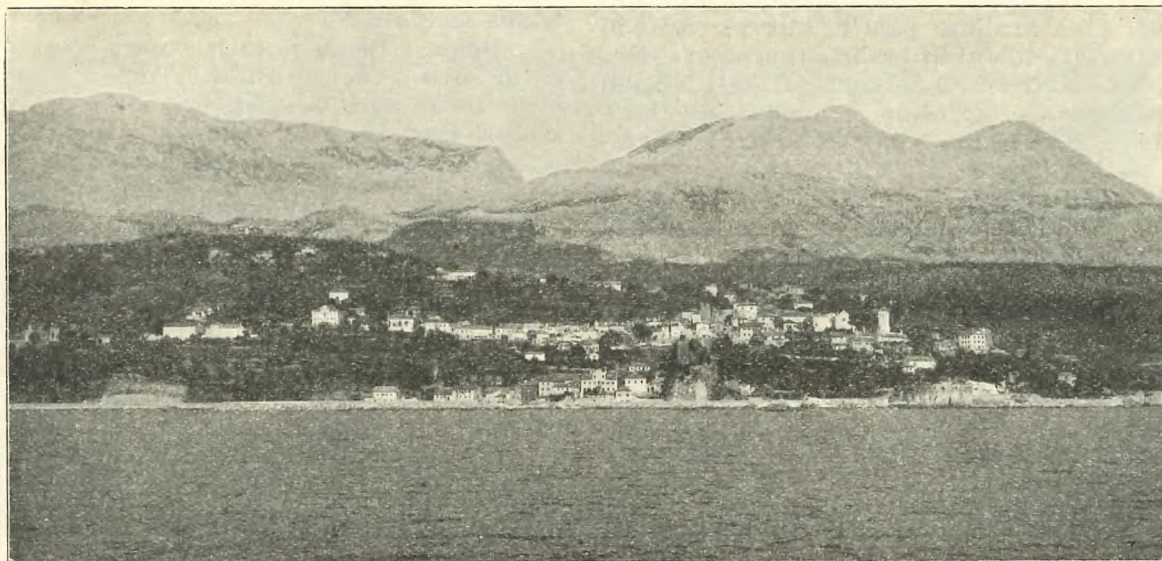
Padec Skadra.

Skader se je udal dne 23. aprila ob eni uri ponoči. Prvo poročilo se glasi:

Oblegovalci so dne 21. aprila zvečer začeli svoj ogenj koncentrirati proti Tarabošu in Brdici. Mestu se ni prizadevala nobena škoda. General Martinović je začel prodirati z 8000 možmi, ki so zasedli zapadno pobočje Taraboša. V isti noči se je 6000 mož divizije

Turki so zdaj jako slabo odgovarjali, pač pa so postali proti opoldnevu bolj živahni, dasi njihovi streli proti izborno maskiranim in postavljenim srbskim topovom niso imeli znatnega uspeha. Popoldne je bombardement dosegel svoj višek. Zdaj so turški topovi sipali na črnogorske čete, ki so bile najdelj prodrle, pravi dež šrapnelov. Čeprav je padel mož za možem, so črnogorske čete z naravnost fanatičnim navdušenjem in ognjem drvele naprej. General Vukotić je na vzhodnem pobočju Taraboša kljub velikim izgubam prodiral z veliko naglico. Po bajonetnem napadu je zasedel turške pozicije tik pod vrhom. Črnogorci so naskakovali turške pozicije preko celih kupov padlih bratov.

Proti večeru je Esad paša sporočil, da želi črnogorskega parlamentarja. General Vukotić se je podal sam k paši. Pogajala sta se o tem, bi se li dovolil albanskim beguncem iz vasi na vzhodnem bregu jezera prost odhod iz mesta. Kralj Nikita je

Hercegnovi, utrdba ob vhodu v Boko Kotorsko.

Vukotičeve neopaženo izkrcalo pri vasi Škija ob jezeru, kjer je bilo že od prej zbranih 8000 mož.

Te čete so koncentrično operirale proti Tarabošu in se jim je posrečilo izvesti važne manevre, ne da bi jih turški ogenj oviral. Brdica je bila popolnoma cernirana. Vsled preplave pa je bila tudi taraboška posadka od mesta popolnoma odrezana. Srbske čete so bile vsled preplave tudi tako odrezane, da niso mogle oditi in so ostale v svojih pozicijah.

Dne 22. aprila zjutraj so turške baterije na Tarabošu otvorile na Črnogorce pravi peklenški ogenj. Vukotić je medtem neopaženo zasedel višino Žogaj, kjer se je začel boj z ondotnim turškim oddelkom na nož. Artilerijski ogenj s Taraboša je pokosil cele stotnije Črnogorcev; boj je zadobil popolnoma značaj klanja. Napadalci so morali odslej lezti čez skale in po terenu, ki je bil popolnoma odprt. Težki srbski topovi so medtem obstreljevali Taraboš in citadelo. Bombardement je postajal vedno hujši, artileriji je osebno poveljeval Vukotić.

to dovolil, dasi so tiste vasi v črnogorskih rokah. O kapitulaciji pa ni Esad paša zdaj še ničesar govoril. Pač pa je izročil generalu Vukotiču energičen protest avstro-ogrskega generalnega konzula proti škodi, ki so jo napravili oblegovalci z obstreljevanjem mesta.

Ponoči se je bombardement nadaljeval z vso ljutostjo. General Martinović je četam naznanil, da so Srbi zavzeli Brdico. Čete so sprejele to poročilo z velikanskim navdušenjem. Vsi vojaki so z divjo radostjo v očeh klicali: Skader! Skader! Baterije iz Muričana so sipale ogenj na vrh Taraboša. Čete Esad paše so bile vsled neumornega nezlomljivega napada oblegovalcev tako decimirane in izmučene, da je nadaljnji odpor postal nemogoč. Ob 1. uri popolno je hrabri branitelj Esad paša dal na citadeli razobesiti belo zastavo. Takoj nato so prve črnogorske čete prebredle Bojano in korakale v mesto. V mestu vlada popoln mir in red. Upravičeno se domneva, da je Esad paša že pri prvem sestanku

predlagal kapitulacijo pod pogojem, da se dovoli posadki prost odhod z vsemi vojaškimi častmi, a da je kralj to odklonil, potem pa na predlog Esad paše v to pristal.

Uradno črnogorsko poročilo z dne 23. aprila se glasi:

Zapisnik o predaji Skadra je podpisal Esad paša. Posadka je mesto s svojim orožjem zapustila. Turki so zapuščali postojanke, ki so jih nato Črnogorci zasedli. Ob 11. uri ponoči so zaplapolale črnogorske zastave na Tarabošu. Turki so nato zapustili tudi ostale postojanke. Črnogorci so razobesili zastavo na citadeli, nakar so mesto zasedli. Na celi fronti je streljanje iz topov naznanjalo slavni zgodovinski dogodek, da so Črnogorci zasedli Skader. V Cetinje je došlo poročilo o predaji Skadra ob 2. uri ponoči. Kralju je brzojavil prestolonaslednik, da je Skader padel. Streljanje iz topov in zvonjenje iz stolpov cetinjskih in okoličanskih cerkva je Cetinčanom naznanjalo slavni čin junaškega črnogorskega naroda. Cetinčani so svoja stanovanja zapustili in se podali pred kraljevo palačo, kjer so prirejali kralju, kraljevski rodbini in hrabri črnogorski armadi burne manifestacije. Z balkona je kralj Nikolaj množico nagovoril. Nepopisno je navdušenje Črnogorcev. Zastopniki zveznih balkanskih držav so kralju takoj čestitali povodom slavne zmage.

Kakšen je bil dogovor in v koliko je bil napad resen, o tem se, kakor omenjeno, ne da povedati nič natančnega. Gotovo je, da so črnogorske čete šle v zadnji boj, ne da bi bile kaj vedele o spletkah med Nikolo in Esadom. In najbrž bi se jim bil napad itak posrečil, sodeč po prejšnjih uspehih, ko so bile že tako blizu glavnim sovražnim postojankam. — Tri tedne po slavnostnem vstopu so morali Črnogorci mesto zapustiti, začasno vlado je prevzela mednarodna komisija, varstvo mesta pa mornarji velešil. To pa toliko časa, dokler se razmere novoustanovljene albanske države niso uredile.

Smrt Hasan Rize.

Začetkom obleganja Skadra vidimo na čelu posadke Hasan Rizo, potem pa naenkrat generala Esad pašo. Kako to? Esad paša je pripeljal v Skader večjo armado Hasanu na pomoč, a za časa obleganja se mu je popolnoma pokoril, četudi najbrž nerad. Dne 31. januarja pa Hasan ni več med živimi, zadela ga je krogla nevidnega morilca.

Ravno tedaj je bil ubit, ko je hotel biti sam. Večerjal je dne 30. januarja pri Esad paši, njuni stanovanji nista bili daleč narazen. Okolu osmih se Riza poslovi, Esad mu ponudi pet, šest ljudi za spremstvo, a Riza jih odkloni. »Naj Vas torej spremi vsaj moj ordonančni častnik,« pravi Esad.

Dobro. Stopita na ulico. Noč oblačna, brez mescica, najhujša tema, svetilke nobene, ker petroleja ni bilo več. Prideta na trg, kjer se nahaja poveljništvo. Riza se zahvali za spremstvo in reče: »Vrni se, grem sam domov.«

Ostavši tam, napravi še par korakov. Naenkrat zagleda pred seboj tri ljudi, boljše rečeno tri sence. »Kdo ste? Kam idete?«

Nič odgovora. Riza se ne čudi, saj je bilo med turško armado polno Grkov, Albancev in Arabcev, ki niso razumeli turškega jezika. Gre mimo njih par korakov, slišijo se trije strelji. Riza krikne, zruši se. Ljudje prihitijo, poiščejo ga in nesejo na dom. Dva strela sta dobro zadela: prvi od zadaj skozi pljuča in pri rebrih ven, drugi tudi skozi hrbet, izšel je na dnu trebuha. Prva rana je bila težka, druga smrtna. Zdravniki takoj izjavijo, da ni rešitve, vsaka operacija je brezuspešna, kvečjemu da poveča bolnikove bolečine. Ob dveh ponoči je Riza preminul. Ko je čutil, da se mu bliža smrt, je namignil častnikom, približajo se in zahvali se jim. Tedaj vstopi Esad paša. Reče mu: »Priporočam Vam svojo obitelj, nikar je ne pozabite, priporočam Vam svojega sina. Ne pravite mu, da sem ubit, temveč da sem padel v bitki. Morebiti bo potem lažje trpel.« Hoče še govoriti, a nima več moči. Samo častnikom še reče: »Zakolnite se, da boste branili domovino do smrti.« — Zakolnejo se. — Kakor da ne želi ničesar več, Riza utihne, se obrne in v mirni svečanosti čaka, da mu temna smrt zakrije oči.

Rojen v Bagdadu se je mnogo šolal, bil je eden prvih sultanovih generalov. Tudi v Berlinu se je učil. Bil je oster in strog, brezobziren v izvrševanju svoje dolžnosti, a je to zahteval tudi od drugih. Sicer je bil pa plemenita duša skozinskoz. Ne da se dognati, če ni bil Esad sam udeležen pri smrti nadležnega tekmeča.

Zavzetje Bardanjola.

Dopisnik nekega lista piše par dni po padcu Velikega Bardanjola:

Bitka, v kateri so Črnogorci zavzeli utrdbe Bardanjola, je bila ena najkrvavejših in najljutejših, kar jih je izvojevala armada kralja Nikole. Prve vesti podajajo le medlo sliko tragičnih dogodkov tega napada, ki je trajal dva dni in eno noč; griček so Črnogorci 11krat osvojili in zopet izgubili. Priplazil sem se prav do bojnega polja in podati morem naslednje natančne podatke:

Črnogorska artilerija je začela napad ob 8. uri zjutraj. Krog poldneva je dal Nikola prvi in drugi brigadi kneza Danila in tretji brigadi Gjüre Petroviča povelje za napad. Kot prva je navalila tretja brigada in prodrla prav do okopov utrdbe. Vojaki so pod silnim ognjem sovražnika kar cepali, toda zapovedano je bilo, da se raztrgajo vrste bodeče žice — za vsako ceno. Vojaki so ubogali in umirali. Prva brigada Vasojevića, sestavljena iz andrijevaškega, kraljuškega in lijevarieškega bataljona in druga brigada sta morali preko silnega nasipa, ki so ga tvorila mrtva trupla padlih bratov, naprej. Krog šestih zvečer se je črnogorski pehoti po strašni borbi »na nož« posrečilo zavzeti vse nasipe, ki so jih napravili Turki v obrambo trdnjave, tudi najvišjega. Toda Turkom je bila noč dobrodošla zaveznica; črnogorski topovi, ki so se v presledkih oglašali, niso mnogo škodovali sovražniku, ki je neprestano pošiljal ojačenja v linijo zadnje obrambe. Ko je zasvetila zora in se pojavil dan, je vladal nepopisen bojni metež. Zmaga je kolebala semintja med obema nasprotnikoma, ki sta se v obupnem boju merila na velikem

okopu — prsi na prsih. Videti je bilo Črnogorce, kako navaljujejo na Turke, jih upogibajo in neusmiljeno ubijajo. Tu je na povelje turškega častnika skočilo izza okopa na stotine Turkov, ki so se s peklenko ljutostjo vrgli na napadalce z ročnimi bombami. Ta nenadni protinapad je črnogorske bataljone zmedel in nastala je nevarnost, da bo moralo levo krilo tretje brigade bežati. Tedaj se na svojem belcu požene pred čete kraljev sorodnik Gjuro Petrović ter zavpije: »Kdor ni Črnogorec, naj beži!« Borba je zavihrala iznova in uro pozneje nato so bili Turki nagnani v beg tudi na tej strani utrdbe. To je bila druga zmaga kralja Nikole. Število ranjenih Črnogorcev, ki so jih spravili v Grudo, na Cetinje in v Podgorico, je neizmerno. Mrtvih je brez števila. Boreč se neizmerno so Črnogorci gazili preko nakopičenih teles svojih mrtvih in ranjenih tovarišev. Zmaga je zato z veseljem, pa tudi z žalostjo napolnila ves črnogorski narod.

»Glas Crnogorca«, uradno glasilo črnogorske vlade, je objavil o boju za Bardanjol naslednje poročilo:

nut so prodrli do zadnjih vrst sovražnikovih utrd, nakar je nastal strahovit bojni metež. Na prvih višinah Bardanjola so zaplapolali trije črnogorski vojni prapori. Kralj, prestolonaslednik in princ Peter so z vrha Grujemirja opazovali zadnje dejanje krvave drame na Bardanjolu. Medtem se je začel naskok; skozi vojno kukalo je bilo videti, kako so se množice naših vojakov razkropile preko okopov. Kralj in njegovo spremstvo se je globoko ginjeno odkrilo — v znak veličanstva tega zgodovinskega trenutka, ko so hrabri vojaki v celih množicah žrtvovali svoje življenje za domovino in s svojim naskokom odločili zmago na Bardanjolu. Uro pozneje so že došle brzoglavke generalov Vukotića in Berića, ki so naznanjale zavzetje bardanjolske višine.

Široki in dolgi jarki so bili napolnjeni z mrliči. Iz nižjih postojank so v divjem begu drli Turki ter se spuščali po bregu navzdol; preganjali so jih šrapneli naših topov in jih kupoma podirali. Sploh so naši topovi izborna delovali in v sovražnikovih vrstah povzročali paniko. Po preteku pol ure je bilo

V Kotorskem zalivu.

Sovražnik je Bardanjol izvrstno utrdil. Uporabil je vsa sredstva moderne tehnike. Okopi na Bardanjolu so najmodernejše utrdbeno delo. General Vukotić, ki si je neposredno po boju ogledal vse utrdbe, poroča soglasno s svojim štabom, da se mora vsak čuditi, kako je sploh bilo mogoče take utrdbe zavzeti, zlasti če se vpoštevata še znana hrabrost turških vojakov.

Odločilna bitka, oziroma klanje v okopih na Bardanjolu je trajalo nad dve uri. Sovražnik se je zakopal v meter globoke jarke, katere je izpopolnil in utrdil še z vrečami peska, ki so služile kot probran. Naši hrabri vojaki, ki so morali predvsem prerezati tri vrste žičnih ovir, so neustrašeno vršili svojo dolžnost — padali so pod dežjem sovražnih svinčenk, a umaknili se niso. Častniki so se odlikovali z občudovanja vredno hrabrostjo: bili so v prvih vrstah; pred vsemi drugimi so drli čez različne ovire in umrli pred okopi. Naših čet se je polastila ogorčenost, srd in občeta hrabrost in jih kakor vihar podila v gotovo smrt. Dne 9. februarja ob 1. uri 40 mi-

skozi vojna kukala opaziti sovražnika, kako v grupah beži proti mestu. Konji, ranjenci, topovi, vojaki, vozovi — vse se je zmešalo v nepopisen metež. Vtis naše zmage je bil ogromen in uničujoč za sovražnika. Števila žrtev na naši strani se še ne more natančno določiti, vendar se cenijo izgube teh treh bojnih dni na 2500 mrtvih in ranjenih. — Pozneje so govorili o številu 5000.

S kakimi težavami so se morali boriti Črnogorci! Kako so trpeli, preden so dospeli na višine Bardanjola in še strašnejšega njegovega soseda Taraboša. Evo par poročil o napadih na Taraboš.

Pred Tarabošem.

Najtežavnejša postojanka črnogorske vojske je Širočka gora; kajti vsa, kolikor je je, je izpostavljena artilerijskemu ognju s Taraboša in deloma z Brdice. Treba je bilo strahovitih bojev, preden je bila zavzeta, in vsak korak, vsaka utrdba, ki so jo Črnogorci napravili na njej, je stala krvave žrtve. Na tej po-

stojanki se je bil boj tudi ves čas premirja. Kljub vsem težavam in zaprekam so se Črnogorci utrdili na Širočki gori; toda vsa dela so morali izvrševati ponoči in ob meglenih dneh. Posrečilo se jim je celo nekaj baterij maskirati, tako da Turki nimajo pojma o njih. Ena teh skritih baterij je nekega dne odločila usodo turškega izpada; njen ogenj je turške baterije, ki so bile obrnjene v popolnoma drugo stran, docela prevaril in presenetil.

A ne samo vsled večnih turških napadov je položaj črnogorskih čet na Širočki gori silno težaven, marveč so še druge neugodne okolnosti, ki vojake še veliko bolj tarejo. Predvsem vremenske nepravilnosti: hudi vetrovi, dež in zadnji čas — poročilo je od za-

Občudovanja so vredne te čete, da sploh vztrajajo v trpljenju, ki je naravnost nečloveško; po cele noči zaporedoma ne zatisnejo očesa, po cele dneve ne dobe nobene hrane in po cele tedne prežive na prostem, izpostavljeni vsem vremenskim nepravilnostim, brez ognja in tople obleke. Zato je lahko verjeti, da jim bo najbolj odleglo, kadar s Skadra in Taraboša zavihra črnogorska zastava.

Drugo poročilo, z datumom 16. februarja, se glasi:

V petek dne 7. t. m. ob 5. uri zjutraj se je začel splošni naskok na skadrsko trdnjavo. Od jezera sem je naskočil trdnjavo armadni zbor pod prestolonaslednikom Danilom, od vzhodne strani je zmago-

Strelne vaje Srbkinj.

četka februarja — zopet sneg. Vojaki si pa nikoli ne smejo zakuriti ognja, ker bi s tem nudili izvrsten cilj sovražnim topovom. Tudi hrana je slaba. Na podlagi vsega tega si lahko napravimo vsaj medlo sliko o silnem trpljenju čet na Širočki gori. In res pripovedujejo očividci, da vojaki bedno izgledajo. Čete so izmučene vsled vednih bojev, mraza in slabe hrane. To je najnestrpnejši in najbojaželnejši del črnogorske armade, ki bi bil vsak hip pripravljen za naskok na Taraboš. Nепrestano drezajo k napadu, nezadovoljni so z dolgim pripravljanjem, katerega ne razumejo. »Naprej na nož!« to jim je dolgo zaželjeno povelje, ki bi ga slepo izvršili in bi niti za hip ne pomislili na nevarnost, ki bi jih čakala na Tarabošu. Ljubša bi jim bila hitra smrt kakor pa večne neznosne muke v okopih.

slavno čez Bardanjol prodiral general Janko Vukotić, od juga so pritisnili Srbi, zlasti proti Brdici, a brez uspeha, pač pa z velikimi izgubami. Našemu takozvanemu primorskemu armadnemu zboru pod vojnim ministrom Martinovičem je pa dana naloga napasti Taraboš.

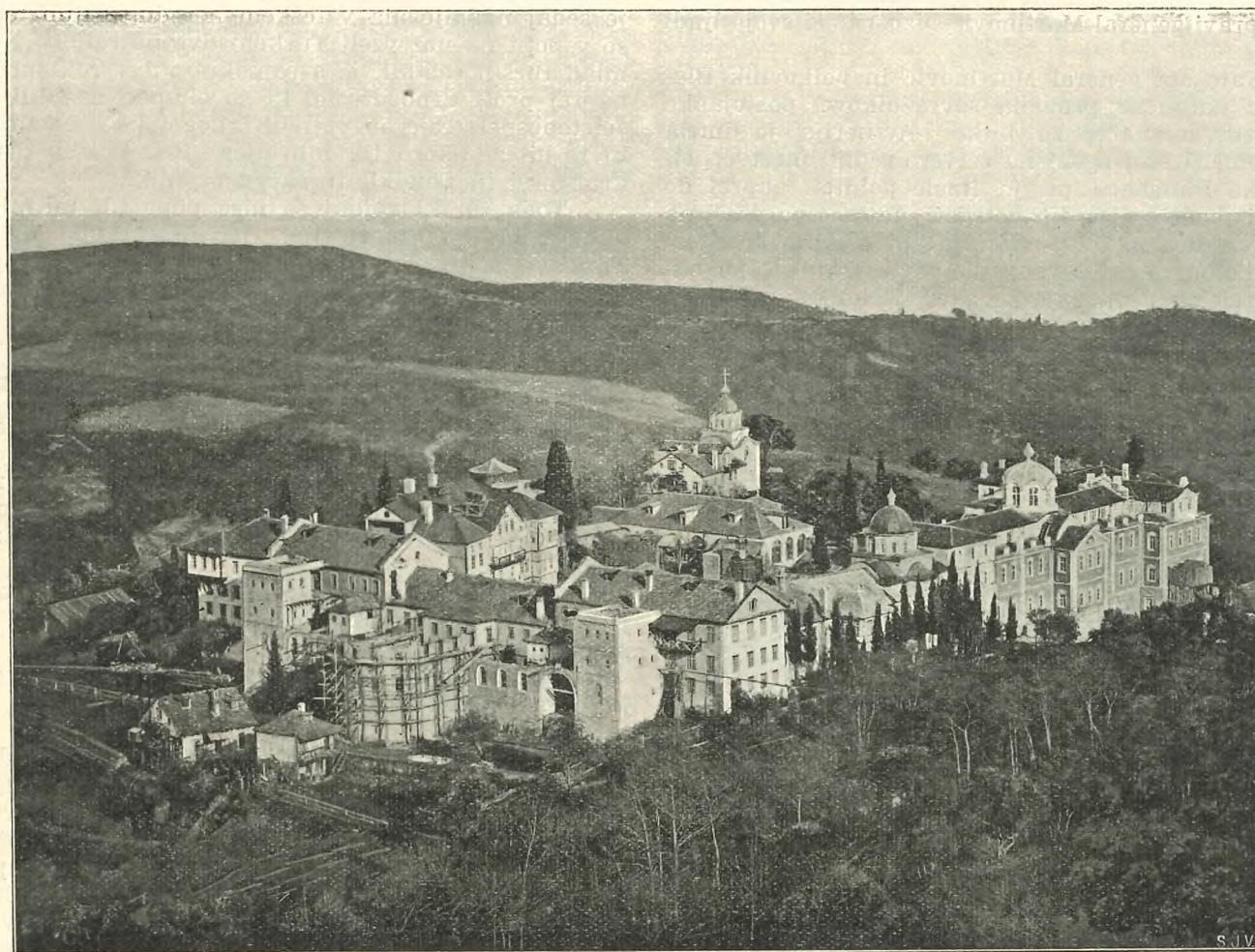
Topovi grme, da se trese zemlja in trepeta zrak, skozi katerega neprestano vrše in žvižgajo granate ter ga razsvetlujejo hipni plameni prasketajočih šrapnelov. Sv. maša, kratka molitev, pa hajd na Taraboš! Turki nas sprejemajo s topovskimi, dobro merjenimi pozdravi. A mi le vedno naprej, višje in višje! Po dvadnevem strašnem boju so naši bataljoni zasedli prve taraboške trdnjave, obdane kroginkrog z jarki, nasipi in železnim plotom — seveda ne brez mnogih žrtev. Ali kako obdržati zavzeto

pestojanko proti sovražnikovemu ognju iz topov, ki strašno podirajo naše vrste?! In čakajo nas druge in tretje take — če ne še bolj utrjene — trdnjave, in naposled pride trdnjava sama, pod zemljo, opremljena z najmodernejšim orožjem in z dobro skritimi branitelji. Mar bodo vsemu temu kos naše sile pri vsem svojem junaštvu, ki pa vse prebito malo pomaga proti pogubonosnim topovom?!

Zakopali smo se v zemljo ter se skrili v barake iz dračja in slame. Ali svojega skrivališča ne smemo zapustiti in ne zapaliti ognja, podnevu še do

da bi gasil. Kakor mnogim drugim je tudi meni dosti zgorelo. Niti najpotrebnejših reči nisem otel plamenu. Zvlekli so me od mojega gorečega »hotela«, ker so patrone, naložene po drugih barakah, začele pokati in streljati. »Bogu hvala za vse!« Lahko bi nas bila doletela še večja nesreča. Uprav pred par dnevi so bili znosili ročne bombe v nekoliko od barak izkoptane jame. Sicer bi bili vsi mrtvi — raztrgani v kosce po svojem orožju.

Ker ni dovoljeno delati novih barak, izročeni smo na milost in nemilost hudi zimi in mrazu. Zlasti

Ruski samostan sv. Andreja na gori Atos.

vode ne moremo. Takoj se usuje na nas toča granat in šrapnelov. In po tleh padajo ranjeni in mrtvi. En sam strel podere lahko 200 do 300 mož! Previdim jih na licu mesta in pokopljem. Pa kako so mi hvaležni naši dobri Črnogorci za mojo poslednjo uslugo! Zgradili so mi »kuču« (hišo), najlepšo v celem taborišču — samo iz desk —, pa nastlali so mi jo s senom in slamo. Samo da si nisem dolgo privoščil te »palače«. Le tri noči sem v njej prespal. Sinoči je vojak, hoteč se nekoliko ogreti, zanetil v svoji baraki ogenj, pa se je vnela še »hiša«. In ker je pihal močan veter, so stale, ko bi trenil, vse barake naših katoliških čet v plamenu. In nikomur ni v glavo padlo,

ledeni »sever« (burja) gre kar skozi kosti. Preden se začne daniti, je najhujše. A ogenj, Bog ne daj, da bi zapalili. Kako dolgo bomo to zdržali?

Po nekoliko dneh je splošni boj prenehal. Le manjše praske se vrše med stražami in zdajpazdaj zagrmijo topovi. Ali to je le tišina pred novo nevihto. Tudi Srbi se čutijo preslabe proti Brdici, zato čakajo na ojačenje in težke topove. Kakor hitro se ojačijo, se prične naskok, nemara še z večjim bojnim viharjem. Pa saj je nad nami On, naš dobri Oče! Vse njemu zaupamo! Pa molite za nas! Z Bogom!

O. Ivan.

Kako je padel polkovnik Plamenac. Bataljon smrti.

V splošnem obrisu smo že omenili smrt junaka Plamenca. Malo je činov v zgodovini, okrašenih in ovenčanih s takim junaštvom.

General Martinović je poklical k sebi častnike in jim rekel: »Prišel je čas, da vržemo Turško s Taraboša, in sicer treba to hitro storiti.« Polkovnik Pavel Plamenac, eden najpriljubljenejših črnogorskih častnikov in načelnik generalnega štaba generala Martinovića, je stopil naprej in rekel: »General, dajte mi 600 izbranih mož in osvojil bom Taraboš.« »Dobro,« pravi general Martinović, »izberite si svoje ljudi sami.«

Nato sta general Martinović in polkovnik Plamenac natančno proučila sovražnikove postojanke in sestavila načrt za bitko. Artilerija je imela osredotočiti svoj ogenj na četvero redut, moštvo polkovnika Plamenca pa je imelo pohiteti naprej do mrež iz bodeče žice, jih potrgati, nato se pa vreči na zadnje okope in tako odpiraje pot ostalim črnogorskim kolonam, ki bi napadle Mali Taraboš, po odstranitvi zadnjih zaprek zavzeti toliko zaželjeno trdnjavo.

General Martinović je odobril načrt polkovnika Plamenca, kateremu je nazadnje rekel: »Kako pa naj imenujemo vaš izbrani bataljon?«

»Imenujte ga bataljon smrti!« je odgovoril Plamenac.

Ta vest se je hitro razširila po bojišču. Prišli so stari vojaki z osivelimi bradami in prosili Plamenca za čast, da jih uvrsti v bataljon smrti. Polkovnik Plamenac si je iz raznih oddelkov izbral 600 svojih mož. Med drugimi so prišli k njemu skupaj peteri bratje in mu rekli: »Prisegli smo si, da se hočemo skupaj boriti in skupaj umreti.«

Plamencu ni bilo težko zbrati prostovoljcev, ki so bili pripravljene se žrtvovati. Ko je prišlo povelje za naskok, so bili polni junaškega veselja. Mlajši so peli.

Ko so topovi izvršili svoje delo, je bataljon smrti stopil pred oddelek, ki sta ga tvorila dva bataljona iz Virpazarja in eden s Cetinja, kateremu so bile dodeljene nekatere stotnije Njeguškega bataljona: z bojnim krikom se je vrgel v vrsto mrež, ki so bile razpletene po bregu pred turškimi pozicijami; 600 pionirjev je junaško vršilo svojo nalogo. Izpostavljač se ognju sovražnikovih topov in streljanju izza okopov so metali ročne bombe. Z velikimi žrtvami so raztrgali dve vrsti žic, tretja se je še upirala. In tu so se dogodili prizori polni grozote in bajnega junaštva. Tedaj so pričeli z akcijo tudi oddelki, ki so korak za korakom sledili bataljonu smrti. Tretjo vrsto so rešili divje braneči se bašibozuki, ki so mojstrsko manevrirali s petimi mitraljezami in grozno podirali črnogorske oddelke. Njegušove stotnije in virpazarska bataljona so z nataknjenimi bodali navalili na male okope, ki so se nahajali pred bodečimi žicami.

V tem je pa z vrha Taraboša zabobnelo grmenje turške baterije, sestojče iz štirih brzostrelnih Kruppovih topov po 75 mm, edina artilerija, ki je bila namješčena na tej centralni visočini. Črnogorci so bili

hitro na okopih in se z bajoneti vrgli na sovražnika. Tedaj pa jih objame turški ogenj od vseh strani; od spredaj so jih decimirale mitraljeze; Kruppovi topovi pa so sipali krogle na vso vrsto za njihovim hrbtom in jim odrezali pot nazaj. Nastal je strahovit metež. Polkovnik Plamenac se je s potegnjeno sabljo postavil na čelo drugemu bataljonu ter se obupno vrgel na neprijatelja. Poletel je par korakov naprej, kar ga sredi čela pogodita dve krogli in ga v hipu usmrtita. Junaški polkovnik se zvrne na tla, ne da bi imel časa izgovoriti le eno samo besedo. Poveljnikova smrt je izzvala med častniki nepopisno zmedo, ker niso bili pripravljene, da bi ga nadomestili; bitka se je sedaj nadaljevala v težkem neredu. Kljub temu so v boju na nož vzeli Turkom dve mitraljezi. Neki mlad turški častnik je s samokresom v roki pridrl naprej proti Črnogorcem, ki so obupno navalili na smrtonosne stroje, in ustrelil črnogorskega častnika, ki je bil že skoro tik mitraljez. Prihiteli so drugi Črnogorci in potolkli turškega častnika.

Toda turški vojaki še niso popustili mitraljez — predobro so jim služile! Očividci pravijo, da so Turki do zadnjega ostali krog teh strahovitih strojev in niso nehali streljati niti tedaj, ko jim je bil bajonet že na prsih. Obenem z dvema mitraljezama so Črnogorci osvojili tudi dva mala okopa, ki sta ju mitraljezi spajali s to in ono stranjo tretje mreže. Turki so nadaljevali z ognjem noter do večera, ko je radi utrujenosti in teme morala bitka prenehati.

Naslednje dni so pripeljali na Cetinje in v Podgorico 700 ranjenih in toliko je bilo tudi mrtvih; nešteto ranjencev pa je še ostalo med mrličih. Iz tega se vidi, kako strahovit je moral biti boj na Tarabošu.

Črnagora je kliknila: Skader ali smrt! In usoda ji bo v obilni meri dala smrt, ker ji Skadra ni še mogla dati.

Da se osvojita dve poljski utrdbi tretjega reda, je moralo zapasti smrti 1500 mož od 3400, ki so šli k napadu!

»Sedaj nam,« tako je rekel nekega dne eden črnogorskih generalov, »ne preostaja ničesar drugega, nego da pokažemo Evropi, da znamo kljubovati in umirati. Malo nas je in slabi smo, toda odločili smo se, da se sili ne pokorimo. Z vseh mejá smo poklicali čete, da, celo z Lovčena je umaknjen zadnji oddelek. Vsi se hočemo zbrati krog Skadra. Naša vojska sprejme smrt za zmago. Je v zgodovini trenutkov, ko narodi izginjajo, da si pridobe pravico, da zopet vstanejo!«

Slike z bojnega polja.

Prvi ranjenci v Belgradu.

Ko so prišli prvi vagoni z ranjenci na belgrajski kolodvor, je nastopila grobna tišina. Ženske začno natihoma jokati, moški pokašljujejo. Bil je prizor pretresujoče tragike. Oprt na strežaja zapusti prvi ranjenec voz, pred vozom je polno drugih strežajev in zdravnikov. Župan Davidović stopi nemo k vojaku in mu s tihim glasom govori besede tolažbe in upa. Vojak pa, krepak kmečki sin, reče z razločnim glasom: »Samo zdrav bi bil rad, gospod, da mašču-

jem rano.« To pravi neprisiljeno. Gromovit živio, prejšnja žalost se izpremeni v veselje nad takim junakom. Župan mu ponudi škatlo finih cigaret, kakršnih menda ubožec še ni kadil.

Srbski junak.

Drinska divizija, ki si je pod vodstvom svojega nedosežnega poveljnika Pavla Jurišića Šturma v sedanji vojni stekla nevenljive vence vojne slave, je imela na Bakarnem Gumnu nad Prilepom prestati najstrašnejšo bitko, ki si jo je mogoče misliti. Bila je nenadoma napadena od turške artilerije v navzkrižnem ognju. Človek bi mislil: tu ni nobene pomoči več. Toda Jurišić ni izgubil hladnokrvnosti niti za hip. Kakor bi trenil, so bila njegova povelja razglašena po taboru in nekaj hipov nato se je njegova divizija že razvila v bojno črto in z golim bajonetom — brez artilerijske pomoči — se zagnala proti izvrstno utrjenim turškim postojankam. Turški topovi so grozovito kosili srbske vrste, da je bilo bojišče na gosto pokrito z mrliči — toda živi so hiteli preko mrtvih naprej in navalili na sovražnika s tako silo, da je zapustil svoje varne, trdne postojanke in bežal, kolikor so ga noge nesle. V tem nenadnem, strašnem boju so bili ranjenci prvi čas prepuščeni sami sebi, kdor je mogel, si je pomagal iz svoje črte na obvezovališče sam. Oprti na puške so skušali priti naprej. Opazovalec te bitke pripoveduje: »Nikoli ne bom pozabil prizora, ki se nam je nudil. Videli smo, kako se je izmed padlih s težavo dvignil vojak in se oprt na dve puški skušal premakniti. Toda ni šlo — obe nogi sta mu bili prestreljeni. Vsak hip bo padel. Tedaj se pojavi ranjen častnik, ki se istotako opira na puško, in vidi vojaka z dvema puškama; tedaj si ga, dasi sam ranjen, zadene na ramo in nese na obvezovališče. To je plemenitost, vredna kosovskega osveščevalca.

Ta častnik je bil Mihajlo Stanković, rezervni poročnik pehote.

Slavje srbske pehote — po poročilu stotnika Djukića.*

Bilo je 5. novembra (stari koledar), t. j. drugi dan bitolske bitke.

Na levem krilu naše armade pri napadu na Bitolj je bila donavska divizija I. poziva. Imela je nase obrniti čim večjo pozornost Turkov, da se tako olajša napredovanje desnega krila. Na levem krilu divizije je bil VII. polk I. poziva, ki je dobil morda najtežjo nalogo, ki jo sploh pozna taktika: da izvrši prehod preko Črne reke pri vasi Novaki in da zavzame vas Čepriksa na drugi (desni) strani reke.

Ta prehod je vodil proti skrajnjemu desnemu krilu turške vojske in ji pretil, da ji odreže umikanje proti Lerinu. Zato so Turki brambi tega prehoda po-

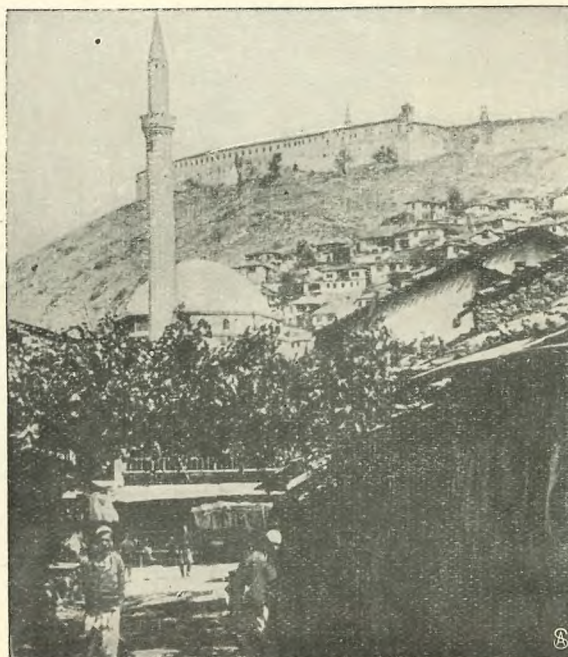
* Stotnik Djukić je eden najizobraženejših srbskih častnikov; odlično je dovršil vojno akademijo in višjo vojno šolo v Belgradu. Na Kumanovu se je posebno odlikoval; ko je padel poveljnik VII. polka podpolkovnik Glišić, je Djukić prevzel polkovno poveljstvo in se tako sijajno izkazal, da je bil predložen za povišanje v majorja in odlikovan z zlato kolajno za hrabrost.

svetili posebno pozornost in ga branili z enim pešpolkom, divizijo artilerije in mitralješkim oddelkom: skrbno utrjeni in skriti.

Črna reka ima na tem mestu devet rokavov, katerih nekateri so dva do štiri metre globoki. Tega dne se je voda izlila preko bregov, tako da je nastala ena sama 1800 metrov široka in popolnoma neprehodna reka. Nasip je vodil preko devet mostov. Od vasi Novaki do reke je bilo ogromno barje. Celo bojišče je bila absolutna ravnina brez vsakega najmanjšega zavetja.

Prehod preko teh mostov je bil prehod preko odprte tesni v pravem zmislu besede: taka operacija je znana v taktiki kot najtežja, ki sploh more zadeti kako četo.

Dne 4. novembra krog poldne je VII. polk dospel do vasi Novaki. Tu ga je malone presenetila turška artilerija s svojim ognjem. Prvi bataljon

Debar v Albaniji, pripade Novi Srbiji.

VII. polka je prišel do prvega mostu, kjer so že dva dni bili četaši s stotnikom Vojinom Popovićem, ki kljub vsem poizkusom niso mogli spraviti čez most niti enega edinega moža. Isto je tekom celega dne zaman poizkušal I. bataljon. Kakor hitro se pojavi kak vojak na prvem mostu, takoj ga pogodi strel iz mitraljeze ali puške.

Celokupna bitka se je osredotočila v dvoboju med našo (2.) artilerijsko divizijo z dvema trdnjavskima topoma in turškimi baterijami. Pri vsem tem, da so naši topničarji izvrstno merili, vendar niso mogli uničiti in k molku prisiliti turških baterij, ki so bile nenavadno dobro maskirane. Kakor hitro se je pokazala pehota, so turške baterije sipale nanjo strahovit ogenj.

Splošen vtis in prepričanje je bilo, da je prehod na tem mestu nemogoč. Drugi bataljon VII. polka je iskal drugega prehoda ob reki nizzdol, a ga cel dan in celo noč ni mogel najti.

5. novembra ob 10. uri dopolne pride povelje divizijskega poveljnika, da VII. polk zavzemi vas Čepriksa brez ozira na žrtve — tako ali tako.

Polkovni poveljnik pokliče poveljnika 3. in 4. bataljona in nama naznani to povelje. Tretji bataljon je imel kot prvi prodirati.

Poveljnik 3. bataljona je odredil, da ima kot prva iti 4., potem 3., 2. in nazadnje 1. četa.

Ker je bilo absolutno nemogoče iti levo ali desno po nasipu, se je ukazalo, da se prodiranje izvrši v koloni: po pet vojakov v eni vrsti (tolika je bila širina pota), med vrsto in vrsto pa bodi po 30 do 40 korakov razdalje.

V prvi vrsti je bil narednik Milivoj Stojanović in štirje najodličnejši možje; odkorakali so ob pol

nam je drugi dan rekel, da bi nikdar ne bil verjel, da bi mogli vojaki tako neustrašeno iti pod sovražnikove granate, šrapnele, mitralješke in puškine krogle. Vsak opis, tako je rekel, ki bi verno predstavil ta nastop naših vojakov, bi smatral samo za pesniško fantazijo. To niso bili vojaki, nego brezčutni stroji.

Šrapneli so treskali po nasipu: nad glavami, pred in krog sprednjih vrst. Dim razletelih topovskih krogel je za nekaj trenutkov popolnoma pokrtil vojaške. Vsi, ki so se nahajali v ozadju, so uprli oči v te krogle, pričakovaje, da se jim pokažejo samo kupi mesa, ko se dim razkadi. Dim se počasi dviga; iz njega se najprej pokažejo noge vojakov, in videti je, kako se umerjeno in po taktu dvigajo. Nato se

Bazar v Carigradu.

Veliki bazar v Carigradu obsega cel oddelek z neštevilnimi ulicami. Vse so pokrite. V bazar vodi 11 vrat; luč pada vanj skozi male kupole. Odprt je od devetih skoro do solnčnega zahoda, sestoji pa iz več nego 3000 prodajalen, shramb itd. z 2400 tverdkami. Ponoči ne sme nihče ostati v njem, posestniki morajo za nočno stražo plačati nekaj nad krono za prodajalno. Vsaka obrt ima svojo posebno ulico.

enajstih. Druga vrsta je odšla 30 korakov za njimi in tako po vrsti ostale.

Pred vsako vrsto, ki je krenila dalje, so se ostali vojaki odkrili in se pokrižali, ker so vsi vedeli, da gredo v gotovo smrt. Zavetja ni bilo nikjer nobenega, ustaviti se pa niso smeli.

Ko je bila prva vrsta dospela blizu tretjega mostu, se je iz turških topov, mitraljez in pušk začel peklenški ogenj. Tudi naša artilerija otvori strahovit ogenj na turške baterije, mitraljeze in pehoto, da bi tako zaščitila prodiranje naše pehote. Nebo se je prelamljalo od strašnega rjojenja poljskih in trdnjavskih topov, ki so dajali temeljni ton v smrtni godbi mitraljez in pušk. Nastala je zmeda in pekel.

Težko je opisati veličastno gibanje naših vojakov v tej strahoviti vihri, ki je jemala sluh. Neki star časnikar, ki se je bil slučajno znašel v bližini,

pokažejo vojaki; z rokami v žepu se odmikajo dalje in dalje; nikjer se ne ustavljajo in nič se ne pripogibajo pod treskom turških šrapnelov. Uboga deca! Katerega bo zvrnila granata, bo padel z nasipa v vodo in nikdar več ga nihče videl ne bo.

Čim bolj se približujejo Turkom, tem gostejši postaja dim od smodnika. Vojaki so se drug za drugim izgubljali v to brezdanjo meglo in zdelo se je, da se nihče več ne vrne iz tega pekla.

Resni, blede in veličastveni so se naši vojaki pomikali dalje in dalje. Turki niso verjeli svojim očem, da se jim približujejo srbski vojaki. To so prikazni! To ne morejo biti ljudje! Poedine skupinice Turkov skočijo iz svojih okopov in začno bežati. Niso mogli zdržati pogleda na to neprekosljivo prodirajočo mračno in molčečo kolono, ki se je, ne da bi streljala, bolj in bolj bližala, ne ozirajoč se na

obupno streljanje turških baterij in mitraljez, ki so kar na slepo streljale. Naši topovi so gremeli v salvah. Triumf se je bližal.

Naenkrat prve vrste obstanejo.

»Naprej! Naprej!« kličejo vrste v ozadju ter pritisnejo naprej med prednje, že razredčene in uničene vrste.

Osmi most je bil porušen in prehod čez ta rokav Črne reke je bil popolnoma nemogoč, ker je bil 7 metrov širok in 3 do 4 metre globok.

Vojaki se ustavijo, toda nobeden se ne vleže, ker je bilo tako povelje. Nazadnje se izda povelje, da poležejo in tako čakajo, dokler se ne popravi most. Vojaki in častniki so legli za nasip v vodo in tako ostali nad pet ur v vodi. Mostu ni bilo mogoče popraviti noter do noči: čez noč so se pa Turki umaknili.

Ta slavni poizkus prehoda je trajal komaj pičlo uro. In v tem kratkem času je bilo samo v 3. in 4. četi ubitih, utonulih v reki in ranjenih blizu 200.

Demonstracija je uspela popolnoma. Turki so privlekli k temu prehodu še tri polke — in za toliko so se oslabili na svojem levem krilu in centru, kjer so že krog 5. ure zmagoslavno prodirali ostali polki naše vojske. S tem se je končal poslednji dan poslednje bitke.

S svojim srčnim prodiranjem v peklenkem ognju si je naša pehota tega dne izvojevala prvenstvo ne samo nad ostalimi četami, ki so ji drugi dan čestitale odkritih glav, marveč je s tem pehoti v obče izvojevala dostojno mesto v svetovni vojni zgodovini. Arkolski most, ki je znamenit v zgodovini sveta, dasi se prehod čezenj ni izvršil — tega primera v nobenem oziru ne nadkriljuje. Nasprotno, ta primer je v toliko briljantnejši, ker je današnje artilerijsko, mitralješko in pehotno orožje neprimerno boljše in dovršenejše nego takratno orožje.

Ta slavni trenotek bo ostal globoko zarezan v srcih vseh vojakov sedmega pešpolka, pa tudi ostalih polkov, ki so z bližnjih višin gledali, kako njihovi tovariši iz tretjega bataljona vrše svojo dolžnost — umirajoč, ne da bi se mogli braniti in vračati sovražnikom ogenj. Peti november je dan triumfa naše pehote; vojaki 3. in 4. čete, kolikor je ostalo živih, pa bodo ta dan slavili kot spomin svojega junaštva, ko so storili več, nego je domovina zahtevala od njih.

Slava padlim vojakom 3. in 4. čete tretjega bataljona VII. pešpolka!

Čast častnikom, ki so umeli svoje moštvo navdušiti in ga povesti v smrt!

VII. polk je na Kumanovu pokazal, da zna umirati, braneč svoje postojanke na Bitolju pa je pokazal, da zna še bolje umirati, odvezemajoč sovražnikove postojanke, pa naj so tudi docela nepristopne.

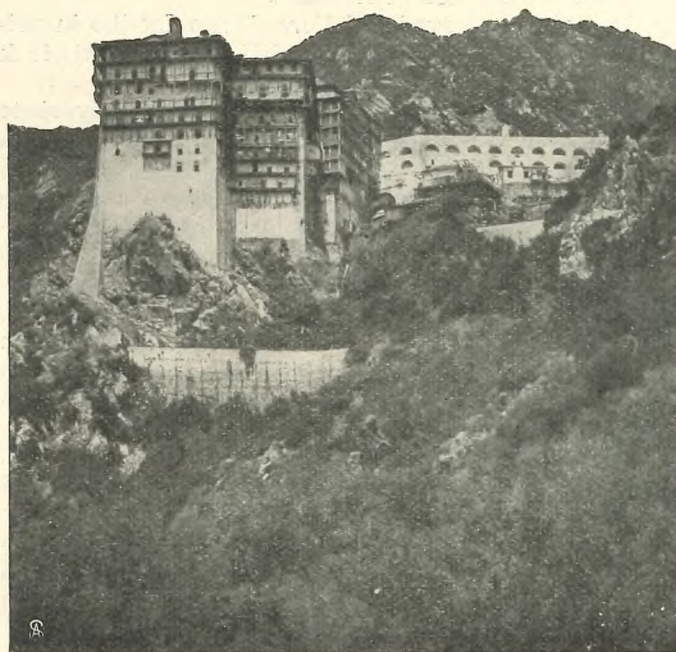
Smrt aviatika.

Srbski aviatik Mihajlo Petrović se je dvignil dne 20. marca pri Skadru na svojem aeroplanu 1200 metrov visoko in napravil nekoliko izvanredno smelih krogov. Naenkrat pa je izgubil ravnotežje, biplan se je presukal in aviatik je padel iz njega

in bil na mestu mrtev. Kot se je pozneje dognalo, je umrl že med padanjem. Najbrže mu je postalo hipoma slabo in tej okoliščini je pripisovati nesrečni slučaj. Njegova smrt je pretresla vojsko, toda ni vzela poguma ostalim srbskim aviatikom. Pokojni Mihajlo Petrović je bil prvi srbski aviatik, ki je smelost v zračnih višavah plačal z lastno glavo.

Na straži.

Gosta tmina je legla na Širočko goro in Taraboš in prekinila borbo, ki je divjala ves dan. Vse je potihnilo. A kdo ve, kaj se skriva v tej tišini! Mogoče izbruhne nenadoma bojni vrišč, spremljan od zamolklega grmenja topov. Kdo ve, ali se ne plazi četa Črnogorcev proti turški utrdbi, da napade počivajoče

Grški samostan Skinopetra na gori Atos.

in speče branike in se jim osveti za rane, dobljene med dnevom. V vojskinem času so iznenadenja tako navadna, da je vojak vsak trenutek pripravljen nanje, da v tem oziru nekako otopi, da zanj ni več presenečenja. Tako je moralo biti, si misli vojniki in ponovi nekako mehanično isto, kar je storil že stokrat v enakem slučaju.

Na enem izmed številnih vrhov blizu Taraboša stoji črnogorska straža, obstoječa iz treh mož. Nedaleč od nje leži med kamenjem deveterica Črnogorcev, pripravljena, da zameni v oddelkih po tri stražo, kadar ji poteče določeni čas straženja ali da ji v slučaju potrebe priskoči na pomoč. Črnogorci se tiho razgovarjajo in pričajo o minulih časih.

»Pripoveduj nam, Pero, kako je pisal bosanski vezir vladiki Vaziliju za lasač!« se oglasi Vazo, ki se mu je že nekoliko dremalo.

»Povej, povej!« zaprosijo tudi vsi ostali.

Pero prične:

»Pred bitko pri Nikšiču, kjer so premagali naši pradedi bosanskega pašo, je pisal ta črnogorskemu vladiki: Črni menih, pošlji mi lasač vaših gora in dvanajst devic, 12 do 15 let starih. Ako mi ne pošlješ, kar zahtevam, ti prisegam, da opustošim tvojo deželo in odvedem vse mlade in stare može v sužnost. Vladika skliče glavarje plemen, ki izjavijo na njegove navduševalne besede svečano, da izgube vsi raje glavo, nego da žive v sramoti. Ohrabren od vloge glavarjev odgovori vladika bosanskemu paši: »Kako moreš zahtevati, odpadnik, ki se debeliš od hercegovskih češpelj, lasač od sinov svobodnih gora? Ali smo kedaj plačevali tribut? Davek, ki ti ga bomo poslali, bodo skale z naših brd in namesto dvanajst devic dobiš dvanajst svinjskih repov, da si okrašiš z njimi svoj turban. Pridi sam po davek, ako se ne bojiš, da pozabiš lastno glavo v Črnigori, ki je vsa pokrita s turškimi črepinjami in kostmi.«

Počasi je pripovedoval Pero davno zgodbo in pristavil: »Lepo bi bilo, da bi prišli Turki sedaj - le k nam po lasač; dobro bi jim ga plačali!«

Ali prenačil se je Pero: komaj izpregovori te besede, pade iznenada na skupino sijajna svetloba turškega reflektorja. Prvi hip so vsi presenečeni. Njihove široko odprte oči bulijo oslepele v jako električno luč. Ko se osvestijo, se prekrizajo in eden izmed njih vikne:

»Bodite mirni, ne premaknite se!« To je pomagalo, kajti vsak je vedel, kaj bi se utegnilo zgoditi, ako jih opazijo Turki. Ali bilo je prepozno in zaman njihovo mirno ležanje med skalami, ki naj bi jim nudile varnost. Že je prižvižgal šrapnel in se razpočil kakih 100 korakov od njih.

»Ej, slabo merite, pasji sinovi!« zakliče eden. Toda v tem trenutku se dvigne Vazo, ki je bil med pripovedovanjem zaspal in zakliče:

»Bratje, rešimo se! Sveti otec Vazilij ukazuje!« Skoči in beži za skalnati vrh k trem stražarjem, za njim njegovi tovariši. Tedaj pa počni vnovič top in šrapnel pade ravno na tisto mesto, kjer so par trenutkov prej počivali. Za hip strašen pok in žvižg kosov jeklenega šrapnelovega oklepa in kamenja, vrženega v zrak. Tedaj se oglasi Vazo:

»Zaspal sem med pripovedovanjem in prikazal se mi je v sanjah moj sveti patron in mi velel, naj bežimo! On nas je rešil!«

»Gotovo na priporočilo vladike Vazilija, o katerem sem Vam govoril,« pristavi Pero.

Vsi se prekrizajo in zatope v svečano premišljevanje. Kdo ve, kje se mude njihove misli? Ali gotovo puhti iz dna duš zahvalna pesem sv. Vaziliju.

Marodér¹ — po D. Burskiju A. B.

Naprej in vse naprej napredujejo bolgarski junaki. Njih »hurá«, spremljan od grmenja topov in petja pušk, se sliši od minute do minute, kakor zamolkel odmev iz dupline.

Prejšnji dan se je podila tukaj silna burja. Vihar, kateri se je pognal dalje, je pustil za seboj žalostne sledi: krvave obveze, mrtvece, ranjence, zapustil je obilo opravka beli ženi, smrti.

¹ Francoski »maraudeur« se imenuje vojak, ki se oddalji od armade z namenom, oropati mrtvece.

Izdahnilo je na tisoče junakov, padlih v ljutem boju.

Nastopi noč.

Temni oblaki se podijo po nebu, vedno nižje zagrinjajoč zemljo v črn plašč. Žalostno!... Tužno!... Pusto!...

Grmenje topov se še vedno sliši iz daljave.

Dež lije kakor iz vedra.

Okopi so napolnjeni z vodo, kakor tudi polje naokoli.

Ranjeni bolgarski junaki so ostali na tleh, ležeč v smradljivem močvirju, napolnjenem z vodo in človeško krvjo, ob Karaagačkem potoku. Tužno ječanje se sliši od vseh strani. Noč je temna in grozna, kakor bi se približeval sodnji dan. Sliši se krčevito stokanje in vpitje na pomoč, proklinjanje in prošnje... Oh groza! Groza! Vsi kličejo na pomoč enoglasno, a nihče, nihče jih ne sliši! Lahko ranjeni plezajo naprej, stiskajoč ustne med zobe, proti neki točki, kjer mislijo najti sanitarce, strežaje in zdravnike.

Sanitarcev ni videti.

Tema. Dež lije vedno močnejše, kakor bi hotel zadušiti stok ranjencev. Leden veter brije, da trepečejo čeljusti in telesa umirajočim; kri, katera jim teče iz ran, se takoj strdi vsled silnega mraza. Ječanje pojenjuje. Noč vedno temnejša. Nikamor se ne vidi.

Pomoč!... Umiram!... Žena... mili otroci... oh, tukaj v tej strašni pustinji... grozno, umiram! Usmili se me, o Gospod..., zaradi otrok in žene prizanesi mi, o Gospod!

»Zakaj kričiš, pasji sin?« se zadere nekdo v bližini.

»Oh, brate, pomagaj mi! — Pomagaj, jaz umiram, kri mi lije iz prebitih prsi!«

»Molči, saj ne umiraš samo ti!«

Temna moška postava, katera je to tako surovo izustila, se skloni čez ranjenca in mu začne preiskovati žepe.

»Pomagaj mi!... Pusti mi vsaj denar, uro..., brezsrčnež ničvredni, pomoč, pomoč!« kliče ranjenec.

»Molči, svinja!« odvrne osorni mož.

Močen udarec in zadušljivo hrkanje se razlega v nočno tišino. Mož išče okoli. No kaj? Najbrž je izgubil vest. Kleče leže od ranjenca do ranjenca. Stok in prošnje ga ne ganejo.

Začne se daniti. Dež preneha. Junaki na bojnem polju, otrpli vsled mrzlega vetra, ne ječe kakor zvečer. Mnogo jih je že izdihnilo. A dotična temna postava se vlači kakor kača med živimi in mrtvimi. Ob zori ima ta zver v človeški podobi vse prste obložene s svetlimi prstani.

»Ha, ta-le je bogat! Vse paradno. Oho, to je stotnik..., ta bode imel mnogo...; dvajset takih, potem bi se že izplačalo... vzklikne ropar.

Potem pa zaploska z rokami od zadovoljstva ter poklekne k stotniku, kateri, zadet od kroglice v čeljust, ne more govoriti. Ranjenec samo gleda in maha z roko proti tej temni senci, kakor bi prosil pomoči. Zasut je s turškimi trupli; oči ima solzne. Temna prikazen izvleče stotnika izpod trupel. Ves je že otrpel. Vzdihne še in se trudi, da bi v znak hva-

Globočina groze — po K. Hristovu A. B.

ležnosti za rešenje stisnil roko temni prikazni, a ta mu zbije roko proč in prične brskati po njegovih žepih. Izvleče mu denarnico, uro, medaljon s sliko stotnikove žene in štirimi drobnimi otroškimi glavici. Trudi se, da bi mu snel prstane z rok, a ne more. Vzame tedaj nož ter mu odreže dva prsta s prstani in vtakne vse skupaj v žep.

Ranjeni stotnik zaječi. Kri se mu pocedi po rokah. Ropar ga vleče v stran in vrže v neki jarek, poln vode in ledú, med mrtvece.

Zdaniilo se je.

Sanitarci so začeli pobirati ranjence. Ona temna prikazen, katero smo opazovali, se pridruži »Rdečemu križu«. Nikdo je ni spoznal ne po obrazu, ne po imenu, nihče ni slutil, kakšno surovo delo je opravljala celo noč... Bojno polje okoli Kara-agača blizu Odrina se skoro izprazni. Sanitarci so pobrali trupla iz okopov in jih znosili na visočine. Stotnik je bil že drugič zavržen, ker so mislili, da je mrtev. Mladi sanitarec se mu približa.

»Gospodje, ta ni mrtev, samo nezavesten je in otrpel vsled mraza; pojdite, da ga dvignemo!«

»Molči, ti ne razumeš!«

»No, gospod doktor, to je pa žalostno...«

Starejši sanitarci ga zbadajo, rekoč: »Ta bi rad mrtve oživljal.« Mladenič se muči z vso močjo in privleče stotnika en kilometer daleč, kjer najde dva nosača. Prosi ju, da neseta stotnika do obvezovalnice.

Nezavesten je.

»Mrtev je, mrtev. Ti, fant, si neizkušen.«

»Ni mrtev, gospod doktor. Živ je!«

»Mrtev je!« se je doktor trdovratno upiral.

»No dobro, ali ne vidite, da ima dva prsta odrezana, kri mu še teče iz ran... živ je!«

Zdravnik prične oživljati stotnika. Komaj preteče kakih petnajst minut in stotnik se zave. Obvežejo ga in pošljejo v bolnico.

Kmalu ozdravi ter se napoti nazaj na bojno polje pred Odrin. Vrača se na službo kot stotnik — brez dveh prstov in s prebito čeljustjo. Veselo se pomenkuje s kopico vojakov v kupeju. Vlak postoji na neki postaji. Stotnik pogleda skozi okno, naenkrat prebledi in skoči iz vagona kakor vihra, potegne samokres in ustrelí dvakrat na nekega dobro oblečenega gospoda, kateri ima prste na obeh rokah kar okovane z briljantnimi prstani.

»Dobil sem te, zver! Ne bodeš več nadaljeval svojega grdega posla.« Stotnik mu preišče žepe in najde v njih na tisoče ukradenih dragocenosti. Svoj medaljon, prstane in denarnico z denarji si vzame nazaj. Načelnik postaje je preskrbel pokop za roparja in tatu ranjencev in mrtvecev — znanega »marodérja«.

Množica ljudstva ploska stotniku. On pa ves razburjen izpregovori: »Maščeval sem se za svoja dva prsta ter za vse od te zveri poškodovane tovariše.«

»Hurá!..., hurá!...«

Vlak piha naprej in odpelje stotnika.

Obirača mrtvecev so pokopali na neko pusto mesto daleč od postaje. Na grob so mu dali dobovo desko z napisom: »M a r o d é r.«

Iskal sem v neki sofijski bolnici svojega znanca. Slučajno najdem tam najdražjega tovariša iz dijaških let. Bil je bujne narave, glasbeno in poetično jako nadarjen. Ta mladenič se je kot dijak odlikoval s takšno krotkostjo in nežnostjo, da smo ga zvali »gospodična«. Nikdar ga ni nihče slišal zmerjati ali izreči kako ostro besedo. Ako se je kdaj zgodilo, da je nastal prepir v njegovi navzočnosti, se je močno vznemiril, ustne so mu trepetale in takoj se je kateri izmed nas oglasil:

»Gospoda, pomirite se, ‚gospodični‘ bo postalo slabo.«

Za šale je bil ta nežni mladenič silno vnet.

Ko sem ga zagledal med ranjenci, sem osupnil.

»Kaj, tudi ti si bil v vojski? Danes sem doživel nekaj nenavadnega.«

Približam se njegovi postelji.

»Sedaj razumem, zakaj so Turki poraženi...«

Mladenič pogleda mučno v strop, zamaje z glavo in mi poda levico v pozdrav, s sladkim nasmehom na ustnih.

»Čudno,« pomislim jaz, gledajoč ta prijazni nasmeh.

Resnica je, kar je rekel modrijan: Ženialnost in junaštvo sta najmilejši deteti.

»Slušaj, mili tovariš,« izpregovorim jaz, »pogled na tebe me je silno razburil. Povej mi, za Boga, si ranjen ali znotraj bolan?«

»Ranjen sem na štirih mestih,« odgovori on s tako mirnostjo, kakor bi rekel na primer: »Danes sem bil na izprehodu, štiri kilometre daleč...«

»Torej si se udeležil bitke?«

»Da, sedmih bitk!«

V duhu se mi pojavi predčustvo, da mi bode ravno ta moj tovariš povedal nekaj najzanimivejšega o vojni, nekaj, kar od nikogar drugega ne morem pričakovati.

»Ne srdi se nad mojim začudenjem,« mu rečem jaz.

»Zakaj bi se srdil?« reče tovariš in se nasmehne.

Kdo bi mogel misliti, da je toliko zmožnosti v bolgarskih dušah.

Razgovarjava se o raznih stvareh. Poprašujem tovariša o vojski ter o vsem, kar se je med tem zgodilo. V glavi se mi je vrtelo vedno neko važno vprašanje, katero se mi je takoj prvi dan vojne pojavilo in zahtevalo odgovora: Koliko more prenesti duša Bolgara? Ogromna telsna moč mu je dodeljena: on je prvi v pešhoji, stradanju, zdržanju zime in spanju v mlakah. No, kako vpliva nanj krvoprelitje? Ali je plašljiv? Bodem li dobil dovoljen odgovor na to vprašanje?

Mi poznamo naš narod. Mi vemo, kaj je zmožen storiti in kaj ne. Mi uganemo skrito misel, katera bi drugače ostala mrtvo zgodovinsko dejstvo.

No, kdo mi bode povedal resnico, si mislim jaz. Pripravljam se ter čakam ugodnega trenutka, da stavim tovarišu to vprašanje. Hotel sem ga prijeti ne naadno, ne pustivši mu časa za premišljevanje.

Ko se mi je dozdevalo, da je sedaj primeren čas, prekinem razgovor, katerega sva vodila, in rečem:

»Povej mi odkritosrčno, kaj ne, da je resnica, da Bolgar ne ve, kaj je strah? Drugače bi bil brezdušen stroj, kateri se vrže kakor burja na sovražnika.«

»Kaj ti naj odgovorim?«

»Naravnost! Naravnost! Brez pomišljanja!«

»Takšnega strahu, kateri bi oviral zmago, Bolgar ne pozna. Jaz nisem imel pred očmi Hunov in divjih zveri, torej nisem mogel ceniti nevarnosti. A visoko prosvetljeni ljudje, z bogatim duševnim mišljenjem, profesorji, umetniki, artisti ali pa seljani s tako modrimi glavami, da bi bilo treba zapisati vsako besedo; vkljub temu so se zagnali neustrašeno, z resnično naporno burjo proti sovražnim postojankam. O strahu se tukaj ne more govoriti!«

»Kaj pa pred bitko?«

»Da, pred bitko sem bil malo razburjen, v strahu za svoje mile, ki so ostali daleč proč, ter v skrbeh za svoje nade v življenju. V takem slučaju se je pa nameril vedno kakšen šaljiv vojak, kateri je s svojimi burkami razveselil celi oddelek. Spominjam se na primer prve bitke, katere sem se udeležil. Nekega jutra zarana dobimo povelje, da se odpravimo na bojno polje, od koder se je čulo grozno pokanje. Pot je bila posejana s sledovi nedavne bitke. Srečali smo prevoz ranjencev. Videl sem krvave glave, zdrobljene roke in noge, a kljub temu so bili vsi ranjenci dobre volje, ni bilo slišati niti enega stoka. Ne daleč od voza zagledamo par korakov od pota dva še ne pobrana lepa mladeniča, mrtveca, gledajoča proti nebu z osteklenelimi očmi. Glave nas vseh so bile obrnjene na tisto stran. Zasliši se tiho pomilovanje. No, to je trajalo kratko, dokler našteješ do tri. Kajti zaslišal se je glas: »E, ti prijatelji pa mnogo zijajo...« To je bilo izgovorjeno s tako globokim naglasom samo-svojega človeka; besede, čeprav so bile robate, a vendar modre, — modrost neustrašljivosti pred smrtjo. Vojaki so se nasmehnili, tudi ranjenci z njimi, a vse je minilo. Odkorakali smo pevaje naprej proti bojnemu polju.«

Prijatelj je umolknil, po dolgem odmoru zopet nadaljuje:

»Slučajno pride trenutek, v katerem čuti človek globočino groze. Ne samo pred, ampak tudi med vojno, ko nima časa izpregovoriti niti besede o grozi.«

»Kako je to?«

On me pogleda začudeno in odgovori:

»Ne morem ti dopovedati. Znano mi je samo to, da tudi največjega strahopetneža mine strah, ako začno pokati okoli njega; vsak si misli, to je naravno.«

Jaz se nasmehnem nevoljno.

»Prosim te, povej mi še kakšen slučaj.«

»Da. Bilo je v poslednji bitki pri Čataldži, v kateri sem bil ranjen. Naš oddelek dobi nalogo, da prevzame neko važno točko. Plazeč se po tleh, popolnoma blatni, z neumitimi obrazi, se pomikamo proti sovražni postojanki. V kratkem času prične turško topničarstvo streljati; mi se nahajamo pod dežjem svinca in železa. Skočimo pokonci in se zaženemo naprej. Poveljnik našega oddelka, mlad poročnik, ki je ravno avanziral, koraka naprej; s sabljo v desnici, z ognjevitostjo dvajsetletnega mladeniča. Gledajoč njegove elegantne kretnje, iz katerih je odsevala blagost duše, se mi je storilo milo za nade-polnim mladeničem, katerega tira ljubezen do domo-

vine na vrh, kjer švigajo strele, tira ga naravnost smrti v naročje. V trenutku opazim nekaj groznega: granata prifrči — čuden slučaj — ne da bi se razpočila, in odbije poročniku glavo. Videl sem toliko trupel razkosanih od granat, razmesarjenih, da jih ni bilo mogoče spoznati.

No, tukaj ti povem še nekaj drugega: videl sem mladeniča, kateri je z odstreljeno glavo napravil par korakov naprej. En vojak je letel par metrov naprej proti turški postojanki brez glave, mahajoč s sabljo v roki, — pri teh prizorih sem občutil grozo, tako globoko grozo...«

Prijatelj umolkne, bil je silno razburjen.

Usmiljena sestra, katera je od daleč opazovala ranjenca, se približa ter reče s sestriško nežnostjo:

»Vi ste pozabili, da vam zdravnik ne dovoljuje mnogo govoriti in se razburjati.«

»Oprostite, sestra, precej preneham,« odgovori ranjenec.

Stisnem roko temu milemu tovarišu, kateri je dobil štiri rane v strašni, a sveti vojski. Oprostim se pri usmiljenki, da sem ji vznemiril ranjenca, ter zapustim bolnišnico z radostnim čustvom, da sem sin tako mladega, svežega naroda.

* * *

Bilo je drugi dan po bitki na Bakarnem gumnu pri Bitolju. Lepa in prostrana ljudska šola se je izpremenila v vojni lazaret drinske divizije. Na dvorišču sta stala dva šotora, v katerih so vso noč prevezovali.

Na hodniku leže ranjenci na nosilih in čakajo, da jih poneso pred zdravnika, da jih obveže ali preveže. Bolestni vzdihji in klici na pomoč odmevajo od vseh strani. Eden ranjencev je prosil in vpil v turškem jeziku — bil je turški vojak. Videti je bilo, da trpi strahovite bolečine.

Težko so čakali ranjenci, da pridejo pred zdravnika in potem na slamnico v toplo sobo, kjer dobe tudi volneno odejo. In kadar se pokažejo strežniki z nosili in odbirajo najtežje ranjene, tedaj vse prosi in moleduje, da jih kot prve poneso.

Bolniški strežniki pristopijo k ranjencu, ki je ležal poleg Turčina, ter ga hočejo dvigniti. Toda dobra srbska duša jim s prosečim glasom pravi: »Nesite preje tegale Turka; biti mu mora huje nego meni. Jaz bom pa še malo potrpel.« Strežniki ga začudeni pogledajo, potem pa mu izpolnijo željo.

* * *

Na Kumanovu. Mrtvih trupel na kupe; po tleh leže razmetani kosi in udje človeških in živalskih trupel, zemlja je krvava in razrita. V zraku prežeč krožijo gavrani in vrane, od daleč se k mrličem plazijo psi.

Tam stoji sanitetni voz; bližajo se z ranjenci.

»Pazi! Nalahko! Varuj mu nogo!« čujejo se obzirni tihi klici.

Ranjenci škrtajo od bolečin.

»Daj mi požirek vode!« prosi eden.

Strežnik mu ponudi čašo: »Na.« »Ne morem.« »A zakaj si zahteval?« »Pil bi, toda...« »Torej vzemi!« »Ne morem vzeti.« »Kaj?« »Odsekani sta mi obe roki!«

Junaštvo matere.

Kmečka žena iz belgrajske okolice je odpravila v vojsko sina edinca. V bitki pri Bitolju ji je bil težko ranjen; prenesli so ga v skopeljsko bolnišnico, odkoder je pisal materi in ji sporočil, naj ne skrbi zanj, kajti v kratkem pride domov živ in zdrav.

Kakor hitro je dobila ta glas, se je takoj odpravila na pot k sinu. Sorodniki in sosedje so jo na vso moč odvrčali od dolgega in težkega pota, toda starica se ni dala pregovoriti.

Pripravila je za sina različnih stvari, sploh vse, kar je imela in je vedela, da ima sin rad; med drugim mu je tekom noči spletla par toplih, mehkih volnenih nogavic.

Nekega dne se je pojavila v Skoplju in šla naravnost v bolnišnico, v kateri ji je ležal sin.

Ko ga je zagledala na postelji vedrega in zdravih lic, samega veselja ni vedela kaj početi.

Vsa srečna sede poleg postelje, miluje ga in mu živahno pripoveduje to in ono; pri tem pa prazni svojo torbo in polaga sinu na posteljo, kar mu je bila prinesla dobrega in lepega.

Sin je materinih darov vesel, toda ko mu mati končno pokaže tudi lepe pisane nogavice, obrne glavo v drugo stran, da bi mati ne videla smehljaja.

Mati pripoveduje, kako mu jih je sama spletla, ker ve, kako so mu všeč lepe nogavice; sedaj mu jih hoče še sama obleči.

Sin se je tega na vso moč branil in se na različne načine izgovarjal. Toda mati ni odjenjala in tebi nič meni nič odkrila odejo pri nogah . . .

Nog ni bilo . . . višje gori sta ležala dva obvezana konca: turška granata je sinu odtrgala obe nogi.

Kaj je storila ob tem groznem pogledu preprosta srbska mati? Bolestno, a obenem blago in odločno se je nasmehnila, poljubila sina na čelo in mu z mirnim glasom rekla: »Sedaj razumem, sinko . . . Živel kralj, ki je tudi tebe poslal, da osvobodiš brate in maščuješ Kosovo! Hvala Bogu, ki te je živega ohranil.«

Mir in razdor.

Dne 30. maja so poslaniki v Londonu podpisali začasni mir: Turčija se je odpovedala celemu balkanskemu polotoku zahodno od črte Enos—Midija, ostal ji je torej le mal košček pred Carigradom. Denarne in druge zadeve naj bi se rešile v nadaljnjih pogajanjih. Videli smo, da je v vojski Bolgarija največ žrtvovala, da je imela najtežjo nalogo, da so ravno proti Bolgarom kot najbolj nevarnemu nasprotniku zedinili Turki vse svoje moči. Od konca septembra 1912 pa do konca maja 1913 je bila zbrana cela bolgarska armada proti Turkom, velikanske so bile izgube, velikanske žrtve.

A kar naenkrat nenaden preobrat! Dočim so Bolgari krvaveli pred Čataldžo in pred Bulairom, v dobri veri, da bodo zavezniki držali dano besedo, so jih ti zavezniki nenadoma zapustili in zbrali v hrbtu Bolgarov vse svoje moči, ki so bile skoro popolnoma sveže. In ko se ubogi Bolgar obrne in zahteva to, kar mu gre po pogodbi, tedaj se Srb in Grk zakrohočeta: Dober si, delal si, a ne damo ti. Saj nisi izpolnil po-

godbe! — Kaka laž! Bolgari so po pogodbi iz l. 1912. imeli poslati Srbom veliko večjo armado na pomoč nego so jo v resnici poslali; kajti uvidevši, da je glavna turška moč zbrana pri Odrinu in da bodo Srbi brez velikih težkoč rešili svojo nalogo v Stari Srbiji in Makedoniji, so koncentrirali svoje vojaštvo proti Odrinu in s tem rešili vse. Če bi bili Bolgari pred Odrinom in pri Ljule-Burgasu slabejši nego so bili, bi jih bili Turki porazili; za Bolgari bi bili prišli na vrsto Srbi in Grki, njihova usoda bi bila zapečatená in zemljevid balkanskih držav bi drugače izgledal nego izgleda danes.

Srbi¹ pa, ki so z malimi žrtvami zasedli ogromne pokrajine, niso hoteli mastnega plena izpustiti, ravnotako ne Grki, ki so še manj napravili. In ko Bolgari pravijo: Dajte nam, kar je našega, Makedonija je naša — tedaj se oglasita Srb in Grk soglasno: Ne! Po pogodbi so bila mesta Skoplje, Kriva Palanka, Kratovo, Kumanovo in pa Tetovo polje v takozvanem »spornem« ozemlju in zedinili so se, naj odloči ruski car, kateri kos gre sem, kateri tja. Vse ozemlje južno od črte Džustendil — Ohridsko jezero je pa pogodba priznala Bolgarom. Imeli so se samo še pomeniti z Grki glede Soluna in nadaljne meje v južni Makedoniji. A sedaj izda »Slovan« Srb svojega brata Bolgara, zveže se z zakletim sovražnikom slovanskega imena, z Grkom, spočita se vržeta na oslabelega leva, ki se pa izredno dobro brani in zopet pokaže, da je Bolgar. A tedaj pride vmes nesrečna politika, začne se vmešavati v vojaške zadeve, in nepremagan se mora Bolgar umakniti. Nasprotniki pa planejo po njem, Srbom in Grkom se pridruži lačna Rumunija in tudi premagana Turčija, same neslovanske države, ubogi Bolgar krvavi iz tisočerih ran. Zgodilo se je pa to takole:

Predsednika Pašić in Gešov sta se sestala 2. junija v Caribrodu, hotela sta novo vojsko prepričati. Zedinila se, da se sestanejo ministrski predsedniki vseh štirih držav — Črne gore, Srbije, Grške in Bolgarije — k skupnemu posvetovanju in tam mirnim potom uredijo sporne točke. V Bolgariji z Gešovo politiko niso zadovoljni, na njegovo mesto stopi dne 3. junija 1913 Danev. Ravno v tistih dneh, 11. junija, brzojavi ruski car Ferdinandu in Petru, naj v interesu slovanstva bosta mirna in naj prepustita njemu razsodbo. Ker pa Bolgari razsodbi cara niso zaupali in ker je tedaj ves narod bil za Daneva — ta je zahteval brezpogojno celo Makedonijo po pravu narodnosti, zgodovine in velikanskih žrtev —, je bil Ferdinandov odgovor precej samozavesten: rekel je, da se Bolgari svojim pravicam ne morejo odreči. Peter je odgovoril sicer bolj dostojno, odjenjati pa ni hotel. Rusija poskusi drugo sredstvo: povabi ministrske predsednike v Petrograd, boji se namreč, da ne bi se Bolgarija naslonila na Avstrijo in se tako odtegnila staremu ruskemu nadzorstvu. A tudi to ne pomaga več: Danev, sicer velik oboževatelj Rusije, ne mara iti na Rusko, pravi, saj je pogodba tukaj in na njeni podlagi naj car sodi; pač pa pošljejo Bolgari v Petrograd neko spomenico in razložijo v njej svoje zahteve. Tudi Srbi so dan pred izbruhom nove voj-

¹ Tu mislimo vedno le na uradno Srbijo, narod kot tak je dober in ostane dober.

ske — 28. junija 1913 — priznali rusko razsodbo, a samo pod pogojem, ako se vrši na širši podlagi nego je bilo določeno v pogodbi. V onih dneh se pa Danev vendar odloči, da gre. Dne 28. in 29. junija je čakala ruska ladja v Varni, da ga pelje v Odeso, svoj odhod je določil na ponedeljek 30. junija. A ponoči od 29. na 30. junija je izbruhnila nova vojska. Kdo je dal povelje za napad, se še danes ne ve. Sicer je pa to brezpomembno, vse je tiščalo na odločitve z orožjem. Sedaj se pa začnejo kopičiti slabe posledice Danevove politike. Hoče ustvariti Veliko Bolgarijo, akoravno vé, da to Rusom ni všeč; saj so pokazali že pri Čataldži in Bulairju, da ne marajo premočne Bolgarije. Kljub temu pa, da hoče ustvariti močno državo, hoče biti Danev še vedno vdani ruski sluga, a oboje skupaj ne gre. Grozi Srbom in Grkom, zaupa Rusom, zaupa njihovemu poslaniku v Sofiji in njegovim obljubam, ne vidi pa v hrbtu nevihte, ki se zbira: rumunski oblak. Rumuni s Silistrijo niso bili zadovoljni in so 10. junija naznanili v posebni noti velesilam, da v morebitni novi vojski ne bodo več ostali nevtralni. Bilo je jasno, da je ta nota naperjena očitno proti Bolgariji, a Danev ni napravil niti najmanjšega koraka, da bi odvrnil pretečo nevarnost. Odstopil naj bi bil nekaj sveta in si prihranil obračun z Rumunijo za poznejši čas; Rumunija bi bila ostala nevtralna in stvar bi se bila drugače zasukala. Tako pa ni odgovoril niti na direktno rumunsko noto, ki so jo poslali iz Bukarešta v Sofijo. Ne čudimo se torej, ako je 28. junija rumunski poslanik v Sofiji, princ Ghika, izjavil, da si pridrži Rumunija v bodočem sporu proste roke. A še sedaj bi bil lahko dosegel sporazum, Rumuni so zahtevali svet do črte Tutrukan—Balčik, a Danev ni hotel v svoji zaslepljenosti ničesar videti, in vendar so se pripravljali novi sovražniki z mrzlično naglostjo.

Brez napovedi se je vojska začela. Dobro, če se že začne, naj se tudi izvaja z vso silo, brez pardona. In tak načrt brez ozira, edini načrt, ki bi bil Bolgarom lahko prinesel uspeh, je izdelal naš znanec general Savov. Poslal je generala Ivanova s 30.000 možmi proti Grkom, ki so šteli 130.000 mož. Ivanova armada je imela nalogo zadrževati Grke toliko časa, dokler glavna bolgarska armada ni prosta. Ta je štela 250.000 mož in je imela nalogo udariti jo naravnost v Srbijo samo, proti Nišu, pobiti maloštevilno srbsko armado in odrezati Srbijo od novih pokrajin; dve manjši bolgarski armadi po 40.000 mož, pri Džustendišlu in pri Kočani, naj bi tako kakor Ivanov Grke zadrževali glavno srbsko armado, 125 tisoč mož, zbrano v prostoru Kumanovo—Skoplje—Veles. Vse je šlo lepo po načrtu, samo Ivanov se mora pred Grki polagoma umikati, ker je svojo itak samo 30.000 mož broječo armado z odpošiljanjem nekaterih oddelkov oslabil: tu se pa začne mešati politika v vojsko, diplomat ovira poveljnika. Ruski poslanik v Sofiji, Nekljudov, zahteva od Daneva, naj gredo bolgarske čete nazaj v svoje stare postojanke, torej v one, ki so jih imele 29. junija. Danev verjame, da bo Rusija posredovala, in zapove dne 9. julija, naj se Bolgari umaknejo na celi črti. Tako mora iti nazaj tudi Kutinčev, ki je bil že v Pirotu. Torej Bolgari se

umaknejo, Srbi in Grki pa nočejo o kakem prenehanju sovražnosti kar nič slišati in prodirajo za Bolgari naprej. Preje pa Srbi niso mogli proti Bolgarom ničesar opraviti, tridnevna ljuta bitka 5. do 7. julija med Kočano in Stipom, na Ovčjem polju, jim ni prinesla nobenega uspeha; nasprotno, srbska armada je bila na tem, da jo Bolgari zajamejo. Srbi brzojavijo v Rumunijo po pomoč, 11. julija se začne rumunska armada pomikati čez Donavo. Tu se vidi kako napačno je bilo povelje Daneva, naj se Bolgari umaknejo. Savov bi bil v par dneh s Srbi opravil potem bi se bil pa obrnil proti novemu sovražniku. Ker ni šlo tako kakor je hotel, je odložil nadpoveljniško čast, nevhvaležno njegovo nalogo je prevzel Dimitrijevič. A bilo je prepozno, Rumuni so bili že tu.

Kako nepreviden je bil Danev! Dne 9. julija za pove preko Savova umikanje, dne 10. julija pa prosil Rusijo za posredovanje. Rusija je pripravljena in zahteva kot mejo črto Bregalnica (dotok Vardara)—Vardar—Strumica—jezero Tahino. Danev je zadovoljen, ne pa Srbi in Grki. Dočim pa Srbi prodirajo počasi, se Grkom zelo mudi in hitro jo mahajo proti severu, Ivanov pa brani s svojimi junaki vsako ped zemlje. Ker se Srbi ne menijo za rusko posredovanje, svetujejo Rusi Bolgarom, naj se gredo v Niš pogajat. A še zadnji dan, preden nastopijo Bolgari trnjevo pot, jim zasije solnce, a prehitro zaide, izpiti morajo čašo nesreče do dna! Dne 29. julija zvečer je bila grška armada, petkrat močnejša nego ona generala Ivanova, popolnoma zajeta v soteski pri Kresni ob reki Strumi brez upanja na rešitev. Ob osmih zjutraj 30. julija pa pride grški častnik in naznani Ivanovu, da je v Bukareštu sklenjeno premirje. V resnici pa so premirje podpisali šele dne 30. julija popoldne. Zopet se je pokazala grška zvijača in zahrbtnost. Vojaško poizvedbe sedaj, po vojski, so dognale, da bila morala cela grška armada vdati v 24 urah, če bi se bili borili naprej, Bolgarom, ki so bili petkrat slabši. Žalostna usoda! In grški kralj Konstantin, v resnici premagan je letal potem po celi Evropi in se dal slaviti kot izredno nadarjeni poveljnik hrabre grške armade. Če to ni žalostno, kaj hoče biti še? Samo 24 ur, Grki bi bili odpravljeni! Kako te preganja usoda, ubog Bolgar!

Vrnimo se k Rumunom. Dne 11. julija pridejo prve njihove čete čez Donavo, sledi jim cela armada in se pomika proti Sofiji. Bolgari izjavijo, da se Rumunom ne bodo protivili, vendar pa pokličejo generala Kutinčeva, naj v vsakem slučaju brani Sofijo.

Dne 14. julija se pa zgodi najmanj pričakovani slučaj: turška armada se začne pomikati proti Odrinu, teden dni pozneje za sede Odrin, najdragocenejšo bolgarsko pridobitev 2000 mož broječa bolgarska posadka zapusti mest brez boja; kaj pa hoče. Danev mora odstopiti, dne 16. julija nastopi ministrstvo Radoslavov Genadijev. Prva njegova naloga je sporazum z Rumunijo. Ferdinand telegrafira rumunskemu kralju Karolu, ta takoj odgovori, Bolgari hočejo Rumuni odstopiti, kar ti zahtevajo. Sedaj vemo, da je stala z Rumuni Rusija, »slovańska« država; zato je p

izdala s Srbijo vred slovanske Bolgare Rumunom, Grkom in Turkom. Rumuni so posredovali pri Grkih in Srbih; dne 29. julija so se sešli zastopniki vseh držav v Bukarešti, dne 30. julija so sklenili premirje, dne 6. avgusta pa mir. Par tednov pozneje, dne 18. septembra, so sklenili v Carigradu mir Turki in Bolgari, dne 14. novembra v Atenah Turki in Grki, s Srbi in Črnogorci pa turška pogajanja itak nimajo iste važnosti kakor z Grki in Bolgari, ker ti dve državi ne mejita več na Turčijo.

»Gorje premaganim!« pravi latinski pogovor. Bolgari, v resnici nepremagani, so okusili ta izrek v bukarškem in carigrajskem miru tako grenko, kakor zgodovina do sedaj ne pozna nobenega slu-

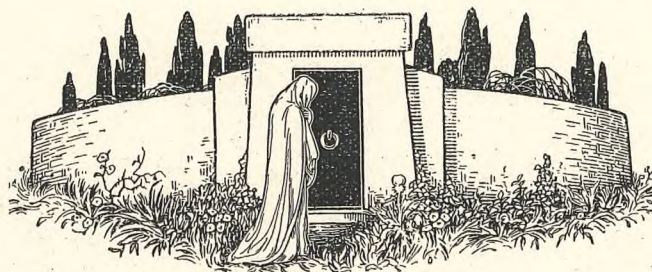
Največ so delali, največ žrtvovali — 50.000 mrtvih, 200 ranjenih, 1000 milijonov kron samo v drugi —, dobili so pa najmanj. Odstopiti so Rumunom okoli 8000 km² stare bolgarske severno od Varne, najnaprednejši del celega z 250.000 prebivalci, med njimi nad sto kih milijonarjev; ljudskega premožetam nad 2 milijardi kron! In vse to je eno slovanstvu! Hvala Srbom! Z nadčloveštvami so si osvojili Bolgari 38.000 km² turške a odstopiti so jih morali zopet 15.000, z Odrinogradom, Ljule-Burgasom in drugimi slavleni vred, 250.000 prebivalcev. Kar so odstopili je najboljši del Tracije. Seveda se zopet zahvaliti »slovanskim« Srbom in če bi bili Rusi zinili eno samo besedo, bi bili upali prodirati proti Odrinu. In kaj od tega, da podpirajo Turčijo? Nemškega Carigradu! Tako je na novo pridobila Bol 15.000 km² in kakih 800.000 prebivalcev. st sega ob Egejskem morju od Dedeagača (rški) do izliva reke Meste, gre potem proti zahodu — Kavala, Drama in Seres so grške, so dali Bolgariji še Strumico, potem gre pa et nazaj proti izhodu in dalje proti severu,

Črnogorci so stali v teh bojih vedno na strani Srbov. Nikola je namreč vedel, da ima samo na srbski strani kaj pričakovati; sicer bi bil tudi pri Bolgarih.

tako da pride južno Džustendila na stara bolgarska tla.

Ohridsko in Prezba-jezero je srbsko, Bitolj je tudi še srbski, istotako Dževdželi v dolini Vardara; kar je pa južno odtod, je vse grško. Grška je merila pred vojsko 65.000 km², sedaj brez otokov — ko to pišemo, decembra 1913., vprašanje otokov še ni rešeno — 108.000 km². Srbija pred vojsko 48.000, sedaj 90.000. Odstopila je Srbija Črnogorcem del Sandžaka Novi Pazar, mesti Peć in Djakovo z okolico, tako da meri Črnagora sedaj 16.000 km², prej 9000. Turčiji je po carigrajskem miru ostalo še 23.000 km². Rumunija je narastla od 131.000 na 139.000 km².

Najbolj so se trudili Bolgari za pristanišče Kavala. Okolica je zelo rodovitna, tobak izvrsten, prebivalstvo bolgarsko, a niso dosegli namena. Kar jim je ostalo v Makedoniji in Traciji, je gorato, revno in redko naseljeno. Seveda bodo žilavi Bolgari kmalu vse popravili, že zdaj je tam tak red, kakor nikjer drugod v novoosvojenih pokrajinah. Namesto Kavale so dobili zaliv Lagos, a to ni nobeno nadomestilo. Milijon Bolgarov v Makedoniji je izročeni Srbom in Grkom na milost in nemilost, Srbom 600.000, Grkom 400.000. Če k tem 400.000, ki so pod grško oblastjo, prištevamo še 250.000, ki so jih vzeli Rumuni, in 250.000, ki jih je dobila Turška, vidimo milijon ljudi, ki so bili povečini že sedaj Slovani in bi bili v bližnji bodočnosti prav gotovo. Milijon Slovanov izgubljenih na zemlji, ki ima danes v svetovni zgodovini tako vlogo! 2000 bolgar. šol v Makedoniji je zaprtih! Resnično, resnično, Turki niso bili taki, kakor so Srbi in Grki! Celo bolgarsko cerkev preganjajo, hočejo sploh zatreti vse, kar spominja na Bolgare. Nekako od l. 1895. nadalje je šlo na milijone bolgarskega denarja v Makedonijo, tisoči Bolgarov so krvaveli za osvobojenje svojih rojakov; edina pomoč Makedoncem je bila Bolgarija, in sedaj? Slabše se godi Makedoncem kakor pod Turki. Ko smo začeli pisati zgodovino te vojske, nismo mogli niti oddaleč misliti, da bo prišlo tako daleč. Edini up Bolgarije je Avstrija. Rusija se trudi za obnovitev balkanske zveze, dosedaj brez uspeha.

K

II 1839/1914

94(497)"1912/1913"

020150171

COBISS •